

Forbrytelse og selvforståelse

Et bidrag til forståelsen av en gruppe menn dømt til fengsel for seksuelle overgrep,
i lys av terapi, etikk, og strafferett

1. Innledning	5
1.1. Metode, tema og teori	5
1.1.1. Problemstilling og drøfting	5
1.1.2. Disposisjon	11
1.1.3. Bakgrunn og motivasjon for forskningsprosjektet	14
1.1.4. Valg av forskningsmetode	16
1.1.5. Forholdet mellom forskeren og forskningsmaterialet	17
1.1.6. Datainnsamling og motivasjon for å stille til intervju	19
1.1.7. Intervjuene	24
1.1.8. Forskningsetiske problemstillinger	27
1.2. Forskningssituasjonen	28
2. Forståelse av seksuelle overgrep	37
2.1. Seksualisert vold og annen vold	37
2.2. Definisjoner og forståelse	39
2.3. Forekomst og omfang	45
2.4. Strafferettslige aspekter	51
2.5. Helsevesenet: Psykisk sykdom eller avvikende atferd?	53
2.6. Sex og makt – et feministisk perspektiv	54
2.7. Overgrep, sex og moral	58
3. Overgrep, rettssak og soning – et empirisk og klinisk materiale	61
3.1. Overgrepshandlingene	62
3.1.1. ”Merkelappen sexuell overgriper passer ikke”	66
3.1.2. ”Jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det”	75
a) Arnt: Den tilgitte synderen	76
b) Elias: Smerten er tung å bære	77
c) Kåre: Visste at det var galt	78
d) David: Selvførdømmelse og håpløshet	79
e) Ondskap, lidelse og eksistens	80
f) Birger og Finn: Fra respekterte borgere til voldtektsmenn ...	81
g) Eksistensiell smerte	83

h)	Irwin Yalom og Katie Ericsson om lidelse og mening	84
i)	Uskyldig dømt?	86
j)	Christian: Noe av skylden må kanskje deles?	87
k)	Hans, Nils og Mathias – skyld uten eksistensiell smerte	88
3.1.3.	”Dette skal vi ordne opp i selv”	89
a)	David og Arnt: Døtrene tok ansvar	90
b)	Christian: Ville ikke klart å slutte av seg selv	95
c)	Elias: Sluttet av seg selv	97
d)	Refleksjoner omkring mangfold og tolkningsmuligheter	98
3.1.4.	”Vi sto hverandre så nær”	99
a)	Overgrep i lys av triaden skam, sårbarhet og manglende kjærlighet	100
b)	Gunnar: Mangel på kjærlighet	105
c)	Kåre: Følte skam og sjenanse	108
d)	David: Trengte trøst	113
e)	Elias: Var ensom og redd	118
f)	Arnt: Ville leke	120
g)	Objektrelasjonsteorien og etiske handlingsvalg	123
3.1.5.	”Det handlet om sex”	127
a)	Hans: Var tiltrukket av en liten gutt	128
b)	Mathias: Guttene ville bare utnytte ham	132
c)	Nils: Var besatt av porno og barn	136
3.1.6.	”Jeg ble offer for en sammensvergelse”	139
a)	Ingebjørn: Det var bare rot	140
b)	John: Det handlet om penger og sjalusi	142
c)	Gunnar: Følte at alle var mot ham	149
3.1.7.	”Kona mi vil ikke forlate meg”	151
a)	Perspektiver fra krisepsykiatrien	152
b)	En feministisk tolkning med utgangspunkt i Germaine Greer	153
c)	Motstridende rolleforeventninger til kvinner i en ny tid	154
3.2.	Etterforskning og domfellelse	156
3.2.1.	Dom som fortjent	157
a)	David: Møtet med rettsvesenet var skremmende	158
b)	Elias: Dommen var nødvendig, men rettssaken ga lite mening	161
c)	Arnt: Straffen var rettferdig	163
d)	Kåre: Overgriperen fortjener å lide	168
e)	Hans og Nils: Trengte å bli stoppet	173
3.2.2.	Dom til skrekk og advarsel	175
	Christian: Lærte en lekse	176
3.2.3.	Dom uten mening	176
a)	Gunnar: Ble trykket ned i søla	178
b)	Mathias: Dommeren snakket så mye om sex	182
c)	Et ekskurs om forskning, roller og verdier	185
3.2.4.	Dommen som beskyttelse av samfunnet	188
	Birger og Finn: Rettssaken var et skuespill	188
3.2.5.	Dommen som justismord	191
	Ingebjørn og John: Det er skremmende lett å få dømt folk	191

3.3. Soningen	194
3.3.1. ”Det er farlig å være sexforbryter i fengslet”	195
3.3.2. ”Medfangene tror meg når jeg forteller at jeg er uskyldig”	199
3.3.3. ”Det gjelder å holde en lav profil”	202
3.3.4. ”Fangevokterne bryter taushetsplikten”	204
3.3.5. ”Fengsel er nødvendig for å forstå hva du har gjort”	205
3.3.6. ”Fengslet trykker deg enda mer ned i søla”	209
3.3.7. ”Soningen gjør deg hard”	210
3.3.8. Institusjonalisering, soning og skadelighet	214
3.4. Moral og overgrep i retrospekt	218
3.4.1. ”Voksne mennesker skal ikke ha sex med barn”	219
3.4.2. ”Voldtekt er galt”	223
3.4.3. ”Kvinnefrigjøring er bra”	228
3.4.4. ”Noen ganger må skylden deles”	232
3.4.5. ”Straffen må være rettferdig”	235
4. Terapi med overgripere	239
4.1. Terapi, skyld og ansvar	240
4.1.1. Skyld skyldfølelse	240
4.1.2. Forklaring eller ansvarsfraskrivelse?	242
4.2. Teoretiske perspektiver og kliniske erfaringer	244
4.2.1. Terapi med overgripere – to hovedretninger	245
4.2.2. Forståelse av terapi	248
4.2.3. Den terapeutiske prosess	254
4.2.4. Intimitet som terapeutisk utfordring – et intermessio	257
4.2.5. Fra uskyld til skyld	259
4.2.6. Traumatisering og benekting	263
4.2.7. Benekting som strategi for overlevelse og mestring	267
4.2.8. ”De må lære å forstå hva de har gjort”	271
4.3. Empati som nøkkelfaktor i terapien	273
4.3.1. Hva er empati?	275
4.3.2. Empati og benekting	277
4.3.3. Empati og skyldfølelse	278
4.4. Å forstå offerets smerte	280
4.4.1. Smerte – en fellesnevner for både overgriper og offer	281
4.4.2. Seksualitet og smerte	284
4.4.3. Å påføre andre smerte	287
4.5. Kjønsrollene	290
4.5.1. Mannsrollen	291
4.5.2. Avmaktsfølelsen	294
4.5.3. Skyld, skam og seksuelle overgrep	296

4.6.	Erfaringer med gruppeterapi i Canada og USA	300
4.6.1.	Det føderale canadiske fengselssystemet	301
4.6.2.	Behandlingsprogrammer i Minnesota, USA	303
4.6.3.	Konfrontasjon og ansvarliggjøring	306
4.6.4.	Terapi som alternativ til straff	308
4.7.	Måling av behandlingsresultater	310
4.7.1.	Faktorer som indikerer risiko for tilbakefall	311
4.7.2.	Virker behandling?	314
5.	Terapi og etikk	319
5.1.	Verdier og menneskesyn i psykologisk behandling	320
5.1.1.	Synet på sykdom, smerte og lidelse	322
5.1.2.	Terapi og menneskesyn	324
5.1.3.	Psykoanalysen og Freuds driftsteori	328
5.1.4.	Kohut , selvpsykologien og relasjoners skjørhet	332
5.1.5.	Atferdsterapi og kognitiv terapi	336
5.1.6.	Terapeuten og de onde handlinger	338
5.1.7.	Terapeuten som etisk veileder	341
5.1.8.	Valg av terapimetode – et verdivalg?	343
5.2.	Autonomi, frivillighet og informert samtykke	347
5.2.1.	Tvang som motivasjon for behandling	348
5.2.2.	Tvang – et terapeutisk eller etisk problem?	351
5.2.3.	Terapi for overgripere – et signal om at samfunnet behandler forbrytere humannt	354
6.	Overgrepssakene i rettsvesenet – utvalgte problemstillinger	357
6.1.	Domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker	358
6.2.	Rettssikkerhet og signalfunksjon	361
6.3.	”Moralsk panikk”: Sakene i Salem, Jordan, Cleveland og Bjugn	365
6.4.	Seksuelle overgrep – et tema for rettsvesenet?	369
6.5.	Sannhetskommisjonen i Sør-Afrika (TRC) som utfordring til norsk rettstenkning	374
6.6.	Terapi som forsoningsarbeid	379
6.7.	Straff eller behandling?	382
7.	Konklusjon og oppsummering	388
	Litteraturliste	406

1. INNLEDNING

1.1. Metode, tema og teori

1.1.1. Problemstilling og drøfting

Seksuelle overgrep er en type handlinger som skaper uro, ubehag og smerte – ikke bare hos de utsatte, men også hos de som står de utsatte nær, og i samfunnet som helhet. I møte med overgrepshandlinger oppstår derfor ofte et behov for å gjøre noe, slik at smerten kan lindres eller problemet løses. Spørsmålet er bare hva, og ikke minst: Hvilken type kunnskap trengs for å sette i verk de rette tiltak? Innenfor rammen av en vestlig, liberal og humanistisk menneskeforståelse har utfordringene fra den virkeligheten seksuelle overgrep representerer, ført til at det de siste 35 år er lagt ned et stort arbeid i å utvikle tilpassede behandlingstilbud for overgripere, særlig gjelder dette i USA, Canada og Europa. Men etter hvert har det også vokst frem krav om at straffene i overgrepssaker må bli strengere, og at det i tillegg blir satt i verk holdningsskapende tiltak.

Det foreliggende avhandlingsarbeidet er blitt til på bakgrunn av den aktualitet temaet seksuelle overgrep har fått, behovet for relevant kunnskap innen området, og den kliniske erfaring jeg har fra terapi med overgripere gjennom flere år. Det er et flerfaglig forskningsprosjekt om menn som er dømt til ett års fengsel eller mer for ulike typer overgrepshandlinger: Voldtekt, incest og overgrep mot barn.

Bare en liten del av overgrepssakene blir behandlet av rettsvesenet, en enda mindre del ender med felle dom¹. Gjennomgående ser det ut til at overgripere har en tendens til å benekte skyld og ansvar, og at de har fordel av dette under rettsbehandlingen². Men vi mangler kunnskap om hvordan de som er blitt dømt ser på seg selv, sine handlinger og sine erfaringer fra møtet med rettsvesenet. Dette er bakgrunnen for avhandlingens problemstilling:

---

¹ Se redegjørelse i kap. 2.3.

² Jeg kommer tilbake til dette senere i avhandlingen, se bl.a. 4.3., 4.4., og 4.5., 5.1.7., med flere.

Forståelse og erkjennelse hos menn som er dømt for seksuelle overgrep.

Problemstillingen har følgende tolkning og avgrensning:

I begrepet **forståelse** ligger både den bevisste tenkning, tolkning og overveielse, men også holdninger som ikke alltid er så lett å begrunne. Den forståelsen jeg vil ha tak i er for det første mennenes forståelse av selve overgrepshandlingene: hva tenker de om disse handlingene, hva tror de fikk dem til å handle som de gjorde, hva tenker de om dem som er rammet av deres handlinger? Og for det andre er jeg opptatt av deres selvforståelse: hvordan ser de på seg selv – hva er deres selvbilde, og på hvilke områder føler de seg sårbare?

Til forskjell fra forståelse, er **erkjennelse** uttrykk for en innsikt som i større grad bygger på moralske og etiske forutsetninger. Først og fremst vil jeg her forsøke å gi et bilde av mennenes bedømmelse av det ansvar og den skyld de mener å ha for overgrepshandlingene. Temaet oppgjør og straff hører med: deres tanker om behovet for et oppgjør, og på hvilken måte det eventuelt kan skje.

Resten av problemstillingen er en beskrivelse av hvem fokus er rettet mot: Menn dømt til fengsel for seksuelle overgrep – og som det senere vil fremgå; ett års fengsel eller mer. Det er altså disse mennenes forståelse og erkjennelse jeg skal gjøre til gjenstand for fremstilling, analyse og tolkning.

Problemstillingen tar utgangspunkt i de straffedømte mennene og deres livsverden; det er deres oppfatninger, erfaringer og refleksjoner jeg vil søke å gi et bilde av. Drøftingen skjer vesentlig innenfor rammen av fagområdene terapi og etikk; og siden dette dreier seg om menn som har begått straffbare handlinger er i tillegg det juridiske fagfelt involvert – noen ganger som undertekst i fremstillingen, andre ganger i form av mer eksplisitt diskusjon. Ofrenes perspektiv vil bli lite vektlagt, ikke fordi deres situasjon ansees å være uten betydning, men fordi forskningen ikke omfatter dem³. I den grad jeg likevel kommer inn på dem – og det vil skje med jevne mellomrom – er det hovedsakelig i tilknytning til tema som på en eller annen måte berører gjerningspersonene.

Målsettingen med dette forskningsarbeidet er å bidra med kunnskap som beslutningstagere så vel som den mangfoldige gruppen av berørte og andre interesserte kan ha nytte av.

---

³ I rettslig sammenheng omtales ofrene i overgrepssaker vanligvis som "fornærmede", jfr. Ragnhild Hennums doktoravhandling **Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn** (Hennum, 1999) (note 4, s.6). De som arbeider med – ja, nettopp – ofrene, snakker ofte om "utsatte", for dermed å unngå mer skjebnetunge forestillinger om at det til offerposisjonen er knyttet en særlig grad av manglende handlingsrom eller

Til sammen 20 personer inngår i forskningsprosjektet, hvorav 15 har deltatt i et spesielt tilrettelagt opplegg med gruppeterapi for seksuelle overgripere under soningen. Det foreligger skriftlige referater fra alle terapisamlingene. 13 personer er dybdeintervjuet; 8 av disse har gått i terapi, 5 av dem ikke. Intervjuene og referatene fra gruppeterapien utgjør undersøkelsens empiriske materiale, dette materialet er også grunnlaget for den kunnskap forskningsprosjektet har som mål å formidle. Tyngdepunktet i fremstillingen er intervjuene med de 13 informantene, mens referatene fra gruppeterapien og de tilhørende samtalene først og fremst har gitt impulser til drøftingen i kapittel 4 og ellers der terapispørsmål tas opp.

Problemstillingen angir en ramme og et overordnet perspektiv for avhandlingsarbeidet. Av dette avleder jeg følgende 2 spørsmålsstillinger:

1. Bare i begrenset grad blir saker om seksuelle overgrep gjenstand for rettslig behandling. Bevisproblemer og rettssikkerhetshensyn ser ut til å innebære at særlig tiltalte har fordel av å nekte skyld. Dette er antagelig et signal om at overgrepssakene passer dårlig til en rettslig behandling, i alle fall på det grunnlag straffesaker i dag behandles. Men er det en mulighet for at gjerningspersonene har andre interesser enn bare å komme seg unna skyld og ansvar, dersom forholdene blir lagt til rette for mer hensiktsmessige oppgjørsformer?
2. Stereotype bilder av seksuelle overgripere ser ut til å gjøre det vanskelig for mange å skjønne hvorfor seksuelle overgrep finner sted, det gjelder både blant folk flest og i deler av hjelpeapparatet. Det er derfor behov for mer kunnskap. Bare i liten grad er overgripernes erfaringer og oppfatninger blitt etterspurt. Dette aktualiserer spørsmålet om hva som er relevant kunnskap i overgrepssaker.

Jeg legger jeg til grunn at de overgrepsdømtes egne erfaringer og opplevelser er en viktig kilde til den kunnskap vi har behov for i møte med de utfordringer seksuelle overgrep stiller oss overfor. Jeg vil presentere et materiale som gir slik kunnskap, og vise hvordan den kan anvendes.

Avhandlingens problemstilling krever drøfting av en rekke tema og spørsmål for å kunne belyses tilfredsstillende. I det følgende vil jeg introdusere noen av de viktigste temaene, sammen med bakgrunn og begrunnelser.

Min antagelse er at overgripernes benekting og bagatellisering blir påvirket av den måten sakene blir behandlet på i den lange kjeden av tiltak og hendelser, fra den første mistanken har oppstått, frem til den rettslige behandlingen er avsluttet⁴. På bakgrunn av kliniske erfaringer, samtaler med kolleger innen feltet, og lesning av annen forskningslitteratur, hadde jeg forut for innsamlingen av det empiriske materialet formulert følgende hypotese:

- Fokuset på fengselsstraffen som et sentralt virkemiddel i overgrepssaker medvirker til at seksuelle overgripere utvikler mestrings- og overlevelsestrategier preget av benekting og bagatellisering.
- Tilrettelagt terapi for overgripere kan modifisere eller endre slike strategier, og bidra til at de blir i stand til å ta på seg skyld og ansvar for sine handlinger.

Informantenes erfaringer fra etterforskning, rettssak og soning – og ikke minst fra den behandlingen de deltok i – kan gi viktig informasjon med hensyn til om slike antagelser lar seg verifisere. For å kaste lys over det har jeg formulert 3 oppfølgende spørsmål vedrørende deres erfaringer og oppfatninger:

- Ser de på straffen som en nødvendig og rettferdig reaksjon på lovbruddet de er dømt for å ha begått?
- Har de hatt utbytte av å delta i terapi?
- De som ikke har deltatt i behandling – mener de at behandling er nødvendig dersom man har begått seksuelle overgrep?

Avhandlingsarbeidet plasserer seg med vesentlige tyngdepunkter innenfor fagområdene terapi og etikk, med forgreninger til det juridiske fagfelt. Selv om spørsmål av strafferettslig karakter inngår som viktige elementer i avhandlingens drøfting og diskusjoner, er dette likevel ikke et forskningsarbeid innenfor jussens fagområde. Det er først og fremst som utfordringer til et videre arbeid også med strafferettslige spørsmål at tema fra det juridiske fagfelt vil bli drøftet. Den kunnskapen jeg vil presentere har særlig sine røtter i terapi og behandling, og er basert på en fremstilling og tolkning av hvordan informantene i bred forstand forstår seg selv og sine handlinger. Jeg vil vise at denne kunnskapen har relevans i forhold til strafferettslige

---

⁴ Denne tiltakskjeden er særlig iøynefallende i saker som handler om overgrep mot barn; da dreier det seg om lange hendelsesforløp der det ofte er utenforstående personer som griper inn med en bekymringsmelding, anmeldelse eller lignende. I voldtektssaker er det mer vanlig at fornærmede selv anmelder hendelsen, imidlertid kan vi også her snakke om en tiltakskjede, ettersom det kan være en lang prosess fra politiet mottar anmeldelsen, til avhørene er gjort, og den rettslige behandlingen avsluttes.

spørsmål, at den har betydning for den etiske drøftingen av overgrepssaker, og ikke minst at den er viktig for tilrettelegging og innhold i behandlingstilbudene for overgripere.

Den etiske drøftingen skjer innenfor rammen av den anvendte etikk, eller områdeetikken som den også betegnes⁵. Prosjektets problemstilling innebærer at nettopp etikken fremstår som et velegnet redskap for analyse og tolkning. En slik bruk av etikken tilsvarer den forståelsen Ivar Asheim tar til orde for i forordet til boken **Øyet og horisonten: ”Etikk har med menneskets forhold til sin samlede livsvirkelighet å gjøre”** (Asheim, 1991)⁶. Avhandlingens ramme gir riktig nok ikke anledning til å analysere informantenes ”samlede livsvirkelighet”, men den har en ambisjon om å reflektere over sammenhenger mellom atferd, selvforståelse og verdioppfatninger på den ene siden og det samfunn og de sosiale relasjoner informantene er en del av på den andre⁷.

Det terapeutiske fagfelt er både uoversiktlig og mangfoldig. Når jeg bruker begrepet terapi er det særlig med referanse til fagområdene psykologi og sexologi. I forbindelse med drøftingen av intervjuene og erfaringene fra gruppeterapien, vil jeg gi et riss av hovedposisjoner i psykologisk og sexologisk behandling. Jeg vil også vise hvordan terapeutisk arbeid kan bidra med innsikt som er viktig for en bredere forståelse av menn som har begått seksuelle overgrep.

I overgrepssakene forholder rettsvesenet seg først og fremst til lovverket, gjeldende rettspraksis, folks alminnelige rettsfølelse og juridiske fagtradisjoner. Samtidig innebærer møtet med andre fagområder at de ulike aktørene i rettsvesenet utfordres til å reflektere omkring sin egen praksis⁸. I avhandlingen vil jeg peke på forhold som fra et terapeutisk og etisk ståsted er viktig kunnskap i overgrepssaker – og som derfor byr på utfordringer til den

---

⁵ I boken **Mer enn normer** s.89f. drøfter Ivar Asheim forholdet mellom grunnlagsetikk og områdeetikk (Asheim, 1994). Her viser han til NAVF Rådet for humanistisk forskning som i 1990 definerer områdeetikken som ”*systematisk anvendelse av etiske kriterier og målrettet utvikling av etisk kompetanse for beslutninger på et avgrenset samfunnsområde*”. Asheim peker på at områdeetikken etter hans oppfatning må gjelde både sosial- og individualetikken, og altså ikke bare samfunnsetikken som NAVF kan se ut til å mene. I det foreliggende avhandlingsarbeide har jeg lagt til grunn Asheims resonnement omkring områdeetikken.

⁶ Dette er ingen definisjon av begrepet etikk, snarere en påpekning av at etikken dekker et bredt spekter av temaer og problemstillinger. I avhandlingen er jeg særlig opptatt av den type menneskelig erfaring som kan knyttes til seksuelle overgrep.

⁷ Ordet sammenheng er i denne forbindelse ikke kausalt å forstå. Først og fremst er jeg opptatt av de forbindelseslinjer som går mellom ulike erfaringer og livsområder – sammenhenger som kanskje gjør det mulig å forstå hendelser men neppe å forutsi atferd.

⁸ Dette gjelder i og for seg alle typer av straffesaker, men siden mitt tema er seksuelle overgrep har jeg her valgt å utelukke de mer generelle perspektivene ved rettsvesenets virksomhet.

juridiske tenkning. Her vil jeg bl.a. drøfte temaet om straffen som bidrag til forsoning og gjenoprettelse, og da med vekt på den betydning det har at overgriperne tar på seg skyld og ansvar. Kunnskap fra så forskjellige kilder som arbeid med ofre for seksualisert vold, Community Holistic Circle Healing (CHCH) i Canada, Community Accountability Conference (CAC) i Australia, og erfaringer fra Sannhets- og forsoningskommisjonen (TRC) i Sør-Afrika vil bli anvendt. Jeg tar også opp spørsmålet om muligheten for et oppgjør mellom overgriper og offer på basis av et terapeutisk arbeid.

I avhandlingen har jeg lagt til grunn at seksuelle overgrep er uttrykk for en sammensatt og til dels komplisert kjede av årsaksfaktorer. Jeg vil bruke intervjuene og de kliniske erfaringene til å peke på årsaksfaktorer bak slike handlinger, likeledes vil jeg drøfte muligheten for atferdsprediksjon og måling av behandlingsresultater. Jeg vil også spørre om disse mennene skiller seg fra andre menn, ved for eksempel å være syke eller avvikende i psykologisk forstand.

Jeg har lagt vekt på at overgriperne skal komme til orde på egne premisser, og at tolkningen av deres bidrag skjer på en mest mulig åpen måte. Det er en av grunnene til at jeg har valgt en kvalitativ forskningsmetode. Denne metoden gir muligheter til å få frem informasjon preget av kompleksitet og nyanserikdom, ulempen er at funn og observasjoner ikke kan generaliseres til å omfatte **alle** menn dømt for seksuelle overgrep. Men selv om kunnskap basert på enkeltpersoner ikke kan generaliseres, har den ofte overføringsverdi ved at det som er typisk for ett menneske også kan gjelde for flere.

Internasjonale erfaringer har bidratt til utviklingen av det som i dag er feltets faglige og kunnskapsmessige status i Norge. Mine informanter er imidlertid norske, det gjelder både intervjupersonene og klientene fra gruppeterapien. I avhandlingen har jeg lagt vekt på å tegne bilder av seksuelle overgripere slik de kan forstås og tolkes i den kontekst de hører til i. Dette er bakgrunnen for at avhandlingens litteraturliste og referanser har fått en overvekt av bidrag fra Norge og de andre nordiske land.

Avhandlingens omfang har blitt noe større enn vanlig for slike forskningsarbeider, årsaken er at jeg presenterer et materiale som langt på vei er nytt og ukjent utenfor fagfolkens rekke. Særlig intervjuet materialet i kap. 3 og terapidelen i kap. 4 har blitt store kapitler.

Så en kommentar til bruken av det personlige pronomeren ”jeg” i stedet for det mer upersonlige og byråkratiske ”en”, ”man” osv.: I all hovedsak vil jeg bruke ”jeg”, dette er gjort ut fra en erkjennelse av at det mellom forskeren og hans materiale består en nær forbindelse, både faglig og på det personlige plan. Et forskningsprosjekt av det omfang som en doktoravhandling er, krever dessuten at forskeren har et indre engasjement. Bruken av 3.person entall tilslører lett slike forutsetninger, og gir skinn av en distanse som ikke finnes. I faglig henseende er det selvsagt distanse – slik at arbeidet kan gås etter i sømmene av andre forskere. Men når det gjelder motivasjon og arbeidsglede er forskningen et personlig preget prosjekt.

Derfor bruker jeg altså ”jeg” i stedet for ”man” – likevel uten å være helt konsekvent.

1.1.2. Disposisjon

Avhandlingen er et flerfaglig arbeid der drøftingen spenner over et bredt og delvis uoversiktlig område, karakterisert av fagtradisjoner som hver for seg er nokså forskjellige, men som samtidig har felles berøringspunkter. Å holde fast i mange perspektiver på én gang kan være krevende. Jeg har valgt å løse denne utfordringen ved å bruke relativt få overskrifter, og i stedet berøre flere spørsmål under samme overskrift. Samtidig har jeg prøvd å gruppere stoffet slik at den teoretiske drøftingen kommer etter det empiriske og kliniske materialet – intervjuene med de 13 mennene utgjør det jeg i avhandlingen kaller **det empiriske materialet**, mens erfaringene fra gruppeterapien er **det kliniske materialet**⁹. På den måten har jeg lagt vekt på å forankre teorien i erfaringene fra det praktiske liv, samtidig som jeg har ønsket å sette det praktiske liv inn i en teoretisk ramme.

Kapittel 1:

Innledningskapittel.

---

⁹ Strengt tatt tilhører både intervjuene og erfaringene fra gruppeterapien empirien. Begrepsbruken avpeiler først og fremst et behov for å finne en enkel måte å beskrive at jeg har hatt ulike roller i forhold til informantene: I intervjusituasjonen møtte jeg dem som forsker, uten annen agenda enn å lytte til dem og få dem til å fortelle mest mulig om seg selv. I det kliniske arbeidet var jeg først og fremst deres teapeut, med en målsetting om å bidra til å skape bestemte endringer. Mitt poeng med begrepsbruken har vært å få frem at det materialet jeg benytter meg av har blitt til på forskjellige måter, og over et lengre tidsrom. Referatene fra gruppeterapien er eldst – fra alle terapitimene foreligger det skriftlige referater – mens intervjuene ble gjennomført etter at terapien var avsluttet.

Redegjørelse for metode, tema og teori, herunder datainnsamling, intervjuene og forskningsetiske problemstillinger.

Kapittel 2:

Den faglige forståelsen av seksuelle overgrep.

Her peker jeg på mulige tolkningsperspektiver, viser til omfangsvurderinger, og tar opp spørsmålene om sex, makt og moral. Jeg fokuserer særlig på rettsvesenets og helsevesenets oppfatning av seksuelle overgrep. Men ingen av disse instanser er entydige størrelser, det kommer jeg tilbake til.

Kapittel 3:

Informantenes forståelse av overgrepshandlingene, rettssaken, domfellelsen og soningen.

Dette er avhandlingens empiriske og kliniske materiale¹⁰. Kapitlet er delt i 4 deler:

Kap. 3.1. Overgrepshandlingene – hva informantene har tenkt, følt og fryktet.

Kap. 3.2. Etterforskning, rettssak og domfellelse. Informantenes oppfatning av straffen og straffens etikk, ikke minst om de følte at de fikk en rettferdig behandling i rettsapparatet.

Kap. 3.3. Soningen og forholdet mellom domfellelse og soning.

Kap. 3.4. Informantenes holdninger til etikk og moral, med særlig vekt på hva de mener om moralspørsmål som er relevant for overgrepssproblematikk.

Kapittel 4:

Terapi med seksuelle overgripere.

Kapitlet er delt i 7 deler:

Kap. 4.1. Teoretiske perspektiver på behandling av overgripere, Innledning til resten av kapitlet.

Kap. 4.2. Informantenes forståelse av skyld i tilknytning til de handlinger de er dømt for. Spørsmålet om traumatisering og benekting.

Kap. 4.3. Betydningen av empati i terapien.

Kap. 4.4. Overgripernes forståelse av ofrenes smerte.

Kap. 4.5. Informantenes oppfatning av likestilling og kjønnsroller.

---

¹⁰ Til bruken av begrepet empiri: Se forrige note.

Kap. 4.6. Erfaringer med gruppeterapi for overgripere i USA og Canada.

Kap. 4.7. Måling av behandlingsresultater og spørsmålet om behandling virker.

Kap. 5 :

Forholdet mellom terapi og etikk.

I utgangspunktet er dette en teoretisk drøfting, men relatert til det empiriske og kliniske materialet. Kapitlet er to-delt:

Kap. 5.1. tar opp spørsmålet om verdier og menneskesyn i psykologisk behandling.

Her drøfter jeg terapiforståelsen, og presenterer en utvidet måte å forstå terapi på, med særlig vekt på erkjennelsesmessige og eksistensielle aspekter ved terapien.

Kap. 5.2. er en drøfting av temaene autonomi, frivillighet og informert samtykke. Her reises også spørsmålet om terapi for overgripere som et signal om samfunnets humanistiske verdiforankring.

Kapittel 6:

Utvalgte problemstillinger omkring overgrepssakene i rettsvesenet.

Her er det lagt vekt på spørsmål som er aktualisert av informantenes formidling gjennom det empiriske og kliniske materialet. Et spesielt fokus er rettet mot problemstillinger som innebærer en utfordring til gjeldende norsk rettstenkning.

Kapittel 7:

Oppsummering og konklusjon i forhold til avhandlingens problemstillinger, drøftinger og materiale.

Et viktig anliggende med avhandlingsarbeidet er altså å formidle kunnskap om menn som begår seksuelle overgrep. Dette krever en balansegang mellom å presentere løsninger og synspunkter på den ene siden, og på den andre siden å la leseren selv trekke sine konklusjoner. Jeg kommer ikke til å legge skjul på hva jeg selv mener, samtidig håper jeg at leseren får et tilstrekkelig grunnlag til å gjøre seg opp **sine** meninger. Et ønske om både å informere og utfordre ligger til grunn for den reisen jeg nå inviterer leserne til å være med på.

1.1.3. Bakgrunn og motivasjon for forskningsprosjektet

I 1989 ble jeg tilsatt som fengselsprest ved Trondheim fengsel, og møtte her den seksualiserte volden slik den etter hvert hadde begynt å komme til uttrykk i fengselshverdagen i det som var et middelstort norsk fengsel. Av en fangepopulasjon på ca 100 var det på slutten av 80-tallet og begynnelsen av 90-tallet 15 personer som til enhver tid sonet dom for seksuelle overgrep¹¹. På det meste var det oppe i nesten 30. Det var altså omtrent 15% av de innsatte som sonet sedelighetsdom. Demografisk og sosiologisk skilte disse fangene seg fra resten av fangepopulasjonen ved at de var eldre enn gjennomsnittet, de hadde bedre utdannelse, de hadde familie og de hadde vanligvis jobb (Hermstad, 1996). Siden de var så mange, og siden noen av dem fikk så lange dommer, ble det etter hvert klart at de utgjorde en egen kategori innenfor et system der flertallet av fangebefolkningen besto av unge rusmisbrukere med en kriminell atferd relatert til narkotika og fattigdom.

Antallet og straffelengdene var imidlertid ikke den eneste utfordringen når det gjaldt de sedelighetsdømte fangene. Deres forankring i et sosialt nettverk i form av familie, jobb og forpliktende relasjoner utenfor fengslet skilte dem også fra de andre, og aktualiserte en rekke problemer som måtte løses. De samme forhold førte til at det kunne oppstå spenninger mellom de sedelighetsdømte og resten av de innsatte. Men vel så viktig var selve deres status i fangemiljøet. De sto nederst på fengslets finmaskede rangstige, særlig de incestdømte var utsatt for mobbing, trusler og trakassering. Noen ble truet på livet. Ikke sjelden valgte de å isolere seg, dvs. de avsto fra deltagelse i undervisningstilbud, arbeidsdrift og fritidsaktiviteter – og satt alene på cella 23 timer i døgnet, avbrutt av 1 times luftepause pr. dag. Fengslets ledelse og de ansatte så på slike soningsforhold som et problem, ikke minst på grunn av de psykiske skadevirkninger av selve isolasjonen, men også fordi den begrensede fysiske aktiviteten skapte somatiske og andre helseplager.

I 1989 var vi usikre på om økningen i antall sedelighetsdømte utover 80-tallet ville vedvare. Inntrykk fra presse, kringkasting og rettsvesen ga oss en følelse av at toppen ikke var nådd. I samarbeid med fengslets ledelse, fengselspsykologen og sosialavdelingen tok jeg derfor initiativ til å drøfte hvilke utfordringer gruppen av sedelighetsdømte kunne komme til å gi oss.

---

¹¹ Tallet referer seg til min egen gjennomgang av håndruller for samtlige innsatte. Disse håndrullene angir hvilket hovedforhold den innsatte er dømt for. Dersom sedelighet var en mindre viktig del av de pådømte forhold, ville

Dette ble innledningen til en prosess som førte til at vi i 1991 fikk midler fra Sosialdepartementet til å starte et 3-årig prøveprosjekt med gruppeterapeutisk behandlingstilbud for sedelighetsdømte. Jeg ble prosjektleder i 50% stilling, og fikk med meg sosialkonsulent Ruth Vibkjær som prosjektassistent¹². Prosjektet ble avsluttet i 1995, materialet herfra utgjør det som i det foreliggende forskningsprosjektet er betegnet som undersøkelsens kliniske materiale.

Siden har jeg arbeidet med problemstillinger i tilknytning til seksuelle overgrep, først terapeutisk, og senere teoretisk og akademisk. Seksuelle overgrep som fagfelt betraktet er både lite og nytt i norsk sammenheng; mest av alt er det preget av det vi kunne kalle ”mye uoppdaget virkelighet”. Dette har vært en viktig motivasjon for å gå i gang med et forskningsarbeid av det omfang en doktoravhandling er. Miljøet i Norsk Forening for Klinisk Sexologi har vært en forankring for den kliniske så vel som den akademiske delen av mitt arbeid.

For flertallet av befolkningen er fengselsvirkeligheten en lukket verden. De kjenner ikke mennesker som har sittet i fengsel, og de vet ikke hvordan livet bak murene arter seg. Bare de færreste kan forestille seg at de selv eller noen i deres omgangskrets havner i fengsel. Gjennom det foreliggende arbeidet håper jeg å kunne formidle inntrykk fra denne virkeligheten. Dels vil jeg gjøre det ved å presentere mennene og deres bakgrunn, dels ved å bringe utdrag av deres historier. Det er en tolket virkelighet jeg her presenterer; ikke fordi jeg ønsker å bygge opp under et bestemt virkelighetsbilde, men fordi formidling alltid inneholder elementer av tolkning. Det utdrag av virkeligheten jeg har valgt å presentere er gjort i samsvar med mitt beste faglige skjønn, og ut fra kriterier jeg mener er relevant for avhandlingens problemstillinger.

---

håndrullen ikke inneholde noen henvisning til sedelighetskapittelet i straffeloven. Den mulige underestimeringen av antallet sedelighetsdømte i fangepopulasjonen har imidlertid liten betydning i denne sammenheng.

¹² Det foreligger prosjektrapport fra forsøksperioden hvor det er redegjort for gjennomføring, deltagelse og resultater (Hermstad, 1996).

1.1.4. Valg av forskningsmetode

Metodisk har jeg valgt en kvalitativ forskningsmetode. Det henger sammen med mitt faglige utgangspunkt og arten av de problemstillinger jeg ønsker å belyse. Den internasjonale overgriperforskningen er preget av at kvantitative metoder har en dominerende plass; ikke det **unike** men det **typiske** ved individet er blitt vektlagt¹³. Når jeg har valgt kvalitativ metode er det ut fra en erkjennelse om at det også er behov for kunnskap som kan fokusere på de individuelle variasjonene, og som er i stand til å beskrive kompleksitet og særegenheter på en relevant måte¹⁴.

Metodevalget innebærer at jeg bare i liten grad vil kunne si noe om ”den typiske overgriper”. Heller ikke vil jeg kunne si noe om hva som er mest vanlig, hvilke typer personer som begår seksuelle overgrep osv. Det jeg derimot kan si noe om er hvem de er, de jeg har hatt kontakt med og forsket på. Jeg kan også si noe om hvordan de forstår seg selv, hva de tenker og mener om viktige spørsmål – og hvilke sammenhenger det er mellom deres selvforståelse og det bilde som tegnes av overgripere i andre undersøkelser. Å drive forskning er samtidig å studere et utsnitt av virkeligheten; for å forstå slike utsnitt er det nyttig å vite noe om de omgivelser utsnittet er hentet fra. I mitt forskningsfelt er omgivelsene beskrevet gjennom kunnskap fra en rekke vitenskaper, bl.a. sosiologi, kjønnsforskning og lignende. På flere punkter vil denne kunnskapen prege drøftingen i avhandlingsarbeidet, oftest likevel uten å være tema for særskilt refleksjon – først og fremst er den basis for mange av de resonnementer jeg fremfører.

Som et prosjekt med viktige forbindelseslinjer til det etiske fagfelt, og med fokus på verdier og eksistensielle spørsmål, er arbeidet også relatert til det teologiske fagfelt. Teologien kan plasseres innenfor flere forskningstradisjoner, men har særlig vært knyttet til litterære tekster og analysen av disse. Deler av prosjektet handler om analyse og diskusjon av et materiale som – fra én side sett – har likheter med litterære tekster. Her finnes det tilknytningspunkter til den teologiske forskningstradisjon i form av selve den hermeneutiske metodikk som ligger i dette tolkningsarbeidet.

---

¹³ Helt entydig er det internasjonale forskningsfeltet likevel ikke; både i USA og Canada blir det gjort forskning som også benytter kvalitative metoder – men disse er i mindretall.

¹⁴ Bruken av kvalitative forskningsmetoder er beskrevet på en instruktiv og oversiktlig måte i **Reidar Almås** sin bok **Evaluering på norsk** (Almås, 1993) og i **Pål Repstads** bok **Mellom nærhet og distanse** (Repstad, 1993).

Viktigere enn det hermeneutiske verktøy er likevel teologiens menneskesyn og etiske refleksjon. Dette er bærende elementer i min forståelse av det materialet jeg arbeider med. I kirkelig kontekst er menneskesynet slett ikke noen entydig størrelse, noe som tydeliggjøres av de sprikende holdninger til individuetiske stridstema som for eksempel abort og homofili. Ikke desto mindre er det slik at jeg har opplevd det kristne menneskesynet som en inspirasjon til å lete etter humanitet og menneskeverd bak handlinger som på det ytre plan skaper avsky og forakt. Gjennom forskningsarbeidet ønsker jeg å vedlikeholde bevisstheten om at menneskeverdet på begge sider av overgrepssproblematikken må tas vare på. Siden jeg først og fremst har jobbet med overgripere er jeg særlig opptatt av denne siden – ikke fordi overgripere har større krav på beskyttelse enn deres ofre, men fordi jeg kjenner dem bedre.

Ved å signalisere at jeg er opptatt av humanitet og menneskeverd har jeg samtidig også gjort et verdivalg. Fra et forskningsetisk synspunkt kan det kanskje reises spørsmål ved en slik verdiforankring av forskningsarbeidet. På den andre siden er det neppe særlig kontroversielt i vårt samfunn å bekjenne seg til disse verdiene. Som andre mennesker har også forskere ulike holdninger til etiske og ideologiske spørsmål¹⁵. For forskningens troverdighet vil det i mange tilfeller være en fordel å redegjøre for disse, det viktigste er imidlertid å unngå at forskerens uavhengighet trues av personlige verdivalg.

1.1.5. Forholdet mellom forskeren og forskningsmaterialet

I terapi er det slik at empati med klienten er et grunnvilkår for at resultatet av behandlingen skal bli vellykket. Samspillet mellom terapeut og klient bygger på en forutsetning om at terapeuten er villig til å bruke seg selv på en aktiv og personlig måte – ikke ved å utlevere seg selv, men ved å konsentrere hele sin oppmerksomhet om klienten¹⁶. Elementer fra den empatisk pregede kommunikasjon mellom terapeut og klient kan også gjenfinnes i forskningen. I den kvalitative forskningen tar forskeren ofte med seg sterke inntrykk fra møtene med informantene når funn og resultater skal formidles. Om han har noe på hjertet må

---

¹⁵ Jfr. for eksempel Marianne Brantsæters redegjørelse for den betydning feministisk tenkning har hatt for hennes forskning om mannlige seksuelle overgripere, se **Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn** s.18-33 (Brantsæter, 2001).

han derfor anstrenge seg for å finne ut hvordan han skal balansere mellom de inntrykk han har mottatt og det stoff han vil bringe videre. Og han må ha innsikt i hva det er som driver ham. Selverkjennelse og kommunikasjon er slik sett nøkkelbegreper både i terapi og i vitenskapelig arbeid.

Gjennom mitt arbeid med seksuelle overgripere har jeg kommet tett inn på livet av en gruppe menn som i stor grad er utstøtt av samfunnet, og som delvis også blir avvist av fagfolk i helsevesenet og andre behandlingsmiljøer. Deres historier og erfaringer har gjort inntrykk på meg, og har – på bestemte premisser – blitt orienteringspunkter i bearbeidelsen og drøftingen av forskningsmaterialet. Så langt det er mulig vil jeg la dem stå frem på sine egne premisser. Likevel vil deres historier være **tolkede** historier, også når de selv forteller dem direkte til en tilhører.

Utfordringen til meg som forsker er å opprettholde en kritisk bevissthet om de bindinger som utvikles mellom terapeut og klient – ikke minst fordi flertallet av informantene har vært mine klienter. Jeg har forsøkt å løse det på følgende måte: Som hobbyfotograf gjennom størstedelen av mitt liv har jeg et forhold til bilder. Et bilde byr på muligheter til tolkning og opplevelser gjennom det inntrykk som skapes i det umiddelbare møtet med bildet. Men i kraft av sin komposisjon og tekniske oppbygging byr bildet i tillegg også på ettertanke og refleksjon, og kan slik sett formidle et budskap. På mange måter har bilder og terapi mye til felles: de visualiserer, de lager utsnitt, de tilbyr tolkninger, de kan gi nye ideer eller de kan kastes. I et forskningsarbeid med nære forbindelseslinjer til terapirommet vil jeg tilby bilder som er preget av **min** forståelse av materialet og de tilhørende problemstillinger. Men jeg vil samtidig relatere min egen forståelse til andre oppfatninger og tolkningsmuligheter, slik at bildene – forhåpentligvis – blir uttrykk for tilnærmet den samme kompleksitet som selve den virkeligheten jeg ønsker å formidle.

---

¹⁶ Jfr. til dette Sigmund Karteruds forståelse av empati på s. 306 i boken **Gruppeanalyse og psykodynamisk psykoterapi** (Karterud, 1999). Temaet empati vil bli drøftet relativt grundig senere i avhandlingen, bl.a. i kap. 4.3.

1.1.6. Datainnsamling og motivasjon for å stille til intervju

Den 9.mai 1997 ble det gjort henvendelse til Regional Komite for Medisinsk Forskningsetikk, Helseregion IV ved NTNU/Det Medisinske Fakultet, med spørsmål om en etisk vurdering av forskningsprosjektet. Svar forelå 10. juni samme år. På basis av prosjektbeskrivelsen anbefalte Etisk komite prosjektet gjennomført som beskrevet, og bemerket at intervjuene med de av informantene som ikke hadde deltatt i det gruppeterapeutiske behandlingsopplegget primært burde konsentreres til personer som fremdeles var i en soningssituasjon.

6.juni 1997 ble det søkt Datatilsynet om konsesjon til å opprette personregister i forbindelse med innsamlingen av intervjumaterialet. Søknaden ble imøtekommet i svarbrev av 16. september. Konsesjonen angir at det innsamlede materialet må slettes/anonymiseres ved prosjektavslutning, senest 31.12.2002. Denne fristen er senere blitt forskjøvet, i brev av 04.11.05 er det gitt tillatelse til at persondata kan oppbevares frem til sensur av avhandlingen er ferdig.

Den 25. juli 1997 ble det sendt søknad til Justisdepartementet med forespørsel om å intervjuer inntil 10 innsatte med dom på 1 år eller mer for seksuelle overgrep. Positivt svar forelå den 8. september samme år. Det ble gitt tillatelse til å intervjuer fanger ved Trondheim, Leira, Oslo og Bodø kretsfengsler, samt landsfengslene Ila og Ullersmo¹⁷.

I samarbeid med en av Justisdepartementets konsulenter fikk jeg satt opp status med hensyn til antall sedelighetsdømte i norske fengsler pr. 7.august 1997. Gjennomgangen viste at det på dette tidspunkt dreide seg om til sammen 79 personer. Hvor mange som hadde fått 1 års fengsel eller mer – slik kravet var for å inkluderes i undersøkelsen – ble ikke klarlagt. Men som jeg senere kommer tilbake til har ca 20% av de ubetingede fengselsdommene i denne lovbruddskategorien en slik straffelengde, det betyr at det kan ha vært 15-16 personer i den gruppen jeg søkte. Muligens noe mindre. Ettersom jeg trengte 5-10 personer håpet jeg det ville være mulig å finne et tilstrekkelig antall informanter.

---

¹⁷ Jeg bruker her kretsfengsel i navnebetegnelsene for de aktuelle institusjonene. Senere har kretsfengsel falt bort, slik at det nå heter Trondheim Fengsel, Oslo Fengsel osv. Senere i avhandlingen vil jeg tilstrebe å bruke de nye navnebetegnelsene.

Etter at de formelle tillatelser var gitt, ble det – i tråd med forutsetninger og krav i tillatelsene, sendt ut brev til aktuelle informanter. I første omgang gikk henvendelsen til deltagerne fra behandlingsprosjektet ved Trondheim Kretsfengsel 1991-1995. Brevet var datert 28. november 1997, og gikk til 15 av de 18 tidligere deltagerne. Alle var løslatt på det tidspunkt de mottok brevet. 3 deltagere ble ikke tilskrevet:

- 1 var utvist fra landet
- 1 bodde midlertidig i utlandet
- 1 var det umulig å få tak i sikker adresse på

I tillegg ble ett brev returnert av postverket med informasjon om at vedkommende var død.

Av de 14 som mottok henvendelsen svarte 10 ja til å stille til intervju, 3 svarte nei og 1 ville bestemme seg senere. Sistnevnte bestemte seg – etter ny forespørsel – for å si nei.

Én av dem som bestemte seg for å si nei begrunnet sin beslutning med at det var kommet frem opplysninger i saken som kanskje ville føre til ny behandling i retten. Samme person hadde i gruppeterapien fastholdt at han var uskyldig dømt. I mitt brev til informantene hadde jeg formulert eksempler på temaer som ville bli berørt i intervjuet, disse kommenterte han relativt utførlig, og avsluttet med å ønske meg lykke til i det videre arbeidet.

10 av 14 forespurte sa altså ja til å bli intervjuet. Siden antallet forespørsler er lite lar det seg ikke gjøre å trekke generelle slutninger vedrørende tilslutningen, men responsen gjorde det mulig å gjennomføre prosjektet i tråd med intensjonene i prosjektbeskrivelsen. Av metodiske grunner ble det etter hvert besluttet at alle de intervjuede burde ha samme bakgrunn med hensyn til soningshistorie, noe som medførte at 2 av de 10 som hadde sagt ja ikke lenger var aktuelle. Disse 2 hadde begått overgrepshandlinger som enten ikke var pådømt eller som hadde resultert i en betinget straffereaksjon. 8 av i alt 18 tidligere gruppedeltagere ble intervjuet.

Det var lagt opp til å intervju omtrent like mange tidligere gruppedeltagere som nåværende fengselsinnsatte. I tillegg til at de fengselsinnsatte skulle ha en dom på 1 år eller mer, var det et krav at de ikke hadde deltatt i strukturerte behandlingstilbud i tilknytning til de seksuelle overgrepene de var dømt for.

Ved fengslet i Trondheim var det ingen sedelighetsdømte som våren 1998 fylte inklusjonskriteriene. Jeg tok derfor kontakt med sosialtjenesten ved de 4 fengselsanstaltene Ullersmo, Ila, Oslo og Bodø med anmodning om å finne aktuelle kandidater. Samtidig oversendte jeg kopi av tillatelsene fra Justisdepartementet, Datatilsynet og Medisinsk Etisk Forskningskomité. Primært ønsket jeg kontakt med alle fanger i målgruppen, men ba sosialtjenesten vurdere på egen hånd hvem de ville spørre. Komplette brev med informasjon til deltagerne om prosjektet, intervjuet, formaliteter osv. ble oversendt for utdeling til de forespurte deltagerne.

Ved Oslo Fengsel var det ingen i fangebefolkningen som oppfylte inklusjonskriteriene.

Ved Ullersmo Fengsel var det tilsammen 17 sedelighetsdømte, hvorav 5 fanger kunne være aktuelle. 3 av dem valgte å si nei, de 2 andre stilte til intervju.

Ved Ila Fengsel var sosialavdelingen svært underbemannet på det tidspunkt jeg gjorde henvendelsen, og hadde derfor ikke mulighet til å gjøre noe grundig arbeid. Men de fikk kontakt med to fanger i målgruppen, begge var villig til å bli intervjuet. I forbindelse med intervjuene viste det seg at den ene hadde deltatt i et gruppeterapeutisk opplegg for sedelighetsdømte i Oslo, i ettertid er derfor dette intervjuet tatt ut av materialet i undersøkelsen.

I Bodø Fengsel var det 7 sedelighetsdømte, men de fleste hadde for korte dommer. 2 fanger sa seg villig til intervju.

Ved de aktuelle anstaltene har det på det tidspunkt henvendelsen gikk ut vært relativt få sedelighetsdømte i gruppen 1 års fengsel eller mer. Basert på opplysninger fra sosialkonsulentene ser det ut til at omtrent halvparten av de forespurte har sagt ja til intervju; 5 av de 6 intervjuede er inkludert i undersøkelsen.

I forskningsprosjektet inngår i tillegg et materiale fra gruppeterapien i Trondheim fengsel for årene 1991-1995 – dette omfatter 15 personer, hvorav 8 er intervjuet. Det foreligger skriftlige referater fra alle terapisesjonene. Det samlede antall informanter bak forskningsprosjektet er

således 20 personer – 13 av dem er inkludert i intervjuundersøkelsen. Hvordan kan så dette vurderes i forhold til spørsmålene om validitet, reliabilitet og representativitet?

Kravene for deltagelse i undersøkelsen var både strenge og presise, noe som gjorde at rekrutteringsgrunnlaget var begrenset. Oppgaver fra Statistisk Sentralbyrå viser at det i 1998 ble avsagt 289 fengselsdommer i kategorien ”Forbrytelser mot sedeligheten”, alle straffereaksjoner iberegnet¹⁸. Drøyt 20% av disse, dvs. 65 dommer var på 1 års ubetinget fengsel eller mer. Statistikken for nyinnsettelse i norske fengsler samme år viser at 221 personer ble innsatt for ”Forbrytelse mot sedeligheten”¹⁹. Dersom det er en viss grad av samvariasjon mellom domsavsigelser og nyinnsettelse er det lite trolig at mer enn 20% av nyinnsettelsene omfatter straffedømte i den aktuelle kategori, dvs. maksimalt 40-50 personer. Sammenlignet med tall jeg fikk fra Justisdepartementet om belegget på et gitt tidspunkt i 1997 blir det da rimelig å anta at rekrutteringsgrunnlaget kan ha dreid seg om inntil 15 personer²⁰. Verken Trondheim fengsel eller Oslo fengsel hadde fanger som tilfredsstilte inklusjonskriteriene, og fengslene Ila og Ullersmo hadde lave tall. Estimaten må likevel tas med et visst forbehold, ettersom ikke alle tall er positivt bekreftet.

Undersøkelsen består av 13 intervjupersoner og i alt 20 informanter, noe som rent tallmessig etter alt å dømme tilsvarende omtrent halvparten av antallet fengselsinnsatte i den aktuelle lovbruddskategorien i 1998. Informantene er imidlertid dømt til ulik tid og har sonet på forskjellige tidspunkt, så dette sier ikke noe om representativitet i og for seg. Men om man tar den aktuelle fangepopulasjonen i betraktning er antallet informanter relativt stort. Når det gjelder spørsmålet om validitet og reliabilitet utgjør informanter med bakgrunn fra et gruppeterapeutisk behandlingstilbud en selektert gruppe – de soner en lang fengselsstraff, og de har valgt å gå i behandling. Vi vet ikke om de er annerledes enn andre sedelighetsdømte med lange dommer, det vi derimot vet er at det ikke foreligger internasjonal forskning som indikerer vesentlige eller systematiske forskjeller mellom behandlede og ubehandlede overgripere med hensyn til rekruttering og deltagelse i undersøkelser.

---

¹⁸ Statistikken er hentet fra SSB’s elektroniske kriminalstatistikk for 1998 på følgende nettside: http://www.ssb.no/emner/03/05/nos_c644/tab/t-36.html. De straffereaksjoner det her er referert til, dreier seg om betinget og ubetinget fengselsstraff og om kombinasjoner av disse to.

¹⁹ Statistisk årbok 2001 s. 169

²⁰ Dette bygger jeg særlig på det faktum at antallet domsavsigelser og fengselsinnsettelse for sedelighetskriminalitet er relativt stabil fra år til år, jfr. bl.a. tabell om forekomst og omfang av seksuelle overgrep i kap. 2.3.

Kvalitative undersøkelser er sårbare med hensyn til risiko for å møte enkeltpersoner med sære eller avvikende holdninger i forhold den gruppen de tilhører. I det foreliggende forskningsprosjektet var det tydelige inklusjonskriterier, disse var samtidig såpass strenge at rekrutteringsgrunnlaget ble begrenset. Det har ikke vært mulig å identifisere åpenbare eller iøynefallende faktorer som indikerer en skjevfordelt seleksjon av informanter. At mer enn halvparten av de forespurte sa ja til å være med i undersøkelsen styrker antagelsen om at informantene ikke skiller seg ut på noen spesiell måte; det betyr likevel ikke at muligheten ikke er til stede. Under analysearbeidet har jeg hatt en beredskap for denne risikoen.

Men hvorfor stilte de opp til intervju, de som sa ja? De aller fleste ga uttrykk for at de hadde behov for å snakke om sin sak – å meddele seg til kvalifiserte tilhørere, så å si. Det ser imidlertid ut til å være klare forskjeller mellom de to gruppene som ble intervjuet. De som hadde deltatt i terapi, reflekterte i stor grad over det de hadde gjort og hvorfor de hadde gjort det, og de var opptatt av at personer i lignende situasjoner måtte få profesjonell hjelp. De syntes de fortjente å sitte i fengsel, men mente samtidig at de ikke hadde blitt rettferdig behandlet i rettsvesenet. Et viktig poeng var at fengselsoppholdet ble kombinert med behandling, slik de selv hadde fått. Gjennom å delta i intervjuet ville de gi uttrykk for dette.

De som hadde sonet fengsel uten å gå i behandling var også opptatt av at fengselsoppholdet skulle kombineres med behandling. Men tyngdepunktet i deres fremstilling var at de selv hadde blitt urettferdig behandlet, noen av dem mente også de hadde vært utsatt for justismord. Nå ønsket de på en anonymisert måte å fortelle verden om dette. Det var viktig for dem å bidra til at andre ikke skulle oppleve det samme som dem selv, underforstått: det er stor fare for at det skjer justismord, **derfor** trenger verden økt kunnskap om seksuelle overgrep.

Felles for alle var at de ønsket å medvirke til at den generelle kunnskapen om seksuelle overgrep øker. Deltagelse i et forskningsprosjekt ga muligheter til å formidle fra denne virkeligheten med de dømtes blikk, det var viktig for dem. Selv om de ikke sa det direkte, var det tydelig at det ga verdighet i en vanskelig hverdag å være i en posisjon der deres erfaringer ble tillagt vitenskapelig verdi.

1.1.7. Intervjuene

Intervjuene med de 5 informantene som satt i fengsel foregikk delvis på fengslets besøksrom, delvis på kontoret til presten eller sosialkonsulenten. Disse lokalene regnes som "fristeder" i et fengsel. En viss risiko var forbundet med å la seg intervju, ettersom det kunne bli kjent for medfangene at de sonet sedelighetsdom. I så fall risikerte de mobbing og represalier. Det viste seg at alle var identifisert på forhånd og derfor ikke løp noen risiko. Til intervjuene sørget jeg for at det var kaffe og mat. De fleste samtalene varte 2-4 timer, det var nødvendig både med pauser og mat. Jeg benyttet pausene til å snakke om løst og fast, alt annet enn selve intervjuet – og jeg spiste sammen med informantene.

De 8 informantene som ikke satt i fengsel ble intervjuet på forskjellige steder, et flertall på mitt kontor på sykehuset, hvor det gikk an å komme uten å vekke oppsikt. Også her hadde vi spisepauser, jeg kjøpte inn pizza og laget kaffe. 3 av informantene besøkte jeg hjemme.

Informantene fra gruppeterapien kjente jeg godt, etter å ha vært deres terapeut i minst 1 år. Dette aktualiserer problemstillinger med hensyn til forskerens uavhengighet og mulige lojalitetsbånd. I det foreliggende prosjektet er det også elementer av evaluering av det terapeutiske arbeidet. For å sikre at alle grunnlagsdata er tilgjengelige er intervjuene tatt opp på lydbånd og deretter skrevet ut i komplett versjon. Intervjuene er tilgjengelig i kodet form – kodenavnene i intervju-utskriftene er tilpasset kodenavnene i selve prosjektmaterialet, og kan derfor leses mot hverandre uten at informantens identitet avdekkes. Det kliniske materialet fra forsøksprosjektet med gruppeterapi (1991-95) foreligger i form av relativt komplette referater fra gruppemøtene. Referatene er skrevet i samarbeid med prosjektassistent Ruth Vibkjær. Det er levert egen forsøksrapport til Sosialdepartementet (Hermstad, 1992). Med de begrensninger som ligger i konsesjonsvilkår og tillatelser fastsatt av Datatilsynet og Regional Forskningsetisk Komite vedrørende innsamling og behandling av prosjektdataene, er alle kilder tilgjengelig for leseren.

Spørsmålet om mulige lojalitetsbånd kan sees fra to sider. Den ene er at informanten prøver å vise takknemlighet gjennom å svare slik han tror forskeren ønsker eller forventer. Den andre er at informanten sitter igjen med dårlige erfaringer, og ønsker å vise dette gjennom å svare mer negativt enn det egentlig er grunnlag for. I det første tilfellet er det rimelig å anta at et etterslep av eventuell takknemlighet korresponderer med en faktisk erfaring av at terapien var

vellykket. I så fall er takknemligheten ingen alvorlig feilkilde. I det andre tilfellet kan det tenkes at dårlige erfaringer på tilsvarende måte gir seg utslag i en negativ vurdering som står i samsvar med det faktiske resultat, nemlig at terapien var mislykket.

Intervjuene i undersøkelsen er såkalte ”semistrukturerte intervjuer”. Dette er en kombinasjon av to intervjueteknikker som på mange måter står i et spenningsforhold til hverandre. Innenfor fenomenologisk sosiologi har Thomas Luckmann og andre fremhevet at det gode intervju preges av at informanten i størst mulig grad reflekterer og formidler seg uavhengig av intervjuerens spørsmål og kommentarer²¹. Særlig dersom undersøkelsens fokus er **informantens historie** er det en målsetting at informanten får fortelle uten å bli stilt oppfølgende spørsmål, og uten å møte kommentarer.

I det tradisjonelle kvalitative intervjuet har man derimot sett på kontakten med intervjuer som et selvstendig element; samtidig har man vært opptatt av at informanten ikke skulle ledes eller påvirkes til å gå i en bestemt retning. Målet er å skape en situasjon basert på tillit og samarbeid, gjerne med en intervjuguide som huskeliste for intervjueren. I størst mulig grad bør intervjusituasjonen ha karakter av å være en ledig samtale²².

I motsetning til Thomas Luckmann ser jeg ingen avgjørende problemer med å kombinere den frie fortellingen og det semistrukturerte intervjuet. Primært er jeg opptatt av informantenes egne historier, samtidig har jeg også ønsket å få deres syn på bestemte saksforhold og erfaringer. Noen av informantene var svært taleføre – og rike på assosiasjoner – andre hadde vanskelig for å snakke om sine opplevelser. Verdien av materialet ligger ikke i dets ”jomfruelighet” men i dets ekthet. Kanskje sier den intervjuede noe annet i intervjuet enn i en annen samtale. Men fortellinger om seksuelle overgrep er alltid tolkede fortellinger, og tolkningene varierer med tid, sted og tilhører. Noen ganger kan tolkningene sees på som fornektning eller fortrenkning, andre ganger som mestringsstrategier eller overlevelsesforsøk. Eller de kan være uttrykk for selvransakelse og ettertanke, av og til også forvirring.

---

²¹ I et seminar med sosiologen og fenomenologen Thomas Luckmann i Trondheim 1.-4. sept. 1997 hvor jeg la frem til diskusjon metodedelen av avhandlingsarbeidet, understreket han nettopp dette, og sa at han for sin egen del ikke ville kombinere en slik tilnærming med elementer fra den strukturerte intervjuformen.

²² Pål Repstad beskriver dette i sin metodebok **Mellom nærhet og distanse**, s. 58-60 hvor han anbefaler fleksibilitet som metode i det kvalitative intervjuarbeidet (Repstad, 1993).

Et intervju har fellestrekk med den terapeutiske samtalen, enkelte terapeuter omtaler da også den terapeutiske praksis som forskning²³. Jeg opplevde at erfaringene fra terapeutisk arbeid var nyttig i intervjusituasjonen – det var en hjelp til å stille gode spørsmål, og jeg hadde ofte en følelse av hvordan informantene kom til å reagere. Likevel erfarte jeg at det var viktige forskjeller mellom intervjuet og den terapeutiske samtalen.

Først og fremst er det hensikten og målsettingen som skiller intervjuet fra terapien. Terapi handler om å bidra til forandring, intervju dreier seg om formidling av synspunkter, kunnskap og fakta. I en viss forstand befinner intervjueren seg i en slags ”avmaktssituasjon”, på den måten at han ikke kan beskytte seg mot det som blir sagt, og heller ikke innta et aktivt forhold til det. Han må simpelthen nøye seg med å være mottager. Dette skulle vise seg å by på overraskende utfordringer under bearbeidelsen av intervjumaterialet. Jeg spilte av alle intervjuene ved hjelp av headset, og laget så ordrette referater. Å sitte med øreklokkene presset inn mot hodet var til dels en utrivelig opplevelse. For første gang hørte jeg disse mennenes historier på samme måte som vanlige folk hører dem. Det kjentes nesten som om mennene tvang seg inn i hodet mitt og tok bolig der, slik at jeg mistet bevegelsesfriheten. Noen ganger ble jeg kvalm og uvel, og tenkte: ”Herregud, hva er det de har holdt på med”. Jeg kjente behov for å distansere meg fra dem – flytte dem ut av mitt indre rom.

Marianne C. Brantsæter forteller i sitt avhandlingsarbeide at hun ”møtte veggen med et stille brak” under arbeidet med å bearbeide intervjuene (Brantsæter, 2001)²⁴. Hun beskriver symptomer som tomhetsfølelse, avmakt, bunnløs fortvilelse og mareritt om nettene. Det ble vanskelig å skille mellom egen og overgripernes virkelighet, hun identifiserte seg med deres måte å tenke på, og kunne noen ganger kjenne på noe som lignet en katastrofefølelse. Disse reaksjonene setter hun i sammenheng med målsettingen om å betone det normale hos overgriperne. Dersom de ikke er syke ligner de oss, da lar det seg ikke gjøre å distansere seg fra dem, resonnerer hun.

Også Paul Leer-Salvesen forteller om møtene med informantene i hans undersøkelse om drapdømte menn – at det til tider var sterke følelsmessige inntrykk å forholde seg til. Under

---

²³ Innenfor systemisk familierapi er dette et vanlig synspunkt. I boka **Gjennom speilet og tilbake** s.37, sier Fred Steier at ”vi er alltid forskere når vi er gode hjelpere”(Steier, 1988). Steier understreker at terapeutens møte med familien må være preget av forskerens åpne og spørrende holdning. Terapeutens oppgave er å utforske de sammenhenger han legger merke til, i stedet for å legge sin egen tolkning inn i situasjonen.

²⁴ Hun beretter om dette i kapitlet ”Man kan jo ikke la det gå innpå seg – eller?” s. 126-129.

bearbeidelsen av intervjuene seriedrømte han om å ta livet av kona si (Leer-Salvesen, 1991). I drømme var den profesjonelle avstand borte. Også Leer-Salvesen har i sitt arbeid lagt stor vekt på å betone **normaliteten** hos informantene. Dersom Brantsæter har rett, vil forskere som nettopp betoner normalitetsperspektivet i større grad kunne risikere å bli eksponert for en personlig belastning.

1.1.8. Forskningsetiske problemstillinger

Forskningsintervjuer av egne klienter reiser spørsmål knyttet til selve **maktrelasjonen** mellom forsker og informant. I et terapeutisk forhold er maktrelasjonen assymetrisk, når terapeuten skifter rolle og blir forsker kan det derfor være fare for at maktrelasjonen fortsatt består. I så fall kan det bli vanskelig for informanten å ivareta sine interesser på en selvstendig måte. Forutsatt at forskeren er oppmerksom på problemstillingen, er det likevel ingen avgjørende hindringer mot å intervjuer egne klienter.

Ved inklusjon i gruppeterapien ble det skrevet kontrakt med alle deltagerne, her var det med et punkt om at materialet fra terapien kunne brukes til forskning. Deltagerne ble garantert full anonymitet, samtidig ble det informert om at vegring mot å delta i forskning ikke ville være noe hinder for deltagelse i terapien. Det ble også informert om at deltagerne når som helst hadde anledning til å trekke tilbake tillatelsen til å inkluderes i forskning.

Seksuelle overgrepere som soner fengselsstraff er en sårbar gruppe, det kan derfor tenkes at de har vanskelig for å svare nei til forespørsler fra sosialkonsulentene om deltagelse i intervju, ettersom sosialkonsulentene er blant deres viktigste omsorgspersoner i fengslet. Ingen av de tilbakemeldingene jeg fikk fra sosialkonsulentene indikerte at de forespurte hadde følt seg presset til å stille opp. Heller ikke da jeg møtte dem til intervju fikk jeg slike signaler.

Alle deltagerne ga uttrykk for at de hadde opplevd intervjuene som tøffe og tunge. Jeg ga dem derfor tilbud om oppfølgende støtte og kontakt; de som satt i fengsel fikk tilbud om at sosialkonsulentene kunne følge dem opp. Ingen benyttet seg av tilbudet, men sa likevel at det hadde vært viktig å få et slikt tilbud.

Én av deltagerne – en tidligere klient – fikk betenkeligheter da intervjuet først var kommet i gang. Etter litt om og men valgte han å fortsette, under tvil. Ved avslutningen av intervjuet var han glad for at han hadde fortalt om sin sak, men sa samtidig at det hadde vært knallhardt. I ettertid har jeg vurdert om han følte seg presset til å gjennomføre. Han har ikke gjort henvendelse om å få trekke seg, og konklusjonen er at de etiske krav til frivillighet osv. må ansees oppfylt.

Jeg har tidligere drøftet problemstillinger i tilknytning til å la egne klienter inngå i et forskningsprosjekt som inneholder elementer av evaluering av et arbeid forskeren selv har gjort. Såfremt kildematerialet presenteres åpent og fullstendig, er dette et vitenskapelig mer enn et etisk problem. Det etiske problem oppstår i det øyeblikk forskeren prøver å fremstille sitt eget arbeid i et bedre lys enn realitetene gir grunnlag for. Manglende samsvar mellom forskningsmateriale og forskningsmessige konklusjoner slår imidlertid tilbake på forskeren selv.

1.2. Forskningssituasjonen

Det finnes et stort forskningsmateriale på temaet menn som begår seksuelle overgrep. Særlig er det miljøer som arbeider med behandling av overgripere som er engasjert i denne forskningen, men også rettsvesenet er interessert, for eksempel i forbindelse med vurdering av farlighetsgrad, gjentakelsesrisiko osv. Forskingen dekker et bredt spekter av problemstillinger – fra personlighetsprofiler, årsaksforklaringer og forståelse av mekanismer bak seksuelle overgrep, til behandlingseffekter, residiv og atferdsprediksjon. Hovedtyngden av den internasjonale forskningen skjer i USA og Canada. At nettopp disse to landene har kommet med de viktigste bidragenere er neppe tilfeldig, ettersom flere amerikanske delstater og hele det føderale fengselsvesenet i Canada gir omfattende tilbud om behandling og terapi til straffedømte sedelighetsovergripere²⁵. I Norge har det vært gjort lite forskning, og fagfeltet mangler en nasjonal handlingsplan. Norges Forskningsråd satte i verk et program for forskning på seksualisert vold omkring midten av 90-tallet, noe som resulterte i flere

---

²⁵ I mange tilfeller kan deltagelse i terapi erstatte ordinær fengselsstraff. For rettsvesenet, som skal forsvare avgjørelser om fritak fra fengselssoning, blir det viktig å dokumentere hvorvidt de terapeutiske tiltakene har den ønskede effekt. Behovet for uavhengig forskning og evaluering er derfor stort, noe som langt på vei forklarer den store

doktoravhandlinger, men ingen av disse fokuserer spesifikt på behandling av overgripere. I 1991 tok Sosialdepartementet initiativet til å finansiere 3 forsøksprosjekter med behandlingstilbud for sedelighetsovergripere. Prosjektene gikk over 3 år. For tiden finnes det behandlingstilbud for innsatte ved fengslene bl.a. i Trondheim, Bergen, Kristiansand og Oslo.

Det eksisterer ingen samlet oversikt over hvor mange overgripere som har deltatt i ulike behandlingsopplegg i Norge, men et kvalifisert anslag tilsier at det i årenes løp minst kan dreie seg om 100-200 personer²⁶. Noen vil mene at det metodisk er vanskelig å drive kvalifisert forskning på effekten av ulike behandlingsmetoder når utvalgene er så små. Faglig er det likevel ikke noe i veien for å forske på små utvalg, det viktige er bare å anvende metoder som passer til materialets særpreg og omfang.

At det er gjort lite forskning i Norge betyr ikke at feltet er helt blankt. I 1998 publiserte forskerne Grünfeld, Noreik og Sivertsen en studie over tilbakefallsrisikoen for sedelighetsovergripere, basert på en undersøkelse av 332 personer som i 1987 fikk en reaksjon for sedelighetsforbrytelse (Grünfeld, Noreik & Sivertsen, 1998). Studien viser lavere tall for tilbakefall til sedelighetskriminalitet enn for annen kriminalitet. Forekomsten av seksuelle overgrep blant studenter i Trondheim ble kartlagt i en undersøkelse publisert i 1994, denne viser at 19% av de kvinnelige studentene og 4% av de mannlige hadde opplevd ett eller flere seksuelle overgrep før fylte 18 år (Schei, Muus & Bendixen, 1994). En demografisk beskrivelse av 165 menn dømt for sedelighetslovbrudd i perioden 1980-1989 foreligger fra Justisdepartementets Kriminalomsorgsavdeling 1994, her er det også en oversikt over dommene, behandlingstilbud under soningen og spørsmål om tilbakefall etter løslatelse (Bødal & Fridhov, 1994).

3 doktoravhandlinger fra årene 1999-2001 handler om seksuelle overgrep: Ellisiv Bakketeig: **Rettsapparatet som sosialt system i saker om seksuelle overgrep mot barn** (Bakketeig, 1999), Ragnhild Hennem: **Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn** (Hennem, 1999), og Marianne C. Brantsæter: **Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn**

---

forskningsaktiviteten i disse landene. Dette er nærmere beskrevet i mine to forskningsrapporter fra studieopphold i Minnesota 1993 og Canada 1997 (Hermstad & Vibkjær, 1993) og (Hermstad, 1997).

²⁶ Tallet baserer seg på informasjon jeg fra medlemmer av Norsk Forening for Klinisk Sexologi og den generelle kunnskap jeg ellers har om feltet i Norge. Behandlingstilbudene er oftest gruppeterapi. I tillegg er det kjent at enkelte psykologer og terapeuter jobber med overgripere på individuell basis, men dette er etter alt å dømme sporadiske og svært begrensede tilbud.

(Brantsæter, 2001). De to første avhandlingene dreier seg om ulike sider ved selve den rettslige prosessen, mens Brantsæter har forsket på menn som har begått overgrep.

Av andre artikler må nevnes Liv Finstad: **Sedelighetsforbrytere ut av fengslene** (Finstad, 1988), og Kristin Skjørten: **Problemer ved bruk av legalstrategier mot vold og seksuelle overgrep i familien** (Skjørten, 1994 a). Begge artiklene er kritisk til bruk av fengselsstraff i overgrepssaker, og reiser viktige spørsmål til den tenkning som i dag er rådende på området.

I 2001 kom Torbjørn Herlof Andersens bok **Tause menn** (Andersen, 2001). Dette er opprinnelig en hovedoppgave i sosiologi med dybdeintervjuer av 6 menn som under oppveksten er blitt utsatt for seksuelle overgrep av voksne menn i konservative, kristne miljøer. Overgrep mot jenter i kristne miljøer er etter hvert godt dokumentert, det spesielle med denne boken er at ofrene er gutter. Forfatteren har i tillegg til sin akademiske skoleing også bakgrunn som familieterapeut, perspektivet i boka er en beskrivelse av overgriperne som normale, velfungerende og respekterte samfunnsborgere. Deres posisjon i kristne miljøer ga dem en tilleggsstatus av respekt og normalitet.

Et viktig forskningsbidrag om seksualitet i kristne miljøer blir presentert av Åse Røthing i boka **Sex, kjønn og kristentro** (Røthing, 1998). Denne boka har intet primærfokus rettet mot seksuelle overgrep, men nevnes under forskningsoversikten fordi den har analyser som klargjør sammenhenger mellom enkelte av de fenomener den beskriver og seksuelle overgrep. Mer relatert til menn som begår overgrep er da Eva Lundgrens bok **Prester i lyst og last** hvor fokuset er "kjønn, makt og erotikk i Den norske kirkes sjelesorg" som det heter i bokens tittel (Lundgren, 1987). Dette er en kvalitativ studie av mannlige presters sjelesørgeriske praksis, og gir et innblikk i såkalte grenseoverskridende situasjoner der noen av informantene har sex med kvinnelige konfidenter.

Fra de øvrige skandinaviske land innskrenker jeg meg til å nevne tre svenske bidragsytere: P.L. Martens har i regi av Brottsförebyggande rådet særlig forsket på seksuelle overgrep mot barn: **Sexualbrott mot barn. Presentasjon och diskussion av några centrala teman inom forskningsområdet** (Martens, 1989), og **Pedofili. Barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn** (Martens, 1991). Eva Hedlund er på mange måter feltets Grand Old Lady i Sverige, hun har skrevet flere bøker om behandling av overgripere. Bare i liten grad har hun gjort

forskning på akademisk nivå, men kvaliteten av hennes bidrag veier langt på vei opp for manglende formelle kvalifikasjoner. Mest kjent er hun for sine bøker **Med könet som vapen och värn** (Hedlund, 1989), og **Gruppterapi med män som begått sexualbrott** (Hedlund, 1990). Endelig skal nevnes Inga Tidefors Andersson som med sin doktoravhandling **Från barndom till brott. Om 20 män dömda för sexuala övergrepp mot 38 barn** har skrevet en banebrytende avhandling om forståelsen av seksuelle overgrepere sett fra et psykologisk perspektiv (Andersson, 2002).

Mens de skandinaviske bidragene er preget av en metodisk tilnærming som veksler mellom kvantitative og kvalitative forskningsdesign, er den internasjonale forskningen mye mer entydig basert på kvantitative metoder. Dette gjelder særlig i USA og Canada, hvor vi finner de største behandlingsprogrammene og den mest omfattende forskningen. Tradisjonelt har de kvantitative metodene vært ansett som mer vitenskapelige enn de kvalitative, fordi de gir muligheter til objektivisering og hypotesedannelser på et generelt og etterprøvbart grunnlag. Innenfor medisinsk forskning har disse metodene hatt en dominerende posisjon, og psykiatriens nære forbindelser til medisinen har nok bidratt til at de øvrige helseprofesjonene ofte har knyttet seg opp mot medisins forskningstradisjon²⁷.

Behandlingsprogrammenes forankring i rettsvesenet er kanskje den enkeltfaktor som har hatt størst betydning for den internasjonale forskningssituasjonen. De relative straffeteorier med vekt på allmennprevensjon og individualprevensjon, har vært premissgivende for utviklingen av de strafferettslige reaksjonsformene både i Norge og i Nord-Amerika²⁸. Når rettsvesenet foreskriver behandling – enten i kombinasjon med eller som erstatning for annen straff, er det ut fra en antagelse om den betydning det har for den offentlige sikkerhet at de dømte hjelpes

---

²⁷ Forskningssituasjonen innen medisinen er likevel ikke entydig preget av en naturvitenskapelig, kvantitativt basert forskningsmetodikk. Erfaringer fra den kliniske hverdag spiller en viktig rolle for utviklingen av nye behandlingsmetoder; kasuistikker og enkelttilfeller tillegges derfor stor vekt. I praksis er antagelig det medisinske fagfelt preget av en todeling, ved at størstedelen av forskningen bygger på naturvitenskapelige, kvantitative metoder, mens den enkelte lege i sin kliniske praksis forholder seg til enkeltmennesker og derfor også utvikler sine egne, personlige preferanser med hensyn til hva som er riktig behandling. Dette blir enda tydeligere når vi kommer til psykiatrien, hvor behandlingsmetodene ikke er kvantifiserbare i samme grad som innenfor den somatiske medisin. Selv om psykiatrien i avgjørende grad er preget av den somatiske medisins forskningstradisjon, har nok innslaget av kvalitativt baserte forskningsbidrag økt de senere år. Det er grunn til å tro at denne utviklingen vil forsterkes i årene som kommer i forbindelse med fremveksten av det nye feltet medisinsk antropologi. Her har den første doktorgraden allerede kommet i forbindelse med at medisineren og sosialantropologen Ida Hydle har disputert på et kvalitativt basert arbeide om de psykiatriske sakkyndiges rolle og funksjon i norske rettssaler (Hydle, 2001).

²⁸ I norsk sammenheng har særlig Johs. Andenæs vært en talsmann for allmenn- og individualprevensjonen, jfr. hans bok **Straffen som problem** (Andenæs, 1994). I boken peker han også på at straffen ikke har den ønskede avskrekkende virkning ved alle typer lovbrudd, og etterlyser derfor større differensiering i reaksjonsformene. Bruk og besittelse av lettere narkotiske stoffer ønsker han – som en konsekvens av dette – å avkriminalisere.

til å slutte med å begå denne typen straffbare handlinger. Men da må effekten av tiltakene kunne måles. Dårlig behandlingseffekt svekker grunnlaget for å avstå fra bruk av tradisjonell fengselsstraff i overgrepssaker²⁹.

I tillegg til rettsvesenet er forsikringsselskapene i USA viktige premissleverandører for de forskningsmessige problemstillinger. I likhet med rettsvesenet krever forsikringsselskapene dokumentasjon av behandlingsresultatene, de er også opptatt av å sikre at terapeuter ikke blir saksøkt for feilbehandling. Ut fra økonomiske, juridiske og kriminalpolitiske grunner har altså forsikringsselskapene og myndighetene et felles dokumentasjonsbehov når det gjelder den behandlingen som tilbys. Både universiteter og private institusjoner utfører oppdragsforskning med sikte på å fremskaffe slik dokumentasjon. Selv om de akademiske institusjonene opptrer på grunnlag av selvstendig faglig skjønn, er det liten grunn til å tro at de ikke – i praksis – influeres av oppdragsforskningens hovedstrømmer³⁰.

I medisinsk forstand er behandling av seksuelle overgripere slett ikke uproblematisk³¹. Begrepet ”seksuell overgriper” er relatert til juridiske og strafferettslige problemstillinger, og det juridiske aspektet ved overgrepshandlingene spiller en sentral rolle i den kliniske hverdag³². Men forskningen fokuserer forbausende lite på forholdet mellom juss, moral og terapi. I stedet tar den for gitt at medisinske forklaringsmåter representerer en relevant tilnærming til feltet. Mye forskning er blitt gjort med hensyn til å kartlegge overgripere og atferdstyper i relasjon til personlighetsfaktorer og problemstillinger vedrørende

---

²⁹ I rapporten **Seksuelle overgripere i Canada** har jeg redegjort for tenkningen innenfor det føderale canadiske fengselssystemet når det gjelder bruk av behandling som alternativ til fengselsstraff i sedelighetssaker. Kravet til dokumentasjon av behandlingseffekter innebærer i praksis at det først og fremst er den kvantitativt baserte forskningen som blir etterspurt (Hermstad, 1997).

³⁰ I to forskjellige rapporter fra studiereiser i USA i 1992 og 1993 gjennomgår jeg behandlingsopplegg i regi av rettssystemet i staten Minnesota (Hermstad, 1992) og (Hermstad & Vibkjær, 1993). I tilknytning til disse behandlingsoppleggene blir det utført forskning med sikte på dokumentasjon av behandlingsmetoder og resultater, i tillegg til at alle klienter evalueres fortløpende. Ved ”Medical School of Minneapolis, Program for Human Sexuality” har man flere behandlingsprogrammer og egne forskere. Noe av forskningen har preg av å være oppdragsforskning, mens andre deler skjer på et uavhengig akademisk grunnlag. Samtaler med både klinikere og forskere klargjorde at det ikke ble oppfattet som konfliktfylt å blande disse to forskningsopp gavene. Heller ikke var man bekymret for at oppdragsforskningen skulle føre til at den akademiske forskningen mistet sin troverdighet eller uavhengighet. De etiske betenkeligheter som norske forskningsmiljøer har i forhold til det voksende omfang av oppdragsforskning var derfor ikke til stede i noen vesentlig grad hos de amerikanske forskerne. Som utenforstående observerte vi likevel at forskningen farges av oppdragsgivernes bestillinger, og at disse bestillingene i neste omgang har betydning for både behandlingsmetoder og forskningsmetoder.

³¹ Jeg kommer tilbake til dette i kapitlet om terapi med overgripere. Når jeg peker på problemstillingen allerede nå, er det fordi samspillet mellom medisinen og rettsvesenet får forskningsmessige følger, ikke minst når det gjelder valg av tema og synet på hvilke spørsmål som er viktige.

³² Historien om behandling av seksuelle overgripere er ennå ikke skrevet, men det er i alle fall ingen tvil om at størstedelen av behandlingstilbudene er knyttet til rettsvesenet. Enkelte tilbud er også satt i verk på privat basis, for

oppvekstforhold, demografiske kjennetegn, type atferd osv. En ”diagnostisk kultur” ikke ulikt det vi finner innenfor rettspsykiatrien, preger forskningen.

En vanlig forskningsmetode er de såkalte ”meta-undersøkelsene”. Her samles resultater fra en rekke enkeltundersøkelser til selvstendige, nye undersøkelser. Dermed øker både dataunderlaget og sikkerheten i de konklusjoner som trekkes. Ulempen med meta-undersøkelsene er at det ofte kan være vanskelig å finne enkeltundersøkelser som metodisk er tilstrekkelig enhetlige til at datamaterialet kan utveksles eller sammenlignes. En annen feilkilde ligger i forskernes subjektive skjønn. De canadiske forskerne R. Karl Hanson og Monique T. Bussière publiserte i 1996 en metaundersøkelse over faktorer som antas å kunne predikere residiv hos seksuelle overgripere (Hanson & Bussière, 1996). Basert på et materiale bestående av i alt 87 forskningsrapporter fra 6 forskjellige land konkluderte de med at det er mulig å identifisere visse risikofaktorer, men at disse likevel ikke er entydige. Andre undersøkelser bekrefter at slike faktorer er vanskelig å identifisere, jfr. forskerne W. L. Marshall og D. R. Laws (Laws & Marshall, 1990). Disse undersøkelsene er eksempler på at økt datagrunnlag ikke nødvendigvis fører til bedre eller sikrere konklusjoner. Samtidig har de en berettigelse nettopp fordi de gjør det mulig å sammenligne funn fra flere undersøkelser.

En type forskning som ligner metaundersøkelsene rent metodisk, er undersøkelser bestående av rene litteraturoversikter. Eksempel på slik forskning er rapporten **Sex Offender Assessment, Treatment and Recidivism: A Literature Review**. Rapporten er laget i regi av forskningsavdelingen ved det canadiske fengselsdepartementet, forfattet av Kelley Blanchette og publisert i 1996 (Blanchette, 1996). Her gis det oversikt over tema og problemstillinger fra utredningsprogrammene ved en rekke behandlingsopplegg innen det føderale canadiske fengselsvesenet. I tillegg er det gjort en vurdering av risikofaktorer med hensyn til residiv. Rapporten konkluderer med at opplegg som følger ”a cognitive behavioural model with adjunctive relapse prevention components” viser gode resultateter. Det pekes også på at noen av overgriperne profiterer på behandling med antiandrogene/hormonelle medikamenter (s. 67-68). I diskusjonen om behandlingseffekt er disse konklusjonene for øvrig slett ikke ukontroversielle.

---

eksempel ved at arbeidsgivere krever at ansatte som har begått overgrep i tilknytning til tjenesten må underkaste seg behandling for å unngå anmeldelse eller oppsigelse.

Den dominerende bruk av kvantitative metoder i forskningen innen feltet behandling av seksuelle overgripere reiser spørsmål ved selve forholdet mellom metode og materiale: Er det opplagt at denne forskningen gir den beste mulighet til å drøfte det kliniske materialet på en relevant måte? Eller kan det tenkes at valg av metode er styrt av andre hensyn enn materialets egenart?³³ Det synes i det minste å være på det rene at metodespørsmålet bare i beskjeden grad er blitt gjort til gjenstand for kritisk drøfting³⁴. Dette behøver ikke å bety at metodevalget er galt, spørsmålet er derimot om det i tillegg er behov for en annen type kunnskap enn den som kan fremskaffes gjennom de kvantitative metoder.

En norsk forsker som stiller seg kritisk til den dominerende forskningstradisjonen er sosiologen Marianne Brantsæter. I doktoravhandlingen **Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn** kritiserer hun det hun kaller ”den retts-psykiatriske og sexologiske tradisjon” (Brantsæter, 2001). Særlig problematiserer hun parafili-begrepet. Innen både forskning og behandling har dette begrepet vært sentralt når det gjelder forståelsen av seksuelle overgrep. Parafili blir ofte definert som ”*all seksualitet som ikke er vanlig heteroseksuell aktivitet*”, dvs alle former for uvanlig seksuell aktivitet³⁵. I motsetning til seksuelle overgrep er de fleste parafilier hverken ulovlige eller straffbare, men seksualitetens historie viser at personer med parafile tilbøyeligheter tross dette har vært både trakassert og forfulgt³⁶.

Brantsæters kritikk retter seg mot en forskningstradisjon som hovedsakelig baseres på det hun kaller en kvantitativ og sammenlignende logikk:

”..... det vises lite plass til teoretiske og analytiske funderinger om overgrep og overgripere, og forskerens egne begreper og perspektiver synes i stor grad å bli tatt-for-gitt. Utvalgene består ..... hovedsakelig av dømte/fengslede sedelighetsforbrytere, ofte i behandling” (s.318).

---

³³ Svein Mossige har i sin bok **Barneovergriperen – legning eller handling?** gått gjennom et stort internasjonalt forskningsmateriale om menn som misbruker barn (Mossige, 1997). I bokens litteraturliste (s.125-134) presenterer han en oversikt over noen av de mest relevante bidragene. Mossiges fokus er ikke en metodisk evaluering av forskningen, men i stedet å gi en oversikt over kunnskapsituasjonen. Likevel gir hans rapport materiale også til spørsmålet om relasjonen mellom materiale og kunnskapsbehov.

³⁴ Størstedelen av de forskningsrapporter som er drøftet i Svein Mossiges bok (op.cit.) handler om forskning utført langs disse linjer. Mossige drøfter ikke spørsmålet om de ulike metoders egnethet, og etterlyser heller ikke andre typer kunnskap enn den som fremkommer gjennom den foreliggende forskning.

³⁵ Se for eksempel Thore Langfeldts bok **Sexologi**, s.186-189 (Langfeldt, 1993). Langfeldt peker på at spørsmålet om hva som er normalt eller ikke også er moralsk spørsmål, derfor finnes det ingen entydig vitenskapelig forståelse av parafiliebegrepet. Han er kritisk til antagelsen om at parafile tilstander utvikles som følge av generelle og almengyldige årsaker, og legger i stedet vekt på individuelle faktorer i den enkeltes bakgrunnshistorie.

³⁶ Homofili hører etter Langfeldts definisjon med til parafilieene, det samme gjør transvestisme, transseksualitet osv. Så sent som på slutten av 1970-tallet var homoseksuelle handlinger mellom menn straffbart også i enkelte vestlige land, og fremdeles er det avskjedsgrunn i det amerikanske forsvaret å være homoseksuell.

Dette fører til at mange forskere sammenligner "rapists" og "child molesters", eller de sammenligner forskjellige typer "child molesters", eller de sammenligner overgripere med andre lovbruddskategorier. Hun etterlyser i stedet forskning som kan bidra til kunnskap om kjønn, seksualitet og makt. Oppfatningen om at mannlige overgripere er drevet av en sterk eller avvikende seksualdrift leder i denne forskningen til individualiserte forklaringsmåter der vekten ligger på faktorer som handler om manglende sperremekanismer, manglende evne til å inngå dypere relasjoner til voksne kvinner osv. Derimot blir spørsmål om seksualitetskultur, maskuline tolkningsprivilegier, og ulikheter i seksuelle ytringsformer mellom kvinner og menn ikke viet oppmerksomhet. Heller ikke blir det plass til å drøfte om overgripere reelt sett er avvikende i forhold til såkalt "normale" menn. Ved å ta utgangspunkt i at seksuelle overgrep er kriminelle handlinger forutsetter man samtidig også at de er uttrykk for en avvikende atferd. Dermed mister man muligheten til å stille spørsmål som kan belyse avvikstemaet på en nyansert måte, påpeker hun. Valget av forskningsmetode blir på den måten et hinder for å finne svar på viktige spørsmål.

Brantsæter mener at det i forskningen om seksuelle overgrep finnes 3 hovedretninger, karakterisert ved hver sin temakrets: "*pedofili*", "*revictimisering*" og "*maskulinitet uten kjønnsperspektiv*"³⁷:

a) Pedofili: vekt på avvikende tenning og drift.

Viktige forskere er Peter Martens (s.325-327), Vernon Quinsey (s.328), David Finkelhor (s.336)

b) Revictimisering: "sexual trauma", "abuse cycle", og "overgrep-kultur".

Viktige forskere er Judith Becker (s.409), Roger Katz (s.409), Mary MacLeod (s.413-414), Esther Saraga (s.413-414).

c) Maskulinitet – uten kjønnsperspektiv.

Viktige forskere er Scully&Marolla (s.456 ff), Eva Hedlund (s.464-465).

Denne måten å systematisere forskningen på er like mye en oversikt over ulike forståelser av seksuelle overgrep som det er en forskningsoversikt. Det kan derfor diskuteres om det er

---

³⁷ I kapitlet "*Annen forskning: kunnskapsstatus og dominerende perspektiver*" s. 317-470 gir hun en oversikt over forskningssituasjonen innen feltet, og konkluderer med at kunnskapssituasjonen kan oppsummeres ved å skille ut nettopp disse 3 retningene som bærende perspektiver. I den grad disse forskerne blir gjenstand for selvstendig drøfting i selve avhandlingsarbeidet vil jeg presentere kildehenvisninger for deres forskning. I denne sammenhengen er imidlertid poenget å vise hvordan en annen forsker systematiserer stoffet, og hvilke forskere hun knytter sammen med de posisjoner hun beskriver.

hensiktsmessig å rubrisere forskningen langs slike skillelinjer. Det er også et spørsmål om selve kategoriene er hensiktsmessige. Det er for eksempel vanskelig å få øye på grunnleggende forskjeller mellom kategori a og b. Forståelsen av pedofili inkluderer ofte revictimiseringsperspektiver, i den forstand at seksuelle overgrep mot barn kan sees på som uttrykk for at overgriperen på denne måten forsøker å mestre egne overgrepserfaringer eller traumatiske hendelser. Ikke alle overgripere har selv vært utsatt for seksuelle overgrep, men de kan ha opplevd traumer som av ulike grunner har resultert i en seksualisering av traumene. Seksuelle overgrep har da blitt en slags overlevelsestrategi, og for noen også en selvstendig seksuell drivkraft. Den internasjonalt fremtredende forskeren D. Finkelhor har levert bidrag som kunne plassere ham innenfor alle de 3 kategoriene³⁸. Og den svenske terapeuten Eva Hedlund viser i sine bøker til forklaringsmåter som gjør det søkt å avgrense hennes forskning til kategori c alene³⁹.

Det som fremfor alt preger forskningssituasjonen – uavhengig av hvilken tradisjon de ulike bidragene plasseres i – er at seksuelle overgrep nokså entydig plasseres innen rammen av individorienterte, psykologiske perspektiver. Medisinens og psykiatriens fokus på overgrep som avvikende atferd har bidratt til at oppmerksomheten er blitt rettet mot den enkelte overgriper og hans historie. Avviksperspektivet blir forsterket av rettsvesenets interesse for spørsmålene om personlig skyld og ansvar. Et slikt sammenfall mellom juss og medisin fører til at kjønnsperspektivet og kunnskapen om de samfunnsskapte faktorer lett mister forskningsmessig relevans, og derfor oppfattes som perifere. Heller ikke de grunnleggende moral- og verdispørsmål har hatt noen fremtredende plass i forskningen om seksuelle overgripere. Eksempler på slike verdispørsmål er kjønnsperspektivet, behandlingsideologier, forholdet mellom individ og samfunn, straffens nytte og funksjon i overgrepssaker, relasjonen mellom straff og behandling, osv. Her er det behov for videre forskning.

---

³⁸ En nøyere lesning av Brantsæters gjennomgang av forskningssituasjonen viser at hun nevner Finkelhors forskning i tilknytning til flere forståelsesmåter enn pedofiliposisjonen, og at det derfor kan synes litt tilfeldig at hun har plassert ham akkurat her.

³⁹ I boken **Med könet som vapen och värn** (Hedlund, 1989) er det vanskelig å få øye på det amputerte kjønnsperspektivet som Brantsæter mener å kunne påvise. Men at kjønnsperspektivet på den annen side heller ikke er tatt på alvor, synes å være på det rene. Når Hedlund derfor mener at overgrepsatferd i prinsippet kan forklares likt for kvinner og for menn, er dette et eksempel på en posisjon som opplagt ville sett annerledes ut dersom kunnskapen om kjønnsulikheter i den seksuelle atferd hadde vært integrert i analysen.

2. FORSTÅELSE AV SEKSUELLE OVERGREP

2.1. Seksualisert vold og annen vold

Begrepet vold blir vanligvis brukt som betegnelse på fysiske handlinger som i en eller annen forstand er rettet mot kroppen. Volden behøver likevel ikke å være rent kroppslig, i strafferetten er det slik at også trusler hører med til voldsbegrepet. Men volden er alltid personlig orientert – dette gjelder både den strukturelle og den fysiske vold – og den rammer mennesker, enten enkeltpersoner eller grupper⁴⁰. Resultatet av voldshandlinger er smerte, frykt og ulike grader av både fysisk og psykisk skade hos dem som utsettes.

Den seksualiserte vold har likhetspunkter med kvinnemishandling. Krisesenterbevegelsen i Norge har fokusert på denne typen vold særlig gjennom oppbyggingen av krisesentra for voldtatte og mishandlede kvinner. Et forskningsarbeid som belyser temaet vold mot kvinner er presentert i Kristin Skjørten's doktoravhandling fra 1993, utgitt i bokform under tittelen **Voldsbilder i hverdagen** (Skjørten, 1994 b). Her viser hun hvordan menn som mishandler kvinner forstår sine handlinger, og beskriver endringer i de generelle holdningene til vold mot kvinner. I USA var kvinnemishandling verken kriminalisert eller gjenstand for alminnelig fordømmelse frem til slutten av 1800-tallet, også i dag er holdningene til dette preget av store variasjoner (s.87-94). Skjørten ser på volden primært som et fysisk fenomen, rettet mot kvinner. Mannsrolleutvalget i Norge (Holter, 1989) fant at norske menns holdninger til vold mot kvinner viser lignende variasjoner, likevel tar 4 av 5 menn avstand fra slik vold, det betyr at holdningene her er langt mer kritisk enn hos de amerikanske mennene (s.36-39). Per Isdal, leder for Alternativ Til Vold (ATV) forstår den fysiske, psykiske og seksualiserte vold mot kvinner i et større, felles perspektiv, dette skriver han om i boken **Meningen med volden**

---

⁴⁰ Et eksempel på en type vold som både er personlig orientert og et strukturelt fenomen, er den politiske vold. Denne volden er personlig i den forstand at den rettes mot enkeltpersoner og utøves av mennesker som identifiserer seg med den sak de søker å utbre gjennom bruk av vold. Men den er i tillegg også strukturell – det er et system, en ideologi eller en struktur som søkes realisert gjennom bruken av voldshandlinger. Zygmunt Baumann har beskrevet den strukturelle volden i boken **Modernity and Holocaust**, hvor den individuelle brutaliteten etter Baumanns oppfatning forsvinner bak byråkratiske rutiner og lidenskapsløs pliktfølelse (Baumann, 1989). En lignende forståelse gir Paul Leer-Salvesen uttrykk for i boka **Tilgivelse** når han foreslår å se psykopatibegrepet i en ny sammenheng: Hvis samfunnet er organisert slik at menneskers handlinger preges av følelseskulde og manglende empati blir psykopati uttrykk for en sosial karakteristikk og ikke en psykiatrisk diagnose (Leer-Salvesen, 1998).

(Isdal, 2000). En oversikt over behandlingserfaringer og kunnskapsstatus innenfor feltet kvinnemishandling presenteres i boken **Menns vold mot kvinner**, redigert av Marius Råkil (Råkil, 2002).

Fokuset på vold mot kvinner i 1970-årene ble på mange måter innledningen til interessen for den seksualiserte vold. Seksuelle overgrep var som fenomen slett ikke ukjent, og heller ikke nytt da fagmiljøene begynte å interessere seg for det, det nye var at det nå ble tydeliggjort at den seksualiserte volden ikke bare rammet kvinner, den rammet også barn, og den kunne ramme menn. På 1980-tallet kom stadig flere beretninger om seksuelle overgrep i terapeutiske og profesjonelle relasjoner, særlig fra USA. I Norge kunne sosiologen Eva Lundgren dokumentere at det også i kristne miljøer her hjemme skjedde vold og seksuelle overgrep. Boka **"I Herrens vold"** ga et innblikk i denne virkeligheten (Lundgren, 1985). Hennes forskning vakte både oppsikt og debatt⁴¹. To år senere kom hun ut med boka **"Prester i lyst og last"**, her dokumenterte hun at prester i den Norske kirke hadde begått seksuelle overgrep mot kvinner de hadde hatt i sjelesorg (Lundgren, 1987)⁴².

Både kvinnemishandling og seksualisert vold blir ofte sett på som aspekter ved et større og mer generelt voldsbilde. I folks bevissthet henger voldsforbrytelsene og sedelighetskriminaliteten sammen. De ser ut til å tenke at samfunnet med årene har blitt mindre trygt, og at både voldtekt og blind vold er trusler som må tas på alvor. Kriminalstatistikken for 2001 viser imidlertid at trusselbildet ikke står i forhold til den frykt mange ser ut til å føle. Av et samlet antall etterforskede forbrytelser mot straffeloven på drøyt 280.000 utgjorde de alvorligste voldskategoriene 4228 tilfeller. Antall domfellelser var enda lavere⁴³. Misforholdet mellom den opplevde trussel og det faktiske voldsbildet bekreftes av Reid Stene i artikkelen **Vold og trusler i 20 år. Levekårsundersøkelsene 1983-2001** (Stene, 2003). Samtidig er det slik at vold og seksuelle overgrep i større grad enn tidligere er blitt

---

⁴¹ Den kristne avisa Dagen i Bergen kritiserte Lundgren for useriøs forskning, og hevdet at kristne miljøer ble skadet av hennes påstander. Avisen mente også at hun overdrev omfanget, og at hennes forskning hadde andre hensikter enn de rent faglige. Det var særlig hennes doktoravhandling "Den Herren elsker tukter han" som ble angrepet, denne avhandlingen var blitt godkjent like før hun ga ut **I Herrens vold**. Steinar Kvale omtaler Dagens fremstilling av saken i forbindelse med at han drøfter spørsmålet om intervjuforskning i boka **Det kvalitative forskningsintervju**, s. 203 f, han fremhever at de vitenskapelige forskningsmiljøene ga støtte til Lundgrens funn og forskning (Kale, 2001).

⁴² Jfr. til spørsmålet om sjelesørgere og overgrep forskningsoversikten i forrige kapittel.

⁴³ **Statistisk årbok 2003** s. 155-157 viser følgende fordeling mellom de alvorligste voldskategoriene (tabell 162 Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd. 2001): voldtekter 455, legemsbeskadigelser/drapsforsøk/drap/m.v. 3.328, grove ran 445 (Statistisk Sentralbyrå, 2003). Jeg kommer

synliggjort, det kan både forklare den relative økningen i anmeldeshyppigheten og forestillingen om den økte trussel.

Ikke alle seksuelle overgrep handler om eksplisitt, fysisk voldsbruk. Men overgrepshandlingene er i større eller mindre grad ledsaget av tvang og press, noe som gjør at de likevel må forstås som voldelige. I tillegg innebærer de at kroppen intervereres, enten direkte eller på det symbolske plan. Den kroppslige intervereringen bekrefter voldselementet og det grenseoverskridende aspekt. Det er derfor dekning for å omtale alle former for seksuelle overgrep som seksualisert vold.

Når det gjelder den juridiske forståelsen av vold er det straffelovens kap. 19 og 38 som definerer innholdet i den delen av voldsbegrepet som er knyttet til seksuelle overgrep. Kap. 19 handler om seksualforbrytelser rettet mot andre mennesker, kap. 38 handler om det som blir kalt "Forseelser mod Sædelighed", dvs. om pornografi, voldsskildringer på film og video og lignende. Kap. 19 og 38 definerer volden som fysisk maktutøvelse. Trusler eller truende atferd er en egen kategori, den kan gjerne ledsage volden og er i prinsippet belagt med straff, men i straffeloven blir trusler først og fremst sett på som forsterkende elementer til den fysiske volden. De groveste formene for seksuelle overgrep mot barn har samme strafferamme som de groveste formene for voldtekt, nemlig 21 år. Dette er også maksimumsstraffen for drap.

2.2. Definisjoner og forståelse

Det finnes ingen enhetlig definisjon på hva et seksuelt overgrep er. Men det synes å være enighet om enkelte premisser som ligger til grunn for overgrepforståelsen:

- Seksuelle overgrep er voldelige handlinger, selv om de ikke alltid rommer voldselementer av fysisk karakter.
- Seksuelle overgrep er grenseoverskridende i den forstand at de krenker ofrenes personlige integritet og deres seksuelle grenser.
- Seksuelle overgrep utspiller seg innenfor rammen av et samfunnsperspektiv hvor kulturelle oppfatninger av kjønn legger føringer for hvordan overgrepshandlinger blir tolket.

- Seksuelle overgrep utspiller seg innenfor rammen av et samfunnsperspektiv hvor menneskers verdiforståelse og eksistensielle orientering legger føringer for den moralske tolkningen av overgrep.

Som en konkretisering av disse premissene kunne første utkast til en definisjon være:

Seksuelle overgrep er et sammensatt fenomen av fysiske, psykiske og strukturelle elementer, karakterisert ved grenseoverskridende og integritetskrenkende handlinger som i form og intensjon er seksuelt orientert.

Definisjonen har imidlertid flere svakheter.

For det første finnes det mange former for seksuelle overgrep. Det er stor avstand mellom overfallsvoldtekten som ender med drap, og bekjentskapsvoldtekten etter en fest hvor partene er beruset og etterpå ikke blir enige om hva som egentlig var avtalt. Det kan være vanskelig å vite nøyaktig når en situasjon skifter fra gjensidig flørt og seksuell lek, til press og maktbruk. Hva som er grenseoverskridende og integritetskrenkende kan avhenge av subjektive faktorer knyttet til tolkning og opplevelse. Overgrep må derfor forstås langs et kontinuum. Det er for eksempel normalt at pappa bader i badekaret sammen med sin 1 år gamle sønn, men ikke at han fortsetter med det når gutten har blitt tenåring. Det er uproblematisk at far masserer innsiden av lårene til sin 10-årige datter etter en tøff fotballkamp, men absolutt ikke at han gjør det om natta når hun ligger i senga. Når det normale går over til å være unormalt er ikke alltid lett å definere; like handlinger kan ha ulik betydning.

For det andre er relasjonen mellom gjerningsmann og offer viktig. Definisjonen fanger ikke opp dette på annen måte enn at det er de prinsipielle sidene ved overgrepshandlingene som står i fokus. Det kan godt tenkes at mindreårige har sex med voksne uten at dette er skadelig, eller at det oppleves traumatisk. Definisjonen sier ingenting om slike relasjoner, men forutsetter implisitt en konsensus om straffelovens bestemmelser vedrørende seksuell lavalder.

For det tredje er oppfatningen av seksuelle overgrep avhengig av faglig og ideologisk ståsted. Terapeuter og klinikere spør ofte etter hvilken betydning hendelsene har hatt for den berørtes psykologiske og personlige utvikling, og ønsker seg vide definisjoner som gjør det mulig å fange opp barn i risikozonen for overgrep. Grupper og organisasjoner som forsvarer barns rettigheter fokuserer på handlinger som kan skade barn, uavhengig av om slike

handlinger er straffbare. Jurister ønsker seg ofte smale og presise definisjoner slik at de kan avgjøre hvorvidt det skal reises straffesak⁴⁴.

D. Finkelhor foreslo i 1979 en vid definisjon på seksuelle overgrep mot barn:

”Alle seksuelle aktiviteter med et barn der samtykke ikke blir gitt – eller der barnet av ulike grunner ikke kan gi det – er å betrakte som et seksuelt overgrep” {{Finkelhor, 1979}}.

En noe mer presis definisjon er foreslått av Violato og Genius:

”Uønsket seksuell kontakt der offeret ifølge landets lover defineres som barn, og gjerningspersonen har en maktposisjon i relasjon til barnet” (Violato & Genius, 1993).

S. Clegg mener det er et problem at den vitenskapelige forståelsen av seksuelle overgrep bygger på forarbeid og premisser hentet fra fagprofesjoner som først og fremst har vært opptatt av praktisk, klinisk arbeid (Clegg, 1994). Ikke det at slike forutsetninger i seg selv er problematisk. Men forskerne har overtatt begreper som i for liten grad tar hensyn til overgrepshandlingenes bakenforliggende årsaker, derfor blir også forståelsen preget av diskurser utenfor den vitenskapelige drøfting, hevder Clegg. Begrepene blir det han kaller *”ikke-teoretiske”*.

Norsk straffelov operer med to aldersgrenser når det gjelder seksuelle overgrep mot barn, den viktigste forskjellen er at straffebestemmelsene er strengere for overgrep mot barn under 14 år enn for barn mellom 14 og 16 år. I tillegg er det en egen bestemmelse om gjentatt seksuell omgang med barn under 10 år. Den seksuelle lavalder er 16 år for frivillige seksuelle handlinger⁴⁵.

Forståelsen av voldtekt er beheftet med lignende problemer som forståelsen av seksuelle overgrep mot barn. Også her er drøftingene knyttet til offeret og hans/hennes posisjon, mens gjerningsmannen defineres i lys av moralske og juridiske kategorier som særlig er relatert til skadevirkningene slike handlinger antas å ha på offeret. Kriterier for definisjon av frivillighet har vært viet mye oppmerksomhet. Et ønske om å utvide voldtektsforståelsen kommer til uttrykk i den nye norske straffebestemmelsen om såkalt ”uaktsom voldtekt”. Selve voldtektbegrepet er beholdt uforandret, men det er innført presiseringer som understreker

---

⁴⁴ Jeg gir her tilslutning til fremstillingen hos Inga Tidefors Andersson i hennes doktoravhandling **Från barndom til brott** s. 28-30 (Andersson, 2002).

⁴⁵ Jfr. Straffelovens kap.19, §§192-208.

plikten til å forsikre seg om at den seksuelle kontakten virkelig skjer på frivillig grunnlag. Foreløpig er det avsagt et lite antall fellende dommer for uaktsom voldtekt, men mange har fryktet at den skulle bli brukt til å reise falske anklager.

Å lage en samledefinisjon for alle typer seksuelle overgrep synes nokså komplisert. I det minste er det nødvendig å skille mellom overgrep mot barn og voksne, i tillegg er det kanskje også hensiktsmessig å dele opp definisjonen i flere kategorier. Først og fremst er det likevel nødvendig å arbeide videre med det problem Clegg peker på, når han fremhever at feltet bare i liten grad avspeiler en vitenskapelig tilnærming der også forståelsen av overgriperen er inkludert. Siden mitt avhandlingsarbeid handler om seksuelle overgrep mot både barn og voksne, har jeg valgt å ta utgangspunkt i straffelovens bestemmelser. Straffeloven er imidlertid ingen uproblematiske størrelse, særlig ikke hva angår spørsmålet om seksuell lavalder. I alle tilfeller er det viktig å holde fast på at forståelsen av seksuelle overgrep både inkluderer gjerningsperson og offer. På den bakgrunn foreslår jeg følgende definisjon:

Seksuelle overgrep er et sammensatt fenomen av fysiske, psykiske og strukturelle elementer, karakterisert ved grenseoverskridende og integritetskrekkende handlinger som i form og intensjon er seksuelt orientert. Overgrepene kan være rettet mot voksne, dvs. noen som er over 16 år, eller de kan være rettet mot barn. Seksuelle handlinger som i følge landets lover er ulovlige, er å betrakte som overgrepshandlinger dersom de er skadelige for dem de rettes mot.

I denne definisjonen har jeg valgt en forsiktig kritisk posisjon med hensyn til overgrepshandlingenes juridiske status, noe som først og fremst har å gjøre med spørsmålet om seksuell lavalder⁴⁶. Etter norsk lov behøver det ikke å ha noen betydning at aldersforskjellen mellom parter som har sex med hverandre er liten; så lenge den ene er mindreårig, dvs. under 16 år, rammes forholdet av straffeloven. Men sunn fornuft tilsier at frivillig sex mellom en 17-årig gutt og en 15-årig jente neppe kan kalles overgrep. Ulik modenhetsgrad hos jenter og gutter i puberteten kan like gjerne innebære at en eldre gutt står i en underlegenhetsposisjon i forhold en yngre jente, derfor åpner også loven for at straffen kan falle bort "... dersom de som har hatt den seksuelle omgangen er omtrent jevnbyrdige i alder

---

⁴⁶ Den tyske kriminologen Helmut Graupner har laget en oversikt over spørsmålet om seksuell lavalder i Europa og USA, dette materialet ble presentert på den internasjonale konferansen for behandling av seksuelle overgripere (International Conference on the Treatment of Sexual Offenders) Wien 11.-14.sept. 2002 (Graupner, 2002). Den seksuelle lavalder varierer i de europeiske landene, men ligger stort sett omkring 14-16 år, i Spania og i Vatikanstaten er den helt nede i 12 år. Et nytt forslag fra EU-kommisjonen foreslår nå å definere barn til det å være under 18 år, noe som får konsekvenser for spørsmålet om seksuell lavalder. Hensikten er å hindre seksuell utnyttelse av barn i pornoindustrien og til prostitusjon, men konsekvensene er betydelig også for synet på frivillig sex mellom unge mennesker.

og utvikling” (Straffelovens kap.19, §195). Handlingen er i prinsippet straffbar, men det blir altså ikke utmålt straff.

Mer kontroversielt er det da med seksuelle relasjoner mellom mindreårige gutter og voksne menn eller kvinner. Her finnes det forskning som bekrefter at det slett ikke alltid behøver å være skadelig, selv om folks rettsoppfatning antagelig vil helle i retning av å kreve straff for den voksne part⁴⁷. Ulikheter med hensyn til seksuell lavalder i de europeiske landene sammen med forskningsresultater som gir grunn til å nyansere oppfatningen av skadelighet, taler for at lovbestemmelser alene ikke kan være bestemmende for definisjonen av overgrepshandlinger.

Jeg har valgt ordet skadelighet som nøkkel til å forstå hva det er som gjør en handling til et overgrep. Noen vil kanskje si at det er bedre å tale om krenkelse. Krenkelse er imidlertid et verdiladet og nokså upresist ord, preget av moralske over- og undertoner. Det beskriver følelser mer enn handlinger eller ytre realiteter. At en person er krenket behøver ikke nødvendigvis å bety at noe galt har skjedd, det forteller først og fremst at hendelsen er blitt tolket på en bestemt måte. Skadelighet derimot er håndgripelig og konkret; en skade kan dokumenteres og beskrives. Selv om enkelte typer skader er lite synlige handler det likevel om fenomener som har bestemte kjennetegn knyttet til seg. Alle er enig om det forkastelige i å påføre andre mennesker skade, de er i og for seg også enig om at det er forkastelig å utsette noen for krenkelser. Men skade handler om at en klandreverdigg handling har funnet sted, og at den handlende må trekkes til ansvar.

Også denne definisjonen har betydelige svakheter, særlig fordi den fokuserer mer på handlingene enn på aktørene og deres forståelse. Jeg velger likevel å la definisjonen bli stående som et utkast til videre refleksjon.

En helt annen måte å drøfte seksuelle overgrep på finnes i Marianne Brantsæters doktoravhandling **Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn** (Brantsæter, 2001). Deler av denne drøftingen har jeg presentert i forskningsoversikten i kapittel 1.2.

---

⁴⁷ B.Rind ved Department of Psychology, Temple University USA har fremlagt forskningsmateriale ved den internasjonale konferansen for behandling av seksuelle overgrepere i Wien 11.-14.sept 2002 som viser at biseksuelle unge gutter i langt de fleste tilfeller har glede av en seksuell kontakt med voksne menn, til tross for at aldersforskjellen ofte kan være stor (Rind, 2002). Det samme gjelder unge gutter som har sex med voksne kvinner – i de fleste undersøkelsene er det ingen som har negative etterreaksjoner, i noen få undersøkelser rapporterer opptil 10% at det har vært negativt.

Særlig kritiserer hun det hun kaller ”den rettspsykiatriske og sexologiske tradisjon”, og etterlyser forskning som kan bidra til at kunnskap om kjønn, seksualitet og makt får større oppmerksomhet. Dette ligner på Cleggs ønske om at forskningen må bli mer vitenskapelig forankret, og i større grad formulere sitt eget teoretiske ståsted. Etter min oppfatning er det likevel en spenning mellom Brantsæters anliggende om å ta utgangspunkt i overgripernes egen forståelse på den ene siden, og hennes vektlegging av kjønn, seksualitet og makt på den andre siden. Maktperspektivet som analyseredskap bidrar til å flytte fokus fra overgripernes selvforståelse til en forutforståelse av hva makten gjør med den som utsettes for maktbrukens konsekvenser. At skjevfordelingen av makt mellom kjønnene fører til at kvinner oftere enn menn blir ofre for seksuelle overgrep, er det neppe tvil om – og denne erkjennelsen må inngå i den brede drøftingen av overgrepssproblematikken. Men skjevfordelt makt er ikke den eneste årsaken til at menn begår seksuelle overgrep, kanskje heller ikke uten videre den viktigste⁴⁸. Ved å legge til rette for oppfatninger om at overgrepshandlinger først og fremst er relatert til mannlig maktoverlegenhet og seksuell dominans, risikerer Brantsæter med sitt prosjekt å skape nye misoppfatninger. Dersom ambisjonen om å la overgriperne komme til orde på sine egne premisser skal være troverdig, er det i stedet nødvendig å være åpen for hele det mangfold av tolkningsmuligheter disse handlingene åpner opp for.

Den internasjonale forskningen dreier seg i stor grad om straffedømte overgripere i behandling, her har problemstillinger fra både rettspsykiatrien og rettsvesenet bidratt til den faglige utviklingen innenfor feltet. Noen faglig dominans er det likevel ikke belegg for å hevde at rettspsykiatrien har hatt. Antagelig er det mer riktig å si at det er **avviksperspektivet** som dominerer, særlig konkretisert gjennom parafilibegrepet og den tilhørende diagnosebetegnelse pedofili. Denne forståelsen gjør det mulig å identifisere seksuelle overgripere som egen gruppe, og knytte bestemte psykopatologiske kjennetegn til dem. For behandlingsformål og i forhold til spørsmålet om straffeskyld er en slik oppdeling hensiktsmessig. Men mange overgripere mangler psykopatologiske kjennetegn.

---

⁴⁸ Analysen av intervjuet med ”Christian” s.157-174 i Brantsæters avhandling er et eksempel på bruk av makt- og kjønnsperspektivet i tolkningen av hans utsagn. Her ser det ut til at tolkningen legger til grunn en forutforståelse om at makten er skjevfordelt mellom kjønnene. I intervjuteksten tar Christian avstand fra overgrepshandlingene han har begått, men analysen etterlater et inntrykk av at Brantsæter ikke tar hans selverkjennelse på alvor. Det kan godt være at hun har grunn til å være skeptisk, men det tekstmaterialet hun presenterer gir ikke støtte til denne skepsisen.

En innvending mot å forstå seksuelle overgrep hovedsakelig som avvikende – og dermed patologiske – handlinger, er at sexologiske tolkningsmuligheter dermed kommer i bakgrunnen. Men seksuelle overgrep er jo også seksuelle handlinger. Særlig i de skandinaviske land har det sexologiske fagfelt utviklet seg til å bli et bredt og tverrfaglig miljø⁴⁹. Ved å fokusere på de seksuelle komponentene i overgrepshandlingene kan sexologien bidra til å klargjøre gjerningspersonens individuelle motiver så vel som viktige samfunnsmessige og sosiale årsaksforhold. Dette innebærer ikke at seksuelle overgrep dermed blir å forstå som en type normalvariasjon innenfor et stort seksuelt reportoar, heller ikke at samfunnet har skylden. Men kanskje åpner det opp for forståelsesmåter der sykdom, samfunn, moral og avvik kan sees i forhold til hverandre.

2.3. Forekomst og omfang

Til tross for den store oppmerksomheten rundt seksuelle overgrep, har det vist seg vanskelig å tallfeste det faktiske omfang. Det er flere grunner til det. De fleste opplever skam i forbindelse med overgrepene, i tillegg også ubehag og smerte ved å fortelle om hendelsene. Og mange har fortrenget minnene, eller de sliter med skyldfølelse. En annen faktor er problemet med selve definisjonen av overgrep. Synet på hva som er et overgrep handler ikke bare om medisin og juss, det er like mye et spørsmål om moral og verdioppfatninger. Prevalensvurderingene må derfor ta hensyn til en rekke usikkerhetsfaktorer. Det vil neppe være mulig å fremskaffe noen entydighet på dette feltet.

Det finnes flere måter å kartlegge omfanget på, her skal jeg nevne de 3 vanligste. Den første er overgrep **registrert hos politiet**, først og fremst i form av ferdig etterforskede forhold. I Norge viser kriminalstatistikk helt tilbake til 1860 de viktigste utviklingstendensene. Den andre er **selvrapporteringsundersøkelser**, som gjennomføres ved at man spør et representativt utvalg personer om de har begått lovbrudd. Siden overgrepshandlinger er forbundet med samfunnsmessig fordømmelse og til dels streng straff, er det grunn til å tro at underrapporteringen vil være betydelig. Den tredje er intervju med et representativt utvalg om

---

⁴⁹ Jeg tenker her særlig på det sexologiske fagfelt slik det er utviklet i de nordiske land de siste 15 år. I Frankrike og Italia har medisinene dominert sexologien, noe som har ført til at sexologien i stor grad er blitt ”medikalisert”, dvs. at interessen er rettet mot diagnoser og sykdomsforståelse. I USA og Canada er bildet sammensatt, mange sexologer har medisinsk fagbakgrunn mens andre er psykologer, samfunnsvitere osv.

de har vært utsatt for seksuelle overgrep, såkalte **offerundersøkelser**. Dette er den vanligste undersøkelsesformen, og – metodeproblemene til tross – den antatt beste måten å kartlegge omfanget på.

Så til de enkelte undersøkelsene.

1. Tall fra politiet/kriminalstatistikken over anmeldte lovbrudd, ferdig etterforskede lovbrudd og straffereaksjoner etter reaksjonens art og type hovedlovbrudd gir et bilde av den registrerte sedelighetskriminaliteten i Norge. Her er det særlig to forhold som er av interesse: den generelle kriminalitetsutviklingen, og utviklingen når det gjelder voldskriminaliteten. I nedenstående tabelloversikt har jeg valgt ut perioden 1980 – 2002. Det er to årsaker til dette: For det første viser sedelighetskriminaliteten en stabil, nesten flat kurve helt frem til 1980. Det er få anmeldelser og få domfellelser. Men fra og med 1980 skjer det betydelige endringer. For det andre viser den generelle kriminalitet en tydelig, jevnt stigende kurve i alle år fra 1957⁵⁰. Antallet ferdig etterforskede saker var i 1957 knapt 40.000, i 2001 var det steget til drøyt 310.000.

---

⁵⁰ Jeg har gått gjennom Statistisk Årbok for perioden 1950 – 2003 og baserer mine tall og slutninger på denne gjennomgangen. Se forøvring også Statistisk Årbok for 2003.

	1981	1983	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2003
Anmeldte lovbrudd:															
Forbrytelser, alle typer	--	--	--	252.311	254.099	244.659	249.615	286.037	292.249	308.055	318.275	315.924	330.071	321.959	
Forbrytelser mot sedeligheten, alle typer	--	--	--	2.348	2.512	2.262	2.181	2.356	4.240	3.569	3.113	2.988	2.938	3.063	
Voldtekt	--	--	--	387	429	395	366	369	423	424	456	467	555	635	
Voldtektsforsøk	--	--	--	84	126	105	95	93	91	86	107	85	126	101	
Utuktig omgang med:															
- barn under 16 år	--	--	--	154	184	134	145	145	167	151	163	163	191	238	
- barn under 14 år	--	--	--	605	652	460	419	393	489	480	518	508	456	459	
Incest	--	--	--	168	160	124	74	110	134	153	143	153	96	120	
Forbrytelser mot liv, legeme og helbred	--	--	--	9.982	10.809	11.472	11.859	12.282	13.048	13.088	13.207	13.269	14.885	14.875	
Ferdig etterforskede lovbrudd:															
Forbrytelser, alle typer	131.317	159.598	235.256	223.122	234.992	248.215	225.057	269.267	275.421	--	292.266	307.063	314.027	310.447	
Forbrytelser mot sedeligheten, alle typer	732	896	1.852	1.794	2.114	2.232	2.128	2.076	2.593	--	2.833	2.824	2.689	2.498	
Voldtekt	--	--	376	326	357	379	349	309	338	--	381	388	381	455	
Voldtektsforsøk	--	--	--	--	--	--	--	73	81	--	90	89	103	85	
Utuktig omgang med:															
- barn under 16 år	--	--						148	115	--	150	160	179	185	
- barn under 14 år	--	--	315	322	510	532	461	397	335	--	444	451	447	412	
Incest	--	--	103	103	139	134	111	86	94	--	117	91	109	103	
Forbrytelser mot liv, legeme og helbred	4.582	5.180	8.077	8.293	9.576	10.551	11.246	11.589	11.648	--	12.487	12.874	13.936	14.453	
Fengsel; ubet./betinget, samf.tj., forelegg, bot, samt sikring:															
Forbrytelser, alle typer	9.242	11.103	16.041	16.309	16.999	17.378	17.102	17.491	18.077	19.053	--	17.910	16.649	15.213	
Forbrytelser mot sedeligheten, alle typer	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	432	356	510	
Voldtekt	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	31	25	41	
Voldtektsforsøk	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2	5	6	
Utuktig omgang med:															
- barn under 16 år	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	53	47	70	
- barn under 14 år	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	88	82	96	
Incest	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	7	2	2	
Forbrytelser mot liv, legeme og helbred	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2.594	2.406	3.778	

Kommentar til tabellen:

Tallene er hentet fra Statistisk årbok for 1985 og 1993-2003. Noen av årbøkene bringer statistikk også for 2 eller 3 av de foregående år, noe som innebærer at det kan være flere statistikker for ett og samme år. Vanligvis er det overensstemmelse mellom den opprinnelige og de senere statistikkene, men ikke alltid. Der det foreligge avvik har jeg lagt til grunn at de nyeste tallene er korrigeringer og derfor benyttet disse. Avvikene er imidlertid både få og ubetydelige, og for mitt formål har forskjellene ingen praktisk betydning.

Tabellen viser små forskjeller mellom antall anmeldte lovbrudd og antall ferdig etterforskede saker, noe som gjør det rimelig å slutte at de fleste saker som anmeldes også blir etterforsket. Den generelle kriminalitetsutvikling siden midten av 1950-tallet viser med få unntak en jevnt stigende tendens fra år til år. I 1957 ble det for eksempel etterforsket rundt 38.000 forbrytelser (jfr. Ellingsen/Lilleås, 1999), i 2000 var tallet steget til drøyt 310.000, altså en 8-dobling på 40 år. Særlig stor var økningen i perioden 1980-1990, mens den var noe lavere utover 1990-årene⁵¹.

Sedelighetskriminaliteten viser en annen utvikling enn den generelle kriminaliteten. Frem til 1985 var tallene stabilt lave – antall ferdig etterforskede saker lå på knapt 1.000 saker i året. Så kom det en markert stigning, og i det neste ti-året ble sedelighetstallene nesten 4-doblet. Toppunktet inntraff i 1996 med mer enn 4000 anmeldelser, og et noe lavere antall ferdig etterforskede saker. I 1997 og 1998 falt tallene, siden 1999 har det vært ca 3.000 anmeldelser i året, og noe færre ferdig etterforskede saker⁵².

Brutt ned på enkeltkategorier viser det seg at de ulike typer sedelighetsforbrytelser har hatt en ulik utvikling gjennom 1990-tallet. Anmeldte og etterforskede voldtekter og voldtektsforsøk har ligget nokså stabilt på omkring 4-500 nye tilfeller i året. Overgrep mot barn hadde en topp i 1992 for deretter å falle markant til et nytt stabilt nivå fra og med 1993. Interessant nok inntreffer fallet når det gjelder seksuelle overgrep mot barn etter ”Bjugn-saken”, tallene er likevel adskillig høyere enn de var på 1980-tallet⁵³. Siden 1990 har det vært utukt mot barn

---

⁵¹ Av plasshensyn er ikke utviklingen for tidsrommet 1950-1980 tatt med i tabellen. Siste tilgjengelige tall er fra Statistisk Årbok for 2003, kriminalstatistikken går her frem til 2001.

⁵² Hovedkilden til disse tallene er Statisk Årbok for den aktuelle perioden. Forskerne Dag Ellingsen og Siw Beate Lilleaas i Statistisk Sentralbyrå har i artikkelen **Øker sedelighetskriminaliteten** (Ellingsen & Lilleås, 1999) gått gjennom sedelighetsstatistikken for samme perioden, deres tall avviker noe fra Statistisk Årbok, men ikke mer enn at hovedtendensene er nokså like. Presentasjon og kommentarer i det følgende skjer med utgangspunkt både i Statistisk Årbok og artikkelen til Ellingsen/Lilleaas.

⁵³ Jeg kommer tilbake til Bjugn-saken i kap. 6.3. Denne saken er blitt betegnet som den største sedelighetssaken i Norge i det forrige århundre, og startet i mars 1992 med at en 5 år gammel jente i en barnehage i Bjugn fortalte

under 14 år som har ligget høyest, med i overkant av 400 saker i året. Incestsakene derimot har ligget stabilt på omkring 100.

Dersom vi går fra ferdig etterforskede saker til pådømte saker viser tallene at 10-20% av det samlede antall sedelighetssaker ender med fellende dom – dvs. betinget eller ubetinget fengsel, eventuelt i kombinasjon med bøtelegging. Voldtekt, incest og seksuelle overgrep mot barn viser omtrent det samme. Bare i svært sjeldne tilfeller blir det ilagt sikring. Reid Stene har i artikkelen **Seksualforbrytelser – skjebner i rettssystemet** analysert det underliggende tallmaterialet, han konkluderer med at ca 20% av alle anmeldte seksualforbrytelser ender med straffedom; ubetinget fengsel er det vanligste og blir idømt ved 16% av alle de anmeldte seksualforbrytelsene (Stene, 2001)⁵⁴.

Hvordan er det så med voldskriminaliteten i den perioden vi nå snakker om, nemlig de siste 20 år? Her er kurven jevnt stigende, og den stiger kanskje litt raskere enn den generelle kriminaliteten. Situasjonen i kriminalitetsutviklingen er dermed den at voldsforbrytelsene øker aller mest, dernest den generelle kriminalitet, mens sedelighetskriminaliteten har en moderat og adskillig lavere økning enn de andre kategoriene. I årene 1992-2000 har voldsforbrytelsene økt med 40% til knapt 13.000 saker i året. Størstedelen av voldsforbrytelsene skjer i hjemmet, eller mellom mennesker som kjenner hverandre. Den umotiverte vold mellom mennesker som ikke har noen relasjoner til hverandre, ser ut til å være begrenset. Samtidig er det grunn til å tro at mørketallene er store.

2. Selvrapporteringsundersøkelser er nesten ikke foretatt i Norge, derimot er det gjort flere offerundersøkelser. Både i Norge og Norden for øvrig er disse undersøkelsene gjort etter 1980. Før dette tidspunktet er alle prevalensvurderinger henvist til tall fra den registrerte sedelighetskriminaliteten hos politiet.

---

om hendelser som tydet på at den mannlig barnehageassistenten Ulf Hammern hadde blitt seg. Politietterforskningen førte til at en rekke personer ble arrestert, bl.a. bygdas lensmann. Det ble imidlertid reist tiltale mot bare én av de mistenkte, nemlig Ulf Hammern. Den 31. januar 1994 ble han frifunnet av Frostating Lagmannsrett, da hadde saken vakt stor oppsikt både i Norge og internasjonalt. Fremdeles råder det dyp splittelse i lokalsamfunnet hvor den fant sted.

⁵⁴ I mine anslag har jeg lagt til grunn ovenstående tabell som er laget på grunnlag av Statistisk Årbok for perioden, det kan imidlertid ikke utelukkes at noen av de tallene jeg har brukt er mindre nøyaktige enn de Stene har hatt tilgang til – han er jo også ansatt som forsker ved Statistisk Sentralbyrå. For enkelte av kategoriene er årbøkene ufullstendig, samt at innhold og oppsett er forandret flere ganger gjennom de årene mitt statistikk sammendrag omfatter.

3. Når det gjelder offerundersøkelser er det i Norge særlig overgrep mot barn som er undersøkt⁵⁵. Schei, Muus & Bendixen har imidlertid en studie av forekomsten av seksuelle overgrep blant studenter i Trondheim, hvor også voksne personer er inkludert (Schei, Muus & Bendixen, 1994). De fant en voldtektsindeks blant kvinner på 4/1000 pr. år, for menn er antallet rapporterte tilfeller for lavt til å være signifikant. Om overgrepstallene er annerledes for studenter enn for den øvrige befolkning er usikkert. Det mest interessante er imidlertid forekomsten av seksuelle overgrep før fylte 18 år⁵⁶. Basert på en relativt streng definisjon av overgrep kom Schei og medarbeidere fram til at 19% av jentene og 4% av guttene hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. Tilsvarende tall i Kristian Tambs omfangsundersøkelse fra 1994 viser 31% for jentene og 16% for guttene (Tambs, 1994). De store forskjellene avspeiler delvis forskjellig undersøkelsesmetodikk, delvis at det foreligger forskjellige funn-resultater. Ulike definisjoner spiller også en rolle. Sætre, Holter & Jepsens undersøkelse fra 1986 viser 19% for jenter og 14% for gutter (Sætre, Holter & Jepsen, 1986). Sistnevnte undersøkelse er blitt kritisert for sin metodikk (Priour, 1987) og har antagelig for høye tall, men er likevel av interesse. I alle undersøkelsene er graden av alvorlighet varierende, mindre enn 20% hadde for eksempel vært utsatt for forsøk på samleie.

Undersøkelser fra de andre nordiske landene viser lavere tall enn i Norge⁵⁷. I Sverige rapporterer 9-12% av kvinnene og 1-4% av mennene i undersøkelsene at de har opplevd seksuelle overgrep som barn. I Danmark er de tilsvarende tall 14% for kvinner og 7% for menn, mens det i Finland er 8% for kvinner og 3% for menn. Tallene for de andre nordiske landene er dermed signifikant lavere, det er likevel vanskelig å vite om og eventuelt hvor store forskjellene faktisk er.

Svein Mossige har gjennomgått både norske og et større antall internasjonale undersøkelser, han har presentert funn og konklusjoner i boka "Barneovergriperen – legning eller handling" (Mossige, 1997). Mossige kommer frem til at en rimelig omfangsvurdering av de norske tallene tyder på at kanskje rundt 5% av befolkningen har vært utsatt for seksuelle overgrep på

---

⁵⁵ Fremstillingen i dette avsnittet skjer i tilslutning til Ragnhild Hennums oversikt i doktorgradsarbeidet **Bevis i seksuelle overgrep mot barn**, s. 8-20 (Hennum, 1999).

⁵⁶ Det er altså ikke den seksuelle lavalder på 16 år som er lagt til grunn. 18 år er en vanlig aldersgrense i lignende undersøkelser, noe som innebærer at overgrepsdefinisjonen ikke følger straffelovens bestemmelser fullt ut.

⁵⁷ Ragnhild Hennum har samlet en oversikt over de viktigste nordiske undersøkelsene i en tabell på s.18 i sin doktoravhandling. Tall fra hennes oversikt er brukt i den foreliggende fremstillingen.

ett eller annet tidspunkt i livet⁵⁸. Mine egne vurderinger – basert på de undersøkelser jeg har presentert i det foregående og samtaler med kolleger innen feltet – tilsier at Mossiges anslag på 5% kan bedømmes som et nøkternt, konservativt estimat.

Forskerne Dag Ellingsen og Siw Beate Lilleaas i Statistisk Sentralbyrå har gjennomgått de norske offerundersøkelsene og konkluderer med at det kanskje er mellom 175.000 og 300.000 kvinner og menn i Norge som har vært utsatt for seksuelle overgrep i ung alder (Ellingsen & Lilleaas, 1999). Ved å sammenligne dette med antall incestlovbrudd og tilfeller av utuktig omgang med barn under 14 år i perioden 1957-1998, konkluderer de med at det for hvert etterforskede overgrep kan være begått mellom 20 og 40 lovbrudd som ikke blir kjent av politiet. Det betyr i så fall at det skjer mellom 12.000 og 24.000 nye tilfeller av seksuelle overgrep mot barn i Norge hvert år.

Det er grunn til å understreke den usikkerhet disse tallene er beheftet med. Om det er riktig at 5% av befolkningen kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep, dreier det seg om mer enn 220.000 mennesker. Det finnes imidlertid ingen forskning som kan gi en positiv bekreftelse på dette tallet, heller ikke at 12.000 – 24.000 personer i året faktisk utsettes for seksuelle overgrep. Men sammenholdt med tall fra kriminalstatistikken som i 2001 viser knapt 2.500 ferdig etterforskede sedelighetsforbrytelser og 510 fellende dommer, synes det i alle fall å være god dokumentasjon for å hevde at bare en svært liten del av den faktiske sedelighetskriminaliteten havner i rettsvesenet.

2.4. Strafferettslige aspekter

Som allerede nevnt er de strafferettslige sidene av seksuelle overgrep beskrevet i Straffelovens kap. 19 ”Seksualforbrytelser”, og kap. 38 ”Forseelser mod Sædelighed”⁵⁹. Lovens hovedprinsipp er at alle seksuelle handlinger skal være frivillige, og at de bare kan skje mellom personer som er over den seksuelle lavalder, dvs. eldre enn 16 år. Lovteksten

---

⁵⁸ Dette tallet ble presentert på en forelesning for sexologistudentene ved Høyskolen i Agder 29.mai 2002. Mossige slutter seg dermed til det anslaget som er gjort i **Lærebok i psykiatri** s.355 (Dahl et al, 1996).

⁵⁹ Kilde: Norges Lover, tekst på ”Lovdata” pr. 21.mai 2002. Denne teksten er noe justert i forhold til lovteksten i perioden 1990-1995 da de fleste av mine informanter fikk sin dom, men hovedtrekkene er like. Den viktigste forskjellen er av språklig art ved at ordet ”*utuktig*” er erstattet av ”*seksuell*” slik at det for eksempel heter ”*seksuell omgang*” og ikke ”*utuktig omgang*”.

skiller mellom 3 former for seksuell aktivitet som under bestemte omstendigheter er ulovlige⁶⁰:

Seksuell omgang/samleie

Seksuell handling

Seksuell atferd.

Rettsvesenet forholder seg til handlinger og situasjoner som er beskrevet i lovteksten. Handlingenes skadelighet kan ha betydning for straffutmålingen, men særlig legges det vekt på omstendighetene rundt hendelsene, offerets alder og handlingene som sådan. Retten vil ofte måtte foreta avveininger mellom motstridende hensyn, særlig gjelder dette hensynet til tiltaltes rettssikkerhet på den ene siden og offerets ønske om å få en fellende dom mot gjerningspersonen på den andre. I en slik avveining vil kravet til rettssikkerhet alltid ha høy prioritet, noe som innebærer at det ikke er tilstrekkelig å anta med overveiende grad av sannsynlighet at tiltalte er skyldig. For å kunne avsi en fellende dom må retten føle seg sikker ut over enhver rimelig tvil⁶¹.

Distinksjonen mellom de ulike grader av sikkerhet som kreves for å avsi fellende dom har fått som konsekvens at tiltalte i overgrepssaker har kunnet bli frikjent hva angår skyldspørsmålet, men likevel dømt til å betale erstatning til offeret. For å bli dømt til å betale erstatning kreves det nemlig bare at retten føler seg overbevist om tiltaltes skyld, det kreves ingen sikkerhet ”*ut over enhver rimelig tvil*”.

Rettsvesenets forståelse av overgrepshandlinger tar utgangspunkt i at dette er **makthandlinger**, dvs. at overgriperen er i en maktposisjon som den krenkede ikke kan beskytte seg mot. Som jeg senere skal vise byr avhandlingen på et materiale som i psykologisk forstand nyanserer forestillingen om maktforskjellen mellom overgriper og offer. Uten å foregripe konklusjonene tyder materialet på at mange overgripere opplever seg selv som ofre – de har aldri hatt noe ønske om å påføre skade eller smerte, og de mener at seksuelle overgrep er galt. Først og fremst har de følt på sårbarhet og avmakt.

---

⁶⁰ Kilde: *Norges Lover*, pr. 15.juni 2002

⁶¹ Tvilsprinsippet i sedelighetsaker er drøftet av Ragnhild Hennem i hennes doktoravhandling ”**Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn**” s.98-100 (Hennem, 1999). Dette prinsippet er en viktig årsak til at kategorien uaktsom voldtekt er blitt innført, jfr. Seksuallovbrudd-utvalgets innstilling 1997 (NOU, 1997).

Dette berører viktige sider ved rettsvesenets rolle i overgrepssaker, nemlig spørsmålet om hva som er relevant kunnskap. Nils Christie og andre har pekt på at de rettslige avveininger gjør det nødvendig å se bort fra en stor mengde informasjon, og at dette noen ganger skaper problemer for samarbeidet med profesjoner som har en mer inkluderende holdning. Vilhelm Aubert understreker samtidig at det er en fordel for dommerne å kunne forholde seg til stramme og presise definisjoner på hva som er rettslig relevant, og at det beskytter de tiltalte mot et fullskala-angrep på deres selvfølelse og selvrespekt (Aubert, 1958)⁶².

2.5. Helsevesenet: psykisk sykdom eller avvikende atferd?

I helsevesenet er seksuelle overgrep først og fremst relatert til tilstander som kan settes i forbindelse med følgene av seksuelle overgrep. Kontakten med overgriperne er vesentlig av indirekte karakter. Det norske helsevesenet har på den institusjonelle siden vært lite involvert i utvikling og gjennomføring av behandlingstilbud for personer som har begått seksuelle overgrep, psykiatriske enheter ved noen av de større sykehusene har likevel deltatt i enkelte behandlingsprosjekter.

Diagnostisk hører enkelte typer seksuelle overgrep til blant de såkalte parafiliene, dvs. at de utgjør en egen gruppe lidelser som er beskrevet i det amerikanske psykiatriske diagnoseverktøyet DSM-IV-TR (American Psychiatric Association, 2002). DSM-IV-TR sidestiller parafiliene med seksuelle dysfunksjoner såsom seksuell lystproblematikk, ereksjonsproblemer osv. Til parafiliene regnes pedofili, fetisjisme, seksuell sadisme og voyeurisme, men ikke voldtekt eller seksuelle overgrep utløst av andre årsaker enn seksuelle motiver. ”**Lærebok i psykiatri**”, s. 354-360 (Dahl et al, 1996) beskriver seksuelle overgrep ut fra de skadevirkninger slike handlinger har for dem som blir utsatt. Gjerningspersonene oppfattes vanligvis ikke som syke. ICD-10 (ICD-10, 2005) er det mest brukte diagnoseverktøyet i det norske helsevesenet, her er beskrivelsen av overgrepshandlinger mye knappere enn i DSM-IV-TR, det betyr at overgripernes problemer i all hovedsak ikke dekkes av gjeldende diagnoser. I helsevesenet oppfattes seksuelle overgrep som uttrykk for avvikende og kriminell atferd, ikke som psykisk sykdom med et tilhørende behandlingsbehov.

---

⁶² Sitatet er hentet fra et opptrykk av Auberts artikkel, tittelen er som i tidsskriftartikkelen **Legal justice and mental health** (s. 16 i opptrykket).

Denne forståelsen samsvarer med tilstanden også internasjonalt. USA og Canada, og til en viss grad i Sverige, har likevel utviklet relativt omfattende behandlingstilbud for overgripere. Verken diagnoseverktøyene eller etablert klinisk praksis har her blitt oppfattet som avgjørende hindringer for å inkludere slik behandling i tilbudene til befolkningen.

Oppfatningene i det norske helsevesen av seksuelle overgrep som avvikende handlinger korresponderer med et kulturelt tabu knyttet til overgrepshandlinger. Generelt er det slik at de fleste handlinger som leder til fengselsstraff er skambelagt i vår kultur, det er derfor forbundet med stigmatisering og tap av sosial anseelse å ha sonet en dom. Likeledes har seksualiteten – i likhet med døden – alltid vært omgitt av bestemte tabuer. Kjønnsganer, seksuell aktivitet osv. omskrives eller omtales ved hjelp av fremmedord og distanserende formuleringer, selv i en tid som ellers går for å være åpen når det gjelder seksuelle spørsmål. Seksuelle handlinger mellom foreldre og barn, dvs. incestforhold, er kanskje det største tabuet.

Koblingen av seksuelle handlinger til kriminell atferd bidrar til en type kulturelt tabu som også har fått betydning for forholdet til overgrepssproblematikken. Fra tabu til forestillinger om ondskap er veien kort; til og med i helsevesenet kan en møte oppfatninger om overgripere som onde mennesker⁶³. Antallet overgrepssaker i Norge er likevel relativt lite, det betyr at forventningene til helsevesenet på dette området har vært adskillig mindre enn i USA og Canada. Norsk helsevesen har bare i beskjeden grad blitt utfordret på sine holdninger til personer som begår seksuelle overgrep, og har slik kunnet overlate disse sakene til rettsvesenet uten større diskusjon.

2.6. Sex og makt – et feministisk perspektiv

I feministisk litteratur blir seksuelle overgrep vanligvis sett på som et maktfenomen; voldtekt er uttrykk for mannens dominans over kvinnen i et samfunn preget av skjevfordeling av makt mellom kjønnene. I boka **"Voldtekt: Myter og fakta"** (s.15) sier Susan Brownmiller at voldtekt er *"en bevisst avskrekkingsprosess, der samtlige menn holder samtlige kvinner i en*

---

⁶³ Her har jeg ikke undersøkelser eller gode kilder å vise til, men jeg har selv vært ansatt i helsevesenet gjennom mer enn 14 år og bygger min påstand på egne observasjoner. Samtidig er det også på det rene at ansatte i helsevesenet har stor evne til å tenke både nyansert og prinsipielt, slik at det på ingen måte er grunnlag for å beskrive helsevesenet som fordomspreget eller spesielt usaklig.

tilstand av frykt” (Brownmiller, 1977). Hun påpeker at psykoanalysens far Sigmund Freud, overhodet ikke var opptatt at spørsmålet om voldtekt, det samme gjaldt hans disipler. Heller ikke Marx, Engels eller andre av de store sosialistiske teoretikerne interesserte seg for spørsmålet om seksuelle overgrep, til tross for deres generelle opptatthet av undertrykkelse, utbytting og urettferdighet (s.11-15).

Patriarkalske samfunn som praktiserer brudepris gjør kvinnens møydom til en handelsvare, derfor risikerer også kvinner å bli dømt for hor og medskyld i voldtekten, påpeker Brownmiller, og henviser til både gammel hebraisk rettspraksis og muslimsk forståelse (s.16-32). Interessant i denne forbindelse er historien i første Mosebok om Josef og Potifars hustru, hvor det ifølge Bibelen handler om en kvinne som forsøker å forføre en mann. Når mannen nekter å ligge med kvinnen beskylder hun ham for voldtekt. Brownmiller ser dette som uttrykk for den gjengse forestilling om upålitelige kvinner som uten grunn beskylder menn for voldtekt. Sannheten er kanskje heller den at voldtekten faktisk kan ha funnet sted, sier hun.

Brownmiller mener voldtektslovgivningen i de fleste land først og fremst har vært en beskyttelse av mannen og hans interesser. I de gamle hebraiske stammesamfunnene var det patriarkatets makt og økonomi det handlet om, i det europeiske føydalssamfunnet skulle arven og arverekkefølgen sikres – og til alle tider har det dreid seg om menns forakt for kvinner. Kvinner med et såkalt ”dårlig rykte” hadde små muligheter til å nå frem, og dårlig rykte kunne man få av å være seksuelt interessert eller seksuelt uavhengig. Særlig i krigene kommer kvinneforakten til syne (s.32-113). Dels er voldtekt i krig seierstrofé og belønning til soldatene, dels er det ledd i demoraliseringen og destabiliseringen av fienden. Særlig effektiv blir demoraliseringen i samfunn hvor ektemannen av religiøse og kulturelle grunner ikke vil ta tilbake en skjendet kone, om hun aldri så mye er uskyldig i hendelsen. Påfallende er det imidlertid at krigsreportasjene nesten aldri forteller om disse voldtektene.

Brownmiller ser voldtekt som et slags strukturelt fenomen der det handler om det mannlige herredømmet:

”Voldtektsforbryterne ..... er faktisk ikke bare ”avvikere” eller ”kvinneskjendere”, de utgjør heller en slags stormtropper, en slags geriljahær som kjemper den lengste kamp verden noensinne har sett”.

Det faktum at **noen** menn voldtar er en sterk nok trussel til at **alle** kvinner holdes i age, for de vet at det biologiske redskapet kan forandre seg til et ondsinnet våpen (s.157). Kvinner er

særlig sårbare i situasjoner der de står i et direkte avhengighetsforhold til mannen. Slike situasjoner kan være en mannlig terapeut eller en lege som gjør seksuelle tilnærmelser, filmregissøren som utnytter skuespillerinnens karrieredrøm, professoren som utnytter den faglige interessen til sin unge studine, osv. Ofte blir disse situasjonene sett på som forførelse, men dreier seg om mannens utnyttelse av sin maktposisjon. Det er derfor ikke frivillig sex det er tale om, for ”samtykket” er ikke gitt under likeverdige forhold. Men om kvinnen påstår at hun har vært utsatt for et overgrep blir hun sjelden trodd, påpeker Brownmiller.

Enda verre er mannens seksuelle misbruk av barn. Barnet opplever alle voksne som autoritetsfigurer, og når et voksent menneske misbruker et barn, kaster hele den voksne verden seg over det stakkars offeret (s.172).

Sex og makt er også temaet i en bok med samme tittel, skrevet av Kate Millet (Millet, 1971). I en analyse av Freuds seksualteori påviser hun hvordan Freud var bundet av sin tids tids kulturelle og sosiale forutsetninger når han fremstilte den kvinnelige seksualitet som underlegen den mannlige⁶⁴. Teorien om penismisunnelsen er en konkretisering av denne underlegenheten, hvor penis ses på som uttrykk for mannlig kraft og seksuell vitalitet. Kvinnens seksualdrift er i alminnelighet mye svakere enn mannens, mener Freud. Slik Millet leser Freud, mener han at kvinnens tre mest fremtredende trekk er passivitet, masochisme og narsissisme. Den kvinnelige seksualitet er – i likhet med hennes sosiale stilling som mannens underordnede – ifølge Freud betinget av biologisk gitte forutsetninger, og derfor en del av hennes natur. Tilsvarende er mannen den ledende og førende, med et oppdrager- og beskyttelsesansvar for sin hustru og sine barn, og med et kulturansvar i forhold til de krav samfunnet stiller til ham.

Millets kritikk av Freud er særlig knyttet til det hun oppfatter som hans forestilling om kvinnens utilstrekkelighet. Både Freud og hans etterfølgere betraktet kvinnen som underdanig av naturen, mens mannen er dominerende og aktiv. Dette førte til en legitimering av den seksuelle undertrykkelse av kvinnen, ja endog til en tro på at kvinnen nyter denne undertrykkelsen. Både den seksuelle og den sosiale makt ligger hos mannen. Freuds holdninger var i avgjørende grad preget av det konservative jødiske miljøet han selv tilhørte, og av de rådende oppfatninger blant samtidens borgerskap i Wien og resten av Europa. Hans

---

⁶⁴ I det følgende støtter jeg meg særlig til Millets fremstilling i kapitlet ”Den reaksjonære ideologi” s. 180-233.

kvinnesyn og forståelse av den kvinnelige seksualitet har fra én side sett ikke frembragt noe nytt. Men ved å avdekke underbevisstheten og de ubevisste krefters betydning har han fått autoritet også på seksualitetens område, hans synspunkter har derfor i vide kretser blitt sett på som vitenskapelige fakta. I virkeligheten er hans kvinnesyn pseudovitenskapelig, mener Millet, og peker på at hele den seksuelle revolusjon kom i miskreditt fordi psykoanalysen lovte kvinner selvrealisering gjennom passivitet og masochisme. Meningen med kvinnens liv ble forplantningen, ingenting annet. En slik kaste-tenkning fører kvinnene inn i ufrihet og underdanighet.

Marianne Brantsæter kritiserer overgrepforskningen for å ha utelatt kjønnsperspektivet i overgrepforståelsen (Brantsæter, 2001). I likhet med kvinnebevegelsen ser hun på seksuelle overgrep som typiske makthandlinger, og oppfatter selve kjønnsperspektivet som en del av denne maktutøvelsen. Forskerne Scully & Marolla hevder at mennene i deres materiale oppfatter voldtekten som et mål i seg selv (Scully & Marolla, 1993). På basis av en feministisk forankret grunnholdning ser de voldtekten som

”... en utvidelse av en normativ mannlig atferd, resultatet av konformitet eller overkonformitet med de verdier og forutsetninger som definerer den tradisjonelle mannlige kjønnsrolle”.

De setter voldtekt i sammenheng med begreper som ”punishment and revenge”, ”an added bonus”, ”sexual access”, ”impersonal sex and power”, ”recreation and adventure”, ”feeling good”. En av overgriperne i deres materiale uttaler:

”Etter en voldtekt følte jeg meg som om jeg hadde beseiret noen, som om jeg hadde ridd en okse på veddeløpsbanen”.

Voldtekten er endepunktet på et langt kontinuum av seksuelt aggressiv atferd som belønner menn og gjør kvinner til ofre, sier Scully & Marolla.

Både Brantsæter og Scully&Marolla mener at seksuelle overgrep byr på et makt- og undertrykkelsesperspektiv som også rommer seksuelle komponenter. Overgrepshandlingene er altså ikke rene makthandlinger. På den andre siden er de heller ikke rene driftshandlinger i den forstand at de skulle være uttrykk for en eruptiv eller uregjerlig mannlig seksualitet. På bakgrunn av det kliniske arbeidet jeg selv har gjort i forhold til overgripere synes jeg slike synspunkter har mye for seg. Det er viktig å få tak i den seksuelle komponenten i overgrepshandlingene, samtidig som makt- og undertrykkelsesaspektet ikke må bli borte. Men til forskjell fra Brantsæter og Scully & Marolla vil jeg fremheve at makten og undertrykkelsen

ikke bare er en del av disse mennenes atferd, den er også en del av deres problematikk, ved at de selv ofte føler seg undertrykt eller i hvert fall underlegne. Derfor er makten både en personlig, en kjønnsrelatert og en sosiopolitisk størrelse. Overgrep handler om utfoldelse av mannlig seksualitet under bestemte sosiale og kulturelle betingelser – makthandlinger som lar seg realisere nettopp fordi konteksten gir mulighet til det.

2.7. Overgrep, sex og moral

Som grenseoverskridende handlinger er det først og fremst de ulike aspekter ved maktutfoldelsen som har preget den vestlige forståelsen av seksuelle overgrep. I andre kulturer er det ofte en helt annen betoning av selve den seksuelle komponenten. Enkelte muslimske land oppfatter voldtekt som en type samhandling der den voldtatte kvinne ses på som aktivt deltagende, og derfor skyldig i hor. Den danske dommeren Peter Garde peker på at det for muslimske kvinner kan være risikabelt å anmelde en voldtekt; dersom anmeldelsen ikke fører frem risikerer de å bli straffet for løsaktighet eller hor (Garde, 2002). I slike tilfeller blir anmeldelsen ofte betraktet som en innrømmelse av ulovlig seksuell omgang.

To saker fra Nigeria har blitt gjenstand for omtale i Norge de to siste årene, det gjelder **Safiya Hussaini** og **Amina Lawal**⁶⁵. Safiya Hussaini fikk barn flere år etter skilsmissen, i henhold til sharia-lovgivningen var hun skyldig i hor, og ble dømt til døden ved steining – til tross for at hun hevdet å ha blitt voldtatt av naboen. Også Amina Lawal fikk barn utenfor ekteskap, og ble dømt til døden. Etter internasjonalt press ble både Safiya og Amina Lawal senere frikjent.

Heller ikke i Norge er holdningene til overgrepshandlinger entydig fordømmende, diskusjonen om hvorvidt kvinner legger opp til å bli voldtatt gjennom sin klesdrakt og oppførsel er et eksempel på det: Kvinner bør ikke kle seg på måter som oppfattes seksuelt utfordrende, og ikke gå alene på byen. Premisset for denne tenkningen er en forestilling om at det oppstår et medansvar når kvinner gjennom sin fremtreden sender ut seksuelle signaler. Men dersom det er slik at de gjennom klesstil og fremtreden kan forebygge voldtekt – og at de

---

⁶⁵ Kilde: <http://www.utrop.no/art.htm?artid=954&catid=2> m.tilhørende lenker, utskrift 29.06.04. Utrop er en nettportal som særlig tar opp spørsmål vedrørende etniske minoriteter m.v. Alle de store norske mediene har omtalt disse sakene, og tidligere statsminister Bondevik engasjerte seg personlig for å få endret dødsstraffbestemmelsene i Nigerias sharia-lovgivningen.

derfor må ansees som medansvarlige om de unnlater å gjøre det – blir konsekvensen den at offer og overgriper i en viss forstand er likeverdige. De har i alle fall en felles etisk forpliktelse: Kvinnen skal ”tildekke seg”, dvs. trekke tilbake sin seksuelle utstråling, og mannen skal ”styre seg”.

Et slikt syn innebærer for det første at overgrepshandlinger i sitt vesen handler om mannlig seksualdrift, og for det andre at kvinner har et medansvar for forvaltningen av denne seksualdriften. Men dermed blir seksuelle overgrep ikke bare et spørsmål om integritetskrenkelser og maktovergrep, det blir også et spørsmål om seksualmoral – og da forstått som et felles ansvar for menn og kvinner. Dette korresponderer med bevisproblemene i voldtektssaker, hvor den anklagedes påstand om frivillighet og gjensidighet kan føre til at den fornærmede part i praksis blir sittende med hele bevisbyrden. Heller ikke er det uvanlig at fornærmedes seksuelle praksis trekkes inn som et element når retten skal vurdere om det er sannsynlig at handlingen var ufrivillig.

Dersom det er slik at seksuelle overgrep på den ene siden er makt- og overgrepshandlinger, men på den andre siden likevel en type handlinger der offeret har et medansvar, kan grensene mellom frivillig og ufrivillig sex i mange tilfeller bli vanskelig å få øye på. Ikke bare er det da et spørsmål hvordan partene oppfatter samspill og samhandling i selve situasjonen; det handler også om mer strukturelle elementer knyttet til normer for atferd mellom kjønn, og om synet på mannlig seksualitet. I dette landskapet aktualiseres generelle holdninger til seksualmoral, kvinnesyn og overgrepforståelse.

I overgrepssaker hvor barn er utsatt kan noen av de samme problemstillingene gjøre seg gjeldende, ikke minst når tiltalte hevder at barnet har vært den aktive og initierende part. Det er imidlertid ingen aksept for at voksne mennesker kan bli forført av barn, verken blant folk flest eller i rettsvesenet. Grensen mellom barn og voksen går ved seksuell lavalder, i Norge er den 16 år; og jo større aldersforskjellen er jo mer urimelig vil forsøkene på å inkludere den utsatte i et medansvar fortone seg.

Som jeg allerede har pekt på, er det særlig fra 1980-tallet og utover at interessen for seksuelle overgrep har vokst frem. Denne perioden er i Europa og USA preget av nye og mer repressive kriminalpolitiske holdninger, og den er preget av et begynnende oppgjør med den seksuelle

revolusjon fra 1960- og 70-årene. Særlig i USA ser det ut til å være økende oppslutning om mer konservative seksualmorske holdninger, noe som får som konsekvens at overgrepforståelsen strammes inn. Dette er bl.a. beskrevet av John Money i boka **Sin, Science and the Sex Police** (Money, 1998). Money mener det er grunnlag for å hevde at nyorienteringen i enkelte tilfeller har ført til såkalt moralsk panikk, dvs. at brede befolkningsgrupper har følt seg truet av onde og umoralske krefter og derfor handlet irrasjonelt. Eksempler på nyorienteringen er problematiseringen av det som tidligere ble sett på som normal nakenhet, forbud mot prevensjonsundervisning i den offentlige skolen, forbud mot at små jentunger (prepubertet) kan leke på stranden uten bikinioverdel, osv.

Tilsvarende utviklingstrekk kan spores i Europa, men foreløpig langt mindre tydelig. Berl Kutchinsky hevder at den såkalte "Cleveland-saken" fra England mot slutten av 1980-årene er eksempel på moralsk panikk (Kutchinsky, 1989), det samme sier Jan Brøgger om den norske "Bjugn-saken" fra begynnelsen av 1990-årene (Brøgger, 2003)⁶⁶. Både i Cleveland og Bjugn var mange barn og et stort antall voksne involvert, med mistanker om at de mest utrolige og utspekulerte former for seksuelle handlinger hadde forekommet. Redsel for en uregjerlig og promiskuøs seksualitet kan ha vært viktige premisser for begge disse sakene, sammen med generaliserende forestillinger om overgriperne som avvikende og farlige personer.

---

⁶⁶ Begge disse sakene omtales i kap. 6.3.

3. OVERGREP, RETTSSAK OG SONING – ET EMPIRISK OG KLINISK MATERIALE

For å lette lesbarheten i den følgende fremstilling har jeg laget en tabell med oversikt over de 13 informantene som er intervjuet, hva de har gjort, hvordan saken deres har kommet opp, osv. Som skjemaoversikter flest bærer også denne preg av alle forenklingens svakheter; i noen tilfeller kan det endatil hende at den virker forvirrende.

Navn	Terapi	Overgrep mot	Anmeldt av	Erkjent skyld	Depresjon	Eksistensiell smerte	Empati med offeret	Brudd med partner	”Kjærlighetsforhold”	PTSD	Selv vært utsatt	Sosial klasse
Arnt	Ja	Datter	Datter	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei	Ja		Nei	3
Birger	Ja	Fremmed kvinne	Offeret	Ja	Ja	Ja	Ja	Nei		Ja	Nei	3
Christian	Ja	Datter	Utenforstående. Seg selv	Ja	Ja	Ja	Ja og nei	Nei		Ja	Nei	3
David	Ja	Datter	Datter	Ja	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Ja	3
Elias	Ja	Datter	Datter. Seg selv	Ja	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei	3
Finn	Ja	Fremmed kvinne	Offeret	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei			Nei	3
Gunnar	Ja	Datter	Barnets mor	Ja og nei	Ja	Nei	Nei	Ja		Ja	Ja	3
Hans	Ja	Gutt	Guttens foreldre. Seg selv	Ja	Nei	Nei	Ja	Ingen partner	Ja		Ja	3
Ingebjørn	Nei	Datter	Barnets mor	Nei	Nei	Nei	Ja	Ja			Nei	3
John	Nei	Datter	Barnets mor	Nei	Nei	Nei	Ja	Ja			Nei	2
Kåre	Nei	Datter	Barnets bror	Ja	Nei	Ja	Ja	Ja			Nei	3
Mathias	Nei	Flere barn	Barnas foreldre	Ja	Nei	Nei	Nei	Ingen partner				3
Nils	Nei	Flere barn	Barnas foreldre	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei				3

Kommentar til oversikten:

Enkelte rubrikker mangler utfylling, det betyr at jeg ikke har hatt tilstrekkelig informasjon til å gi rimelig sikre svar. Når det gjelder kolonnen "Sosial klasse" er følgende kriterier brukt:
Klasse 1 er direktør/akademiker, eller lignende, høyere utdanning tilsvarende embedseksamen.
Klasse 2 er funksjonær, utdanningsnivå opp til høyskole.
Klasse 3 er arbeiderklassen, utdanningsnivå tilsvarende videregående skole.
PTSD betyr "Post Traumatic Stress Disorder", ofte forkortet til Post traumatisk stress.

3.1. Overgrepshandlingene

Jeg har tidligere pekt på betydningen av å la overgriperne komme til orde, og begrunnet det med behovet for tilgang til kunnskap som går ut over de mer generaliserende beskrivelser av psykopatologi, forekomst, psykologiske kjennetegn. En innvending mot å la dem komme til orde er risikoen for at vi da blir presentert for redigerte glansbilder uten større forskningsmessig interesse. Slike glansbilder vil kunne bli oppfattet som forsvarstaler eller innlegg i en debatt om seksuell atferd. Viktigere er likevel spørsmålet om hva det betyr at de skal komme til orde: Er poenget å lytte til deres historier, eller er det historienes tolkning og referanser vi er interessert i?

De redigerte glansbilder er opplagt en fare. Metodisk berører dette synet på fortellingen – og samtalen – som kunnskapskilde⁶⁷. Slik jeg ser det er alle former for formidling redigerte versjoner av virkeligheten, farget av hvem de fortelles til, hvilke omstendigheter de fortelles under og ikke minst preget av hva formålet med formidlingen er. Ethvert tilbakeblikk og enhver refleksjon over fortiden er derfor et stykke tolkningsarbeid, der hendelsene som sådan bare utgjør ett av flere elementer. Rettsdokumentenes objektiverende stil, med sine forsøk på faktapregede beskrivelser av straffbare forhold, er i denne sammenheng også å betrakte som redigerte versjoner av virkeligheten. For mitt formål behøver ikke eventuelle glansbilder å redusere verdien av informasjonen. Snarere tror jeg informantenes sammensatte motiver er et bidrag til bredde og mangfold, og dermed økt innsikt.

---

⁶⁷ I intervjuene med informantene la jeg opp til at de først skulle fortelle om hendelsene så langt de husket, deretter at det skulle være en samtale mellom forsker og informant. I praksis ble det slik at hele intervjuet mer eller mindre fikk karakter av å være en samtale, og der mitt bidrag særlig ble å oppmuntre til utdyping og klargjøring av punkter jeg hadde lyst til å få vite mer om. Dette er en måte å samtale på som har likhetspunkter med terapeutisk arbeid, særlig når det gjelder å få samtalepartneren til å legge vekt på sin egen forståelse og tolkning. I boka **Det kvalitative forskningsintervju** omtaler Steinar Kvale på s. 21 denne intervjuformen som

Presentasjonen av intervjumaterialet i kap. 3 og 4 bærer preg av å være forkortede og redigerte versjoner av informantenes fremstillinger. De prioriteringer som ligger til grunn er både et spørsmål om faglig skjønn, og om verdiforståelse i mer generell forstand. Likevel er det ikke bare forskeren som prioriterer, det gjør informantene også. Under intervjuene hadde de selv allerede gjort noen valg med hensyn til fremstillingsmåte og virkelighetsforståelse. Jeg har ikke spurt dem spesifikt om deres valg, men flere har fortalt at de var glad for å bidra til et forskningsarbeid der målsettingen var å øke kunnskapen om menn som er dømt for seksuelle overgrep. De har altså hatt en bevissthet om å ha tilgang til en slags offentlig talerstol. Det er også rimelig å tro at det har påvirket deres fremstilling å vite hvem forskeren er. Et flertall av dem har hatt meg som terapeut, alle visste at jeg var prest – og moralske og eksistensielle spørsmål ser ut til å ha spilt en viss rolle som undertekst i intervjuene.

Et interessant bidrag til å belyse spørsmålet om hva det betyr at informantene skal komme til orde finnes i artikkelen ”**Videre enn horisonten – om å få frem de utforskedes perspektiv i en kvalitativ undersøkelse**”, av Ingerid Aamodt (Aamodt, 2002). Her belyser hun problemstillinger vedrørende de utforskedes perspektiv med utgangspunkt i en sammenligning mellom den fenomenologiske filosof og sosiolog Alfred Schutz, og den feministiske kunnskapssosiologen Dorothy Smith. Fra sosiologien trekker hun linjer til Grounded Theory og teoretikerne Strauss og Corbin. Et sentralt poeng i Aamodts artikkel er at forskeren både må **vite mer** enn informanten, og være i en uopphøring **dialog** med sitt materiale.

Ingerid Aamodt peker på at Schutz forsvarer et tradisjonelt vitenskapelig objektivitetsideal der forskeren i intervjusituasjonen ansees å ha mulighet til å innta en posisjon preget av nøytralitet, distanse og desinteressert observasjon. Den nøytrale distanse er ifølge Schutz mulig til tross for interaksjonen som skjer i kontakten mellom forsker og informant. Dorothy Smith er kritisk til idealet om den nøytrale og distanserte forsker, og mener at forskeren i stedet må tilkjenne sitt perspektiv. Bare gjennom ”*frigjørende og deltakende verdier*” kan vitenskapen blir sannere, sier Smith. Særlig er det nødvendig for forskeren å **vite noe mer** enn sine informanter. Hun beskriver det gjensidige påvirkningsforholdet mellom forsker og informant som en ”*bevisst medskapende prosess*”. Mens Schutz vektlegger informantenes egne beskrivelser og avviser forskerens rett til å omtolke, hevder Smith at dialogen mellom

---

”det halvstrukturede livsverden-intervju”, der målet er å ”innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden,

forsker og informant fortsetter helt frem til avslutningen av forskningsarbeidet. For Smith er forskerens avtrykk på materialet en del av det vitenskapelige arbeidet, for Schutz er det å betrakte som forurensning.

Innenfor Grounded Theory har Aamodt særlig sett på bidrag fra teoretikerne Strauss og Corbin⁶⁸. Her er intensjonen å få tak i fenomenene slik de oppleves, forstås og formidles av de utforskede selv. Ved bearbeidelsen av et intervjumateriale skal en kun kode det en ser, fremholder Strauss og Corbin. Det betyr at bakenforliggende sammenhenger **ikke** vektlegges i denne fasen av forskningsprosessen, da forsøket på å finne slike sammenhenger like gjerne kan være uttrykk for forskerens fordommer. Men fordommer er likevel viktige, og da i den forstand at de forteller om forskerens kulturelle koder. Derfor blir de også betegnet som ”*teoretisk sensitivitet*”. Den teoretiske sensitivitet er personlige kvaliteter hos forskeren, og utvikles ved at litteraturstudier, teoretisk arbeid osv. integreres i hele den personlige og profesjonelle erfaring forskeren besitter. Teoretisk sensitivitet er en forutsetning for å kunne utvikle teori ut fra data. I denne konteksten innebærer nøytralitet å være seg bevisst sine egne forutsetninger, og bruke dem i dialogen med materialet. Forskeren må derfor hele tiden være åpen for å stille nye spørsmål, og han må være villig til å la seg korrigere av sine observasjoner.

I mitt arbeid med intervjumaterialet har det vært nyttig å kunne forstå relasjonen mellom forsker og informant som en ”*bevisst medskapende prosess*”, slik Dorothy Smith definerer det. I møte med overgripernes historier og erfaringer kan jeg – som forsker – la mine egne erfaringer og kunnskaper være klangbunn for det stoff jeg presenteres for. Ja ikke bare det, jeg kan bruke dette i den faglige diskursen om forståelsen av disse mennene og deres livsverden⁶⁹. Den medskapende prosess blir slik sett en konkretisering av den teoretiske sensitivitet, og gjør det mulig å oppfatte sannhetsspørsmålet som en relasjon mellom forsker og informant, der kontekst, situasjon og formål legger premissene for dialogens innhold. Om informantene lyver, snakker sant eller pynter på virkeligheten er ikke avgjørende, det viktige

---

med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene” (Kvale, 2001).

⁶⁸ Artikkelen legger til grunn Strauss og Corbins bok **Basics of Qualitative Research. Grounded Theory. Procedures and Techniques** (Strauss & Corbin, 1990).

⁶⁹Lignende synspunkter finnes i Pål Repstads drøfting av den hermeneutiske sirkel i boka **Mellom nærhet og distanse** (Repstad, 1993). Samspillet mellom forskerens kunnskap og erfaring på den ene siden og informantens bidrag på den andre er en kreativ prosess der forskeren og materialet står i en stadig dialog med hverandre. I denne prosessen er ny kunnskap delvis et resultat av det faktatilfang som allerede ligger i materialet selv, delvis et resultat av en tolkningsprosess der materialet settes inn i nye sammenhenger.

er å ta på alvor det de faktisk har sagt. Dialogen mellom forsker informant fortsetter derfor gjennom hele bearbeidingen av materialet. Men på et gitt tidspunkt vil heller ikke sannhetsspørsmålet lenger bare være et spørsmål om informantenes fremstilling, som forsker må jeg gi uttrykk for om jeg synes formidlingen er troverdig og rimelig.

Fagfeltet seksuelle overgrep er preget av at faglige vurderinger og spørsmålene om moral og verdier flyter over i hverandre. Jeg tror det er belegg for å hevde at det ikke finnes noen rendyrket kunnskapssituasjon på dette området løsrevet fra moralspørsmål, verdioppfatninger og eksistensiell orientering. Som forsker utfordres jeg derfor hele tiden til å holde rede på hvor de ulike elementene hører heime – ikke for å skille mellom dem, men for bedre å forstå hva de handler om. I dette landskapet blir jeg kanskje mest av alt en mellomting mellom guide og medvandrer for interesserte oppdagelsesreisende.

Og det er guide og medvandrer jeg ønsker å være, når jeg i det følgende skal forsøke å gi et innblikk i overgripernes historier og erfaringer. Dels skal vi lytte til deres fortellinger, dels reflektere over måter å tolke deres bidrag på. Den praktiske tilnærmingen skjer ved at jeg bringer tematiserte utdrag av intervjuene og referatene fra gruppetarapien. Til hvert tema har jeg laget en overskrift som på en spissformulert måte gjengir problemstillinger eller spørsmål informantene har vært opptatt av. Ikke alltid har de sagt akkurat det sitatet i overskriften går ut på, men innholdet er relatert til den formuleringen jeg har valgt. Til sammen utgjør disse overskriftene et tverrsnitt av teamer og problemstillinger fra både intervjuene og gruppetarapien. For å synliggjøre tolkningselementet i så vel faktabeskrivelsen som i refleksjonen, blir utsagnene i hvert kapittel satt inn i en ramme av analyse og drøfting. Slik blir også dialogen mellom forsker og informant preget av at begge er i en situasjon der de både beskriver og tolker sitt materiale, m.a.o. en ”bevisst, medskapende prosess” for å sitere Dorothy Smith. Denne dialogen vedvarer gjennom hele forskningsprosessen.

Jeg har valgt å presentere intervjuene og referatene fra det gruppeterapeutiske arbeidet under overskriften ”et empirisk og klinisk materiale”. Hovedtyngden i empirien fremkommer gjennom intervjuene med de 13 informantene. Disse intervjuene er supplert av referater fra gruppeterapiene i behandlingsprosjektet jeg ledet ved Trondheim Fengsel i årene 1991-1995. I tillegg til skriftlige referater fra terapi-samlingene, foreligger det enkelte notater fra individuelle samtaler med deltagerne, noen ganger også fra samtaler med deres pårørende

eller andre som sto dem nær. Terapireferatene utgjør den kliniske delen av empirien; her er ordet klinisk brukt i betydningen terapi eller behandling.

To ting må sies om valg av problemstillinger og tolkningsperspektiver.

For det første:

Jeg har lagt vekt på at informantene skal kjenne seg igjen i det jeg skriver. Det betyr at jeg søker å unngå en type kryssklipping der de blir tatt til inntekt for andre holdninger enn det de kan stå for. Kryssklipping er det likevel en del av – det er ikke til å unngå dersom fremstillingen skal bli sammenhengende og lesbar. I mange tilfeller vil mine kommentarer uttrykke andre oppfatninger enn informantenes. Fremstillingen bærer også preg av å ha som mål at den skal bidra til kunnskapsspredningen og den vitenskapelige diskusjon innen feltet.

For det andre:

Den kvalifiserte viten om overgripere har bare i liten grad nådd ut over ekspertenes rekke; i Norge utgjør gruppen av eksperter antagelig mindre enn et tresifret antall mennesker. Jeg har derfor lagt vekt på å belyse problemstillinger som har relevans også for såkalte ”vanlige mennesker”. Seksuelle overgrep er et tema i den offentlige debatt og i mange menneskers private liv, disse har et behov for forskningsbasert kunnskap. Slik kunnskap ønsker jeg å bidra med.

3.1.1. ”Merkelappen seksuell overgriper passer ikke”

Denne overskriften reflekterer et av sterkeste inntrykkene jeg sitter igjen med etter å ha intervjuet de 13 mennene: Ingen av dem ser på seg selv som overgripere. For de fleste er overgrepshandlingene uforståelige hendelser, det gjelder særlig dem som har begått voldtekt – de skjønner simpelthen ikke at de kunne gjøre noe slikt. Andre har nok en innsikt i det de har gjort, men er likevel ikke i stand til å se at overgrepshandlingene skal kunne karakterisere deres menneskelige kvaliteter i den forstand at de gjør seg fortjent til betegnelsen ”overgriper”. For til overgriperrollen er det knyttet stereotypier og ondskapsbeskrivelser det er vanskelig å identifisere seg med. Birger og Finn er eksempler på voldtektsovergripere som

vegrer seg mot å akseptere rollemodellens stereotypier. De har begge voldtatt ukjente kvinner.

Birger forteller:

Ja, det var det at vi satt her og festet og hadde det litt artig. Utpå natta ville vi ut på byen, dro ned til en pub, det var da vi skulle heim at det fatale skjedde. Hun kom der, jeg gikk etter henne, jeg vet ikke hva som skjedde ..... hvorfor jeg gjorde det skulle jeg gjerne likt å vite.....Det er rart å tenke på nå i ettertid, jeg vet ikke hva som egentlig foregikk i hodet mitt, for å si det sånn – ettersom jeg gjorde det jeg gjorde og attpåtil ikke skjuler spor eller noe.....

Det er fryktelig vanskelig å sette ord på slikt, det er det – hvor vondt du har i kroppen. Det må bare oppleves.

Intervjueren: *Så du opplevde det som en fysisk og kroppslig smerte (å fortelle om hendelsen)?*

Birger: *Både fysisk og psykisk. Det er håpløst å sette ord på det, rett og slett. Det er ikke godt nok å si at du hadde det vondt .... for kroppen var det mye verre enn det. Det er skikkelig knalltøft, det river og sliter hele tiden.*

For Birger er det en smerte å tenke tilbake på voldtekten, minst like smertefullt er det å fortelle om den. Før voldtekten levde han et respektabelt og sosialt velordnet liv, uten noen konflikter verken med sine omgivelser eller med myndighetene. I intervjuet bruker han ord og formuleringer som viser at han fremdeles identifiserer seg med de allmene holdninger og verdier også når det gjelder synet på voldtekt. Så sterk er denne identifikasjonen at jeg aldri tenkte på å spørre ham om han så på seg selv som en voldtektsforbryter. Jeg ante hva svaret ville bli.

Heller ikke Finn ser seg selv som en voldtektsforbryter. Han har vanskelig for å fortelle om hendelsen, og da han begynte i terapi hadde han bestemt seg for å benekte alt. Det var ikke det at han mente seg uskyldig dømt, men han orket ikke å høre seg selv si at han var skyldig.

Intervjueren: *Du nektet deg skyldig under rettssaken, og jeg husker første gangen vi snakket sammen – det var i forbindelse med at du fikk tilbud om å være med i behandlingsgruppa, da sa du også at du var uskyldig dømt?*

Finn: *Ja, jeg sa det. Det blir egentlig sånn, det er bare for å beskytte deg selv. Det er så kjipt å si at du har gjort noe slikt – at du er en ”sånn” person. Det blir slik, i alle fall følte jeg det.*

Intervjueren: *Det var altså for å bevare selvrespekten, så å si?*

Finn: *Ja, en kan godt si det slik.*

Intervjueren: *Du begynte i gruppa likevel, hvorfor gjorde du det?*

Finn: *Jeg vet ikke. .... Jeg var sikkert litt nysgjerring, det var jo flere som var dømt for samme type sak. Jeg hadde lyst til å se hvordan det var .... møte flere som hadde de samme problemene.*

Finn ville egentlig ikke stille opp til intervju, men sa ja fordi han tenkte at han kunne svare på noen enkle spørsmål. Så svarte han på de første spørsmålene, og dermed var han i gang. Slik

var det også da han begynte i gruppa – han hadde tenkt at han bare skulle møte opp og se hva det gikk ut på, så skulle han slutte. Men han fortsatte. Det er en ambivalens her som ser ut til å prege mye av hans måte å tenke på. Samtidig er ambivalensen interessant, for like under overflaten ligger det en erkjennelse av hva han egentlig tenker og mener: *”Det er så kjipt å si at du har gjort noe slikt – at du er en ”sånn” person”*. Og han reflekterer over at flere har det på samme måte som ham:

Ja, her var det flere som var dømt for det samme. Det var jo slik i gruppa da, at i begynnelsen var det nesten ingen som innrømmet at de hadde gjort det de var dømt for. Jo, det var noen. Men det kom etter hvert for alle. Det er fordelene med å være med i en sånn gruppe.

Intervjueren: *Var det tungt?*

Finn: *Ja, det var tøft.*

Intervjueren: *Kan du si mer om det; husker du hva det var som gjorde at det var tungt å være med der?*

Finn: *Jeg visste jo ikke hvordan de andre reagerte da. Det å sitte å snakke ut om hva du hadde gjort til de andre, er ikke det som er mest morsomt å gjøre.*

Både Finn og Birger forteller om **smerte** når de skal forklare hvorfor det er så vanskelig å identifisere seg med overgriperrollen. De er normale mennesker, med arbeid, bolig, kone/samboer og barn. En slik normalitet er ikke forenlig med å voldta fremmede kvinner. De er redde for omgivelsenes reaksjoner. Birger har aldri benektet at han er skyldig, men både Birger og Finn er såbare for andre menneskers dom. De vet at folk vanligvis ikke skiller mellom gjerning og person.

I lys av samfunnets holdninger til straffedømte i sin alminnelighet, og voldtekstdømte i sin særdeleshet, er det både logisk og forståelig at de frykter omgivelsenes dom. Å være voldtekstdømt er en sosial katastrofe. Slik sett er det kanskje ren selvoppholdelsesdrift å ville distansere seg fra stemplet som voldtektsmann og seksualovergriper. Her er det også god sammenheng mellom deres fortellinger på den ene siden, og den norske rettsvirkeligheten på den andre: et overveiende flertall av de voldtektstiltalte blir frikjent, dette skjer fordi tiltalte nekter straffeskyld, og fordi handlingsforløpet ikke lar seg beskrive på en måte som tilfredsstillere rettens krav til bevis. Både benektingen og behovet for å distansere seg fra stemplet som seksualovergriper, er antagelig uttrykk for den samme type selvoppholdelsesdrift.

Men ikke bare skadet selvrespekt eller frykt for sosial katastrofe skaper den smerten Birger og Finn beskriver. Handlingene i seg selv ser også ut til å være smertefremkallende, og det på to

måter: Smerten over å ha gjort noe så uakseptabelt som en voldtekt, og dernest den smerte deres nærmeste føler over å forholde seg til det de har gjort. Birger sier det slik om den smerten han selv føler:

Ja, og så må vi ikke glemme gruppa som vi var sammen i. Det var lærerikt. Det var ikke bare jeg som hadde problemer. Dersom én løsnet på tråden, så kom de andre også med det som de bar på inni seg. Det gjaldt ikke bare meg; det å gå å bære på ting inni seg fører til at du byter deg selv ned, rett og slett. Det å komme i gang og få .... det er klart det tar litt på å komme i gang og få bearbeidet alt sammen. Og før du greier å starte på å slippe ut ting ... det er en lang prosess, det letter trykket i kroppen mye, så du ikke risikerer å bryte fullstendig sammen; selv om du er skyld i noe stygt så bryter man sammen, den som har gjort det også – hvis man da ikke er en som overhodet ikke bryr seg; jeg tror det er veldig få av akkurat den typen.

Birger opplever voldtekten som et traume, men det er ikke misforholdet mellom hans eget selvbilde og handlingen som er det verste, mye vanskeligere ser det ut til å være at han simpelthen har begått denne handlingen. Det virker som han tenker at han selv er blitt påført en skade fordi han har mishandlet et annet menneske; han omtaler det som å oppleve et ”trykk i kroppen”. Han tror det er få overgripere som ikke bryr seg. Å begå voldtekt er altså en slags selvdestruktiv atferd. Om man ikke får hjelp, bryter man sammen, sier Birger.

Det vi kunne kalle ”**voldtektens sekundære skadevirkninger**” – dvs. sosial skam, økonomiske og menneskelige skadevirkninger av straffeforfølgelse og fengsling, og alle de andre konsekvensene overgriperen blir konfrontert med – er av mindre betydning for Birger. Hans bekymring gjelder særlig **de primære skadevirkningene**, og da er det offeret han tenker på. Samtidig er han opptatt av at både overgriper og offer påføres smerte gjennom voldtekten. Han er veldig redd for hva som kan skje med hans eget familieliv:

Jeg vil si at jeg var heldig med soningen, i ettertid må jeg si at jeg setter pris på akkurat det – hadde jeg ikke vært så heldig, regner jeg med at jeg måtte ha slitt med dette hjemme sammen med familien, og ... ja, det kunne ha blitt enda verre. Da er det at en begynner å tenke på at det kunne ha raknet med familieforholdet og alt sammen ... da kommer dette med skilsmisse og hele pakka.

Også Finn er redd for hva det gjør med hans nærmeste å få vite at han har begått voldtekt. Samboeren er informert, men her stopper åpenheten:

Intervjueren: Vet barna dine noe om dette?

Finn: Ingen ting.

Intervjueren: Hvordan tror du det vil bli for dem den dagen de får vite det?

Finn: Du, det vet jeg ikke. Nei, jeg tror ikke de får vite i det hele tatt. Jeg håper det, i alle fall. Men jeg vet ikke. Jeg tror at det .... sånn som nå, eldste jenta mi er 12 år ..... her vi bor – det er ingen som har sagt noe til henne, eller antydnet noe som helst – verken den tiden det skjedde, eller senere.

Finn er bekymret både for mobbe-fare og for at han skal være et dårlig eksempel for sine barn. Derfor er hans strategi å holde det skjult for dem. At en eventuell informasjon er smertefullt er helt på det rene, mer uklart er det om denne smerten handler om redsel for at ungene skal få det vondt, eller om det er hans egen smerte over å ha sviktet det handler om. Likevel er Finn mest opptatt av at hans egen smerte ikke kan sammenlignes med offerets:

Når du tenker på ofrene, så har de hatt det verre enn deg selv. Det var mer tøft for ofrene enn det var for oss.

Intervjueren: *Var dette en forståelse som vokste frem i løpet av tiden i gruppa – skjønte du mer av hvordan for eksempel ditt offer hadde det?*

Finn: *Ja, det var en tøff tid. Det er en tøff tid fremdeles.....*

Egentlig tenker du ikke på belastningen du selv har. Du tenker på hvilke belastninger de har hatt.

Intervjueren: *Betyr dette at det var viktigere å vite og å forstå enn det var å fortrenge?*

Finn: *Ja, det er ikke noen vits i å forsøke å fortrenge ting.*

Intervjueren: *Selv om forståelsen fører til at du selv får det mer vondt, så er det altså bedre å forstå og vite?*

Finn: *Ja, absolutt.*

Finn ser ut til å tenke at det på sett og vis er rimelig at han selv har det vondt, tatt i betraktning den smerte han har påført andre. Men det å holde ut smerten er nøye forbundet med innsikt i hva dette handler om. Det plager ham at han ikke forstår hvorfor han begikk voldtekten. Samtidig er han ambivalent til verdien av å ha innsikt:

Dette har jeg ikke lyst til å rippe opp i, det er lenge siden det skjedde, jeg er ferdig med det, jeg har sonet min dom og begynt på nytt – jeg har ikke lyst til å rippe opp i tingene nå.

Han forteller at samboeren hans spurte ham den første tiden etterpå hvorfor han gjorde det, nå spør hun ikke mer – hun liker ikke å snakke om det, sier Finn.

Både Birger og Finn har gått i terapi, deres opptatthet av offerets følelser kan fra én side sett sies å korrespondere med en av hovedtemaene i terapien, nemlig det å utvikle evne til å forstå offerets smerte. Når de likevel ikke ser på seg selv som overgripere er dette først og fremst et uttrykk for en vegring mot å gå inn i selve **overgripertypologien**.

Men hvordan er det med de andre informantene – de som ikke har gått i terapi, eller de som har begått andre typer overgrep enn voldtekt: Hvordan ser de på seg selv og sine handlinger?

Her er variasjonene store, la oss derfor først systematisere dem etter noen enkle kriterier:

Det er til sammen 11 personer, 6 av dem har gått i terapi, 5 av dem ikke. Alle har de misbrukt barn – 9 har misbrukte jenter som enten er deres døtre, stedøtre eller døtre til samboer, 2 har misbrukt gutter de ikke er i slekt med. 3 av dem hevder at de var uskyldig dømt, de 8 andre innrømmet skyld. Av de som mente seg uskyldig dømt, var det 1 som hadde deltatt i gruppeterapien, de 2 andre hadde ikke gått i noen form for behandling.

I likhet med Birger og Finn var det ingen av dem som så på seg selv som seksualovergripere. Kåre hadde misbrukt datteren sin, han sier det slik:

Nei, det må jo bli da, nei .... det var i juni på 80-tallet det, at det hele liksom begynte, med hun datteren min, da. Men det kom frem i rettssaken, - mens hun pratet med psykolog så ble jo ikke det ..... det er jo 2 forskjellige slags uttalelser som .... ja, det kommer vi kanskje tilbake til – som ikke da, men som jeg vet det ikke er noe hold i da .... den ene tingen. For det erkjente jo jeg med det samme da, når dette her ... når jeg kom inn til politiavhør, at det hadde vært beføling, og hun hadde befølt meg og sånt. Enda da, lenge etterpå, dette her syntes jeg det var veldig fælt, da. For jeg hadde ikke sånn legning, det føler jeg i alle fall sjøl.

Kåre har vanskelig for å formulere seg – tankene hans hopper frem og tilbake, men det er viktig for ham å få frem at han ikke er noen avviker: ”Jeg hadde ikke sånn legning”. Med det mener han åpenbart at det går et skille mellom de som føler en seksuell draging mot barn, og de som har sex med barn av andre grunner. Det er uklart om han ser på beføling som seksuelle handlinger, i alle fall forteller han at den eneste han har hatt samleie med er kona. Når han ikke føler draging mot barn, betyr nok dette også at han kan distansere seg fra avvikerstemplet.

De 3 som mente seg uskyldig dømt, hadde naturlig nok ingen åpning for å identifisere seg med gruppen av overgripere. De tok avstand fra tanken om at voksne kan ha sex med barn, og de var samstemte i å fordømme voldtekt.

Utenom Birger og Finn var det altså 8 av informantene som innrømmet skyld. Arnt er en av dem, han har gått i terapi og forteller at han har vært langt nede, men nå har han reist seg:

”Jeg er ikke noe stolt over det jeg har gjort, men jeg føler meg like bra som andre. Jeg er ikke noe dårligere menneske for det om jeg har gjort en stor feil. Men jeg har gjort det jeg kan for å prøve å rette opp feilen, det er det som er bra, kan du si”.

Arnt har altså gjort den type handlinger som Kåre ville ha forbundet med det å være avviker. Men Arnt ser ikke på seg selv som avviker. Han ”har gjort en stor feil” sier han, og mener nettopp det: det handler om å ha **gjort** noe som er forferdelig galt. Noen forbindelse mellom

det han har gjort og det han **er** kan han ikke finne; han har ingen legning som tilsier at han skulle bli seksualforbryter. I intervjuet beskriver han hvordan han planmessig manøvrerte seg inn i situasjoner som gjorde det mulig for ham å ha sex med datteren, men Arnt ser det ikke slik at dette er uttrykk for en type atferd som kan knyttes til en avvikende legning. Samtidig formulerer han seg på en måte som gir signaler om at det er en kamp å beholde selvaktelsen etter det som har skjedd. Han prøver å fortelle at han gjort sitt beste for å rydde opp etter seg, og håper å bli kreditert for nettopp det.

En som ikke håper på kreditt lenger er David. Han vet hvordan folk ser på ham:

Jeg blir stemplet som en forbryter. Dermed føler jeg også at jeg er det, jeg har kommet i den situasjon at folk ikke vil ha noe å gjøre med en seksualforbryter. Da føler jeg det slik at jeg ikke har noe på bygda å gjøre.

David's forsvar er skjørt, det andre tenker om ham tar han inn over seg. I hans bevissthet flyter gjerning og person sammen. Han synes det er urettferdig å bli behandlet på denne måten, men ser ikke at det går an å gjøre noe med det. Likevel er han ikke rede til å gi slipp på alt håp:

Ja, jeg er en stemplet mann. Men jeg håper det skal bli forandring, jeg er alltid en håpets person, samtidig som jeg også er en person som er full av følelser. Så her ligger det en oppgave for fremtiden.

Det er interessante problemstillinger som reises i forlengelsen av disse mennenes forståelse av det de har gjort. "Overgriper" er den språklige merkelappen som settes på dem, og slik blir premisset lagt for oppfatningen om at person og handling hører sammen – en oppfatning de bruker mye krefter på å ta avstand fra. Her får de støtte fra strafferetten, som setter tydelige skiller mellom legning og handling. Bare handlinger kan gjøres til gjenstand for straff. Men selv om strafferetten er klargjørende, føler de seg dømt både av andre mennesker og seg selv.

En vanlig forestilling om menn som begår seksuelle overgrep mot barn er at "det må være noe galt med disse mennene". Folk jeg møter mener gjennomgående at det finnes noen avgjørende forskjeller mellom dem selv og de som begår overgrep, forskjeller som har å gjøre med at overgriperne på en eller annen måte er avvikere. Pedofili er en betegnelse på slike avvik, sadisme kan være en annen. Som kjent består juryen av vanlige folk – til og med jurister er vanlige folk når det kommer til spørsmålet om innsikt i psykologiske forhold. Handlingenes karakter og den handlendes legning eller personlighet flyter ofte sammen⁷⁰.

---

⁷⁰ Johs Andenæs i **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1997) er et eksempel på en fagmann og en rettslærd som mener at det finnes sammenhenger mellom bakgrunn og livssituasjon på den ene siden, og forbrytelsens art på

Men de samme mekanismer slår vel så ofte ut med motsatt effekt: Dersom det **ikke** lar seg gjøre å påvise bestemte personlighetsmessige predisposisjoner eller andre forhold av god motivskapende karakter, kan det være vanskelig å se for seg at tiltalte er skyldig. Det er antagelig en viktig grunn til at bare en liten del av overgrepssakene ender med fellende dom. Det er da vel ikke mulig å begå seksuelle overgrep mot barn uten å være pedofil?

I praksis er ikke strafferettens prinsipielle klarhet alltid til nytte, derfor er det heller ikke lett å fri seg fra å oppfatte overgriperstempelet som en personlig karakteristikk. Paul Leer-Salvesen har i sitt arbeid om drapstrømte menn s.47-52, vist hvordan mennene han intervjuet strevde med den samme problematikken: "Er jeg det jeg gjorde?" (Leer-Salvesen, 1991). Å ta på seg skyld og ansvar for det som skjedde er én ting, mer fatalt er det å si til seg selv "jeg gjorde det fordi jeg er den jeg er". Nettopp slik tenker vi, både innenfor og utenfor murene, påpeker Leer-Salvesen – på godt og vondt oppfattes mennesker å være identisk med sine handlinger.

Etisk er det interessant å se de overgrepstrømtes vegring mot å bli oppfattet som overgriper i lys av en humanistisk menneskeforståelse hvor menneskets frihet og autonomi er grunnleggende verdier. I dette menneskebildet er hver og én ansvarlig for sine handlinger og sine valg. En sammenkobling av konkrete handlingsvalg med forestillinger om årsakssammenhenger mellom legning og handling bidrar til å svekke det personlige ansvar, og fører til at mennesket i en viss forstand blir redskap for krefter det ikke selv rår over. Den juridiske skyldforståelsen i vår rettstradisjon forutsetter nettopp humanismens betoning av mennesket som fritt, autonomt og ansvarlig. Samtidig viser rettspsykiatrien eksempler på handlinger som åpenbart henger sammen med ulike sykdomstilstander, i slike tilfeller oppheves den strafferettslige skyld og erstattes av reaksjoner som forvaring, behandling osv.

---

den andre. I argumentasjonen om straffens preventive virkning hevder han at sosialt veltilpassede mennesker neppe avstår fra å begå vinningsforbrytelser av redsel for å bli straffet; det er uansett ikke aktuelt for dem å rane en gammel dame på åpen gate. Men mange av dem som hører til i kategorien "kriminelle" kan tenkes å begå slike ran, og det er sannsynlig at de avstår fra ran dersom straffen bare er høy nok. På bestemte premisser forutsetter Andenæs at det til noen forbrytelser hører en tilsvarende type mennesker som begår disse forbrytelsene. I noen tilfeller bygger typologiseringen på sosiale kriterier, andre ganger kan det dreie seg om medisinske eller psykologiske årsaksforhold – som for eksempel når pedofili gjøres til forklaring på at seksuelle overgrep mot barn finner sted.

Innenfor teologien finnes en tilsvarende menneskeoppfatning hvor syndsforståelsen bygger på en forutsetning om at mennesket er i stand til å velge mellom godt og ondt. Uten frihet intet ansvar; uten valgmuligheter ingen synd å be om tilgivelse for. Klassisk kristen arvesyndslære inneholder imidlertid en erkjennelse av at mennesket ikke lever sitt liv helt fritt og forutsetningsløst – det er i avgjørende grad preget av de vilkår som knytter livet til de gode og onde krefter i tilværelsen. Slik finnes det i arvesyndslærens elementer av det jussen kaller determinisme, dvs. at våre valg avhenger av faktorer vi selv ikke er herre over⁷¹. Mennesket kan handle under innflytelse av onde så vel som av gode krefter, arvesyndslærens posisjon er likevel at mennesket til syvende og sist selv må bære ansvaret for alle sine valg⁷².

Både i teologien og jussen opereres det med forestillinger om en viss grad av viljesfrihet som forutsetning for menneskets ansvarlighet. Når straffen skal utmåles kan nok vanskelig oppvekst, dårlige venner, uheldig innflytelse eller en ugunstig arv kan være formildende omstendigheter. Men slike forhold fritar aldri for skyld, verken juridisk, teologisk eller eksistensielt. Bare sykdom fritar for skyld.

I psykologien finnes en noe annen forståelse av menneskets frihet og ansvar. Her dreier det seg ikke primært om moral eller etikk, men om å få innsikt i de impulser og drivkrefter som bidrar til menneskets selvforståelse, emosjoner og handlingsvalg. Utviklingspsykologi, sosialpsykologi og ulike psykologiske skoleretninger er nokså samstemt i at både indre og ytre faktorer er viktige for den personlighetsmessige utvikling og dannelse. Skyld og ansvar kan være både sammensatte, og noen ganger ugjennomtrengelige størrelser. Men selv om de moralske verdidommer ligger utenfor psykologiens primære kompetanse er det på det rene at psykologisk innsikt får følger både for teologiens og jussens antropologi. Spørsmålet om skyld, ansvar og straff kommer vi tilbake til, her skal vi nøye oss med å peke på at informantene i undersøkelsen ser ut til å forutsette den juridiske tenkemåte mer enn den psykologiske når det gjelder forståelsen av individets ansvar for sine handlinger. Vegringen

---

⁷¹ Filosofen Espen Schaanning er opptatt av den juridiske forståelsen av determinismen i boken **Den onde vilje** (Schaanning, 2002). Han kaller selv boken ”en kriminalpolitisk pamflett”, og kritiserer særlig den juridiske dikotomien determinisme contra fri vilje. Determinismen handler om at våre handlinger og valg er styrt av krefter utenfor oss selv, og at vi i strafferettslig forstand derfor ikke helt og fullt er ansvarlig for våre egne valg. Schaanning mener at det ikke går noe skarpt skille mellom determinisme og fri vilje, og at hele det strafferettslige fundament derfor bør revurderes. Hans poeng er at vår vilje verken er helt fri eller helt determinert.

⁷² I boka **Kristen dogmatikk** drøfter Aksel Valen-Sendstad spørsmålet om viljens frihet i lys av Luthers forståelse av arvesynden (Valen-Sendstad, 1979). Også Bengt Hägglund tar opp arvesyndslæren og spørsmålet om viljens frihet i boken **Teologins historia** (Hägglund, 1981).

mot å bli knyttet til den kollektive stereotypien ”seksuell overgriper” understreker samtidig det særegne ved overgrepshandlinger⁷³. Det er ikke én bestemt mennesketype som begår seksuelle overgrep, det er mange forskjellige mennesker, og de har hver sine historier.

3.1.2. ”Jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det”

Begrepet ”seksuell overgriper” kan altså forstås som en kollektiv stereotypi. Denne stereotypien er velkjent både fra dagliglivet og fra faglitteraturen⁷⁴. De fleste mennesker har synspunkter på seksuelle overgripere. Som vi allerede har sett er begrepet ”seksuell overgriper” problematisk fordi det i noen grad åpner opp for årsaksforklaringer og generaliseringer om hvem det er som begår overgrep. På den andre siden er det tungvint å benytte den alternative språkkonstruksjonen ”personer som har begått seksuelle overgrep”, selv om den er mer nøyaktig. Av praktiske grunner velger jeg derfor å bruke kortformen ”overgriper” i det foreliggende avhandlingsarbeidet. Av samme praktiske grunner vil jeg bruke pronomenet ”han/ham” i stedet for kjønnsnøytrale beskrivelser – til tross for at også kvinner kan begå seksuelle overgrep.

Så tilbake til – ja, nettopp – til ovegriperne. Jeg har allerede sitert Birger og Finn, som sier ”jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det”. De er de eneste blant informantene som har begått voldtekt mot fremmede kvinner. I dette avsnittet skal vi se på om de andre ovegriperne tenker på samme måte – de har alle forgrepet seg mot barn eller mot unge jenter de kjenner.

Utenom Birger og Finn er det Arnt og Kåre som i klartekst formulerer sin undring over at de kunne begå seksuelle overgrep. Men temaet er til stede hos flere andre. Interessant nok mener alle som har innrømmet skyld at de trengte profesjonell hjelp – delvis for å slutte å begå overgrep, delvis for å komme videre etter at overgrepene opphørte. Men hva er det undringen

---

⁷³ Kollektiv stereotypi finnes ikke som etablert begrep i faglitteraturen om seksuelle overgripere, heller ikke i den teologiske eller juridiske litteratur. Ved å bruke dette begrepet ønsker jeg å understreke at det fenomen jeg dermed henviser til har bestemte kjennetegn knyttet til seg – kjennetegn som avspeiler rådende oppfatninger blant folk flest, og som på en lettfattelig måte identifiserer fenomenet. De kollektive stereotypiene er preget av grove streker og få nyanser – ofte med gode karakteristikk, men er av mer begrenset verdi dersom behovet er å vektlegge fenomenets vesen og kompleksitet.

⁷⁴ Betegnelsen ”kollektiv stereotypi” har særlig innenfor sosiologien en helt bestemt definisjon og betydning. Her er mitt poeng ikke å drøfte de sosiologiske aspekter ved dette begrepet men i stedet å peke på det

egentlig handler om – er det slik at de etterlyser kunnskap om hva som skjedde i overgrepssituasjonen, eller undrer de seg over at **nettopp de** kunne gjøre slike handlinger?

a) Arnt: Den tilgitte synderen

Arnt er den av incestovergriperne som aller tydeligst setter ord på undringen. Han har gått i terapi, han vet mye om omstendighetene rundt overgrepene, og han har en klar bevissthet om å være skyldig. Han prøver seg ikke på noen deling av ansvaret med datteren:

Det var en utvikling, både i tankene og i den seksuelle fremdriften. Jeg visste jo at det var galt, innerst inne. Men du flytter grensene, hvis du ikke er våken på det så bærer det galt av sted. Litt kosing og kjæling .... ja, ja, det kan ikke være så farlig. Etterpå vet du at det er galt, dette må du slutte med. Men så gikk det bare en stund; bare én gang til, tenker du. Det virket jo opphissende på meg, det er jo en god følelse, en god stund så var det .... det var et tegn på at hun likte det.

Arnt følte seksuell tiltrekning til datteren, han tolket hennes reaksjoner som en invitasjon og en oppmuntring til å fortsette. Likevel synes han det er vanskelig å skjønne at han kunne utnytte henne seksuelt:

Dette har jeg gått gjennom mange ganger uten å finne svar på, så jeg har avfunnet meg med det. Jeg tror ikke at det finnes noe svar, annet at jeg visste for lite om det motsatte kjønn, og at det var spenning knyttet til utforskingen. Og så utviklet det seg slik at grensene ble visket ut fort vekk. Noe nærmere enn dette kommer jeg ikke, det har jeg innfunnet meg med, jeg synes at jeg har det bra i dag.

Det er altså både forståelig og uforståelig for ham, det som skjedde. Spenning, utforskertrang og manglende seksuell kunnskap er forhold han selv peker på. Like viktig var det kanskje at datteren så opp til ham:

Hun så fremdeles opp til meg, og det er det jo ikke mange som har gjort. I alle fall har jeg ikke fått følelsen av at det er mange som synes at jeg var noe til kar.

Det seksuelle forholdet rommet mange av de elementene en fullt utviklet seksuell relasjon mellom voksne mennesker byr på. Noen jevnbyrdighet mellom partene var det likevel ikke, og det ser ikke ut til at Arnt har savnet det – ikke den gangen:

Jeg hadde følelsen av at jeg styrte alt, hadde kontroll. Jeg kunne utforske det jeg ville, hvordan hun reagerte – hun reagerte på stimulering på forskjellige måter, og det var spennende for meg. Jeg hadde ikke gått noe kurs i seksuallære, det eneste jeg visste om var misjonærstillingen. Det var spennende å utforske hvordan hun reagerte, da

---

selvinnlysende faktum at dagliglivets språkbruk gjennom slike stereotypier ofte knytter an til forestillinger og oppfatninger som går langt ut over det man i øyeblikket tenker over eller ønsker å stille seg bak.

snakker jeg om at vi var kommet lenger ut i prosessen; i 12-13-årsalderen og utover. Du flytter nemlig grensene hele tiden.

Kontroll og makt til å iscenesette uprøvde, dristige handlinger har vært drivkrefter for Arnt. Det indikerer at han kan ha følt seg underlegen i forhold til en jevnbyrdig seksualpartner. Han mener at han og kona hadde det bra seksuelt, men han forteller at deres repertoar begrenset seg til misjonærstillingen. I ettertid er det tungt å forholde seg til det faktum at han kunne søke seksuell kontakt med sitt eget barn – Arnt er skuffet over seg selv; han føler at han har sveket både datteren og kona. Samtidig er han glad for at saken kom opp:

..... jeg har sagt til datteren min at det er nesten så jeg vil gå så langt som å si takk for at hun gikk og anmeldte det. For det fikk opp øynene på meg, og jeg fikk se at det er ingen andre å bebreide enn meg selv.

På sett og vis møter vi her den tilgitte synder som gleder seg over nåden – for å låne en virkelighetsbeskrivelse fra den kristne tradisjon. Arnt har gjort opp for seg og bedt om tilgivelse, han kan begynne å forsone seg med sitt svik. Men under oppgjøret dirrer smerten, og den kommer til uttrykk når han forteller at forholdene i dag er i ferd med å bli normalisert:

... det sitter i bakhodet hele tiden, en blir aldri fri det, en har det over seg hele tiden. Men hverdagen er ganske brukbar..... Datteren har flyttet til Oslo, vi har vært der og overnattet der, det er så normalt som en nesten kunne håpe, jeg trodde ikke at det gikk an å få det til så glatt, det må jeg si. Og de andre ungene er på døra og hjemme rett som det er, de bor i nærheten. Vår andre datter har fått kjærest og har fått en unge ..... det er en jente – det er ingen restriksjoner for å si det sånn, vi passer henne når de skal ut noen steder. Vi føler ikke at det er noen bekymring fra deres side.

Det virker som om Arnt tenker at han alltid må bære med seg smerten over det som skjedde. Det er mye han ikke forstår, men han har bestemt seg for å komme videre. Derfor vil han løfte blikket og fokusere på det positive.

b) Elias: Smerten er tung å bære

Uten å uttrykke det eksplisitt undrer også Elias seg over at han kunne ha sex med datteren sin. Samtidig vet han mye om de forhold som på det konkrete plan utløste overgrepshandlingene. Mens Arnt opplevde seksuell spenning og lyst, er det depresjon og nærhetsbehov som har preget Elias i hans overgrepsrelasjon:

Det er litt vanskelig, dette. Men det begynte med var at vi var på besøk hos svigerforeldrene, kona ble syk – hun lå vel en 5 dagers tid før vi hentet doktor til henne. Han la henne inn på sykehuset, etterpå informerte han oss om hva som sto på; han hadde mistanke om at hun hadde hjerneblødning. Hun hadde hatt en del vondt i hodet, så jeg trodde på det han sa – jeg ble livredd, det må jeg si. Både moren og

farene hennes og søsknene satt inne på stua – alle sa de at dette hadde de regnet med lenge, hun ville sikkert dø før morgendagen, trodde de. Jeg følte at jeg satt der helt alene – dette var jo ikke akkurat det jeg hadde lyst til å høre.

Så, om kvelden da vi gikk og la oss – det var nokså lite plass der – da vi la oss 3 stykker i dobbeltsenga; sønnen innerst, datteren i midten og jeg ytterst på kanten. Utpå natta våknet jeg med at jeg holdt på å beføle datteren. Da jeg oppdaget hva jeg holdt på med ble jeg fryktelig redd, for jeg forsto at det jeg holdt på med ikke var riktig. Så det var hva som skjedde første gangen.

I ettertid har jeg funnet ut at når det skjedde så var det sammenfallende med tider da jeg trengte – ja, jeg følte at jeg sto veldig utenfor, ingen var glad i meg og ingen brydde seg om meg. Kona var jo veldig mye syk, hun hadde tydeligvis nok med sitt – derfor ble det til at jeg begynte å søke trøst hos dattera mi.

I dag har Elias ingen kontakt med datteren – hans høyeste ønske er å få tilbake et normalt forhold igjen, men det ser han ikke på som realistisk. Hun har giftet seg og venter barn, Elias har aldri fått besøke henne etter at saken kom opp. På sett og vis har han alltid oppfattet seg som en slags ”underdog”. Den seksuelle kontakten med datteren styrket hans lave selvfølelse:

.... jeg ville henne jo ikke noe vondt, det var ikke det jeg var ute etter. Men hun viste at hun var glad i meg – det var veldig stort for meg.

Intervjueren: *Følte du deg mer verd når hun viste deg at hun var glad i deg?*

Elias: *Det er klart det ... du ble jo mer et menneske..... det var veldig svært det, at noen satte pris på deg, viste at de var glad i deg – det har utrolig mye å si.*

Elias har altså det til felles med Arnt at sex med datteren styrket selvfølelsen; begge forteller med entusiasme hvordan det virket på dem å være elsket og beundret. Innsikten i årsakene til at overgrepene skjedde har de også felles, de vet noe om hvilke behov som styrte deres handlinger. Men mange mennesker har livserfaringer som ligner deres uten at de dermed begynner å misbruke sine døtre seksuelt – Elias og Arnt vet ikke **hvorfor** de har handlet annerledes enn andre, de vet bare **at** de har gjort det. Den intense nærheten de begge følte til sine døtre innebærer at kunnskapen om den skaden de har påført dem blir tung å bære. At **nettopp de** – av alle – skulle påføre sine døtre slike skader har de vanskelig for å forsones seg med.

c) Kåre: Visste at det var galt

Kåres historie har likhetspunkter med Elias, men adskiller seg når det kommer til ”hvorfor-spørsmålet”. Kåre har misbrukt sin datter over flere år, som de andre kan han fortelle om ensomhet, liten seksuell kunnskap og vanskeligheter med å sette ord på sine følelser. Da lensmannen kom for å avhøre ham første gangen flyttet kona ut på dagen, hun har aldri flyttet

tilbake. Kåre knytter sine "hvorfor-spørsmål" til en teori om at han kanskje kan ha vært beruset da overgrepene skjedde:

..... jeg har problemer med å forstå det ja, hvorfor jeg ikke .... hvorfor jeg gjorde det. Men å finne en årsak der, det – men det er jo så lett å tenke på det etterpå, at .... Men det har jeg lurt på, veldig, hvorfor jeg gjorde det – det har jeg gjort ja.

***Intevjueren:** Ja, du har det ja?*

***Kåre:** Å du, det har jeg lurt på ja. Om det kan komme av at en .... at en var littegranne beruset, så det kan være noensånne celler som ikke var helt med.*

På spørsmål om han pleide å være beruset under overgrepene svarer han nokså vagt, og sender dermed et signal om at han har liten tro på denne teorien. Men beruselse ville gjort det lettere å si at det ikke bare var ham selv det var noe galt med. Derfor spør jeg om han visste hva han gjorde:

Ja, ja sånn innerst inne så visste jeg det, på en måte ja. Og derfor så var ... så var det jo det at jeg stoppet når ..... jeg hadde jo ikke noen utløsning med henne. Så da har jeg jo da – da har det vært en sånn en knapp som har .... skal jeg si, har skrudd seg av og skrudd seg på igjen.

Kåre leter etter omstendigheter som kan bekrefte hans normalitet. Til syvende og siste er det avvikerstempelen han er redd for – et avvikerstempel han føler gjør ham til en ond og ansvarsløs person.

d) David: Selvførdømmelse og håpløshet

David har misbrukt sin datter gjennom mange år, da jeg intervjuet ham var han deprimert og nokså pessimistisk i forhold til fremtiden. Han var uføretrygdet. "Hvorfor-spørsmålene" er riktignok uutalt men ser likevel ut til å utgjøre viktige premisser for den smerten han føler på. David sørger over kontakten med datteren som er brutt, hun sto ham svært nær, samtidig synes han det er urettferdig å bli utsatt for så mye fordømmelse. Smerten er hos ham delvis knyttet til den skyld- og skamfølelse han tar inn over seg som en følge av å ha begått overgrepshandlingene, delvis er den knyttet til andre menneskers fordømmelse. Verken selvførdømmelsen eller andre menneskers fordømmelse er forenlig med det bilde han ønsker å ha av seg selv som en god far og en respektabel samfunnsborger. Det er smertefullt å være utstøtt, enda verre er det når utstøtelsen skyldes handlinger han selv har ansvaret for.

e) Ondskap, lidelse og eksistens

Dette fører over i en problemstilling som handler om seksuelle overgrep som onde handlinger. Ondskap og overgrep ville ikke vært noe tema om ikke smerte og lidelse er erfaringer som krever en forklaring. Gode og gledelige begivenheter skjer uten at vi spør **hvorfor**; det er snarere noe normalt og derfor også selvsagt som finner sted. Men i møte med – ja, nettopp; det meningsløse – aktualiseres spørsmålet om mening. Hvorfor rammes vi av det onde, av lidelsen? I en viss forstand er det det klassiske "lidelsens problem" vi her står overfor – det såkalte theodice-problemet: Hvordan kan den gode Gud tillate at det onde skjer? I tilfellene Arnt, Elias, Kåre og David springer de onde handlingene ut fra dem selv, dvs. ut fra de samme personer som også føler seg rammet av handlingenes onde virkninger. Arnt, Elias, Kåre og David er både eksekutører og ofre i sitt eget moralske drama. Det de har gjort og det de har erfart lar seg ikke forene med deres bilde av seg selv som gode og moralsk ansvarlige fedre. Deres selvforståelse og livsorientering er slik sett blitt utsatt for rystelser. I lys av dette fremstår "hvorfor-spørsmålene" først og fremst som eksistensielle spørsmål.

Men før vi går videre må vi nå klargjøre hva som menes med eksistensielle spørsmål. Innenfor filosofien har en hel skoleretning fått navnet eksistensialismen, med den franske filosofen Jean Paul Sartre som sin kanskje fremste eksponent. Eksistensialfilosofien har hatt avgjørende innflytelse på tenkningen gjennom store deler av det forrige århundre, og er fremdeles viktig. I det foreliggende avhandlingsarbeidet er det likevel ikke de filosofiske aspekter det skal fokuseres på, temaet er i stedet informantenes forståelse og erkjennelse, og da med utgangspunkt i at de har begått handlinger som rammes av karakteristikkene ond, umoralsk osv.

Også innenfor psykologien har den eksistensialistiske tenkning gjort seg gjeldende, her er den amerikanske psykiateren Irwin Yalom ett av de viktige navnene. Hans bok **Existential Psychotherapy** (Yalom, 1980) er et bidrag til forståelsen av den betydning eksistensielle spørsmål har i terapi og behandling. Jeg kommer straks tilbake til hans tenkning (kap. 3.1.2., pkt. h.), her skal jeg bare peke på at Yalom knytter den eksistensielle orientering til erfaringen av mening og sammenheng i livet, til temaene godt og ondt – og da med utgangspunkt i de fire grunntemaer døden, friheten, ensomheten og meningsløsheten.

En beslektet forståelse finner vi hos Arne Rehnfeldt. Han drøfter spørsmålet om mening i møte med sykdom og lidelse, her definerer han eksistensiell som ”.. *något som er av livsavgörande karaktär*”(Rehnfeldt, 1991), med livsavgjørende mener han hendelser som påvirker individets hele liv (s.99). Definisjonen er i og for seg nokså enkel og overfladisk, men berører det som i denne sammenhengen er sentralt, nemlig at den eksistensielle orientering har å gjøre med menneskets refleksjon over seg selv, sine erfaringer og sine handlinger sett i lys av den mening livet tillegges.

Et annet betydningsinnhold som også ligger i ordet eksistensielt, handler om de religiøse og åndelige aspekter ved livet. Slik eksistensialismen har gitt impulser psykologien, har den også gjort det til teologien – ikke minst er teologen Paul Tillich en internasjonalt kjent representant for den såkalte eksistensialteologien, jfr. hans bok **Grunnvollene rystes** (Tillich, 1975). Dette er egentlig en prekensamling, men gir samtidig et godt innblikk i en praktisk anvendelse av den eksistensialteologiske tenkning. Innenfor eksistensialteologien er forståelsen av Gud og religiøsitet sett i lys av de menneskelige erfaringer et viktig tema.

Eksistensiell er altså et ord med et sammensatt og mangfoldig betydningsinnhold. Forståelsen av godt og ondt, sammen med refleksjonen over moralske og etiske aspekter ved viktige handlinger og hendelser i livet inngår som sentrale elementer i den eksistensielle orientering. Og selvsagt; de mer tradisjonelle spørsmålene om Gud, tro og livets mening. Det er i denne sammensatte, vide betydningen jeg vil bruke ordet eksistensiell videre i avhandlingen.

f) Birger og Finn: Fra respekterte borgere til voldtektsmenn

Hvordan er det da med Birger og Finn – de strever også med sine ”hvorfor-spørsmål”: Finner vi her den samme type eksistensiell problematikk som hos de 4 foregående overgriperne? Både Birger og Finn skiftet status fra vellykkede middelklasseborgere til foraktede seksualforbrytere så å si over natten. Mens barneovergriperne utviklet sine handlingsmønstre over lang tid var voldtektshandlingene plutselige og uplanlagte begivenheter. For Birger og Finn var det et sjokk å befinne seg blant de fordømte seksualforbryterne, og deres undring over at de kunne begå disse voldtektene rommer mye frustrasjon over at nettopp de har gjort noe slikt. Det er også mulig å merke en slags desperasjon over at de faktisk ikke skjønner hvorfor handlingene skjedde. Birger sier:

Hun kom der, jeg gikk etter henne, jeg vet ikke hva som skjedde ... hvorfor jeg gjorde det skulle jeg gjerne likt å vite.... Det er rart å tenke på nå i ettertid, jeg vet ikke hva som egentlig foregikk i hodet mitt, for å si det sånn – ettersom jeg gjorde det jeg gjorde, og attpåtil ikke skjuler spor eller noe.

Finn har tenkt mye på hvorfor han begikk voldtekten, og han har jobbet med det i terapi. På spørsmål om ting klarnet for ham i løpet av terapien sier han:

Nei, det vet jeg ikke ennå.

Intervjueren: *Skulle du ønske at du hadde visst det?*

Finn: *Ja, det skulle jeg uten tvil ha ønsket.*

Intervjueren: *Men nå er det et blankt felt?*

Finn: *Ja, det er et stort blankt felt.*

Det ser ut til at han deler undringen med samboeren sin:

Intervjueren: *Du har samboer og du har barn: Stiller din samboer spørsmål om hvorfor du gjorde dette?*

Finn: *Nei aldri. Jo, i begynnelsen gjorde hun det. Men hun vil jo gjerne komme videre etter 8 år, ja, det er faktisk 8 år siden nå. Nei, hun spør ikke lenger, hun gjør ikke det.*

Intervjueren: *Så hun har ikke snakket om denne saken etter at du ble ferdig med soningen?*

Finn: *Nei.*

Intervjueren: *Synes du det er positivt eller negativt?*

Finn: *Det var et vanskelig spørsmål. Hun liker i alle fall ikke å snakke om det. Derfor synes jeg ikke at det er noe positivt å sitte her og snakke om det heller. Det er litt kjipt når jeg ikke greier å finne svarene selv.*

.....

Intervjueren: *Er dette en ueksplodert mine, eller er det et minefelt?*

Finn: *Nei, det er det ikke. En prøver jo å legge det bak seg, da. Men en har det i bakhodet hele tiden, det en har gjort. Du glemmer det aldri.*

Når Finn blir utfordret på sin glemsel gnistrer det til hos ham – og i et kort øyeblikk avslører han ubehag over å skulle gå inn i dette. Ubehaget kan henge sammen med hans uttalte ønske om å legge ting bak seg – og da har det i så fall elementer av både fortregning og bearbeiding. Men det kan også henge sammen med det han sier om at det er kjipt å skulle snakke om ting han ikke vet svarene på. Sammenhengen i intervjuet gjør det lite rimelig å tenke at han skulle ha sterke ønsker om å fortrenge realitetene. Han har prøvd å forstå, men har ikke klart det. Det samme gjelder for Birger, som helt fra første gang jeg møtte ham i varetektsavdelingen har strevd med spørsmålet ”hvorfor gjorde jeg det”. Verken gruppeterapien eller den separate parterapien jeg senere hadde med Birger og kona bragte klarhet i hans spørsmål.

g) Eksistensiell smerte

Mest av alt viser Birgers og Finns spørsmål til en følelse jeg vil kalle **eksistensiell smerte**. Dette er en form for smerte som ikke kjennetegnes av at den gjør mer vondt enn annen smerte, heller ikke at den har et annet omfang eller forløp. Det som gjør at jeg forstår den som et eget fenomen, er tolkningsrammen den befinner seg i. Eksistensiell smerte har jeg valgt å definere på følgende måte:

Eksistensielle smerte oppstår når våre erfaringer ikke lenger lar seg forene med vår selvforståelse, og er et uttrykk for at de etablerte forestillinger om mening, sammenheng og tilhørighet i livet rakner. Det handler altså om en livsorientering som er blitt utsatt for grunnleggende rystelser: Vi er ikke lenger den vi tror vi var – eller ønsket å være. Fordi den eksistensielle smerte ofte griper tilbake til livstolkningsposisjoner og intuitive oppfatninger av rett og galt, kan den også ha over- og undertoner av religiøs eller livssynsmessig art.

Fra den eksistensielle smerte går det tråder til lidelsens problem slik det synes å aktualisere seg i historiene til Arnt, Elias, Kåre og David. I likhet med Birger og Finn strever de med ”hvorfor-spørsmålene” også etter avsluttet terapi, noe som tyder på at disse problemstillingene ikke har fått tilstrekkelig oppmerksomhet i terapien. Det tradisjonelle skillet mellom terapi og tro innebærer at eksistensielt pregede problemstillinger lett oppfattes som livssynsspørsmål. Enkelte psykologer ser det som utenkelig å føre samtaler om eksistensielle spørsmål, det blir forstått som avsporinger eller endog uttrykk for ”motstand” – det gjelder for eksempel den klassiske psykoanalysen og ulike typer atferdspsykologi med forankring i positivistiske holdninger.

Men når disse spørsmålene reises av klientene selv, betyr det at temaet i det minste er relevant for dem. Da burde det også være terapeutisk relevant. I så fall blir det nødvendig å ha en oppfatning av hva ”hvorfor-spørsmålene” handler om. De terapeutiske aspekter skal vi foreløpig la ligge, i stedet skal vi hente inn noen tolkningsperspektiver fra den amerikanske psykiateren Irwin D. Yalom og den finske omsorgsforskeren Katie Eriksson.

h) Irwin Yalom og Katie Ericsson om lidelse og smerte

Irwin D. Yaloms eksistensielle psykoterapi er beskrevet i boken **Existential Psychotherapy** (Yalom, 1980), og er en kritikk av klassisk freudiansk utviklingspsykologi der vekten ligger på spenningen mellom id, ego og superego, likeså av den naturvitenskapelig forankrede atferdsterapien. Menneskets streben består ikke i kamp for driftstilfredsstillelse og balanse mellom ulike behov eller driftsimpulser, den er i stedet en kamp for å komme til rette med tilværelsens grunnvilkår slik disse møter oss i de ulike livssituasjoner, mener Yalom. Et nøkkelbegrep i hans eksistensielle psykoterapi er "ultimate concern", som kanskje best kan oversettes med "ytterste anliggende", dvs. det som angår oss aller mest⁷⁵. 4 slike "ultimate concerns" eller grunntemaer representerer hovedutfordringer i den menneskelige eksistens: **døden, friheten, ensomheten og meningsløsheten**. Yalom hevder at psykiske problemer bare sjelden handler om psykopatologi, vanligvis dreier det seg om eksistensielle problemer i tilknytning til de 4 grunntemaene. I terapien er det derfor ikke noe mål å gjøre en grundig utforskning av fortiden, mye viktigere er det "*å rydde unna hverdagens bekymringer slik at det blir mulig å tenke dypt om sin eksistensielle situasjon*" (s. 11). Vår selvforståelse og oppfatning av hva det vil si å være menneske i verden er hovedtemaer i den dynamiske terapi.

Av særlig betydning blir det å finne mening. Mening kan relateres til religiøse trosposisjoner, det kan være et altruistisk prosjekt, eller det kan være noe så enkelt som om å bety noe for andre mennesker. Ingen kan leve uten å ha en mening med sitt liv (s.419-483)⁷⁶. Lidelsen, smerten og det onde er viktige tema i forhold til spørsmålet om mening. Og dermed er vi over på Katie Erikssons artikkel "Lidandets idé" i boken **Möten med lidanden** (Eriksson, 1993)⁷⁷.

Eriksson ser på lidelsen som en kamp mellom det gode og det onde. Motsetningen til lidelse er glede og lyst. Mennesket søker å unngå lidelsen, samtidig kjemper det også en kamp for friheten – en frihet fra det onde og for det gode. Lidelsen krenker menneskets verdighet; den som lider søker å skjule lidelsen, og vil helst ikke snakke om den. Det er belagt med skam å

---

⁷⁵ Teologen og filosofen Paul Tillich er den som opprinnelig har introdusert begrepet "ultimate concern". Hans tenkning har siden hatt stor innflytelse innenfor filosofi og teologi, og ikke minst inspirert den eksistensielle psykoterapi. Merkelig nok drøfter ikke Yalom slektskapet til Tillich, i stedet er han mest opptatt av forholdet mellom den eksistensielle psykoterapi på den ene siden og freudiansk og neo-freudiansk terapi på den andre.

⁷⁶ Det er i kapitlet "Meaninglessness" Yalom drøfter dette.

⁷⁷ Artikkelen står på s.1-25, her bringer jeg utdrag av noen nøkkelposisjoner i hennes resonnement.

lide. I tilslutning til Victor Frankl hevder hun at det lidende menneske både er dypt ulykkelig og samtidig fylt av skam over å være ulykkelig. Lidelsen er en del av det å være menneske – den har mange kjennetegn, men kan likevel ikke defineres. Heller ikke har lidelsen noen mening, utfordringen er i stedet å forsones seg med den. Den som lider trenger å møte et medmenneske som kan bekrefte lidelsen slik den er, og uten å komme med innvendinger eller forklaringer.

Hva kan disse perspektivene bidra med i møtet med ”hvorforspørsmålene” til Arnt, Elias, Kåre, David, Birger og Finn? Vi skal særlig se på 3 aspekter.

For det første:

”Hvorfor” er ikke et spørsmål om kausalitet, det handler om ”*hvordan er det mulig at nettopp jeg kunne .....*” Det er altså funderinger av eksistensiell karakter, slik vi særlig har sett det i kasusbeskrivelsene til Arnt og Elias. For Yalom er det irrelevant å skille mellom psykologisk innsikt og eksistensielle funderinger, begge deler er integrert i samme sak. Å forstå seg selv og sine handlinger på en slik måte at det blir mulig å endre atferd kan i noen tilfeller være målet for en terapeutisk prosess, og det er i alle fall et eksistensielt prosjekt.

For det andre:

Hvorfor-spørsmålenes grunntone er smerte – en smerte som har rystet mennene i deres selvforståelse. Det er en av de viktigste grunnene til at jeg velger å kalle den ”eksistensiell smerte”. Vi finner den i alle de 6 historiene vi nettopp har sett på. Yalom og den eksistensielle terapi forstår alle former for smerte som uttrykk for eksistensielle konflikter. Katie Eriksson peker på at smerten fører til kamp for å finne mening, og understreker i likhet med Yalom at smerten har eksistensielle aspekter. Men å gjøre all terapi til et spørsmål om eksistensiell orientering åpner etter mitt syn opp for en reduksjonisme med strukturelle likhetstrekk til den motsatte oppfatning; at eksistensielle spørsmål bare representerer en avsporing fra det ”egentlige” terapeutiske arbeidet. Ikke alle psykiske problemer er eksistensielle problemer. Ved å kalle smerten eksistensiell ønsker jeg å gjøre meningsaspektet tydelig, og derved inkludere et bredt spekter av klientens livserfaringer i den terapeutiske samtalen. Samtidig er det også slik at smerten rommer aspekter som ikke nødvendigvis lar seg plassere innenfor rammen av en terapeutisk forståelse. Slett ikke alt som gjør vondt skal behandles.

For det tredje:

Skamaspektet ved lidelsen og den eksistensielle smerte gjør at viktige erfaringer i tilknytning til forståelsen av overgrepshandlinger ofte ikke blir tema i den terapeutiske prosess. Klienten orker ikke å snakke om det skambelagte, og terapeuten vet ikke helt hvordan han skal snakke om skam i et eksistensielt perspektiv. Når Finn sier ”*det er litt kjipt når jeg ikke greier å finne svarene selv*” er han i berøring med skammen over det han har gjort.

I lys av Yaloms eksistensielle terapi kan Elias sin depresjon tolkes som et psykisk problem utløst av eksistensielle konflikter. Elias ønsker å ta straffen for det han har gjort – uten bortforklaringer eller forsøk på skylddeling – og tildeler seg samtidig en byrde av ansvar så tung at han ikke har krefter til å bearbeide den konflikten han dermed føres inn i. Resultatet er en kronisk smertetilstand, med depressive symptomer og en tiltagende apati som konkrete uttrykk for hans konflikt. Depresjonen har imidlertid også vært et tema før han begikk overgrepene; dens etiologi kan derfor tenkes å være sammensatt av flere komponenter enn de rent eksistensielle. Først etter at overgreps-dommen har falt ble de eksistensielt pregede spørsmålene tydelig for ham selv.

Men hva med de 7 andre informantene – finnes det en lignende eksistensiell smerte hos dem?

i) Uskyldig dømt?

3 av dem mente seg uskyldig dømt på det tidspunkt de ble intervjuet, alle disse var dømt for overgrep mot barn, enten sine egne eller partnerens barn. Gunnar er en av de 3, hans posisjon er på mange måter preget av at han har vandret rundt en stor sirkel siden første gang jeg møtte ham. I to år deltok han i gruppeterapien, til å begynne med benektet han all skyld, men skiftet etter hvert standpunkt. Da jeg intervjuet ham 4 år etter avsluttet terapi hadde han gått tilbake til sin opprinnelige posisjon, og gjorde igjen krav på å være uskyldig. Ingebjørn og John mente de hadde vært utsatt for et komplott fra sine tidligere samboere. Felles for alle 3 er at de ser ut til å ha lite smerte knyttet til selve overgripeposisjonen; de har jo ikke gjort noe galt. Men smerte har de, den er relatert til behandlingen i rettsvesenet og omgivelsenes fordømmelse. Også dette er en smerte av eksistensiell karakter, i alle fall dersom vi tar Yaloms forståelse på alvor; for den er knyttet til selvforståelse og livsorientering.

De 3 benekterne formulerer ”hvorforspørsmålene” med samme intensitet som de 6 jeg allerede har omtalt. Forskjellen er først og fremst den at benekterne knytter sine spørsmål til en undring over at nettopp de skulle utsettes for urettmessig rettsforfølgelse. De mener å ha opplevd justismord, og de skjønner ikke hvorfor det skulle hende dem⁷⁸. Smerten i spørsmålet er imidlertid rettet mot andre menneskers handlinger, ikke mot egne feilgrep, og her blir de grunnleggende forskjellig fra de 6. Uten unntak valgte benekterne å gå inn i en **martyr-** eller **offerrolle**. Spørsmålet blir så om de har erfart grunnleggende rystelser i den forstand at deres livsorientering og selvforståelse er blitt endret, slik definisjonen på eksistensiell smerte forutsetter?

Det ser ikke ut til å være tilfellet. De opprettholder et selvbylde som gode og ansvarlige samfunnsborgere, og fordømmer voldtekt, seksuelle overgrep mot barn osv. Den smerte de opplever er knyttet til konsekvensene av andre menneskers handlinger, ikke til en erkjennelse av selv å ha gjort noe galt. Ingen av dem gir uttrykk for tvil om sin egen posisjon eller integritet, og de synes gjennomgående å ha liten selvkritikk. Mens urettferdige beskyldninger i sin alminnelighet kan rokke ved menneskers selvbylde, er disse opptatt av å kjempe for renavaskelse. I den grad kampen mot beskyldningene ansees for tapt kjemper de for å kunne gå videre med hevet hode og rett rygg.

Det eksistensielle element i deres smerte er relatert til erfaringen av å være rammet av en utenforliggende ondskap. De er ofre i tradisjonell forstand. Dette er noe annet enn ”hvorforspørsmålene” til Arnt, Elias, Kåre, David, Birger og Finn. De 3 benekterne mener å ha handlet i tråd med sine grunnleggende moralske holdninger. De har det vondt, javel – og smerten har eksistensielle aspekter. Men slik smerten trer frem gjennom intervjuene har den ikke de kjennetegn som karakteriserer den eksistensielle smerte.

j) Christian: Noe av skylden må kanskje deles?

Christian misbrukte datteren til sin samboer, men mener at deler av skylden må deles. På den andre siden tar han avstand fra enhver form for seksuell kontakt mellom voksne og barn.

---

⁷⁸ Jeg tar ikke standpunkt til hvorvidt de faktisk har opplevd justismord, samtidig innser jeg at formuleringen kan forstås som et signal om at jeg er usikker på deres krav om uskyld. Jeg har tidligere sagt at skyldspørsmålet i seg selv ikke er tema for min drøftelse, like klart er det at det ikke lar seg gjøre å se bort fra slike problemstillinger når det blir satt på dagsorden av dem det gjelder.

”Hvorfor-spørsmålene” er lite uttalt hos Christian, hans smerte er mye mer knyttet til fengselssoningen og det at han generelt har hatt nerveproblemer. Spørsmålet om den eksistensielle smerte er preget av adskillig tvetydighet. Behovet for å dele skyld med offeret kan sees på som et uttrykk for at han ikke orker å ta inn over seg rekkevidden av det han har gjort – det er for vondt å skulle leve med konsekvensene av en entydig skyldfordeling. På den andre siden meldte han seg frivillig til politiet, så han har åpenbart hatt en oppfatning av hvordan skyldspørsmålet henger sammen. Jeg møtte ham første gangen mens han satt i varetekt, da var han fullstendig nedbrutt og skjønnte ikke hvordan han skulle overleve dette. Heller ikke skjønnte han hvordan han kunne ha begått slike handlinger. Tvetydigheter til tross er det mye som taler for at hans smertefølelse har den eksistensielle smertes kjennetegn.

k) Hans, Nils og Mathias: Skyld uten eksistensiell smerte

De tre siste overgriperne viser bare i liten grad tegn til smerte eller depressivitet. Hans misbrukte sønnen til et vennepar, som gutt ble han selv misbrukt av en mann i nabolaget. Da intervjuet fant sted hadde han stiftet familie og fått egne barn, i tillegg har samboeren barn fra før. Skyldfølelsen plaget ham ikke så mye lenger, uten at han bagatelliserte sitt eget ansvar for overgrepene. Han sier at han har lagt saken bak seg, nå gleder han seg over at samboeren ikke tror han vil misbruke de barna han har ansvar for. Eksistensiell smerte er det få tegn til hos Hans. Utenom Christian og Elias er han den eneste som selv meldte seg for politiet. Da han kom inn til soning søkte han straks om å få gå i terapi – noe som ble innvilget.

Det er ikke godt å si hvorfor Hans viser så liten smerte. Kanskje er det slik at mennesker er forskjellige, og at det derfor også blir forskjellig hvor mye smerte de tar inn over seg? Fra den somatiske medisin vet vi at smerteterskelen varierer voldsomt. Jeg har ikke funnet noe i Hans’ historie som tilsier at han skulle reagere annerledes enn de andre, snarere er hans bakgrunn preget av mye vold og smerte. I terapien jobbet han hardt, han var støttende til de andre, og opptatt av å forstå sin egen atferd. Der han skilte seg ut, var gjennom sin evne til å løfte blikket og se fremover. Dersom det er slik at det å se fremover gjør det lettere å leve med fortiden, har dette interessante terapeutiske implikasjoner. Fraværet av eksistensiell smerte er i alle fall ingen indikasjon på at den terapeutiske prosess har vært overfladisk, og slik sett er Hans’ historie et uttrykk for at verken smerte, anger eller selvførdømmelse behøver å si noe om evne til ansvar eller selverkjennelse.

Nils er på dette punktet nokså lik Hans. Også Nils fokuserer på fremtiden og på de utfordringer som ligger i å takle rollen som familieforsørger, ektefelle og småbarnsfar. Nils har snakket med psykolog i deler av soningstiden, her har han fått hjelp til å forstå sine egne reaksjoner synes han. Som den eneste av de jeg har intervjuet forteller han om storforbruk av pornografi, særlig av filmer, men aldri barneporno. Han forstår seg selv som heteroseksuell med entydig orientering mot voksne kvinner. Nils tilhører det sosiale skikt arbeiderklassen, og ser ikke ut til å ha ambisjoner om sosial klatring. Mye tyder på at han er lite sårbar for den kritikk som kan rettes mot ham for hans handlinger. Men han er tydelig på at sex mellom voksne og barn er galt.

Mathias misbrakte barn i nabolaget, særlig gutter i prepubertet eller tidlig pubertet. Nå er han en gammel mann, han synes det er tungt å sitte i fengsel, men har ellers tilpasset seg situasjonen og virker lite depressiv. Hans kognitive evner ser ut til å være noe redusert. Han har tilstått de handlingene han er dømt for. Det var lite smerte eller anger å spore hos ham, eksistensiell smerte var det ikke mulig å finne noen tegn til.

3.1.3. "Dette skal vi ordne opp i selv"

En vanlig forestilling om menn som begår seksuelle overgrep er at de har en seksualdrift de ikke greier å tøyte. Overgrepsatferden blir dermed et symptom på manglende impulskontroll eller uregjerlig mannlig seksualdrift⁷⁹. Tatt i betraktning risikoen for straff og ødeleggende sosiale sanksjoner i forbindelse med en eventuell avsløring, virker det slett ikke urimelig å tenke at drivkreftene må være særdeles sterke for at noen skal være villig til å ta en slik risiko. En annen mulighet er at overgrepssakenes skjebne i rettssystemet etterlater et inntrykk av at risikoen likevel er beskjeden – jeg har tidligere vist at bare en liten del av sakene blir anmeldt og en enda mindre del ender med fellende dom.

Hele dette resonnementet omkring drivkrefter, risiko og atferdskontroll har som premiss at rettssystemet på en avgjørende måte bidrar til å regulere folks atferd og holdninger. Men er

---

⁷⁹ Thore Langfeldt referer til slike forestillinger i artikkelen "Voldtektsforbrytere i gruppeterapi" i boken **Menn i forandring** (Langfeldt, 1990).

det slik at overgrepssatferd lar seg regulere av sosiale sanksjoner? I det følgende skal vi belyse spørsmålet gjennom 4 historier:

- Arnt og David som begge har misbrukt sine døtre, og som mente at de på egen hånd skulle være i stand til å slutte med overgrepene.
- Christian og Elias som misbrukte henholdsvis stedatter og datter, og som selv sluttet med overgrepene.

Vi har møtt alle 4, deler av deres historier skal vi nå se på fra andre synsvinkler.

a) David og Arnt: Døtrene tok ansvaret

David adskiller seg fra de andre ved at overgrepene startet da datteren var midt i tenårene og fortsatte i nesten 15 år. Selv føler han at han har mye til felles med Elias – jfr. kap. 3.1.2. – det samme slo meg da jeg intervjuet dem, det som særlig ligner er den depressive legningen, sammen med en sterk opplevelse av å være i en underlegenhetsposisjon⁸⁰. Også beskrivelsen av hva den seksuelle kontakten med datteren betydde ligner. Om den første seksuelle kontakten forteller David:

Jeg var i en meget depressiv situasjon, jeg lå til sengs. Hun kom fra badet og inn på soverommet mitt – hun snakket med meg. Hun ga meg en klem som vanlig, da la hun seg i senga mi, helt ubevisst – sannsynligvis frøs vi begge to. Da skjedde det. Det skjedde i form av et påbegynt samleie, heldigvis ikke avsluttet.

Intervjueren: *Trakk du deg ut før du fikk utløsning?*

David: *Åja. Jeg fikk vel mine tanker, impulser om at "hva i all verden er det du holder på med".... Det gikk gjennom meg en redsel, jeg trakk meg automatisk ut, jeg kan ikke minnes at det på noe vis var i nærheten av noen sæduttømming. Dette var om vinteren, jeg ble ikke meg selv etterpå. Jeg kom meg opp av senga, fikk på meg noen klær, ut. Mye av det som siden skjedde er borte, jeg var nesten bevisstløs. Da jeg begynte å komme til meg selv igjen satt jeg med et tau under en gran, ei knekt gren stakk meg i brystet.*

Det er lite av seksuell lyst eller kraft i Davids beskrivelse, snarere ligner den beretningen om en katastrofeopplevelse. Historien har da også alle krisereaksjonenes kjennetegn: sjokk, nummenhet, redsel, tiden blir borte, han vet ikke hva han gjør, uhensiktsmessig og irrasjonelt atferdsmønster osv⁸¹. I denne tilstanden forsøker han å ta livet av seg. Selvmordet lykkes ikke – heller ikke det får han til – og han tenker at han kanskje skal betro seg til presten, for

---

⁸⁰ Jeg reflekterte også over denne likheten da jeg hadde dem i terapi – i en periode var de i samme terapigruppe. Den gangen var jeg imidlertid mer opptatt av deres individuelle særegenheter enn av likhetspunktene; om det hadde hatt noen betydning for utfallet av terapien å gi større oppmerksomhet til likheter enn forskjeller er ikke godt å si.

datteren går til konfirmantforberedelse dette året. Men han tør ikke, presten er en mektig og streng mann. David går i stedet til sin far:

Far var av den gamle typen, han mente at alt skulle dysses ned – du kommer deg nok over dette, sa han. Dersom dette kom for en dag anså han det som en altfor stor belastning. Men jeg skulle ønsket det i dag, at det kom for dagen.

Farens spådom slo altså ikke til, David kom seg ikke over det som hadde hendt. Det ble i stedet innledningen til et handlingsmønster som skulle pågå i 15 år. Først da datteren var blitt nesten 30 år, lot hun seg presse av sin forlovede til å anmelde saken. Idag mener David at mye lidelse ville vært spart om saken hadde blitt avdekket i den første fasen, bak hans utsagn er det mulig å høre en bitterhet over at faren kunne gi ham et slikt råd.

I intervjuet med David er det få spor av seksuelle frustrasjoner fra samlivet med kona. Han er ingen underernært ektemann som bruker datteren til å erstatte lovlig voksen-sex. Men det er noe annet og mer enn bare den seksuelle tiltrekningskraften som gjør at overgrepene kunne vedvare; sine seksuelle behov kunne han like gjerne fått tilfredsstilt hos en dame på bygda, som han sier. Han trengte varme, nærhet og omsorg. Det fikk han på en helt annen måte hos datteren enn hos kona, derfor var det så vanskelig å slutte:

Mitt ønske var å komme seg ut av det. Men skulle jeg komme meg ut av det så var det en kjensgjerning at jeg ikke klarte det så lenge datteren løp rundt i huset splitter pine naken, både i tide og utide.

Intervjueren: *Hvordan opplevde du det at hun var naken?*

David: *Opplevelsen av det varierte, det kom an på min følelse og sinnsstemning. Enkelte ganger gjorde jeg meg ingenting av det, det var ingen reaksjon. Under normale omstendigheter merket jeg at jeg ikke hadde noen reaksjon på at hun løp rundt og var naken. Men i depressive situasjoner – i situasjoner der hun så på meg at jeg var deprimert, måtte hun forstå at hun ikke kunne gjøre det. Men hun tok ikke hensyn til det.*

Intervjueren: *Når du var deprimert og hun gikk naken rundt i huset så ble du seksuelt utfordret av det?*

David: *Tiltrekningskraften – behovet for godhet i første omgang, behovet for nærkontakt, var det første. Når jeg da fikk inntrykk av at hun selv ønsket det, der og da – seksuell omgang, da var jeg svak.*

.....

Intervjueren: *Hva var det du først og fremst ønsket – du snakket om godhet og nærhet – var det det du ønsket?*

David: *Ja, det var det. Det er typisk for en person som er deprimert at han i mange tilfeller har en hunger etter nærkontakt. Nærkontakten behøver ikke å være ensbetydende med sex, ikke i første omgang. Det kan være behov for en skulder å lene seg til. Det er langt fra en skulder å lene seg til og til sex.*

---

⁸¹ Slike og lignende symptomer på akutte stressreaksjoner er beskrevet av Lars Weisæth i artikkelen ”Traumatiseringsprosessen og de psykiatriske følgetilstander” (Weisæth, 1994).

Intervjueren: *I dette tilfellet virker det som det var kort vei fra skuldra til sex?*
David: *Ja, fordi det ble slik at hun ville ha det slik.*

Den seksuelle komponenten i overgrepene har åpenbart vært av stor betydning, men Davids egen forståelse er at sex var et biprodukt. Han ønsket trøst, varme og omsorg. Den seksuelle kontakten var en mulighet til å få nettopp det. Ved å fokusere på den emosjonelle støtten datteren ga ham, gjør han samtidig sine depresjonsproblemer til en slags sykdomstilstand der den ordinære balansen mellom far og datter forrykkes. Allerede på et tidlig tidspunkt snakket han med henne om hvordan han skulle klare å slutte å ha sex med henne:

Det som forunderer meg – noe jeg fremdeles skjønner lite av, er at jeg frivillig la meg inn på psykiatrisk sykehus i sin tid – det var etter at det første overtrampet hadde skjedd. Da mente jeg at jeg kanskje skulle få mot til å ta frem problemet i behandlingen der. Jeg drøyet litt før jeg slo meg til ro med at jeg skulle gjøre det. Datteren min kom og besøkte meg, vi hadde samtaler på tomannshånd, og da kom vi frem til der og da – det var hun selv som ønsket det: ”Dette er noe vi skal løse selv, du trenger ikke å ta det opp. Dette skal vi løse selv”.

Ved å drøfte problemet med datteren blir de seksuelle overgrepene et felles problem, og datteren kommer i en rådgiverposisjon i forhold til sin far. Typisk for rådgiverposisjonen er at rådgiveren først og fremst må ha for øye den rådspørrendes interesser. Datteren må derfor tenke på sin far, og faren kan tenke på seg selv. Ikke overraskende svarer datteren at de skal ordne opp selv. David slår seg til ro med det svaret. Hans interesser er blitt ivaretatt.

David er en person som reagerer med tilbaketrekning fra voksen-rollen når belastningene blir for store, han regredierer og blir i emosjonell forstand et barn. Farens avvisning av hans bekjennelse etter det første overgrepet førte ham inn i en forvirring som etter hvert ble til en anklage om å ha blitt villedet. I depresjonsperiodene tok datteren ansvar for ham, hun krøp opp i senga for å trøste ham. Presten kunne han ikke snakke med om sin hemmelighet; presten var for streng og myndig. Psykiateren ville han heller ikke snakke med; datteren hadde fortalt ham at det ikke var nødvendig. Han overlot til andre å ta de avgjørende beslutninger, og kunne dermed slippe unna voksen-rollens ansvar.

Men på det kognitive plan har han hele tiden beholdt den voksnes tanke- og atferdsmønster. Det som antagelig karakteriserer hans situasjon i emosjonell forstand er en lammende avmaktsfølelse. Rekkevidden av denne følelsen kommer jeg tilbake til under drøftingen av behandlingsstrategier, her vil jeg peke på at avmaktsfølelsen ofte er vanskelig å få øye på

fordi overgrepshandlingene i seg selv er så maktfylte og så provoserende⁸². Alle tiltak som kunne ført til stopp i overgrepshandlingene ble forkastet. Først da saken ble politianmeldt stoppet overgrepene.

Arnt har også hatt som intensjon å ordne opp i problemene selv. Overgrepene startet da datteren var 7-8 år og fortsatte frem til hun var 16, da fortalte hun om det til moren. Først 5 år senere ble saken anmeldt. Om avsløringen forteller Arnt:

*Det utviklet seg skritt for skritt videre til mer og mer alvorlige overgrep, og det endte med samleie da hun var 14-15 år. Etter hvert fikk hun større og større problemer med å mestre dette, for hun forsto jo at det var galt etter hvert, hun forsto det mye bedre enn det jeg fattet, hvor galt det egentlig var. Jeg var analfabet på området – jeg vet ikke, i alle fall forsto jeg ikke konsekvensen og rekkevidden av det jeg gjorde. Jeg burde vel bearbeidet det etter hvert, jeg lovet jo dyrt og hellig at det ikke skulle skje mer, og det klarte jeg ikke å holde. Da ble det et enda større svik, hun bodde hjemme enda, det var ganske vanskelig etter hvert å bo under samme tak. Det kom som et sjokk på mora, hun hadde ikke forstått, i hvert fall **ville hun kanskje ikke forstå**. Hun sier i ettertid at hvis hun hadde villet tenke i de banene, så hadde hun klart å se signalene, men det kunne hun ikke forstå. ....Datteren var 16 år da hun fortalte det til mora..*

Avsløringen skjedde ved juletider, og det ble et stort oppgjør mellom Arnt og kona. Likevel sov ektefellene i samme seng også natten etter avsløringen, det opplevde datteren som et nytt svik. Arnt lovet dyrt og hellig at nå skulle det være slutt. Det klarte han ikke å holde:

.... det holdt til påske, nei var det til sommeren – jeg husker ikke helt sikkert, men. Det skjedde igjen da, et forsøk, men det kom aldri lenger enn til et forsøk, for hun var ikke interessert i å være med mer, for å si det sånn.

Overgrepene tok altså slutt, selv om avsløringen i seg selv ikke var tilstrekkelig til å sette et endelig punktum før det var gått et halvt år. I tiden som fulgte var ingen villig til å fortelle utenforstående om familiens hemmelighet, særlig ser det ut til at datteren hadde motforestillinger mot dette. Hun tok dermed på seg rollen som den ansvarlige, samtidig ble hun i tiltagende grad innhentet av ettervirkninger av overgrepene i form av psykiske problemer. I fem år holdt familien fast på at de skulle ordne opp selv.

På sett og vis kan det se ut til at Arnsts overgrep handler om såkalt uregjerlig mannlig seksualitet: Forholdet til datteren var krydder i tilværelsen. Sjablongen blir likevel for trang dersom vi ønsker å forstå Arnt. For selv om den seksuelle spenningen betydde mye, har han

---

⁸² Thore Langfeldt har satt et fokus på avmaktsfølelsens betydning i behandling av seksuelle overgripere. Han anser denne følelsen som en nøkkelfaktor til forståelsen av hvordan overgripere opplever verden og hvordan de

vært på jakt etter mer enn sex. I intervjuet forteller han at han at han fikk orgasme bare noen ganske få ganger i løpet av de årene overgrepene pågikk, og da det skjedde var det en skuffelse. Men respons, bekreftelse og beundring opplevde han i rikt monn. Grunnleggende behov knyttet til selvforståelse og livsorientering ser derfor ut til å ha blitt realisert gjennom det seksuelle forholdet til datteren. Han trengte bekreftelse – som mann og som menneske. Han hadde aldri sett på seg selv som særlig til kar. Disse behovene kunne i prinsippet vært realisert på andre måter, men for Arnt fantes det neppe andre muligheter. Ikke den gangen.

Seksualiseringen av grunnleggende behov handler om at det for enkelte menn – eller for enkelte menn i bestemte situasjoner – er vanskelig å inkludere seksualiteten i en moden og integrert selvforståelse. Dette er neppe hele sannheten om Arnt. Men han har hatt problemer med å leve i et likeverdig forhold til kvinner, til tross for sin følelse av ha det bra sammen med kona. Når familien derfor ble enige om å ordne opp i problemene på egen hånd, bega de seg inn i et landskap som var både uoversiktlig og konfliktfylt.

I likhet med David finnes det også hos Arnt tydelige tegn på tilbaketrekning og avmaktsfølelse. For dem begge var døtrenes hengivenhet og beundring viktig, de har begge også vært hemmet av lav selvfølelse og tilsvarende liten tro på at de kunne få det de trengte hos sin ektefelle. Antagelig har de ikke tenkt at de var i posisjon til å snakke om eller forhandle om noe som var viktig for dem selv. David sier at datteren forsto ham bedre enn kona, Arnt forteller at det var lettere å få datteren til å være med på seksuelle eksperimenter enn kona. Lite tyder på at det har virket begrensede på deres atferd å vite at handlingene var ulovlige. Den bekymring de følte var først og fremst av moralsk karakter: de var urolig for eventuelle skader de påførte sine døtre.

Døtrene til Arnt og David ser ut til å ha hatt en felles motvilje mot å anmelde sakene eller å trekke inn utenforstående. Dette kan tyde på at lojaliteten til fedrene var sterkere enn ønsket om å treffe tiltak som kunne bringe dem selv ut av en vanskelig situasjon. Men var denne lojaliteten forankret i omsorg for fedrene og deres problemer, eller handlet det mer generelt om den lojalitet alle barn har til sine foreldre? I Davids tilfelle har datteren følt ansvar for sin fars problemer; som hans rådgiver mente hun det var hennes plikt å bidra til at han fikk det bedre. David på sin side tok imot datterens hjelp ut fra en forutsetning om at den som har det

---

ser på seg selv (Langfeldt, 1990). Lignende synspunkter er vektlagt i boka **Förövarpsykologi** av Elisabeth

vondt har rett til å få hjelp. Men Arnt hadde det ikke vondt, han ville i stedet leke. Likevel har det også her vært slik at datteren antagelig lot seg utfordre av fars sårbarhet. En anmeldelse ville legge sten til byrden, det kunne hun ikke ta ansvaret for. Ingen av døtrene ville gjøre noe som kunne skade deres fedre. På dette punkt ligner de alle andre barn, for bare unntaksvis aksepterer barn å utlevere eller blottstille sine foreldre. Samtidig har de tidlig blitt sosialisert inn i roller som innebar at de måtte ta beslutninger de ikke var modne for.

Døtrene tok ansvar for å ordne opp selv – de visste at fedrene ikke ville gjøre det. De visste også at de ikke orket å leve med å ha påført fedrene sine smerte. Derfor gjaldt det å finne løsninger der de kunne beholde kontrollen. Men prisen for å beholde kontrollen var å akseptere muligheten for fortsatte overgrep. Den prisen var de villig til å betale.

Det er betegnende for både Arnt og David at så lenge overgrepene varte lot de seg ikke stoppe, verken av lovgivningen eller av trusselen om streng straff. Men etter soningen har ingen av dem begått nye overgrep. Om det er behandlingen eller eventuelt prosessen fra avsløring via anmeldelse og etterforskning til fellende dom, som førte til den nye atferden er både et viktig og et vanskelig spørsmål – jeg kommer tilbake til det i kap. 4. Dersom vi imidlertid legger til grunn at straffen har en avskrekkende og preventiv virkning er det først etter at de rent faktisk har erfart straffen på kroppen at atferden blir endret⁸³.

Hvordan er det da med Christian og Elias – har også de vært upåvirket av jussen og lovgivningen? Svaret er ja, så lenge overgrepene varte. I likhet med David og Arnt gikk de i behandling under soningen, og etterpå har de ikke begått nye overgrep.

b) Christian: Ville ikke ha klart å slutte av seg selv

Christian er den eneste av informantene som spør om noe av skylden kanskje må deles. Han levde et lovlydig og velordnet liv til han etablerte et samboerskap med en kvinne som hadde en 14-årig datter. En tid etter at de hadde flyttet sammen startet overgrepene mot kvinnens

---

Kvarnmark og Inga Tidefors Andersson (Kvarnmark & Andersson, 1999).

⁸³ Dette innebærer i så fall at Johs Andenæs' teorier om straffens allmenpreventive virkning i boken **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1994) i høyden har begrenset gyldighet, og da kanskje på andre områder enn seksuelle overgrep. Mitt materiale gir imidlertid ikke grunnlag for trekke slike slutninger på et mer generelt plan. Det interessante er først og fremst at vi her møter personer som selv kan fortelle hvordan straffen virket på dem, og

datter. Christian mener det var jenta som tok initiativet, og noe av årsaken tror han kan være at hun var blitt neglisjert av sin biologiske far. Overgrepene pågikk over en periode på 2-3 år, til slutt betrodde jenta seg til en venninne og saken kom for en dag. At et barn søker nærhet og trøst hos en voksen omsorgsperson må sees på som normalt, men Christian oppfattet altså jentas behov som seksuelt motivert. I motsetning til Arnt og David hadde han ingen følelse av å få tilfredsstilt emosjonelle behov ut over de rent seksuelle. Han opplevde jentas tilnærkelse som en fristelse, og klarte ikke å stå imot. På sett og vis møter vi her den tradisjonelle historien om kvinnen i forførerrollen – Christians selvbebreidelse går ut på at han ikke tenkte klart og at han ikke la vekt på at kvinnen i dette tilfellet bare var et barn.

Historien kan også tolkes som et eksempel på uregjerlig mannlig seksualitet – at mannen ikke er i stand til å styre seg når han får tilbud om sex. Christian er nok den i materialet som ligger nærmest en slik tolkning. At det blir fristende å ha sex med en jentunge når han samtidig kan få det han vil ha hos kvinnen han bor sammen med, sier antagelig noe om en nivåforskjell i modenhet og evne til å fungere adekvat i et jevnbyrdig seksuelt forhold.

Christian er ganske sikker på at han ikke ville ha sluttet med overgrepene på egen hånd. Det var ikke nok å vite at han holdt på med kriminelle handlinger, andre måtte gripe inn, men han skulle ønske det ikke ble rettsvesenet. Hele tiden var han urolig for hvordan jenta hadde det, særlig fryktet han at hun skulle få varige skadevirkninger. Men han klarte ikke å motstå det han oppfattet som invitasjon til sex. Etter soningen flyttet han tilbake til sin samboer, mens datteren i en periode bodde i fosterhjem.

Christian fremstår som litt ”enkel”. Før soningen jobbet han på et lager, han hadde ordnet økonomi og levde et regelmessig liv. Logikken i hans resonnement omkring overgrepene er preget av motsetninger, men ikke verre enn at historien henger sammen. På den ene siden mener han at voksne alltid har ansvaret for grensesettingen i forhold til barn, og at han derfor selv må bære det hele og fulle ansvar for overgrepene. På den andre siden tar han til orde for å dele ansvaret, og peker på at samboerens datter i stor grad tok initiativet til den seksuelle kontakten. Han vet ikke helt om jenta har tatt skade, samtidig er han bekymret for ettervirkningene. Han sier at han har lagt saken bak seg, men opplever at det er en anstrengt tone mellom ham og jenta når de møtes. Og han er overrasket over at samboeren ikke forlot

---

hva som har motivert deres atferd. Om det så er det autentiske eller det kvantitative perspektiv som best er egnet

ham da han ble fengslet – han tolker det som en indirekte støtte at hun visstnok skal ha sagt at jenta kunne være litt ”vidløftig” av seg.

Christian både forstår og ikke forstår hva han har gjort. I en periode deltok han i det gruppeterapeutiske opplegget for sedelighetsdømte i fengslet, men sluttet før tiden fordi soningsforholdene endret seg. Han mener selv at han fikk mye hjelp av terapien, særlig gjaldt det muligheten til å møte livet etter løslatelsen. Samtidig mener han at fengselsoppholdet har gitt ham en lærepenge: Etter det han har vært gjennom kommer han aldri mer til å begå overgrep. Det kan godt tenkes at motsigelsene i hans tolkning av overgrepsatferden henger sammen med den tidlige avslutningen av behandlingsopplegget: han har fått med seg en del, men ikke kommet i mål.

c) Elias: Sluttet av seg selv

Vi har møtt Elias tidligere, han begynte å misbruke sin 9-årige datter i forbindelse med at kona ble alvorlig syk og innlagt på sykehus. Etter 5 års overgrep bestemte han seg for å slutte – han mente at et fortsatt seksuelt forhold kunne ødelegge hennes muligheter til å bli kjent med gutter og få seg kjæreste.

Heller ikke Elias var i tvil om at det han gjorde var både galt og skadelig. Men han skjøv fra seg de ubehagelige tankene, så langt det lot seg gjøre. Samtidig bestemte han seg for at dersom overgrepene kom for en dag ville han melde seg for politiet. En søndags ettermiddag 9 år etter at datteren var blitt konfirmert ringte hennes kjæreste og konfronterte ham med overgrepene. Elias reiste umiddelbart til politiet, både for å melde seg og for å be om beskyttelse mot den rasende kjæresten.

I likhet med David har Elias ikke opplevd at han hadde en spesielt sterk seksualdrift, heller ikke at overgrepshandlingene sprang ut av klare seksuelle motiver. Han trengte trøst, forståelse og omsorg, det fikk han ikke av kona for hun var mye syk og hadde nok med sitt. I tillegg hadde han et lavt selvbilde; da var det en oppmuntring å erfare datterens beundring og kjærlighet.

Elias var altså i stand til å stoppe overgrepene på egen hånd. Men det var ikke det kriminelle aspektet som skremte ham, det var tanken på hvordan det skulle gå med datteren. Hvorfor sluttet han så ikke med det samme – han visste jo at dette var både ulovlig og skadelig? Det spørsmålet er ikke lett å besvare, kanskje finnes det ingen entydige forklaringer. Gjennom store deler av sitt liv har han slitt med depresjon, på ett eller annet tidspunkt har hans problemer blitt koblet sammen med temaet seksualitet. Det kan ha skjedd da han var liten og ble mobbet fordi moren hans hadde mange barn med en rekke forskjellige menn, det kan ha skjedd da han i vanvare kom til å beføle sin datters kjønnsorganer mens han og ungene sov i samme seng i forbindelse med at kona var blitt innlagt på sykehus.

I alle tilfeller har det bygget seg opp en smerte som lot seg døyve av sex. Kanskje var det slik at han etter hvert utviklet empati med datteren, og at han ikke lenger orket å være ansvarlig for at hun skulle ofre seg for ham? I så fall er det rimelig at lovforbudet mot sex med mindreårige ikke hadde noen virkning, men at han derimot sluttet fordi han ikke ville ødelegge hennes muligheter til å etablere et normalt forhold til gutter. Han kan ha følt at han skyldte henne såpass.

d) Refleksjoner omkring mangfold og tolkningsmuligheter

Historiene til Arnt, David, Christian og Elias er både forskjellige og like. For å forstå dem er det nødvendig å nærme seg dem som individuelle og særegne erfaringer. Forsøk på atferdsforklaringer har den begrensning ved seg at individuelle erfaringer ofte er vanskelig å forene med generaliserte beskrivelser. Likevel kan generaliserte beskrivelser romme aspekter som kaster lys over individuelle erfaringer. Forsøkene på å forstå Arnt, David, Christian og Elias må sees i et slikt perspektiv. Ved innledningen til dette avsnittet spurte jeg om reaksjonskjeden har noen innvirkning på overgrepsetferden, det jeg tenkte på da var prosessen fra mistanke via barnevern og politietterforskning til tiltale og domsslutning. De 4 historiene jeg har valgt ut – fordi de representerer et slags tverrsnitt av materialet – gir grunnlag for å svare både ja og nei, litt etter hvilke problemstillinger man velger å fokusere på. Det er i alle fall nødvendig å ha et lovverk som setter rammer og tilbyr et vern mot utnyttning. Men **hvor mye** dette lovverket kan styre konkret atferd er mer usikkert.

Den forestillingen Arnt og David har om at de skal være i stand til å ordne opp selv, viser seg å bygge på ønsketenkning. I begge tilfeller er det døtrene som primært målbærer disse tankene, og deres motiver må sees i sammenheng med samspillet mellom dem og deres fedre. Fra det øyeblikk overgrepene startet sluttet døtrene å være barn, de gikk i stedet inn i omsorgs- og voksenroller i forhold til sine fedre. Fordi døtrene hadde utviklet en betydelig evne til både å tolke og tilfredsstille sine fedres behov, avviste de alle løsninger som kunne tenkes å skade dem. I tillegg kommer den lojalitet som også under normale omstendigheter er til stede i barns relasjoner til sine foreldre – og som gjør at eventuelle ønsker om å avsløre hemmeligheter stopper i det øyeblikk det blir klart at avsløringen kan føre far i fengsel. Ved å overlate vurderingen til sine døtre, bekreftet fedrene at de fortsatt er utmeldt av rollen som ansvarlige voksne, og inviterte dermed i realiteten – om enn indirekte – til en skylddeling.

Christian holder på til han blir tatt – dvs. til han blir tvunget til å melde seg for politiet, Elias stopper på eget initiativ. Ingen av dem gjør noe for å hjelpe jentene med å plassere skyld og ansvar. Men alle disse 4 mennene tilstår det de har gjort. Når alt kommer til alt spør det om ikke dette er den beste måten å gjøre opp for seg innenfor rammen av dagens ordninger. Fagfolkene innenfor barnevernet anbefaler at ofrene så langt det er mulig bryter kontakten med overgriperne, og både rettsvesenet og barnevernet har stort sett nøydt seg med å fatte tvangsvedtak i de mest opplagte sakene. Det er usikkert om slike tiltak er gode bidrag til håndteringen av de involverte parters problemer. Men uansett viser historiene vi hittil har sett på at ingen er i stand til å ordne opp i overgrepssakene på egen hånd.

3.1.4. "Vi sto hverandre så nær"

Utsagnet i overskriften avspeiler det nære forholdet som ofte finnes mellom incestfedrene og deres døtre. Men nærheten i et incestforhold handler vanligvis om noe langt mer enn en generell følelse av høre sammen. Samhørigheten har konkrete årsaker, relatert til behov og problemstillinger overgriperen sliter med. Fra én side sett kan overgrepene forstås som en seksualisering av problemene. Noen enkel seksualisering er det likevel ikke tale om. Mye mer dreier det seg om et samspill der seksuelle handlinger inngår blant flere andre elementer. I dette kapitlet skal vi særlig se på mennenes behov for trøst og støtte i situasjoner der de har følt seg langt nede. Én av dem forteller at han manglet kjærlighet, en annen var fortvilet og

redd, en tredje var deprimert og suicidal – alle følte at de trengte trøst fra døtrene. Og én av dem ville bare leke – men også han følte at datteren sto ham svært nær.

Vi skal også drøfte hvordan incestfedrene forstår sin voksenrolle: Oppfatter de seg som fedre og omsorgspersoner, eller tenker de at forholdet bygger på en slags jevnbyrdighet? Bare én av mennene i materialet har misbrukt gutter, hans historie blir drøftet i en annen sammenheng, her skal vi se på historiene til Gunnar, Kåre, David, Elias og Arnt, som alle har misbrukt jenter de sto i et omsorgs- eller foreldre- forhold til. Arnts historie adskiller seg fra de 4 andre, den er tatt med for å gi et innblikk i hvor forskjellig far-datter-relasjonen kan oppleves: tilsynelatende like handlinger har ulik bakgrunn, ulikt klima og ulik begrunnelse.

Men først en teoretisk tilrettelegging – som referanseramme og bakgrunn for den videre analyse.

a) Overgrep i lys av triaden skam, sårbarhet og manglende kjærighet

Det stadig tilbakevendende spørsmål i møte med menn som begår seksuelle overgrep er hvordan de med åpne øyne kan påføre sine egne barn – og andre ofre – så mye smerte. Uten å foregripe noen konklusjoner kan jeg allerede nå slå fast at det gjør de ikke med åpne øyne. Dels har de valgt å lukke øynene, dels har de vært ute av stand til å se klart. For å få et innblikk i de kompliserte årsakssammenhenger bak slike handlinger har jeg utviklet en tolkningsmodell jeg kaller **overgrep sett i lys av triaden skam, sårbarhet og manglende kjærighet**. Ved å kalle modellen en triade understreker jeg særlig hvordan skammen, smerten og kjærigheten er viktige elementer i gjerningspersonenes selvforståelse. Overgrepshandlinger har bestemte årsaker; men de lar seg ikke predikere – i stedet dreier det seg om faktorer som samspiller med hverandre på en måte som på én og samme tid både er forståelig og uforutsigbar. Det vil si at det i ettertid går an å forstå og forklare hvorfor overgrepene skjedde, men ikke å forutsi dem på forhånd.

Under arbeidet med denne modellen – eller kanskje jeg heller skulle kalle den et tolkningsperspektiv – har jeg hentet impulser fra Else Britt Kjellqvist, Finn Skårderud, Arne Johan Vetlesen og selvpsykologisk tenkning. Hovedtankene i resonnementet kan sammenfattes i følgende 3 punkter:

- **Skam:** Først og fremst er dette skammen over ikke å være elsket. Skamfølelsen kommer særlig til uttrykk på to måter: dels i form av skadet selvbylde, dels i form av skam over foreldre som ikke gjør det foreldre skylder sine barn i vårt samfunn, nemlig å elske dem. Skamfølelsen blir ofte konkretisert gjennom såkalt skamløs atferd, som er en kompensatorisk måte å mestre smerten på, og et forsøk på beskytte seg mot følelsen av å være u-verdig andres kjærlighet. Eksempler kan være kriminalitet, prostitusjon, overgrepshandlinger osv.
- **Sårbarhet:** Seksualiteten og kjærligheten hører til blant de emosjonsuttrykk som i særlig grad kan forbindes med sårbarhet. Å vise seg frem med seg selv og sin kjærlighet for så å bli avvist, er en blottstilling av denne sårbarheten. De fleste vil derfor søke å holde sin sårbarhet skjult. En måte å redusere risikoen for avvising og påfølgende smerte på er å rette seksualiteten – og emosjonaliteten – mot barn eller andre som ikke har makt til å si nei til tilnærmingen.
- **Kjærlighet:** Kjærligheten er i denne sammenhengen både et samlebegrep og en metafor: som samlebegrep dreier det seg om ulike sider av kjærligheten i den klassiske og tradisjonelle betydning av ordet, som metafor handler det om de emosjonelle uttrykk som er knyttet til samspillet mellom mennesker innenfor rammen av den intime og sårbare livssfære. I triaden skam, kjærlighet og sårbarhet er kjærligheten selve det materiale som skal forvaltes, og som det for overgripernes del byr på problemer å håndtere, dels fordi kjærligheten eksponerer deres sårbarhet, dels fordi kjærligheten er knyttet direkte til deres skamfølelse.

Den svenske psykoanalytikeren og forfatteren Else Britt Kjellqvist har særlig interessert seg for temaet skam og skamløshet – sentralt i hennes tenkning er hvordan mangel på kjærlighet i tidlige og avgjørende faser av livet kan føre til identitets- og mestringsproblemer. I boken **Rødt og hvitt** påviser hun at det i vårt samfunn finnes et utbredt ideal om den lykkelige og sorgløse barndom (Kjellqvist, 1996)⁸⁴. Alle barn skal være elsket. Når barn opplever at mor, far eller andre viktige personer ikke er glad i dem, blir dette en alvorlig krise. I mange tilfeller skades deres emosjonelle utvikling eller deres evne til å mestre kompliserte situasjoner. Kjellquist peker på at det u-elskede barnet føres inn i konflikter som ofte løses gjennom såkalt paradoksal atferd: ved å gjøre uakseptable handlinger kan den manglende kjærligheten forklares med at personen har stilt seg utenfor kjærligheten. For det er skambelagt i vår kultur ikke å være elsket. Kriminell atferd, prostitusjon og lignende er i mange tilfeller det synlige uttrykk for denne skammen – det er lettere å tåle at kjærligheten er trukket tilbake på grunn av konkrete handlinger, enn at den er uteblitt fordi personen i seg selv mangler elsk-verdighet. Handlinger henger sammen med valg og ønsker, mens elsk-verdighet handler om de grunnleggende menneskelige kvaliteter.

---

⁸⁴ Jeg har i denne fremstillingen benyttet den danske utgaven, da den svenske utgaven var utsolgt - derfor er alle sitater fra boken på dansk.

De kulturelle krav om en lykkelig barndom gjør det til et tilleggsproblem for barnet å ha foreldre som ikke lever opp til forventningene om å vise kjærlighet: også slikt er skambelagt. Barnets smerte blir derfor dobbel – på den ene siden smerten over å være uverdigg til foreldrenes kjærlighet, på den andre siden smerten over å ha foreldre som stiller seg i den skammelige posisjon å neglisjere foreldres plikter. Men i stedet for å erkjenne at det er foreldrene som bærer skammen – og rette aggresjon og vrede mot dem som ikke gjorde sin plikt – vil barnet søke å ta foreldrenes skam på sine egne skuldre og fortelle omverdenen at foreldrene egentlig er gode og kjærlige mennesker. Det var bare det at de ikke fikk vist det, for barnet deres var så umulig.

En lignende oppfatning av skamfølelsen er beskrevet av Finn Skårderud i de to artiklene **Tapte ansikter** (Skårderud, 2001 a), og **Det tragiske mennesket** (Skårderud, 2001 b)⁸⁵. Skårderud har utviklet sitt syn på skammen i lys av bidrag fra Selvpsykologien, særlig representert ved dens grunnlegger Heinz Kohut. Mens Freud og den klassiske psykoanalyse fokuserer på skyldfølelsen og det isolerte selvet, er Kohut opptatt av relasjoner, tilknytning og respons. Mennesket søker helhet, harmoni og sammenheng. Psykisk helse er derfor evnen til å omgi seg med et modent og nærende miljø. Av betydning for barnets utvikling blir det å vokse opp med empatiske foreldre. Foreldrene trenger slett ikke å være feilfri, men de må ha en grunnleggende evne til å vise empati, dvs. til å bekrefte barnet og gi det en følelse av å være verdifull. Skårderud fremhever at barn som ikke får bekreftet sine følelser og sin indre verden, opplever seg som annerledes og alene. De prøver gjerne å tilpasse seg andres følelsesuttrykk, mens upassende følelser blir undertrykt. I et slikt perspektiv næres skamfølelsen av det ikke-aksepterte, av det som ikke blir tatt imot og bekreftet. Det er når de gode relasjoner mangler at det oppstår psykiske lidelser og skjevutvikling. Spissformulert sier Skårderud i artikkelen **Tapte ansikter** (s.65): ”*Den dypeste form for skamopplevelse er det å vise seg frem med seg selv og sin kjærlighet for så å bli avvist*”.

Filosofen Arne Johan Vetlesen har påvist hvordan skammen i særlig grad er knyttet til posisjonen som offer (Vetlesen, 2001)⁸⁶. I tilslutning til Alford hevder han at gjerningspersonene slipper unna den skammen de egentlig skulle ha båret, fordi

---

⁸⁵ Begge artiklene er hentet fra boken **Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne**, redigert av Trygve Wyller (Wyller, 2001).

⁸⁶ I artikkelen **Det er ofrene som skammer seg. Et essay om ondskap og skam** redegjør han nærmere for sin forståelse av ofrenes skam og de prosesser som fører til at overgriperne slipper unna den samme skamfølelsen.

overgrepshandlingene springer ut av en aktiv vilje til å påføre andre noe ondt; deres handlinger er uttrykk for en intendert ondskap ”... en utplassering hos den andre av noe utålelig hos en selv for slik å bli kvitt det” (s.119)⁸⁷. Som beskrivelse av serbernes voldtekter og etniske rensning i Bosnia – slik Vetlesen fokuserer på i sin artikkel – tror jeg han har et poeng. Her var voldtektene uttrykk for styrke og makt, med ofrene i den skambelagte posisjon. Hos overgriperne fantes det ingen spor av skyld eller skam. Også mer generelt er det mye som tyder på at ofrene for seksuelle overgrep under de fleste omstendigheter føler skam. Men at skamfølelsen i sin alminnelighet skulle være fraværende hos personer som begår seksuelle overgrep er lite forenlig med mitt materiale. Snarere ser det ut til at overgriperne – i alle fall de jeg har jobbet med – skammer seg i kanskje like stor grad som ofrene⁸⁸. I vårt samfunn er det skammelig å bruke tvang for å få sex, mest skammelig er det å ha sex med barn.

I tråd med Kjellqvists og Skårderuds analyser synes det rimelig å knytte skamfølelsen til opplevelsen av å være u-verdig til å motta andres kjærlighet. Et aspekt ved denne skamfølelsen er erfaringen av at deres kjærlighet blir avvist, eller som Skårderud sier: ”å vise seg frem med seg selv og sitt for så å bli avvist”. En slik krenkelse rammer den avviste i sentrum av hans identitet. Kjellqvist kaller risikoen for avvisning i et kjærlighetsforhold ”sårbarhet”, og setter sårbarheten i sammenheng med det seksuelle begjær (s.95):

”... den erigerede penis avslører den oprindelige så ydmygende afhængighed af moderen. Men også kvindekønnets begær afhænger af det andet køn for at kunne tilfredsstilles. Også i kvindens tilfælde vækker det seksuelle begær efter en mand erindringen til live om den oprindelige hjælpeløse udlevering til moderen.

Og er det ikke denne fælles sårbarhed, som gør intimiteten mellem kønnene så vanskelig?”

Kjærlighet, nærhet og seksualitet kan altså blottstille sårbarheten. Forvaltningen av disse følelsene kan bare skje i en atmosfære preget av tillit. Dersom de tillitsbyggende erfaringene mangler, kan de sårbare følelsene komme ut av kontroll. Dette fører til en atferd som benekter at sårbarheten finnes. Følelsenes uttrykk blir da handlinger som står i motsetning til følelsenes

---

⁸⁷ Etter det jeg kan forstå er Vetlesens resonnement at overgrepshandlinger i utgangspunktet er skambelagt, og at det til denne skammen også hører skyld. Gjerningspersonene er samtidig redd for å konfronteres med sin egen smerte, svakhet eller dødelighet – i mange tilfeller fordi de selv har vært utsatt for overgrep. Ved å påføre andre smerte kan de utvendiggjøre sin indre splittelse, dette fremstår som en form for ondskap der poenget er å påføre noen smerte for smertens egen skyld. Den skam gjerningspersonene føler blir dermed overført til ofrene, og overgriperne fremstår som sterke og usårlige personer.

innhold. Som tegn på sårbarhet blir seksuelle overgrep en paradoksalt måte å kommunisere behovet for kjærlighet på.

I Norge har diskusjonen omkring overgrep ofte vært en diskusjon om makt og maktmisbruk. Som grenseoverskridende og identitetskrenkende handlinger har seksuelle overgrep blitt forstått i et moralsk perspektiv der ulikevekten mellom offer og overgriper blir betont. Lovgivningen legger avgjørende vekt på denne ulikevekten, det samme gjelder kvinnebevegelsen og flere forskere innen feltet. Ut fra en psykodynamisk orientert forståelse har imidlertid Thore Langfeldt (Langfeldt, 1990) og andre klinikere pekt på at terapeutiske erfaringer neppe gir belegg for å tegne et bilde av overgriperen som en maktfylt person. Det er snarere avmaktfølelsen som preger hans livsholdning.

Som et korrektiv til forståelsen av seksuelle overgrep som rene makthandlinger har Langfeldt et viktig poeng. I den kliniske hverdag kan likevel avmaktskategorien bli for bastant – den skaper lett forestillinger om overgriperne som stakkarslige og litt puslete. Sånn er de ikke. Sårbarheten har flere aspekter enn avmaktfølelsen. Hos mange av informantene ser det ut til at nettopp skamerfaringer og redsel for avvisning har fått dem til å dreie den seksuelle oppmerksomheten fra voksne til barn. Barn avviser ikke på samme måte som voksne, og sex med barn er fra én side sett mindre risikabelt. Dersom denne observasjonen er riktig, blir skamfølelsen en primær faktor i overgrepshandlingene, og seksuelle overgrep et uttrykk for manglende evne til å forvalte nære, intime relasjoner på en god måte. Denne typen manglende intimitetskompetanse behøver imidlertid ikke bare å være en følge av skader eller skjevutvikling i de nære relasjoner, den kan også tenkes å ha blitt formet av et samfunn og et miljø der menns muligheter til å forvalte hele spekteret av sitt følelsesliv er begrenset⁸⁹.

Konsekvensen av å tolke seksuelle overgrep i lys av skamerfaringer og redsel for avvisning, er at overgrepene da må tillegges større betydning som seksuelle handlinger. Overgriperen har behov for sex, og i tilknytning til det nærhet, intimitet, støtte og bekreftelse – alle disse

---

⁸⁸ Å sammenligne grader av skam er det kanskje grunn til å være forsiktig med, når jeg formulerer meg slik er det først og fremst på bakgrunn av at jeg også har jobbet terapeutisk med ofre, og derfor har vært i kontakt med skamfølelsen både hos ofre og overgripere.

⁸⁹ Menns manglende intimitetskompetanse har kommet på dagsorden som et problem i kjølvannet av kvinnefrigjøringen og de endrede kjønnsrollemønstre i samfunnet. Det er ikke lenger tilstrekkelig at mannen går inn i tradisjonelle og etablerte mannsroller, nå forventes det at han også skal beherske det relasjonelle samspill med sine medmennesker på basis av nærhet, og empati og emosjonell modenhet. Konsekvensen av disse

ledsagende uttrykk som normalt følger gode seksuelle erfaringer. Sex gir altså tilgang til det overgriperen trenger og ønsker seg. For de fleste mennesker er kanskje nettopp de ledsagende uttrykk selve hovedaspektet ved seksuelle handlinger, det gjelder også overgriperne – og på dette punktet er deres atferd svært så normal. Problemet er bare at de har valgt feil seksualpartnere.

b) Gunnar: Mangel på kjærlighet

Gunnar var dømt til 3 års fengsel for overgrep mot sine to tenåringsdøtre, det var særlig eldstejenta han hadde misbrukt. Da han kom inn til soning mente han dommen bygde på oppspinn og falske anklager, men takket likevel ja til å være med i terapi. Han deltok i til sammen 2 år. Det første året snakket han mye om uretten han mente seg å ha blitt utsatt for. Så kom det inn en noe eldre deltager med en historie som på enkelte punkter lignet hans egen, og etter hvert åpnet han opp for andre måter å tenke på. På ett av gruppemøtene sa han at han hadde gjort noe galt, og *”dette var galt om så alle andre menn gjorde det samme”*. Senere fortalte han om en episode der han hadde gått inn på rommet til den eldste datteren, etter en av de mange, opprivende kranglene med kona – da var han utslått og *”trengte kjærlighet”*, som han uttrykte det. Etterpå visste han med seg selv at det han gjorde var galt. Da jeg noen år senere intervjuet ham i forbindelse med forskningsprosjektet, hadde han imidlertid gått tilbake til sitt opprinnelige standpunkt om å være uskyldig dømt. I intervjuet sa han om de som begår seksuelle overgrep:

”.... det er noe som mangler i hele personen hos slike folk. Det er noe som er galt med oppveksten – en manko på kjærlighet og forståelse; at de blir satt utenfor”.

Gunnar mener seksuelle overgrep mot barn handler om at det er noe grunnleggende galt med overgriperen. Dermed slutter han seg til den oppfatning at seksuelle overgrep må tilskrives spesielle og identifiserbare årsaksforhold. Interessant er det imidlertid at hans egen bakgrunn langt på vei svarer til de karakteristika han knytter til den avvikende overgriperen. I oppveksten fikk han lite kjærlighet, ekteskapet var konfliktfylt, hele livet har han følt seg *”satt utenfor”*. I terapien snakket han om seg selv og sine følelser på en fjern og distansert måte, når han berørte det gale han hadde gjort var han upresis og tvetydig. Også i vanlige, sosiale samtaler kunne det være vanskelig å forstå ham.

For Gunnar representerte døtrene et emosjonelt fristed. De var til stede når han trengte dem – og det gjorde han når han var i konflikt med kona. I den grad han var i stand til å slippe mennesker inn på seg, var det døtrene han slapp inn. Det var derfor tungt å bære at de begge brøt kontakten med ham da saken kom opp. Det er nærliggende å tolke hans atferd og holdninger som en bekreftelse på at han ikke har forstått hva voksenrollen innebærer. Det er likevel uklart om overgrepene var ledsaget av en regresjon der selvforståelsen nærmet seg modenhetsnivået til den tenåringsen han misbrukte, eller om han har oppfattet særlig den eldste datteren som mer moden og voksen enn hun faktisk var. Men det er et grunnmønster i hans liv å trekke seg tilbake når han føler seg truet. Da blir han så redd at han søker trøst der han kan finne det. Tilbaketrekingen bringer ham samtidig i kontakt med en avmaktfølelse som på én og samme tid beskytter ham mot smerten og fungerer som årsaksforklaring til motgangen han opplever: Han **blir satt utenfor**, og han har selv ikke noe ansvar for at ting er vanskelige. Gunnar oppfatter verden der ute som ond, paradoksalt nok sliter han imidlertid med en følelse av at menneskene der ute også betrakter **ham** som ond.

Men når han ikke er under press kan han gjøre både rasjonelle og fornuftige valg. Etter at han fikk en forståelsesfull samboer har han ikke mer kjent behov for å bli trøstet av barn.

Det som særlig er interessant i Gunnars historie er hans tanker om sammenhengene mellom manglende kjærlighet og seksuelle overgrep: Menn som begår overgrep lider av mangel på kjærlighet, sier han – de er blitt holdt nede av andre; de har ikke fått støtte eller anerkjennelse i barndommen. Sammenholdt med hans syn på overgripere som avvikere, blir det rimelig å knytte forestillingene om et personlighetsavvik til den manglende kjærligheten. Man blir avviker av ikke å få den nødvendige kjærlighet. Resonnementet er såpass spesielt at man kan spørre hvordan en mann med Gunnars bakgrunn kommer frem til en sånn innsikt uten å ha gjort erfaringene selv. Det er nærliggende å tro at han på denne måten bekrefter at han har begått de handlinger han er dømt for. Og enda mer: Han bekrefter det resonnementet jeg nettopp gjennomførte med hensyn til sammenhengene mellom manglende kjærlighet i oppveksten og overgrepshandlinger senere i livet. Triaden skam, sårbarhet og kjærlighet blir her en nøkkel til å forstå hvordan Gunnar kunne begå overgrepene mot sine døtre.

Verken i intervjuet eller terapien ville han si rett ut at han manglet kjærlighet i barndommen. Men samboeren mente han hadde en tung og vanskelig barndom, bl.a. var han blitt seksuelt misbrukt av en nær slektning gjennom deler av oppveksten, det samme gjaldt en av brødrene. Da saken kom opp viste det seg at hans datter hadde betrodd seg til farmor om det Gunnar hadde gjort men blitt avvist. Farmor mente det ikke var så galt. Som hun sa: ”Sånn er det bare!”⁹⁰ Andre opplysninger peker i retning av at også farmor kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep under oppveksten.

Her begynner det kanskje å avtegne seg et bilde av ”den typiske incest-familien”. Overgrepene har skjedd både på fars- og morsiden, og ingen har ment det var påfallende. Slikt må man bare godta. Men hendelsene har hatt sin pris. I terapien formidlet Gunnar inntrykk av en familie med liten evne til nærhet, empati og emosjonell støtte. Både overgrepsfortellingene og den følelsesmessige avstand i familien gjør det rimelig å tenke at Gunnar passer til beskrivelsen av det u-elskede barn. Slike barn bærer på mye skamfølelse. Et kjennetegn ved skamfølelsen er behovet for å skjule de faktiske forhold. Gunnars problemer med å være spesifikk i omtalen av overgrep han selv har begått – og hans behov for minimalisere vonde barndomserfaringer, passer til dette. Han husker ikke hva han har vært utsatt for, og han orker ikke å ta inn over seg det han selv har gjort.

I Gunnars verden har det vært lite skille mellom kjærlighet, nærhet og sex. Kjærligheten var både tiltrekkende og farlig; som ung mann ble han ”forført” inn i et ekteskap han ikke var klar for. Å eksponere seg for den risiko det ville være å vise fram sitt behov for kjærlighet var derfor uaktuelt, i stedet anklaget han eks-kona for fiendtlighet. Bare ved å ha sex med døtrene kunne han kontrollere sårbarheten. Slik fikk han den kjærligheten han trengte for å overleve i isslottet.

Men hvordan har han forstått relasjonen mellom seg og døtrene: tenkte han på seg selv som omsorgsperson, eller oppfattet han døtrene som likestilte og partnere?

I isslottet var det neppe plass til slike refleksjoner. Der handlet det om å overleve, ikke om å fundere over samspillet med omgivelsene. Under presset av den ytre virkelighet skapte

---

⁹⁰ Samboeren forsøkte å motivere Gunnar til å gå i behandling under soningen (Gunnar ble skilt i forbindelse med at saken kom opp;forholdet til samboeren var etablert etterpå). Samtidig mente hun at han var blitt

Gunnar en alternativ, indre virkelighet. Han valgte regresjonen. Han og døtrene sto på samme nivå, de kunne leke sammen og trøste hverandre. I bakhodet var han derimot hjem søkt av erkjennelsen av hvordan tingene egentlig hang sammen: ”.... jeg visste det med det samme jeg gjorde det, at det var galt” fortalte han i terapien. Bare glimtvis orket han å slippe erkjennelsen inn i de opplyste og oppvarmede rom.

Det er selvsagt mulig at han faktisk er uskyldig dømt. Jeg har valgt å la det spørsmålet ligge. For historien han forteller bringer meg i dialog med et stort og motsigelsesfylt materiale – den får meg til å tenke både på det han sier og det jeg vet fra tiden som hans terapeut. Slik utfordres jeg derfor også til å ta inn over meg virkeligheten sett med hans øyne. Men i **min** tolkning av **hans** virkelighet er usikkerheten omkring skyldspørsmålet blitt borte.

c) Kåre: Følte skam og sjenanse

Kåre er på Gunnars alder, han har også misbrukt en datter, overgrepene skjedde da hun var i alderen 10-14 år. I tillegg til denne datteren har han 2 sønner. Kåre ble dømt til 3 års fengsel, kona forlot ham da saken kom opp – etter 28 års ekteskap. Da jeg intervjuet ham hadde hans mor nettopp dødd. Vi snakket litt om hvordan det er å miste en som har vært der bestandig. Nå slet han med alvorlig og muligens livstruende sykdom, men håpet det skulle gå bra. Kåre sier han er glad saken kom opp, for han hadde jo gjort det han ble dømt for. Dvs. han hadde befølt datteren sin, ikke hatt samleie eller sæduttømming, som han sier. Jeg spurte ham om han hadde følt seg spesielt nært knyttet til henne:

Nei, faktisk ikke. Det begynte tidlig i skolemusikken – både jeg og kona var jo med der, men jeg jobbet jo ganske mye da, sent på kveldene .... og ... begynte tidlig om morran, og jeg jobbet om natta og sånt. Men når jeg hadde anledning så var jeg jo med dem når de hadde øvelse, og jeg var på forskjellige tilstelninger. Og hun begynte på håndball sammen med noen venninne, der kjørte vi på håndballtrening og håndbalkamper og sånt. Jeg hadde ... jeg var med når jeg hadde fri til det. Så det var liksom ikke noe ....

Det er et ordinært og velordnet familieliv Kåre beskriver. Da ungene vokste til tok kona jobb, det har ikke vært spesielle konflikter mellom familiemedlemmene. Etter at saken kom opp har det vært minimal kontakt mellom ham og datteren. Kåre sørger over det:

.... vi har ikke snakket sammen etterpå, vi har jo sett hverandre – men jeg har ikke villet, jeg har ikke villet gått på og prøvd å prate eller noe sånt noe, på grunn av at

---

urettferdig behandlet av både lokalsamfunnet og rettsvesenet, noe av dette kunne være årsaken til hans ambivalens (Kilde: skriftlig notat).

hun er veldig følsom og har lett for å grine og sånt .... Og, jeg er jo like glad i a ennå liksom, sånn ut av familiær kjærlighet og sånt.... Jeg synes det er forferdelig å tenke på, liksom sånn – at det aldri blir noe ordentlig forhold, at vi kan prate sammen igjen, det synes jeg er veldig fælt.

Kåre har alltid vært veldig sjenert, han forteller at ungene knapt nok så ham naken. Om overgrepene forteller han:

Det begynte med, det er så lenge siden nå, jeg husker jo ikke helt sånn akkurat åssen det begynte. Det var beføling inne på badet eller toalettet, mot speilet – hun sto, og jeg sto foran. da. For jeg har vært veldig sånn sjenert jeg, så jeg har ikke vist meg naken for noen annen eller kona. Jeg har vært på badstu og sånn noen ganger, for mange år siden, da. Ellers så, ja – jeg har ikke vist meg naken for ungene en gang. Hun sto bak meg da og befølte meg, og jeg befølte henne, og det var 3-4 ganger det, inne på badet. Og så lå jeg bak henne i senga og befølte henne.

Intervjueren: *Hadde du lyst til å ligge med henne?*

Kåre: *Nei. Det var bare det at – jeg har drevet og tenkt fælt du, på åffer ..... Det var vel for det av vi hadde vært – ja, liksom når hun var hjemme og sånn da, det var jo – unnskyld (gråter); noen følelser som kommer fram med en gang det var ei datter som ... selv om du var glad i a så visste du ikke at du gjorde vondt.*

I intervjuet gir Kåre uttrykk for at det mellom ham og datteren har vært en ”normal” far-barn-relasjon, bortsett fra når det gjaldt sex. Datteren og han kranget om hva hun skulle få lov til – vanlige ting som ute- og leggetider, klær, penger osv. Kåre mener han behandlet henne på samme måte som de andre barna, to gutter litt eldre enn henne. Det er ingen ting som tyder på at Kåre har tenkt at det var noen form for jevnbyrdighet mellom dem, for eksempel i autoritet eller modenhet, han ser heller ikke ut til å ha brukt henne som fortrolig samtalepartner eller trøster.

Når det gjelder Kåres seksuelle behov prøvde jeg i løpet av samtalen å få tak i forhold som kunne si noe om hans preferanser, frustrasjoner og driftsstyrke⁹¹. Jeg fant ikke noe påfallende. Det synes imidlertid som hans seksuelle kunnskapsnivå er lavt. Utenom forholdet til kona har han ingen seksuell erfaring, han har heller ikke ønsket seg andre eventyr.

Arbeidet med å lage utskrift av intervjuet med Kåre var komplisert, for tankeføringen og logikken var så rotete. Ofte kunne han konkludere setninger som manglet sammenheng mellom premiss og konklusjon, eller det var umulig å identifisere naturlige

---

⁹¹ Mange behandlingsprogrammer i USA legger vekt på å finne ut om overgriperne har såkalt avvikende seksuelle preferanser. Slike avvik blir ofte satt i sammenheng med overgrepetsatferd. ”Sex addiction” er et eksempel på avvikende seksuell orientering, her er det driftsstyrken i seg selv som representerer avviket. Homofili kan også bli betraktet som et avvik, og selvsagt pedofili. Dette har jeg skrevet om i rapporten fra studieoppholdet i USA 1993 (Hermstad & Vibkjær, 1993).

setningsavgrensninger. Det var mye nøling, mange tankestrømmer og lite fokus i samtalen, tenkte jeg da jeg satt med lydbåndopptakene. Etter å ha fått til en utskrift, lurte jeg på om fremstillingen var blitt mer strømlinjeformet og flytende enn opptaket ga grunnlag for. Det underlige er likevel at jeg underveis i samtalen følte vi hadde god kontakt. Kanskje er det fordi samtalsituasjonen gir mulighet til å lese kroppsspråk og non-verbale kommunikasjon? Det kan være at Kåre er flink til å kommunisere ansikt til ansikt, men dårlig til å formulere seg. I ettertid har jeg tenkt at mangelen på formuleringsevner tyder på at han kanskje ikke er blant de sterkeste rent intellektuelt.

Mest av alt fremstår Kåre som det jeg vil kalle et hverdagsmenneske, med beskjedne formuleringsevner og liten begavelse i å forvalte emosjoner. I så henseende ligner han et stort antall mennesker som har det til felles at de føler seg utrygge straks det melder seg vanskelige følelser. Kåres normalitet gjør det nærliggende å spørre om det faktisk er slik at hvem som helst kan begå overgrep. Slike konklusjoner kan selvsagt ikke trekkes på bakgrunn av én enkeltstående historie. Kanskje ville jeg gjort funn som fortalte at han likevel ikke var så normal dersom jeg hadde hatt ham i terapi. Eller jeg hadde fått bekreftet normaliteten. Fordi jeg bare har intervjuet å holde meg til må jeg bygge på det inntrykket jeg sitter igjen med. Men jeg har i alle fall fått bekreftet at det i mange tilfeller kan være påfallende lite psykopatologi å spore hos overgripere.

Hva slags behov er det da han har søkt å få tilfredsstilt? Lite tyder på at han har vært ute etter et seksuelt eventyr, men nølt med å være utro i tradisjonell forstand⁹². Kåre er ingen impulsstyrt eller spenningssøkende person. I stedet for å spørre etter utilfredsstilte behov er det kanskje mer relevant å rette oppmerksomheten mot uløste konflikter på det indre eller ytre plan. Slike konflikter behøver ikke å være direkte årsak til overgrep, men de kan kaste lys over mulige sammenhenger så vel som motiver for forbrytelsene. Hos Gunnar så vi for eksempel at konflikter i tilknytning til skamfølelse og forvaltning av kjærlighet fikk et konkret uttrykk gjennom overgrepene mot døtrene. Kåre har ikke fortalt om lignende konflikter, men hans historie får meg til å tenke på Gunnar. Kåre har mye sjenanse og skamfølelse, han lever i sin egen verden, og har i liten grad vært bevisst på sine egne behov. Kona er nesten borte fra hans fortelling, hun trer frem bare i den korte sekvensen der han forteller at hun forlot ham da

---

⁹² At seksuelle overgrep på slike premisser kunne tenkes å være en mulighet er Arnt antagelig et eksempel på. Både han og kona er enige om at tradisjonell utroskap neppe ville blitt tolerert, men hans seksuelle forhold til datteren førte likevel ikke til skilsmisse.

saken kom opp. Som hos Gunnar er hun hans eneste seksuelle erfaring før datteren. Å snakke med kona om seksuelle drømmer, preferanser og fantasier var utenkelig for Kåre.

Det er også forskjeller mellom Kåre og Gunnar, ikke minst gjelder det evnen til å vise empati med datteren, og vilje til å ta på seg skyld for det som skjedde. Kåre er fra én side sett mer empatisk; uten reservasjoner eller bortforklaringer tar han på seg skylden for det han har gjort. Likevel er han ambivalent. Når jeg leser gjennom intervjuet er det særlig hans hjelpeløshet i forhold til følelser jeg blir slått av. Kåres verden er orientert rundt ham selv, i stor grad ser han ut til å pendle mellom empati og selvopptatthet. Selv ikke den dårlige samvittigheten for overgrepene handler om datteren i og for seg, men om hvor tungt det er for **ham** å bekymre seg for henne på denne måten. Og Kåre rammes folks dom; han føler seg som et elendig menneske, han føler at han ikke kan tilgi seg selv.

Ettersom barndoms- og oppveksthistorien er lite belyst i intervjuet, kommer vi ikke lenger enn til å formulere antagelser om hvordan han har hatt det. Min gjetning er at skamfølelsen med sin tilhørende opplevelse av å stå utenfor eller ikke å være elsket, har preget hans oppvekst. Når han senere i livet opplever motgang, er under press eller blir lei seg, trekker han seg inn i seg selv – han regrederer; dvs. han blir som et lite barn. Da hengir han seg til drømmer om betingelsløs støtte og omsorg, slik det skulle være for barnet som har det vondt. Dersom denne antagelsen er riktig, er det sannsynlig at aldersforskjellen mellom Kåre og datteren har vært visket ut av bevisstheten når overgrepene skjedde. Før og etter kunne han være hennes far, men ikke under – overgrepssituasjonene satte lokk over hans normale holdninger og tanker. Forvaltningen av emosjonell nærhet i familien var det kona som tok seg av, selv kunne han bare tilby nærhet gjennom seksuell kontakt.

Jeg synes problematikken skam og mangel på kjærlighet kaster lys over hvorfor det er så vanskelig for Kåre å forvalte følelser. En grunnleggende erfaring av å være elsket og godtatt er nødvendig for å kunne bevege seg fritt i det emosjonelle landskap. Om han ikke har hatt denne erfaringen, har han heller ikke hatt mulighet til å utvikle sin emosjonelle kompetanse. Han har følt seg alene og utenfor, han har brukt krefter på å kjempe mot mindreverdsfølelsen, det var lite overskudd til å utvikle gode moralske holdninger og reaksjoner. Derfor skjønte han ikke – umiddelbart og intuitivt – at det han holdt på med var galt. Han måtte få det forklart.

Etisk er det særlig to problemstillinger som aktualiseres i forlengelsen av Kåres historie. Den første handler om forholdet mellom psykologiske forklaringsmåter og etiske resonneringer, den andre handler om den etiske forståelsen av selve handlingene. Vi skal kort se på begge.

For det første:

Skamproblematikk og mangel på kjærlighet er minst like mye et spørsmål om etisk og eksistensiell orientering som det er et spørsmål om psykologiske forståelsesmåter. I Yaloms eksistensielle terapi er det et aspekt ved kjærligheten han kaller altruisme – altruismen er et sentralt begrep innenfor flere etiske tradisjoner – og denne altruismen handler om den uegennyttige kjærligheten som rettes mot andre mennesker: troen på at det er godt å gi, å være nyttig for andre, å gjøre verden til et bedre sted for mennesker (Yalom, 1980). Den eksistensielle terapi bygger på et menneskesyn og en livsholdning der relasjonen mellom mennesker tillegges avgjørende betydning. Lignende tenkemåter finner vi i selvspsykologien, selv om de eksistensielle spørsmål her ikke er satt i sentrum på samme måte. Men også selvspsykologien fokuserer på samspillet mellom mennesker, og særlig på ulike aspekter av kjærligheten⁹³.

Skårderud og Kjellqvist anvender innsikt fra selvspsykologien når de drøfter forholdet mellom skamopplevelse og manglende kjærlighet. Jeg tolker deres fremstilling som et bidrag til den forståelse at psykologiske problemer også rommer eksistensielle aspekter, ikke minst av etisk karakter. Da blir psykologi og etikk i en viss forstand to sider av samme sak, nemlig på den måten at begge handler om atferd og handlingsvalg. Hva det vil si å leve et godt liv er både et psykologisk og et etisk spørsmål.

Dersom psykologien og etikken er to sider av samme sak, blir forståelsen av Kåres handlinger et spørsmål om menneskesyn og verdioppfatning i dobbel forstand: I hvilken grad er det **godt** det han gjør, og i hvilken grad er det **rett**? At seksuelle overgrep har lite å gjøre med det gode liv er innlysende for de fleste. Ikke desto mindre er det nyttig å påpeke det, for **hvorfor** er det ikke godt? Først og fremst fordi det er skadelig for andre mennesker. Men det betyr jo samtidig at den etiske bedømmelse er premiss for den psykologiske vurdering.

For det andre:

De utsatte, dvs. ofrene, vil kunne oppleve det som krenkende og provoserende at noen ønsker å forstå seksuelle overgrep ut fra gjerningspersonens skamfølelse og mangel på kjærlighet. Ofrene føler at det er **de** som må leve med skammen – det er **de** som er blitt frarøvet kjærligheten. Da blir snakket om overgripernes sårbarhet og skam å snu saken på hodet⁹⁴. Og sant nok, de har et poeng. Det terapeutiske og etiske motspørsmål blir imidlertid om det er riktig å gjøre opp for gammel urett ved å begå ny? Den terapeutiske utfordring er her å lete etter løsninger som fastholder gjerningspersonens skyld og ansvar, men som like fullt erkjenner at også overgripernes livserfaringer har relevans.

Etisk er det liten tvil om at Kåres og de andre overgripernes atferd er forkastelig. Men dermed er ikke alt sagt. Tolkningen av deres handlinger avspeiler etiske valg. Spørsmålet om hvordan vi forholder oss til disse mennene etter en avsløring og et påfølgende oppgjør sier mye om vår verdiforståelse, vårt menneskesyn og vår eksistensielle orientering. I en slik kontekst blir psykologiske forklaringsmåter en viktig del av et større kompleks.

d) David: Trengte trøst

Davids overgrep startet i forbindelse med at han nettopp var blitt arbeidsledig. Tapet av jobben fikk ham til å miste troen på seg selv, både som forsørger, som mann og som far. Arbeidsledigheten førte ham inn i sosiale, økonomiske, psykiske og seksuelle problemer. Gamle nerveproblemer forsterket seg, ved et par anledninger forsøkte han å ta livet av seg. Men hans 14-årige datter tok ansvar, hun lovt seg selv at hun skulle hjelpe ham gjennom vanskelighetene. Når David senere ble deprimert fikk hun skyldfølelse – det var jo beviset på at hun hadde mislyktes med sitt prosjekt likevel. Skyldfølelsen synes delvis å ha vært knyttet til bekymringen for at far kunne komme til å ta livet av seg, delvis at det var belastende å se at han hadde det vondt. Derfor tilbød hun assistanse, både mentalt og seksuelt. Hun kunne ikke leve med at det skulle skje far noe. I løpet av kort tid gjorde David seg avhengig av henne⁹⁵.

---

⁹³ Når jeg her henviser til selvpsykologien er det på bakgrunn av fremstillingen i boken **Selvpsykologi. Utviklingen etter Kohut** (Karterud & Monsen, 1997).

⁹⁴ Slike innvendinger har jeg møtt ganske ofte både i min kliniske praksis og når jeg har holdt foredrag om behandling av seksuelle overgripere. Særlig har jeg observert at kvinnelige rusmisbrukere synes det er vanskelig å forholde seg til overgripernes mer menneskelige sider – mange av dem har blitt påført smerter som bare lar seg utholde gjennom den glemsel og nedsløvning rusen byr på.

⁹⁵ Denne analysen av seksuell dynamikk mellom menn og kvinner bygger jeg bl.a. på Eva Lundgrens bidrag i boken **Prester i lyst og last. Om kjønn, makt og erotikk i Den norske kirkes sjelesorg** (Lundgren, 1987).

Mellom David og datteren utvikler det seg etter hvert et symbiotisk forhold, ikke utypisk for mange incest-relasjoner. David forventet at datteren skulle være i stand til å tolke hans følelser og forstå hans behov. Av seg selv måtte hun skjønne at hun ikke kunne sprade naken rundt i huset når han var deprimert, for i slike situasjoner klarte han ikke å si nei til sex, forteller han: Hvordan kunne han nekte henne sex da, når hun ba om det på denne måten?

Samspillet mellom David og datteren er et illustrerende eksempel på hvordan menns og kvinners forhold til seksualiteten kan gi grunnleggende forskjellige tolkninger av felles seksuelle erfaringer. For David – og antagelig for mange andre menn, er det kort mellom nærhet, intimitet og sex. Han trenger omsorg og ber om sex, paradoksalt nok tror han samtidig det er datteren som tar initiativet til sex. Kanskje ikke så rart. For hun ser at han har det vondt, at han trenger støtte og omsorg – og hun vet at fysisk nærhet hjelper. Når det å trøste far også inkluderer sex gir hun ham det, og behøver dermed ikke å fortelle at hun ville trøste. For fars selvfølelse styrkes jo av å erfare at han er attraktiv. Men for datteren, som for de fleste andre kvinner, er det vanskelig å kombinere omsorg og sex, derfor er det ansvarsfølelsen og ikke de seksuelle motiver som driver henne. Hun kan ofre seg⁹⁶.

Det som gjør Davids historie spesiell er at overgrepene pågikk i mange år etter at datteren var blitt voksen – de opphørte først da hun var blitt 29 år. At David beskriver forholdet som jevnbyrdig behøver derfor ikke bare å handle om ønsketenkning eller perspektivforskyvning. I intervjuet tegner han et bilde av henne som den nærværende og forståelsesfulle kvinnen i hans liv:

*David: Da hun var 14 år ..... ja, hun så nok opp til sin far, hun var glad i ham, hun var for glad i ham. Dette med å være **for glad i det gjaldt oss begge to.***

Intervjueren: Hun var for glad i deg og du var for glad i henne?

David: Ja, slik var det.

Intervjueren: Følte du deg smigret over at hun så opp til deg?

David: Ikke smigret, men jeg følte det som en styrke for min egen del, det er klart jeg gjorde det.

Intervjueren: Det var godt for selvbildet og selvfølelsen din at hun så opp til deg, hun som var så moden?

---

⁹⁶ Jeg har ikke snakket med Davids datter, refleksjonene skjer på basis av den informasjon jeg har fått gjennom intervjuet og det terapeutiske arbeidet med David. At kvinner har vanskelig for å kombinere omsorg og sex er imidlertid kunnskap jeg henter fra både sexologien, familiterapien og min egen terapeutiske virksomhet; også Eva Lundgren er inne på det samme i den ovenfor siterte boken. I lys av denne kunnskapen vet vi at særlig kvinnelige overgrepsofre i stor grad styres av ansvarsfølelse og forestillinger om at de bør ofre seg, jfr. fremstillingen hos Åse Britasdotter og Britta Støvling i boka **Incest** (Britasdotter & Støvling, 1983).

David: Det ble vel sterkere desto eldre hun ble. Etter de enormt mange samtalene vi hadde – hun kom heim fra skoler og fra arbeid, hun fortalte om sitt arbeid, fortalte om mange hendelser og ting hun hadde opplevd – det er klart at for mitt vedkommende var det en glede på hennes vegne, alt det hun hadde opplevd.

Intervjueren: Hadde hun en slags posisjon som ”kvinnen i ditt liv”?

David: Ubevisst: ja. Jeg kan ikke si at det var slik bevisst, men at hun var det og ble det – ja!

Intervjueren: Kona di da – det du beskriver at du fikk av datteren din; nemlig nærhet, omsorg, varme, forståelse, sex – var det noe som du ikke fikk eller kunne få av henne?

David: Jo, det var ikke det som var problemet. Men etter hvert ble det slik at datteren tok i mot meg på et helt annet vis når jeg var som svakest. Det ble en dypere forståelse. Kona er grei nok hun, men hun mestret disse situasjonene langt dårligere.

Intervjueren: Så datteren ble i mye større grad en nær fortrolig?

David: Ja, det ble hun, det er helt klart.

Intervjueren: Og da ble skillet mellom deg som voksen og hun som barn opphevet i din opplevelse og i dine følelser?

*David: Ja, hvorvidt vi fortsatt kan kalle henne for barn når hun begynte å nærme seg 30 er vel et spørsmål. Hun var **vel faktisk** voksen også da.*

Davids skildring av intimiteten og nærheten mellom far og datter i denne passasjen ga meg under intervjuet nesten en opplevelse av å trække inn på privat og forbudt område. Og privat og forbudt har det da også vært, det området David ryddet rundt seg og sin datter. Det var ikke plass for andre enn de to. En intens interesse for datterens liv og erfaringer var hans investering i deres felles forhold, tilbake fikk han beundring, hengivenhet og lojalitet. Kona hadde ikke noe her å gjøre, hun var ”grei nok”, men falt igjennom mot datterens hengivenhet og utstråling. Samtidig syntes han at ekteskapet var ganske godt. Kona var slett ingen grå skygge som aksepterte hva som helst – på sine premisser fremstår hun med både styrke og handlekraft⁹⁷.

I etisk perspektiv fremstår historien om David og hans datter som en beretning om grenseoverskridelser, egoisme og umodenhet. I beste fall er det slik at David har oversett betydningen av at det fremdeles består et foreldre-barn-forhold mellom dem, i verste fall har han hatt en langsiktig strategi om å gjøre henne til sin fortrolige og elskerinne. I begge tilfeller blir det et spørsmål om vi her har å gjøre med en kynisk overgriper som minimaliserer og bagatelliserer betydningen av sine egne handlinger, eller om det er en umoden og litt stakkarslig voksenperson som ikke helt har skjønnet rekkevidden av det han har gjort.

---

⁹⁷ Jeg hadde flere samtaler med henne underveis i Davids soning, det var både praktiske spørsmål vedrørende soning, permisjoner osv, men også spørsmål av faglig karakter i tilknytning til overgrepene. De fleste gangene snakket jeg med henne og David sammen, og fikk dermed mulighet til å observere samspillet dem i mellom.

Det finnes ingen holdepunkter for å tegne et bilde av David som den kyniske og følelseskalde overgriper. Han ser i stedet ut til å **være den han fremstår som**, nemlig: kjærlighetssøkende og sårbar, og med et ubehjelpelig, noen ganger ”stakkarlig” preg. Hans emosjonelle kompetanse er svak, noe som kommer til uttrykk gjennom et utpreget egosentrisk verdensbilde, og dårlig evne til å skille ulike typer følelser fra hverandre. Han forveksler omsorg og nærhet med sex, og seksualiserer dermed sitt nærhetsbehov, akkurat som mange av de andre overgriperne. Han lever i sin egen verden, og forventer at hans problemer skal være orienteringspunktet også for andre mennesker. Kunnskapsnivået om sex er lavt.

Men følelsesløs og egostisk er han slett ikke.

Men gir det mening å redusere David til en ubehjelpelig stakkar? Innebærer ikke det å bagatellisere skadevirkningene av hans handlinger, samtidig som hans ansvar og menneskelige verdighet blir borte?

Spørsmålet uttrykker både et etisk premiss og en psykologisk problemstilling.

Etisk er det slik at menneskelig verdighet og ansvar er viktige forutsetninger for menneskesynet i den vestlige verdens kristne, humanistiske kulturtradisjon. Dette kommer for eksempel til uttrykk gjennom helsevesenets behandlingsprosedyrer, når pasientens interesser gis forrang også etter at pasienten selv eventuelt har mistet evnen til å opptre på egne vegne⁹⁸. Det samme tankegodt ligger til grunn for lovgivning og rettspraksis. Innebærer så dette at Davids menneskeverd blir truet, eller at hans ansvarlighet blir redusert dersom vi hevder at han har hatt en begrenset evne til å forvalte sin seksualitet på en ansvarlig måte?

Etter mitt skjønn nei. Etisk må vi ta på alvor at mennesket har både styrke og svakheter, uten at menneskeverdet av den grunn skulle ansees å være utsatt for nedgradering. Men spørsmålet om hva det er som har gjort David ”puslete” og sårbar leder over på psykologiske problemstillinger.

---

⁹⁸ Verdens helseorganisasjon (WHO) har med sin helsedefinisjon lagt grunnlaget for den pasientfokuserede holdning. Fagbøker i etikk for helsepersonell understreker kravet om at pasienten skal stå i sentrum for alle behandlingsopplegg, og at det skal vises en ubetinget respekt for pasientens menneskeverd uansett helsetilstand og bevissthetsgrad, jfr. for eksempel **Medisinsk etikk – en problembasert tilnærming** (Ruyter, Førde & Solbakk, 2000).

David vokste opp i en heim med kulde og motsetninger mellom foreldrene, slik også forholdet mellom Davids besteforeldre på farssiden i sin tid hadde vært. Han var yngst av 6 søsken, mor var sterk og dominerende, far var svak og fraværende. Mor og de andre ungene så ned på far, sier David, det var bare han selv som tok fars parti. Da David var 10-11 år gammel ble han seksuelt misbrukt av en eldre bror, overgrepene varte et års tid. Mors strenge og mørke religiøsitet hadde som konsekvens at ingen fikk lov til å snakke om konflikter eller vanskeligheter hjemme. Taushet eller kjeftbruk var den vanligste måten å håndtere konflikter på. Det streifet ham aldri at han kunne fortelle om overgrepene. I beste fall ville han blitt ansett som medskyldig, i verste fall utpekt som forføringen og dermed hoved-skyldig. Da David ble voksen, trådte han inn i de etablerte motsetningsforholdene i slekta, noe han opplevde både smertefullt og til dels uholdbart⁹⁹.

Det var en vanskelig barndom. Jeg vil ikke bruke uttrykket streng – i stedet vil jeg si at ”jeg hadde det strengt”. Det var vanskelig og uforståelig, det var så mye jeg ikke skjønnte, og jeg fikk aldri noen forklaring.

Intervjueren: *Men det ble stilt krav til deg?*

David: *Det ble stilt mye krav. Samtidig må jeg si at jeg også var en glad gutt, jeg følte at jeg hadde rett til å være en glad gutt. Men dette harmonerte ikke med Gud – Bibelen var ikke med der.*

Intervjueren: *For Gud var en streng person?*

David: *Jeg fikk det brukt mot meg, ja.*

.....

Intervjueren: *Hvordan vil du formulere det dersom du skal si det med dine egne ord?*

David: *Det var svartsynt.*

Intervjueren: *Var det dine foreldre eller var det andre som presset på deg dette svartsynet?*

David: *Det var helst mor, det. Far hadde et mer liberalt syn.... Men han sa lite om hva han mente.*

Intervjueren: *Du snakket ikke noe særlig med ham?*

David: *I virkeligheten gjorde jeg ikke det, nei.*

Om forholdet til sine søsken forteller han:

I min slekt – i alle fall mine søsken; de ønsket å være hauk over hauk, den beste av alle. Den personen i slekta som står imot påkjenninga av presset fra de andre, fra de sterke, han klarer seg. Men den som ikke har fått med seg noen tillit fra barndommen, er ikke sterk nok til å tåle det.

Davids søsken var hauer, yngstemann var prisgitt deres innfall – det plasserte ham i posisjonen som familiens ”under-dog”. Mangel på kjærlighet og en sterk skamfølelse synes å tre frem som viktige faktorer når vi skal forstå hans livshistorie. Kanskje det er derfor han ble

---

⁹⁹ Størstedelen av denne informasjonen har jeg fra samtalereferater mens han gikk i terapi – gjennom en periode på 1 ½ år hadde jeg regelmessige samtaler med ham og hans kone.

så selvsentrert og lite oppmerksom på medmenneskers smerte? Han var ute av stand til å forstå hva han gjorde med datteren når han lot henne tre inn i rollen som støtte, omsorgsperson og seksualpartner. Den mentale avstanden mellom far og datter ble minimal, dels fordi han regrederte til hennes nivå, dels fordi datteren ble voksen og rent faktisk ”tok igjen” sin far.

En grunnstemning av tristhet, smerte og kaos preger bidragene fra de 3 incestfedrene vi har møtt til nå i dette kapitlet. Som 4.mann føyer Elias seg inn i denne rekken av tristesse, også han bærer med seg en byrde av smerte, skam og fortvilelse fra barndom og oppvekst. Tidligere har vi møtt ham under overskriften ”**Jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det**” (kap. 3.1.2.), nå skal vi drøfte hans historie i lys av hvordan han forstår forholdet mellom seg og sin datter.

e) Elias: Var ensom og redd

Som vi har sett begikk Elias det første overgrepet i forbindelse med konas sykdom, det utviklet seg gjennom en periode på 5 år og sluttet da datteren kom i konfirmasjonsalderen. Både i terapien og i intervjuet fortalte han at overgrepene helst skjedde når han følte seg redd og fortvilt, det var særlig hennes fysiske nærhet som virket beroligende.

Barndommen hans hadde vært kaotisk. Sammen med 2 av sine halvsøstre vokste han opp hos mors foreldre, på et lite og avsidesliggende sted på landet. Han fikk aldri vite hvem som var faren hans – mor ville ikke fortelle det. Men hun hadde 11 barn med 4 forskjellige menn, 2 ganger var hun gift og skilt, og innimellom fikk hun barn med 2 andre menn. Elias var nr. 5 i søskenrekka. Den store søskenflokket var spredt i forskjellige fosterheime. På 50- og 60-tallet var det en skam å leve slik moren gjorde, allerede tidlig forsto han at han ikke var mye til kar. Og at seksualiteten var farlige greier.

19 år gammel giftet han seg, han og kona lever fremdeles sammen. Han opplever forholdet som alminnelig bra, og har aldri ønsket seg noen annen kvinne. Gjennom de vanskelige årene etter at overgrepssaken ble avdekket, var kona en stabil og trofast støtte, noe hun for øvrig har betalt en høy pris for ettersom datteren vendte henne ryggen da hun ikke ville skille seg fra Elias.

Elias fremstår som en utpreget sårbar person. Han tror ikke andre mennesker synes noe om ham – særlig ikke i dag. Tydeligere enn de fleste andre incest-fedre tar han selvkritikk grensende til selvforakt for det han har gjort. Hans sårbarhet kombineres med sterk ensomhetsfølelse, denne følelsen kan komme over ham også når han er sammen med mennesker han føler seg trygg på. At ensomhetsfølelsen ble trigget i forbindelse med konas sykdom er kanskje ikke underlig, verre er det at han i denne situasjonen søker trøst og nærhet hos sin lille datter. Uavhengig av de seksuelle handlingene er rollebyttet i seg selv alvorlig – han forlater posisjonen som beskytter og trøster for sitt barn, og gjør seg i stedet til gjenstand for hennes omsorg. Antagelig var datteren langt mer redd enn ham selv. Så klarte han i tillegg heller ikke å skille mellom nærhet og sex, og det ble sex av trøsten. Historien fortsetter med at datteren holder fast på sin lojalitet til far, hun er tross alt bare 9 år og ser opp til ham. Det fortsetter hun med i mange år. Det smigret ham og styrket hans vaklende selvfølelse.

Innerst inne visste Elias at datterens beundring hvilte på et skrøpelig fundament. Men han valgte å lukke øynene, for beundringen kjentes livsviktig. Så viktig at han abdiserte fra farsrollen. Ikke det at han løftet datteren opp på en pidestall – det var heller fordi han selv følte seg så langt nede at den mentale avstanden ble liten. Når han regrederte til sitt mentale modenhetsnivå – som kanskje var omkring 10-13-årsalder – var det ikke store avstanden mellom ham og datteren.

Mangel på kjærlighet og opplevelsen av skam er altså to av nøkkelfaktorene i overgrepstateren til Elias, som det er det hos Gunnar, Kåre og David. Han skammet seg over sin mor og hennes manglende evne til å vise kjærlighet. Han skammet seg over sin egen mangel på evne til å forvalte kjærligheten. Han skammet seg over det han gjorde mot sin datter.

Men han var altså ikke i stand til å mestre livet sitt bedre. Ikke gjennom de årene overgrepene fant sted.

Etter avsluttet terapi sliter han med skamfølelse og uvisshet om han er verd å elskes. Fortsatt handler det altså om evnen til å forvalte kjærligheten – både kjærligheten til andre og til seg selv. Nært forbundet med dette er spørsmålet om tilgivelse. Elias fikk aldri mulighet til å

uttrykke sin uforbeholdne erkjennelse overfor henne han misbrukte. I retten tilsto han alt – uten forsøk på å bagatellisere eller peke på formildende omstendigheter – men datteren avskar all kontakt med sin far fra det øyeblikk saken kom opp. I terapien utdypet han og arbeidet videre med skyldproblematikken. En direkte henvendelse til datteren med erkjennelse og bønn om tilgivelse ville antagelig blitt oppfattet som forsøk på et nytt ovegrep, og i alle fall som en provoserende handling.

Den andre siden av spørsmålet om tilgivelse er om han kan tilgi seg selv. Dette aktualiserer terapeutiske så vel som etiske og filosofisk-eksistensielle problemstillinger. Temaet er diskutert av Paul Leer-Salvesen i boka **Tilgivelse** (Leer-salvesen, 1998), hvor han peker på at tilgivelsen normalt finner sted i relasjonen mellom gjerningsmann og offer. Men noen ganger kan det være urimelig å pålegge offeret en ”nøkkelmakt” der vedkommende må bestemme om tilgivelsen skal skje. I tilslutning til Julio Rique og Robert D. Enright åpner Leer-Salvesen for det han kaller selvtilgivelse, og da i forlengelsen av at gjerningsmannen har erkjent skyld og ansvar¹⁰⁰. Å tilgi seg selv hvis ingen andre gjør det, er nok mulig, men i praksis svært vanskelig. Jeg er enig i denne analysen, og nettopp her blir det tydelig i hvilken grad terapi, etikk og eksistensielt orienterte spørsmål krysser sine spor. For å kunne gå videre med et minimum av verdighet og fremtidstro er det nødvendig at den dømte evner å tilgi seg selv – hvordan skulle han ellers holde ut erkjennelsen av det ansvar han har for sine handlinger? Det spørres likevel om han ikke i tillegg også trenger støtte fra noen utenforstående, eventuelt et livssyn eller en tro.

En slik støtte hadde Elias funnet i en kristen tro. Dette utviklet han i forbindelse med soningen og siden da han ble løslatt, selv fremholdt han at det var troen og terapien som hadde hjulpet ham til å overleve. Fremdeles var sårene smertefulle, og fremtidshåpet nokså skjørt. Det er derfor på det rene at han hadde hatt behov for en nokså lang terapeutisk oppfølging.

f) Arnt: Ville leke

I dette kapitlet skal vi se på Arnts historie i lys av spørsmålet om sårbarhet, skam og mangel på kjærlighet. Med sin beskrivelse av overgrepene som erotisk krydder fremstår Arnt først og fremst som en glad gutt. I første omgang kan dette se ut til å være både kynisk og egoistisk,

men så viser det seg at virkeligheten likevel ikke har vært noen sorgløs lek for Arnt. Han har fått betale for sin lek. Spørsmålet er derfor: hva var det som fikk ham til å begynne å leke?

Både intervjuet og terapireferatene synes å peke i retning av at Arnt har hatt en god barndom. I alle fall levde foreldrene hans i fred og fordragelighet med hverandre på et lite sted i utkantnorge. Han var nr. 2 i en søskenflokk på 3, det var ingen konflikter mellom søsknene, så vidt han vet har det heller ikke vært spesielle problemer i slekta forøvrig. En velintegret og velfungerende familie er det bildet han tegner av sin bakgrunn. Utdanningsmessig og sosialt tilhører han gruppen ”arbeiderklassen”.

Også Arnt har hatt et nært forhold til datteren sin – i enkelte henseender kan det virke som hun sto ham nærmere enn kona. Han sier selv at han og kona hadde det fint sammen, likevel har de aldri fortalt hverandre om sine seksuelle preferanser, eller hva de likte å gjøre i senga. Han savnet ”noe mer”, han kunne tenke seg variasjon og seksuell fornyelse. Den leken han ikke turde invitere kona med på, den lekte han med datteren. Tidlig fikk forholdet mellom far og datter elementer av seksuell dynamikk. Hun beundret ham og så opp til ham, han ble smigret og responderte tilbake.

Mange vil mene at det er både motbydelig og opprørende å høre en ansvarlig familiefar omtale sex med datteren som ”krydder i tilværelsen” – de vil begynne å lete etter psykopatologi eller andre kjennetegn på alvorlige personlighetsavvik. Slike kjennetegn finnes ikke. Når det derfor er vanskelig for å forholde seg til et slikt utsagn, er det kanskje fordi det kolliderer med aksepterte etiske og moralske normer. Man skal ikke ha sex med barn. Dersom det attpåtil er morsomt blir det oppfattet som sykt. Men Arnt var ikke syk.

Imidlertid er det stor forskjell på sunnhet og modenhet. Jeg tror Arnt har vært umoden på det seksuelle området. I vårt samfunn skal seksuelle forhold handle om relativt likestilte partnere, både i alder, posisjon og modenhet¹⁰¹. Sånn har det ikke vært mellom Arnt og datteren. På samme måte som mennesker i et vanlig kjærlighetsforhold blir inspirert av å være den andres

---

¹⁰⁰ Rique og Enright har presentert sine refleksjoner i et paper fra University of Wisconsin-Madison 1997 (Rique & Enright, 1997).

¹⁰¹ I boken **Hvad skete der med seksualiteten?** har den tyske psykologen og sexologen Günter Schmidt sett på de viktigste kjennetegn ved dagens seksualmorske holdninger. Han konkluderer med at det særlig er den såkalte forhandlingsmoralen som har vunnet terreng, dvs. at partene forhandler om hva og hvordan ting skal skje i forbindelse med seksuelle handlinger (Schmidt, 1996). Forhandlingsmoralen forutsetter stor grad av jevnbyrdighet mellom partene, og det forutsetter en aktiv bevissthet om hva man gjør.

utvalgte, har Arnt blitt smigret av å være datterens utvalgte. Og slik mange menn har problemer med sin emosjonelle kompetanse har det for Arnt vært vanskelig å skille mellom kjærlighet, bekræftelse og seksualitet. Han har blandet det sammen, og blitt blendet av posisjonen som datterens helt. Samspillet med datteren var dessuten mye lettere enn samspillet med den modne, sterke kvinnen han levde sammen med. Arnt ønsket selv å sette premissene og regissere det seksuelle spillet.

Men er det virkelig slik at Arnt begikk disse overgrepene rett og slett fordi det var på denne måten han oppnådde størst seksuell nytelse? Det er i alle fall en mulighet for det. For han skapte sin egen drømmeverden, slik også barn gjør det når de ønsker seg noe intenst men ikke kan få det. Han **ønsket** at datterens hengivenhet skulle være en respons på hans egen attraktivitet, han **ønsket** at hun skulle være tiltrukket av ham og begjære ham. Fantasiene var viktige og deilige. De var helt urealistiske, men det oppdaget han for sent.

Det er ikke mulig å finne elementer av den type skamproblematikk hos Arnt som var så typisk for incest-fedrene Gunnar, Kåre, David og Elias. Arnt har hverken følt seg avvist, vært uelsket eller stått på utsiden av sammenhenger han gjerne ville være en del av. Men han har hatt en stor interesse for sex, og han har ikke visst hvordan han kunne realisere sine drømmer og seksuelle fantasier. Datteren var der, hun ble med på spillet, og Arnt kunne si til seg selv at de var enige. Her ligner han på Elias, som også forsøkte å innbille seg at datteren var med på spillet. Arnt tenkte på å involvere den andre datteren også, men skjønnte fort at hun ville si nei. Da trakk han seg. Han kunne jo aldri tenke seg å bruke tvang, som han sier.

I etisk perspektiv er Arnsts lek kanskje det nærmeste vi kommer det mest uforståelige – det som ligner ondskapen. Ingen alvorlige indre konflikter drev ham, ingen smerte eller uforløste konflikter plaget ham. Dårlig selvbilde hadde han riktig nok, men ikke verre enn at han fungerte rimelig bra. Ikke engang hans vellykkede, etter hvert velutdannede og karrierebevisste kone utgjorde noen alvorlig trussel mot hans selvbilde. Arnt ville leke – og han bestemte seg for å se bort fra den prisen datteren dermed måtte betale. Den veloverveide planleggingen han gjorde seg skyldig i kan i etisk og moralsk forstand forstås som uttrykk for en ond, forbrytersk vilje. Han kunne valgt annerledes, men gjorde ikke det. David og Elias derimot var psykisk langt nede og ble reddet av sine døtre, deres handlinger kan derfor sies å ha vært motivert av problemer som gjorde at de i emosjonell forstand ikke lenger hadde den

fulle valgfrihet. Arnt hadde ingen slike psykologiske konflikter han skulle løse. Han ville bare leke.

Rettslig er det ingen tvil om at Arnts handlinger tilfredsstillt kravene til både forsett og overlegg, dvs. at handlingene som sådan kan bedømmes som onde. Om han selv er ond ligger i prinsippet utenfor den rettslige vurdering å ha noen mening om, men ved straffeutmålingen har også personlige forhold hos den dømte betydning. Det er derfor grunn til å tro at streng straff i overgrepssaker rent faktisk avspeiler en oppfatning om at onde handlinger på en eller annen måte henger sammen med tilsvarende holdninger hos den dømte. Det betyr at retten i det minste legger til grunn at det finnes **elementer** av ondskap hos gjerningspersonen. Arnt har fått en streng straff.

Vi har tidligere sett at Arnt ikke oppfatter seg selv som ond, og at det er tungt for ham å tenke på den smerte han har påført sin datter. Til den moralske bedømmelsen av hans handlinger hører imidlertid ikke bare de juridiske aspekter, man må også ta i betraktning hans kunnskaper om handlingenes følger, og ikke minst hans intensjoner: Visste han at det han gjorde var skadelig?

g) Objektrelasjonsteorien, nærhetsetikk og etiske handlingsvalg.

Den såkalte nærhetsetikken er her en måte å tenke på som kan kaste lys over forståelsen av Arnts handlinger. Men også i forhold til Gunnar, Kåre, David og Elias er nærhetsetikken interessant. I boken **Følelser og moral** drøfter Arne Johan Vetlesen temaet empati ut fra den betydning empatien har som begrunnelse for moralsk atferd (Vetlesen & Nortvedt, 1994). I forhold til Arnt er empatibegrepet sentralt av flere grunner. For det første reiser det spørsmål om hvordan det er mulig å gjøre noe ondt mot noen en er glad i, for det andre retter det søkelyset mot det mellommenneskelig samspill i relasjoner der den ene har en overlegen maktposisjon i forhold til den andre.

Vetlesen henter materiale til sin forståelse av empatibegrepet fra objekt-relasjonsteorien, særlig drøfter han bidragene fra Melanie Klein og Heinz Kohut (s.30-63)¹⁰². Han påviser

---

¹⁰² Jeg har tidligere omtalt Kohut som en av grunnleggerne av selv-psykologien. Innsikt hentet fra objekt-relasjonsteorien har motivert Kohut til hans arbeid med selv-psykologien, og disse to retninger kan sies å inngå i et samspill på basis av viktig felles tankegodt.

hvordan samspillet med ”den signifikante andre” er av grunnleggende betydning for barnets utvikling og evne til å forholde seg relasjonelt til andre mennesker; dette samspillet starter ved fødselen og beholder sin betydning gjennom hele livsforløpet. Respons, bekreftelse og det å bli sett er nødvendig for å kunne utvikle seg som et modent og empatisk menneske. Dermed kritiserer han den klassiske freudianske oppfatningen om at driftstilfredsstillelsen er menneskets primære mål, og den tilhørende forestillingen om at voksne menneskers behov for bekreftelse og respons er en slags narcissistisk umodenhet som hører barnestadiet til. I forlengelsen av Kohuts vekt på betydningen av det livslange, nærende og bekræftende samspillet mellom mennesker utvikler Vetlesen en etisk teori der begrepet moralsk persepsjon står sentralt. Moralsk persepsjon handler om *evnen til å forstå hvordan den andres ve og vel står på spill i en situasjon*¹⁰³. Empati definerer han som *menneskets grunnleggende følelsesmessige evne*. I tilslutning til Kohut sier han at *empatievnen dannes og utfoldes i nærhetens setting, gjennom å leve med andre*.

Dette er en etisk teoridannelse som i avgjørende grad tar utgangspunkt i psykologisk innsikt og kunnskap. Det betyr likevel ikke at følelser og subjektive erfaringer alene utgjør premisset for den etiske tenkning. Vetlesen peker på at det må være et samspill mellom følelsesmessige og kognitive evner. Normative elementer av filosofisk, moralsk og annen art hører med. På mange måter er dette en videreutvikling av den aristoteliske dydsetikken, men med innslag av kantiansk tenkning – selv om Vetlesen kritiserer den strenge universalismen hos Kant. Vetlesens poeng er at følelser henger sammen med ansvar, plikt og valg. Ved å integrere psykologisk innsikt i den etiske tenkning blir det mulig å forstå hvordan følelser og kognitive evner gjensidig påvirker hverandre. Slik blir det også mulig å forholde seg til det etiske subjekt – dvs. den etisk handlende – ut fra de forutsetninger som finnes i situasjonen, og de krav som med rimelighet kan stilles i denne situasjonen.

Spørsmålet om ondskapsen i Arnts handlinger gjør det nødvendig å avklare hva han visste og hva han hadde til hensikt å gjøre. Hans maktposisjon og empatiske kapasitet er en del av dette spørsmålet. I intervjuet går det frem at Arnts kunnskap om seksualitet var begrenset. Sammen med datteren kunne han utforske sin egen seksualitet, han erfarte den seksuelle utviklingen

---

¹⁰³ Dette er i tråd med Løgstrups forståelse av den etiske fordring, som beskrives som en intuitiv og umiddelbar erkjennelse av hva den andres behov går ut på. Det er livssituasjonen som sådan som klargjør det etiske krav for den andre (Løgstrup, 1956). En lignende tenkning finner vi hos filosofen Emmanuel Levinas i hans ”ansiktets etikk” (Levinas, 1998).

hos en jente som etter hvert utviklet seg til å bli ung kvinne, og han lærte nye sider ved det seksuelle samspillet. Alt dette tok han med seg som krydder og inspirasjon til den seksuelle kontakten med kona. Men hvem er det som har lekt, og hvem er det som har hatt utbytte av leken? Visste han at datteren kunne bli skadet, og at konsekvensene for den øvrige familie var alarmerende?

Det er Arnt som har lekt, og han visste lite om skadevirkningene. Familien skulle ikke få vite noe, så dem tenkte han ikke på. Siden det ikke var i hans bevissthet at leken kunne føre til alvorlige skader for datteren, behøvde han heller ikke å tenke på at slike skader kunne komme til å få betydning for resten av familien. Det er åpenbart at Arnts moralske persepsjonsevne har sviktet: han så ikke – eller manglet evne til å se – hvordan andres ve og vel sto på spill. Men kan han bebreides at persepsjonsevnen sviktet ham?

Strafferettslig er det slik at såkalt rettsvillfarelse ikke behøver å fritta for straffeansvar: Det er ikke nok å ikke vite – man må ha en god grunn til ikke å vite. Etisk blir det ofte lagt vekt på sammenhengen mellom kunnskap og ansvar: jo større kunnskap jo større ansvar. Spørsmålet er da hva Arnt har visst. Han har i alle fall visst at det han gjorde var ulovlig. Han har også visst at det ville få konsekvenser for forholdet til kona dersom det ble kjent. Og han har visst at en incestsak kunne bli ødeleggende for hele familiens liv. Dertil har han hatt en bevissthet om at det var skjevfordelingen av makt mellom ham og datteren som gjorde det mulig å få henne med, selv om han legger vekt på at han aldri brukte tvang. På det kognitive plan har han visst nok til å vite forskjellen på rett og galt.

Men har den emosjonelle kunnskapen ligget på samme nivå som den kognitive? Dersom vi legger til grunn at han ikke har hatt noe aktivt ønske om å skade datteren, blir det likevel et spørsmål om han tenkte at hun faktisk kunne komme til å bli skadet. Jeg har tidligere vist at han ikke trodde det. Men siden han brukte mye krefter på å skjule sporene etter sine handlinger, spør om det om han ikke har hatt en uro eller en ubevisst anelse om at det kanskje ikke var så harmløst som han prøvde å innbille seg. Og på det kognitive plan er det åpenbart at han **burde** ha tenkt på det.

Emosjonelt finnes det betydelige mangler hos Arnt, særlig knyttet til modenhet og selvbilde. På den andre siden har han hatt en rimelig bra oppvekst, han har selv ikke blitt utsatt for

overgrep, og det er få klare årsaksforhold å peke på. De emosjonelle mangler synes å være knyttet til hans empatiske kapasitet. Innvendingene til tross er det troverdig når han forteller at han ikke tenkte på hvordan datteren opplevde den seksuelle kontakten mellom dem. Vi skal også ha in mente at folk flest visste lite om konsekvensene av seksuelle overgrep på den tiden han begikk overgrepene.

I lys av resonnementer fra objekt-relasjonsteorien er det nærliggende å tenke at Arnt bærer med seg skader som ikke er blitt avdekket – at det altså skjuler seg noe vi ikke kjenner til. Det kan godt tenkes, og i så fall er det mulig å peke på grunner til at han ikke har villet – eller kunnet – fortelle om sine hemmeligheter. Likevel er jeg usikker på i hvilken grad det gir mening å rendyrke teorier om avmakt eller skam/sårbarhet som forklaringsmåter til hans overgrepshandlinger. Kanskje er det han selv som belyser de etiske problemstillinger i saken aller best når han etter endt terapi står frem som en angrende synder: Han har **ikke** sett hva som sto på spill for sin datter, for det var sine egne behov han først og fremst var ute etter å tilfredsstille. Derfor mener han det var bra å bli dømt til en lang fengselsstraff, på den måten kunne han ”mørne” som han kaller det; han fikk mulighet til å gå i terapi og ble i stand til å ta på seg skyld og ansvar.

Spørsmålet om evnen til moralsk persepsjon er altså ikke avgjørende i Arnts tilfelle, det er nok av andre forhold som trekker i retning av en entydig plassering av det moralske ansvar. Samtidig har han forsonet seg med at han aldri vil få full innsikt i årsakene til at han kunne begå overgrepene. Nå går livet videre.

Historiene til de andre incestfedrene er i større grad enn for Arnts vedkommende preget av relativt tunge psykiske problemer, særlig gjelder det Gunnar, David og Elias. Her blir derfor evnen til moralsk persepsjon en mye viktigere del av den etiske drøftingen. Alle har hatt en bevissthet om at det de gjorde var galt. David og Elias var i perioder suicidale, de har neppe hatt overskudd til å forholde seg til andre problemer enn sine egne. Gunnar levde i en konflikt som emosjonelt førte ham inn i en permanent underskuddssituasjon, og alle 3 regrederte til et modenhetsnivå ett eller annet sted i området mellom 7 og 17 år. Det blir derfor et misforhold mellom deres alder og status på den ene siden, og faktisk modenhet på den andre. Hva kan man så forvente av mennesker i en slik situasjon?

Mange vil tenke at spørsmålet er meningsløst. Emosjonell modenhet er intet kriterium i vårt samfunn for bedømmelse av ansvar eller plikter hva angår hverdagslivets utfordringer. I forhold til sine barn har den umodne like stor makt – og like stort ansvar – som den velbalanserte og modne oppdrager. Det er likevel på det rene at det hos disse mennene har vært et dårlig samspill mellom deres følelsesmessige og kognitive evner. De har følt seg ute av stand til å gjøre det de visste var riktig. Historiene indikerer at evnen til likeverdig samspill mellom voksne mennesker er skadet – de har ikke lært seg kunsten å gi og ta. I stedet stiller de store krav til sine omgivelser, de viser lite generøsitet og de har et komplisert forhold til sine følelser¹⁰⁴. Persepsjon forstått som evnen til å få øye på det moralsk betydningsfulle i situasjonen, er begrenset (Vetlesen 1994, s. 65), noe som innebærer redusert dømmekraft med hensyn til å finne konstruktive handlingsalternativer.

Poenget med denne analysen er ikke å flytte skyld og ansvar fra den voksne til barnet, det er å peke på at den etiske refleksjon må forholde seg til de vilkår etiske subjekter lever og agerer under. Handlinger som er av en slik karakter at de betinger tiltak i en eller annen form, aktualiserer også behovet for å finne frem til hensiktsmessige reaksjonsformer. Den regelstyrte strafferetten kan her bli for grovmasket og lite målrettet i forhold til spørsmålet om tiltakenes hensiktsmessighet – kanskje blir det ikke engang stilt spørsmål om hensiktsmessighet i rettssalen¹⁰⁵.

3.1.5. "Det handlet om sex"

Historiene vi har sett på så langt har vært beretninger om sårbarhet og skam, uklare rolleforståelser og fedres bruk av sine egne barn til å fylle basale behov for nærhet og sex. Ikke alle seksuelle overgrep handler om slike problemstillinger. Noen ganger er den seksuelle komponenten mye mer primær, og da på den måten at det er selve det seksuelle behovet som

---

¹⁰⁴ Vetlesen (s.62-63) referer til et sett av såkalte "gode følelser" når han skal beskrive hva det betyr å ha vokst opp med trygghet og empatisk respons fra nære menneskelige omgivelser – dette gjør han i tilslutning til psykologen T. Kitwood som mener det ikke går an å skille mellom betingelsene for å utvikle seg til å bli en person og betingelsene for å utvikle seg til å bli et moralsk subjekt (Vetlesen & Nortvedt, 1994).

¹⁰⁵ De tradisjonelle kriteriene knyttet til individual- og allmenprevensjon, rettferdighet og gjengjeldelse avgrensner hensiktsmessigheten til å gjelde rent kriminalitetsforebyggende forhold. Men det kan godt tenkes at både overgriper, offer og samfunn samlet sett er bedre tjent med at man velger andre reaksjoner, for eksempel

trigger og styrer overgrepsetferden. I det følgende skal vi se på 3 slike historier. I to av dem er det gutter som blir misbrukt, i den tredje er det en jente. Selv om disse historiene har det til felles at den seksuelle komponenten har en selvstendig og fremtredende rolle, er de likevel innbyrdes nokså forskjellige.

a) Hans: Var tiltrukket av en liten gutt

Hans var dømt til flere års fengsel for overgrep mot sønnen til et vennepar, overgrepene skjedde i et miljø med noe rusproblematikk, og pågikk over en periode på to år. Noen ganger var Hans barnevakt, andre ganger var han på besøk og skulle "tilfeldig" bade sammen med gutten, som var i alderen 4-6 år da det skjedde. På mange måter kunne dette være en typisk historie om den pedofile overgriperen som får tilgang til et barn i passende alder; han utnytter situasjonen og forsyner seg så lenge det er mulig. Så enkelt er det ikke, men pedofili er nok en del av temaet. Samtidig er det også en historie om seksualitet i ulike fasonger. Hans forteller at han etter hvert fikk et forhold til guttens mor, det hele utviklet seg til en trekant-affære, men det var den lille gutten som sto i sentrum for hans oppmerksomhet.

***Intervjueren:** Underveis – mens overgrepene skjedde, hadde du dårlig samvittighet for det du gjorde?*

***Hans:** Ja, det hadde jeg. Men det var liksom en magnet, jeg måtte liksom fram og klå.... Men jeg visste at dette skulle jeg ikke gjøre.*

***Intervjueren:** Fikk du utløsning?*

***Hans:** Ja, det gjorde jeg, det var kanskje det som var drivkraften bak det.*

***Intervjueren:** Hvordan tror du det virket inn på ham?*

***Hans:** Litt sånn skremmende, tenker jeg. Jeg truet ham aldri, da – jeg var liksom frempå og spurte om han ville og sånn, da .... han stilte jo opp. Om det var av respekt for meg eller hva det nå var vet jeg ikke, men stort sett var det aldri nei i hans munn. Jeg vet ikke om han ikke turde å si ifra .... ja, nå var han jo bare 4 år, og skjønte vel ikke helt hva som foregikk heller, da.*

***Intervjueren:** Har du tenkt mye på hvordan det har gått med ham?*

***Hans:** Jo, jeg gjør jo det. Nå hadde han blitt 10 ...., eller **er han 10** i år? Jeg er liksom innom dette i små glimt, så forsvinner det igjen. Jeg har annet å tenke på .... (litt brydd latter).*

Hans har hatt sterke seksuelle følelser for denne gutten. Ut fra hans egen barndomshistorie passer det til bildet av den pedofile overgriperen som selv er blitt utsatt for overgrep tidlig i livet. Hans ble misbrukt av en voksen mann over en periode på flere år, det var et "frivillig" forhold uten vold eller trusler, og selv om han hatet overgriperen fortsatte han å oppsøke ham.

Gevinsten av forholdet var den voksnes oppmerksomhet og interesse. Flere av kameratene ble misbrukt av den samme mannen. Men Hans har aldri vært eksklusivt orientert mot barn, trekantshistorien med guttens mor var ikke bare noe han ble presset til, en stund handlet det også om hans egne ønsker. I ettertid angrer han at han hadde sex med henne, underveis følte han dårlig samvittighet overfor kameraten.

Seksualiteten til Hans fremstår som både sammensatt og kaotisk. Det er vanlig hos personer som har vært utsatt for seksuelle overgrep, både kvinner og menn. For å få et inntrykk av hvordan han forstår overgrepshandlingene, kan det være nyttig å se nærmere på hans seksuelle orientering.

En generell erfaring når det gjelder menn som har sex med gutter i før-pubertets alder er at dette ikke alltid behøver å være uttrykk for en seksuell orientering rettet mot mindreårige barn, men at det i stedet er et forsøk på å fortrenge egen homoseksuell legning¹⁰⁶. I terapien jobbet vi derfor med den seksuelle legningen til Hans. Men vi fant ingen indikasjoner på at det kunne dreie seg om fortrent homoseksualitet. Det er velkjent at mange pedofile lever i heteroseksuelle relasjoner, og at de har sex med barn – enten med gutter eller jenter – på si¹⁰⁷. Noen av dem kan holde seg til ett enkelt barn, mens andre skifter hele tiden. Hans hadde bare denne ene gutten. Da overgrepene skjedde var det mye uro, oppbrudd og usikkerhet rundt ham. I likhet med guttens foreldre hadde han rusproblemer. Det ble eksperimentert med både gruppesex og partnerbytte i dette miljøet.

Hans har aldri følt seg usikker på sin egen attraktivitet i forhold til kvinner. Men seksualiteten har vært preget av sårbarhet – denne sårbarheten er relatert til foreldrenes omsorgssvikt, overgrepene i tidlig barndom, og opplevelsen av at seksualiteten ikke ga ham den nærhet og fortrolighet han ønsket seg. Den lille gutten han hadde sex med var åpen, tillitsfull og nærværende. Her fikk Hans tilfredsstilt savnet han følte på, og han slapp å bli konfrontert med sin sårbarhet, for han følte at de sto hverandre så nær. Fra nærhet til sex var det kort vei. Men også på selvstendig grunnlag har den seksuelle komponenten vært viktig; det blir tydelig gjennom utsagnet om at han ikke hadde fortsatt dersom han ikke hadde fått utløsning.

---

¹⁰⁶ Thore Langfeldt omtaler dette på s.213-214 i sin bok **Sexologi** (Langfeldt, 1993).

¹⁰⁷ Dette har jeg observert i min egen kliniske praksis, og det er beskrevet av Thore Langfeldt i hans **Sexologi** (Langfeldt, 1993).

De pedofile trekkene til Hans svarer til et psykologisk behov for å vende tilbake til den fasen av livet da han enda følte seg trygg og ivaretatt. Tiltrekningen til gutter på 4-5 år er en mulig indikasjon på at det var i en tilsvarende alder konfliktene i hans eget liv for alvor tårnet seg opp. Mange behandlingsmiljøer i USA og Canada oppfatter pedofile trekk som stabile og lite foranderlige. Den terapeutiske målsettingen blir da å lære personen å kontrollere sitt avvik, mens det å få til mer grunnleggende endringer ansees lite realistisk¹⁰⁸. Jeg tror et slikt syn både er for pessimistisk og for lite nyansert. I dag har Hans etablert seg i et nytt parforhold, han er forsørger, far og voksenperson for flere barn, og han har ikke begått nye overgrep – selv sier han at han ikke føler tiltrekning til barn lenger. Det kan tenkes at han gir en forenklet fremstilling av situasjonen, eller at det har gått for kort tid siden avsluttet terapi til at man kan vite sikkert. Men det kan også tenkes at vurderingen er riktig. I alle tilfeller blir den deterministisk pregede holdningen for bastant. I denne sammenhengen er imidlertid ikke poenget å fastslå om terapien har ført til varige endringer i den driftsmessige orientering, det er i stedet å forholde seg til den beskrivelse han gir av sin situasjon her og nå.

Også når det gjelder Hans blir det et spørsmål i hvilken grad han har forstått hva det var han gjorde. På bakgrunn av egne overgrepserfaringer burde han skjønt at det gjør vondt for et barn å ha sex med voksne. Sex mellom barn og voksne handler imidlertid ikke bare om smerte. Noen ganger kan det by på oppmerksomhet, tilknytning og bekreftelse. Derfor er det ikke opplagt at slik seksuell kontakt alltid er skadelig. Heller ikke behøver det å være smertefullt¹⁰⁹. Hans opplevde at de overgrepene han ble utsatt for som gutt også ga ham positive opplevelser. På lignende måte tenkte han nok at det var med de overgrepene han selv begikk. I ettertid er han klar over at forestillingen om barns utbytte av å ha sex med voksne først og fremst er ønsketenkning. I lys av Vetlesens nærhetsetikk er det på det rene at hans evne til moralsk persepsjon sviktet på et avgjørende punkt: han var ikke i stand til å se hva som faktisk sto på spill for den andre (Vetlesen & Nortvedt, 1994). Spørsmålet blir da om en

---

¹⁰⁸ I en forskningsrapport til det canadiske fengselsdepartementet i 1992 om risikofaktorer og behandlingseffekter for barneovergripere beskriver R.Karl Hanson m.fl. faktorer som kan predikere residivrisiko (Hanson, Steffy & Gauthier, 1992). Begrepsbruken ”pedofil overgriper” sammen med rapportens innhold indikerer en forståelse av pedofili som en relativt stabil og uforanderlig personlighetstilstand. Dette peker jeg også på i min rapport fra studieoppholdet i Canada 1997 (Hermstad, 1997).

¹⁰⁹ Jeg har allerede vist til et bidrag fra den amerikanske forskeren Bruce Rind, presentert på IATSO-konferansen om behandling av seksuelle overgripere i Wien september 2002. Rinds funn viser at det i mange tilfeller byr på positive erfaringer særlig for unge gutter å ha sex med voksne menn. Slike funn er kontroversielle, kanskje særlig fordi de kolliderer med etablerte moralske holdninger. Men en vitenskapelig grunnholdning tilsier at også kontroversielle resultater må overveies når disse er forankret i anerkjente metoder for god forskning.

svikt i den empatiske evnen også innebærer at Hans som etisk subjekt til en viss grad må frikjennes – en evne er jo som kjent noe vi bare har et begrenset ansvar for.

Her blir det tydelig hvor forskjellig etikken og jussen kan være. Rettsvesenet forholder seg til handlingene og til den handlendes intensjoner – hva han faktisk hadde forutsetninger for å forstå blir først et tema når man ved straffeutmålingen skal finne formildende eller skjerpene omstendigheter. Men dersom vi tar Hans sine forutsetninger på alvor, vil det være respektløst å se bort fra de erfaringer han er blitt preget av i årene etter at han som ung gutt ble utsatt for seksuelle overgrep. For hans egen del var selve voksenkontakten viktigere enn smerten han måtte utholde for å få slik kontakt. En ungdomstid og et voksenliv preget av lange rusperioder – og uten psykologisk behandling – gjorde at han aldri fikk mulighet til å tenke gjennom hvordan han skulle håndtere sine egne overgrepserfaringer. I stedet utviklet han en avgrenset preferanse for unge gutter som seksualpartnere.

Jussens rolle blir her å ta den svake part i forsvar. Sånn sett er det rimelig å dømme Hans til fengsel – ellers kunne han jo komme til å misbruke enda flere gutter¹¹⁰. Men synes Hans at det er rimelig? Faktisk gjør han det; ”*jeg har jo gjort noe galt*” sier han. Men han vet at selve soningen ikke byr på hjelp til å komme videre i livet – og det er nettopp hjelp han vil ha. Derfor ber han om behandling. Først etter avsluttet behandling makter han å forholde seg til sin fortid og sine handlinger. Da kan han også begynne å se fremover til det som venter etter soningen.

Når Hans mener at han fortjener straff er det likevel ikke sikkert at det er riktig å støtte ham. For det kan tenkes at han på dette punktet reflekterer generelle holdninger i samfunnet, mer enn å vise genuin innsikt i hva det er han egentlig trenger. Kanskje føler han et behov for å bli tatt til nåde av det moralske flertall, og derfor er villig til å ofre seg selv? For tiden synes utviklingen å peke i retning av at etiske spørsmål blir ”juridifisert”, aller tydeligst kommer dette til uttrykk i USA, men lignende tendenser finnes også i Norge¹¹¹. Konsekvensen av en

---

¹¹⁰ Denne tankerekken forutsetter at straffen har en allmenpreventiv funksjon. Men dersom allmenprevensjonen ikke lar seg verifisere blir også forestillingen om retten som de svakes forsvarer vanskeligere å opprettholde.

¹¹¹ Knut Erik Tranøy har drøftet det problem han kaller *vår tids juridifisering av etikken* bl.a. i et foredrag i Forskningsrådet i mai 2000, refert i Etikkinformasjon nr 2-2000 (Tranøy, 2000). Her peker han på viktigheten av å skille mellom rett og moral, slik at jussen ikke overtar det som burde vært moralens virkefelt, og at heller ikke moralen institusjonaliseres etter juridiske modeller. Spørsmålet om faren for en juridifisering av etikken er særlig aktuelt når det gjelder de kliniske etikkomiteene ved sykehusene. Alle norske sykehus skal ha slike komiteer, først og fremst har de til oppgave å bidra med overordnede og prinsipielle problemstillinger til den medisinske

slik ”juridifisering” er at det som er lovlig sammenfaller med det etisk akseptable. Dette svarer til en formalistisk etikk-forståelse der særlig kontrollaspektet blir viktig. Den etiske refleksjon risikerer dermed å bli innsnevret til å dreie seg om grensesituasjoner og gråsoner. Dessuten er det i de fleste tilfeller en forenkling av kompliserte etiske spørsmål å overlate avgjørelsen til rettsvesenet. Etikken må stå på egne ben.

b) Mathias: Guttene ville bare utnytte ham

Mathias avviker i mange henseende fra de andre 12 mennene i materialet. For det første har han aldri vært gift eller levd i en heteroseksuell relasjon. For det andre er han mye eldre enn de andre. Og for det tredje befinner han seg på et evnemessig nivå som i alle fall ligger i ytterkanten av en normal utrustning. Jeg har vært i tvil om han bør inkluderes i materialet, men domsslutningen tar ingen forbehold om hans evnemessige status, det foreligger ingen psykiatrisk sakkyndig rapport om reduserte forstandsevner, og han har ikke fått sikring. Siden jeg i forarbeidet til intervjuene ikke formulerte kriterier om at evnenivå skulle være inklusjons- eller eksklusjonskriterium, har jeg kommet til at det saklig sett er riktig å bruke dette intervjuet på linje med de andre.

Mathias var dømt til fengsel i 3 år for seksuelle overgrep mot flere gutter, i tillegg måtte han betale en større erstatning. Ved straffeutmålingen hadde retten lagt vekt på hans uforbeholdne tilståelse og samarbeid under etterforskningen. De fengselsansatte fortalte at Mathias hadde misbrukt flere mindreårige der han bodde, det kunne være både 2 og 3 generasjoner fra samme familie – alltid var det bare gutter. De mente at han kom fra et miljø der slike overgrep var vanlig, og at Mathias ikke hadde intellektuelle evner til å gjøre seg opp en egen mening på tvers av rådende oppfatninger. Overgrep ble sett på som noe normalt.

Det er antagelig riktig at Mathias – kanskje uten å reflektere over det – har delt sitt miljøsholdninger til spørsmålet om sex mellom barn og voksne. Han forteller at dommeren i rettssaken spurte han om han angret, men det gjorde han ikke:

---

virksomhet. I USA har disse komiteene langt på vei utviklet seg til å bli rådgivende juridiske utvalg for sykehuseierne, med oppgave å avklare hvorvidt behandlingen befinner seg innenfor lovens rammer. Det er risikoen for å komme i økonomisk erstatningsansvar som har motivert denne utviklingen. Også på det politiske området er en lignende juridifisering mulig å observere, jfr. uttalelser fra professor Johan P. Olsen til Aftenposten 13.des.2001. Som leder av Arena-programmet om Norge og EU påpeker Olsen at en strengere lov-

”Nei, hva i all verden, hva skulle jeg angre på? De kom og ville ha sex, og det har de fått. Og det har jo han forkynt – min forsvarsadvokat – de kom for å få sex, og det har de fått”.

For Mathias var sex med unge gutter en måte å få kontakt på:

Intervjueren: *Du sier at sex betyr vennskap og nærhet; er det det som har vært det viktigste for deg?*

Mathias: *Nei, det var for å få besøk. Når man bor på landet sitter man helt alene, folk går ikke til hverandre, det har vært slutt i 20 år det – i 20 lange år.*

Intervjueren: *Så du har vært veldig ensom?*

Mathias: *Ja, jeg sitter jo helt alene.*

Intervjueren: *Så det å få unge gutter på besøk, det var en måte å få kontakt på?*

Mathias: *Ja, for det at – du vet, de er nå veldig rastløse, og mange ganger slapp de ned både det ene og det andre. Så det ble både gulvvasking og litt av hvert. Men det måtte nå ..... som regel måtte jeg jo gjøre det selv.*

Intervjueren: *Men det var verd det fordi det var så viktig å få besøk?*

Mathias: *Ja.*

Denne passasjen illustrerer for det første en av de store problemene med å intervju Mathias; at han er så full av assosiasjoner, avsporinger og tilfeldige tankesprang at det noen ganger er vanskelig å få tak i det han prøver å si. Når han skal fortelle om guttene som var på besøk, kommer han på at de kastet rask på gulvet. Så fokuserer han på det, enda det er betydningen av besøket jeg vil høre om. Men for det andre viser det hvordan han tenker – mellom innskuddene og tankesprangene: Han føler seg ensom, og han synes det er fint å få besøk. Likevel vil han ikke være med på at de har sex fordi han er ensom. Det er **guttene som tar initiativet**.

Intervjueren: *Men de guttene – de unge guttene du har hatt sex med opp gjennom årene, har det vært sånn at det er de som har kommet til deg og bedt om sex?*

Mathias: *Ja.*

Intervjueren: *Så det er ikke du som har kommet til dem, nei?*

Mathias: *Nei, for jeg kjente ikke de herre guttene her, jeg ble helt vilt forbauset. Og så hadde de så kolossalt rar mentalitet. For på bussen – det var nokså fullt, og jeg brukte å sitte på en bestemt plass, og så måtte jeg langt bakover – og da herjet en ..... Og så begynte de å herje med meg..... simpelthen så ble jeg angrepet på bussen.*

Mathias beskriver noe som ligner et seksuelt overgrep – mot ham selv. Han har blitt antastet av to mindreårige gutter på bussen. Fordi det virker så usannsynlig at dette kan ha skjedd, blir det også vanskelig å tro ham. Men på en eller annen måte var han involvert i et seksuelt spill med disse guttene. Det mest interessante med fortellingen er imidlertid at den viser hvordan Mathias forstår de seksuelle relasjonene mellom seg og guttene: Det er **han** som er i offerposisjonen, ungguttene vil ha sex, de utnytter ham, og de presser ham for penger.

---

og regelstyring i EU også får konsekvenser for politiske beslutninger i Norge, ved at politikken i mange tilfeller

Den seksuelle legningen til Mathias peker i retning av en homofil orientering med klare pedofile trekk. Når jeg uttrykker et visst forbehold med hensyn til pedofilien, er det fordi jeg ikke kjenner ham godt nok til å vite hvor entydig hans seksuelle interesse for unge gutter er. Det synes i alle fall å være på det rene at preferansene går i retning av unge gutter i prepubertet, eventuelt tidlig pubertet. I intervjuet forteller han at han aldri har hatt sex med noen kvinne, han har ikke overveid å gifte seg, og han ser heller ikke ut til å ha hatt sex med jevnaldrende menn. Hans eneste seksualpartnere har vært disse unge guttene. De har neppe vært hans kamerater eller likestilte, tvert imot har han vært bevisst på aldersforskjellen. Derfor kan han moralisere over deres spisevaner, kritisere at de kjører moped før de er 16 år, mislike at de drikker brennevin, osv. Til tross for deres barnslige oppførsel søkte han likevel kontakt med dem. Det har han antagelig gjort fordi det er lettere å få sex med barn enn med voksne. Det seksuelle spillet i forhold til en likestilt partner var for komplisert for Mathias.

Det jeg tidligere har pekt på når det gjelder skam og sårbarhet som årsakselementer i en overgrepstatferd gjelder også for Mathias. Hans sosiale mestringssevne er liten, kunnskapen om seksualitet lav, og kompetansen i forhold til intime relasjoner minimal. At den seksuelle orienteringen rettes mot mindreårige er derfor lett å forstå: Hans seksuelle praksis gjennom hele livet har handlet om sex med gutter, og det er dette han mestrer. Ungguttene krav om betaling for seksuelle handlinger tolker Mathias som uttrykk for at det er de som kommer til ham og vil ha sex. Samtidig føler han seg utnyttet av dem. I hans virkelighetsforståelse blir det derfor slik at han et langt stykke på vei opplever seg som gjenstand for andres behov og begjær – han stiller opp på dette fordi det er så vanskelig å si nei.

I intervjuet sier Mathias at han er ”toillat”, det samme sier han om sine foreldre og søsken. ”Toillat” betyr her psykiske problemer, eller nerveproblemer. Han mener det ligger til familien, og at problemene er arvelige. Selv har han ikke vært så mye deprimert, det er mer det at han har vanskelig for å forstå innfløkte ting, og at han kommer til kort. Man kunne kanskje tenke seg at han på denne måten forteller om en følelse av å være ”undermåls”. Dersom han virkelig skulle være det, er det ikke sikkert at han har vært plaget av den samme type skam-følelse som mange av de andre overgriperne. Han skjønner ikke at han har noe å

skamme seg over. På den andre siden blir det spekulativt å anta at skamfølelse er avhengig av intellektuell kapasitet, i virkeligheten vet vi lite om det.

Det høres rimelig ut når Mathias forsøker å uttrykke at det ikke er ensomheten som bringer ham inn i seksuelle forhold til unge gutter. Han har ønsket sex, og fått det. Han har også ønsket kontakt, nærhet og intimitet, det har han fått i mye mer varierende grad. Hele tiden er det den seksuelle komponenten i handlingene som har vært hans hovedfokus. Men det er en annen mulighet vi har sett bort fra når det gjelder hans seksuelle atferd, og det er et spørsmål i forlengelsen av hans forestilling om å være ”medfødt toillat”: kan det tenkes at selve den seksuelle preferansen for unge gutter er medfødt, dvs. genetisk betinget? I så fall kunne pedofili forstås som en seksuell legning på linje med homofili, heterofili osv¹¹².

Mitt utgangspunkt har hittil vært at overgrepshandlinger er relatert til såkalte dynamiske faktorer – dvs. årsaksforhold som er foranderlige og dermed gjenstand for korrigerende behandling. Derfor har jeg vært kritisk til pedofilibegrepet. Synet på overgrepshandlinger berører imidlertid diskusjonen om seksuell legning og seksuell identitet som essens eller konstruksjon: kan seksuell legning velges – og dermed forandres – eller er den medfødt og uforanderlig?¹¹³

Internasjonalt foreligger det ingen studier som viser at overgrepsatferd skyldes genetiske forhold, heller ikke at spesifikke genetiske kjennetegn skulle være identifisert i overgripernes arvestoff. Dette betyr for det første at det ikke er belegg for å knytte overgrepshandlingene til bakenforliggende strukturer i form av legning eller personlighetstype. For det andre betyr det at de parafille tilstandene – så som pedofili, nekrofil osv. – ikke lar seg kartlegge som egne genetiske fenomener. Personer med en pedofil orientering mangler spesielle, arvelige kjennetegn. Det er derfor ikke mulig å vite om denne orienteringen er statisk, dvs. uforanderlig og naturgitt, eller om den er dynamisk og foranderlig.

---

¹¹² ICD-10 inkluderer ikke pedofili som egen diagnose, men det gjør DSM-IV-TR (American Psychiatric Association, 1987). DSM-IV beskriver funksjonelle kjennetegn knyttet til pedofili uten å ta standpunkt til de mer spesifikke årsaksforhold. I praksis blir pedofili vanligvis brukt som en beskrivelse av en legning eller en tilstand av mer varig og uforanderlig karakter.

¹¹³ Dette er en stor diskusjon som omfatter mange og til dels svært forskjellige fagmiljøer. I boka **Kjønn i bevegelse** er det på s.67-82 gitt et kort riss av denne diskusjonen (Almås & Benestad, 2001). Standpunktene i diskusjonen mellom essensialister og konstruksjonister fordeler seg over hele spekteret fra de klare ytterpunkter til de kompliserte mellomløsninger.

I tilfellet Mathias er det mange huller når det gjelder forståelsen av hans forhold til unge gutter. Teorien om skam og sårbarhet gir noen svar, men slett ikke uttømmende. Heller ikke er det lett å forklare hans atferd ut fra en teori om en grunnleggende avmaktsfølelse. Og så langt finnes det ikke belegg for å hevde at hans atferd dreier seg om medfødte, genetiske årsaker. Vi må kanskje nøye oss med å la årsaksproblemet stå åpent. Men muligens er det også slik – som vi tidligere har vært inne på – at seksualiteten er både mangfoldig, uforutsigelig og tvetydig? Mathias selv ønsker seg nok klare svar, det nevner han i intervjuet. Det ønsket er han ikke alene om.

c) Nils: Var fiksert på porno

Nils hadde fått en ganske streng dom for seksuelle overgrep mot barn, til sammen 4 år pluss sikring. Han hadde misbrukt både datter, stedatter og en niese, barna var i alderen 7 år og oppover mot prepuberttet da overgrepene skjedde. Etter at han ble arrestert har Nils gått i terapi, og det gjorde at jeg var i tvil om han skulle inkluderes i intervjumaterialet. Jeg har likevel kommet til at han skal det, fordi det er individualterapi han har gått i, og opplegget har vært av en mer generell karakter enn de overgrepfokuserte terapiene.

Nils mener at han har en usedvanlig sterk seksualdrift, som 7-åring hadde han sin første seksuelle erfaring, og i ungdomstiden hadde han sex med gutter og jenter; både jevnaldrende og yngre og eldre.

Nils: .... jeg har jo vært temmelig sexfiksert da, fra jeg var liten gutt. .... Det var på alt som kunne gå, for å si det sånn – alt som kunne gå i en ”fil”.

Intervjueren: At du er bifil?

Nils: Ja altså, jeg var det.

Intervjueren: Du hadde sex med både gutter og jenter?

Nils: Ja, og voksen-sex også da, selvfølgelig.

Intervjueren: Du hadde voksen-sex både med kvinner og menn?

Nils: Jada.

Intervjueren: Når debuterte du seksuelt da – når hadde du din første seksuelle erfaring?

Nils: Nja, jeg var en en 7 år kanskje.

Intervjueren: Var det en gutt eller jente?

Nils: Det var ei jente, en slektning. Hun var like gammel hun også.

Intervjueren: Var det en fin opplevelse?

Nils: Javisst. Og så ble det blader, masse blader. Etter hvert ble det også film, film, film. Og denne fikseringen på porno hadde jeg helt til jeg ble tatt.

Intervjueren: Så du hadde mye pornofilm og pornoblader når du ble tatt?

Nils: Det var kun voksen-sex, det var ikke noe barne-sex. Så jeg mener selv at jeg har kommet meg ut av den dype fikseringen på sex gjennom det som har skjedd med meg.

Den største seksuelle utfoldelsen hadde han i ungdomsårene, da hadde han til enhver tid en rekke seksualpartnere av begge kjønn og flere alderskategorier. Som 17-åring begikk han sine første seksuelle overgrep, dommen mot ham gjelder en niese i alderen 8-9 år. Etter at han giftet seg endret han seksuell praksis; selv er han overrasket over at han ikke var utro mot kona. Derimot startet overgrepene mot en stedatter, etter hvert også en datter. Men den sterke seksualdriften og overgrepene bekymret ham, han opplevde det som om han hadde et ”dyr” inni seg, en kraft han ikke kunne kontrollere:

Det å bli tatt var en åpenbaring i seg selv for meg, det var veldig godt for meg – endelig å få lagt kortene på bordet. Jeg hadde gått ganske lenge og slitt med dette, tenkt på det – at det måtte ta en slutt. Men jeg hadde ikke såpass styrke at jeg klarte det, da vet du, å få det frem. Så det var godt for meg at det ble oppklart. Det var stedatteren min dette hendte med. Ja, når var det at det begynte? Det var vel når hun var en 8 år – det begynte med dusjing sammen liksom, at vi vasket hverandre liksom – og hadde det fint sammen i dusjen. Og det ... men så ble det bare at det ballet på seg, vet du, det ble til at vi daglig vasket inn og såpet inn, vet du. .... Så, ja .... det ble nå bare sånn som det ble, med vasking og beføling.

Intervjueren: Hun onanerte deg?

Nils: Ja ja, ja.

Intervjueren: Og du fikk utløsning?

Nils: Mmm. Ja.

Det samme skjedde med datteren da han litt senere begynte med henne, slik det også tidligere hadde skjedd med niesen. Alle jentene har vært i alderen 8-9 år og oppover til tidlig pubertet. Den sterke seksuelle kraften i hans orientering mot disse jentene fikk den rettspsykiatriske sakkyndige til å erklære ham for pedofil, selv føler Nils det er helt feil fordi han hele tiden har vært seksuelt tiltrukket av kona si – og nå kjenner han ingen draging mot barn lenger. Jeg lurte på om interessen for barn ble borte i forbindelse med terapien, men det tror han ikke. Nils mener det er fengselsstraffen som har fått ham til å slutte å tenke på barn.

En sterk seksualdrift i kombinasjon med fiksering på porno, har vært elementer i Nils sin overgrepsatferd. Ikke minst politiet er opptatt av forholdet mellom overgrep og pornografi, det samme gjelder rettsvesenet. Antagelsen om at det her foreligger årsakssammenhenger – dvs. at bruken av porno fører til overgrep – er hovedbegrunnelsen for å kriminalisere både bruk og besittelse av barnepornografi. Nils har holdt seg til voksenporno, og han har hatt sex med både barn og voksne på samme tid.

Det finnes ingen forskning som bekrefter at det er årsakssammenhenger mellom bruk av pornografi og seksuelle overgrep. Derimot synes det å være belegg for å anta at det blant storforbrukere av pornografi er en større grad av voldelighet enn hos andre overgripere¹¹⁴. Det behøver ikke å bety at det er et årsaks- virkningsforhold mellom porno og vold, heller ikke kan man vite hvorvidt pornobrukere rent faktisk har utøvet vold i de enkelte tilfeller. Lite tyder på at pornografien har inspirert Nils til å begå skadelige eller ulovlige handlinger. Men han har vært bekymret for sin avhengighet av pornografi. Heime i stua kunne han sitte og se pornofilm utover natta – etter at kona hadde lagt seg. Deres sexliv var imidlertid upåvirket av pornobruken, det samme gjaldt overgrepene mot datter og stedatter, men Nils følte seg fanget av en tvangsmessig forestilling om å **måtte se på** pornofilm. Det var ubehagelig.

Fra en psykologisk synsvinkel kunne det være nærliggende å anta at pornografien var en erstatning for nærhet, og slik kom i stedet for normal voksensex. Da ville bruken av pornografi også være uttrykk for en mer grunnleggende følelse av avmakt i forhold til sex. Eller den ville kunne sees på som en måte å håndtere skam og sårbarhet på. Denne tolkningen har imidlertid mange svakheter, først og fremst fordi Nils hele tiden har opprettholdt en normal seksualitet i forhold til en jevnbyrdig og likestilt kvinne. Det finnes ingen forskning som bekrefter at pornografi i seg selv er skadelig for seksuallivet¹¹⁵. Da er kanskje selvbildeproblematikk et element som har hatt en klarere og mer direkte betydning for hans seksuelle praksis: Han har alltid følt seg mindreverdige og lite kompetent. I noen tilfeller kan lav selvfølelse føre til et behov for å kompensere gjennom å fremstå som seksuell attraktiv. Nils har likevel ikke hatt noen promiskuøs seksuell atferd.

Kan det så tenkes at han er pedofil? Hans praksis er forenlig med definisjonen i DSM-IV-TR, hvor pedofili kan foreligge i kombinasjon med tiltrekning til voksne kvinner så vel som til menn. Diagnosekriteriet er imidlertid at det også skal foreligge intens og vedvarende seksuell interesse, opphisselse osv. rettet mot barn i førpubertets alder over et tidsrom som minst strekker seg over de siste 6 måneder. Det siste kriteriet var ikke lenger oppfylt da jeg snakket med Nils, men det kan godt ha vært til stede under rettssaken. I retten mente den psykiatriske sakkyndige at pedofilien var manifest og permanent uforanderlig. Derfor fikk Nils flere års

---

¹¹⁴ Jfr. forskningsrapport presentert på 7th Conference of the International Association for the Treatment of Sexual Offenders, Wien 11.-14.sept. 2002: **An examination of Criminal History, Violence, Risk and Pornography Production**, ved Ron Langevin, Toronto Canada (Langevin, 2002).

¹¹⁵ Jfr. Elsa Almås **Den skjulte lyst** s.162-171 (Almås, 1988).

sikring, og krav om oppfølgende samtaler hos psykolog i sikringstiden dersom sikringen skulle åpnes¹¹⁶.

Den sakkyndiges forståelse av pedofili understreker antagelig det poeng jeg flere ganger har vært inne på, at dette er en problematisk diagnose. Om pedofili skal anvendes må det være med forbehold. Men viktigere enn diagnosekriteriene i seg selv er det å spørre hvilken nytteverdi diagnosen har i det praktiske liv. For Nils har det ført til flere års ekstra sikring. Kanskje er det likevel ikke så galt, for hans problemer tilsier at han bør fortsette i behandling. Selv om Nils ikke tror på noen sammenhenger, synes det opplagt at han ikke ville ha kommet dit han er i dag uten den behandlingen han har vært gjennom.

Nils fremstår med en historie som bekrefter at seksuelle overgrep kan ha en seksuell motivasjon, og at de altså ikke behøver å være symptomer på andre og mer ”egentlige” problemer. I likhet med Mathias er det ikke lett å forklare hvorfor han handlet som han gjorde – noe som selvsagt også kan skyldes at jeg bare kjenner ham fra et relativt kort intervju. Ikke desto mindre er også hans historie et bidrag til antagelsen om seksuell atferd som komplisert, sammensatt og uforutsigelig. For å arbeide med denne typen problematikk blir det derfor nødvendig å trenge inn i kompleksiteten, heller enn å søke etter forklaringer som samler opp og utjevner ulikhetene.

3.1.6. ”Jeg ble offer for en sammensvergelse”

I det følgende skal jeg presentere utdrag av historiene til de 3 informantene i materialet som mener at de er blitt uskyldig dømt. Alle er dømt for overgrep mot barn – alle bodde sammen med, og hadde et oppdrageransvar for disse barna. Sosialt og menneskelig er det store forskjeller mellom dem, men et fellestrekk synes å være at relasjonene til ektefelle/partner er preget av kaos.

---

¹¹⁶ Det var sosialkonsulentene ved fengslet som opplyste dette i forbindelse med intervjuet. Informantene hadde gitt tillatelse til at jeg fikk tilgang til alle dokumenter fra rettssaken, inkl. sakkyndigeerklæringer. I praksis har jeg bare i begrenset grad gått inn i disse papirene da intervjuene og øvrig kontakt (gruppeterapien) har gitt meg den informasjon jeg trengte for undersøkelsens formål.

a) Ingebjørn: Det var bare rot

Helt siden 1981 har Ingebjørn levd i det man fra utsiden ville kalle kaos og rot. Fra en uoversiktlig ytre livssituasjon går det tråder til en indre erfaringsverden preget av høyt stress, dårlig oversikt og lite kontroll. Ingebjørns liv inneholder en rekke oppbrudd, både geografisk og emosjonelt. Det virker likevel ikke som han opplever sin kaotiske livssituasjon spesielt stressende, snarere beskriver han seg selv som kontrollert og i stand til å finne ansvarlige løsninger på uventede problemer. Derimot mener han eks-samboeren var upålitelig, impulsstyrt og lite kvalifisert for de krav foreldrerollen stilte til henne. Eks-samboeren er en viktig person, for hun er mor til to barn de har sammen. Det var hun som anmeldte ham for å ha misbrukt datteren deres. Eks'en hadde rusproblemer, sier Ingebjørn – det hadde han selv også, men i motsetning til henne drakk han aldri på en måte som gjorde at ungene ble berørt.... Sier han.

Ingebjørn fikk en lang straff – 5 ½ års fengsel lød dommen på, og omfattet både voldtekt og incest mot datteren da hun var i alderen 5-9 år.

Ingebjørns historie er vanskelig å få oversikt over; den er fylt av mennesker og begivenheter som hopper seg opp i kaotiske og kompliserte relasjoner. Når jeg har valgt å feste meg ved kaosdimensjonen, er det fordi den generelle kunnskapen om overgrepstater synes å indikere at nettopp kaos svært ofte er en ledsagende omstendighet i forbindelse med overgrepssproblematikk.

Historien startet da Ingebjørn ble kjent med en kvinnelig skoleelev i en naboby, de innledet et forhold og fikk etter 3 år en sønn. Da bodde de ikke lenger sammen. 3 år senere fikk de et nytt barn, denne gangen en datter, heller ikke nå bodde de sammen. Men i årene mellom de to fødslene hadde de hatt felles adresse i kortere perioder. Ingebjørn forteller at han ordnet opp med bolig for barnas mor etter den siste fødselen. De følgende 2-3 år holdt de en slags kontakt, forholdet var ganske variabelt, og i forbindelse med en fest stakk han henne ned med kniv. Han fikk ½ års fengsel for det, men mente hendelsen var et rent uhell. Knivstikkingen fikk ingen konsekvenser for forholdet. I 1990 gikk det likevel mot en definitiv slutt, hun flyttet sammen med en ny mann, ble gravid med en tredje, og holdt på å omkomme av blodtap i forbindelse med at hun spontanaborterte. Midt oppi alt dette foreslo hun for Ingebjørn at de

skulle gifte seg, noe Ingebjørn avslo – han hadde betenkeligheter med alkoholproblemet hennes og all festingen!

I Ingebjørns verden var det nok av damer. Da forholdet til eks'en tok slutt, hadde han allerede gått inn i et nytt forhold, problemet var bare at den nye bodde et stykke unna. Derfor innledet han et forhold til en tredje dame, henne hadde han på si' en stund, til han skjønnte at det ikke gikk an å kombinere så mange på én gang. Hans utflukter ble tilgitt, og i 1993 flyttet han sammen med henne som han hadde blitt sammen med i 1990. Siden da har de vært et etablert par. I 1995 splittet de opp bo-fellesskapet, Ingebjørn forteller at det var p.g.a. økonomiske forhold knyttet til trygdeordninger, skatt og lignende.

Ingebjørn skjønner ikke helt hvorfor han ble anmeldt for overgrep – han stiller seg uforstående til at det skulle ha skjedd noe galt, det gjør hans nåværende samboer også, sier han. En mulighet han kan tenke seg er at barnas mor var redd for å miste omsorgsretten:

Jeg tror det at hun fryktet at ungene skulle flytte fra henne, rett og slett, at guttungen skulle flytte – kanskje jentungen hadde vært inne på det samme, jeg vet ikke. Jentungen har jo aldri hatt noe imot meg for å si det sånn, hun har aldri vist noen tegn til det. Jeg fikk jo aldri noen resultater fra skolen, når de gikk på skolen og sånn. Så kontaktet jeg skolen selv, for jeg syntes det var litt greitt, for det at ... noen ganger kom jentungen med oppgaver som de hadde fått, som de skulle ha i helgene, med litt spørsmål og sånn forskjellig – så hadde hun med seg noen sånne til meg. Og så fikk jeg jo ikke greie på hvordan det gikk med de herre greiene, så jeg ringte til skolen og fikk kontakt med skolen, og de syntes det var hyggelig at jeg ville ta kontakt og sånn, og jeg skulle få greie på foreldremøter og alt mulig, hvis det var noe sånn. Så det var i grunnen da, når jeg begynte å jobbe med det herre, det var da at det herre ble sånn, det var da det .... eh, ja, at hun begynte .....

Barnas mor ble urolig da han begynte å engasjere seg i barnas livssituasjon, mener han. Særlig gutten var knyttet til ham, det virket også som jentungen helst ville være hos ham. På et annet sted i intervjuet lanserte han en teori om at det kanskje var eks'ens bror som sto bak anmeldelsen.

Det er ikke lett å vite hvordan Ingebjørns historie skal tolkes. Mye taler for at han lyver når han påberoper seg uskyld. Han har hatt alkoholproblemer gjennom mange år, drikkingen foregikk også i helger hvor han hadde samvær med barna. Han hadde til og med drikkekomiser på besøk i samværshelgene. Ved én anledning så barna pornofilm hjemme hos ham, da lå han og sov. Straks han ble klar over hva som foregikk stoppet han

forestillingen, sier han. Men han har et kaotisk forhold til seksualitet, og ser ut til å mangle evne til å bygge modne, selvstendige og likeverdige par-relasjoner.

I likhet med meg tror jeg retten har oppfattet Ingebjørns historie som lite troverdig. I overgrepssaker mot barn er det kjeden av indisier som ofte avgjør utfallet. Ingebjørns seksuelle praksis er påfallende, hans alkoholforbruk uforenlig med rollen som ansvarlig oppdrager, og hans konsekvente bagatellisering av egne svakheter skjerper mistenksomheten. Men er han derfor skyldig?

Fra årene som fengselsprest husker jeg den uroen jeg av og til følte i forhold til fanger med rufsete livsførsel og langt rulleblad – slike som Ingebjørn: Kunne det være at noen av dem likevel var uskyldig dømt? Indisier er aldeles ikke det samme som bevis, og i det norske rettsvesenet er det fremdeles forskjell på kong Salomo og Jørgen Hattemaker. Den samme uroen har jeg hatt i forhold til Ingebjørn, den lange kjeden av indisier og uhumskheter til tross. Da jeg hadde skrevet ut intervjuet og lest gjennom det, var uroen mye svakere. Å lese svart på hvitt det han hadde sagt fikk meg til å tenke: Det er ikke sikkert at retten har vært på ville veier. Heldigvis. Håper jeg.

Her forlater vi Ingebjørn. Ved å luften en flik av min uro har jeg kanskje kommet i skade for å gi støtte til antagelsen om at overgrepssaker ofte er oppkonstruerte og overdrevne fenomener. Slike antagelser ønsker jeg selvsagt ikke å gi næring til. Uroen gjør det imidlertid aktuelt å stille det mer grunnleggende spørsmål om hvordan overgrepssakene skal behandles. Finnes det andre arenaer enn rettssalens for å utforske det landskap som gjemmer seg bak anklager om seksuelle overgrep? Vårt korte møte med Ingebjørn gir et glimt inn i den usikkerhet overgrepssaker byr på, og som gjør det så vanskelig å skille sannhet fra løgn. Rettslige prosedyrer, bevisførsler og vurderinger av troverdighet vil kanskje aldri kunne trenge gjennom denne usikkerheten?

b) John: Det handlet om penger og sjalusi

Også John har levd et turbulent liv, i perioder preget av mye alkohol men ikke verre enn at han har klart både jobb og økonomiske forpliktelser. Han ble dømt til 5 års fengsel for seksuelle overgrep mot datteren til sin samboer, overgrepene pågikk over en periode på nesten

10 år, frem til hun var 15. Etter løslatelsen vet han ikke hva han skal gjøre, han har fått et høyt erstatningskrav, og domfellelsen innebærer at han må finne seg en helt annen jobb.

John ble kjent med jentas mor – Torill – i 1981, de flyttet sammen nesten med det samme. To ting kjennetegner familien han kom inn i: høyt alkoholforbruk og et fritt forhold til sex. Han forteller om første gangen han ble med Torill heim:

Det er ... det reagerte jeg vel litt på og, når jeg ble kjent med de folka, for det gjelder familien, liksom – for første gangen jeg ble sammen med henne, så var jeg med hjem der hun bodde, da. Og da var vi jo 3 par i senga – det var første kvelden. Og da var jo dattera til han ene broren – hun var jo på rommet der, mens det var 3 par i senga! Og datter til Torill, hun kom inn på soverommet da.

Intervjueren: Mens dere holdt på?

John: Ja, det var liksom .... pytt, betydde det noe, liksom?

Intervjueren: Jenta var 5 år?

John: Ja.

Intervjueren: Hva tenkte du om det?

John: Mnei, jeg vet ikke, jeg. Jeg synes jo det var ..... det var over de moralske strekene jeg hadde, i alle fall. Men det var jo allright, også.

Intervjueren: Det var i den tida du hadde mye alkoholproblemer, det?

John: Ja, dvs. jeg hadde et svakt alkoholproblem, men det ble forsterka da, for de drakk jævla mye da, de folka.

Jeg spurte om det ikke var noe i retning av overgrep å la mindreårige barn være til stede når voksne hadde gruppesex, men John mente ikke det. Barna var jo ikke inkludert i de seksuelle handlingene, de ble bare tilfeldigvis vitne til det som skjedde. I Torills familie hadde alle sex med alle – det gikk på kryss og tvers, både når det gjaldt relasjoner og generasjoner:

Broren – han ene broren til Torill, var jo også alkoholiker. Så ....Og mora, hun ..... det var de første åra jeg ble kjent med dem, mora hadde jo en elsker som faren visste om, han var jo hjemme hos de og greier – på fest. Og faren hadde elskerinner, og alle ungene visste om det også. Og det var helt greitt.

Intervjueren: Det virker som det har vært noen normer her da, som er annerledes enn det som er vanlig i mange andre sammenhenger. Men det er ikke sikkert at det var bare denne familien – det kan ha vært et større miljø?

John: Ja, det kan det, men det kjenner ikke jeg noe til. Så .... Men de jeg ble kjent med hadde den samme oppfatninga, liksom. For det var – det var liksom sånn, han eldste broren han var sammen med ei dame – eldste broren til Torill altså, og denne dama hadde 2 døtre. Og han yngste broren, han er gift med yngste dattera – hang du med nå?

Intervjueren: Ja, jeg tror det. For da var han altså ....

John: .. han var gift med dattera til kjerringa til sin eldste bror (og Torills bror). Og han yngste broren han hadde også vært sammen med mora til kona si. Og med søstera til kona si. Og han som var sammen med mora da – i det forholdet – han hadde også vært sammen med den mellomste dattera.

Intervjueren: Akkurat, så han hadde vært sammen med både mora og dattera, han da.

John: *Jada. Og det hadde han yngste sønnen også. Og samboeren min og hun mora i det forholdet der, de hadde jo ligget i samme dobbeltseng med hver sin mann. Og han ene mannen da, som lå med mora til ... eller med kona til broren, det var yngste broren. Ikke sant.*

Intervjueren: *Dette er nesten så komplisert at jeg ikke henger med lenger, men jeg skjønner sånn i grove trekk tegninga.*

John: *Ja, sex var en utprega del av livet deres. Etter min oppfatning så vet de hvilket middel det er, og så oppnår de saker og ting bedre.*

Den atferden John her beskriver er en typisk promiskuøs seksuell atferd. Men han setter den ikke i sammenheng med overgrepssproblematikk, selv om det i et faglig perspektiv ville være naturlig å spørre hvorfor alle disse menneskene har sex med hverandre. Sex som kommunikasjonsmiddel til erstatning for andre måter å kommunisere på – slik tilfellet er for disse menneskene – fører vanligvis til at varselklokkene begynner å lyse. Det gjør de ikke for John. For han observerer ingen bruk av vold eller tvang, incesttabuet blir ikke krenket, og det ser ikke ut til at mindreårige har sex med voksne.

Han har imidlertid observert mer enn han i første omgang gir uttrykk for. Etter hvert forteller han at han tror Torills datter er blitt misbrukt av sin morfar, kanskje også av sin biologiske far. Samtidig holder han fast på at han selv ikke har gjort noe. Men når han prøver å fremstille det som om han selv aldri har tatt del i svigerfamiliens løsslupne seksuelle praksis, blir det vanskelig å tro på ham. Hvordan kunne han være i denne familien i 10 år uten å ta del i deres seksuelle lek? Én ting er likevel å leke, noe helt annet er å begå overgrep.

Det er ikke den seksuelle promiskuiteten John er opptatt av – den ser det ut til at han har tilpasset seg. Hans fokus er rettet mot familiemedlemmenes alkoholproblemer, deres forhold til penger og det han forstår som deres materielle sjalusi. Han mener at han med sin gode utdanning og sitt faste arbeidsforhold bidro betydelig til deres økonomiske opphold, derfor ble de urolige da han etter hvert signaliserte at han ville trekke seg ut. De ville jo ikke gi avkall på gullkalven sin, sier han. Til slutt måtte de innse at han likevel var tapt, da konkluderte samboeren: *"Dersom ikke jeg får deg, skal heller ingen andre få deg"*.

Så startet spillet. Han tror samboeren neppe ville ha ham tilbake for hans egen del, det var penger og sjalusi det handlet om. Sex visste de mye om – alle sammen, og de hadde erfaring med seksuelle overgrep. Intet kunne være mer nærliggende enn å koble sammen overgrep og

penger. Som han sier: ”*Sex var en utprega del av livet deres. Etter min oppfatning så vet de hvilket middel det er, og så oppnår de saker og ting bedre*”.

Med dette utgangspunktet var løpet lagt frem mot en overgrepsanklage der seier i rettsvesenet ville bringe erstatningspenger i kassa. Han ble dømt til 5 års fengsel og 180.000 kroner i erstatning ..... Så enkelt var det. Ifølge John.

Men har han rett når han hevder å være offer for et komplott med påfølgende justismord? Problemet synes å være storfamiliens seksuelle praksis. Den passer godt til enkelte av de mer generaliserende beskrivelser av typiske overgrepsfamilier slik vi for eksempel finner det i boken **Incest. Psykologisk forståelse og behandling** (Borchgrevink & Christie, 1991). Forfatterne, som begge er psykologer, peker på at særlig grensene er forstyrret i incestfamiliene, og det på 4 plan: grensene mellom familien og samfunnet, grensene mellom generasjonene, grensene mellom mennesker og endelig grensene innen hver enkelt person (s.37). En slik beskrivelse passer godt til Johns svigerfamilie – her mangler det grenser i alle retninger. Som medlem i denne familien er det sannsynlig at også John har vært en del av det incestuøse, eller grenseløse samhandlingsmønsteret. På dette punkt i fortellingen virker det som om han minimaliserer sin egen rolle.

Min undring er likevel ikke knyttet til spørsmålet om et mulig justismord – den er i stedet knyttet til selve overgrepshandlingene: Hvorfor ble det utpekt bare én mulig gjerningsperson? Dersom Johns fremstilling er riktig, gir det liten mening å tenke at bare han kan være skyldig. Kanskje er det til og med slik at John er den eneste uskyldige, og at de skyldige aldri er blitt identifisert?

Jeg har enda en undring knyttet til John. Det dreier seg om hans empatiske evner. I intervjuet fremstår han som sint, til tider nokså hevngjerrig. I lys av hans påstand om å være uskyldig er det forståelig; ingen uskyldige går gjennom en incestsak uten å bygge opp sinne og fortvilelse, og det i bølter og spann. Men også John tror at stedatteren har vært utsatt for overgrep, da skulle man tro at han hadde medfølelse med henne for den smerten hun er blitt påført. Det har han ikke. Kanskje er det hans empatiske kapasitet som ikke strekker til, han har nok med sitt eget. Også det er forståelig. Likevel er det et tankekors at hennes smerte er helt ute av hans orientering, for hun er tross alt bare et barn. Det skal gode grunner til for at voksne mennesker

i omsorgsposisjoner distanserer seg fra barns smerte i en slik grad at de mister evnen til å være støttende og medfølende.

Etisk er det mange og til dels kompliserte problemstillinger som oppstår i forlengelsen av Johns historie. Grunnleggende handler det om hans troverdighet, og hva det er som har ført ham dit han er i dag. For den etiske drøftingen kan det være relevant å velge mellom to hovedposisjoner: Enten å ta utgangspunkt i at han er uskyldig, og så rette søkelyset mot de mekanismer som fører til at uskyldige utsettes for grunnløse incestanklager. Eller å forutsette at han er skyldig, og så drøfte hva det innebærer for offeret og andre involverte at overgriperen holder fast på påstanden om å være uskyldig.

I incest-saker er det sjelden mulig å innta nøytrale posisjoner. Det kan derfor synes vanskelig å drøfte Johns handlinger i et etisk perspektiv uten å vite hva som faktisk har hendt. De fleste vil overlate til rettsvesenet å dømme – og ser ikke noe problem i at den etiske refleksjon dermed kommer til å bygge på juridiske og rettslige premisser. Rettsvesenets fordel er at det besitter en autoritet og kompetanse som gjør det mulig å treffe beslutninger vedrørende skyld eller uskyld. Konsekvensen er imidlertid at etikken underordnes de rettslige, autoritative beslutninger, og sannheten blir en del av temakretsen skyld, ansvar og straffereaksjoner. Spørsmålet blir da: Er det slik vi **ønsker** at det skal være? Og like mye: Er det slik det **faktisk må** være? Mitt svar er nei på begge spørsmål. Det bør ikke være noe absolutt sammenfall mellom juss og etikk.

For det første:

Jussen er kasuistisk, regelorientert og løsningsfokusert. Ikke noe galt med det, men som veiviser i etiske spørsmål blir jussen noen ganger overfladisk og formalistisk. Etikdens oppgave er derimot å bidra med materiale til en åpen og selvstendig refleksjon, først og fremst ved å tydeliggjøre ulike handlingsvalg og konsekvensen av disse, men dernest også ved å klargjøre kriterier for forståelsen av rett og galt i aktuelle valgsituasjoner.

For det andre:

Ikke alt som er lovlig behøver å være etisk akseptabelt. Men heller ikke alt som er ulovlig behøver å være galt. Å si det første er neppe kontroversielt – de fleste er enige om at etikken ikke alltid kan godkjenne det lovverket aksepterer. Det siste utsagnet derimot åpner opp for å

relativisere plikten til lovlydighet, og det har ingen allmen tilsutning. De lovbrudd opinionen vil kunne forsvare er antagelig bare sivil ulydighet, og da på helt bestemte premisser. Imidlertid er det et spørsmål om ikke etiske krav om tilnærmet absolutt lovlydighet bør nyanseres noe, ikke minst av hensyn til mindretallsgrupperinger i samfunnet som kan få sine rettigheter svekket gjennom lovlig fattede flertallsvedtak¹¹⁷. Demokratiet skal ikke bare sikre flertallets vilje, det skal også verne mindretallet mot urimelige inngrep.

For å unngå misforståelser: Jeg tenker ikke på straffelovens sedelighetskapittel som et område der ulovlige handlinger kan forsvares av moralen og etikken. Problemet med sedelighetskapitlet er derimot den tette forbindelsen mellom strafferettslig skyld og påfølgende straff.

For det tredje:

Det hender at det av og til er forskjell på formaliteter og realiteter. Jussens klarlegging av formalitetene gir ikke alltid innblikk i hvordan de involverte personer har tenkt og følt, eller hva som har vært beveggrunnene for deres handlinger. Én ting er derfor å drøfte lovlighet og straffbarhet, noe helt annet er å bidra med materiale som gjør det mulig for folk å leve med det som har skjedd. Til de modne handlingsvalg hører selverkjennelsen som en avgjørende forutsetning. Etikken vil i stor grad måtte lene seg på innsikt fra psykodisiplinene og fra sjelesorgen, og slik legge vekt på integrasjonen mellom person og handling. Jussen er på sin side mindre interessert i denne integrasjonen, og spør heller hva som er realistisk, gjerne på basis av tanken om et minste felles multiplum.

I Johns tilfelle vil den juridisk pregede forståelsen av overgrep innebære at det først må skje en avklaring av sakens såkalte ”faktiske forhold”. Det har allerede skjedd, han er dømt og sitter i fengsel. Han er pr. definisjon skyldig. Etisk vil det da kunne være rimelig å drøfte konsekvensene av hans benektende holdning, ikke minst med sikte på å finne ut hva det betyr

---

¹¹⁷ I dag er en raskt voksende bybefolkning i ferd med å drive gjennom lover og bestemmelser som sikrer flertallet naturopplevelser på bekostning av levebrødet til mennesker som gjennom århundrer har hatt sitt næringsgrunnlag knyttet til den samme naturen. Ett eksempel: Vedtak om midlertidig vern av landskapsområder kan bety forbud mot tømmerhogst og annen inntektsbringende virksomhet, uten at det ytes erstatning for de påførte tap. Slike midlertidige vedtak har vist seg å kunne vare i både 10 og 20 år. Da er det lett å forstå at tapene for bønder med ellers synkende inntekter er merkbare – naturen er tross alt en del av deres livsgrunnlag. Næringsvirksomhet i båndlagte områder er ulovlig, men er det dermed etisk kritikkverdige? Denne typen konflikter er neppe av samme prinsipielle rekkevidde som de problemstillinger vi tradisjonelt har reservert for den sivile ulydighet. Men temaet viser etter mitt skjønn at det ikke kan være noen selvfølge at utøvelsen av flertallets demokratiske rettigheter i alle tilfeller – uten forbehold – gis moralsk legitimitet.

for fornærmede å måtte leve med hans avvisning. Ikke bare er hun offer i fysisk forstand, på det psykiske plan må hun også kjempe mot hans benekting og ansvarsfraskrivelse. Det gjør henne til et dobbelt offer.

Men så kan det jo tenkes at John likevel er uskyldig, slik vi har sett eksempler på fra andre overgrepssaker i vårt land. Da er også han et offer. En slik offerposisjon reiser etiske spørsmål særlig i forhold til politiets, påtalemyndighetens og andre offentlige instansers virksomhet som har bidratt til å bringe saken for retten. Hvilket ansvar har disse for at en uskyldig mann er blitt påført store og unødvendige lidelser?

Den tredje muligheten er å gi avkall på de juridiske problemstillinger med sine tilhørende rettslige og påtalemessige virkemidler. Da er vi ikke lenger avhengig av at skyldspørsmålet klarlegges innenfor rammer der skyld følges av fengselsstraff. En slik mulighet finnes innenfor ordninger som den canadiske "Community Holistic Circle Healing" (CHCH), den australske "Community Accountability Conference" (CAC), og andre¹¹⁸. Her møtes overgriper, offer og andre berørte for å forhandle om hvordan de skal forholde seg til det som har skjedd. Hensikten er å sette i gang prosesser som kan føre til oppgjør og helbredelse; prosesser som legger vekt på at alle parter skal erfare samfunnets omsorg – men der også gjerningspersonen ilegges en straffereaksjon på et mer symbolsk plan, likevel ikke fengselsstraff. Det skulle vært interessant å vite hva som hadde skjedd med John om han hadde fått mulighet til å være med på en slik prosess. Kanskje samspillet mellom ham, steddatteren og den tidligere svigerfamilien da ville blitt annerledes?

Etisk tror jeg gevinsten ved å få mulighet til å delta i løsningen av et felles problem er langt større enn når det bare er skyld, straff, og pine som skal fordeles.

---

¹¹⁸ Se redegjørelse for disse og lignende ordninger i kap. 6.4. og 6.5.

c) Gunnar: Følte at alle var mot ham

I forrige kapittel møtte vi Gunnar som den kjærlighetshungrende, misforståtte og utstøtte. I dette kapitlet skal vi se hvordan grunnlaget for hans paranoide forestillinger ble lagt allerede tidlig i barndommen, og hvordan disse ble sterkere etter hvert som motgangen økte på i voksen alder. Gunnar skjønner ikke hva som skjedde da saken mot ham kom opp:

Jeg forsto ingen ting av hva det var de fikk til – hva skal jeg si ..... det ble så ”oppklippet”. Det var ingenting som var ... slik som de fikk det til å være; det hjalp ikke når jeg var kommet så langt som til avhørene heller – jeg nektet hele tiden, men nei, det skulle være slik. Sånn var det.

.....

Intervjueren: *Er det konkrete ting de har beskyldt deg for, som ikke er sanne – kunne du fortelle hva du har blitt beskyldt for av usanne ting?*

Gunnar: *Det var hele greia, det – alt det de har fått til, jeg vet ikke hvordan jeg skal forklare det, jeg. Jeg kan ikke fatte og forstå at de kunne greie å få til dette, på denne måten. I ettertid har jeg fått greie på hva det var for noe, det har jeg.*

Intervjueren: *Hva var det for noe, da?*

Gunnar: *Nei, det var for å få tak på gården, få hånd over det som var her.*

Det er en konspirasjonsteori Gunnar her presenterer – han ser det slik at hele overgrepssanklagen er et forsøk på å berike seg på hans bekostning. Ut over det skjønner han ingen ting. Men om Gunnar ikke skjønner noe, gjør hans nåværende samboer det. Hun mener at det han ikke kan forstå er **hvorfor det var så galt** det han gjorde¹¹⁹.

Gunnars vanskeligheter med å forstå passer godt til de kliniske observasjonene av såkalte ”incest-familier”¹²⁰. I familier der seksuelle overgrep er en del av barns oppvekstmiljø skapes det holdninger som går ut på at dette hører til i det normale livet. Om man protesterer blir man straks korrigeret – slik Gunnars datter ble da hun fortalte til farmor at Gunnar hadde misbrukt henne. Det er derfor tenkelig at Gunnar vet hva han har gjort, men ikke hvorfor det er galt. I terapien var han i kontakt med korrigerende holdninger; men han klarte altså ikke å holde fast på sin nye erkjennelse.

---

¹¹⁹ Kilde: Samtale med samboeren i forbindelse med gruppeterapien. Om hun fremdeles har denne oppfatningen vet jeg ikke – da ingen av partnerne til informantene er blitt intervjuet.

¹²⁰ Uttrykket ”incest-familie” som jeg også har brukt i forbindelse med drøftingen av Gunnars historie i kap. 3.1.4. pkt. b., er bl.a. beskrevet av Christie og Borchgrevink på s. 35 ff i boken **Incest. Psykologisk forståelse og behandling** (Borchgrevink & Christie, 1991). De kliniske observasjoner bak denne betegnelsen går ut på at det i enkelte familier ser ut til å være ekstra stor forekomst av seksuelle overgrep, og det kan virke som om overgrepsofre har en tendens til å søke personer med lignende erfaringer når de etablerer sine egne familier. Lignende observasjoner er gjort når det gjelder barn av rusmisbrukere. Det finnes ingen forskning som bekrefter omfanget av dette fenomenet.

Barn som vokser opp i ”incest-familier” befinner seg på mange måter mellom barken og veden. Disse familiene kjennetegnes av kulturelle og moralske holdninger som går ut på at sex mellom barn og voksne er akseptabelt. Samtidig finnes det en bevissthet om at familiens holdninger er på kollisjonskurs med ”stor-samfunnets”: Det som er lovlig og normalt i familien, er ulovlig og straffbart der ute. Derfor kan man ikke snakke om det som skjer – alle vet om det og krever at det både skal godtas og forties. På den måten blir det en spenning mellom impulser og krav fra to forskjellige verdener, der barna tvinges til å velge side. Barn velger nesten alltid lojalitet mot sin familie.

En slik familie er det antagelig Gunnar har vokst opp i. Da kan man skjønne at han synes det er urettferdig å bli behandlet som en forbryter. I henhold til kodene for akseptabel atferd i oppvekstfamilien sin har han gjort det alle andre normale mennesker gjør. Han vet nok at det ikke er godtatt av samfunnet, men han er blitt sosialisert inn i denne virkeligheten. Samtidig er han splittet, han deler faktisk også den allmene forestillingen om at barneovergrepere i én eller annen forstand er unormale. Derfor har han vanskelig for å tenke om seg selv som skyldig i overgrep.

Med så sterke motsetninger innebygd i sin egen personlighet blir det vanskelig å finne en vei fremover. Gunnar trekker seg tilbake, melder seg ut, og sier: ”*Jeg forstår ingen ting*”. Men det finnes et annet element her også, og det ligner på de posttraumatiske krisereaksjoner som er samlet under betegnelsen PTSD (Post Traumatisk Stress Syndrom)¹²¹. Helt siden saken begynte å rulle, har Gunnar levd i en nærmest permanent krisetilstand. Han kunne ikke forestille seg at dette skulle skje, han hadde intet nettverk rundt seg, og alle inntrykkene er blitt stengt inne. Da han kom til terapi var tilstanden blitt kronisk. Det vi vet om slike kronifiserte krisetilstander er at de er vanskelige å behandle. PTSD er ikke blitt diagnostisert hos Gunnar men symptomene viser viktige fellestrekk, og det er rimelig å anta at han lider av dette.

Gunnar trenger fortsatt behandling, noe han ikke er motivert for. Det er tydelig at den rettslige prosessen med tilhørende straff og soning har hatt en særdeles negativ virkning på ham. Hans paranoide trekk er blitt forsterket, empatievnene svekket, og opplevelsen av å stå alene i verden

---

¹²¹ Dette er et fenomen som særlig er knyttet til krisepsykiatrien. PTSD oppstår vanligvis i tilknytning til plutselige og traumatiserende begivenheter, og er beskrevet i diagnoseverktøyet ICD-10 pkt. F 43.1. (2003). Og det er drøftet i den tidligere omtalte boken til Weisæth & Mehlum **Mennesker, traumer & kriser**.

underbygd. I møte med ham går det nesten ikke an å spørre om rett og galt – for han er så til de grader selv et offer at det mye mer blir et spørsmål hva man kan gjøre for å få ham til overleve mentalt. Men han lever i et samboerskap som ser ut til å fungere godt, det bedrer hans muligheter til å klare seg betraktelig. Det påtrengende etiske spørsmålet i møte med Gunnars historie er: Hvordan kunne dette vært håndtert på en mer hensiktsmessig måte? Et slikt spørsmål er det ikke åpning for å stille innenfor rammen av dagens rettsorden.

3.1.7. "Kona mi vil ikke forlate meg"

Midt i forskjelligheten er det et viktig trekk mennene i materialet har felles, og det er at partner/ektefelle ikke forlater dem når overgrepene blir avslørt. Det er bare Kåre og Gunnar som opplever at kona går sin vei. Både faglig og ut fra et lekmanssynspunkt er det grunn til å spørre hvorfor partnerne ikke trekker seg – de må jo føle seg både krenket og forrådt. Til tross for den interesse dette spørsmålet er omgitt av, er det faktisk ikke publisert artikler om hvorfor kvinnene velger å bli hos sine overgriper-menn. Kanskje er det slik at de rett og gjør det som forventes av dem, og at forskerne derfor ikke har oppdaget hvilken vitenskapelige interesse deres valg byr på?

I dette kapitlet skal vi se nærmere på hva som skjer med overgriperens partner/kone når en overgrepssak blir avdekket¹²². Jeg vil vise hvordan hun reagerer, og hvilke beveggrunner hun har for de valg hun etter hvert gjør. Fremstillingen bygger på mine egne observasjoner av enkeltstående saker der utfallet ble tiltale og fellende dom, og stammer fra tidsrommet 1989-1995¹²³. Materialet er ikke systematisert med tanke på en formell analyse, men gir likevel et inntrykk av hvordan konene oppfatter situasjonen. Supplerende informasjon har jeg fra

---

¹²² For enkelhets skyld vil jeg i det følgende bruke ordet "kone" som samlebetegnelse for partner, samboer og ektefelle. Et flertall av mennene i materialet er gift i tradisjonell forstand, derfor er det gode saklige begrunnelser for valget av terminologi.

¹²³ Tidsrommet 1989-1995 er sammenfallende med årene jeg var fengselsprest ved Trondheim Fengsel, i deler av denne perioden var jeg også leder for behandlingsprosjektet for overgripere. Her møtte jeg overgriperne og deres koner dels som prest, dels som terapeut. Bare i begrenset grad foreligger disse observasjonene i skriftlig form. Men jeg møtte ganske mange partnere til overgripere – noen av dem ville ha råd og hjelp i forbindelse med praktiske problemer som fulgte av at mennene deres satt i fengsel, andre hadde ingen å snakke og brukte presten til dette. Ved siden av å være fengselsprest var jeg involvert i den faglige oppbyggingen av det krisepsykiatriske tilbudet i Sør-Trøndelag, og det slo meg at mange av de reaksjonene jeg kunne observere hos overgripernes partnere og familie hadde likhetstrekk med klassiske krisereaksjoner fra ulykker og dramatiske hendelser. I

intervjuene med informantene. Til forståelsen av hva dette handler om har jeg valgt to litt ulike tolkningsperspektiver: En praktisk tilnærming med utgangspunkt i erfaringer fra krisepsykiatrien¹²⁴, og en teoretisk tilnærming med utgangspunkt i en feministisk tolkning av kvinnerollen, representert ved Germaine Greer.

a) Perspektiver fra krisepsykiatrien

Overgrepssaker er alltid en katastrofe for familiene som rammes, både sosialt, økonomisk og personlig. Den første fasen av katastrofen er usynlig, og bygger seg opp mens overgrepene fremdeles holdes skjult. I forbindelse med avdekkingen blir katastrofen eksponert offentlig, og det oppstår en akutt krisesituasjon – dette gjelder enten det handler om incest, misbruk av personer utenfor familien, voldtekt eller hva det nå måtte være. Den akutte krisesituasjonen er preget av sjokk og vantro, men også av praktiske og økonomiske problemer utløst av varetektsfengslingen. Ganske raskt kommer familiemedlemmenes opplevelse av skam, kritikk og til dels utstøtelse. De føler seg annerledes enn andre folk, og de isolerer seg. Ikke sjelden utsettes de for press eller forventninger om å bryte med overgriperen.

Mennesker i fare søker ofte sammen for å finne felles beskyttelse, det samme gjør familier som er rammet av en overgrepssak. I den første akutte fasen kan de oppleve et sterkt samhold, men når akutfasen er over kommer de underliggende motsetningene til syne. I incestfamilier er det gjerne et annet familimedlem som har gått til anmeldelse; nå blir skyld og ansvar fordelt og folk velger side. Dette fører til opprivende strid og indre motsetninger i familiene. Selv om mor kanskje bærer den største byrden av sjokk, skam og sorg vil hun raskt søke å skaffe seg oversikt over den nye situasjonen. I de fleste tilfeller velger hun å stille opp for far, det gjelder også når hennes egne barn er ofre. Men hun vil strekke seg langt i alle retninger for å holde familien sammen. Så lenge far sitter i fengsel skyver hun sine egne behov til side, det fortsetter hun med også etter at han er løslatt. Som oftest har overgrepssakene psykologiske og sosiale skadevirkninger av et omfang som gjør at familiene bruker lang tid til å komme seg ovenpå, noen klarer det aldri. Bare i liten grad velger mor å oppsøke rådgivere eller støttespillere utenfor familien. Enten tør hun ikke, eller hun orker ikke, for hun erfarer at

---

tillegg til krisereaksjonene var det mulig å gjenkjenne elementer i prosessene fra det familierapeutiske fagfeltet.

¹²⁴ Den teoretiske delen av den krisepsykiatriske tolkningen skjer i tilslutning til fremstillingen i boka **Mennesker, traumer og kriser**. Ellers er også analysen forankret i mine egne erfaringer med krisepsykiatrisk arbeid gjennom 15 år ved St.Olavs Hospital i Trondheim.

tilbud om støtte gjerne har en tendens til å være ledsaget av gode råd om hva hun bør gjøre. Slike råd kan hun sjelden bruke; hun vet at rådgiverne ikke vet hva de snakker om¹²⁵.

I et krisepsykiatrisk perspektiv fremstår mor som den ansvarlige og rasjonelle hjelper. Hennes problem er imidlertid at hun tar mål av seg til å klare alt selv, og her ligner hun traumatiserte hjelpere; mennesker som har vært utsatt for tunge belastninger og som ikke skjønner at deres egne ressurser er i ferd med å ta slutt. Mistilliten til fagfolk, eksperter og støttepersoner gjør at hun helst velger å avslå alle tilbud om hjelp, hvis det da ikke handler om penger eller bistand til praktiske oppgaver. Men derfor er hun også utsatt for å gjøre uhensiktsmessige valg, noe som kanskje er årsaken til at hun kan velge å støtte sin mann mens hun er villig til å ofre sitt barn. Hun skjønner ikke rekkevidden av sine valg.

b) En feministisk tolkning med utgangspunkt i Germaine Greer

Germaine Greers analyse av mannssamfunnets syn på seksualitet og kjærlighet i boken **Den kvinnelige evnukk**(Greer, 1972) kaster lys over noen av de forutsetninger som ligger til grunn for kvinners valg i slike situasjoner¹²⁶. Greer er særlig opptatt av den tidlige sosialiseringen av gutters og jenters atferd. I begynnelsen er det slik at alle barn møtes av krav om å vise takknemlighet til sine foreldre for deres offer og innsats. Men grunnlaget for takknemligheten bygger på en illusjon: Foreldrenes ”offervilje” handler om **deres egne behov**, ikke om barnets. Guttene klarer vanligvis å fri seg fra denne byrden av forvirrende krav og forventninger når de blir store. De har lært selvhevdelse, styrke og konkurranseholdning, og skjønner at kravene er urimelige. Det gjør derimot ikke jentene, for de har lært å ta inn over seg andre menneskers emosjonelle behov. De fornemmer foreldrenes behov for takknemlighet – og stiller opp på det uavhengig av om de selv synes det er rimelig, samtidig som de viderefører en internalisert offervilje til mennene de gifter seg med. Helt uten betaling gir de likevel ikke fra seg lojalitet og støtte til mennene sine. De ønsker seg trofasthet, stabil økonomi, sosial trygghet og en god posisjon i samfunnet tilbake. Slik

---

¹²⁵ Reaksjonene i familier som er rammet av seksuelle overgrep – der sakene er blitt avslørt og bragt til rettsvesenet, er også beskrevet av Beth Grothe Nielsen i boka **Straffesystemet i barneperspektiv – seksuelle overgrep mod børn i familien**, særlig s.309-402 om konsekvenser av straffesystemets innblanding (Nielsen, 2001).

¹²⁶ Noen vil kunne innvende mot å bruke Greer at hun representerer holdninger fra øvre middelklasse i den engelsktalende del av verden, og at hennes analyse ikke lenger er oppdatert. En slik innvending er lite relevant, for det første har hennes bøker fortsatt en posisjon i internasjonal feministiske tenkning, for det andre peker hun på generelle trekk med gyldighet for hele den vestlige kultur i etterkrigstiden.

oppretter de en løs kontrakt med sine menn, en kontrakt som i virkeligheten er ganske dårlig – for mens mennene allerede fra et tidlig tidspunkt får betalt, må kvinnene hele tiden være kreditorer.

En konsekvens av Greers resonnement blir etter det jeg kan forstå at kvinner går omkring med en opplevelse av å skyldes mannen sin noe: De har en vedvarende følelse av trekke på en gjeldspost som ikke blir borte. Dersom vi i tråd med dette legger til grunn at forholdet mellom mann og kvinne balanserer på et fundament av emosjonell ulikevekt, burde avdekkingen av en overgrepssak innebære at rollene nå blir snudd på hodet: Kvinnen skjønner at hun er blitt lur, hun behøver ikke lenger gi mannen kreditt. Slik er det ikke i praksis. Kvinnen vil i stedet synes synd på mannen sin. Til tross for at hun er blitt sveket tar hun altså ikke igjen. Hennes ettergiveness fører henne imidlertid inn i den nesten absurde situasjon at hun – fordi hun ikke klart og tydelig tar avstand fra ham – risikerer å bli assosiert med hans handlinger. Mannens skam blir også hennes skam. Og det blir for hennes del en skam i tredobbel dose: for det første skammen over det som har skjedd i familien, for det andre skammen over å være gift med en mann som fører vanære over dem alle, og for det tredje skammen over å ha blitt lur.

Paradoksalt nok ser det derfor ut til at mannens overgrepshandlinger bringer partene tettere sammen. Kvinnen opplever å måtte dele ansvaret med overgriperen enda hun er uskyldig; på den måten føres hun inn i et skjebnefellesskap med sin mann. I fortsettelsen må hun ta på seg ansvaret for holde familien sammen. Hennes eneste mulighet er å redde stumpene. Hun fortsetter altså å gi mannen kreditt, for å knytte an til Greers tolkning.

c) Motstridende rolleforventninger til kvinner i en ny tid

Beslutningen om å stå ved mannens side har den fordel ved seg at den er i samsvar med anerkjente normer for kvinners atferd i vårt samfunn. Men i dette tilfellet kommer hennes lojalitet til mannen i konflikt med konkurrerende og nye normer for kvinnelig atferd. Disse går ut på at en kvinne må bryte opp fra mannen dersom han har forbrutt seg mot henne eller hennes barn. Etablerte rolleforventninger om at hun skal holde familien sammen kolliderer slik sett med krav om å forlate mannen.

I tradisjonelle mishandlingsforhold møter kvinner de samme motstridende rollekrav. Mishandlede kvinner velger vanligvis å bli i forholdet, og det har de mange grunner til: de er redde for sine liv, de er fremdeles glad i partneren, de tror det er best for barna, og de er usikre på om de klarer seg på egen hånd. Dette er beskrevet bl.a. i boken **Kjærlighet over kjærlighetens grenser** (Aasland, 2001). Fordi seksuelle overgrep er en del av den samme type voldsproblematikk er det ingen grunn til å tro at overgriperens kone tenker annerledes. Begge har dessuten det til felles at de sliter med skyldfølelse for ikke å ha stoppet volden, eller overgrepene, i tide.

Skyldfølelse og dårlig samvittighet inngår i en felles struktur av offererfaringer – og her deler konene skjebne med ovegrepsofrene: Uten å ville, og uten å vite det, responderer ofrene på overgriperens behov for å dele ansvar og skyld. De ”godtar” hans ansvarsfraskrivelse, og går med på å dele skylden. Dette kan se ut til å gjelde overgriperens partner og ektefelle i enda større grad enn barna de har misbrukt¹²⁷. For overgriperens kone blir effekten at hun risikerer å støte datteren fra seg, ettersom hun vanskelig kan leve opp til datterens behov for at hun skal vende ryggen til far. Det mest nærliggende er å vise empati med overgriperen, som hun jo vet sliter med skyldfølelse. Av egen erfaring vet hun dessuten hvor tungt det er å slite med skyldfølelse. Og så er hun altså glad i ham.

Det er slett ikke alltid at den misbrukte datteren eller sønnen opplever det som et svik at mor fortsetter i forholdet. Men ofte gjør de det. Og når de føler seg forrådt er det vanskelig for mor å ta inn over seg anklagene; hun har jo hele tiden søkt etter løsninger som kunne forene flest mulig av de motstridende behov og interesser familien slites mellom. Men seg selv og sine egne behov har mor ikke følt seg fri til å tenke på. Nå erfarer hun at utakk er verdens lønn.

---

¹²⁷ Her kan jeg ikke henvise til forskning som dokumenterer at det er slik, i stedet bygger jeg på egne observasjoner av saker der overgriper har blitt dømt til fengselsstraff. I disse sakene er det ofrenes medvirkning som har muliggjort domfellelse, noe som psykologisk innebærer at ofrene har vært gjennom en prosess der de etter hvert ble i stand til å bryte ut av skylddelingen og solidariteten med overgriper. Overgriperens kone har svært ofte ikke gjennomgått en tilsvarende prosess. I tillegg til å synes synd på sin mann bebreider hun seg selv at hun ikke tidligere oppdaget det som skjedde, sørget for å stoppe det osv. Denne selvbebreidelsen kan tenkes å være en del av etablerte forestillinger om kvinners ansvar og plikter innenfor rammen av en tradisjonell kjønnsrolletenkning hvor kvinner generelt er tildelt et hovedansvar for familiemedlemmenes trivsel og velbefinnende.

3.2. Etterforskning og domfellelse

Sakene til de 13 mennene ble avdekket på forskjellige måter, skjematisk kan sakene i det foreliggende materiale deles inn på følgende måte, jfr. også tabell ved innledningen til kapittel 3; plassert under kapitlets hovedoverskrift.

Type sak Måten anmeldelsen skjedde på	Antall saker	Navn
Overgrep mot egen datter Anmeldt av datteren etter at hun har fått seg kjæreste	3	Arnt, David, Elias (Elias gikk selv til politiet)
Overgrep mot egen datter Anmeldt av sin sønn – bror til den misbrukte jenta	1	Kåre
Overgrep mot egen datter Anmeldt av kona	1	Gunnar
Overgrep mot stedatter eller samboers datter Anmeldt av tidligere kone/samboer	2	Ingebjørn, John
Overgrep mot stedatter eller samboers datter Anmeldt av utenforstående	2	Christian, Nils (Christian gikk selv til politiet)
Overgrep mot gutter utenfor familien Anmeldt av foreldrene til misbrukte barn	2	Hans, Mathias (Hans gikk selv til politiet)
Voldtekt av fremmede kvinner Anmeldt av offeret	2	Birger, Finn
Til sammen, antall saker	13	

3 av overgriperne meldte seg selv, men ikke på eget initiativ – det var først etter at sakene var blitt avdekket at de valgte å gå til politiet:

Christian og Elias meldte seg etter at sakene var blitt avdekket

Hans rømte da han skjønnte at saken var avdekket, men meldte seg så for politiet

7 av overgriperne ble anmeldt av noen i den nærmeste familien:

Arnt, David, Elias og Kåre ble anmeldt av sine egne barn

Gunnar, Ingebjørn og John ble anmeldt av kone/x-kone eller samboer

2 av overgriperne ble anmeldt av foreldrene til de misbrukte barna:

Hans og Mathias

2 av overgriperne ble tatt av politiet, etter at ofrene hadde anmeldt saken:

Birger og Finn hadde begge begått voldtekt mot fremmed offer, og ble tatt av politiet

3.2.1. Dom som fortjent

Felles for de 13 mennenes møte med rettsvesenet – slik det trer frem gjennom straffesakskjeden fra etterforskning via tiltale, rettssak og fellende dom, til gjennomføringen av soningen – er følelsen av å være i hendene på et maktapparat som tar kontrollen over deres liv. De slutter å være subjekter i sin egen sak. Dette er i og for seg ikke unaturlig, ettersom staten og ikke partene selv har eiendomsretten til straffesakene, i tillegg er rettsapparatets virkemidler hovedsakelig av repressiv og frihetsinnskrenkende karakter. Mange av informantene gir derfor uttrykk for at de ikke har tillit til rettsvesenet. Uavhengig av hvordan de ellers så på dommen følte ingen at de hadde blitt hørt, med det mente de at rettsvesenet ikke var interessert i å høre på historiene fortalt med deres egne ord. Også de som mente at de faktisk fortjente straff – og det er de fleste – beskrev det på samme måten. Billedlig talt klarte de ikke å gjenkjenne sitt eget ansikt i rettsvesenets forbryteralbum. De var blitt fremmedgjort.

Vegringen mot å akseptere merkelappen ”seksuell overgriper” har vi allerede vært inne på i kap. 3.1.1. Særlig den ondskap som knyttes til forbryterbildene gjør at gjerningspersonenes menneskelighet blir borte – ikke bare blir de identifisert gjennom sine handlinger; de blir også ett med den ondskap som antas å ligge til grunn for handlingene. Men følelsen av å stå på sidelinjen i den rettslige dramaturgi dreier seg om mer enn krenkelsen over å bli tillagt egenskaper og holdninger som følger av forbryterbildenes forenklete virkelighetsoppfatning. Den handler om at rettssprosessens hovedpersoner – forbryter og offer – er blitt statister i sine egne saker.

a) David: Møtet med rettsvesenet var skremmende

Davids historie er i stor grad preget av selvførdømmelse og håpløshet, noe som innebærer at han også er tvetydig i forhold til det han har gjort. Noen ganger graver han seg ned i skyldfølelsen og den dårlige samvittigheten, andre ganger forsøker han seg på en slags ansvarsfordeling. Han mener straffeforfølgelsen både var nødvendig og rettferdig, men føler seg likevel misforstått og motarbeidet. På spørsmål om hvordan det var å bli tatt svarer han:

*Det var en lettelse. Den følelsen av lettelse forsvant i gru og redsel da jeg oppdaget de følgene som jeg kanskje ubevisst hadde ventet på i mange år. Da pågripelsen kom, brøt jeg sammen, slik jeg allerede har fortalt. Da en politikvinne spurte meg om jeg brøt sammen av skamfølelse, svarte jeg: "Ja, det kan du vel tro, du da! Hvis du virkelig mener at det er slik, så synes jeg du kan gå og spørre en psykiater om det". For når det er slik at en personlighet bryter sammen etter så mange år og så lang tid, da er det ikke bare skampletten som plager deg – akkurat **den** forsvinner i alt det andre som er der av følelser.*

Til tross for den byrde det var å holde overgrepshandlingene hemmelig, ble altså møtet med rettsvesenet enda mer skremmende enn han hadde forestilt seg. Men det er ikke politiets oppdtreden eller de konkrete følger av prosessen som sådan han har blitt skremt av, det er i stedet møtet med et system der kommunikasjonen mellom ham og systemet gikk i stå. David følte at han verken nådde frem eller ble tatt på alvor. Han ble behandlet som en "sak", mens hans behov var å bli sett på som et menneske med verdighet og følelser. Foranledningen til anmeldelsen spilte også en rolle. Datterens kjæreste presset gjennom politianmeldelsen, antagelig har han følt seg sveket fordi hun tidligere hadde sagt at de skulle ordne opp i dette på egen hånd. Nå ble drømmetilværelsen slått i stykker, og han måtte ta inn over seg det han hadde gjort.

Intervjueren: *Hva slags følelser var det som var mest fremtredende hos deg?*

David: *I første omgang tenkte du normalt – det gjorde du i storparten av tiden. De første tankene retter seg alltid mot den du føler at du har vært overgriper for: det er angsten for hva som vil skje med stakkaren.*

Intervjueren: *Var du redd for skadevirkningene på datteren din?*

David: *Selvfølgelig var jeg det. Det var jo ikke snakk om skadene der og da. Men på meg virket det som hun ikke hadde noen skader der og da, det var senvirkningene jeg var mest redd for – de har lett for å komme med styrke etter hvert. Om det har gått slik for hennes del – i ettertid, skal jeg ikke si.*

Intervjueren: *Du har ikke spurt henne?*

David: *Jeg har ikke kontakt med henne.*

David hadde ønsket å snakke med henne, særlig for å høre hvordan det gikk. Men hun ville ikke. En gammel og delvis undertrykt bekymring for skadevirkningene av overgrepene

blusset dermed opp. Men ikke minst var det tungt å akseptere den moralske dommen, både den fra rettsvesenet og fra omgivelsene. Davids moralsyn går ut på at man først og fremst skal gjøre så godt man kan og ellers ikke skade andre. Denne moralstandarden mener han at han har levd opp til. I tråd med Kardemomme-lovens regler ser han på seg selv som et anstendig og ordentlig menneske, et menneske som altså har kommet i skade for å gjøre noe fryktelig galt. Problemet er at rettsvesenet ser annerledes på det, og det oppdaget han først da saken kom for retten. Kriteriene for rettslig skyld innebærer at den handlendes vilje, intensjon og holdning knyttes sammen med den ondskap handlingene antas å være uttrykk for. Det er ikke nok å gjøre så godt man kan, heller ikke er det nok å ha en god vilje – det er handlingene som teller. For David ble avgjørelsen i skyldspørsmålet like mye en dom over ham som far og medmenneske. Han ble en person samfunnet må beskytte seg mot.

Intervjueren: *Var det en rettferdig dom?*

David: *Jeg skal ikke si noe på det. Dommens lengde er rettens avgjørelse. Så mye innblikk i domsavgjørelser har jeg ikke at jeg kan vite noe om rettferdighet her.*

Intervjueren: *Føler du at du kan akseptere dommen du fikk?*

David: *Ja, den saken er klar. Men det var visse ting som kom fram under rettsaken som en kan henge seg opp i. Det gjelder måten retten ble lagt frem på, ble hørt på, osv. Jeg synes at jeg kunne ha fått bedre tid og kommet til krefter, psykisk, før rettssaken ble berammet. Jeg hadde trengt bedre tid, slik at jeg kunne ha hentet inn mer krefter. For da kunne jeg ha snakket bedre for meg, og lagt frem ting slik jeg så dem.*

Intervjueren: *Følte du at det ble tegnet et bilde av en forbryter i retten, og at det var en person som ikke var deg? Eller følte du deg som den forbryteren det ble tegnet et bilde av?*

David: *Selvfølgelig følte jeg meg som en forbryter, det er klart. Men samtidig følte jeg det slik at en forbryter vel også har sin rett. Men den retten vet jeg ikke om jeg har.*

Intervjueren: *Snakker vi om menneskeverd her?*

David: *Ja, om retten til å være menneske. Selv om jeg har gjort et overtramp må jeg få lov til å være et menneske. Men slik føler jeg ikke at det var.*

.....

Intervjueren: *Hvilken følge fikk det for deg selv å føle deg stemplet som en umenneskelig forbryter?*

David: *Følgen ble at jeg ikke klarte å føre min sak i retten. Og jeg klarte ikke å sone på normalt vis, som et menneske.*

Davids anliggende er ikke å argumentere for en mildere dom, heller ikke å fordele skyld og ansvar på en annen måte. Men dersom han hadde fått presentert historien sin slik han selv hadde behov for å fortelle den, ville retten kanskje forstått at han likevel ikke var noe monster. Da hadde han hatt en kapital av verdighet å møte soningen med.

Hans reaksjoner er interessante også i forhold til den strafferettslige debatt om offerets stilling i voldssaker. I et utredningsarbeid for Justisdepartementet av Anne Robberstad om fornærmedes rettigheter blir det pekt på behovet for større innflytelse og bedre informasjon til ofrene (Robberstad, 2002). Departementet konkluderer med at ofrene bør få selvstendige partsrettigheter i slike saker¹²⁸. Den logiske konsekvens av en slik reform burde være at fokus i større grad blir rettet mot forholdet mellom overgriper og offer. Slik ser det ikke ut til at det er tenkt. Også med partsrettigheter for ofrene vil rettssaken vedbli å være juristenes og fagfolkenes arena, med de impliserte parter i mer tilbaketrunkne roller.

David har opplevd det skremmende å møte de mange aktører som bruker rettssalen til å fremme sine meninger om ham og hans handlinger. Deres interesse for prinsipper, konsekvenser og forebyggende strategier innebærer at tiltalte og fornærmede blir brikker i et spill – betydningsfulle i den grad deres bidrag belyser den ene eller andre av disse overordnede problemstillingene, men ellers av liten personlig interesse. Men David hadde behov for å stå i fokus som et ansvarlig handlende menneske, og som far til en datter han hadde gjort til sitt offer. Fordi han ikke følte seg møtt på dette viktige punktet ble hans holdninger til retten tvetydig. Han klarer ikke å se seg på seg selv med rettens blikk. Han er da ikke ”sånn”.....

Paul Leer-Salvesen er inne på denne dobbeltheten i boken **Menneske og straff** når han beskriver det vanskelige i å forholde seg til rettssaken nettopp som en sak: de 13 drapsdømte mennene han intervjuet hadde behov for å bli sett og forstått i et perspektiv der de kunne forholde seg til skylden, smerten og fortvilelsen over det de hadde gjort (Leer-Salvesen, 1991)¹²⁹. Deres sak var ingen ”sak” for dem, den var et dypt personlig anliggende. I retten var fokuset rettet mot skyldspørsmålet i betydningen ”causa” (var gjerningsmannen virkelig opphavet til det som skjedde) og ”voluntas” (i hvilken grad ville han det som skjedde). Her ble det ingen plass til sorgen som følger av en alvorlig forbrytelse. Slik var det også for David. Hans handlinger hadde ført ham inn i en stor og dyp sorg, men i det rettslige system var sorgen irrelevant. Og fordi han ikke fikk fortelle historien på sin egen måte, ble det heller

---

¹²⁸ Dr.juris Anne Robberstad har skrevet utredningen **Kontradiksjon og verdighet** for Justisdepartementet 01.02.02. der ulike sider vedr. offerets situasjon i straffesaker blir gjennomgått. Utredningen inneholder bl.a. forslag om lovendringer som gir fornærmede partsrettigheter og stilling som rettslig subjekt. Jevnfør også Kjetil Hafstad artikkel **Friheten er en sjelden fugl** (Hafstad, 1993) hvor han drøfter spørsmålet om hendelsene i rettssalen og gjerningsmannens syn på seg selv (s. 71 ff).

¹²⁹ I kapitlet ”Eksistensiell skyld” s. 391 ff oppsummerer han disse synspunktene.

ikke mulig å få tak i denne sorgen for ham selv, langt mindre for retten. David ble i stedet den egoistiske og kaldblodige sex-overgriperen som ikke nølte et øyeblikk med å ta for seg av datteren sin. Hvordan skal han da kunne håndtere sorgen over å ha mistet en datter? Han elsket henne jo så høyt. Og hvordan skal han kunne leve med sorgen over å ha tapt sin anseelse, sin frihet og sin selvrespekt?

Dersom dommen hadde vært en anskueliggjøring av at skylden han følte nå ble fulgt opp av en straff som i eksistensiell forstand gjorde opp for den forbrytelsen han hadde begått, ville det gitt mening å ta del i rettssaken. Men i rettssalen handler det om å tildele straff på vegne av samfunnet: å utmåle reaksjoner til skrekk og advarsel, slik at andre ikke skal gjøre det samme. Det er lite meningsfylt å være et eksempel til skrekk og advarsel.

b) Elias: Dommen var nødvendig, men rettssaken ga lite mening

Vi har tidligere sett at historien til Elias har mange likhetspunkter med Davids, men det finnes også viktige forskjeller, den rettslige prosessen er en av disse. Da Elias sluttet med overgrepene bestemte han seg samtidig for at han ville melde seg til politiet dersom datteren en dag skulle konfrontere ham med det han hadde gjort. Datteren hadde vanskelig for å konfrontere ham, i stedet ble det en kjæreste som satte i gang saken. 8 år etter det siste overgrepet fikk kjæresten greie på det, og ble så sint at han reiste heim til Elias for å banke ham opp. Elias kom seg unna, men det gikk hardt ut over møbler og inventar i huset. Han dro til politistasjonen hvor han avla full tilståelse. Han var livredd for svigersønnen, men lettet over endelig å ha fått avslørt den tunge hemmeligheten.

I tiden frem til rettssaken turde han ikke vise seg ute blant folk, han snek seg på jobb, og låste dørene straks han kom heim. I denne tiden tenkte han på å ta livet av seg, men kom til at det ville være galt, for det første fordi han ville ha påført datteren mye skyldfølelse, og for det andre fordi han da ville sluppet for billig unna. Om rettssaken forteller han:

*Rettsaken skulle være klokken ni om morgenen, jeg møtte opp – juryen bli innkalt. Av jurymedlemmenen var det en person som bodde i nærheten av der jeg selv bor, jeg kjente ham relativt godt, det var et nederlag å møte ham. Jeg var ikke redd for dommen jeg ville få, men det var verre at det var noen her som jeg kjente. ....
Det som forundret meg litt var at de som satt i juryen stort sett var folk som har med unger å gjøre. Det synes jeg er litt rart i en slik sak. Det var barnehagefolk, barneleger og lærere, og så var det et par andre som hadde andre yrker. Det var jo litt rart. Jeg følte det i alle fall slik at dommen var avgjort allerede på forhånd. Det eneste*

jeg kan være glad for i denne saken var at jeg slapp å si så veldig mye selvstendig. Aktor spurte meg ut fra min tilståelse; om det stemte og om jeg hadde gjort de forskjellige ting da og da.

Så kom dette med formildende omstendigheter: om jeg hadde noe jeg ville ha sagt? Jeg hadde jo i grunnen noe jeg ville ha sagt, men du vet, når man reiser seg i en slik forsamling er man temmelig fâmælt. Så jeg sa at ”det som er gjort det står jeg for; jeg vil ta dommen jeg får”. Det var stort sett alt jeg sa. Jeg klarte ikke å si mer, jeg satte meg bare.

Ellers er det ikke så veldig mye mer å si. Vi lurte på om jeg skulle anke, men i samråd med advokaten kom jeg til at det ikke var aktuelt. Om jeg får 2-3 måneder mindre betyr ingen ting, jeg tar den dommen jeg får. Men jeg forsto på datteren min at hun syntes dette var alt for lite, hun hadde gjerne sett at det ble 21 år. Men det ble nå 3 år, da.

For Elias har ikke poenget vært å bli hørt eller sett. Det verste med rettssaken var at det satt kjentfolk i juryen. Hans fortelling fra rettssaken er først og fremst en fortelling om skam, og det er kanskje ikke så underlig siden seksuelle overgrep er blant de mest skambelagte i vår kultur. Men det ser ut til at han i større grad skammer seg på et eksistensielt grunnlag: Det er ”skammen over å være den man er” vi her ser konturene av – skammen over ikke å være verd andre menneskers kjærlighet eller aktelse, jfr. kap. 3.1.4¹³⁰. Jo mer Elias eksponeres i det offentlige rom jo mer kjenner han på sin eksistensielle skam, og jo mer intens blir også den konkrete skammen over de skambelagte handlinger. Her er han grunnleggende forskjellig fra den overgripertypen Arne Johan Vetlesen beskriver i artikkelen **Det er ofrene som skammer seg** (Vetlesen, 2001); nemlig serbere som bedrev seksuelle overgrep mot fiendens kvinner i forbindelse med den etniske rensing under krigen i det tidligere Jugoslavia. De serbiske overgriperne hadde ydmyking og brennmerking av ofrene som et selvstendig mål, både de og det samfunnet de var en del av så på overgrepshandlingene som en måte å kjempe for den ”gode sak” på. Ofrene ble dermed påført den skam seksuelle overgrep normalt er beheftet med, ikke bare av fienden men også av sine egne. I vårt samfunn er alle former for seksuelle overgrep fordømt – og aller mest overgrep mot barn. Elias blir representant for noe foraktelig og skamfullt, han tildeles en taperrolle. Slik blir hans skamreaksjoner et speilbilde på et samfunn som tar offerets parti mot overgriperen, samtidig spør det om ikke også vårt samfunn bidrar til en forståelse av offerrollen som til en viss grad påfører offeret taperens kjennetegn.

---

¹³⁰ Som jeg tidligere har vist mener forfatteren og psykiateren Finn Skårderud at dette er en av de tyngste og mest skadelige former for skam i vår tid (Skårderud, 2001 b).

I tillegg til å skamme seg er Elias fylt av sorg – både over det han har gjort, og over konsekvensene av det han har gjort. Han har behov for å gjøre opp for seg. Men i retten finnes det ingen muligheter for at offer og overgriper kan møtes. Elias tar gjerne sin straff, og datteren ønsker at den skal bli strengest mulig. Målt med jussens målesnor er dommen streng, datteren synes den skulle vært 7 ganger så streng. Det interessante er her, for det første at offeret ikke hører hans syndsbejelse og uforbeholdne skyld-erklæring. For henne er straffens signaleffekt det viktigste. Hennes lidelser ble bare verdsatt til 3 års fengsel, det kjennes meningsløst. For det andre skjer det heller ingen bearbeiding av skylden. Elias trodde det skulle bli en lettelse å stå til rette for det han hadde gjort. Det ble det ikke. Det var ikke **ham** de snakket om. Ingen byrde av skyld ble tatt av hans skuldre da dommen var forkynt.

Elias mener det var nødvendig å bli dømt til fengselsstraff. Både dommen og soningen følte imidlertid som en bekreftelse på meningsløsheten. Først da han kom i terapi ble det mulig for ham å starte letingen etter mening, og da i betydningen ”å forstå hva det var som fikk ham til å gjøre det han hadde gjort”. Terapien var ingen del av straffefullbyrdelsen, og når Elias sier at han ikke vet hvordan det skulle gått med ham om han ikke hadde kommet i terapi, kan dette forstås som en kritikk av rettsvesenets tilkortkommenhet i disse sakene.

c) Arnt: Straffen var rettferdig

Arnt er den tredje i gruppen av overgripere som ble anmeldt av datteren sin. Jeg har tidligere karakterisert ham som ”den tilgitte synderen”, og vist at det neppe var intrapsyriske konflikter eller traumatiske erfaringer fra tidligere i livet som gjorde at han begikk overgrepene. Han er den som har det mest avklarte forholdet til rettsapparatet. Enkelt og greitt slår han fast at straffen var rettferdig. Dvs., ett forbehold tar han likevel: det er straffen fra Lagmannsretten han opplever som rettferdig. Aktor anket, og Høyesterett skjerpet straffen noe, akkurat det reagerer han på.

Arnt forteller at kona hans ikke visste noe, det kom som et sjokk på henne da datteren åpnet seg:

Hun sier i ettertid at hvis hun hadde villet tenke i de banene, så hadde hun klart å se signalene, men det kunne hun ikke forstå ..... at det skulle være nødvendig å tenke sånn. For vi to hadde jo hele tiden et godt forhold og et normalt forhold, og at det skulle bære så galt av sted, det klarte hun ikke å forstå – og det kan jeg godt holde

med henne i. Jeg prøvde hele tiden å skjule sporene mine så godt som mulig for henne, så der var jeg bevisst, så det er vanskelig å ..... jeg vil ikke skylde på andre lenger.

For mange er det vanskelig å forstå hvordan ektefellen kan leve i total uvitenhet, de tenker at hun i stedet kanskje har fortrenget realitetene eller lukket øynene. Arnt gir svaret: deres forhold bygde på tillit, kona hadde ingen grunn til å være mistenksom¹³¹.

Forestillingen om hva kona **burde** ha visst bidrar i virkeligheten til å styrke overgriperens forsvar og benekting. Dersom hun har hatt en kunnskap hun ikke gjorde noe med bærer hun et medansvar, og overgriperen har noen å dele skylden med. Dette er antagelig en viktig årsak til at overgripernes ektefeller i så stor grad føler skyld – på et ubevisst og irrasjonelt plan tenker de at de burde ha visst, og at de kunne ha stoppet hendelsene. Generelle stereotyper for kjønnnet atferd forsterker her deres skyldfølelse, ved å bekrefte påstanden om at kvinner har et større ansvar enn menn for familiemedlemmenes velbefinnende.

Arnt tenkte aldri i retning av skylddeling, men var på den andre siden heller ikke rede til å trekke de praktiske konsekvensene av det ansvar han hadde. Etter at datteren fortalte mor om overgrepene startet en omfattende og langvarig forhandlingssituasjon: Hva skulle familien gjøre med kunnskapen om de forbudte hendelsene? Verken kona eller datteren var innstilt på å anmelde ham, resultatet ble at de i fellesskap bestemte at datteren skulle treffe beslutningen. Men dermed påla de henne ansvaret for den sosiale og økonomiske katastrofe det ville være om saken havnet i rettsvesenet. Og kona ble delaktig i en avgjørelse som gjorde at hun faktisk påtok seg et medansvar for mannens handlinger. Hun støttet sin mann, og lot dermed datteren bære byrdene alene.

For datteren ble det tunge byrder. Gjennom flere år prøvde hun å finne måter å få avlastning på. Først gikk hun til et incest-senter:

Hun startet i en gruppe for incest-ofre, men det var ingenting for henne, de var bare interessert i å få fengslet flest mulig skjønnte hun, som hun sa. Og da var ikke hun moden for det. Der gikk hun ikke mange ganger.

---

¹³¹ I et familierapeutisk perspektiv er tillitsaspektet særlig interessant. Tillit blir ansett som en grunnleggende forutsetning i de fleste par-relasjoner, men dersom partene begynner å lete etter tegn på utroskap vil forholdet fort kunne bli preget av mistenksomhet og etter hvert økende ustabilitet. Som familierapeut har jeg flere ganger opplevd par fortelle om hvordan sjalusien og mistenksomheten undergravde deres forhold. De fleste par har derfor – med god grunn – motvilje mot å lete etter tegn på at noe er galt.

Så gikk hun til psykolog, heller ikke det var særlig vellykket. Samtidig gikk Arnt og kona til familierådgivning:

Jeg og kona snakket sammen med to familieterapeuter, uten at det hjalp noen ting – for mitt vedkommende i alle fall. En av terapeutene sa til meg: ”Eneste hjelpen jeg kan gi er å .... at du anmelder saken selv, det er tøft – du blir kastet ut i det store intet, du mister alle vennene dine, men det er eneste måten du kan hjelpe datteren din på” sa han.

Dette siste fortalte jeg ikke til datteren min, men ellers fortalte jeg henne at det eneste rådet jeg fikk, det var å ..... at jeg gikk og anmeldte saken selv. Da ble hun sint, det fikk jeg i alle fall ikke lov til å gjøre. Så det ble ikke gjort noe, jeg tviler på at jeg hadde klart å gjøre noe. Vi gikk noen timer til der nede, men vi sluttet etter hvert for vi følte ikke at vi fikk noe fremdrift på det.

Rådene fra de forskjellige behandlerne er entydig: Saken må anmeldes, det finnes ingen annen måte å hjelpe datteren på. Arnts kommentar er at ”vi fikk ikke noen fremdrift på det”. De snakket og diskuterte, men siden kanskje den mest nærliggende løsningen var utelukket, stoppet saken opp. På den måten avslører han hvilket press jenta sto under. Hennes frustrasjon kom til uttrykk gjennom gryende atferdsproblemer:

Det var humøret hennes som regulerte sinnstemningen hjemme. Og det benyttet hun seg av kan en si – det er hun jo enig i selv også; at hvis hun var ute etter å få noen fordeler så var hun blid og skrudde på sjarmen, og da fikk hun ja på det meste. Når hun hadde fått det som hun ville så slo hun tilbake på det gamle. Men det kan godt hende at jeg hadde gjort det samme hvis jeg hadde vært utsatt for det samme – en måte å hevne seg på, det har jeg stor forståelse for.

Den valgsituasjonen foreldrene satte datteren i ligger tett opp til omsorgssvikt. Lojaliteten til far og bekymringen for resten av familien presset henne til å legge vekt på andre forhold enn sine egne behov. Dette kommer på toppen av farens gamle svik. Én dag renner begeret over, da er hun over 20 år:

Det må ha vært dagen før bursdagen hennes, da tok hun mot til seg og gikk til politiet og anmeldte det. For det var ikke noen fremdrift. Da ramlet verden sammen for meg, da visste jeg ikke hva jeg skulle gjøre, om det var best å gjøre det slutt, eller hangle med som best en kunne. Jeg snakket med kona mi om tankene jeg hadde, da fortalte hun meg at jeg hadde sviktet datteren vår så mange ganger, men jeg kom til å svikte henne aller mest hvis jeg tok livet mitt – for da ville hun gå med skyldfølelse resten av livet.

Arnt legger kortene på bordet, saken ender med tiltale og en lengre fengselsstraff. Idag synes han det er rettferdig å måtte sone for sin synd, og han tror soningen var en vesentlig årsak til at han fikk så godt utbytte av terapien han deltok i:

Jeg vet ikke helt om jeg kan forklare det ..... om det var det at jeg var ”mørnet” på noen måte mens jeg sonet, det har sikkert vært en medvirkende årsak. Det er ikke

sikkert at jeg hadde kommet til å åpne meg slik dersom det ikke hadde vært en anmeldelse og en rettssak

Mot slutten av soningen forteller han at han hadde en samtale med datteren:

Det var om høsten like før jeg kom ut, da hadde vi en ganske lang prat – og jeg sa til henne at det er nesten så jeg vil gå så langt som til å si takk for at du gikk og anmeldte det. For det fikk øynene opp på meg, og jeg fikk se at det er ingen andre å bebreide enn meg selv. Ellers hadde jeg risikert å gå og skule til henne, at det ikke hadde vært nødvendig å gå så drastisk til verks.

Arnts historie kunne vært et eksempel på at seksuelle overgrep alltid bør anmeldes, og at straffen har betydning både for overgriper og offer. Så enkelt er det ikke. For Arnt var veien frem til forsoning og ny start både lang og kronglete, og her var det datteren som betalte den høyeste prisen. Ved starten av fengselsoppholdet var Arnt bitter og sint, han planla å isolere seg og bruke tiden til å tenke ut hvordan han skulle ta hevn. Vreden var rettet både mot kona, datteren og rettsvesenet. Det er imidlertid langt fra den bitre Arnt som går inn gjennom fengselsporten, til den forsonede Arnt som mer enn et år senere takker datteren for anmeldelsen. Det er konas intervensjon som har lagt grunnlaget for denne endringen: ”Begynn i terapi, eller jeg forlater deg”, krevde hun. Vi kommer tilbake til terapien, men fremdeles er situasjonen i norske fengsler den at terapitilbudet for de seksualvoldsdømte er begrenset.

Arnts historie gir et glimt av de mange aktører som er på banen under avklaringen av en overgrepssak, faktisk kan det gå mange år før politiet og rettsvesenet kommer inn. Arnt mener at familierapeuter, psykologer og andre behandlere gjør vondt verre ved å se på overgriperen som en fiende. De ville ikke høre på hans historie, deres eneste mål var å få ham til å melde seg til politiet. Terapi ville de i hvert fall ikke tilby. Men i motsetning til David og Elias synes han at rettssaken var grei, problemet oppsto først da saken ble anket til Høyesterett, og behandlet der uten at verken han eller forsvareren visste om det. Fordi han ikke fikk mulighet til å bli hørt, følte han ankebehandlingen som et svik.

Om man skulle se på Arnts sak i lys av teoriene om allmenprevensjon og individualprevensjon er det mye som tyder på at slike utenforliggende begrunnelser for kriminalisering og straffeutmåling har hatt minimal betydning for hans atferd. Overgrepene sluttet flere år før saken kom til retten, og mens de pågikk visste Arnt at det både var straffbart og galt det han gjorde. Likevel lot han seg ikke avskrekke, hans eneste bekymring var mulige skadevirkninger for datteren. Ikke engang tanken på at han bedro kona stoppet ham. For Arnt

er det slik at straffen begrunner seg selv: Straffen er en bekreftelse på samfunnets holdning til rett og galt. Det er altså et moralsk imperativ det handler om. Straffen påførte ham en smerte som svarte til den smerten han selv hadde påført andre. Og den minnet ham om det gale han hadde gjort. Han trengte denne smerten for å mykne opp og erkjenne sine overgrep.

Ved straffeutmålinger er det sjelden straffen fastsettes uten sideblikk til dens kommunikasjonseffekt: Vedvarende skal offentligheten informeres om alvorret i de kriminelle handlinger – jo strengere straff jo større alvor. Kommunikasjon og signalfunksjon er kanskje allmenprevensjonens fremste begrunnelse. Nærliggende er det også å anta at retten har tenkt på straffen som en rettferdig gjengjeldelse, selv om dette sjelden inkluderes i de offisielle begrunnelser. Arnt har aldri latt seg avskrekke – han kjente jo lovverket, signalene og myndighetens oppfatning lenge før han ble tatt. Men han synes det er rimelig å ha blitt utsatt for samfunnets hevn – han fortjener å bli straffet. Det interessante er derfor at samfunnets **offisielle** begrunnelser, som særlig er knyttet til allmen- og individualprevensjonen, bare i liten grad gir mening for den dømte, mens de mer **uoffisielle** begrunnelser om hevn og gjengjeldelse går rett inn.

Verken David eller Elias synes smerteaspektet ved straffen har tilført dem noe positivt, men mener likevel at straffen er nødvendig. Hva er det da som gjør at Arnt, til forskjell fra de andre, kan si ”straffen mørnet meg”? Jeg tror svaret først og fremst må søkes i individuelle forskjeller. Gjennom store deler av sitt liv har både David og Elias slitt med depresjoner og andre psykiske problemer. I årenes løp har denne smerten tappet dem for krefter og ført til at de ikke lenger hadde mer å gå på når de kom inn til soningen.

Også hos Arnt finnes det adskillig smerte, men den er i større grad knyttet til eksistensielle forhold – for eksempel skam, sårbarhet og selvbildeproblematikk. Da han møtte til soning hadde han bestemt seg for å fortrenge det han hadde gjort, etterpå skulle han leve videre som om ingenting hadde hendt. Slik gikk det ikke, men det hadde lite å gjøre med rettsvesenets tilrettelegging av soningen – det var i stedet kombinasjonen av terapi og soning som ble innledningen til den nye retningen på livet hans. Kanskje er likevel bruken av straff et tveegget sverd, for dersom ikke straffetrusselen med sin tilhørende risiko for sosial skandale hadde spilt en slik dominerende rolle, kunne datteren tidligere overlatt til andre å avgjøre hva som skulle skje. Nå gikk det med mye energi til å rettferdiggjøre at saken ikke ble anmeldt,

energi som gjorde det vanskelig for henne å bearbeide de mange og kompliserte følelser hun var fylt av. Derfor ”ble det ikke noe fremdrift i saken” som hun sa.

d) Kåre: Overgriperen fortjener å lide

Kåres verden raste sammen da saken kom opp, det var sønnen hans som tok affære, og politiet fulgte opp med etterforskning umiddelbart. Kona flyttet ut på dagen, etter 28 års ekteskap – hun er den eneste utenom Gunnars kone som valgte skilsmisse. En stund tenkte han på å ta livet sitt, men i likhet med Arnt og flere andre kom han til at det ble for lettvint. Det er ikke godt å si om skilsmissen eller den sosiale stigmatiseringen var det verste, i alle fall opplevde han det som en lettelse å bli satt inn. I fengslet slapp han å kjenne de andres blikk i nakken. Før arrestasjonen hadde han laget seg fantasier om hva folk sa om ham, delvis var det vel også slik at han hadde grunnlag for disse fantasiene, for han kom fra et lite sted hvor alle kjente alle.

I Kåres liv har det vært mye skamfølelse, denne ble ikke bedre av å havne i sentrum for en overgrepssak. Men i motsetning til den eksistensielt pregede skammen som bidro med viktige impulser til hans overgrepsatferd, var skammen over selve overgrepssaken høyst konkret og håndgripelig. Møtet med rettsvesenet ble en kamp for å gjenopprette den tapte ære, skjønt han i virkeligheten førte en halvhjertet kamp:

*Jeg mente at jeg måtte leve for meg sjøl resten av livet, uansett hvor lite eller mye beskyldningene er. Det hadde jeg liksom – det hadde jeg, på den tida der, sagt til meg selv, og – ja, så det spilte ingen rolle for meg om jeg hadde blitt satt inn for 1 måned eller 5 år, eller ja – på en måte.... For jeg følte jo skam og sånn likevel – helt forferdelig. ....
Men til slutt så kom det – at da ble det 3 år. ....*

Skammen over det han hadde gjort var det verste. I møte med rettsvesenet ble han mer eller mindre paralyisert, han klarte ikke slåss for seg selv. Han følte at han ikke ble hørt:

....ja, jeg har aldri vært borti noe rettsapparat eller noe sånt i det hele tatt, det var helt .... jeg hadde på følelsen liksom, under det hele, at det var ... jeg var, at det skulle ende sånn som det gjorde da. .... Men mye av det .... i retten så følte jeg at det var på en måte veldig ensidig, som jeg følte det da, på grunn av at dette var en sånn seksualsak.

Det er mulig å tenke seg flere årsaker til at han ble så passiv, både sosiale og psykologiske. Særlig iøynefallende er klasseforskjellen mellom Kåre og rettens aktører. Kåre mangler formell utdannelse, han har dårlig selvtillit og er lite vant til å formulere seg, mens rettens

medlemmer vanligvis fremstår med både selvbevissthet og gode formuleringsevner. Jurymedlemmer og lekdommere utgjør riktignok – i prinsippet – et tverrsnitt av befolkningen, og behøver derfor ikke å ha en vesentlig annen sosial bakgrunn enn Kåre, likevel er det grunn til å tro at den opphøyde verdighet rettsinstitusjonen er omgitt av kommuniserer både makt- og klasseforskjeller. En annen årsak er psykologiske forhold knyttet til temaet skam og skyldfølelse. Dyaden skam og skyld utgjør basis for en selvforståelse der personen føler at han ikke har rett til å stille krav på egne vegne: Han føler seg skyldig, og han føler seg uverdigg til livets goder¹³². Kåres skam er dobbel, først som drivkraft og impuls til overgrepshandlingene, og dernest som respons på de skambelagte handlinger han har begått. Skyldfølelsen bekrefter hans doble skam, fordi skyldfølelsen i dette tilfellet forteller om handlinger han faktisk bør føle skyld for.

Men selv om han responderer med tilbaketrekning og apati på den rettslige behandlingen melder han seg ikke helt ut. I rettssaken kom det frem påstander om handlinger han ikke hadde gjort, dette prøvde han å protestere mot. Det endte med en anke som gikk helt til Høyesterett. Poenget var ikke å få redusert straff eller lettere soningsvilkår – fengslet var jo et mye tryggere sted enn lokalmiljøet heime – men han følte seg oversett og overkjørt. Når retten først skulle avgjøre sannhetsspørsmålet ønsket han også sannhet i forhold til det han kunne stå inne for.

Etterforskningen var omtrent som rettssaken, han følte at alt var avgjort på forhånd:

Etterforskninga var fæl, på en måte. For at det var, det ble liksom – det var så mye påstander, bl.a. både våpen og videofilming, at jeg skulle ha filma liksom sånne sex-objekter .... av barna – noe sånt som jeg ikke i det hele tatt verken hadde gjort eller hadde behov for, eller ..... ja, jeg liker faktisk ikke å se på sånne filmer engang.

Kåres opplevelse av etterforskningen og rettssaken er på linje med de andre jeg har intervjuet: Bare i beskjedne grad er han blitt behandlet som en selvstendig og verdig deltager i sin egen sak. Etterforskerne forsøkte å presse ham inn i en overgriper-stereotypi der det ble tegnet et bilde av en lettere alkoholisert og halvpervers barneovergriper med preferanser for våpen og filmer med barnesex. I hylla heime hadde han riktignok stående en del videofilmer, men disse

---

¹³² Finn Skårderud bringer et lite utdrag av en terapi med en pasient plaget av skamfølelse i boka **Uro** (s. 131-153), hvor han også har med teoretiske perspektiver på skammen (Skårderud, 2000). De teoretiske perspektivene henter han delvis fra en psykoanalytisk forståelse, delvis fra skjønnlitterære bidrag. Denne kombinasjonen av fagpsykologi og skjønnlitteratur bidrar til en interessant fokusering av sentrale fenomener i vår egen tid, med individfokusering og narsissisme som mulige tolkningsalternativer. Når jeg henviser til Skårderud er det for å

var opptak av naturprogrammer på TV. Under ransakingen ble de beslaglagt, og er siden ikke tilbakelevert¹³³. Kåre har aldri interesert seg for barnesex, og han er ikke pedofil, likevel ble stereotypiene forsøkt opprettholdt gjennom hele rettsprosessen.

Til tross for rettsbehandlingen synes han likevel ikke det er vanskelig å forholde seg til dommen:

.... jeg hadde jo fortjent uansett, mye hardere straff, på én måte – som jeg føler det, og som jeg liksom synes at en burde ha hatt.

Han fortjener altså å lide. Her ligner han på Arnt som er glad for at han ble straffet. Men i motsetning til Arnt tror han ikke datteren har noen glede eller nytte av den strenge dommen. Mest av alt sørger han over at forholdet til resten av familien er blitt så komplisert, og han bebreider seg for den smerte han har påført dem. Datteren ser han ikke lenger, hun har brutt all kontakt. Straffens verdi ligger i den smerte han selv påføres gjennom soningen; det er rettferdig å lide for det han har gjort mot familien sin. Og det er nødvendig, for sånn må samfunnets rettsorden være.

Kåres tanker om straffen ligger fjernt fra den målrettede, atferdsregulerende og strategiske tenkemåten som kommer til uttrykk i Justisdepartementets kommentar til Straffelovutvalget i Ot.prp. nr 90, 2003-2004 (Justisdepartementet, 2004). Her heter det i pkt. 1.3 at straffens formål er å styre atferd i fremtiden, dvs. at den først og fremst skal forstås som individual- og allmenprevensjon¹³⁴. At dommen skulle være til skrekk og advarsel for ham selv eller andre kan Kåre neppe tenke seg, han visste jo at det han gjorde var galt – og han sluttet med overgrepene lenge før han ble anmeldt. Hans forståelse ligner mer på Arnts: han må straffes fordi han har gjort noe galt. Kåres synspunkter har fellestrekk med den kantianske forestillingen om straffen som må utøses over synderen for at den hellige rettsorden ikke skal

---

vise at skamfølelsen kan være en så invalidiserende erfaring at den normale livsutfoldelse blir hemmet eller kanskje ødelagt.

¹³³ Det kan selvsagt tenkes at politiet har selvstendige grunner for å beholde beslaget, skjønt det virker lite rimelig all den stund saken har vært gjennom alle ankeinstanser i det norske rettsvesenet. Kåres etterlysning ligner til forveksling på historier jeg ble presentert for som fengselsprest – da kunne innsatte fortelle om legale eiendeler som aldri kom til rette etter at de var beslaglagt. Uten at jeg vet konkret hva som har skjedd i Kåres tilfelle finnes det nyere eksempler på at polititjenestemenn er blitt dømt for å ha tilegnet seg beslag i vinnings hensikt.

¹³⁴ Denne entydige vektleggingen av forbedrings- og avskrekkingselementene er mer atferdsorientert enn Johs. Andenæs er i sin strafferett (Andenæs, 1997). Andenæs mener de relative straffeteorier må suppleres av en tenkning som også inkluderer innslag av absolutte straffeteorier og betraktninger omkring moral, rettferdighet og rimelighet. Justisdepartementet tar avstand fra både gjengjeldelsen og bruken av straff for å verne moralske normer eller religiøse følelser.

krenkes¹³⁵. Det er også mulig å se det som uttrykk for det såkalte ”talionske rettsprinsipp”, nemlig den gammeltestamentlige tanke om at forbrytelser skal straffes etter prinsippet ”øye for øye, tann for tann”¹³⁶.

Verken Kåre eller de andre overgriperne opplever at den rettslige prosessen har hjulpet dem til forsoning eller videre vekst. De fikk som fortjent, men det var også alt de fikk. Etterforskningen var frustrerende, rettssaken ga liten mening, og soningen bød på problemer. Når de likevel holder fast på rettsvesenets betydning i overgrepssaker er det nærliggende å anta at de deler holdninger med resten av samfunnet: forbrytelser må straffes uavhengig av forbryterens videre skjebne, og uavhengig av den nytte dette har for de involverte parter. Altså en tankegang i tråd med de absolutte straffeteorier.

Ved starten av forskningsprosjektet mente jeg at overgrepssakene på sin vei gjennom rettsvesenet skaper flere problemer enn de løser. Til grunn for denne antagelsen hadde jeg forutsatt **teorien om avmaktfølelsen**¹³⁷: Menn begår overgrep fordi de ikke klarer å forholde seg til sin egen sårbarhet, og fordi de ikke er i stand til å forvalte nærhet og intimitet på en relevant måte. En underliggende og undertrykt følelse av sinne blir utløst når de bringes i kontakt med sin manglende emosjonelle kompetanse, og overgrepshandlingene er et uttrykk for den konflikten de da føler på. Denne teorien åpner opp for antagelser om at møtet med rettsvesenet utløser behov for en kompensatorisk atferd, med benekting og distansering som resultat. Enkelt sagt: jo mer disse mennene blir møtt med makt jo større blir behovet for å ta igjen. Og jo mer distanserer de seg fra ansvaret for sine egne overgrepshandlinger.

Underveis i arbeidet ble jeg klar over at avmaktsteorien er for bastant og entydig. Seksuelle overgrep handler om mer enn undertrykt sinne. Derfor formulerte jeg teorien **om skam, sårbarhet og manglende kjærlighet**¹³⁸. Denne teorien fokuserer på sårbarhet og forvaltning av intimitet, og ser avmaktfølelsen som et aspekt ved sårbarheten. Derimot har den noe mindre vekt på aggresjonsaspektet. I møte med egen smerte og sårbarhet kan overgriperne bli

---

¹³⁵ Kants syn på straffen er drøftet av Paul Leer-Salvesen i boka **Menneske og straff**, særlig på s. 352-355 (Leer-Salvesen, 1991). Min forståelse av Kant bygger her på Leer-Salvesens fremstilling.

¹³⁶ Sitatet er hentet fra 2.Mosebok 21,23-25. Det tallionske rettsprinsipp i sin opprinnelige, gammeltestamentlige utgave er likevel ikke noe hevnrprinsipp, det er snarere retten i byporten med sine erstatningsordninger som er bakgrunnen, dvs. en erstatningsrettslig tenkning bygd på forutsetningen om at erstatningen skal gi en rimelig dekning for den skade som er forvoldt, jfr. Leer-Salvesens fremstilling op.cit. s. 287-296.

¹³⁷ Jfr. avmakt og seksuelle overgrep (Langfeldt, 1990), og avmakt og vold (Isdal, 2000).

¹³⁸ Jeg har presentert denne teorien i kap. 3.1.4. pkt. b.

triste eller appellere til nærstående mennesker om trøst og omsorg. Deres problem er at de ser ut til å mangle erfaring i å håndtere sammensatte og kompliserte følelser. En slik manglende emosjonell kompetanse kommer særlig til uttrykk gjennom tendensen til å seksualisere nærhet og intimitet.

Dersom det er tristhet og sårbarhet mer enn avmaktsfølelse som preger deres orientering, er tilbaketrekning og ansvarsfraskrivelse en mer sannsynlig reaksjonsform enn kompensatorisk, voldspreget atferd. Teorien om skam, sårbarhet og manglende kjærlighet sannsynliggjør samtidig at det særlig er bestemte overgripere som kan tenkes å reagere slik: De som tidlig i livet har fått skadet sin tilknytningsevne p.g.a. neglisjering, avvising eller omsorgssvikt, uten at de dermed har vært utsatt for alvorlig vold. Et typisk eksempel er Gunnar, som pendler fra benekting til innrømmelse og tilbake til benekting igjen. I fengslet møtte han motstand og ble hard, i terapien fikk han støtte og kunne åpne opp for innrømmelser, etter løslatelsen møtte han ny motgang og trakk seg tilbake til gamle, benektende posisjoner. Gunnar opplevde aldri direkte vold i oppveksten.

Informantenes syn på fengselsstraffen som en nødvendig reaksjon på overgrepshandlinger, svekker ikke antagelsen om de skadevirkninger fengselsstraffen har. Når de som har gått i behandling stiller seg relativt positive til fengselsstraffen kan antagelig dette forklares med at de gjennom behandlingen har fått hjelp til å velge andre overlevelsesstrategier enn benekting og ansvarsfraskrivelse. En som derimot ikke har gått i behandling og likevel tar på seg skyld og ansvar – riktignok med noen forbehold – er Kåre. De andre ”ubehandlede” er nokså avvisende til at de skulle ha noen skyld. Til tross for at flertallet mener overgrepshandlinger må straffes er det likevel nesten ingen som har opplevd at den rettslige behandling ble noe meningsfylt bidrag til deres egen ettertanke og refleksjon. Dette taler for at antagelsene fra starten av forskningsprosjektet om de uheldige virkningene av fengselsstraffen så langt bekreftes av den foreliggende empiri. Arnt hevder riktignok at straffen kanskje var nødvendig for å ”mørne” ham. Men også i hans tilfelle var det terapien som bidro til det avgjørende vendepunktet – uten terapi ville han fortsatt ha hatet dem som hadde ansvaret for anmeldelsen og den påfølgende fengslingen, forteller han.

e) Hans og Nils: Trengte å bli stoppet

Hans og Nils er de to overgriperne i intervjumaterialet som ligger nærmest en pedofil orientering, i tillegg kanskje til Mathias. Så vidt jeg kan forstå er likevel ingen av dem klart pedofile, men de har i perioder vist symptomer som er forenlige med pedofili. Mest sannsynlig kan deres orientering beskrives som en slags grensetilstand, dvs. at de har pendlet litt frem og tilbake¹³⁹.

Gjennom de 3 årene Hans misbrukte sønnen til et vennepar hadde han dårlig samvittighet, men gutten virket som en magnet, og han måtte frem å klå på ham straks anledningen bød seg, sier han. I bakhodet lurte stadig tanken på at han én dag ville bli oppdaget, uten at det fikk ham til å stoppe. For Nils handlet det om misbruk av 3 jenter i alderen 8-9 år, alle var i nær familie. Hans meldte seg selv, riktignok etter å ha vært på rømmen én dag, mens Nils ble anmeldt av foreldrene til en av jentenes venninner.

Hans: Jeg var glad da det ble oppdaget. For det hadde skjedd så mye rart da dette startet. Samboeren (altså guttens mor) hun ble forelsket i meg, og så ble det et trekantdrama, de gikk fra hverandre, og så forsøkte hun å få tak i meg, og så ville ikke jeg, og så ble det bare rot. Så jeg var glad til da det ble oppdaget, jeg hadde jo ødelagt forholdet mellom dem og oss. Men jeg holdt meg unna et døgn før jeg meldte meg for politiet.

Hans har tidligere vært involvert i stoffmisbruk, men bare i liten grad hatt kontakt med politiet. Nå ble han arrestert for en alvorlig overgrepssak, og da skulle man tro at politiet kanskje kunne være hardhendt. Det var de ikke, riktignok var det utrivelig å sitte isolert i varetekt men det gikk fort over. Advokaten gjorde en dårlig jobb. Om rettssaken forteller han:

Nei, det var ikke noe morsomt akkurat, for foreldrene hans satt jo også i rettssalen. Jeg skammet meg litt da ja, jeg gjorde virkelig det. Jeg hadde problemer med å si noe ... jeg turde ikke se på dem, så jeg så stort sett ned i bordplata.

Intervjueren: Følte du at retten forsto deg, at du ble behandlet med respekt .... hvordan var det?

Hans: Mnei, saken gikk jo fort da, den gjorde det – det tok en times tid og så var det avgjort, så jeg fikk ikke noen sjanse til å bedømme ... ikke noe særlig.

---

¹³⁹ Som jeg tidligere har vist definerer DSM-IV-TR diagnose 302.2 pedofili som en stabil tilstand av minst 6 måneders varighet karakterisert av nærmere angitte symptomer (American Psychiatric Association, 2002). I forhold til disse kriteriene har både Hans og Nils vært pedofile, Hans med preferanse for gutter og Nils med preferanse for jenter. Symptomene har nå vært fraværende over en periode på flere år. Den faglige diskusjonen om pedofili som en gitt og varig tilstand eller som en foranderlig seksuell uttrykksform skal vi la ligge. Men det stabile fraværet av symptomer de siste årene innebærer i alle fall at ingen av dem lenger tilfredsstillt kravene til pedofili slik det er beskrevet i DSM-IV.

Skamfølelsen fra rettssalen er den samme Kåre fortalte om. Med unntak av de som mener seg uskyldig dømt har alle overgriperne kjent på denne følelsen. På den ene siden kan skamfølelsen være uttrykk for sunne moralske reaksjoner; det er rimelig at overgriperen føler smerte og skam i møte med dem som er rammet av hans handlinger. På den andre siden kan en altfor sterk selvførdømmelse by på terapeutiske utfordringer, det kommer vi tilbake til i kapittel 4. Hans ventet å få 4-5 år, det ble 2 ½ år og det var han godt fornøyd med. Årsaken til den relativt milde reaksjonen tror han kan være at han både i retten og på forhånd hadde gitt et godt inntrykk. Som jeg tidligere har antydnet ser det ut til at rettsvesenet lettere dømmer folk til en streng straff når de tror at de er pedofile. Det skjedde ikke i Hans' tilfelle. Dommen tok han med fatning, han bestemte seg for å gjøre det beste ut av situasjonen. Derfor søkte han seg over til en soningsanstalt der han kunne delta i terapi, og jobbet hardt i terapien. Da han ble løslatt var han optimistisk og positiv. Intervjuet skjedde lenge etter løslatelsen, da hadde han fått familie, jobb, hus og alt han ønsket seg. Særlig er han glad han ikke lenger kjenner dragning mot mindreårige gutter, det tror han skyldes soningen og terapien. Nå ønsker han å jobbe for mennesker som har hatt det vondt. Og så er han opptatt av at det skal bevilges penger til behandling av overgripere. Soning uten behandling synes han er meningsløst, for sin egen del tror han ikke han hadde sluttet med overgrepene om ikke rettsvesenet hadde satt en stopper. Sånn sett er han et eksempel på at rettsvesenet og lovverket bidrar til å beskytte barn mot seksuelle overgrep.

I likhet med Hans var også Nils tiltrukket av småbarn – ofrene var 8-9 år gamle, hele tiden hadde han dårlig samvittighet for det han gjorde. Overgrepene gikk ut på beføling og at de onanerte ham til utløsning. Saken kom opp fordi foreldrene til stedatterens venninne slo alarm. Om avsløringen forteller Nils:

Det å bli tatt var en åpenbaring i seg selv for meg, det var veldig godt for meg – endelig å få lagt kortene på bordet. Jeg hadde gått ganske lenge og slitt med dette, tenkt på det – at det måtte ta en slutt. Men jeg hadde ikke såpass styrke at jeg klarte det da, vet du – å få det frem.

Først var det barnevernet, etterpå kom politiet inn i bildet. Nils skulle ønske saken hadde blitt behandlet i konfliktråd. Men selv om han var blitt avslørt prøvde han å benekte hendelsene overfor kona:

Jeg klarte ikke å si det, det var så dypt forankra i kroppen at det var skummelt å si. Men barnevernet vurderte å gå til sak mot oss. Og så var jeg nede på politistasjonen. Jeg benektet at jeg hadde gjort det. Men plutselig så kom politiet på jobben..... Det gikk rett i glattcella. Der satt jeg i 4 døgn, det var tøft.

Nils ble sittende i varetekt i et helt år, halvparten av denne tiden var han isolert. Etter hvert tilsto han:

Jeg ser det jo i dag at det var bra jeg ble tatt, det var veldig bra at jeg ble stoppet. Jeg er glad for det i dag altså, det takker jeg den norske stat for idag ja. For nå har jeg kommet på bedre tanker. Så fengsel er en nødvendighet, det er det.

Nils roter litt med fremstillingen av hvordan han tilsto, det er kanskje ikke så rart for hendelsene ligger en del tilbake i tid, men han la i alle fall kortene på bordet relativt fort. Han fikk 4 års fengsel og en enda lengre sikring. Som et vilkår for åpen sikring ble han pålagt å gå til behandling hos psykolog, det hadde han startet med da jeg intervjuet ham. Når han vurderer effekten av straffen og behandlingen mener han at nettopp kombinasjonen av straff og behandling var det som fikk ham til å skjønne at han måtte forandre seg.

Det er interessant at verken Hans eller Nils tror de hadde sluttet med overgrepene om ikke rettsapparatet hadde grepet inn. Begge brukte soningen til å gå i terapi, begge ser i dag lyst på tilværelsen som ligger foran dem – selv om de befinner seg på ulikt sted i prosessen – og begge har lagt til side bitterhet og hevntanker. Sånn sett tyder det på at prevensjonsteoretikernes tro på straffens preventive virkning har noe for seg. De mener at de både fortjente straffen og at den var nødvendig for å hindre at flere barn ble misbrukt. Og så følte de seg ikke fremmedgjort i forhold til selve rettssaken, på dette punktet skiller de seg ut fra de andre.

3.2.2. Dom til skrekk og advarsel

Hans og Nils er de som klarest ser at straffen var nødvendig for å stoppe deres atferd. Likevel er det ikke det smertefulle eller ubehagelige ved straffen de har lært av, det er i stedet den moralske erkjennelse som er blitt vakt gjennom møtet med konsekvensene av å begå alvorlige lovbrudd. Straffen fikk opp øynene deres for hva de hadde holdt på med. Uten grenser i form av lovpåbud med tilhørende sanksjonsmuligheter er det lite trolig at de ville vært motivert for å gå inn i det tunge arbeidet det er å skulle forandre seksuelle preferanser og seksuell atferd.

Christian: Lærte en lekse

Christian ble også stoppet, og det i like bokstavelig forstand som Hans og Nils. Men for ham vekkes det ikke noen moralske erkjennelse i møte med lovens grense og de tilhørende sanksjonsordninger. Han skremmes i stedet av smerten og det grufulle ved å bli sperret inne i et fengsel. Noe slikt vil han ikke utsette seg for på nytt. Han er derfor ikke så veldig glad for avsløringen, skjønt han mener det var galt det han gjorde. Det er selve avskrekkingselementet han er blitt berørt av.

Avsløringen av overgrepene skjedde ved at foreldrene til ei venninne av jenta tok affære. Christians samboer – altså jentas mor – ble ganske sint da hun fikk vite om det, og bestemte at saken skulle anmeldes. Hun kjørte Christian til politiet hvor han la kortene på bordet. Men hun tenkte aldri på å gå fra ham. Etter kort tid ble han satt i varetektsfengsel, her var han til saken kom opp og han kunne overføres til ordinær soning. Oppholdet i varetektsarresten holdt på å knekke ham, han gikk inn i en sjokktilstand og sliter fremdeles med psykiske ettervirkninger av fengselsoppholdet. I dag er han arbeidsledig og går på nervemedisiner.

Christian synes ikke han ble særlig godt behandlet av rettsvesenet. Dommen var grei nok, men han misliker at andre menn som også misbrakte jenta aldri ble tiltalt. Under soningen begynte han i terapi men avbrøt da han ble overført til åpen soning, likevel mener han at seksualforbrytere bør gå i terapi mens de soner. Når han ser tilbake sier han at han aldri hadde begått overgrepene om han hadde visst det han vet i dag. På den andre siden visste han også den gangen at det han gjorde var både galt og ulovlig, det er derfor ikke kunnskapen om lovens bestemmelser som sådan han snakker om – det er i stedet hans egen erfaring med rettsapparatet og soningen det handler om. Han lærte en lekse, enkelt og greitt.

3.2.3. Dom uten mening

Mange av overgriperne opplevde at det var dårlig sammenheng mellom deres egen sak og den behandlingen de fikk i rettsvesenet, jeg har tidligere vist hvordan de i praksis blir redusert til statister i sine egne saker. Det personlige ansvar og det personlige oppgjør forsvinner som

eksistensielle realiteter, enda lovgivningen er full av forutsetninger om at jussen og moralen skal være integrert i hverandre på en slik måte at det fremstår som et forpliktende individuelt moralsk ansvar å være lovlydig. I sin doktoravhandling om 13 drapstrømte menn beskriver Leer-Salvesen hvordan disse mennene opplever skyld og ansvar i møte med rettsvesenet. Mine overgripere har gjort erfaringer som til forveksling ligner. Særlig iøynefallende er den store sorgen som følger med kriminelle handlinger der mennesker er blitt skadet eller drept. Dels mangler sorgen ritualer og arenaer for å leves ut, dels eksisterer den ikke som et selvstendig fenomen i bevisstheten til de som tenker prinsippielt om straffesakenes prosessuelle sider.

Sorgen er kanskje enda mer kompleks for de seksualvoldstrømte enn for de drapstrømte, skjønt den neppe er større. Drapstrømte sørger over døde mennesker, det paradoksale består i at de selv er årsak til dødsfallet – men det er altså snakk om et synlig og fysisk tap. De seksualvoldstrømte sørger over noen som fremdeles lever – her er det de tapte relasjoner, de knuste drømmer og det skandaliserte omdømmet det dreier seg om. Uten sammenligning for øvrig er kanskje overgripernes sorg å ligne med den sorgen som noen ganger oppstår i forbindelse med skilsmisser: Kontakten er ødelagt, men den man har elsket lever fremdeles.

Den dramaturgiske gjennomføringen av rettssaken legger bare i beskjeden grad til rette for at de berørte parter skal kunne forholde seg personlig og eksistensielt til det som skjer¹⁴⁰. Fokus ligger på gjennomføringen av saken og på de målsettinger som kan knyttes til eventuell bruk av straff. På den andre siden mener mange av rettens aktører – dommere, advokater, jurymedlemmer osv – at rettssaken rommer viktige aspekter også på det eksistensielle plan, ikke minst når det gjelder forholdet til skyld, soning, forsoning osv¹⁴¹. Motsetningen mellom de dramaturgiske realiteter og aktørenes intensjoner innebærer etter alt å dømme at møtet med rettsvesenet for de fleste blir høyst forvirrende. ”Saken angikk ikke meg” sier mine

---

¹⁴⁰ Begrepet dramaturgisk er hentet fra teatersalen og handler om virkemidler, rammer, presentasjonsmåter osv i forbindelse med oppsetningen av et teaterstykke. Nær beslektet er ordet liturgisk, som på lignende måte beskriver rammer, regler og virkemidler ved oppsetningen av en gudstjeneste. Når jeg velger denne begrepsbruken er det for å vise at gjennomføringen av en rettssak henter forbilder fra teatersalen så vel som fra kirkerommet, og at akkurat disse to rommene er viktige for rettssalen er i vår kultur neppe tilfeldig.

¹⁴¹ En slik oppfatning ble målbåret av bl.a. daværende statsadvokat i Nordland Bjørn Hareide på et seminar om seksuelle overgrep i Trondheim i forbindelse med Norske Kirkedager 1997. Her hevdet han at rettsbehandlingen kan være en mulighet for et eksistensielt oppgjør for tiltalte (gjengitt etter hukommelsen, jeg var selv deltager på dette seminaret).

informanter. En tilsvarende opplevelse av fremmedgjorthet tror jeg ofrene og deres talspersoner er i kontakt med når de hevder at gjerningspersonene blir straffet for mildt¹⁴².

Forvirring og fremmedgjøring er antagelig den uunngåelige konsekvens av en rettsordning der straffen er tatt ut av individets hånd og gjort til statens eiendom. Både hevnen og rettferdigheten hører staten til. I volds- og sedelighetssaker blir det mer og mer vanlig at partene kan isoleres fra hverandre. Det er de prosessuelle hensyn som avgjør hvordan samtalen skal føres i rettslokalet, bare sjelden får partene anledning til å fortelle sin historie på den måten de selv føler er naturlig. Dermed har de ingen opplevelse av å bli hørt.

Det er særlig to av overgriperne vi skal se nærmere på i forbindelse med refleksjonen omkring dommens og rettssakens manglende eksistensielle mening. Disse to viser på en tydeligere måte enn mange av de andre hva denne mangelen på mening handler om.

a) Gunnar: Ble trykket ned i søla

Gunnars historie skiller seg ut på den måten at hans holdning til overgrepene og dommen svingte så mye. Gunnar følte seg overkjørt:

***Intervjueren:** Hvordan opplevde du rettssaken?*

***Gunnar:** Åh, forferdelig! Å sitte der å høre på hva de kunne legge ut og skrøne om noe som ikke var sant – at de skulle få lov til å stå der og legge ut i det vide og det brede .... alt var lagt i munnen på dem slik at de bare kunne svare ja, ja og nei, nei – akkurat som det passet. Jeg hadde en forsvarer som gjorde det stikk motsatte av det jeg mener en forsvarer skal gjøre.*

.....

***Intervjueren:** Opplevde du at rettssaken var urettferdig?*

***Gunnar:** Ja, ja, ja! Det var lagt opp slik at jeg **skulle** ha skylda. Det nyttet ikke hva jeg sa, jeg skulle ha skylda.*

Det er flere måter å forstå Gunnars utsagn på. I et psykologisk perspektiv er det særlig interessant å gå bak utsagnene og spørre: hvilken personlig, menneskelig realitet er det som trer frem gjennom hans historie? Spørsmålet aktualiseres av den måten han snakker på, først og fremst ved hans intense, nesten invaderende fremstillingsmåte. Under intervjuet opplevde jeg at stemmebruken ble klagende, til tider appellerende – ofte utydelig og gjennomgående

---

¹⁴² Jfr. Elias som fortalte at datteren hans gjerne hadde sett at han fikk 21 års fengsel i stedet for 3. Jfr. også Barneombudets og Likestillingssenterets rapport om domstolenes holdninger i volds- og sedelighetssaker; i denne rapporten etterspørres rettslige ordninger som muliggjør flere domfellelser og strengere dommer (Barneombudet, Likestillingssenteret, 2001).

preget av desperasjon. Periodevis kjente jeg på et ubehag ved å snakke med ham, for han henvendte seg til meg som om jeg skulle vært hans advokat, samtidig som han kommuniserte at det ikke fantes noe menneske han stolte på.

Noe av dette kan kanskje forklares av at han lider av Posttraumatisk stress (PTSD). Men man behøver ikke å bli invaderende eller appellerende av en slik lidelse. Mer rimelig er det å tro at det her er snakk om faktorer av mer stabil karakter knyttet til hans selvforståelse og væremåte. Gunnar har lært seg å ha mistillit til andre mennesker, og han har etablert et syn på seg selv som offer. Dersom han nå faktisk skulle være uskyldig er det rimelig at han utfolder offerrollen i sin fulle bredde. Men offerrollen kan han også utfolde om han er skyldig. For han har jo ikke gjort noe annet enn det mennesker i hans familie ”alltid har pleidd å gjøre”. Så hvorfor skal akkurat han straffes?

I et etisk perspektiv trer Gunnars utsagn frem som en fortelling om en stor urett han har vært rammet av, alternativt som et eksempel på den skyldiges løgner og forsøk på å lure seg unna. Han sier selv at han nektet alt i rettssaken. Dersom han likevel er skyldig vil benektingen være særlig provoserende for offeret, men også for alle andre som på et moralsk grunnlag er opptatt av rettferdighet. I et slikt lys vil den moralske dom over hans handlinger bli strengere enn om han fremstår som en angrende synder.

Risikoen for å bli oppfattet som kynisk og kald – og dermed som et ondt menneske – viser hvor kort veien er mellom følelser og moral. Det finnes neppe noen moralsk orientering som ikke springer ut av en tilsvarende moralsk følelse, og mye av vår etiske refleksjon er preget av at vi føler først og tenker etterpå. Her er Gunnar sårbar. Han vet at mange mennesker ikke tror på ham, kanskje tror han ikke på seg selv engang. Oppfatningen av skyld eller uskyld er til syvende og sist et spørsmål om troverdighet, for bare sjelden finnes det håndfaste bevis. Desto viktigere blir følelsene.

Men det er ikke bare omgivelsene som styres av moralske følelser. Gunnars egen forståelse av rett og galt er også forankret i følelser. Disse springer først og fremst ut av erfaringer han har gjort. Han føler seg urettferdig behandlet. Hans moralske harme handler for det første om at han ikke er blitt hørt. Han føler at noen har vært ute etter å ta ham, og at de ville trykke ham ned i søla. Under etterforskningen ble hans forklaringer tillagt bare beskjedne vekt, i retten

kom han omtrent ikke til orde. Rettsvesenet har neppe hatt noen intensjon om å kneble ham, men fordi han ikke fikk formidle seg på en måte som var tilpasset hans forklaringsbehov, føler han det som om han ble tvunget til å tie. Alt var avgjort på forhånd, han hadde bare å godta resultatet, mener han. Denne tolkningen gjør at han slutter å fokusere på hendelsene som sådanne og i stedet vender blikket mot sin egen krenkelse.

For det andre handler hans harme om at han ikke opplever noen sammenheng mellom det han har gjort og det han er dømt for. Han har vært en snill og kjærlig familiefar – med et vanskelig ekteskap – som bare ville gjøre det beste for sine barn. Overgrepene han selv ble utsatt for under oppveksten har han ikke tenkt på som overgrep, ikke etter at de voksne sa han skulle la være å bry seg om det. Så hvorfor skal **han** dømmes for overgrep? Det måtte være fordi noen hadde onde hensikter. .... Tenker Gunnar.

Etisk blir hans handlinger neppe mer akseptable av at han har hatt gode grunner for å handle som han gjorde, heller ikke er det noen hjelp for offeret å vite at hans benekting og ansvarsfraskrivelse skyldes forhold i hans egen bakgrunn og oppvekst. Men det blir lettere å forstå hvem personen Gunnar er, og nettopp det er relevant for den etiske bedømmelsen. For den etiske refleksjonen kan aldri løsriveres fra de menneskene den gjelder.

Normative, etiske modeller som for eksempel pliktetikk, konsekvensetikk, formålsetikk osv. vil kunne brukes til å bedømme overgrepshandlinger uten å legge avgjørende vekt på den handlendes forutsetninger og egenart. Gunnar har ikke lett for å forholde seg til slike resonnementer. Han har behov for å bli sett på som et særegent individ med en særegen historie. Først når den etiske bedømmelsen anerkjenner hans spesielle historie blir det mulig å kommunisere med ham, for i hans verden er bare det galt som han selv skjønner er galt. Mange vil avfeie en slik holdning som uinteressant, ettersom det i mellommenneskelige relasjoner alltid må forutsettes visse forpliktende moralske og etiske standarder uavhengig av den enkeltes personlige holdninger. Men om målsettingen er å få Gunnar til å forandre atferd er man også avhengig å få ham til å forstå hvorfor det han gjorde var galt.

Her kan nærhetsetikken komme til anvendelse. Nærhetsetikken er i slekt med den klassiske dydsetikken med røtter tilbake til Aristoteles, noe som innebærer at dette slett ikke er en subjektivistisk etikk uten kontakt med forpliktende, overordnede normer. Stikkord er

livserfaring og empati¹⁴³. I kapittel 4 "Terapi med overgripere" kommer jeg tilbake til empatiens betydning, her vil jeg bare peke på at empati også er en faktor i det etiske resonnement. Uten innsikt i den handlendes livshistorie er empati neppe mulig, derfor henger empati og livserfaring sammen. Heller ikke Gunnar har noe ønske om å skade sine medmennesker, aller minst døtrene. Men hans livshistorie inneholder stoff som gjør det vanskelig for ham å gripe rekkevidden av det han er dømt for. Han skjønner at han har gjort noe galt, han skjønner bare ikke hvor galt det er.

Juridisk er Gunnars ansvar avklart i og med den dommen han har fått. Men dermed er ikke alt sagt. For dersom det er slik at han av forskjellige grunner har vært i en situasjon der det kan reises spørsmål ved hans forutsetninger for å kunne handle i tråd med gjeldende lovgivning, blir det også et spørsmål i hvilken grad det er riktig å dømme ham til en lang fengselsstraff. I utgangspunktet må vi legge til grunn at det ikke hersker tvil om hans skyld, vi kan derfor anta at retten har følt seg sikker på at både de objektive og de subjektive skyldkriterier var til stede. Når jeg likevel spør om det er riktig å dømme ham, er det fordi dommen i tillegg til dens almenpreventive virkning også er adressert direkte til den dømte: Gjennom dommen skal den dømte oppfatte budskapet – han skal lære å forbedre seg.

Ut fra det jeg har skrevet om Gunnar er det liten grunn til å tro at dommen har hatt den ønskede virkning hva angår hans kognitive innsikt. Kanskje har ikke dommen hatt noen avskrekkende virkning heller. Når han ikke har begått nye overgrep kan det ha andre årsaker, som for eksempel deltagelse i terapi under soningen, ny livssituasjon hjemme, ikke tilgang på ofre i aktuell alder osv. Tilbake står da gjengjeldelsaspektet: Det er rettferdig at den som skader andre selv påføres lidelse. Slik tenker enkelte av overgriperne, slik tenker folk flest, og slik tenker nok også aktørene i rettsvesenet i økende grad. Om gjengjeldelsestanken etter hvert blir reflektert i rettsvesenets offisielle begrunnelser vil prevensjonsteoriene slik de har blitt anvendt i etterkrigstiden tape aktualitet. Utviklingen i land som for eksempel USA kan tyde på at en slik endring er i gang. Her er de klassiske straffeteorierne med sin vekt på rettferdighet og forholdsmessighet i ferd med å vinne innpass.

Gunnar mener at seksuelle overgrep bør straffes. Han mener også at seksuelle overgripere bør gå i terapi, aller helst bør de kunne gå i terapi i stedet for å sone. *"Det er noe galt med hele*

---

¹⁴³ I tillegg til Vetlesens og Nortvedts bok **Følelser og moral** (Vetlesen & Nortvedt, 1994) legger jeg her til

personen til dem som begår overgrep” sier han. Men soning uten noen form for terapi ser han som meningsløst. *”Da blir de bare verre enn de var før soningen”*, tror han.

En snever hensiktsmessighetsvurdering tilsier at det sannsynligvis er lite meningsfylt å putte en mann som Gunnar i fengsel. Men seksuelle overgrep reiser etiske og juridiske spørsmål som gjør det nødvendig å finne ordninger der gjerningspersonen møtes av forpliktende og ansvarliggjørende måter å bli realitetsorientert på. Det må skje et oppgjør, og det må felles en dom over de handlinger som er begått. Selv om Gunnar ikke i tilstrekkelig grad skjønner det han har gjort – og kanskje derfor heller ikke i moralsk forstand bærer alt ansvar alene, må det slås fast at det i alle fall ikke skal deles noe ansvar med offeret. Rettsvesenets rolle i oppgjøret er i dag ikke tilpasset behovet for å påvirke den dømte til ny erkjennelse, heller ikke opplever den fornærmede at hans eller hennes lidelse blir tatt på alvor. Dersom det er ønskelig at rettsvesenet i tillegg til å utdele straff også skal ha som en sekundær oppgave å utøve sin virksomhet på en slik måte at det blir lagt til rette for å gjøre noe med forbrytelsenes sosiale og mellommenneskelige konsekvenser, står vi overfor betydelige utfordringer.

Til tross for innvendingene som kan reises mot dommen har Gunnar likevel fått fotfeste i livet sitt. Han har lyktes i å etablere seg i sitt gamle yrke, og han har et lite nettverk rundt seg. I sosial henseende har det ikke skjedd noen total katastrofe, selv om de menneskelige omkostninger har vært store.

b) Mathias: Dommeren snakket snakket så mye om sex

Mathias tilsto under etterforskningen og bekreftet tilståelsen i retten, så juridisk var hans sak enkel. Men han har vanskelig for å forholde seg til innholdet i den rettslige prosessen, og her ligner han på Gunnar. Han er likevel avgjørende forskjellig, for mens Gunnars forståelsesproblemer er knyttet til hans emosjonelle kapasitet – han klarer ikke å leve seg inn i offerets situasjon, er det hos Mathias et spørsmål om kognitive evner. Mathias har et noe begrenset evnenivå. Dette har ikke fått betydning for vurderingen av hans strafferettslige tilregnelighet, heller ikke har det vært på tale å umyndiggjøre ham, så det er snakk om en moderat kognitiv begrensning. At han juridisk er ansvarlig for sine handlinger betyr imidlertid

ikke at spørsmålet om bruk av straff er uproblematisk. Om sin egen psykiske situasjon sier han:

Hodet er sykt på meg.

Intervjueren: Å?

Mathias: Ja, hjernen.

Intervjueren: Åja?

Mathias: Ja, i 45 år har jeg vært nervesyk. Jeg mistet søvnen, men jeg jobbet hele tiden. Og jeg falt ned flere enn én gang, formannen bar meg inn. Men det var jo ikke formann der bestandig, da måtte en annen ..... for det var jo farlig arbeid som vi hadde på fabrikken.

Det var vanskelig å få sammenheng i resonnementet til Mathias, her prøver han å si noe om hvordan han oppfatter dommen, men så sporer han av. Det virker som han har dårlig grep på virkelighetsoppfatningen, kanskje blir det derfor også vanskelig å holde tråden. Men han synes at etterforskerne og dommeren var påfallende opptatt av sex og kjønnsorganer. Han forstår ikke hva de var ute etter:

Ja, historien er nok det vi kaller "forferdelig". Altså, alle spørsmålene ... for det var jo på tusenvis. Tusenvis av spørsmål, og nå klarer jeg jo ikke å huske, for det har pågått i 3 år, dette herre nå, tror jeg – i retten. Og det var jo også meldt i dag, i nyhetene, med barna – at de bruker ca 8 måneder. Og det var altfor lang tid, de måtte få ned tiden. Så det ... ja .... Og det altså ... så var det alle spørsmålene, altså .... Og jeg fikk hele tiden inntrykk av at de elsker å snakke om sex, alle de derre advokatene og lensmann og politi – de elsker å snakke om kjønnsorganene. Og da sa jeg til advokaten også, når de forsvant ut av dørene: "Dere står bare og prater om sex, jeg synes det er det verste å prate om".

Mathias føler et sterkt ubehag over å få sexlivet sitt brettet ut. Han er vokst opp i en kultur med lite åpenhet i forhold til sex, og når jeg snakker med ham om overgrepene vil han helst ikke si noe om sex. Det er lite aggresjon å merke i forhold til rettsvesenet, likevel er han dobbel i sin opplevelse av dommen: På den ene siden har han avgitt en formell tilståelse, på den andre siden mener han at det var guttene som kom til ham – og delvis utnyttet ham. Han forteller om forholdet til en 16-åring, og jeg spør om de hadde sex:

*Ja, det hadde vi. Men det var **han** som hadde sex med Mathias på 70 år.*

Intervjueren: Javel, OK, det var han som hadde sex med deg og ikke du med ham?

Mathias: Ja, da flirte de – da flirte purken og advokaten, enda de var like bleike som dette her.

Intervjueren: Men du fikk det ikke til, du altså, det var bare han som fikk det til?

Mathias: Ja, ja, ja da. Han var jo helt vill, han. Ja, han var helt vill. Det sa jeg til purken også. Og dommeren ... altså dommeren, han .....

Intervjueren; Men du ble dømt for å ha sex med ham?

Mathias: Jaa, det var .. ja, du kom også inn på om rettssaken var rett? Næhei, det kunne ikke bli flere feil enn det som var gjort der.

Mathias ser ut til å tenke at det er urimelig å bli dømt, for han var jo impotent. Ungguttene derimot var fulle av seksuell kraft, de fikk både penger og sex av ham, delvis fikk de også mat og husly. Men er det mulig å tenke seg at han faktisk kan ha blitt forført og utnyttet av disse guttene? Eller står vi overfor en overgriper som fantaserer, og som bruker overgriperens tradisjonelle maktmidler for å holde ved like kontakten med sine ofre?

Forførelse forutsetter ulikevekt i en eller annen forstand mellom partene. I forholdet mellom en voksen mann og unge gutter er det vanligvis slik at den voksne mannen innehar maktposisjonen. Dersom Mathias er svakere intellektuelt enn normalt er det prinsippielt ikke noe til hinder for at styrkeforholdet kan ha vært snudd på hodet, særlig ikke når flere unge gutter i 15-16-årsalderen opptrådte samlet. Problemet med seksuelle overgrep er imidlertid at dette er en type atferd som gjør det vanskelig å akseptere at styrkeforholdet mellom barn og voksne av og til avviker fra det normale. Jeg har tidligere vist til forskning som dokumenterer at unge gutter kan ha utbytte av sex med voksne – både kvinner og menn. Men slik forskning blir sjelden tillagt vekt, og årsaken er nok den at resultatene står i strid med gjengse moraloppfatninger. Det oppfattes som uakseptabelt å ta Mathias på alvor når han hevder å ha blitt forført.

Det er neppe tvil om at Mathias er oppriktig når han beskriver situasjonen som en forførelse. Det kan godt hende at hukommelsen er selektiv, for han omtaler forholdet til guttene som gjensidig også i den forstand at han selv har ønsket å ha dem i huset. Han føler seg ensom når han er alene. Uansett er han altså ikke noe entydig offer. Dilemmaet i den etiske drøftingen er om man skal legitimere Mathias sitt behov for selskap av unge gutter ved å gi tilslutning til at guttene selv kan ha glede av sex med eldre menn, eller om man skal legge hovedvekten på de juridiske aspekter og dermed ta avstand fra hans atferd.

Det synes å være på det rene at Mathias har en dominerende homoseksuell orientering med pedofile trekk, men at hans pedofili er avgrenset til preferanse for unge gutter i prepubertet/tidlig pubertet. Å leve ut en slik orientering er altså ulovlig, men er det uetisk?

Lovverkets forbud mot sex mellom mindreårige og voksne er blitt til for å sikre interessene til den svake part i såkalte assymetriske forhold. Likeledes er det basert på en antagelse om at sex i slike tilfeller normalt skader barnet. Dersom det imidlertid skulle vise seg at forholdet

mellom barnet og den voksne bygger på en rimelig grad av gjensidighet og dertil også ivaretar kravene om frivillighet, er det mulig å anføre etiske argumenter til støtte for at partene selv må få velge hva de vil gjøre. I synet på sex mellom mindreårige og voksne kan det tenkes at den rasjonalitet som tilsynelatende ligger til grunn for lovgivningen i virkeligheten reflekterer et verdibasert moralstandpunkt løsrevet fra empirien. I så fall ligner det på tenkningen innenfor den kirkelige seksualetikk, hvor fornuftsbaserte betraktninger omkring skadelighet nok har en viss betydning, men ikke i en slik grad at empirien leverer avgjørende forutsetninger til den etiske refleksjon. Så lenge lovens bestemmelser står fast er det likevel vanskelig å gi etisk legitimitet til lovstridige handlinger.

c) Et ekskurs om forskning, roller og verdier

Men skal etikken bygge på rasjonalitet, religion eller følelser? Dette berører grunnlagsproblemene i etikken, særlig spørsmålet om dens verdimessige forankring. Som forsker, sexolog og ordinert prest bærer jeg tre hatter i forhold til disse problemstillingene. Jeg vil her gi et lite riss av hva det går ut på.

Den første hatten jeg bærer er forskerens. Tradisjonelt har forskere påberopt seg en type nøytralitet der forskningen antas å være upåvirket av forskerens verdimessige holdninger og preferanser. I tråd med dette kunne jeg ha hevdet at det er mulig å beskrive de 13 overgrepdomte mennene jeg har intervjuet uavhengig av hva jeg selv mener om dem. Min intensjon er imidlertid å fortelle mer om hvem overgriperne er, og jeg ønsker å presentere dem på en måte som tydeliggjør deres menneskeverd. Dertil er prosjektet også forankret i en kristen og humanistisk forståelse av menneskeverdet. I synet på bruk av straff betyr denne forankringen at jeg på enkelte punkter er kritisk til dagens rettstilstand, på andre områder at jeg er bekymret for politiske og samfunnsmessige prosesser som bærer kimen i seg til en mulig svekkelse av menneskeverdet.

Jeg er derfor ingen nøytral eller lidenskapløs forsker. Ikke hva angår mitt eget verdigrunnlag. Men jeg ønsker å være troverdig og redelig i forhold til de forskningsetiske standarder og til reglene for vitenskapelig arbeid.

Den andre hatten er sexologens. I det foreliggende forskningsprosjekt handler det om flere års klinisk og terapeutisk erfaring fra arbeid med seksuelle overgripere. Sexologer blir ofte sett på som etiske nihilister. Dette er selvsagt en karikatur, for det er umulig å jobbe med seksualitet uten å ha et forhold til etikk og verdier. På den andre siden er det slik at alle profesjoner formes av de spesifikke erfaringer deres arbeid byr på. Når målet er å få folk til å fungere godt seksuelt blir det nærliggende å tenke at alt som er godt i seksuell henseende også er bra i etisk forstand. Forholdet mellom Mathias og de unge guttene viser at det slett ikke behøver å være slik. Ikke uten videre, i alle fall.

Min tredje hatt er den ordinerte prestens. Her er rammene både klare og veldefinerte. Presten forventes å representere kirkens offisielle holdninger slik disse kommer til uttrykk og blir forstått i det offentlige rom. For meg er det nødvendig å understreke at jeg ikke er kirkens representant i den akademiske verden. Heller ikke er det sikkert at jeg alltid vil gi tilslutning til de offisielle kirkelige oppfatninger i ulike etiske spørsmål. Som ordinert prest er jeg like mye en kritisk røst som en forsvarer eller misjonær for kirkens holdninger. Først og fremst må jeg ha frihet til å opptre med uavhengighet i forhold til de problemstillinger forskningen reiser. Derfor kan det godt hende at jeg på bestemte premisser vil forsvare seksuelle handlinger som i dag er ulovlige eller som rammes av kirkens fordømmelse. Men mine forutsetninger fra den teologiske utdannelsen og 20 års presteerfaring sitter under huden. Den etiske tenkning er på avgjørende vis formet av teologien og av den kirke jeg tilhører. Mellom meg og kirkens teologi består det en relasjon som kanskje best kan beskrives gjennom formuleringen ”kritisk solidaritet”.

Så tilbake til tolkningen av forholdet mellom Mathias og de unge guttene. Her blir de 3 hattene jeg bærer et uttrykk for til dels vidt forskjellige virkelighetsoppfatninger. **Forskeren** vil avvise at det legges andre premisser enn det empirien selv byr på. Ikke den moralske dommen men innsikten i hvordan Mathias har tenkt er hovedsaken. **Sexologen** vil ha et øye på forhold som kan tenkes å hemme muligheten for gode seksuelle erfaringer. I utgangspunktet vil derfor Mathias bli tatt på alvor når han mener det er snakk om noe annet og mer enn overgrep mot vergeløse barn. Men det er ikke sikkert han får støtte i at slike kontakter er OK. **Teologen** og presten kan tenkes å nærme seg Mathias på to måter: Enten som den forståelsesfulle sjelesørgeren som elsker synderen men fordømmer synden – eller som den etisk bevisste veilederen med en klar oppfatning av rett og galt.

Akkurat så komplisert og motsetningsfylt er det å diskutere Mathias. Ja, det er faktisk enda mer sammensatt. For rettsvesenet har sin egen tilnærming. Når skyldspørsmålet i overgrepssaker skal avgjøres er det i en viss forstand underordnet hvordan tiltalte selv har forstått handlingene, så lenge han mente å gjøre nettopp det han gjorde. Men ved straffeutmålingen er hans opplevelse av betydning. Fra én side sett innebærer dette at han parkeres på sidelinjen, hans historie blir uten relevans. Her ligger en viktig årsak til den fremmedgjøring både tiltalte og ofrene i straffesaker opplever, og som preger alle informantene i det foreliggende forskningsprosjektet.

Spørsmålet om tvang eller frivillighet er etisk svært interessant, men fordi seksuelle handlinger mellom barn og voksne i juridisk forstand er overgrep, er graden av frivillighet i kontakten mellom Mathias og guttene lite interessant. Og det til tross for at skadevirkningene for guttene ville vært større om det var snakk om tvang. Anmeldelsen legger dessuten til grunn at det har skjedd bruk av tvang, dommen bekrefter dette ved at flere av ofrene er tilkjent erstatning. Uten å overprøve domsslutningen vil jeg peke på at rettsavgjørelsene i slike saker avhenger av partenes troverdighet, ettersom det mangler fysiske bevis. Ikke bare tiltalte har motiver for å lyve, det kan også fornærmede ha. I overgrepssaker ser vi fra tid til annen at den ene eller andre av partene lyver.

Men hva med dommen Mathias fikk, er den rimelig? Og er den hensiktsmessig? På juridiske premisser ser det ut til å fremstå som en nødvendighet å dømme ham til fengsel. Men den juridiske nødvendighet er neppe uttrykk for en tilsvarende hensiktsmessighet, verken juridisk, psykologisk eller menneskelig. I forhold til de relative straffeteorier med sin vekt på allmenprevensjon, avskrekking og rehabilitering er det bare hensynet til signaleffekten som etter mitt skjønn begrunner bruk av straff i dette tilfellet. I seg selv har ikke straffen noe poeng, den er bare et middel for å oppnå noe annet. Etisk kan det reises spørsmål ved en slik måte å behandle mennesker på: De blir instrumenter for et oppdragende og disiplinerende prosjekt¹⁴⁴. Men hvorfor mener jeg at det ellers ikke er hensiktsmessig å dømme Mathias til fengsel? Jo, fordi han er en gammel mann, han er ferdig med sin seksuelt aktive periode – nå

---

¹⁴⁴ Paul Leer-Salvesen har drøftet disse problemstillingene i sin bok **Menneske og straff** i tilknytning til Kants avvisning av å bruke straffen som instrument til å oppnå noe annet enn å straffe forbryteren (Leer-Salvesen, 1991). På dette punkt vil jeg i stor grad gi tilslutning kritikken av den instrumentelle måten å bruke straffen på.

er han impotent – og han skjønner ikke hva han har i fengsel å gjøre. Straffen er intet bidrag til hans forbedring eller rehabilitering.

Ut fra de absolutte straffeteorier er det derimot mange grunner til å dømme ham, først og fremst fordi han har gjort noe ulovlig og derfor fortjener en reaksjon. Men denne reaksjonen kunne like gjerne vært gjennomført som et forpliktende oppgjør mellom partene, med erkjennelse av skyld som et alternativ til utmåling av straff. Og så kanskje en straffereaksjon som mer var av symbolsk karakter. I dagens rettsorden er imidlertid ikke dette noe alternativ.

3.2.4. Dommen som beskyttelse av samfunnet

En helt annen måte å tenke om rettsvesenet på møter vi i forhold til de voldtektsdømte, det gjelder særlig de som er dømt for såkalt ”overfallsvoldtekt mot fremmed offer”. Tallmessig utgjør denne gruppen et beskjedent omfang, det store antall voldtekter skjer mellom mennesker som kjenner hverandre og har et forhold til hverandre¹⁴⁵. Av de 13 som er blitt intervjuet har bare Birger og Finn begått overfallsvoldtekter mot fremmed offer.

Birger og Finn: Rettssaken var et skuespill

Etterforskningen av sakene til både Birger og Finn var enkel, de hadde begge voldtatt fremmede kvinner og sporene pekte entydig i retning av dem. I ettertid var de overrasket over at de kunne være så likegyldige med å skjule spor. For Birgers del henger nok det sammen med at han var beruset da han begikk voldtekten. Møtet med rettsapparatet var traumatisk, kanskje var det Birger som tok det tyngst. Etter et kort opphold i politiarresten ble han innlagt i psykiatrien men kom ganske raskt til fengslet hvor jeg møtte ham første gangen. Finn fikk jeg kontakt med i forbindelse med at han ble invitert til å være med i terapi-gruppa. Birger var nærmest apatisk da jeg møtte ham, han kunne snautt nok gjøre rede for seg, og satt på cella og stirret tomt inn i veggen. I denne tiden var han preget av post-traumatisk stress (PTSD), reaksjonen lettet først etter oppfølgende samtaler og støtte over noen uker.

---

¹⁴⁵ Dette har jeg redegjort for i kap. 2.4 Oversiktstabellen angir riktignok svært lave tall for voldtekt, men disse tallene er først og fremst overfallsvoldtekter. Schei & medarbeideres artikkel om studenters overgrepserfaringer

Møtet med rettsvesenet var en skrekkelig opplevelse for dem begge, det verste var å se seg selv i rollen som forbryter. De var tydelige i holdningen til voldtekt: slike forbrytelser må straffes. Men én ting er å fortjene dom og straff, noe annet er hvordan behandlingen i rettsvesenet oppleves. Birger forteller om varetektsfengslingen hos politiet og om rettssaken:

Du blir rett og slett trampet på når du sitter der. Om en ble behandlet rettferdig ... du ble jo det da, for du hadde jo gjort det. De tok jo fram eksempler fra ting som hadde hendt, ja fra andre saker da, strafferammene for de andre sakene – ut fra det synes jeg at jeg fikk en streng straff. I de eksemplene som de tok frem der, hadde motparten blitt mishandlet og, ja, skikkelig..... Jeg hadde jo ikke gjort noe sånt, for å si det på den måten. Ja, jeg hadde ikke skadet henne på noen måte. Ja, hun ble jo skadet selvsagt, rent psykisk, men ikke sånn rent fysisk. Ut fra det fikk jeg en streng straff synes jeg.

Intervjueren: *Følte du at du ble fremstilt som noe annet enn det du var – at du ble fremstilt som en forbryter?*

Birger: *Jeg vet ikke om forbryter er rett å si. Verre enn det, tror jeg.*

Intervjueren: *Hva er verre enn å være en forbryter?*

Birger: *Du er jo en forbryter da, for du har jo forbrutt deg mot lovene.*

Opplevelsen av å bli behandlet respektløst er det som skaper størst smerte. Han er en forbryter, javel – men å bli trampet på er unødvendig og ydmykende. For det handler om hans menneskelige verdighet. Selv om det er riktig å bli dømt til fengsel når man begår voldtekt, synes han det er vanskelig å godta at straffen kunne bli så streng. Rettssaken er et tilfældighetenes skuespill, mener han. Denne forestillingen har han liten sans for:

Rettsystemet og det er bare et skuespill, det er sånn som du bare ser på TV. Det er tilfældighetene, det er ikke .... ja, det er ikke så – når du har vært gjennom det da er det en såpeopera, du mister respekten for det. Det er ikke så strengt som det høres ut til – ja, strengt og strengt, det er kanskje ikke rette ordet å bruke – det er ikke noe du har respekt for lenger. Det er så mye tilfældigheter og så mye rart som skjer. Det er et snedig system, det er det.

Birgers tvetydighet i forhold til rettsvesenet bunner kanskje i at han føler seg så respektløst behandlet. På dette punkt er han sårbar, for det han har gjort innebærer et grunnleggende brudd med hele hans livsorientering og selvforståelse. Han forakter seg selv mer enn noen andre gjør. Når han da blir møtt av respektløshet og nedlatenhet må han prøve å gjenopprette balansen, slik at han ikke skal drukne i selvforakt. Men derfor blir også tanken om rettssalen som et sted for oppgjør og forsoning fjern. Det skjer ingenting av verdi her, i alle fall ikke i eksistensiell forstand. Han er en fremmed og en tilskuer.

---

indikerer at omfanget av bekjentskapsvoldtekter og lignende kan være meget høyt, men at disse sakene bare sjelden blir anmeldt (Schei, Muus & Bendixen, 1994).

Finns erfaringer ligger nært opp til Birger. Men Finn har opplevd fallet i sosial status mindre dramatisk enn Birger. Under rettssaken nektet han skyld. Han reflekterer over mekanismene som bidrar til at han forsøker å skape et ytre image av uskyld:

Det handler om selvrespekt, dette; du er uskyldig uansett – du tenker sånn inni deg.

Det vi kunne kalle kognitiv kunnskap kolliderer her med den emosjonelle kunnskapen: På tankeplanet vet han at han er skyldig, men følelsesmessig klarer han ikke å forsones seg med det. Så prøver han i stedet å overbevise både seg selv og andre om at han er uskyldig.

De 11 informantene vi har møtt så langt i dette kapitlet har i større eller mindre grad åpnet opp for erkjennelse av skyld, noen av dem nøyende, andre tvetydig og til dels skiftende. Men ingen av dem har positive opplevelser fra rettssaken. De synes de ble misforstått, ydmyket og tråkket på. I beste fall kan de kanskje tenke at det er et gjengjeldelsens regnskap som går i balanse: De fortjener å lide under en meningsløs rettssak, de som selv har påført andre mennesker så mye lidelse. Likevel er det vanskelig å slutte fra denne generelle og hypotetiske rettferdighet til de konkrete begivenheter i rettssalen. Hvorfor skal de gjøres til statister i en oppsetning der andre hensyn står i fokus enn gjerningspersonens og offerets behov for å berøre de traumatiske hendelser på en eksistensielt relevant måte, når selve rettssakens grunnidé er at skyld og ansvar skal plasseres på en forpliktende og meningsfylt måte? Alle håpet de at rettsforhandlingene skulle være unnagjort så fort som mulig, og det var det mest positive de klarte å si om rettssaken.

Det er åpenbart at samfunnet trenger rammer og riter for gjennomføringen av oppgjøret i etterkant av en forbrytelse. På dette planet svarer rettssaken til klare behov. Men dersom verken overgriper eller offer opplever rettssaken som meningsfylt kan det være et signal om at riten ennå ikke har funnet sin form. Eller at gamle riter ikke lenger holder mål. Det er tankevekkende at Birger og Finn så klart mener at voldtektsforbrytere må dømmes – og da er det hensynet til offeret og til samfunnet de særlig har i tankene – men at de samtidig ikke er i stand til å beskrive én eneste god følelse i forhold til den saken de selv har vært gjennom.

3.2.5. Dommen som justismord

Det er stor avstand mellom Birger og Finn på den ene siden og de to som definitivt mener å ha blitt utsatt for justismord på den andre siden, nemlig Ingebjørn og John. Her er det ikke bare rettssakens pedagogiske og rituelle sider det dreier seg om, det handler om hele den grunnleggende tillit til samfunnets maktapparat. Denne tilliten har ikke Ingebjørn og John lenger, bak sine veloverveide ord er de fulle av vrede mot det samfunn som dømte dem.

Ingebjørn og John: Det er skremmende lett å få dømt folk

Ingebjørn og John forteller sine historier presist, lavmælt og ettertenksomt, underveis i intervjuene tenkte jeg: hvordan er det mulig å fortelle på denne måten og samtidig være uskyldig? Deres ro forplantet seg over på meg i form av en intens uro, jeg følte det var en påkjenning å snakke med dem. Etter intervjuene tenkte jeg: Jeg må finne noen å dele min uro med. Jeg fant ikke noen. Den samme uroen hadde jeg kjent de årene jeg var fengselsprest, da prøvde jeg å skyve vekk følelsene med en begrunnelse om at jeg aldri pleide å la meg involvere i gjenopptagelsessaker. Likevel har ikke uroen sluppet taket, ofte har jeg tenkt: Hvordan kan påtalemyndigheter og jurymedlemmer være så sikre når bevisene trekker i flere retninger? Er det tro og overbevisning det handler om, mer enn håndfaste bevis? Er retten forutinntatt?

Som forsker kan jeg ikke melde meg ut av justismordets smertefulle mulighet. Nettopp den muligheten er hovedtemaet i møte med Ingebjørn og John. Bak det rolige ytre er de fulle av følelser. Det var lett å få Ingebjørn til å sette ord på sine tanker da jeg ba ham om det.

***Intervjueren:** Er du bitter?*

***Ingebjørn:** Ja, veldig bitter. Spesielt av vitner som sier de har – de har skrevet at de har truffet meg i døra når jeg ikke har vært der i det hele tatt. Jeg skylder på henne da.*

***Intervjueren:** På eks-kona di?*

***Ingebjørn:** Ja. Jeg skylder ikke på ungene, det er henne – at hun har samarbeidet med ett eller annet. Det er henne og broren som sier at ... jeg vet ikke ...*

***Intervjueren:** Får du lyst til å ta hevn?*

***Ingebjørn:** Ja, det er klart. Jeg har tenkt sånn mange ganger. Men det er jo, ... det er jo ikke noen vits i å hate, det er jo ikke det. Men mest av det jeg tenker på, det er at... det er klart du tenker på hevn. Men jeg tenker mer på de ungene jeg har sammen med henne som jeg har følge med nå; og så tenker jeg på å bli ferdig med det herre, og*

komme meg ut da, helst komme meg ut tidligere. Hvis det hadde kommet noe i saken – det er liksom det jeg går og venter på hele tiden.

Intervjueren: *At det skal dukke opp nye momenter?*

Ingebjørn: *Ja. For som jeg .... jeg snakket just med advokaten min nå, på grunn av det at jeg ble kalt opp på besøksrommet ..... og da satt det en mann der ... ”jeg er fra Kripos” sier han... ”Åh” sa jeg, jeg ble jo lykkelig, er det kommet noe nytt i saken, tenkte jeg ... sa jeg til ham da. ”Nei, det var ikke det da”, sa han. ....*

Det eneste håpet jeg har det er å vente og vente og vente .....

Det er godt mulig at Ingebjørn lyver, at min uro er uten forankring i virkeligheten. Fremdeles mener jeg det skal mye til for å overprøve rettsvesenets dom. Men heller ikke rettsvesenets fremste representanter er uten kontakt med uroen. Pensjonert lagrettsdommer Trygve Lange-Nielsen har de senere årene engasjert seg for å få gjenopptatt sedelighetssaker der han mener bevisene ikke holder til fellende dom, noen av disse sakene har endt med frifinnelse¹⁴⁶. Både Lange-Nilssens virksomhet og andre gjenopptagelsessaker dokumenterer at det i sedelighetssakene de siste 10 årene har skjedd flere justismord. Ingebjørn er skremt over hvor lett det var å få ham dømt.

John er inne på det samme. Hans historie rommer refleksjoner over det han kaller ”det sosiale nettverket som finnes blant dommere”. John mener at kollegial lojalitet av forskjellige grunner kan føre til at uskyldige i overgrepssaker blir dømt; han selv er et eksempel på det. Han har brukt store pengesummer på privatetterforskere, uten at det har hjulpet:

Jeg har brukt 180.000 kroner på privatetterforskere, jeg går her uten lønn, kjerringa sitter uten hus og ..... så det er klart, du er jo sosialt og samfunnsmessig død når du er ferdig med dette herre her. Eller ikke ferdig, det er du jo allerede når du blir satt inn. Så det meste er jo ødelagt. Når du vet at det er på grunn av ei hevngjerrig eks-kjerring, så er det ganske bittert.

I likhet med Ingebjørn har også John tanker om å bli kalt opp på fengslets besøksrom av en advokat en dag, med beskjed om at saken bygger på en misforståelse:

I sånn derre drømmeøyeblikk så håper jeg at det skal bli bedre – at jentungen skal si at det ikke er sant. At jeg blir innkalt til den besøksavdelingen her – at det i stedet for deg skal sitte en advokat der som sier – ”nå skal saken din opp igjen”.

Og han tenker at et slikt øyeblikk vil være bra for henne som anmeldte ham:

Det verste er – skjønner du – den jeg synes mest synd på, det er den jentungen. Jeg føler ikke noe hat eller noe sånt til henne, jeg synes bare jævlig synd på henne, for hun er syk. Det er jeg i hvert fall 95% sikker på, at hun blir ikke frisk før hun får det herre ut, og sier at ”nei, det er ikke sant, John har ikke gjort det”.

---

¹⁴⁶ I et intervju i Aftenposten 08.12.03 uttaler Lange-Nielsen at mer enn 100 personer kan være uriktig dømt for incest i løpet av 1990-årene. Dette problem ser han det nå som sin oppgave å ta fatt i, slik at sakene kan bli tatt opp til ny behandling, og de uskyldige bli frikjent.

Johns og Ingebjørns historier representerer kanskje unntaket om overgrepssakenes skjebne i rettsvesenet. Jeg har selv hatt klienter som har opplevd å bli blankt mistrodd i retten når de fremmet en overgrepssak, enda både jeg og andre fagfolk følte oss sikre på at overgrep faktisk hadde funnet sted. Bevisene ble for svake. Kan hende skal vi være glad at hensynet til rettssikkerheten er så sterkt – det er tross alt bedre å la ti skyldige gå fri enn å dømme én uskyldig. Eller er det ikke det?

I de fleste tilfeller synes lista å ligge særdeles høyt nettopp i overgrepssakene. Lite taler for at justismordene er mange. Problemet med dette resonnementet er imidlertid at det forutsetter et sannhetssøkende, lidenskapsløst og effektivt rettsvesen, med vilje til å treffe sine beslutninger uavhengig av omverdenens forventninger. Hvordan kan vi vite at det er slik? Ikke alltid kjenner vi de skjulte bånd av lojalitet og preferanser som innvirker på rettens avgjørelser. Et godt eksempel i så måte er rettspraksis på området seksuelle overgrep mot barn før og etter Bjugn-saken. Både antallet anmeldelser og antallet fellende dommer falt betraktelig etter 1993 – året da de tiltalte i barne-overgrepssaken i Bjugn ble frifunnet¹⁴⁷. Det er enighet om at fallet indikerer viktige endringer i holdning og mentalitet, ikke bare i den offentlige opinion men også i rettsvesenet. Dersom dette er riktig er det på det rene at rettsvesenet påvirkes av andre faktorer enn de rent kriminaltekniske når avgjørelsene tas. Preferanser og subjektive oppfatninger hos rettens medlemmer spiller inn når den endelige domsslutningen fattes. Men hvordan går det da med rettssikkerheten?

Ingebjørn og John ble begge dømt etter Bjugn-saken, og slik sett er det ingen ”Bjugn-effekt” i disse domfellelsene. Snarere tvert imot. På et generelt grunnlag kan det likevel ikke avvises at bestemte forhold ved de lokale domstolene kan ha spilt en viss rolle – slik de selv hevder – selv om det er lite sannsynlig. På den andre siden er det heller ikke særlig hold i forestillingen om at de må være skyldige fordi det ellers ville være rettsvesenets troverdighet som sto på spill.

Mitt møte med Ingebjørn og John etterlater altså uro. Betydelig uro. En uro som kanskje er større hos oss som har sett systemet fra innsiden enn hos folk flest. Mange av de straffedømte forteller om en ubetinget tillit til rettsvesenet, helt til de selv ble dømt. Da skjønner de at

---

¹⁴⁷ Jfr. artikkelen ”Synlig og skjult kriminalitet” i Statistisk Sentralbyrås hefte **Kriminalitet og rettsvesen 2001**, forfattet av forskeren Dag Ellingsen (Ellingsen, 2001).

rettssikkerheten ikke alltid samsvarer med 17.mai-talene og samfunnslærebokas glansbilder. Uten å ta standpunkt til deres synspunkter har også jeg observert at rettssikkerheten ikke ser ut til å bli vektlagt like tungt i alle typer saker. Det faktum at straffedømte overgripere gjennomgående kommer fra lavere sosiale lag indikerer at det kanskje er noe som skjer i forbindelse med seleksjonen. Ikke hvem som helst blir anmeldt, og slett ikke hvem som helst blir dømt. Men det finnes ingen holdepunkter for å hevde at seksuelle overgrep skjer hyppigere i lavere klasser enn i høyere¹⁴⁸.

3.3. Soningen

I fengslets finmaskede rangsystem står de sedelighetsdømte på aller laveste trinn. I gamle dager tronet skapsprengerne på toppen, i dag er plassen overtatt av narkolangere med stort kontaktnett og mye økonomisk makt. Ikke bare står de sedelighetsdømte lavest, de er også blitt systemets pariakaste og hat-objekter nummer en. Hva det er som har ført til dette er ikke uten videre lett å forstå, blant de mange grupper av forbrytere kunne det saktens finnes andre som gjorde seg vel så fortjent til en bunnposisjon.

De 13 informantene som er blitt intervjuet har opplevd soningen og fengselsoppholdet på forskjellige måter. Noen gikk det brukbart for, noen følte seg forfulgt og truet på livet, noen mener at de endatil opparbeidet seg en viss posisjon blant medfangene. Når soningssituasjonen er inkludert som et delaspekt ved overgriperstudien er det dels fordi gjennomføringen av soningen i seg selv er interessant, dels fordi jeg er opptatt av om det finnes sammenhenger mellom gjennomføringen av soningen og de politiske mål om at straffen skal påvirke den dømtes atferd i retning av redusert gjentagelsesfare.

Som jeg allerede har vist, mener alle informantene at seksualforbrytere må straffes. Sammenholdt med at de har opplevde sin egen rettssak som meningsløs eller endatil

---

¹⁴⁸ Enkelte forskere hevder imidlertid at det nettopp foreligger slike forskjeller, selv om de ikke skriver det i fagartikler eller bøker om emnet. Et eksempel på en slik oppfatning finnes hos den canadiske psykologiprofessoren Philip Firestone som under en samtale jeg hadde med ham da jeg var på studietur i Canada 1997, hevdet at akademikere tilhørende hans egen sosiale gruppe aldri begikk seksuelle overgrep mot barn, mens dette var relativt utbredt i det han kalte lavstatusgrupper. Jeg nevner hans synspunkter i rapporten fra studiereisen (Hermstad, 1997).

traumatisk blir det en markant spenning mellom vurderingen av rettssaken som sådan og synet på utfallet av rettssaken. Dette bruddet i erfart mening fra rettssak til soning kan virke ulogisk, men henger sannsynligvis sammen med de ulike roller som knyttes til rettssaken og soningssituasjonen. I retten har de vært statister og tilskuere i sin egen sak, strippet for verdighet og avskrevet det meste av troverdighet. Under soningen ble de hovedpersonen i den saken som nå var avsluttet. Fængslets stab av sikkerhetsekspert, fangevoktere, sosialpersonell, lærere, miljøarbeidere osv. har alle ett eneste formål med sin virksomhet: Å fokusere på den enkelte innsatte slik at vedkommende får gjennomført straffen, helst også at han blir i stand til å leve et bedre liv etter løslatelsen.

3.3.1. "Det er farlig å være sex-forbryter i fængslet"

Den som aller klarest opplevde mobbing og trakassering under soningen var Elias. Det første møtet med fængslet var ydmykende, han ble fratatt alle eiendeler, kledd naken og satt på ventecelle. Likevel følte han seg glad, endelig var han kommet i gang med soningen. Gleden gikk over til skrekk i løpet av de nærmeste dagene, og dersom han hadde visst på forhånd hvordan det skulle bli hadde han tatt livet av seg. Om det første felles måltidet på fængseslavdelingen forteller han:

Vi ble ført inn i matrommet, så ble dørene låst – du hadde ingen mulighet til å stikke av om det skulle skje ett eller annet. Det satt 3 personer rundt et 4-manns bord, jeg gikk bort dit og spurte om jeg kunne sette meg ned og spise. Jeg fikk til svar at "sånne svinepelser fikk ikke sitte der, egentlig skulle jeg ikke hatt mat en gang". Det sto et bord midt på gulvet – matsalen var ganske stor, ca 30 mann jobbet på verkstedet – jeg ble plassert midt på gulvet, for meg selv. Så satt de rundt omkring og gjorde grimaser og slengte dritt.

Skildringen vi møter i denne lille beretningen ligger nært opp til en fortelling om psykisk tortur. Men Elias ville ikke gi opp:

Det som sto i hodet på meg var at dette måtte jeg regne med fordi jeg hadde gjort det jeg hadde gjort – jeg var forberedt på å ta straffen. Men det var så ille at til tider måtte de ha ekstra vakt i matsalen. Jeg fikk høre ad omveier at de skulle ta meg, derfor snakket jeg med vakta – de lovet å sette inn 3 eller 4 ekstra vakter.

Elias tolker mobbingen og motgangen innen rammen av et rettferdighetens regnskap der han selv fortjener mye smerte, det er lenge til den kommer opp mot datterens. Etter hvert skjønner

han likevel at han er i faresonen ikke bare psykisk – han brytes ned dag for dag – men også fysisk. Fangevokterne kan ikke følge ham hele døgnet:

Det var en dag ..... jeg skulle gå tilbake til avdelingen hvor jeg bodde etter å ha vært på verkstedet hele dagen. Jeg syntes det var litt påfallende at det var 2 personer som ble igjen og så ut til å vente på at jeg skulle gå. Men jeg slo det fra meg; det var vel bare sånn det er, tenkte jeg. Så vidt kommet ned i trappa startet de. De skulle drepe meg og gjøre forskjellige ting med meg. Jeg tror aldri jeg noen gang har fått på meg klærne så fort som denne dagen. Den ene av disse to var en ledertype i verkstedet, han hadde flere undersåtter som gikk foran og gjorde grovarbeidet.

Etter denne hendelsen fikk han det han kalte nervesammenbrudd, han ble liggende på cella utover kvelden, dagen etter ble han lagt inn på sykeavdelingen. Noen dager senere ble han flyttet til en åpen avdeling. Men angsten hadde satt seg fast i kroppen, han var livredd for å møte de nye medfangene. Først da han fikk høre at mange av dem satt på samme type dom som han selv roet han seg ned. Resten av soningen gikk bra, etter en tid fikk han overføring til ny anstalt og kunne begynne i terapi, det ble et vendepunkt.

Reaksjonene mot sedelighetsovergrepere i fengsel er ved første øyekast både irrasjonell og uforståelig. Om det var slik at det handlet om moralsk harme burde en tilsvarende vrede også vært rettet mot andre voldsovergrepere, for eksempel de som gjennom år har mishandlet sine ektefeller og barn. For ikke å snakke om narkolangerne som lokker unge mennesker inn i rusmisbruk og ofte livslange problemer. Når reaksjonene er avgrenset til seksuelle overgrepere må det bety at denne gruppen på en særlig måte utfordrer de andre fangene. Aggresjonen synes å ha fellestrekk med det sinne overgrepsofre ofte viser i forhold til sine overgrepere. Den samstemte og entydige fordømmelsen gjør det derfor aktuelt å spørre om fengselsinnsatte i større grad enn befolkningen for øvrig har vært utsatt for seksuelle overgrep.

Det finnes ingen undersøkelser som dokumenterer forekomsten av seksuelle overgrep mot mennesker med kriminell atferd, vi vet bare på et generelt grunnlag at overgrepsofre kan utvikle selvdestruktivitet, rusproblemer, tilpasningsproblemer og ulike atferdsforstyrrelser¹⁴⁹. Kriminell atferd er kanskje en av de mest alvorlige former for tilpasningsproblemer, samtidig vet vi også at flertallet av dagens fangebefolkning har rusproblemer. På denne bakgrunn er det slett ikke urimelig å anta at mange fengselsinnsatte har opplevd seksuelle overgrep i barndom og oppvekst. Kanskje er det til og med sannsynlig at ratene ligger over befolkningen for øvrig.

I så fall blir det forståelig at reaksjonen mot overgriperne er unison og sterk: Det dreier seg om ofrene som roper ut sin vrede og smerte over det de selv har vært utsatt for.

Men reaksjonene mot Elias har også en annen side, og det handler om hvordan hans selvforståelse og virkelighetsoppfatning påvirkes av det han opplever. Er det mulig å leve under et sånt press uten å utvikle forsvars- og mestringsstrategier der også synet på skyldspørsmålet endres? Et nærliggende scenarium ville være at han etter en tids opphold i fengslet isolerte seg og utviklet fiendtlige holdninger til omverdenen. Fra isolasjon og fiendtlighet er veien kort til en alternativ forestillingsverden der realitetene er snudd på hodet og den forfulgte etablert i rollen som martyr. M.a.o.: Det ville vært rimelig å tenke at forfølgelsen av Elias fikk ham til å benekte eller bagatellisere det han har gjort. Som en ren overlevelsesstrategi.

Det gjorde han ikke. Elias prøvde aldri å fremstille seg som martyr eller offer for et justismord. Men løslatelsen ble en tøff erfaring:

*Den første tiden på frifot var kjempetøff, jeg ringte jo til deg også da. ....
Når du kom ut hadde du tross alt et stempel på deg. Slekta hadde jo nesten snudd ryggen til deg da saken kom opp, like ille var det da jeg kom ut igjen. Folk rundt omkring deg turde du ikke møte, du trodde at de bare var ute etter å ta livet av deg. Så du holdt deg heime, nesten hele tiden.*

Å være sedelighetsforbryter er farlig – både innenfor og utenfor fengslet. Elias vil aldri mer kunne leve et sorgløst liv.

Helt annerledes er det med de valgene Gunnar har gjort. Allerede da saken kom opp startet hans mentale tilbaketrekning. I den første fasten opplevde han at nesten alle var mot ham – etter hvert mente han at påtalemakten allierte seg med dem som ville ham til livs, derfor ble han dømt. I fengslet møtte han en kompakt fiendtlighet fra medfangene, også her prøvde han å melde seg ut mentalt men klarte det bare så måtelig:

Det var verst det første halvåret. Men etter hvert som en kom inn i det gikk en og subbet. En var ikke med – en bare gikk der, en var ikke med i noe som helst.

.....

Intervjueren: *Du gikk i svime?*

Gunnar: *Ja, det gjorde jeg.*

Intervjueren: *Ble du mye mobbet av medfangene?*

---

¹⁴⁹ Jfr. Anna Luise Kirkengen **Hvordan krenkede barn blir syke voksne** (Kirkengen, 2005), og Åsa Britasdotter/Britta Stövling **Incest** (Britasdotter & Stövling, 1983), og Else Britt Kjellqvist **Rødt og hvitt** (Kjellqvist, 1996).

Gunnar: *Jeg ble det, ja. Det var veldig trasig det, i denne tiden. De fant jo ut hva jeg hadde på meg, hva jeg var dømt for – det var fort gjort, det*

Intervjueren: *Og i det øyeblikket de fant ut hva du var dømt for så ”tok de deg”?*

Gunnar: *Jeg ble utsatt for både det ene og det andre da, ja. Det har jeg ikke lyst til å oppleve en gang til, det var så forferdelig at .... Det var harde tider. Den som blir utsatt for noe slikt gjennomlever harde tider ja, det skal være sikkert.*

I utgangspunktet er det mange likhetstrekk mellom Gunnars og Elias' møte med fengslet og soningen. Men de reagerer vidt forskjellig. Elias står hele tiden fast på beslutningen om å ta på seg det hele og fulle ansvar for sine handlinger. Gunnar derimot ser ut til å være sårbar for ytre press, noe som bringer ham inn i en benektingsprosess der han etter hvert gjennomfører en omfattende kognitiv og psykologisk reorganisering. Prosessen går litt frem og tilbake – så lenge han er i behandling og får aktiv støtte, er han også åpen for å ta på seg skyld. Men når motgangen blir for tøff og han ikke klarer å mestre presset, faller han tilbake til den kompakte benekting.

Erfaringer fra krisepsykiatrien viser at ekstreme stress-situasjoner ofte fører til uhensiktsmessige reaksjonsformer. Svært vanlig er det at den rammede trekker seg inn i seg selv, etablerer en alternativ forestillingsverden, noen ganger også går inn i psykoselignende tilstander¹⁵⁰. Jeg har tidligere pekt på at Gunnar ser ut til å lide av kronisk post-traumatisk stress. Det er derfor ikke påfallende at hans virkelighetsoppfatning først svinger frem og tilbake, og siden ender opp med mer varige forandringer. Hans benekting er sannsynligvis uttrykk for en strategi der han konsentrerer seg om overlevelse og mestring i forhold til det han opplever som aller mest truende, nemlig den sosiale og menneskelige isolasjon. Denne strategien valgte han allerede før fengslingen. Under fengselsoppholdet fikk han bekreftet at det ikke fantes andre måter å overleve på.

Men hva er det som gjør at Gunnar og Elias velger så forskjellige løsninger på problemer som i utgangspunktet har mange likhetstrekk? Av historiene går det frem at Elias kunne ha minst like god grunn til å velge benekting som Gunnar. Dersom jeg hadde snakket med dem begge på forhånd ville jeg neppe vært i stand til å forutsi hvem som ville valgt hva. Teorien om at fengselsstraffen bidrar til å forsterke den dømtes tilbøyelighet til å benekte skyld – slik jeg antok ved prosjektstart – blir derfor ikke entydig bekreftet av alle informantene. De som har gått i behandling velger andre strategier enn benekting. Elias har også gått i behandling. Men

---

¹⁵⁰ Diagnosekriteriene for PTSD i ICD-10 angir noen av disse symptomene som kriterier på at det foreligger PTSD.

han forteller altså at han allerede før starten på behandlingen var bestemt på å vedstå seg sitt ansvar. Det peker i retning av at benektingen inneholder flere årsakskomponenter enn behov for flukt aktualisert av ytre motstand.

En forhold som ikke bør neglisjeres er at mennesker lyver, både i og utenfor rettssalen. Noen lyver til og med uten rasjonelle grunner. At nettopp Elias tar på seg skylden for sine handlinger er kanskje ikke så merkelig, han hadde jo lenge planlagt å melde seg for politiet dersom saken ble kjent. Spørsmålet om benekting er kanskje like komplisert å besvare som spørsmålet om muligheten til å forutsi hvem som kommer til å begå seksuelle overgrep. I etterkant er det alltid mulig å finne gode forklaringer, tilsvarende vanskelig er det å identifisere "risikofaktorene" på forhånd. Det er både logisk og forståelig at Elias tar på seg skylden for sine handlinger, like logisk er det at Gunnar benekter og minimaliserer sitt ansvar.

3.3.2. "Medfangene tror meg når jeg forteller at jeg er uskyldig"

John hevder at han aldri har blitt mobbet, forfulgt eller trakassert i fengslet. Det kan derfor virke som han representerer en motsatt ytterlighet i forhold til Elias og Gunnar. Men betyr det at han faktisk har vært i en annen situasjon, eller er det andre årsaker til at han har sluppet denne type motgang?

Da han møtte til soning visste han at de sedelighetsdømte hadde tøffe forhold i fengslet. Han hadde derfor bestemt seg for å holde dommen skjult for medfangene:

Dette fengslet er jo ikke regna som absolutt beste plassen for en sex- ..... altså, pr. definisjon for en sex-forbryter, å komme inn i. Så jeg tok jo en sånn fake-historie, det fikk jeg jo råd om av de ansatte her. Så jeg gikk jo og faket om at jeg satt for narkotika. Men det tok 1 ½ måned så visste jo de andre fangene hva jeg satt for.

John fryktet at det nå ville bli farlig for ham:

*Du vet at en dag vanker det juling og alt mulig. Så spurte jeg om .... eller, så sa de det at, "men kom med saken din – fortell den", sier de innsatte. Så jeg satt på ei celle og fortalte sånn noenlunde som jeg fortalte det nå, litt mer i detalj. Så sier de det, at "siden du har en privatetterforsker så kan vi vel få ham til å bekrefte det". Så fikk de ringe til privatetterforskeren, og han ringte opp hit og ga beskjed om sitt syn på saken.
.....*

Så gutta her på .... ikke på avdelinga men på fengslet, de tror meg, de tror at jeg er uskyldig. Og de sier jo til og med at "for oss som er dømt for saker og ting så er det noen bortkasta år, men for deg blir åra stjålet". Jeg har fått tilbud om, "vi kan godt sende ut noen torpedoer, for å ta dem". Gratis – fritt og franko, det er ikke noe problem. Så det i seg selv er ganske spesielt, at jeg blir trodd. For det at – jeg har jo inntrykk av at kravet til "bevisførsel" hvis en skal kalle det det i gåseøyne, det er mye større blant de innsatte her enn det er noe annet sted.

På sett og vis er Johns situasjon den samme som for de andre sedelighetsdømte, forskjellen er bare den at han lyktes i å overbevise medfangene om at han var uskyldig. I seg selv er dette en bragd. Men hans ambisjoner går lenger enn som så, han ønsker å få de dømmende myndigheter i tale. Intervjusituasjonen er en slik mulighet. Ikke det at han ønsker å stå frem med sin sak i all offentlighet, men han har behov for å overbevise intervjueren om at han snakker sant. I neste omgang kan slikt bidra til at søkelyset rettes mot rettspraksis, og dermed at det blir reist tvil ved forutsetningene for hans egen domfellelse. Og jeg må innrømme – som jeg allerede har vært inne på – at det virker troverdig, det han sier. Særlig festet jeg meg ved beskrivelsen av de kaotiske forholdene rundt samliv og seksuell praksis i eks-konas familie. Her virker det som det har vært overgrep og sex på kryss og tvers, kanskje i flere generasjoner. Selvsagt kan det hende at John er fortrolig med slikt, og at han dermed er like involvert som alle de andre. Men det er også mulig at det har kommet uforberedt på ham. Eller han lyver for å få meg til å støtte hans fremstilling. Hvorom allting er, medfangene har trodd på ham, det er årsaken til at han får gå i fred.

Ingebjørn soner i samme anstalt som John, også han har lyktes i få medfangene til å tro på påstandene om å være uskyldig dømt. I alle fall etter eget utsagn. Ingebjørn har ikke hatt noen privatetterforsker, men en av de andre fangene kom fra samme sted som ham selv, denne fangen gikk god for ham. Det var en nokså omfattende "prosedyre" før han kom så langt. Likevel føler ikke Ingebjørn seg trygg:

Ja, det er klart, jeg er usikker på hva som kommer bak, overraskelser og sånt noe. Plutselig kan det skje noe, det vet en jo ikke.

Å sone sedelighetsdom er farlig uansett hvor gode sikkerhetstiltak de gjennomfører. De må alltid regne med at noen ønsker å ta dem. De fleste går derfor langt i å underkaste seg medfangers ønsker om innblikk i domspapirer og lignende. Slik sett lever de i en dobbel underkastelse; først den generelle tilpasningen til fengslets reglement slik alle fanger må, og dernest tilpasningen til andre fangers krav. Når John og Ingebjørn sier at soningen går bra er det en sannhet med modifikasjoner. Det går bra hvis de ikke gjør noen feil. Ingen fanger er

blitt drept i norske fengsler, men mange er blitt banket opp, og noen er blitt varig skadet av brutal og målrettet trakassering. Begge forteller at de til tider har vært ”pissredde”.

Som de eneste av 13 informanter forteller John og Ingebjørn at de følte på en intens kroppslig spenning under intervjuet. Delvis var intervjuet en belastning, delvis var det en lettelse å snakke med meg. Vissheten om at andre ville få del i deres beretninger skapte åpenbart en følelse av at noe sto på spill. Om dette skal settes i sammenheng med problemstillinger vedrørende spørsmålet om skyld eller uskyld er ikke godt å si, selv har de vel i alle fall opplevd det slik. Spenningen i kroppen er for øvrig noe som er der hele tiden.

***Ingebjørn:** Jeg er blitt mer og mer hissig, ikke som før. Jeg orker ikke så mye lenger, det er liksom å slå først og spørre etterpå, men det var liksom ikke sånn jeg var før. For nå liksom så bygger du opp en spenning hele tiden, du går anspent i kroppen, og humøret blir anspent og du får en – du kan si, en reaksjon som plutselig, jeg husker .... etter at jeg hadde vært på trening så skulle jeg liksom jogge tilbake da, og så så jeg at det var en som gikk lenger foran da, og så var det en sving der og så sto han og gjemte seg bak der, og når jeg kom løpende så hoppet han ut og da var det neven med én gang ..... en venner seg til å passe på hele tiden.*

De lever under et permanent press, kanskje enda større enn for dem som enkelt og greitt innrømmer at de er seksualovergripere. John og Ingebjørn vil antagelig aldri kunne komme til å innrømme skyld; de har lært at det å nekte er eneste måten å overleve på. Men John gruer seg til løslatelsen:

Jeg har jo ikke noen jobb å gå til. Finnes ikke, jeg har ikke tjans i helvete. Jeg vet også at jeg kan ikke forvente at alle trur meg, derfor er jeg sosialt ødelagt og. Økonomisk blir du jo ødelagt, jeg ble dømt til å betale erstatning.

.....

Ekteskapet kan havarere, altså – det er grenser for hvor mye folk orker av påkjenninger på utsiden også da. Så jeg orker ikke å tenke langt, jeg gjør ikke det, jeg tenker i korte intervaller; én uke på jobb, ei helg på cella, én uke på jobb, ei helg på cella.

Og så frykter han skamfølelsen når han én dag treffer gamle kjente:

Plutselig kan jeg se for meg et ansikt, ikke sant, som jeg har møtt på fotballkamp eller en hockey-kamp; hva tenker han om meg nå? Jeg kjenner veldig mange mennesker. Så jeg tror jeg holder det litt på avstand, det er det samme som med sjokkreaksjonen for å si det på den måten altså – du holder ting litt unna, for du vet at det blir for jævlig dersom du skal face det helt.

Om soningen er tung og farlig er det altså ingen stor bedring å håpe på etter løslatelsen. Mobbing, trakassering og utestengelse fra arbeidsmarked er aktuelle problemer, slik for eksempel Birger opplevde da han kom tilbake til sin gamle jobb. Kvinnelige kolleger krevde

at han ble sparket – ellers ville de streike. Birger fikk sparken. Like vanskelig er det å håndtere usikkerheten på om barna deres eller andre får vite hva de har gjort. I tillegg til de normale ettervirkninger av fengselsoppholdet må de mestre de langsiktige skadevirkningene som følger av å leve i konstant frykt og redsel.

Deres himmel er full av skyer, hver eneste dag.

3.3.3. "Det gjelder å holde en lav profil"

Mens Ingebjørn og John mestrer redselen for medfangene ved å gå offensivt til verks og satse alt på det ene kortet at de skal bli trodd på sine påstander om å være uskyldig, er det andre som velger å holde lav profil. Noen gjør som strutsen: graver hodet ned i sanden og håper at faren går over av seg selv.

Ved oppmøte til førstegangs soning blir de fleste sedelighetsdømte rådet til å si minst mulig om dommen. Anonymitet er umulig, men det gjelder å unngå provokasjoner. John prøvde å lyve på seg en narkotikadom, det holdt på å gå galt. Det beste er å finne en balansegang mellom fullstendig taushet og diskret åpenhet. Om det går bra er avhengig av hvem som er toneangivende i fangemiljøet.

Generelt er fengselsinnsatte ytterst kritiske til rettsvesenet, det er derfor påfallende at denne kritikken nesten er fraværende i sedelighetssakene. Uten motforestillinger forutsetter de at en fellende dom også er en riktig dom, og at alle sedelighetsdømte er skyldige. John har et poeng når han spissformulert sier at det er vanskeligere å få aksept fra gutta i fengslet på at han er uskyldig dømt enn det er å få det i rettsvesenet. Jeg kjenner selv saker der sedelighetsdømte ble frifunnet i senere gjenopptagelsessaker, men som under soningen ble ansett å være skyldig av medfangene. Mangelen på forståelse for seksualovergriperne bekrefter antagelsen om at en uforholdsmessig stor del av de kriminelt belastede kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep. Deres reaksjoner indikerer i så fall at de ønsker hevn. Slike ønsker er likevel neppe hele forklaringen, seksuelle avvikere blir også mobbet i andre mannskulturer, for eksempel militæreire, idrettsklubber, blant skipsbesetninger osv. Det som er spesielt med fangenes reaksjoner er styrken i aggresjonen. Mens det i andre miljøer bare unntaksvis blir akseptert at

avvikere kan påføres fysisk skade, ser det ut til å være nokså svake motforestillinger mot dette i fengslene.

Men hva gjør det med de sedelighetsdømte å forholde seg til en virkelighet der de hele tiden må beskytte seg og holde lav profil? En hel del, ser det ut til. Det er likevel viktig å huske at problemene ikke startet den dagen de kom inn gjennom fengselsporten. Erfaringene fra etterforskningen og rettssaken har allerede lært dem å passe seg. De har også erfart at gamle venner, kolleger og familiemedlemmer vender dem ryggen. Og de har opplevd hvordan det er å gå kanossagang blant folk på hjemstedet. Tolkningen av opplevelsene fra fengslet skjer således i en ramme av smertefulle og til dels nedverdiggende erfaringer. Om denne prosessen forteller David:

Selv om jeg har gjort et overtramp må jeg få lov til å være et menneske. Men slik følte jeg ikke at det var.

.....

Intervjueren: *Hvilken følge fikk det for deg selv å føle deg stemplet som en umenneskelig forbryter?*

David: *Følgen ble at jeg ikke klarte å føre min sak i retten. Og jeg klarte ikke å sone på normalt vis, som et menneske.*

Intervjueren: *Hadde det vært lettere for deg å klare å sone dersom du hadde følt at du var behandlet med respekt i retten?*

David: *Menneskeverdet vil jeg tro er vesentlig for et menneske, for et menneskes eksistens, uansett situasjon.*

Intervjueren: *Ville soningen vært enklere om du hadde den følelsen at du nok hadde gjort noe fryktelig galt men at du likevel ble sett på som et menneske?*

David: *Jeg kunne i alle fall ha vært i stand til å snakke bedre for meg, også i fengslet.*

Da David møtte til soning hadde han i lang tid vært både emosjonelt og mentalt slått ut. Derfor hadde han ingen forventninger om å få respekt eller sympati fra medfangene. Han bestemte seg for at han ikke skulle stole på dem. Beslutningen kan synes paranoid, men er slett ikke urealistisk – det ville vært mye verre om han hadde trodd på muligheten for en problemfri soning. Flertallet av de sedelighetsdømte møter til soning med lignende foutsatninger, det store unntaket er kanskje Elias som så frem til å **son** i ordets mer eksistensielle betydning. For Elias holdt det på å gå ille, først da han ble overflyttet til en annen anstalt kom han seg.

3.3.4. "Fangevokterne bryter taushetsplikten"

Alle fengselsansatte må underskrive taushetserklæring når de blir tilsatt, og generelt legger etaten stor vekt på taushetsplikten. De sedelighetsdømte opplever likevel at taushetsplikten slett ikke er noen absolutt beskyttelse. John tok sjansen på at fangevokterne var tette, det skulle han komme til å angre på:

Det tok 1 ½ måned så visste alle fangene hva jeg satt for. .... Og alle spør seg, liksom, hvordan i all verden de fikk vite det.

.....

Jo. En av fangene fikk greie på det for det at han ene betjenten pekte på meg når jeg gikk i luftegården og sa at "der går en jævla sex-overgriper". En av de ansatte! En annen av de innsatte hadde fått sett papirer som angikk meg, hva jeg var dømt for – hvilken paragraf jeg var dømt for. Og jeg trodde ham ikke på det, men så kunne de fortelle meg ting som sto i det papiret der, som han kun kunne vite ved at han hadde lest papiret. Så de som er største drittsekkene i et sånt system, det er de ansatte. Og det er klart, de har sikkert de samme holdningene de, overfor sex-overgripere som jeg sjøl har og. Negative holdninger. Det var de som i mitt tilfelle lekket det ut overfor de innsatte.

Intervjueren: *Det er jo ganske dramatisk, da.*

John: *Ja. Og det er klart, da vet du at en dag vanker det juling og alt mulig.*

Bruddet på taushetsplikten er dramatisk av flere årsaker, men særlig fordi de sedelighetsdømte lever et mye farligere liv enn andre innsatte. Domspapirer inneholder gjerne detaljer som kan virke provoserende på leseren, enda mer provoserende blir det når slikt stoff går ut som muntlig materiale. Historier forandres og forverres av den muntlige traderingen.

Den juridiske siden av brudd på taushetsplikten er i prinsippet enkel, og fengselsvesenet tar slike problemstillinger alvorlig. I praksis er den komplisert, for hvem kan bevise at ansatte lekker? Ingen medfanger stiller opp for å bekrefte overgripernes påstander – hvorfor skulle de risikere å komme i unåde hos en fangevokter? På egen hånd er det vanskelig for fanger å nå frem med anklager mot ansatte, til det er deres troverdighet for svak. Men hvor vanlig er det at taushetsplikten brytes? Det finnes ingen dokumentasjon på det; dersom jeg imidlertid skulle bygge på hva fanger gjennom årenes løp har fortalt meg i fortrolighet er det slett ikke sjelden at det skjer. De sedelighetsdømtes problemer med å skjule hva de er dømt for trekker i samme retning. Det er neppe noen overraskelse at mennesker med tilgang på fortrolig informasjon fra tid til annen lekker, det gjelder i fengselsvesenet så vel som i andre institusjoner. Samtidig bekrefter lakkasjene at reaksjonene mot seksuelle overgripere ikke bare er et fenomen i

fangeverdenen; alle som får dette tett inn på livet utsettes for belastninger det er vanskelig å håndtere.

Bruddene på taushetsplikten er problematisk ikke bare av hensyn til fangenes sikkerhet, det handler også om tilliten til andre mennesker. Den er på et lavmål hos mange sedelighetsdømte. Derfor er det uheldig om tilliten undergraves ytterligere. Slik sett har taushetsbruddene konsekvenser både når det gjelder soningsforholdene og det livet de skal leve etter løslatelsen.

3.3.5. "Fengsel er nødvendig for å forstå hva du har gjort"

Jeg har tegnet et relativt pessimistisk bilde av soningssituasjonen for sedelighetsdømte menn i norske fengsler. Likevel er det ikke slik at fengselsstraffen entydig og konsekvent oppleves negativt av alle de dømte. Med utgangspunkt i Arnts historie skal vi se nærmere på positive sider ved fengselsstraffen. Arnt var ganske sint da han møtte til soning:

De tankene jeg satt med i fengslet, før jeg begynte i gruppa, var ikke noe særlig. Jeg var sint på datteren min og på den kjæresten hun hadde da – jeg tror han presset ganske hard på henne for å få henne til å anmelde det. Men jeg tror nok at hun selv, i alle fall, ville ha anmeldt det etter hvert – uten hans press. Og jeg var sint på familieterapeutene ..... jeg hadde masse tanker om å gjøre mest mulig jævlig mot flest mulig etter at jeg kom ut – jeg ville ta med meg flest mulig av disse folkene før politen kom og tok meg igjen.....

Han var også redd for hva slags soningsforhold han kom til å møte:

Da jeg skulle inn til soning malte jeg situasjonen ganske svart. Jeg hadde sett på TV, en står jo på nederste hylle i rangordningen i et fengsel når en kommer inn og har forgrepet seg på unger, og jeg var ganske .... jeg visste egentlig ikke hvordan jeg skulle mestre det, jeg holdt meg mest for meg selv. I ettertid ser jeg jo at det gikk forholdsvis greitt, men der og da følte det ikke slik – jeg ventet bare tid for tid at jeg skulle få medfangene mine etter meg og at de skulle ta meg. Men det skjedde heldigvis ikke.

Det var likevel ikke selve soningen som fikk ham til å endre oppfatning av fengslet, det var i stedet hans egen forberedelse. Arnt knytter det til deltagelsen i gruppeterapien:

Stemningen i gruppa, den åpenheten; det satt likesinnede der. Du (henvendt til intervjueren) begynte med alle de andre for å presentere dem, og de presenterte seg. De sa hva de satt for, alle sammen. Så kom jeg til slutt, det var en helt annen stemning, jeg vet ikke om jeg kan forklare det på noen måte – om det var det at jeg var "mørnet"

på noen måte da jeg satt i fengslet, det har sikkert vært en medvirkende årsak. Det er ikke noe sikkert at jeg hadde kommet til å åpne meg slik dersom det ikke hadde vært en anmeldelse og en rettssak – altså: dersom jeg hadde kommet utenfra og møtt opp i gruppa ..... jeg er ikke sikker på at det hadde vært noe som hadde fungert like bra. Men jeg følte meg trygg der, ingen dolking i ryggen .... slik jeg hadde følt andre plasser....

Arnt ser på fengslet som en forberedelsesprosess til det egentlige arbeidet, nemlig den terapeutiske bearbeidelsen av overgrepene. At han i utgangspunktet virker mer positiv til fengslet enn de andre betyr likevel ikke at han står særlig langt fra dem. For hva hadde skjedd dersom han hadde blitt sittende på cella uten mulighet til å snakke med andre og uten å få støtte fra en forståelsesfull terapigruppe? Han antyder selv at han kanskje ville blitt løslatt som en bitter og hevngjerrig mann.

Et viktig punkt i Arnts historie er – som for de andre – skammen og mindreverdighetsfølelsen. Disse følelsene var viktige drivkrefter i overgrepshandlingene, de preget også hans møte med fengslet. Arnt ønsket å gjemme seg; han forventet ingen støtte. Støtte og forståelse fikk han likevel – riktignok ikke i selve soningssituasjonen, men gjennom behandlingen – desto mer ble denne erfaringen avgjørende for ham, og bidro til å snu hele situasjonen. Eller for å formulere det i tråd med Katie Eriksson måte å tenke på: han ble møtt med empati og kjærlighet. Selv beskriver han det som en slags frigjøringsprosess:

”..... jeg følte meg trygg ... ingen dolking i ryggen slik jeg tidligere hadde følt da jeg måtte passe meg for det jeg sa fordi det kunne bli brukt mot meg.”

Uten denne empatien ville han neppe hatt mot til å gå inn i noe oppgjør med seg selv. For hvordan skulle han da kunne holde ut smerten? Fengslet med sine repressive rutiner og sine fiendtlige trekk ville antagelig skremt ham inn i forskansning, selvrettferdighet og tiltagende benekting. Når Arnt mener at soningen var nødvendig er det derfor ikke fengslet i og for seg han snakker om, det dreier seg i stedet om kombinasjonen av fengsel og terapi. Fengslet var for hans del avgjørende som motivasjonsfaktor. Men da blir det interessant å reflektere over hva som hadde skjedd om soningen var blitt gjennomført uten terapi. Ville han også i et slikt tilfelle kunnet gjennomføre soningen med et positivt resultat?

Lite tyder på det, og her støtter jeg meg på den vurderingen jeg tidligere har gitt av det emosjonelle klimaets betydning for å få til forandringsprosesser med positivt utfall. Arnt selv bekrefter det – om enn indirekte – når han peker på at hans tidligere erfaringer med

familieterapi var så negative; han opplevde at terapeutene bare var ute etter å bryte kontakten mellom ham og datteren og ellers få ham i fengsel. Forutsetningen for forandring er vissheten om at det finnes mennesker med kjærlighet og gode hensikter. Så enkelt er det, og samtidig så komplisert. I fengslet er det sjelden noen som vil overgriperne vel – i alle fall ikke blant medfangene.

Den andre siden av Arnts posisjon er imidlertid også interessant: Han ville neppe vært motivert for terapi dersom han ikke hadde blitt satt i fengsel. Tilbud om terapi uten trussel om – eller i kombinasjon med – fengsel ville altså vært uten effekt. I så fall ville han ikke kunnet hjelpe sin datter, for hun trengte mest av alt at han som overgriper tok på seg all skyld og det fulle ansvar for familiens fortsatte liv.

De andre sedelighetsdømte er langt mer tilbakeholdne enn Arnt i å uttrykke at fengslet kan by på noe som helst av positiv karakter. Når de mener fengsel er nødvendig som en reaksjon på seksuelle overgrep er det først og fremst en støtte til tanken om at alle sedelighetsovergripere må gjøre opp for seg. Fordi det er snakk om bruk av tvang aksepterer de også at det må foreligge elementer av nedverdiggelse og ydmykelse i dette oppgjøret. Det paradoksale er imidlertid at de på den ene siden ser ut til å støtte strafferettslige reaksjonsformer som hemmer eller ødelegger mulighetene til oppgjør og ansvarliggjøring, mens de på den andre siden klager over soningsforholdene og de problemene fengselsoppholdet påfører dem. Det må bety at de ikke helt har tenkt gjennom konsekvensene av sine holdninger, og at de støtter gjengse oppfatninger mer enn de uttrykker genuine synspunkter basert på erfaringer de selv har gjort. Men samtalene jeg har hatt med dem viser at de som innrømmer skyld også ønsker hjelp til å forandre seg. Den beste hjelpen får de når de møter tillit, kjærlighet og medfølelse i sitt nære miljø. Kanskje er det tilstrekkelig å få dette i en terapigruppe, kanskje trengs det et større miljø.

Arnts tro på at fengslet er nødvendig som motivasjon til erkjennelse og oppgjør rommer et betydelig etisk dilemma: Mens ekte erkjennelse forutsettes å vokse ut av overveielser basert på muligheten til selvstendige og frivillige valg, er fengselssoningen et tvangsinngrep der friheten er erstattet av en målrettet og nøye tilmålt bruk av pine. Man må spørre om kravet til frivillighet er tilstrekkelig ivaretatt når man må ”mørnes” for å kunne ta ansvar. Dersom forholdet til frivilligheten likevel skulle være uproblematisk i dette ene, konkrete tilfellet betyr

ikke det at den samme type tilnærming er anbefalelsesverdig i andre tilfeller. Så sier da Arnt heller ikke at han anbefaler sin erfaring for andre, han sier bare at den var bra for ham.

Innvendingene mot tvangsaspektet ved motivasjonsprosessen kan forankres i en pliktetisk forståelse der all bruk av tvang sees på som et onde. Vestlige, liberale idealer om religionsfrihet, politisk frihet osv. er begrunnet i slike forestillinger. Men innvendingene kan også gis en kommunikasjonsteoretisk begrunnelse, og da motivert ut fra spørsmålet om etiske normers sosiale tjenlighet. Den såkalte **diskurs-etikken** er et eksempel på det vi kan kalle en etisk kommunikasjonsteori¹⁵¹. Her understrekes betydningen av at den etiske samtale skjer innenfor rammen av likeverd, respekt og tvangs-frihet, dvs. at alle parter skal kunne uttrykke sine meninger uten frykt for å bli møtt av mot-makt eller respektløshet. Bare de normer som viser seg å holde stand etter en samlet felles gjennomprøving er gyldige. Umiddelbart kan det synes selvmotsigende å hevde at en slik dialog lar seg utfolde i situasjoner der etiske holdninger oppstår som en følge av at man har ”mørnet”.

Diskursetikken er imidlertid ingen prinsippbasert normativ teori, den har i stedet sprunget ut av en praktisk orientert samfunnsvitenskapelig tradisjon. Her ligger vekten på at interessekonflikter best kan løses innenfor rammen av et fellesskap hvor særlig viljen til å kommunisere er til stede. Etiske normer må testes på sin sosiale tjenlighet. Det kan derfor godt tenkes at fellesskapets interesser peker i retning av et behov for å innskrenke enkeltindividers rettigheter, men diskursen forutsetter først og fremst at alle blir **hørt** – og **respektert** for sine oppfatninger – ikke at de må få gjennomslag.

I vårt samfunn er det bred tilslutning til moralske og etiske normer som innebærer at seksuelle overgrep blir fordømt. Informantene deler altså denne normoppfatningen, samtidig er det noen av dem som avviser overgreps-beskyldninger rettet mot dem selv. Kanskje er mine informanter her representative for et flertall av straffedømte overgripere i norske fengsler. På denne bakgrunn kan det fremstå som direkte problematisk å hevde at synspunkter utviklet gjennom et fengselsopphold ikke skal tas på alvor som genuine og legitime synspunkter. Det er forskjell på å idømme fengselsstraff med det formål for øyet å skulle presse den dømte til å innta bestemte holdninger, og det at straffens sekundæreffekt er en påfølgende

---

¹⁵¹ Dette er Ivar Asheims betegnelse, jfr. hans drøfting av diskursetikken i boken **Mer enn normer** s.162-165 (Asheim, 1994). Her viser han særlig til J. Habermas som vektlegger betydningen av ”den herredømmefrie samtale”, en slags ideal samtalesituasjon der alle deltagerne møter på lik linje.

holdningsendring. Derfor er det mulig å tenke at Arnts erfaring har overføringsverdi også i den forstand at det i enkelte situasjoner faktisk ville være ønskelig med en ”mørning”, slik at fastlåste holdninger kunne komme i bevegelse og endatil føre til holdningsendringer.

3.3.6. ”Fengslet trykker deg enda mer ned i søla”

I motsetning til Arnts positive bedømmelse av fengselsstraffen står påstanden om at fengslet er nedverdiggende og destruktivt. Slike påstander kan på det generelle plan relateres til en virkelighetsforståelse der alle former for frihetsinnskrenkning tolkes som destruktive. Ikke minst gjennom fengslenes egne reglementer kommer tvangens nedverdiggende sider til uttrykk – fangene må ha tillatelse til å forlate cella for å dusje, de kan bli kroppsvisitert etter å ha mottatt besøk, de blir overvåket når de skal gå på arbeid eller følge skoleundervisningen. Hver eneste bevegelse som ikke er beskrevet i reglementet krever særskilt tillatelse og skjønnsmessig vurdering fra en fengselstjenestemann. Hver for seg kan disse forholdene synes bagatellmessige, men når de slås sammen blir det et helhetsbilde av kontroll og ydmykelser gjennom døgnetts 24 timer¹⁵².

Spørsmålet er likevel om fengselssoningen lar seg forstå som en selvstendig erfaring adskilt fra opplevelsene i forbindelse med etterforskningen og rettssaken. Ingen av de 13 informantene opplevde rettssaken som særlig meningsfylt, og ingen beskriver soningen som noen god erfaring. Men selv om dette har vært vonde opplevelser mener de samtidig at det moralske alvor ved seksuelle overgrep bør markeres i form av straffereaksjoner i en eller annen form. Det er altså ikke straffens moralske fundament de er uenige i, det er selve straffegjennomføringen slik de selv har erfart den.

Tydeligst i sin frustrasjon er David. For ham henger frustrasjonen sammen med opplevelsen av å bli tråkket på og sett ned på. Det er retten til menneskeverd det dreier seg om:

Selv om jeg har gjort et overtramp må jeg få lov til å være et menneske. Men slik følte jeg ikke at det var.

---

¹⁵² Den konkrete utforming av lokalt ordensreglement for enkelt fengsel kan variere, men i bunnen ligger fengselsreglementets bestemmelser om gjennomføringen av soningen. Her finnes bestemmelsene om overvåkning, permisjoner, inndragning eller tildeling av goder osv. Spørsmål om helsetilbud, skolegang, arbeid og velferdsordninger er også med her.

Å føle seg respektert henger sammen med muligheten til å forsvare sine interesser og til å kunne påvirke forholdene på en slik måte at tiden i fengslet blir til å holde ut. David følte at han ”ikke klarte å beskytte seg selv” som han sier, dette påvirket forholdet både til innsatte og til ansatte:

Jeg har følt meg som en tufs hele veien, som en drittsekk. Jeg lette etter ord: hva skal jeg si når jeg skal opp og snakke med presten i dag. Til tider så klarte jeg det, til tider ikke. Mange av de samtalene jeg hadde med deg husker jeg ikke.

Det er nærliggende å tolke hans erfaringer som symptomer på en kronisk krisetilstand – opplevelsene fra den første sjokkpregede fasen satte seg fast og ble til et varig tolkningsmønster. David sier ikke med klare ord at han følte seg presset ned i søla av fengslet. Men han klarte ikke å beskytte seg mot sin egen smerte og sårbarhet, og tolket derfor alle ytringer i lys av den mulighet at de kunne tenkes å romme anslag mot ham selv. Han bestemte seg derfor for å si minst mulig, det ville bare bli misforstått likevel. Denne beslutningen holdt han fast på i ganske lang tid, når han til slutt endret holdning ser det ut til å være støtten og empatien fra de andre i gruppa som ble utslagsgivende. Han skjønnte at det var opp til ham selv om han skulle få det bedre.

Å si at fengslet ødelegger folk eller påfører deres selvrespekt varige skader ligger nær opp til de erfaringer David har gjort. Hvordan det hadde gått dersom han ikke hadde fått mulighet til å delta i terapi er ikke godt å si. Lignende erfaringer gjorde John, som i tillegg også hevdet at han var uskyldig dømt. Som personlighetstype var han mye mer robust enn David. Det verste for John var likevel ikke soningsforholdene i og for seg, smerten var mye mer knyttet til temaet ”uskyldig dømt”. Han ble hard og kynisk av soningen.

3.3.7. ”Soningen gjør deg hard”

Jeg har flere ganger antydnet min uro for om John kan ha vært utsatt for justismord. Spørsmålet lar seg ikke besvare på noen klargjørende måte, for uansett vil det måtte legges til grunn at sakens eneste kunnskapskilde er partenes utsagn. Vår rettsorden forutsetter at bare retten selv skal ha en kvalifisert mening om skyldspørsmålet. Men har det noen betydning om effekten av soningen er at den dømte blir hard og uforsonlig? Er det ikke slik at straffens primære

betydning ligger i dens moralske og preventive effekter? Straffen skal jo tross alt oppleves som et onde.

Spørsmålsstillingen viser at bruk av straff ikke bare handler om juss, det handler like mye om moral, psykologi og mellommenneskelige forhold. I juridisk forstand er kunnskapen om straffens psykologiske og menneskelige følger lite relevant. Bitterhet, ansvarsfraskrivelse og smerte er ikke noe juridisk tema, det er derimot bruken av straff som instrument i samfunnets regulering av atferd og mellommenneskelige forhold. Det handler om å sende de tilsiktede signaler. Men for folk flest er den psykologiske og mellommenneskelige virkelighet av største betydning, for her dreier det seg om samspillet mellom den dømte og de som på forskjellige måter berøres av den dømtes handlinger. I mitt forskningsarbeid har jeg valgt en flerfaglig tilnærming, noe som innebærer at den strafferettslige og juridiske virkelighet bare blir ett aspekt blant flere andre. Forskningsmessig er spørsmålet om hva som skjer med John når han velger bitterhet og tilbaketrekning viktig, uavhengig av om det skulle være godtgjort at han fortjener straffen han har fått. Og ofrene har behov for at han innrømmer skyld.

Finnes det så måter å få John til å innrømme skyld på? Forutsatt at han altså er skyldig? Det kan tenkes. Erfaringer fra bl.a. Canada og Australia indikerer at et direkte møte mellom overgriper og offer noen ganger er mer egnet til å bevirke erkjennelse enn drøftinger i regi av rettssalens stramme dramaturgi¹⁵³. Det kan også tenkes at tilbud om behandling som hel eller delvis erstatning for straff byr på muligheter til erkjennelse av skyld. Kanskje kan Gunnars historie illustrere et viktig poeng i så måte. Gunnar er benekteren som begynte i terapi, og som etter en tid innrømmet skyld. Selv om han ikke holdt fast på innrømmelsen etter løslatelse viser historien at terapi har potensiale til å skape endringer. Om straffeloven hadde åpnet opp for redusert straff supplert med terapi – kanskje også i kombinasjon med oppfølging etter løslatelse, øker sannsynligheten for at endringene kunne blitt varige¹⁵⁴. En slik løsning er selvsagt ikke uproblematisk, i og med at en da får problematikken knyttet til frivillighet og tvang som inngang til behandling med på kjøpet. Men varige endringer krever

---

¹⁵³ Det er Community Holistic Circle Healing fra Canada og Community Accountability Conference i Australia jeg her sikter, jeg har allerede nevnt disse ordningene. Jeg kommer nærmere tilbake til hva de går ut på i kap. 6.4. og 6.5.

¹⁵⁴ Den føderale canadiske modellen bygger på en kombinasjon av behandling under soningen og oppfølgende tilsyn og behandling etter løslatelse. Både terapeuter og myndigheter er enige om at behandlingen ofte må fortsette i mange år etter løslatelsen (Hermstad, 1997).

langvarig behandling, og problemet i Gunnars tilfelle var at behandlingen ble avsluttet på et kritisk punkt i prosessen. Det burde ha vært et oppfølgende behandlingstilbud etter soningen.

I fremstillingen så langt har jeg på et vis tatt for gitt at erfaringene med straffens virkning er viktig for synet på bruk av straff. De relative straffeteorier legger da også betydelig vekt på slike forhold: Hvis en bestemt type straffereaksjoner ikke viser seg å ha den forventede effekt, må reaksjonen justeres eller falle bort. Annerledes er det da med de absolutte straffeteorier, som er mer opptatt av filosofiske og moralske begrunnelser. Immanuel Kant mener at straffen er nødvendig i seg selv – av hensyn til den overordnede rettsorden og det menneske som har forbrutt seg¹⁵⁵. Lignende synspunkter finnes i den nyklassisistiske straffeforståelse, men her er det særlig forholdet mellom forbrytelse og straffeutmåling som står i sentrum. I nord-amerikansk rettstradisjon har de nyklassisistiske ideene kommet til å få økende utbredelse de senere år, også i den norske straffeloven finnes det stadig flere spor av samme tenkning. Ingen av disse tenkemåtene er opptatt av empirisk kunnskap om straffens virkning eller dens hensiktsmessighet. Straffen er nødvendig, derfor må det straffes.

Kriminalpolitikk er imidlertid et sammensatt og uforutsigelig område. Mens nyklassisismen er på fremmarsj i USA er det på den andre siden nettopp i dette landet en tendens til å bruke alternative reaksjonsformer i forhold til seksualforbrytelser. Tilbud om behandling i stedet for straff innebærer at fokuset på rettferdighet og forholdsmessighet erstattes av en pragmatisk vurdering av hensiktsmessighet. Effektive behandlingstilbud reduserer gjentagelsesfaren og øker den offentlige sikkerhet. Omfanget av seksuelle overgrep i Norge er sannsynligvis ikke særlig annerledes enn i USA og Canada¹⁵⁶, men hensiktsmessighetstenkningen har i mindre grad slått gjennom i vår rettspraksis. Strafferammene for seksuelle overgrep mot barn er økt, det samme gjelder for andre typer seksuelle overgrep (Justisdepartementet, 2000). I rundskriv fra Riksadvokaten til landets statsadvokater er det senere blitt presisert at etterforskningen i disse sakene må effektiviseres, saksbehandlingstiden kortes ned og strafferammenes øvre del utnyttes bedre – det siste betyr at straffene må bli strengere (Riksadvokaten, 2001 a).

---

¹⁵⁵ Paul Leer-Salvesens redegjørelse for straffeteorierne i boken **Menneske og straff** s.209-284, ligger til grunn for min fremstilling på dette punkt (Leer-Salvesen, 1991).

¹⁵⁶ Som jeg tidligere har vist til er omfangsundersøkelser et vanskelig felt. Det foreligger ingen sammenlignende undersøkelser mellom Norge og USA, men når jeg likevel antar at forskjellene er ubetydelige er det ut fra kontakten med fagmiljøene innen feltet. Forskningen har så langt ikke gitt grunn til å anta at det skulle være store forskjeller.

Riksadvokatens rundskriv er i tråd med både politiske føringer og den mer generelle kriminalpolitiske debatt.

Spørsmålet om egne soningsalternativer har i liten grad preget debatten om de strafferettslige reaksjonsformer overfor personer som begår seksuelle overgrep. Dersom empiri og strafferett sees i sammenheng er det imidlertid på det rene at det også i Norge kan være behov for å vurdere mer målrettede reaksjonsformer. Dette betinger i så fall at hensynet til etablerte forestillinger om rimelighet og rettferdighet må tones noe ned, og at det legges større vekt på hensiktsmessighet. I lys av slike resonnementer er det alvorlig at Johns erfaringer med rettsvesenet fører til at han går dypere inn en benektende og distanserende posisjon.

Også den andre av de to informantene som mente seg uskyldig dømt ga uttrykk for synspunkter i tråd med Johns. Ingebjørn så på soningen som en utholdenhetsprøve; hatet mot henne som anmeldte ham økte i løpet av soningen. For å holde ut måtte han ståsette seg. Det er ikke sikkert ståsettingen har vært noen selvstendig faktor i benektelsen, men det er på den andre siden lite gunstig for muligheten til endring at hans empatiske kapasitet i forhold til offerets mor stenges av på denne måten.

Teorien om skam og sårbarhet er antagelig relevant som bidrag til den empiriske vurderingen av fengselsstraffens virkning. Skamfølelse fører til tilbaketrekning, eventuelt til forskansning og etablering av uhensiktsmessige måter å tolke virkeligheten på. Det er grunn til å tro at skamfølelsen forsterkes i fengslet, både fordi fengselssoningen i seg selv er skambelagt, og fordi seksualovergriperne må holde en lav profil i forhold til de andre fangene. Mange løser skamproblemet ved såkalt projeksjon, det vil si at de skylder på offeret i stedet for selv å ta på seg ansvaret. Slik kommer erfaringene fra soningen til å fungere antiterapeutisk, og den straffedømte plasserer seg selv i rollen som offer. Da blir det ikke plass til noe eksistensielt preget oppgjør, med forsoning og ny start som et resultat av soningen.

Når de sedelighetsdømte tross smertefulle og traumatiske opplevelser fra fengslet likevel holder fast på at seksuelle overgripere bør straffes, tolker jeg det som uttrykk for at det foreligger et brudd mellom deres erfaring og deres overbevisning. Det virker som de mener: ”Fengsel er bra, det har bare ikke virket i mitt tilfelle”. Denne neglisjeringen av egne erfaringer avspeiler kanskje det dypere psykologisk problem at de ikke våger å stole på sine

følelser og sin intuisjon. Jeg har vist at de gjennomgående har vanskelig for å forvalte nærhet og intimitet, det betyr nok også at de mer generelt er lite fortrolig med å lytte til følelsene sine, både når de skal ta standpunkt i kompliserte saker og når de skal gi uttrykk for hva de mener.

3.3.8. Institusjonalisering, soning og skadelighet

Men er det direkte skadelig å sone i fengsel? De færreste er uenige om det. Fengselsloven sier det slik, sitert etter Johs. Andenæs' gjengivelse på side 9 i **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1997):

”Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde”.

Andenæs viser til at denne definisjonen har tilslutning fra Høyesterett, den er for øvrig gjengitt i Norsk Rettstidende 1977 s. 1207 (Justisdepartementet, 1977). I Odelstingproposisjon nr. 90/2004 supplerer Justisdepartementet med å presisere at dette ondet ikke må gjøres større enn det som er nødvendig av hensyn til straffegjennomføringen (Justisdepartementet, 2004).

I tråd med de føringer som ligger til grunn for forståelsen av fengselsstraffen fremhever Nils Christie at fengsel er en målrettet og villet måte å påføre folk pine på, og at det hører med til pinens logikk å forutsette at den dømte skal ta skade av fengselsoppholdet (Christie, 1982). Som virkemiddel i myndighetenes oppdragelse og påvirkning av borgerne er fengselsstraffen slik sett uttrykk for en intendert ondskap. Christie spør hvilke reaksjoner det ville skapt om forbrytere på tilsvarende vis hadde hatt det onde som et primærformål, og ikke bare en utilsiktet sekundæreffekt av sine handlinger.

Christies spørsmål berører selve fengselsstraffens legitimitet: Er det akseptabelt å bekjempe ett onde ved å bruke et annet? Skal vi med andre ord godta utilitarismens nyttepregede betraktninger om pinens omkostninger og fordeler? Så lenge det er bred aksept for bruken av fengselsstraffen, vil de etiske innvendinger neppe bli tillagt vesentlig vekt. Ikke det at de dermed blir mindre viktige, problemet består i å få gjennomslag. I forhold til sedelighetssonerne blir det i stedet et spørsmål om deres pine ligger innenfor de begrensninger

loven forutsetter. Svaret er antagelig ja. Imidlertid kan det tenkes at belastningen ved å være gjenstand for fangesamfunnets fiendtlighet og forfølgelse fører til at seksuelle overgripere i fengsel mer enn andre grupper innsatte tar skade av soningen. Krigserfaringer og generelle krisepsykiatriske erfaringer viser at mennesker som har levd i vedvarende frykt for liv og helse risikerer senskader og ettervirkninger. Om sedelighetsdømte kan sammenlignes med denne typen traumeofre er kanskje usikkert, dessverre finnes det ikke spesifikke undersøkelser på området.

Gjennom observasjoner over flere år fra møter med straffedømte overgripere i det fengslet hvor jeg selv har arbeidet, og samtaler med informantene i det foreliggende forskningsarbeidet har jeg kunnet danne meg et bilde av noen av de skader fengselsoppholdet påfører seksuelle overgripere. Grovt sett kan skadene beskrives i 4 punkter – og her må jeg presisere at den allmene gyldighet er begrenset av de forbehold som må knyttes til at underlagsmaterialet ikke er representativt:

1. Sammenkoblingen mellom seksualitet og alvorlige kriminelle handlinger fører til forstyrrelser og skader i overgripernes selvbilde. Det er skambelagt for menn å få sin seksuelle utilstrekkelighet stilt ut – slik tilfellet er når de er dømt for å ha begått seksuelle overgrep. Forsøkene på å skjule seg i fengselsmiljøet kan tolkes som uttrykk for at de føler sin mandighet truet.
2. Det er både nedverdiggende og nedbrytende å være i en posisjon der en eventuell avsløring kan føre til skandalisering eller voldsbruk fra andre menneskers side. Under soningen er fysisk vold en reell trussel, likeså mental vold i form av mobbing og trakassering. Etter soningen kan jobbmuligheter være stengt, og i mange tilfeller må de finne seg i å bli behandlet som sosialt døde. Utestengelse fra bestemte yrker er ”livstidsstraff” i mer enn én forstand, ikke minst for den som eventuelt måtte være utsatt for justismord.
3. Langtidsvirkningene av å leve i en tilstand av vedvarende frykt og engstelse innebærer en trussel mot livskvaliteten så vel som helsa. Symptomer på post-traumatisk stress (PTSD) er observert hos mange overgripere, noe som kan settes i forbindelse med rettsprosessen og den sosiale skandaliseringen. I tillegg er det grunn til å tro at fryktooplevelsen som sådan er en selvstendig faktor i utviklingen av PTSD.
4. Fengselsstraffen i seg selv er skadelig, slik også lovverket påpeker. Men antagelig er skadevirkningene av isolasjonen, overvåkingen, umyndiggjøringen og den sosiale stigmatiseringen større enn antatt. For overgripernes vedkommende er det snakk om en kombinasjonseffekt der den samlede virkning er større enn summen av de enkelte elementer.

I lys av Katie Erikssons forståelse av lidelsen som en krenkelse av menneskets verdighet blir ikke fengselssonen bare et spørsmål om å overleve fysisk og mentalt – den fører også inn i en eksistensiell krise karakterisert av manglende opplevelse av mening og sammenheng. Denne lidelsen kan bare lindres av kjærligheten. Det er lite realistisk å tenke seg at sedelighetsovergripere i fengsel vil oppleve den kjærlighet, empati og støtte som trengs for å lette deres byrder. Slik er de i en annen situasjon enn rusmisbrukere, ”vanekriminelle”, drapsdømte og andre som kan bli gjenstand for folks medfølelse både innenfor og utenfor fengselsinstitusjonen.

Spørsmålet om skadelighet handler også om – som jeg har nevnt – skadevirkningene av selve institusjonaliseringen. I prinsippet stiller overgriperne her i samme situasjon som andre straffedømte, kombinasjonseffekten av de mange elementer gjør likevel at de rammes ekstra hardt. Institusjonssosiologen Erving Goffman beskriver institusjonaliseringens skadevirkninger i boken **Anstalt og menneske – den totale institusjon sosialt sett** (Goffman, 1988). Ifølge Goffman (s.11-55) er totale institusjoner preget av kontroll over de tre livsområder søvn, lek og arbeid – dvs. alle de områder som inngår i den menneskelige eksistens og livsutfoldelse. Eksempler på totale institusjoner er fengslene, de lukkede psykiatriske institusjonene, til en viss grad også klostrene og lignende institusjoner. Disse er bygd opp rundt forskjellige former for krenkelser, særlig gjelder det krenkelser av personligheten. Krenkelsene innenfor den totale institusjon – konkretisert ved fengslenes virksomhet – er en prosess bestående av 3 elementer:

1. Institusjonen markerer at fangen ikke har makt over hendelser eller situasjoner han normalt skulle hatt kontroll over. Han er altså ikke et voksent menneske med selvbestemmelse og handlefrihet.
2. Fangen manipuleres eller tvinges til å innordne seg under institusjonens ideelle interesser.
3. Fangen tilpasser seg systemet gjennom sin respons på utdeling av privilegier osv.

Alle krenkelsene fører til individuelt og psykologisk stress; altså reaksjoner som er bestemt av ytre, fysiologiske forhold. Krenkelsene gir varige, psykiske skader.

Den franske filosofen Michel Foucault er også opptatt av de moderne institusjonene, deres krenkelser og ikke minst kontrollen over individene, dette har han bl.a. skrevet om i **Det moderne fengsels historie** (Foucault, 1977). Foucault ser fengslet som et mønster for skolen, helsevesenet og de andre store samfunnsinstitusjonene. I likhet med Goffman skriver han om

”det fengselsaktige” ved disse institusjonene. Et særtrekk ved den makt institusjonene utøver er kontrollen med kroppen. Foucault hevder at fengslets funksjon er å skape forbrytere, slik at samfunnet lettere kan kontrollere dem. Rehabilitering av forbrytere blir innenfor rammen av denne tenkning vanskelig – den som først har vært under institusjonens kontroll er merket for livet.

Både Goffman og Foucault peker på at institusjonaliseringen i seg selv er skadelig, slik jeg leser dem dreier dette seg om skader langt ut over det den norske fengselsloven aksepterer som nødvendig for gjennomføringen av soningen. Deres bidrag er først og fremst av filosofisk karakter, men henvisningen til psykologiske forhold og sosiologiske resonnementer gjør det klart at resonnementene ikke bare er av teoretisk karakter. De referer seg til en opplevd og identifiserbar virkelighet.

Materialet fra intervjuene med informantene gir meg bare et begrenset grunnlag for å vite om Foucault har rett når han sier at samfunnet bruker fengslene til å skape forbrytere som det siden kan kontrollere. I seg selv gir det heller ikke noe sikkert grunnlag for å hevde at fengselsstraffen av prinsipielle grunner er forkastelig. Men Goffman og Foucault har levert bidrag til en tenkning som gjør det vanskelig å peke på positive følger av fengselsstraffen. Slutningen som kan trekkes av deres tenkning er nokså entydig: Fengslet er en lite egnet oppgjørsform i sedelighetssaker.

I lys av den kritikk som kan rettes mot fengselsinstitusjonen både praktisk og prinsipielt er imidlertid informantenes positive holdninger til fengselsstraffen interessant. Som straffedømte burde de være mer negative; de vet jo hvordan det er å sone. Etter Goffmans og Foucaults analyser er deres holdninger i strid med deres egentlige interesser – i tillegg antagelig også et hinder for å kunne gjennomføre et hensiktsmessig oppgjør etter forbrytelsen. Dette kan tolkes dithen at de på en ureflektert måte støtter samfunnets oppfatninger, slik jeg tidligere har antydnet. Overgripere er som folk flest; like upåfallende er deres tanker om straff og forbrytelse. En annen mulighet er at de eksemplifiserer den skadelighet Goffman knytter til fengselsinstitusjonen: De har gitt avkall på selvstendighet og opposisjon, og underkastet seg overmaktens regime. Fengslets virkelighetsforståelse har blitt deres egen. Dette ligner på det psykologiske fenomenet ”Stockholm-syndromet”; at gislene gir opp sine egne interesser og identifiserer seg med gisseltagernes sak. Gislene overtar gisseltagernes holdninger.

Goffman beskriver dette som manipulering basert på maktbruk og ydmykelser. Når fangen innordner seg under institusjonens ideelle interesser, og konverterer sine interesser til en støtte til overmakten, har han samtidig respondert på institusjonens bruk av privilegier og sanksjoner. Han er skadet, både kortsiktig og i et lengre perspektiv. Dersom denne analysen er riktig vil informantenes tilslutning til bruk av straffen ikke kunne tas til inntekt for at straffen dermed viser seg å være en hensiktsmessig eller relevant reaksjonsform. I og for seg kan heller ikke den motsatte konklusjon trekkes. Derimot blir det en utfordring å analysere straffen i et større perspektiv, ikke minst ved at psykologisk viten om individuelle reaksjoner og følelser suppleres av sosiologisk kunnskap om institusjoners innvirkning på den menneskelige psyke og erkjennelsesevne.

Davidsonsoningshistorie er en anskueliggjøring av det poeng Goffman understreker, nemlig ydmykelsen ved å være en fange: *”Jeg har følt meg som en tufts hele veien. Som en drittsekk”*. David fikk ikke være et menneske, og kunne derfor heller ikke forsvare sine interesser. Gjennom deler av den tiden jeg kjente ham fremsto han som stakkarslig, syk og svak; denne personen er det altså nå som med styrke og indignasjon går til angrep på de ydmykelser han har vært utsatt for. Resultatet ble altså ikke den kuethet Goffmann sannsynliggjør; da må han ha opplevd noe som bidro til å modifisere fengselsstraffens skadelige virkninger. Det er rimelig å anta at dette kan knyttes til den terapien han gikk gjennom, ikke minst empatien og støtten fra medfangene i gruppa. Han erfarte et alternativ til ydmykelsene. Om terapien så ikke hadde gitt noe annet resultat enn styrke til å overleve mentalt, er det godt mulig at det i seg selv ville være tilstrekkelig til å slutte å begå overgrep.

3.4. Moral og overgrep i retrospekt

I dette kapitlet skal vi se nærmere på informantenes holdninger til utvalgte etiske problemstillinger – ikke minst under synsvinkelen: Finnes det i deres seksuelle praksis et brudd mellom det de mener og det de gjør? Misforholdet mellom deres erfaringer og deres prinsipielle holdninger i synet av fengselsstraffen behøver slett ikke gjøre seg gjeldende i et tilsvarende misforhold på moralens og etikkens område, men dette skal vi altså se på. Ellers er

jeg opptatt av hvordan de ser på kvinnefrigjøring, om de mener skylden bør deles, hva de krever av straffen for at den skal være rettferdig, og så videre.

3.4.1. "Voksne mennesker skal ikke ha sex med barn"

Analysen av intervjuene viser at ingen av informantene tar til orde for å legalisere seksuelle forbindelser mellom barn og voksne, det gjør heller ikke de som har misbrukt barn. I pedofile miljøer er det mange som mener det er sunt for barn å ha sex med voksne, men informantene gir ikke tilslutning til slike holdninger. Jeg har tidligere drøftet om det er skadelig, og vist til forskning som dokumenterer at det slett ikke er entydige belegg for å hevde det. Men hva er det informantene bygger på når de tar avstand fra denne typen relasjoner? Er det fordi de tror det er skadelig for barna, mener de det er moralsk forkastelig, har det å gjøre med deres syn på seksualitet?

Det synes å være samstemmighet om at sex mellom barn og voksne er galt fordi det støter an mot deres moralske grunnsyn. Dette er et absolutt standpunkt som unndrar seg nærmere rasjonelle eller fornuftsbaserte grunner. I noen tilfeller forankrer de sine moralske holdninger i en kristen overbevisning, skjønt de ikke henviser til kristen tro. Snarere er det slik at de nokså samstemt ser ut til å dele samfunnets gjengse moralske holdninger. Sekulariseringen til tross er samfunnet fremdeles preget av den kristne kulturarv, og slik sett er informantene på linje med flertallet av befolkningen¹⁵⁷.

Men moralen har også elementer av rasjonell begrunnelse, dvs at den har en nyttefunksjon. Informantene mener det er galt av voksne å ha sex med barn fordi barna kan føle seg ydmyket, de kan oppleve smerte, eller de kan ta skade. Særlig interessant er det at deres holdninger er belagt med sterke følelser; de uttrykker både moralsk avsky og fysisk vemmelse overfor menn som har sex med barn. Christian hevder at voksne som har sex med barn utnytter dem og skaffer seg fordeler av deres underlegenhetsposisjon. Elias prøver å nyansere sitt syn:

---

¹⁵⁷ I forbindelse med makt- og demokratiutredningen 1998-2003 har Pål Repstad i boken **Dype, stille, sterke, milde** analysert kirkens makt i Norge (Repstad, 2002). Her går det frem at den religiøse innflytelse på tenkning

”... det kan jo ikke være noen tvil om det; det er ikke riktig. Men det kommer an på hva du mener med seksuell kontakt: direkte kontakt er ikke riktig. Men jeg mener at det å opplyse barn om det seksuelle livet, det kan ikke være galt.

Gunnar mener at unge mennesker minst bør være 17-18 år før de kan ha sex med voksne, mens Hans legger vekt på at seksuelle handlinger forutsetter at partene er gamle nok til å velge på like fot. Barn kan bli presset til å gjøre ting de ikke liker, det synes han er uakseptabelt. Selv ble Hans misbrukt som barn, han er dømt for å ha misbrukt barn – og han ønsker altså å beskytte barn mot maktmisbruk. At seksuelle handlinger kan være skadelig er et mindre poeng, han legger hovedvekten på den redsel og smerte barna føler.

Ingebjørn er usikker på hvor aldersgrensen for den seksuelle lavalder skal gå, men forteller at han reagerer med fysisk vemmelse på historier om barn som blir misbrukt:

Voksne skal ikke ha sex med barn. Når jeg ble tatt her, og tatt med ned og ble fortalt hva det var for noe (jeg ble anklaget for) så ble jeg dårlig altså, jeg ble rett og slett – jeg greidde ikke å få ned en matbit, jeg ble kvalm altså, jeg kastet opp, jeg ble svimmel – og jeg ble klein altså, når jeg jeg fikk høre om det.

Det kan tenkes at den kvalme og vemmelse Ingebjørn reagerte med da han ble arrestert avpeiler fysiske symptomer på en akutt sjokk- og krisesituasjon, det kan også tenkes at han i intervjusituasjonen er seg bevisst å ha fått anledning til å fremføre en forsvarstale til forskeren, presten og et publikum utenfor murene. Ingebjørn hevder som kjent at han er uskyldig dømt. Men det kan også tenkes at han forteller om ekte følelser, og at han rett og slett opplever den vemmelsen han gir uttrykk for. Følelser i forhold til overgrepshandlinger sier i og for seg ingen ting om skyld, det er velkjent at for eksempel drapsmenn kan vemmes over grusomheter de selv har utført – men de sier definitivt noe om moralske holdninger.

En annen som hevder å være uskyldig dømt har også sterke synspunkter på temaet, det gjelder John:

Jeg mener jo det at unger er hellige, de er det – helt hellig. Det skal ikke være antydning av det herre her, det skal ikke være noen ting. Og hvis – altså, unger i en spesiell alder de er nysgjerrige, de er det. Og naturlig nysgjerrighet: helt OK. Hvis det går litt over, at de er litt ”overnysgjerrige”, da er det vår oppgave som voksne å sette grenser.

John tror ikke på konspirasjonsteorien, dvs. at voksne kan forledes av barn til å ha sex med dem. På spørsmål om de kan ha glede av å ha sex med voksne svarer han:

---

og moral fremdeles er betydelig, til tross for utviklingen i retning av et stadig mer pluralistisk og flerkulturelt

Jo, jeg kan godt tro det at ungen har det, for all del, men det er ikke det som er poenget. Poenget er da at da skal ikke ungen få den gleden, da.

Det er nokså absolutte holdninger John her gir uttrykk. At barn kan ta skade er ikke hans hovedpoeng, heller ikke synes han det er formildende omstendigheter at barn har glede av kontakten. For ham er det avgjørende at selve relasjonen mellom barn og voksne er preget en grunnleggende maktmessig ubalanse:

Det er jo ikke noe jevnbyrdig forhold, det er det samme som å slåss med hverandre, det – hvis noen smeller til deg i ansiktet så må du bruke proporsjonalt samme krefter tilbake. Det blir jo det samme det, hvis en unge kommer med knyttneven og slår deg på haka så tar du knyttneven og dæljer til ham igjen, så blir det gæærnt. Hvis ungen kommer til deg med sin seksualitet så skal ikke du starte med din egen seksualitet, det blir jo gæærnt.

Det er mulig at John tilpasser sine synspunkter til intervjusituasjonen og det publikum han tror vil lese forskningsarbeidet. Jeg tror likevel ikke det har vært hans hensikt, alt taler for at han mener det han sier.

I innledningen til dette kapitlet antydet jeg at informantenes nokså absolutte moralske holdninger kan tenkes å springe ut av en etisk orientering som på bunnen er farget av kristen tenkning. Ikke minst kravet om respekt for barnas grenser støtter en slik antagelse. Dersom det foreligger en kristen påvirkning er det imidlertid ikke tradisjonell kirkelig seksualmoral det er snakk om.

Jeg har tidligere henvist til den tyske sexologen og psykologiprofessoren Günter Schmidt og hans bok **Hva skete der med seksualiteten** (Schmidt, 1996), hvor han fremhever at de dominerende seksualmoraliske forestillinger i den vestlige verden preges av det han kaller ”konsensusmoral”. I følge konsensusmoralen er det ikke tilstrekkelig at partene har bestemt seg for å ha sex, de må også ha bestemt seg for **hva** de vil gjøre. Schmidt mener denne typen seksualmoral først og fremst er preget av kvinnebevegelsens fokus på vold og seksuelle overgrep, og at ønsket om å begrense det forbudte og farlige er en bærende idé i synet på seksualiteten.

Schmidt kritiserer konsensusmoralen for å virke ”averotiserende”, og for å føre til at stadig flere velger sex uten partner. Lidenskapen er blitt borte hevder han, og henviser til undersøkelser som viser at samleiehyppigheten de senere år er på vei nedover. Han angriper

også den engelske sosiologen Anthony Giddens som i boka **The Transformation of Intimacy** tar til orde for ”pure relations”, dvs. forhold som inngås for sin egen skyld og ikke har noe annet formål enn å være følelsesmessig berikende for de involverte (Giddens, 1997). Slike forhold kan være monogame eller de kan inkludere flere partnere. Problemet med ”de moderne interaksjonsmoralister” som Schmidt kaller dem, er at de renser seksualiteten for det mangfold av usensurerte, menneskelige erfaringer som må være til stede for at seksualiteten skal ha gode vekstvilkår.

Schmidt har antagelig rett i at konsensusmoralen de senere år har fått avgjørende betydning for synet på seksuالمoral og seksuelle handlinger. Tradisjonell kirkelig seksualetikk med sin vekt på regler og formelle rammer er svekket, noe som kommer til uttrykk i at flertallet av befolkningen legger hovedvekten på kvaliteten og innholdet i sine forhold, og er mindre opptatt av de ytre rammer¹⁵⁸. Folk flest mener fortsatt at troskap er viktig, de er derimot ikke så opptatt av at forholdene skal vare livet ut. Schmidt har antagelig også rett i at redselen for vold og overgrep har preget deler av den seksualetiske debatt. Alliansen mellom den radikale kvinnebevegelsen og konservative kirkelige krefter særlig innenfor Kristelig Folkeparti har ført til en restriktiv pornografi-lovgivning og krav om strengere straffereaksjoner for seksuelle overgrep¹⁵⁹.

Interessant er det på denne bakgrunn at det nettopp er konsensusmoralen mine informanter synes å gi sin entydige tilslutning til. Sex mellom barn og voksne er galt fordi det utelukker muligheten til å gjøre avtaler mellom likeverdige, likestilte partnere – det blir som å gi tillatelse til at voksne banker opp barn, for å anvende Johns resonnement. Konsensus kan bare

---

¹⁵⁸ Innenfor kirken finnes det ulike oppfatninger av seksualetiske spørsmål, her sikter jeg særlig til uttalelser om seksualitet og samliv fra Bispemøtet (BM) og Det teologiske Menighetsfakultet (MF). Disse uttalelsene er representative for offisielle holdninger innenfor Den norske kirke, og understreket at det heterofile, monogame ekteskape er eneste legitime ramme rundt seksuelt samliv, se for eksempel følgende kilder:

Homofili, kirke og samfunn. Uttalelse fra MF's lærerråd (Det teologiske Menighetsfakultet, lærerrådet, 1993). **Teologisk vurdering av partnerskap for homofile.** Uttalelse fra MF's lærerråd (Det teologiske Menighetsfakultet, lærerrådet, 2001). **Homofile i kirken.** Uttalelse fra Bispemøtet (Bispemøtet i Den norske Kirke, 1995).

¹⁵⁹ Kjetil Rolness hevder i boken **Sex, løgn og videofilm** at det nettopp er denne alliansen som har lagt premisene for dagens pornografilovgivning så vel som for debatten om seksuelle overgrep (Rolness, 2003). For øvrig er kvinnebevegelsens syn på voldtektslovgivningen et interessant tema. Tradisjonelt har kvinnebevegelsen hatt en kritisk holdning til bruk av straff, med unntak av voldtekt hvor de har vært pådrivere for skjerpede straffereaksjoner. Paul Leer-Salvesen referer i sitt doktorarbeide om drapsdømte menn en henvendelse fra 1000 kvinner samlet til et møte i Kristiania i 1895 der de ber om piskestraff og avisomtale som en del av straffen for voldsmenn (Leer-Salvesen, 1991).

etableres mellom parter som er jevnbyrdige i styrke, seksuelle handlinger kan bare skje når styrkeforholdet gjør det mulig å etablere en balansert og gjensidig enighet.

Informantenes tilslutning til konsensusmoralen er kanskje ikke unaturlig på bakgrunn av at deres orientering og tenkning på en særlig måte er fokusert på overgrepssproblematikk. Dersom Schmidt har rett i at redselen for vold og overgrep er denne moralens viktigste emosjonelle og erkjennelsesmessige grunnlag, kan informantenes holdning forstås som et forsøk på å komme til rette med det moralske og eksistensielle dilemma de er blitt ført inn i. Verken rettssak eller soning ga dem noen følelse av at de fikk gjort opp for seg. Men ved å gi tilslutning til en moralsk orientering som så tydelig har til formål å hindre overgrep, kan de gi et bidrag til et oppgjør de åpenbart har behov for å leve seg gjennom.

3.4.2. "Voldtekt er galt"

Informantene er enige om at de tar avstand fra voldtekt, det er i og for seg også logisk ut fra det de har fortalt om hvordan det oppleves å begå overgrep, og ut fra det vi vet om deres holdninger for øvrig. Imidlertid er ikke voldtekt noe entydig fenomen. Ytterpunktene utgjøres av overfallsvoldtekt med ukjent offer på den siden, og på den andre siden de såkalte bekjentskapsvoldtektene der partene kjenner hverandre og kanskje har sex i beruset tilstand etter en fest.

Når jeg tar opp synet på voldtekt som selvstendig etisk problemstilling er det fordi det synes merkelig at de som faktisk har begått voldtekt kan ha så klare og negative holdninger til disse handlingene. Hvis de er imot dem, hvorfor gjør de det da? Svaret kunne naturligvis gjøres enkelt, for eksempel ved å sitere Paulus: "Det gode som jeg vil det gjør jeg ikke, men det onde som jeg ikke vil, det gjør jeg"¹⁶⁰. Eller ved å henvise til Jesus, som sier: "Ånden er villig men menneskenaturen er svak"¹⁶¹. Det som preger informantenes virkelighet er jo nettopp motsetningene mellom vilje og handling. De handler i strid med sine holdninger og det de vil.

---

¹⁶⁰ Kilde: Det Nye Testamente, Brevet til Romerne kap.7, vers 19.

¹⁶¹ Kilde: Det Nye Testamente, Matteusevangeliet kap. 26, vers 41.

I mange henseender er overgriperne som folk flest – også på dette området. For ingen kan med hånden på hjertet si at de realiserer alle sine idealer, heller ikke at det alltid er samsvar mellom liv og lære. Særlig når det gjelder penger og sex ser det ut til å være en allmen erfaring at virkeligheten ofte står i spenning til overbevisningen og idealene.

Birger og Finn er de to blant de 13 intrvjupersonene som er dømt for voldtekt. Deres holdninger kommer klarest til uttrykk gjennom fortvilelsen over det de har gjort og deres strev med å finne ut hvorfor. Det er sjelden voldtektsovergripere forsvarer voldtekt i og for seg. Men relativt ofte omdefinierer de voldtekten, enten ved å hevde at det slett ikke har vært noen voldtekt, eller ved å si at det alltid må være to om å ha sex. Birger og Finn gjør ingen av delene. De mener at seksuelle handlinger bare skal skje mellom mennesker som er enige, og de synes det er vanskelig å forsone seg med å ha gjort noe de ikke kan stå for.

Men gir Birger, Finn og de andre informantene tilslutning til den samme konsensusmoral som Günter Schmidt kritiserer i sin bok **Hva skete der med seksualiteten?** I dette kapitlet skal vi se nærmere på det, og da med utgangspunkt i Anthony Giddens' forståelse av intimitet. Deretter skal vi drøfte voldtekten som seksuell utroskap, og hvorfor overgriperne kan ha fordel av å stille seg uforstående til at nettopp de kunne begå overgrepshandlinger.

Giddens bruker ikke selv uttrykket konsensusmoral. Han nærmer seg temaet via betraktninger omkring demokrati, autonomi og likestilling. Å utvikle større gjensidig evne til intimitet ser han på som et demokratiprojekt¹⁶². Men intimitet er ikke hos Giddens først og fremst følelser eller samhandling, det er ”*et knippe av rettigheter og forpliktelser som angir utformingen av praktiske handlinger*”¹⁶³. Disse handlingene utspiller seg særlig innenfor rammen av det han kaller ”pure relations”. Demokratiet forutsetter autonome, likestilte mennesker, det inkluderer dessuten barna som dermed blir forhandlingspartnere på linje med voksne når viktige avgjørelser skal tas.

Intimitet er hos Giddens funksjonelt å forstå mer enn emosjonelt. Intimitet handler om å realisere bestemte handlinger. Gjennom ”pure relations” kan intimiteten virkeliggjøres. I disse

---

¹⁶² Giddens skriver om dette i kapitlet ”Intimacy as democracy s.184-204 i boka **The transformation of Intimacy** (Giddens, 1997).

¹⁶³ Den engelske definisjonen er vanskelig å oversette, men i originalversjon er den som følger: ”Intimacy should not be understood as an interactional description, but as a cluster of prerogatives and responsibilities that define agendas of practical activity”.

relasjonene er fokuset rettet mot relasjonene i seg selv og det utbytte mennesker har av å være i dem. Dersom utbyttet blir borte er også begrunnelsen for å opprettholde relasjonen borte. Det finnes ingen regler for rett og galt ut over det kompromissløse kravet om demokrati, dvs. realiseringen av den enkeltes autonomi, frihet og likeverd.

Informantene har neppe den samme funksjonelle forståelsen av intimitet. For dem er intimiteten knyttet til emosjoner og erfaringer. Innenfor rammen av **kognitiv atferdsterapi** kan deres manglende intimitetskompetanse sees på som uttrykk for mangelfull eller feilaktig læring. En **psykodynamisk** orientert forståelse vil kunne supplere det kognitive perspektiv ved å peke på at smertefulle og traumatiske erfaringer fra barndom og oppvekst sannsynligvis bidrar til å forsterke utviklingen av uhensiktsmessige mestringsstrategier. Da blir seksuelle overgrep å forstå som mangelfulle eller feilaktige forsøk på mestring.

Men når Birger og Finn mener at seksuelle handlinger skal bygge på frivillighet og enighet, er det da uttrykk for den samme type konsensusstenkning som hos Giddens? Ikke helt. Giddens forutsetter total likestilling mellom kvinner og menn, og mellom alle mennesker for den del. Birger og Finn er i prinsippet tilhengere av likestilling, men mener i praksis at likestillingen har begrensninger, slik også kjønnsrolleforståelsen i vårt samfunn legger opp til. Det er likevel ingen stor avstand til konsensusstenkningen hos Giddens. Smerten over å ha begått voldtekt er ikke bare en smerte over den lidelse de har påført sine ofre, det er like mye en smerte over å ha øvet vold mot grunnleggende verdier i deres egen livsorientering.

Konsensusmoralen har hatt et bemerkelsesverdig gjennomslag både i Norge og den vestlige verden de siste 20 årene. Utenom aktive kirkelige miljøer er det få som i dag argumenterer for absolutte seksualetiske postulater uten forankring i konkrete vurderinger av nytte og virkning. Etikken må fremstå som fornuftig. Konsensus som prinsipp og seksualetisk ledestjerne gir god mening i en situasjon der det seksuelle mangfoldet øker og moralforståelsen blir stadig mer pluralistisk. Giddens tar til orde for at den seksuelle frigjøring også bør innebære muligheten til å ha flere partnere, begrensningen er at partene gjensidig er enig om det. Denne delen av konsensusmoralen har imidlertid liten tilslutning, selv om omfanget av utroskap antagelig øker.

Når informantene tenker som befolkningen ellers om betingelsene for å ha sex ville det være rimelig å tro at deres partnere og ektefeller føler seg bedratt og ført bak lyset, og at samlivsbrudd derfor er en vanlig utgang på overgrepssakene. Sånn er det ikke. Årsaken er etter alt å dømme at verken informantene eller partnerne ser på overgrep som utroskap. Emosjonaliteten, intimiteten og de gjensidige forpliktelser som følger et seksuelt forhold – og som gjør at utroskap kan sprengre forholdet – finnes ikke i overgrepsrelasjonen. Ektefellene tenker seg at overgrepshandlingene er avvikende i den forstand at noe er galt, eller kanskje til og med ”sykt”¹⁶⁴. I tråd med de forventninger som gjelder kvinners omsorgsmessige forpliktelser i møte med sykdom og ytre belastninger oppfatter de mennenes problemer som en utfordring til å mobilisere støtte, omsorg og forståelse. Dermed setter de til side det de måtte ha av egne følelser i forhold til den krenkelse og det svik de selv utsettes for. Skammen over at partneren har begått skambelagte handlinger lindres dessuten når de kan fokusere på plikten til omsorg fremfor å ta på alvor selve innholdet i de handlinger han har gjort. Både for dem selv og partnerne er omkostningene minst ved å velge forståelse og tilgivelse i stedet for oppgjør.

For overgriperne skaper likevel viljen til forståelse og tilgivelse et dilemma, ettersom de hverken opplever seg selv som avvikende eller syke, og heller ikke ønsker å bli sett på som utro. Konflikten de dermed føres inn i søker de å løse ved å legge vekt på at de er dypt fortvilet, og at de ikke skjønner sine egne handlinger. Slik håper de å slippe unna både sykdomsstemplet og utroskapsstemplet¹⁶⁵. De lykkes med å styre unna utroskapsstemplet, men må til gjengjeld leve med en uavklarhet vedrørende det som måtte være sykt hos dem. Tidligere har jeg pekt på at de opplever det smertefullt å mangle innsikt i årsakene til sine overgrepshandlinger, det jeg her peker på kan indikere at de tvert imot har ganske god innsikt, men at omkostningene ved å ta innsikten på alvor vil være ganske store.

Ønsket om innsikt er derfor tvetydig. De har gode grunner til å gjemme seg bak formuleringer som ”*jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det*”. Dette handler neppe om bevisste eller

---

¹⁶⁴ Jeg har snakket med ektefellene/partnerne til et nokså stort antall overgripere og alle har det til felles at de legger vekt på det unormale eller sykelige ved overgrepshandlingene.

¹⁶⁵ Det er i denne sammenheng ikke plass til å gå inn på diskusjonen om deres valg skjer bevisst eller ubevisst. Om jeg likevel skulle antyde en vurdering synes det rimelig å anta at det kanskje dreier seg om en kombinasjon. Vi har tidligere sett at overgrepshandlingene strider så sterkt mot deres moralske holdninger at det virker rimelig å tro dem på deres ord om at de ikke helt skjønner hvorfor. På den andre siden har de stor gevinst av nettopp ikke å forstå, og det ville være usannsynlig om ikke kunnskapen om denne gevinsten også influerer på deres valg av fremstillingsmåte og refleksjonsnivå.

veloverveide vurderinger. For innsikt er også attraktivt. Kunnskap gir makt, og den som vet mye kan kontrollere kompliserte situasjoner. Når de gir uttrykk for fortvilelse over manglende innsikt kan det derfor like mye være fortvilelse over manglende evne til å formulere innsikten på en måte som gjør den akseptabel av omverdenen og deres partnere.

Günter Schmidts kritikk av Giddens ser ut til å henge sammen med at deres utgangspunkt er forskjellig. Begge er tilhengere av seksuell frigjøring. Men mens sosiologen Giddens ser en mulighet til å fremme demokrati og likestilling gjennom de seksuelle relasjoner, er psykologen Schmidt bekymret for signaleffekten av debatten om seksuelle overgrep. Schmidt er redd folk skal miste den seksuelle lysten. Mellom disse to posisjonene står de seksuelle overgriperne. Med sine sammensatte og motsetningsfylte historier innser de – når de først har innrømmet skyld – at de må gjøre opp for seg.

Det er her Schmidts bekymring aktualiseres. Han ser for seg at seksualiteten er truet av alle de krav som stilles i vår tid – krav som fører til skyldfølelse og deretter tapt lyst. Han vil derfor åpne opp for et bredt mangfold av menneskelige uttrykksformer i det seksuelle samspill. Å forvise seg om at alle spilleregler til enhver tid er fulgt oppfatter han som moteriktig moralisme. For Giddens er slike innvendinger uakseptable. Demokrati- og likestillingsprosjektet forutsetter at partenes gjensidige ansvar og forpliktelser tas på alvor, noe som også innebærer tydelige reaksjoner mot seksuelle overgrep. Spørsmålet er så om det er psykologisk mulig å kreve en ansvarlighet på det nivå Giddens forutsetter. Blir hans visjoner for seksualiteten en moralsk utopi?

Slik Giddens ser det er det neppe nødvendig å spørre hva som er psykologisk mulig. Heller ikke er han bekymret for utopien, for det handler om de ufrakommelige etiske krav. Her er han på linje med etikere han ellers står fjernt fra, ikke minst Kant og hans moralske lov. Schmidt tenker derimot i kategorier hentet fra nærhetsetikken. Virkeligheten slik den tolkes og erfares avgjør de etiske valg. Sannheten finnes i situasjonen, ikke i prinsippene. Men heller ikke nærhetsetikken aksepterer overgrep, tvert imot – kravet er at den etisk handlende skal ha en bevissthet om hva som står på spill for den andre, dvs. for den som berøres av handlingsvalget. Bedømmelsen av overgrepshandlingene avhenger derfor neppe at hvilken type etisk modell man gir tilsutning til. Derimot er forståelsen av personlig skyld i stor grad

knyttet til valget av etisk modell. Ansvarlighet og forutsetninger for frie valg er her nøkkelspørsmål.

Juridisk kan det synes som om synet på overfallsvoldtekter er ukomplisert. Voldtekt er blant de alvorligste forbrytelser i straffeloven, og kan belegges med lovens maksimumsstraff på 21 års fengsel, det samme som for drap. Slike handlinger ønsker samfunnet å beskytte seg mot for enhver pris. Bare unntaksvis blir det lagt vekt på formildende omstendigheter ved straffeutmålingen i voldtektssaker, det er harmen og bekymringen som rår i rettssalen – dommen skal være til skrekk og advarsel, og den må være streng¹⁶⁶. At strenge dommer eventuelt fører til en forsterking av den dømtes uhensiktsmessige mestringsstrategier – med nye overgrep som følge – er juridisk uten interesse. Også Birger og Finn mener dommen må være streng. Selv har de fått som fortjent. Slik straff må det alltid idømmes når det har skjedd en voldtekt.

3.4.3. "Kvinnefrigjøring er bra"

Et interessant spørsmål er overgripernes syn på kvinnefrigjøring og likestilling mellom kjønnene. De har begått handlinger som i et kjønnsperspektiv vanskelig kan tolkes som uttrykk for annet enn grunnleggende forakt for kvinner og for mennesker i utsatte, sårbare situasjoner. Kvinnefrigjøringen både i vårt land og i den vestlige verden springer ut av liberale idealer om fordeling av makt. For å være legitim må makten både være kontrollert og balansert.

I lys av slike idealer kan det synes som om overgriperne har tatt makten i egne hender og øvet vold ikke bare mot sine ofre men mot alle prinsipper for maktfordeling og legitim maktbruk. Stereotypiene om den onde forbryter tilsier at de har et kynisk syn på makt, grensende til fascistiske eller andre uakseptable politiske holdninger. Det vi imidlertid kan observere er at ingen av informantene har holdninger som svarer til disse stereotypiene. På samme måte som deres syn på voldtekt ikke adskiller seg vesentlig fra befolkningen for øvrig, har de heller ikke andre holdninger til kvinnefrigjøring og likestilling. Noen av dem har ektefeller med bedre

betalte jobber enn dem selv, alle mener at likestilling er viktig, og de synes det skal gjelde samme regler for kvinner som for menn hva angår seksuell frihet. Det siste betyr at utroskap er uakseptabelt for begge kjønn og under alle omstendigheter.

På denne bakgrunn kan man spørre: Hvis det er slik, hvorfor begår de da overgrep? De vet jo at det er galt, de tar til og med avstand fra det. Dette misforholdet mellom holdning og handling kunne lede tankene i retning av antagelser om schizofrene tilstander med psykotiske utbrudd, der underbevisstheten i perioder tar kontroll over tanker og livsførsel på en slik måte at de utfører handlinger de ikke kan vedkjenne seg. Den schizofrene komponenten finnes nok i den forstand at de faktisk utfører handlinger de ikke kan vedkjenne seg. Men de husker hva de har gjort, de har ikke psykotiske utbrudd, etter alt å dømme er de også mentalt like friske som resten av befolkningen¹⁶⁷.

Splittelsen mellom holdning og handling er på denne bakgrunn ikke sykelig, den dreier seg i stedet om atferd som kan forklares ut fra faktorer knyttet til evnen til å fungere i jevnbyrdige relasjoner med likestilte partnere. I kap. 3.1. drøftet jeg forholdet mellom overgrep og relasjonelle evner. Overgriperne håndterer gjensidigheten på det funksjonelle og hverdagslige plan, men når det kommer til de sårbare områdene av deres liv – for eksempel seksualitet og intimitet, settes deres evnet til å mestre et modent samspill under press. Barneovergripernes valg av underlegne seksualpartnere er uttrykk for en fundamental utrygghet. Sårbarheten involverer skamfølelse knyttet til usikkerhet på om de virkelig er verd å elskes. I stedet for å finne ut om deres voksne partnere kan respektere og elske dem, vender de seg til barn. Voldtektsovergriperne har en lignende sårbarhet, men her er uttrykket blitt mer aggressivt. Opplevelsen av underlegenhet i forhold til kvinner skaper en avmaktfølelse som gjør at volden blir en måte å distansere seg fra sårbarheten på. Men sårbarheten forsvinner ikke, de bare glemmer den for et øyeblikk¹⁶⁸. Overgrepshandlinger er derfor etter sitt vesen uttrykk for

---

¹⁶⁶ Jeg kommer tilbake til dette i kap 6.1., hvor jeg bl.a. viser til en uttalelse fra Høyesterett der det heter at det vanligvis ikke blir lagt vekt på formildende omstendigheter ved straffeutmålingen i alvorlige sedelighetssaker.

¹⁶⁷ Det finnes ingen systematisk kartlegging av overgriperes mentale helse, men en alminnelig oppfatning blant klinikere er at de gjennomgående ikke viser spesielle psykopatologiske kjennetegn. På et tidlig tidspunkt i mitt eget kliniske arbeid fikk jeg en psykologistudent til å gjøre en test på psykisk helse og funnene var her negative. Denne testingen var ikke systematisert i henhold til vitenskapelige krav og gir således bare en pekepinn, men stemmer altså med andre klinikers oppfatninger, jfr. bl.a. Thore Langfeldt ved Institutt for Klinisk Sexologi og Terapi i Oslo.

¹⁶⁸ Per Isdal drøfter avmaktaspektet og mestringsstrategiene ved volden i kapitlet Vold er avmakt, s.109-142 i boka **Meningen med volden** (Isdal, 2000). På dette punktet er det viktige likhetstrekk mellom seksuelle overgriper og menn som utøver vold mot sine partnere/nære familiemedlemmer.

at sider ved den relasjonelle evnen er skadet. Disse skadene impliserer både moralske og modenhetsmessige mangler.

Splittelsen mellom holdning og handling er på denne bakgrunn uttrykk for at overgriperne i sin emosjonelle utvikling ikke har lært å integrere motsetningsfylte erfaringer og impulser. Etter hvert øker spenningen og de blir ute av stand til å håndtere sine indre konflikter. Dersom modenhet handler om evne til å tåle spenninger og integrere motsetninger – slik jeg har antydnet i det foregående – er de lite modne. Men mangelen på modenhet er ikke påfallende, og den kommer ikke til syne i deres daglige atferd. Først når de føler seg presset på sine sårbare områder reagerer de med tilsynelatende uforståelige handlinger.

Dette er antagelige årsaken til at det kommer som en bombe på omgivelsene at aktverdige og normale personer av og til involveres i overgrepssaker. ”De er da ikke sånn”, sier folk, ”de må være uskyldige¹⁶⁹. På sett og vis har de rett, problemet er bare at overgriperstereotypien ikke svarer til virkeligheten, den er i stedet skapt i analogi med forestillingene om den onde forbryter. Men overgriperne er ikke onde forbrytere. Tilsvarende mekanismer gjelder også for det manglende samsvar mellom overgripernes holdninger og handlinger. På det kognitive plan er de både rasjonelle og relevante, de deler gjengse oppfatninger av rett og galt, og de skiller seg ikke ut på noen som helst slags måte. Først i det øyeblikk deres sårbarhet utfordres mister de kontrollen, og reagerer med å gjøre tilsynelatende uforståelige handlinger.

Det er lite som taler for at opplysnings- og holdningskampanjer vil kunne påvirke noen til å avstå fra overgrep. Holdningskampanjer har imidlertid betydning på en annen og mer indirekte måte: Økt oppmerksomhet rundt temaet seksuelle overgrep gjør det lettere å komme i kontakt med mennesker i risikozonen – i alle fall noen av dem. Slik kan det tenkes at terskelen for å søke hjelp blir lavere, og at potensielle overgripere dermed får bearbeidet sine problemer før de utvikler seg til alvorlige lovbrudd.

---

¹⁶⁹ Bjugn-saken er et eksempel på dette. Gammelordføreren i Bjugn Alf Næbb, engasjerte seg til fordel for hovedmistenkte Ulf Hammern med begrunnelse om at han kjente ham og visste at han ikke kunne være noen overgriper. Hammern ble frikjent, men Næbb hadde på den andre siden ingen andre holdepunkter for sitt engasjement enn at han syntes det var urimelig. Slik syensing lar seg ikke belegge faglig, på den andre siden kan den være like godt begrunnet som fagfolks forsøk på troverdighetsvurderinger og atferdsprediksjon (Kilde: privat samtale med Næbb).

Etisk er det viktig at bedømmelsen av overgrepshandlinger inkluderer den kunnskap vi i dag har om årsakene til at slike handlinger finner sted. Psykologien gir likevel ikke belegg for å hevde at overgripere står uten personlig ansvar for sine handlinger. Selv om de kan ha manglet evne til å håndtere smerter og konflikter på ansvarlig vis, har de samtidig visst forskjellen på rett og galt, og de har visst at deres handlinger påførte andre mennesker skade. I lys av en deontologisk etisk tenkning er det derfor ikke innlysende at psykologiske årsaksforklaringer – hvor viktige de enn måtte være – får betydning for oppfatningen av hvorvidt gjerningspersonene selv, og bare de, er å bebreide for det de har gjort. Innenfor deontologisk etikk ligger hovedvekten på selve handlingene og de etiske normer som styrer tolkningen av disse handlingene. Plikt til lovlidighet, rettferdighet for både tiltalt og offer, og krav om universaliserbarhet er viktige deontologiske etiske prinsipper. Hos Kant er kravet om universaliserbarhet konkretisert gjennom betoningen av at en forbrytelse alltid må gjengjeldes. Gjengjeldelsen er imidlertid ikke bare rettet mot handlingen i og for seg, egentlig er det viljen til den onde handling som må straffes. Slik blir også sinnelaget viktig, og for overgripernes del vil nettopp sinnelaget kunne avsløre handlingene som forbrytelser: De opererer med et omfattende og detaljert hemmelighold, de tenker gjennom hvordan ofrene kan overtales til taushet, og de utvikler strategier for benekting og bagatellisering dersom beskyldninger skulle bli rettet mot dem.

Nærhetsetikken og den holdningsetiske tradisjon er mer opptatt av å bedømme handlingene ut fra en sammenhengende forståelse av relasjonen mellom de individuelle forutsetninger og handlingenes følger for dem som rammes. Å forstå er ikke det samme som å bortforklare, heller ikke er det det samme som å frata ansvar. Også innenfor denne retningen blir sinnelaget avgjørende, og da på lignende premisser som skissert ovenfor. I stedet for å ta inn over seg hva som står på spill for den andre, legger overgripere strategier for å beskytte seg mot avsløring og ubehageligheter. Det går an å forstå at de velger slik, men det går ikke an å akseptere det. Når de både har begått seksuelle overgrep og samtidig er tilhengere av kvinnefrigjøring kan det tenkes at denne selvmotsigelsen henger sammen med det jeg pekte på i kap. 3.4.1., at de har et behov for å gjøre opp for seg. Å støtte kvinnefrigjøringen er kanskje en flik av et slikt oppgjør.

3.4.4. "Noen ganger må skylden deles"

Tanken om at overgriper og offer skulle dele skylden er for de fleste både absurd og umoralsk. Gjeldende rettspraksis etterlater imidlertid et visst inntrykk av tvetydighet når det gjelder spørsmålet om ansvar, særlig gjelder dette voldtekt mot voksne kvinner. Noen ganger må fornærmede akseptere påstander om å ha opptrådt utfordrende og slik invitert til sex. Andre ganger kan det stilles spørsmålstejn ved skadeligheten i den seksuelle kontakten, jeg har tidligere henvist til forskning som dokumenterer at gutter under den seksuelle lavalder i enkelte tilfeller erfarer at det er positivt å ha sex med voksne kvinner.

Juridisk er skyld et spørsmål om strafferettslig skyld, dvs. det handler om hvorvidt forutsetningene for domfellelse og straff er til stede. **Etisk** er fokus i mye større grad rettet mot det personlige ansvar, og henger da sammen med personlige kvaliteter så som moralsk integritet, ansvarsbevissthet osv. **Psykologisk** er skyld først og fremst relatert til hvordan virkeligheten erfares og tolkes. Freud knytter for eksempel skylden sammen med samvittigheten, og forstår skyldfølelsen som superegos moralske dom over virkelige eller innbilte handlinger i personens liv.

Informantene er særlig opptatt av skyldens etiske og psykologiske sider, samtidig som de legger til grunn at lovverkets forståelse av seksuelle overgrep representerer en bindende beskrivelse av hva som er akseptabel seksuell atferd. Deres problem er imidlertid at de møtes av et betydelig kommunikasjonsproblem når den etiske og psykologiske forståelsen av skyld settes opp mot den juridiske. Christians historie er illustrerende i så måte.

Som tidligere beskrevet har Christian misbrukt en stedatter tidlig i tenårene, etter alt å dømme har hun også vært misbrukt av andre voksne menn. Han mener det er urimelig å skulle bære hele skylden alene, dels fordi han ikke er den eneste som har hatt sex med henne, dels fordi hun også selv – slik han forstår det – har spilt en aktiv rolle med hensyn til å ta initiativ til disse handlingene. Han formulerer seg på en måte som gjør det nærliggende å tolke hans oppfatninger som forsøk på bagatellisering og distansering. M.a.o. en typisk overgriper som prøver å komme seg unna ansvaret for det han har gjort.

Denne tolkningen er imidlertid ikke dekkende for Christians forståelse. Han mener det hører med til voksenrollen å bære et absolutt ansvar for barn. At seksuelle handlinger mellom barn og voksne skjer ”frivillig” betyr ikke at disse handlingene er akseptable:

Han bør straffes, for det er han som er voksen. Selv om det skjer frivillig, så skal den voksne personen la være å gjøre slike ting.

Christian sier seg altså enig i fordømmelsen av sex mellom barn og voksne. Men selv om den voksne bør straffes tar han til orde for å nyansere synet på skyld. Her er det ikke den strafferettslige skyld han tenker på, det er den etiske og psykologiske. Etisk er det urimelig å legge all skyld på én person når flere personer har begått samme handling. Psykologisk er det urimelig å rette all oppmerksomhet mot voksenpersonen alene når barnet har henvendt seg til den voksne med sin seksualitet og sitt nærhetsbehov. Ganske fort kommer han imidlertid i en komplisert kommunikativ situasjon fordi han bruker den etiske og psykologiske forståelsen av skyld til å begrunne at straffen han selv fikk ble for streng. Da utfordrer han både folkemeningen i ukvalifisert forstand og den rettslige skyldforståelsen. Uten å vite det selv er han blitt ”en typisk overgriper”.

Det er slett ikke urimelig at den som er tiltalt for alvorlige kriminelle handlinger søker å redusere sitt ansvar eller finne formildende omstendigheter. Vår rettsorden forutsetter at det til enhver tiltale skal klarlegges hvorvidt det er rimelig å legge vekt på slike omstendigheter. Men i overgrepssaker oppfattes det lett som en avsporing å peke på formildende omstendigheter – det forstås som ansvarsfraskrivelse, manglende evne til innsikt i egne handlinger, manglende empati med ofrene osv. På den andre siden ender mange av overgrepssakene med frifinnelse eller milde straffereaksjoner fordi det ikke finnes andre bevis enn partenes egne utsagn.

Christians problem er at hans tenkemåte og formidling ikke passer til den rettslige dramaturgi. Derfor vinner han ikke forståelse for sitt anliggende, som for øvrig er nokså enkelt: han ønsker å bli behandlet som et menneske, bli respektert og hørt på. Og han ønsker å få lov til å forklare seg på sin egen måte – med sine egne ord.

Christians ønsker er både bagatellmessige og uoppnåelige. I ettertid utviklet han en overlevelsesstrategi som gikk ut på å mildne det kompromissløse forbryterbildet retten malte

av ham. Det skal vi ikke fortenke ham i. Men han holdt fast på det han lærte i terapien: at overgripere er mennesker, og at sex med barn alltid er galt.

En annen som også følte seg misforstått og påklistret et sjablonpreget forbryterbilde var David. Inntil det selvutslettende angrer han i ettertid på det han har gjort, og nettopp selvutslettelsen har gjort det vanskelig for ham å starte på nytt etter soningen. Deler av hans historie ville rettsvesenet ikke høre på – den passet ikke til tiltalen, mener han. David ønsket i og for seg ikke å fortelle noen alternativ historie, han ville bare fortelle **hele** sin historie. Med det mener han en historie som rommet refleksjon og ettertanke, men ikke nødvendigvis et permanent fokus på straffbarhet. Davids historie handlet om at det slett ikke alltid var han som tok initiativet til sex, noen ganger var det datteren, og det skjedde særlig når hun så at han var deprimert eller hadde det vondt. Dersom hun spradet naken rundt i huset – det gjorde hun av og til – kunne han kjenne fristelsen til fysisk nærhet. Men det spesielle ved overgrepene var at de skjedde fra hun kom i konfirmasjonsalderen og til hun var langt over 20 år gammel. Det er altså en kvinne som etter hvert er blitt voksen David har hatt sex med.

Verken Christian eller David etterspør muligheten for skylddeling. Men de ber om forståelse for det poeng at deres historier ikke bare kan fortelles som kriminalhistorier med skurker og forbrytere i hovedrollen. De er **mer enn** forbrytere, og de ønsker å komme til orde som mennesker, som fedre og som omsorgspersoner. Derfor ønsker de å **bli hørt** før siste ord om skyld skal sies. Overgrepshistorier kan redigeres til monsterfortellinger, eller de kan gjenskapes til fortellinger om smerte, savn og håp.

I den rettslige dramaturgi er det ikke plass for refleksjoner omkring forholdet mellom overgriper og offer, heller ikke tiltaltes behov for å bli lyttet til, tatt på alvor og forstått. Først og fremst er prioriteringen rettet mot at juryens medlemmer skal forstå saken ut fra de premisser som juridisk og rettslig må ligge til grunn for domsslutningen. Slik kan man si at enhver er seg selv nærmest, men retten trekker det lengste strået i og med at den suverent bestemmer hva som er viktig og hva som er relevant. Denne skjevfordelingen av makt oppleves frustrerende av tiltalte så vel som av fornærmede, og er kanskje hovedårsaken til at de involverte i straffesaker ofte føler at de ikke blir tatt på alvor eller får noen god behandling.

3.4.5. "Straffen må være rettferdig"

Rettferdighet i strafferettslig forstand er et relativt spørsmål knyttet til kultur, og til tid og sted i historien. I norsk kontekst handler det om en kombinasjon av juss, rettspraksis, folkemening og politiske prosesser. Den mest konservative av disse er jussen representert ved lovverket. Lovendringer tar tid og er komplisert å få til. Rettspraksis kan i større grad påvirkes av svingninger i folkemeningen, slik at høyprofilerte enkeltsaker noen ganger bidrar til å sette nye standarder. Folkemeningen ser ut til å svinge etter medias eksponering, de politiske prosesser står tradisjonelt i dialog med folkemeningen. Kriminalpolitikken er for tiden preget av strømninger som krever tøffere straffereaksjoner, mens det frem mot 1980-tallet var de liberale vinder som blåste sterkest¹⁷⁰. Samtidig skal vi ikke undervurdere verdien av en levende opinion også på kriminalpolitikken område – den kan være et vern mot byråkratisering, og kanskje egalitære eller totalitære tendenser.

Det kompliserte samspillet mellom juss, kriminalpolitikk og folkemening avspeiler seg også i informantenes syn på rettferdighet. Noen legger vekt på lovverk og rettspraksis, andre på hva folk omkring dem mener, og noen er opptatt av hva de selv har erfart. Derfor er det store forskjeller i synet på rettferdighet. Christian mener at straffen hans ble dobbelt så lang som den burde være, David sier han ikke vet noe om straffenivået i slike saker, derfor kan han ikke ta standpunkt til om straffen var rettferdig. Gunnar hevder han ble forhåndsdømt og fikk en svært urettferdig straff. I dette kapitlet skal vi reflektere over informantenes syn på straffen. Klangbunnen for refleksjonen er at det i overgrepssaker alltid finnes ofre som har gått gjennom dype lidelser. Derfor noen ord om ofrenes situasjon.

Ikke sjelden uttaler ofrene eller deres pårørende: *"Ingen straff kan veie opp for den smerte overgriperen har forårsaket"*¹⁷¹. Utsagnet leder gjerne til to typer konklusjoner: Den ene er at straffen må være strengest mulig slik at skadevolderen i det minste får kjenne på sin egen kropp hvor ond han har vært. Den andre er at straffen ikke kan gjenopprette skaden og derfor

---

¹⁷⁰ Kriminalmeldingen fra 1978 er på mange måter sluttproduktet i etterkrigsperiodens liberale kriminalpolitikk (Justisdepartementet, 1998). Fra 1980-tallet og utover har kriminalpolitikken fått en økende betydning i den generelle politiske debatt og da med fokus på behovet for å trygge den offentlige sikkerhet. Tøffe kriminalpolitiske holdninger er det som ser ut til å gi størst politisk gevinst.

¹⁷¹ Et oppslag i Adresseavisen 28.mai 2003 s.5 kan illustrere dette: Incestofferet "Marit" reagerer på at gammelonkelen som misbrakte henne bare fikk 3 måneders fengsel, mens hun selv opplever å ha fått ødelagt et helt liv. Selv om straffen ikke veier opp for hennes smerte, føler hun at en streng straff ville gjort det lettere for henne å gå videre.

heller ikke behøver å være streng, men at den har symbolsk betydning ved å plassere skyld og ansvar der det hører heime. Strafferettens intensjon er å komme ofrene i møte ved å uttrykke sin solidaritet med dem på vegne av samfunnet. Dette skjer delvis i form av strafferettslige virkemidler som har til hensikt å øke ofrenes og samfunnets sikkerhet, delvis i form av gjengjeldelse eller hevn på vegne av den forulempede part.

Gunnar er den av informantene som tydeligst tar avstand fra straffen han fikk, om vi ser bort fra de to som hevder å ha vært utsatt for justismord. Tatt i betraktning at han antagelig har egne overgrepserfaringer fra barndom og oppvekst, er det kanskje ikke påfallende at nettopp han har vanskelig for å se rimeligheten i straffereaksjonen¹⁷². Han har lært at når familiens moralnormer kolliderer med samfunnets er det lojaliteten til familien som gjelder; han har også lært at hans egne følelser er uten betydning. På det kognitive og intellektuelle plan skjønner han nok at samfunnets normer er mer forpliktende enn familiens, og sier endatil at voksne som har sex med barn er syke. Men på det emosjonelle plan er det hans egne erfaringer som sitter dypest. De traumer han har gjennomlevd, har formet hans normforståelse og virkelighetsoppfatning i en slik grad at senere erfaringer ikke kan korrigere disse. Derfor ga terapien ingen varige resultater, derfor førte heller ikke fengselsstraffen til at han skiftet syn¹⁷³. For Gunnar blir det meningsløst å skulle forholde seg til at samfunnet viser solidaritet med offeret ved å dømme **ham** til straff. Det er jo **han** som trenger solidaritet. Han forstår ikke dommen, heller ikke at han har gjort noe avskyelig.

Annerledes er det da med Christian. Også han synes straffen ble for streng, men ikke fordi det var vanskelig å forstå at han fortjente straff. Han følte imidlertid at han alene ble straffet for det som også andre menn hadde gjort mot stedatteren hans. Skal straffen være rettferdig må den ramme alle som er involvert i samme sak, mener han. Det problematiske med hans resonnement er at det ved første øyekast ser ut til å uttrykke en bagatelliserende og distanserende holdning til skadevirkningene av seksuelle overgrep. At han altså ikke skjønner alvoret i det han har gjort. Slik er det ikke. Han skjønner godt hva han har gjort, han har likevel et behov for å kunne reflektere usensurert omkring alle forhold vedrørende

---

¹⁷² Når jeg her tar forbehold om at han har vært utsatt for overgrep er det fordi han selv ikke har gitt direkte informasjon om slike hendelser. På dette punkt bygger jeg på sekundær-kilder, og må følgelig legge inn de forbehold det er rimelig å knytte til kildens kvalitet og min egen tolkning av informasjonen.

¹⁷³ Generelt blir overgrepserfaringer betraktet som traumatiserende, likevel avhengig av omstendighetene rundt overgrepene. Siden hendelsene ligger så langt tilbake i tid er det vanskelig å gjøre relevant kriseintervenering, det er antagelig den viktigste grunnen til at terapien for Gunnars del har gitt så liten langtidseffekt.

hendelsene. Derfor har han et poeng når han anfører at flere enn ham burde vært straffet – det er nemlig slik at skadevirkningene for offeret også henger sammen med omfanget og relasjonene til de andre involverte.

Det er godt mulig at retten har avgrenset seg til Christians rolle alene, og at straffen ikke inkluderer skadevirkningene av andre menns handlinger. Christian har i så fall ikke oppfattet det. Dermed ser vi på nytt problemene rundt den rettslige kommunikasjonssituasjonen: Et språk som er knapt, målrettet og objektivt, og en fortellerstil som bare sjelden gjenfinnes utenfor rettslokalet. At tiltalte i en overgrepssak skulle få med seg de mange og viktige nyanser i rettens avanserte kommunikasjonsmønster er lite sannsynlig, dertil er stressnivået for høyt, fremmedfølelsen for sterk og bekymringen for hva som står på spill for stor. For Christian er rettferdighet først og fremst et spørsmål om at alle involverte behandles likt, i tillegg må han også kunne forstå at nettopp det skjer.

David er den som mest tilbakelemt forholder seg til dommen han fikk. Ikke det at dommen er uviktig eller at han har tiltro til rettsapparatet, men han tenker at dommen først og fremst skal være uttrykk for gjeldende lovgivning og rettspraksis. Begge disse forhold befinner seg utenfor hans kompetanseområde. Han må derfor stole på at fagfolkene gjør jobben sin. I rettssaken følte han at de ikke gjorde jobben sin – de forsømte sin plikt til å sørge for at alle sider ved saken ble belyst – likevel føler han at han mangler grunnlag til å kritisere sluttresultatet. For David er rettferdighet i stor grad sammenfallende med rettsvesenets egen oppfatning, nemlig at dommen skal være avsagt i samsvar med lovgivningen og gjeldende rettspraksis. Hva rettferdigheten har å by på for den domfelte ut over disse forhold har han ingen formening om.

John deler Davids oppfatning av rettferdighet. Juss, etikk og moral faller sammen og blir til et spørsmål om hva lov og rettspraksis går ut på. John føler at dommen var urettferdig for hans del, men dersom han hadde begått de handlinger han ble dømt for ville dommen vært rettferdig. Han legger vekt på at strenge straffereaksjoner er en måte å beskytte uskyldige barn på – ofrene trenger samfunnets solidaritet og forbryterne fortjener å lide. Ettersom etikk, moral og juss flyter sammen blir det ikke nødvendig å spekulere nærmere over straffens psykologiske sider. John funderer ikke over hvordan ofrenes skade skulle kunne bli reparert

på noen annen måte enn ved å gi dem et klapp på skulderen i og med domsavsigelsen mot skadeforvolderen.

Også Arnt tenker at juss, moral og etikk faller sammen i overgrepssaker. Men hans resonnement omkring offerets skader peker i retning av viktige nyanseringer. Han tror nemlig ikke at offeret uten videre blir hjulpet gjennom dommen, selv om dommen er nødvendig for at hjelpen senere skal kunne bli gitt. Jussen er en nødvendig men ikke tilstrekkelig forutsetning for det videre hendelsesforløp. Først når offeret har fått psykologiske bistand har rettferdigheten egentlig skjedd. I hans tilfelle fikk han hjelp gjennom terapi i fengslet, det gjorde det mulig å fortsette samtalen med datteren og slik gi henne mulighet til å bestemme hvilken relasjon hun ønsket å ha til sin far.

For alle informantene er juss, etikk og moral vevd inn i hverandre. Men deres refleksjoner henter sine forutsetninger fra et helt annet fagområde, nemlig psykologien. Uten psykologiens innsikt i skadevirkningene av sex mellom barn og voksne – eller sex mellom mennesker som ikke er enige om det – ville slike handlinger ikke vært straffbare, og følgelig heller ikke kritikkverdige i informantenes øyne. Deres holdninger bygger m.a.o. på en praktisk, medisinsk innsikt. Men siden skadevirkninger og smerte utgjør hovedpremissene for deres tenkning blir også forståelsen av rettferdighet knyttet til spørsmålet om straffen rent faktisk er en rimelig gjengjeldelse for den lidelse ofrene er blitt påført. Rimelig gjengjeldelse er her relatert til gjeldende lov og rett, og på dette området vet vi det er store forskjeller mellom de forskjellige land. En streng straff i Norge er 21 år, i USA er det dødsstraff, i Russland betyr livstid resten av livet i fengsel eller kanskje i en slaveleir i Sibir. Rimelig gjengjeldelse er et spørsmål om kultur, strafferettslig tradisjon og samfunnsforhold for øvrig, i alle fall om vi tar ulikhetene i straffeutmåling i betraktning.

4. TERAPI MED OVERGRIPERE

Ved oppstarten av det gruppeterapeutiske behandlingstilbudet for seksuelle overgripere i Trondheim Fengsel høsten 1991 var det i Norge ingen etablert kunnskapstradisjon på dette området¹⁷⁴. I stor grad måtte vi derfor basere oss på å utvikle kompetanse og kunnskap underveis. Helt på bar bakke sto vi likevel ikke, både i USA og Canada hadde man allerede i 1991 mer enn 20 års erfaring fra feltet. Men vi oppdaget fort at forskjellene mellom Norge og Amerika kan være store, ikke minst gjaldt det synet på terapi.

Mangelen på etablert kunnskap var både en fordel og en ulempe i møte med mennene som meldte seg til terapi. På den ene siden var vi avskåret fra å tilby dem sikre prognoser eller løfter om at behandlingen ville gi resultater; det eneste vi kunne si var at det alltid byr på smerte å jobbe med vanskelige livserfaringer. På den andre siden fikk de mulighet til å være med i et opplegg der deres handlinger og erfaringer skulle legge grunnlaget for forskning og fremtidige behandlingstilbud. Ved å melde seg til terapi skiftet de i en viss forstand status fra nedvurderte sedelighetsforbrytere til faglig interessante ressurspersoner¹⁷⁵.

Den terapeutiske verdi av denne oppgraderingen kan knapt overvurderes. For det første var det viktig for deltagerne selv å vite at de ikke **bare** var dårlige mennesker. Dernest var det **deres egen** oppfatning og tolkning av overgrepshandlingene vi etterspurte, ikke rettsvesenets eller andre aktørers bedømmelser. Men for det tredje påvirket det oss som terapeuter å se på dem som ressurspersoner. Min assistent Ruth Vibkjær hadde tidligere jobbet med barnevern, og sett hvordan barn skades av overgrep og voksen uforstand. Selv hadde jeg mange års erfaring fra møter med familier preget av vold og overgrep, ikke minst overgrepsofre. Begge visste vi derfor at det ville være nødvendig å overvinne egne mentale barrierer for å kunne møte overgriperne med et åpent sinn og en empatisk holdning. Men disse mennene skulle ikke bare være gjenstand for våre forsøk på å forandre dem, de skulle også lære oss noe. Deres erfaringer var kilden til den kunnskap vi ønsket å bygge opp; på den måten ble den

---

¹⁷⁴ Jeg har tidligere redegjort for den faglige status i Norge da prosjektet startet opp. En liten gruppe fagpersoner innenfor Norsk Forening for Klinisk Sexologi med psykolog Thore Langfeldt som en ledende kliniker hadde på dette tidspunkt vist interesse for behandling av seksuelle overgripere. Langfeldt startet opp et behandlingstilbud for overgripere på midten av 1980-tallet, og var den i Norge som i 1991 hadde lengst erfaring innenfor feltet.

¹⁷⁵ Dette skiftet i status hadde liten betydning for deres forhold til medfangene eller opplevelsen av den daglige soningssituasjonen. Verdien av at overgrepshistoriene ble omfattet av positiv interesse lå snarere i den effekt dette hadde som et genuint brudd med den massive fordømmelse de hittil hadde opplevd.

assymetriske klient-terapeut-relasjonen modifisert av en gjensidighet som særlig ga respekt og verdighet til klientene og deres erfaringer.

Som jeg har redegjort for i kap. 1.1.6. omfatter forskningsarbeidet i alt 20 straffedømte overgripere, av disse har til sammen 15 deltatt i behandlingsopplegget i Trondheim i løpet av prosjektperioden fra 1991 til 1995. Av de 15 er 8 blitt intervjuet, i tillegg også 5 andre som ikke har gått i behandling. Med utgangspunkt i intervjuene og det materialet som er fremkommet gjennom det terapeutiske arbeidet vil jeg i dette kapitlet særlig fokusere på temaene skyld, empati, smerte, kjønnsroller, avmaktsfølelse/sårbarhet og skam. I drøftingen vil jeg også inkludere spørsmål som handler om sammenhengene mellom psykologiske prosesser og eksistensiell orientering.

4.1. Terapi, skyld og ansvar

Det er ikke tilfeldig at drøftingen av terapi med menn som har begått seksuelle overgrep starter med spørsmålet om skyld og ansvar. Dette spørsmålet er inkludert i det terapeutiske arbeidet i en slik grad at det får betydning for selve terapiforståelsen: Mens terapi vanligvis handler om tilfriskning og bedring av funksjonsevnen i medisinsk forstand, er terapi med overgripere mye mer fokusert på klientens forståelse av egen atferd og handlinger han har utført. Her er temaet skyld og ansvar grunnleggende. Før jeg går inn på terapiforståelsen vil jeg derfor gi et lite – og svært forenklet – streif av to aspekter ved temaet skyld og ansvar: Det ene gjelder spørsmålet om skyld og skyldfølelse, det andre spørsmålet om forklaring som ansvarsfraskrivelse.

4.1.1. Skyld og skyldfølelse

Etikeren og forfatteren Paul Leer-Salvesen har drøftet temaet skyld i sin bok "Min skyld" (Leer-Salvesen, 2002). Han peker på at skylden alltid er relatert til mennesker. Institusjoner eller upersonlige størrelser kan ikke opparbeide skyld, da er det i stedet snakk om ansvar. For at skylden skal kunne plasseres hos et menneske må det være en sammenheng mellom dette menneskets handlinger og den skyld som har oppstått. Enkelte mennesker kan føle skyld uten

at de har grunn til det, da er det snakk om det Leer-Salvesen kaller ”*det nevrotiske avviket*” (s.13 ff). Konservative, autoritære religiøse miljøer produserer ofte falsk skyldfølelse hos sine tilhengere, ofre for seksuelle overgrep er også utsatt for slik skyldfølelse. Men det motsatte kan like gjerne være tilfellet; at personer som har begått grove eller onde handlinger slett ikke føler anger eller skyld. Da handler det om ”*det psykopatiske avviket*” (s. 21 ff). Midt i mellom disse ytterposisjonene finnes ”*den gode skyldfølelsen*” – den som forteller at det er samsvar mellom skyldfølelsen og de skyldfremkallende begivenheter. Her er skyldfølelsen et uttrykk for at gjerningspersonen har empati med den som uskyldig er blitt påført smerte eller skade.

De 13 mennene jeg intervjuet ga alle sammen uttrykk for å være opprørt over at voksne mennesker kunne ha sex med barn. Like opprørt var de over tanken på å bruke makt for å få sex. I lys av Leer-Salvesens forståelse av ”*den gode skyldfølelsen*” kunne dette indikere at de dermed også tok på seg skylden for de handlinger de var dømt for. Når ikke alle gjorde det kan det enten bety at de hadde rett i sin påstand om å være uskyldig dømt, eller at de hørte til i gruppen ”*det psykopatiske avviket*”.

Flertallet av de som innrømmet skyld var i større eller mindre grad plaget av skyldfølelse. Jeg har tidligere vist at diskontinuiteten mellom deres selvbilde og den forbryterstereotypi de ble assosiert med, skapte handlingslammelse og behov for flukt fra en invalidiserende selvransakelse. Et av hovedmotivene for å søke terapi var å få innsikt i årsakene til at de hadde begått overgrep. De strevde med å forsone seg med det de hadde gjort, og de var urolige for livet etter løslatelsen. Men de var ikke redde for at de kunne komme til å begå nye overgrep, og slik var de heller ikke opptatt av at terapien skulle hindre tilbakefall. Deres reaksjoner ligner i stedet den sorgprosessen Leer-Salvesen beskriver i sin bok om straffedømte drapsmenn (Leer-Salvesen, 1991). Forbrytelsen skapte sorg både hos forbryter og offer.

Innsikt og erkjennelse er et hovedaspekt ved all terapeutisk virksomhet, samtidig reiser dette spørsmål som vanskelig lar seg besvare innenfor rammen av en medisinsk, naturvitenskapelig tenkning. Skyld og skyldfølelse er relatert til den mening handlingene tillegges, både hva angår forholdet mellom gjerningsmann og offer, og gjerningsmannens forståelse av seg selv og sine egne handlinger. Skyld, livsorientering og verdier henger sammen, og slik blir spørsmålet om skyld og ansvar også eksistensielle størrelser. Dette er en utfordring for den

tradisjonelle terapiforståelsen, som i liten grad har vært opptatt av moralske og eksistensielle problemstillinger. Vanligvis blir skyldfølelsen sett på som en forstyrrelse, eller noe som skal modifieres. Men i forhold til menn som har begått seksuelle overgrep er nettopp skyldfølelsen et uttrykk for at klienten har nådd den innsikt terapien hadde som mål å etablere. Skyldfølelsen kan da være det Leer-Salvesen kaller ”den gode skyldfølelsen”.

4.1.2. Forklaring eller ansvarsfraskrivelse

Et fellestrekk ved de fleste forbrytelser er at de reiser spørsmål om hvordan det onde kunne skje, eller hvordan mennesker kunne gjøre slike handlinger. Men noen ganger blir forsøk på å finne forklaringer på forbrytelser oppfattet som bortforklaringer, dvs. som forsøk på å redusere det personlige ansvar¹⁷⁶. I den klassiske tenkning om straffen slik den kommer til uttrykk hos Kant er imidlertid forklaringer viktige, det henger særlig sammen med hans betoning av viljens betydning for bedømmelsen av skyld (Kant, 1907). Straffen har til formål å gjenopprette den rettsorden som ble krenket i og med forbrytelsen, og samtidig gi forbryteren tilbake hans menneskelige verdighet. Da må det godtgjøres at forbryteren virkelig hadde til hensikt å utføre de forbryterske handlinger. Ved å vinne innsikt i årsakssammenhengene bak en forbrytelse, kan skylden fastsettes og straffen utmåles. Slik er hensynet til det Kant kaller ”den hellige rettsorden” forankret i en antropologi som gjør forbryteren til et selvstendig subjekt i den rettslige prosess, og som understreker de personlige aspekter både ved forbrytelsen og soningen¹⁷⁷.

Den vestlige rettsforståelsen har i avgjørende grad hentet impulser fra Kants lære om viljen. Men i motsetning til den vekt Kant legger på viljen har de nyklassisistiske straffeteoriene

---

¹⁷⁶ I den politiske debatt finnes det noen grunnleggende skillelinjer langs aksene konservativ – radikal, der konservative grunnholdninger gjerne knyttes sammen med forestillinger om at individene står fritt til å velge om de vil være lovlige eller ei, mens radikale posisjoner peker på at enkeltindivider alltid får sine handlinger bestemt av det samfunn de er en del av. I forenklet utgave kan polariseringen mellom konservative og radikale posisjoner føre til at kriminalpolitikken blir et spill om hvem som har skylda – enkeltmennesket eller samfunnet.

¹⁷⁷ For Kant handler det om at straffen gir verdighet til den dømte: bare det myndige, selvstendige menneske er fullt ut ansvarlig for sine handlinger. Men nettopp derfor blir det også viktig å klargjøre det som i moderne strafferettspleie går under betegnelsen strafferettslig skyld: Bare dersom den handlende visste hva han gjorde, og dertil er å anse som ansvarlig for sine handlinger, kan han dømmes. Slik blir rettssaken et oppgjør der forbryteren står i sentrum – som subjekt i sin egen sak. Lignende tanker preger dagens rettspraksis, men som jeg allerede har vært inne på, er forestillingen om forbryteren som subjekt i sin egen sak i praksis lite forenlig med realitetene i rettssalen.

innsnevret sitt interesseområde til de forbryterske handlingene alene. Bare forbrytelsen og dens konsekvenser skal bedømmes, ikke gjerningspersonens individuelle forutsetninger, eller soningens karakter av å gjenopprette den hellige rettsorden¹⁷⁸. Prinsippet om lik straff for like handlinger – ”just desert”, rettmessig fortjeneste – byr på tilsynelatende rettferdighet, ettersom skjønnelementet forsvinner fra straffeutmålingen. Problemet er at det etiske krav om samsvar mellom frihet og ansvar da blir vanskelig å realisere. For Kant er det selvsagt at stor valgfrihet gir stort ansvar, og en tilsvarende streng straff, nyklassisistene derimot vil hevde at valgfriheten har begrenset betydning – det som gjelder er handlingens grovhet og straffverdighet.

En moderne strafferettsteoretiker som i likhet med nyklassisistene mer er interessert i straffen enn i forbryteren, er den danske rettsfilosofen Alf Ross¹⁷⁹. Hans anliggende er likevel ikke kravet om forholdsmessighet mellom forbrytelse og straff, han vil i stedet bruke straffen som middel til å regulere borgernes atferd. Straffen må være nyttig, og her tenker han i samme baner som Johs. Andenæs gjør i forsvaret for allmennprevensjonen. Også for Ross er straffens fundament knyttet til forutsetningen om den frie vilje – bare den som fritt har kunnet velge kan straffes.

I terapien har spørsmålet om den frie vilje et annet fokus enn i jussen. Målet er å hjelpe overgriperen til innsikt i de forhold som ligger til grunn for hans atferd, slik at han blir i stand til å ta på seg både skyld og ansvar – ikke for å straffes, men for at han gjennom erkjennelsen kan bidra til at offeret får et bedre utgangspunkt for arbeidet med å bearbeide de traumer overgrepshandlingene har forårsaket. I tillegg har erkjennelsen også en moralsk side – og her får moralen terapeutiske konsekvenser: Først når overgriperen tar inn over seg at det han har gjort er galt, kan han endre atferd. Slik tydeliggjøres også sammenhengene mellom terapi, moral og livsorientering. Terapien er forankret i moralske forestillinger og verdier, moralen er på sin side knyttet til bestemte livsholdninger og eksistensielle posisjoner.

---

¹⁷⁸ Ragnar Hauge redegjør for nyklassisismen, eller ”just desert” som den gjerne betegnes i amerikansk kriminologi, i boken **Straffens begrunnelser** s.313-327 (Hauge, 1996).

¹⁷⁹ Jevnfør hans bok **Skyld, ansvar og straf** (Ross, 1970). For øvrig legger jeg også til grunn den tolkning Leer-Salvesen har gitt av Ross på s.366-370 i **Menneske og straff** (Leer-Salvesen, 1991).

Overgrepshandlingenes karakter av å være onde og meningsløse bryter med de grunnleggende forutsetninger for tillit, samspill og fellesskap i et samfunn¹⁸⁰. I mange tilfeller foretrekker ofre å tenke om overgriperne som syke i stedet for onde. Sykdomsmodellen gjør det mulig å opprettholde den generelle tilliten til omverdenen; den syke er jo ikke selv ansvarlig for sin sykdom. Ondskapsforestillingene derimot innebærer at denne tilliten brytes. For ektefeller og andre som står overgriperne nær er det dramatisk å erkjenne at den de lever sammen med har brutt de mest grunnleggende moralkodekser i samfunnet – at vedkommende ikke er verd deres tillit. Her blir ondskap en enda mer belastende forklaringsmåte enn sykdom. Men også for overgriperne byr det på fordeler å slippe å se seg selv som onde; sykdom gir dem en siste rest av anstendighet og verdighet. Syke mennesker kan håpe å bli friske igjen – dersom de velger den rette behandling.

Tanken om at det skulle finnes ansvarsfraskrivende elementer i årsaksforklaringene som sådan, har neppe rot i virkeligheten. I all sin forskjellighet deler de ulike terapeutiske retninger ønsket om å bevisstgjøre overgriperne på det ansvar som alltid og uavkortet ligger hos gjerningspersonene. Mine informanter bekrefter at det nettopp er ansvaret de konfronteres med i terapirommet. Men de ønsker forklaringer på sin atferd, slik at de skal bli i stand til å forstå seg selv, og dermed ta på seg ansvaret for det de har gjort. Samtidig ønsker de å bli befridd fra den byrde det er å bli sett på som onde mennesker. Terapi med seksuelle overgripere er derfor et arbeid som forutsetter en langt mer utleverende og selvavslørende erkjennelse enn det jussen gir adgang til når den strafferettslige skyld skal klargjøres. I stedet for å være bortforklaringer blir forklaringer i terapien nettopp det ordet sier; å **gjøre klart** hva som har skjedd.

4.2. Teoretiske perspektiver og kliniske erfaringer

I det foreliggende kapittel har jeg valgt å disponere stoffet under overskriften ”teoretiske perspektiver og kliniske erfaringer”. De to første underkapitlene, 4.2.1. og 4.2.2., er en klargjøring og drøfting av oversiktsmessige og teoretiske problemstillinger med hensyn til

---

¹⁸⁰ Knud E. Løgstrup peker i sin bok **Den etiske fordring** på at tillit er det grunnleggende element i all menneskelig orientering, og at det ikke er mulig å leve uten tilliten som basis for både emosjoner, handlinger og eksistensiell orientering (Løgstrup, 1956).

spørsmålet om terapi for menn som har begått seksuelle overgrep. Disse problemstillingene legger premisser for den videre drøftingen av det kliniske stoffet som følger i underkapitlene 4.2.3. til 4.2.8.

4.2.1. Terapi med overgripere – to hovedretninger

I store deler av Europa har en psykodynamisk terapiforståelse vært lagt til grunn for behandlingstilbudene til menn som har begått seksuelle overgrep¹⁸¹. I Nord-Amerika – dvs. USA og Canada – er det kognitiv atferdsterapi i ulike utgaver som har hatt den dominerende posisjon. Kognitiv atferdsterapi ser på seksuelle overgrep som uttrykk for kroniske og lite foranderlige tilstander¹⁸². Det primære behandlingsmål er å bidra til atferdsendring konkretisert gjennom redusert residiv; behandlingen er derfor først og fremst rettet mot tilstandenes symptomer. Gjennom terapi skal klienten bli kjent med seg selv og sitt eget atferdsmønster, slik at han kan identifisere risikosituasjoner og ta de nødvendige forholdsregler. Langt på vei gjelder oppfatningen *en gang overgriper – alltid overgriper*. Bare i liten grad tar terapien sikte på å fjerne årsakene til at overgrepshandlinger finner sted, det er atferden – dvs. symptomene – som skal forandres.

Kognitiv atferdsterapi legger vekt på å påvirke klientens tanker, følelser og forestillingsverden. Dette skjer gjennom endringsprosesser som har mye til felles med prinsipper hentet fra klassisk, pedagogisk læringsteori. Regelmessig selvrapporing sammenholdt med kliniske vurderinger fra terapeutens side, utgjør nøkkelpunkter i den løpende evaluering av klientene. Økt innsikt og erkjennelse hos overgriperen, for eksempel i form av bevissthet om risikosituasjoner og kunnskap om den smerte overgrepshandlinger skaper hos ofrene, tolkes som uttrykk for bedre mestringsferdigheter.

I kognitiv atferdsterapi forstås seksuelle overgrep først og fremst under synsvinkelen uønsket atferd. Målet er å bedre den offentlige sikkerhet gjennom å redusere tilbakefallsrisikoen for

---

¹⁸¹ Begrepet psykodynamisk er lite presist, men jeg har av praktiske grunner valgt å bruke det som samlebetegnelse på en rekke terapeutiske retninger med det til felles at de har røtter tilbake til Freud og klassisk psykoanalytisk tenkning. Gruppespsykoterapi, objektrelasjonsteori, selvpsykologi osv. er eksempler på det jeg i denne sammenheng forstår som psykodynamisk tenkning.

¹⁸² Jeg har skrevet om dette i tidligere omtalte rapporter fra studiereise i USA 1993 og Canada 1997 (Hermstad & Vibkjær 1993) og (Hermstad, 1997).

behandlede overgripere. Terapien er slik sett et avansert undervisningsopplegg med en moralsk referanseramme, og konkrete, målbare suksesskriterier. At klienten får det bedre – eller at han blir i stand til å løse sine personlige problemer, er ikke nødvendigvis viktig, bare han lærer å oppføre seg ordentlig.

Mens kognitiv atferdsterapi i sin mest rendyrkede form beveger seg helt over i en atferdsanalytisk retning, slik det for eksempel er beskrevet av Lomell-Jensen m.fl. i boken **Atferdsterapi i Norge** (Lomell-Jensen, Sveaas & Tjersland, 1980), går kognitiv terapi i motsatt retning. Det er her grunn til å peke på forskjellene mellom ”kognitiv atferdsterapi” og ”kognitiv terapi”. Innenfor kognitiv terapi har utviklingen vært preget av en tilnærming til psykoanalytisk orientert terapi, jfr. Tore Stiles’ artikkel **Kognitiv psykoterapi** (Stiles, 1994). De nordamerikanske behandlingsprogrammene for seksuelle overgripere spenner over et stort spekter av ulike terapeutiske tradisjoner, merkelappen ”kognitiv atferdsterapi” gir ikke alltid noe presist inntrykk av den terapi som dermed omtales. Mange av disse programmene har etter hvert nærmet seg mer psykodynamisk pregede forståelsesmåter – andre har derimot lagt større vekt på atferdsaspektene ved seksuelle overgrep, og vært mer preget av rene atferdsterapeutiske tenkemåter.

Tross de likheter som måtte finnes mellom kognitiv terapi og psykodynamisk terapi, har psykodynamisk terapi en annen forståelse både av årsakene til at overgrep finner sted og hvordan slik atferd kan behandles. Per Isdal forstår volds- og overgrepshandlinger som et forsøk på å mestre en underliggende avmaktsopplevelse gjennom kompensatoriske handlinger, dvs. handlinger som gir en følelse av å ha kontroll (Isdal, 2000). Avmakten har mange årsaker, ofte henger den sammen med frustrasjon, angst og lignende. En lignende forståelse av avmaktsfølelsen finner vi hos Thore Langfeldt (Langfeldt, 1993). Eva Axelsen er kanskje den i det psykologiske fagmiljøet i Norge som tydeligst har pekt på avmaktsfølelsen som et sentralt element i psykiske lidelser. I en artikkel i boka **Menn i forandring** sier hun at *”alle typer psykiske problemer har sin årsak i en sterk opplevelse av avmakt”* (Axelsen, 1990). Mens kvinner vender avmaktsfølelsen innover og blir deprimerte, vender menn ofte avmaktsfølelsen utover i form av aggressive og til dels kriminelle handlinger. Seksuelle overgrep kan være slike kompensatoriske, eksternaliserte aggressive handlinger.

Innenfor psykodynamisk tenkning blir det lagt vekt på både intrapsyriske og relasjonelle faktorer som viktige årsaksforhold bak seksuelle overgrep. Disse faktorene er imidlertid ikke knyttet til bestemte personlighetstyper, derfor gjelder ikke forestillingen *en gang overgriper – alltid overgriper*. Menn som begår seksuelle overgrep kan forandre seg – gjennom behandlingen får de hjelp til å bearbeide gamle traumer, fortrenget avmaktfølelse og uerkjent smerte. Den statiske oppfatningen av overgrepshandlinger som uttrykk for en underliggende og lite foranderlig tilstand, blir dermed utfordret av troen på at forandring nettopp er mulig, og at forandringen gir varige resultater.

Når kognitiv atferdsterapi har fått så stor utbredelse i USA og Canada har dette flere årsaker, én av dem er knyttet til utviklingen innenfor terapifeltet, hvor særlig innføringen av diagnosesystemet DSM-III har hatt avgjørende betydning¹⁸³. Av betydning har det også vært at denne terapiformen er relativt godt egnet for evaluering med hensyn til behandlingsresultater, noe som er viktig når overgripere dømmes til behandling i stedet for straff, eller der det knyttes vilkår til soning og løslatelse i form av deltagelse i behandling. I Europa har behandling i langt mindre grad vært en del av de strafferettslige reaksjoner overfor seksuelle overgripere, derfor har det heller ikke vært aktuelt å måle behandlingsresultater på samme måte.

Uavhengig av de forskjeller som finnes i årsaksforklaringer og behandlingsmål mellom kognitiv og psykodynamisk terapi, legger begge retninger til grunn bestemte moralske og verdimeslige forståelsesmåter i det terapeutiske arbeidet. En terapeut som i skandinavisk sammenheng har gitt et bilde av terapiens moralske og verdimeslige forankring, er den svenske psykoterapeuten Eva Hedlund. Gjennom en mannsalder har hun arbeidet med seksuelle overgripere i Sverige, motivasjonen for sitt arbeid beskriver hun i boka **Grupptterapi med män som begått seksualbrott** (Hedlund, 1990): *"Att behandla män som begått seksualbrott är ett sätt att ställa sig på offrens sida"*(s.10). Hensynet til ofrene og deres lidelser er hennes drivkraft. Særlig har hun hentet inspirasjon fra den amerikanske psykoterapeuten Irvin Yalom, og det er interessant – for i Yaloms eksistensielle terapi blir sammenhengen mellom moral, terapi og eksistensiell mening understreket¹⁸⁴. Den betydning Hedlund tillegger Yalom korresponderer med det humanistiske perspektiv hun selv legger

---

¹⁸³ For en nærmere orientering om dette se Einar Kringlen **Psykiatriens samtidshistorie** s.226-231 (Kringlen, 2001).

vekt på. Hensynet til ofrene er for henne en utvidet måte å forstå overgriperne på; i stedet for å legge vekt på deres umoral eller ondskap lar hun dem tre frem med hele sin menneskelighet.

4.2.2. Forståelse av terapi

Den strafferettslige forståelsen av overgrepshandlinger korresponderer langt på vei med samfunnsmessige og kulturelle oppfatninger av overgrepshandlinger som onde og umoralske¹⁸⁵. Ved seksuelt misbruk av barn reises ofte spørsmålet om en mulig pedofil orientering hos tiltalte, i slike saker kan det også bli gjort rettspsykiatriske undersøkelser¹⁸⁶. Med unntak av pedofili mangler imidlertid seksuelle overgrep de kjennetegn som etter diagnoseverktøyet ICD-10 kreves for å definere gjerningspersonen som mentalt syk¹⁸⁷; det er på den andre siden likevel ikke mulig å si at overgripere er friske i henhold til WHO's definisjon på helse som "*fullt fysisk, psykisk og sosialt velvære*"¹⁸⁸.

Også den allmene moralske fordømmelsen av overgrepshandlinger inneholder elementer av sykdomsforståelse. På et mer folkelig nivå er det vanlig med utsagn av typen "*slike folk må være syke*"¹⁸⁹. Denne typen utsagn innebærer for det første at seksuelle overgrep i seg selv oppfattes som syke handlinger, dernest at det finnes et skille mellom vanlige, friske folk og de som begår overgrepshandlinger, og for det tredje at det eksisterer sammenhenger mellom sykdomsforståelse og moraloppfatninger. Sykdomsbegrepet er riktignok uklart, men de sterke moralske overtoner gjør det rimelig å tenke seg at sykt og friskt her særlig handler om moral –

---

¹⁸⁴ I boken **Existential psychotherapy** gir Yalom en bred oversikt over sin tenkning omkring disse spørsmålene (Yalom, 1980).

¹⁸⁵ Begrepsbruken "ond" og "umoralisk" er relatert til den rettslige virkelighetsforståelse, selv om disse ordene ikke finnes i de juridiske tekster. Mange jurister og rettslærde vil hevde at slike formuleringer også bør ut av juristenes vokabular, ettersom de peker i retning av filosofiske, eksistensielle og religiøse forestillinger – de er m.a.o. av metafysisk karakter, jfr. den danske rettsfilosofen Alf Ross i **Skyld, ansvar og straff** (Ross, 1970). I et oppgjør med noen av strafferettens premisser bruker idéhistorikeren Espen Schaanning derimot terminologien ondskap, umoral osv for å understreke rettsvesenets forankring nettopp i filosofiske, eksistensielle og religiøse forestillinger. Rettsvesenet er slett ikke løsrevet fra samfunnets verdidebatt, aller minst fra forestillinger av for eksempel metafysisk karakter (Schaanning, 2002).

¹⁸⁶ Ståle William Reigstad peker i artikkelen **Psykologers deltagelse i rettspsykiatriske undersøkelser** på at rettspsykiatriske undersøkelser særlig er aktuelt innenfor 4 saksområder: drap, grov vold/gjentatte trusler om vold, brannstiftelser og sedelighetsforbrytelser (Reigstad, 2003).

¹⁸⁷ Som jeg tidligere har redegjort for er ICD-10 diagnoseverktøyet til Verdens Helseorganisasjon, og brukes av hele det norske helsevesenet.

¹⁸⁸ Definisjonen er sitert etter en gjengivelse på s. 59 i boka **Medisinsk etikk – grunnlagsproblemer i kristent lys** (Schjøth et al, 1978).

dvs. at overgrepshandlinger er uttrykk for ”syke moralske holdninger”. Bak den syke moral finnes det kanskje et sykt sinn. Dårlig moral og dårlig helse henger på sett og vis sammen.

I utgangspunktet er overgriperne verken syke eller friske, men **det er noe galt** med dem. De er skadet. Og de har **gjort** noe galt. Inklusjonskriteriet for behandling er at de har begått ulovlige og kriminelle handlinger – noe som likevel ikke behøver å bety at de har vært straffeforfulgt eller dømt for disse forholdene.

Slik jeg ser det gjør terapi med menn som har begått seksuelle overgrep det jeg vil kalle **en tredje kategori**, med det mener jeg: Behandling er i utgangspunktet et spørsmål om tilfriskning og helbredelse i medisinsk forstand. Men det kan også være et pedagogisk eller atferdsorientert tiltak, med vekt på bestemte former for læring, slik det ofte er tilfelle i såkalte terapeutiske samfunn. Det særegne ved terapi for menn som har begått seksuelle overgrep, forstått som en tredje kategori, er at den anvender kunnskap fra fagområdene terapi, etikk og juss, og at den vektlegger samspillet mellom psykiske, seksuelle, moralske og eksistensielle faktorer. Behandlingen karakteriseres særlig av følgende 5 forhold:

1. Den bruker innsikt fra det sexologiske fagfelt, for derved å kunne arbeide målrettet med klientenes seksualitet.
2. Den forholder seg aktivt til problemstillinger vedrørende etikk og moral, for derved å skape en bevissthet om de mekanismer som medvirker til menneskers atferd og handlingsvalg.
3. Den har som mål å bidra til at gjerningspersonene blir i stand til å ta på seg ansvaret for sine handlinger, for slik å hjelpe dem til å utvikle realistiske forestillinger om skyld og ansvar.
4. Den ønsker å gi gjerningspersonene hjelp til å leve med den smerte det er å vite at de har påført andre mennesker uopprettelig skade.
5. Den legger vekt på å gi gjerningspersonene kompetanse til å håndtere vanskelige situasjoner på en slik måte at de ikke begår nye seksuelle overgrep.

En faktor i den psykologiske forståelsen av menn som begår seksuelle overgrep er som jeg tidligere har nevnt, avmaktsfølelsen. Både Axelsen, Isdal og Langfeldt tillegger avmaktsfølelsen avgjørende vekt når det gjelder henholdsvis psykiske lidelser og seksuelle overgrep. I kap. 3.1.4. pkt. a. har jeg imidlertid pekt på at avmakt like gjerne kan være et aspekt ved sårbarheten som en selvstendig årsak til overgrepshandlingene. Med utgangspunkt

---

¹⁸⁹ Jeg referer her til ”folkelige holdninger” slik disse kommer til uttrykk i uformelle hverdagsituasjoner, og slik jeg selv også har fått dem presentert i ulike sammenhenger når jeg har fortalt om mitt arbeid med menn som begår seksuelle overgrep.

i analysen av forholdet mellom skam, sårbarhet og manglende kjærlighet vil jeg hevde at avmaktsfølelsen starter i avvisningen, skammen og den manglende kjærligheten. Isdal knytter avmakten til så ulike følelser som angst og frustrasjon – det er jeg enig med ham i; samtidig tror jeg det er nødvendig å rette et tydeligere fokus mot selve **smerteaspektet** ved disse følelsene. Selv om sårbarhet også kan oppfattes som en følelse, vil jeg her legge hovedvekten på sårbarheten som **årsak** til en rekke andre følelser. I dette perspektiv blir avmaktsfølelsen og det tilhørende behov for kompensatorisk atferd uttrykk for en underliggende og uavklart sårbarhet.

Slik jeg ser det er sårbarheten altså en forutsetning for, men ingen direkte årsak til at overgrepshandlinger finner sted. Så lenge den ikke utfordres gjennom hendelser som i emosjonell forstand gjør vondt, ligger sårbarheten latent og utgjør det vi kunne kalle en **handlingsberedskap**. Men dersom den blir aktivisert går handlingsberedskapen over til **handlingsimpulser**. Situasjoner som fremkaller avmaktsfølelse kan være årsak til at handlingsimpulsene oppstår, og at seksuelle overgrep dermed finner sted. Prosessen fra sårbarhet, smerteeksponering og avmaktsfølelse til overgrep er verken forutsigelig eller automatisk. Den handlende har alltid en valgmulighet.

Ved å forskyve tyngdepunktet fra avmakt til sårbarhet har jeg ønsket å understreke nettopp den handlendes valgmuligheter. I likhet med aggresjon er både seksualitet og intimitet gjenstand for forvaltning, også om evnen til å velge er skadet. Traumatiske erfaringer fra tidlig i livet behøver ikke å resultere i kompensatoriske, destruktive handlinger – med hjelp og støtte fra en empatisk terapeut kan for eksempel traumer og skader i stedet bli kilde til vekst og menneskelig modning. Dette bidrar også til å styrke håpsdimensjonen i behandlingen.

Jeg har tidligere diskutert spørsmålet om seksuelle overgrep som sykdomskategori – bl.a. i kapittel 2.5. Etter mitt syn byr det på flere fordeler enn ulemper å slippe å definere overgriperne i henhold til diagnoser og sykdomsoppfatninger. Sykdomsbegrepet bringer tankene i retning av skjebnetunge og lite foranderlige tilstander. Enda viktigere er de stereotypier psykiatriens sykdomsbegrep er omgitt av. Som syke vil overgriperne utgjøre en egen og annerledes gruppe, særlig karakterisert ved de moralske defekter denne sykdomstilstanden ofte lar seg assosiere med. Men dersom utgangspunktet for det terapeutiske arbeid ikke er sykdom i medisinsk forstand, er det på den andre siden heller ikke

opplagt at terapiens målsetting blir å gjøre dem friske. Da melder spørsmålet seg: Hvorfor skal vi behandle folk som ikke feiler noe? Det eneste som er galt med dem er jo at de har gjort noe galt.

Vilhelm Aubert er inne på dette spørsmålet i artikkelen **Forbrytelse og sykdom** (Aubert, 1963). Her foreslår han å gi alle straffedømte tilbud om behandling i løpet av soningen, begrunnelsen er først og fremst av moralsk karakter: Når samfunnet velger en så drastisk reaksjonsform som frihetsberøvelse, plikter det å løse de menneskelige problemer straffen fører med seg, og det plikter å bidra til at den dømte etter soningen kan vende tilbake til et normalt liv. Menneskelig støtte i kombinasjon med hjelp til en ny og mer hensiktsmessig atferd, er innholdet i den behandlingen Aubert tar til orde for. Primært mener han at fagfolk med bakgrunn fra psykologi og sosiologi bør stå for gjennomføringen.

Den humanistiske verdiorienteringen i dette behandlingssynet åpner opp for å forstå behandling som noe annet og mer enn et målrettet klinisk, medisinsk tilbud. Men det går også lenger enn den atferdsendring og moralske forbedring som kan knyttes til ønskene om å føre den dømte tilbake til samfunnsfellesskapet igjen. Etter min oppfatning er behandling av seksuelle overgrep forstått som en såkalt **tredje kategori**, karakterisert av et humanistisk verdisyn der formålet er å hjelpe den behandlingstrengende – og de som på forskjellige måter berøres av denne personens livsførsel – til å kunne realisere det gode liv.

Hva som menes med ”det gode liv” er imidlertid ikke innlysende. Forskjellige mennesker har forskjellige tanker om hva det betyr, en terapeutisk samtale preget av gjensidig respekt og tillit kan klargjøre hva det innebærer for den enkelte. Denne samtalen er i tillegg også basert på bestemte etiske og moralske forutsetninger, og den er drevet frem av terapeutens mer- viten. Men den gir ikke terapeuten adgang til manipulering eller utilbørlig press, den forutsetter i stedet enighet om premissene for samtalsituasjonen, og dertil åpenhet om alle ledd i prosessen.

På denne bakgrunn vil jeg foreslå følgende definisjon av terapi med menn som har begått seksuelle overgrep:

Terapi med menn som har begått seksuelle overgrep er en eksistensielt orientert samtale om betingelser for det gode liv, med vekt på det endringspotensiale som ligger i en genuin erkjennelse av skyld og ansvar.

Definisjonen krever noen kommentarer.

For det første: ”**Det gode liv**”.

Uttrykket blir gjerne brukt i en hverdagslig betydning som beskrivelse av gode opplevelser/gode erfaringer, dvs. å ha det godt. En slik betydning ligger også i min bruk. Jeg tar imidlertid utgangspunkt i at dette er et filosofisk begrep, og da med det innhold Aristoteles legger i det: Det gode liv er å handle dydig, dvs. å gjøre gode handlinger med det rette sinnelag. Dette er beskrevet i boken **Etikk** (Aristoteles, 1999)¹⁹⁰. I vår tid har filosofen Arne Johan Vetlesen bidratt til å koble sammen dydsetikk og nærhetsetikk på en måte som aktualiserer Aristoteles sin forståelse av det gode liv i en ny kontekst. Av særlig interesse er i denne sammenheng Vetlesens innledningsartikkel i boken **Dydsetikk** (Vetlesen, 1998). I tråd med både Aristoteles, og Vetlesens nytolkning har jeg valgt å bruke det gode liv dels som metafor på den terapeutisk prosess, dels som beskrivelse av målet for prosessen: Livet som godt og meningsfylt handler om hvordan vi forvalter våre relasjoner til våre medmennesker og våre omgivelser. Og det handler om hvordan vi forstår oss selv. Det gode liv er både et moralsk/etisk prosjekt og en erfart realitet. Gjennom terapien legges grunnlaget for å forstå hva det gode liv går ut på, etter terapien skal klienten realisere sitt liv og sine drømmer på egen hånd.

For det andre: **Terapien som samtale**.

Etter min forståelse er terapi først og fremst karakterisert av å være samtale og refleksjon. I denne samtalen har terapeuten en mer-viten og et overskudd i forhold til klienten på de områder samtalen gjelder, ellers ville jo ikke terapien vært til noen hjelp for klienten. Men samtalen er samtidig preget av en felles sårbarhet, Vetlesen sier om dette i boka **Nærhet og distanse** (s.38): ”... vår erkjennelse av vår egen sårbarhet er vesentlig for å gi oss tilgang til andres sårbarhet” (Vetlesen, 1999 a). Den sårbarheten jeg har henvist til som et grunnleggende element i overgrepssatferd, er i strukturell forstand noe også terapeuten kan gjenkjenne i sitt eget liv. Sårbarheten er en del av de vilkår livet leves under for alle mennesker. For å nå inn til klientens sårbarhet må terapeuten være villig til å se seg selv som sårbar.

---

¹⁹⁰ Denne boken er en samling av tekster av Aristoteles, og en presentasjon av tekstene ledsaget av tilretteleggelse og tolkning. Filosofen Arnfinn Stigen har stått for utgivelsen av boken. Jeg støtter meg stil bokens første del der Stigen gir en oversikt over hovedlinjer i Aristoteles’ etikk – her inngår synet på moral, dyder og det gode liv.

For det tredje: **Skyld og ansvar har et hovedfokus i samtalen.**

Terapi med ovegripere henger på det nøyeste sammen med synet på overgrepshandlinger som klanderverdige og skadelige – noen bærer skylden for at det onde skjedde. Dersom overgriperen ikke er villig til å ta på seg skyld og ansvar, har terapien ikke ført til målet. Den erkjennelse jeg her sikter til må være såkalt genuin, dvs. den må være ekte og integrert. På den andre siden trenger klienten hjelp til å håndtere den smerte og fortvilelse erkjennelsen fører med seg, dette må skje i en balanse mellom faren for selvutslettelse på den ene siden, og fristelsen til bagatellisering på den andre.

For det fjerde: **Det finnes et endringspotensiale.**

Fordi målsettingen er å endre atferd må det også forutsettes at det finnes et potensiale for en slik endring. Det gir samtidig en aktiv dimensjon av håp til terapien. Innenfor psykiatri og medisin blir behandlerens tro på et positivt resultat tillagt selvstendig betydning, og selv om dette langt på vei kanskje er en slags placebo, er det likevel et viktig bidrag til det endelige resultat. Håp og tro må alltid ledsage det terapeutiske arbeid.

Terapi med menn som har begått seksuelle overgrep kan imidlertid ikke løsrives fra hvilken type overgrep klienten har begått. Den sårbarheten som i utgangspunktet preger alle overgripere, viser seg å være differensiert når det kommer til de konkrete uttrykk. Hos noen er sårbarheten synliggjort gjennom aggressive handlinger, hos andre kjærlighetssøkende og intimitetskrenkende handlinger, hos andre igjen kaotiske og selvdestruktive handlinger. En generell typologi for de forskjellige overgrepshandlinger lar seg ikke uten videre stille opp, likevel er det nyttig for terapeuten å være klar over både forskjeller og likheter.

Erfaringer fra terapi tilsier at det særlig er hensiktsmessig å skille mellom voldtekt på den ene siden, og incest og overgrep mot barn på den andre. Mye taler for at **voldtekt** handler om en atferd der sammenkoblingen mellom aggresjon og seksualitet er en hovedkomponent, mens **incest og overgrep mot barn** i større grad dreier seg om manglende evne til å forvalte intimitet i et modent og gjensidig samspill. Imidlertid er både voldtekt, incest og overgrep mot barn komplekse størrelser. Det er stor avstand fra overfallsvoldtekten mot ukjent offer i en mørk park, til den såkalte bekjentskapsvoldtekten der partene kjenner hverandre og kanskje

har sex i beruset tilstand. Likeledes er det langt fra den kjærlighetssøkende incest-far til den truende og voldspregede voksenperson som misbruker et lite barn.

Med disse nyanseringer velger jeg å forholde meg til grunnstrukturen i de to hovedtypene av seksuelle overgrep ved hjelp av følgende forklaringsmåte¹⁹¹:

Seksuelle overgrep utspiller seg i handlingsrommet mellom seksualitet, aggresjon og intimitet. Den aggressive komponenten er mest fremtredende ved voldtekt, mens overgrep mot barn i større grad dreier seg om manglende evne til å forvalte intimitet.

Mer grunnleggende er alle former for seksuelle overgrep relatert til triaden skam, sårbarhet og manglende kjærlighet. Opplevelsen av relasjonell utilstrekkelighet kan utløse en kompensatorisk, seksualisert atferd, uttrykt ved overgrepshandlinger.

4.2.3. Den terapeutiske prosess

Som **en tredje kategori** har terapi med overgripere likhetstrekk med et annet og nytt fagfelt, nemlig familieterapien. Heller ikke familieterapien ser på tilfriskning i tradisjonell medisinsk forstand som et hovedmål i terapien: Klientene er i utgangspunktet psykisk friske mennesker som strever med belastninger i sine samliv, og som derfor kan ha nytte av profesjonell bistand for en periode¹⁹². Atferds- og mestringskomponenter er viktige både innenfor familieterapien og overgriperterapien. Klientene skal få hjelp til å leve bedre og mer konstruktivt, slik at de blir i stand til å realisere det gode liv.

I den tidligere omtalte boka **Menn i forandring** (Langfeldt, 1990) beskriver Thore Langfeldt en 9-punkts modell for behandling av menn som har begått seksuelleovergrep. Dette er en prosessorientert forståelse av terapi med overgripere, og ble også lagt til grunn for behandlingsopplegget ved Trondheim Fengsel. Fordi modellen gir et godt innblikk i måten behandlingen skjer på presenterer jeg den i sin helhet:

1. Motvirke fortregning av handlingene: "Jeg har et problem"
2. Gruppesolidaritet: "Dette er vanskelig"
3. Bygge opp empati: "Jeg ser at du har det vondt"

---

¹⁹¹ Jeg har i kap. 2.3. gitt en definisjon av seksuelle overgrep forstått som fenomen og atferd. Den foreliggende definisjonen er en måte å forklare og forstå overgrep med utgangspunkt i gjerningspersonen, og da med vekt på de viktigste psykologiske faktorene.

¹⁹² Familieterapien defineres som en spesialtjeneste der det offentlige har et nærmere definert ansvar, men omfattes ikke av pasientrettighetsloven eller helsepersonelloven.

4. Våge å rette problemet mot seg selv: ”Jeg har ansvaret”
5. Arbeid med avmakt
6. Arbeid med forståelsen av sinne og seksualitet
7. Forløsning, kognitiv omstrukturering: ”Jeg tør være sint på”
8. Seksuell restrukturering
9. Sluttprosessen

Langfeldt legger vekt på sammenhengen mellom handling, tanke og følelser. Særlig er han opptatt av samspillet i gruppa, som han mener er avgjørende for resultatet av terapien. Han peker på at sinne er en sentral emosjon, og at det synes å være mye fortrengt aggresjon særlig hos voldtektsovergriperne. Som jeg har pekt på er min erfaring at mange ikke passer til en entydig beskrivelse av et slikt sinne. Det som imidlertid synes å være på det rene er at overgripernes følelse av avmakt, tilkortkommenhet og mindreverdighet er felles – særlig gjelder det i forhold til kvinner men også mer generelt på andre livsområder.

Den terapeutiske prosess består i at gruppedeltagerne identifiserer problemet, deretter at de aksepterer det som sitt eget, og så nærmer seg den smerte som ligger til grunn for at problemet har oppstått. Dette er bare mulig dersom gruppa er støttende og empatisk. Bearbeidelsen skjer ved at den enkelte sammen med gruppa jobber med sin smerte, sårbarhet og avmakt, og slik får innsikt i de forhold som utgjør handlingsimpulsene i overgrepsatferden. Forløsningen skjer når de blir i stand til å akseptere de fortrengte eller forbudte følelser – for eksempel sinne, tristhet el.l. – og tillater seg å være i disse følelsene når det trengs. Til sist følger den seksuelle restruktureringen, som går ut på å velge noe annet enn seksuelle overgrep når de vanskelige følelsene dukker opp. Rusmisbrukere snakker om å ”drikke på depresjonen”, noe lignende dreier det seg om også for overgriperne: De begår overgrep når de er triste, lei seg eller føler seg ensomme. Det handler om å snu handlingsimpulsen i overgrepsatferden, og på den måten unngå at de bakenforliggende problemene seksualiseres.

Sex er viktig for alle mennene jeg har hatt i terapi. *”Uten sex blir jeg bare en simpel arbeidshest uten mening og mål med livet mitt”* sa Gunnar i en terapitime. Men under soningen hevdet han at han nesten aldri tenkte på sex. Kanskje er dette uttrykk for den tvetydighet seksualiteten byr på for dem? På den ene siden grunnlaget for selve livsmeningen, på den andre siden konfliktskyt og sårbar – i perioder vil de helst slippe å tenke på sex.

Dersom vi ser på hva slags type relasjon det var mellom overgriperne og deres ofre, viser det seg at hele 4 av de 8 informantene som deltok i gruppeterapien beskriver forholdet mellom seg og barna på en måte som bringer tankene i retning av et kjærlighetsforhold – 3 av dem til døtrene sine (Arnt, David og Elias), og 1 av dem til den mindreårige sønnen til et vennepar (Hans). De forteller at de ble sett opp til, elsket, beundret og tatt vare på av barna.

I samvær med barna fant de den intimiteten de savnet fra sine voksenrelasjoner. Dette er uttrykk for det jeg kaller **manglende evne til å forvalte intimitet**. I terapien fokuserte vi på forhold som kunne ha ført til at intimiteten ble vanskelig da de selv var barn. Gruppen ble et instrument og en hjelp til å lære av hverandre: Ved å høre på de andres fortellinger om ydmykelser og smerte i oppveksten – ikke sjelden handlet det om forholdet til far – oppdaget de hvordan de selv var redde for å vise følelser eller stole på andre. De ville være sterke, de fleste kjempet for å holde hodet over vannet. De hadde lært seg å nøye seg med det de kunne få. Eller de tok det de trengte når savnet ble for sterkt – og begikk seksuelle overgrep.

Veien fra fortrenkning og benekting til innsikt kan være lang. Slik var det for Gunnar, som ikke hadde hatt noe kjærlighetslignende forhold til sin datter, men som søkte trøst hos henne da konfliktene med omgivelsene tårnet seg opp. Han hadde følt seg forfulgt og plaget, først av sin eks-kone, og senere av familien og lokalsamfunnet. Da en gruppedeltager på hans egen alder og med en lignende overgrepshistorie fortalte hvordan **han** opplevde å rammes av krise når potensen sviktet, skjønnte Gunnar at noen kanskje hadde det verre enn han selv. Potensproblemer hadde han aldri hatt, bare relasjonsproblemer, men han trodde livets mening ville forsvinne dersom han mistet potensen. Så han begynte å lytte, ikke helhjertet – likevel fikk han med seg ett og annet. Etter mer enn ett år i terapi skjønnte han at han måtte jobbe med sine overgrep.

Selv om arbeidsformen er gruppebehandling, er dette et individorientert terapeutisk arbeid hva angår årsaksbeskrivelser og tilnærminger til aktuelle handlingsvalg. Ansvarer ligger hos den enkelte, problemene har sine røtter i de nære omgivelser – hva som ellers har gått for seg der ute i samfunnet blir bare i liten grad gjort til gjenstand for terapeutisk undring. Spørsmålet melder seg derfor: Kan vi utelate samfunnsperspektivet i behandlingen av menn som har begått handlinger samfunnet har sterke meninger om? Må ikke for eksempel spørsmålet om samfunnets skyld reises også i terapien?

Som utfordringer til et individfokuset terapeutisk arbeid er slike spørsmål viktige. I praksis har jeg likevel valgt å se på individualiseringen av samfunnsmessige problemstillinger på dette nivå som en terapeutisk nødvendighet. Samfunnsperspektiver har større betydning når det skal etableres overordnede strategier – for eksempel mot seksualisert vold – enn når det skal drives individuell terapi. På mikronivå er verden avgrenset til enkeltmennesker. Men terapeuten må være oppmerksom på hvordan enkeltmennesker er berørt av det samfunn de hører til i, og hvordan deres handlinger influeres av utviklingen i dette samfunnet, og det må reflekteres i det teapeutiske arbeid.

4.2.4. Intimitet som terapeutisk utfordring – et intermesso

Jeg har pekt på at seksuelle overgrep mot barn er relatert til manglende evne til å forvalte intimitet. Da er det interessant å legge merke til at referatene fra terapitimene viser at vi aldri spurte deltagerne om de var forelsket i barna. Hvorfor gjorde vi ikke det? Temaet berører det terapeutiske arbeidet bare på en indirekte måte, men som en refleksjon innenfor rammen av et faglig intermesso er det likevel verd noen linjer.

En forklaring kan tenkes å være at vi ikke trodde dette var noen viktig problemstilling. Overgrep og makt er jo to forskjellige fenomener, vi har derfor ikke sett på kjærligheten som en selvstendig størrelse i relasjonen mellom den voksne og barnet. Men vi visste at barneovergripernes problem nettopp er manglende evne til å forvalte intimitet, da burde vi ha forstått at kjærligheten er en side ved intimiteten.

Forklaringen må antagelig søkes på et annet plan. Under arbeidet med å skrive ut intervjuene gjorde jeg den overraskende erfaring å kjenne at jeg kunne bli kvalm av å høre på informantenes fortellinger – jeg reagerte særlig på sammenkoblingen av overgrep, kjærlighet og intimitet. For mitt indre blikk så jeg for meg en mann og hans datter i het omfavnelse. Det fylte meg med vemmelse, samtidig inneholdt mennenes historier elementer som i en annen sammenheng ville ha vært erotisk pirrende – forutsatt at deres seksualpartner ikke var en mindreårig.

Jeg hadde hørt lignende fortellinger i terapirommet, men da uten å la meg berøre. Kanskje var det fordi jeg ville blitt opprørt eller sint om jeg skulle ha kjent etter hva jeg følte; negative følelser for klienten er komplisert å forholde seg til for den empatiske terapeut. Mange års erfaring fra samtaler med mennesker har gitt meg trening i å bruke følelsene mine som klangbunn og resonanskasse for å forstå hva klientene prøver å formidle, og hvis jeg møter ting jeg ikke liker – eller ting jeg synes er vanskelig å høre på – lar jeg meg ikke merke. Ikke hvis situasjonen ikke tilsier det.

Som forsker skal jeg imidlertid verken påvirke eller forandre klienter. Jeg skal kjenne etter hva jeg selv føler – for min egen del, og for forskningens. Følelsenes vitenskapelige verdi ligger i at de er usensurert. Da overgriperen involverte meg i den kjærligheten og den tiltrekningen han følte til barnet han misbrakte, kjente jeg at mine intimitetsgrenser ble krenket. Jeg hadde ikke lyst til å høre på ham. Historiens elementer av mulig skjønnhet og erotisk kraft provoserte meg.

For overgripere er det skambelagt å innrømme at de er forelsket i et barn. Voksne skal elske andre voksne, ikke barn. Den tabuisering som ligger i at jeg ikke tok opp dette i terapien kan tjene som eksempel på det psykologien kaller ”overføringer og motoverføringer”: Klienten kjenner terapeutens motvilje og søker å skjule sin skam – mens terapeuten er ute av stand til å erkjenne sin egen motvilje. På det ubevisste, ikke-verbale plan ble vi altså enige om å droppe temaet, men ingen av oss fortalte at det var det vi gjorde. De reaksjoner jeg kanskje hadde fortrenget da jeg var terapeut kom imidlertid opp nå, fordi jeg ikke hadde klienten foran meg, og fordi jeg ikke lenger skulle forsøke å forandre ham.

En terapeut som har interessert seg for kjærlighetsaspektet i incestuøse forhold er den svenske psykologen Inga Tidefors Andersson. I en pågående studie fokuserer hun på **kyssets betydning** som drivkraft og element i overgrep mot barn. Hennes foreløpige konklusjon indikerer at kysset på den ene siden kan sees som en selvstendig og viktig faktor, på den andre siden et uttrykk for den erotiske kraften i overgrepshandlingene¹⁹³. Kliniske erfaringer tilsier at denne forskningen reiser interessante problemstillinger til det terapeutiske arbeidet, ikke

---

¹⁹³ Jeg har tidligere henvist til hennes doktoravhandling **Från barndom til brott**, hvor hun peker på forhold i bakgrunn og oppvekst som gjør det mulig å forstå deler av utviklingen frem mot en etablert overgrepssatferd. På en konferanse i regi av Nordic Association for Clinical Sexology (NACS) i Pärnu, Estland 18-21 sept. 2003 presenterte hun utdrag fra forskningsmaterialet (Andersson, 2003).

minst er den en utfordring til tradisjonelle antagelser om at seksuelle overgrep ikke har noe å gjøre med seksualitet eller kjærlighet¹⁹⁴. Seksuelle overgrep er jo nettopp **seksuelle** handlinger, noe som også må bety at den seksuelle komponenten foreligger som en egen faktor i handlingsforløpet. I overgrepsdefinisjonen i kap. 4.2.2. har jeg antydnet dette ved å se overgrep i lys av triaden seksualitet, aggresjon og intimitet. Voldtekter kjennetegnes ofte av at aggresjonskomponenten dominerer, i slike tilfeller gir det lite mening å peke på kjærligheten som en selvstendig størrelse. Men ved overgrep mot barn – og også enkelte av de såkalte ”bekjentskapsvoldtektene” – finnes det selvstendige aspekter av både kjærlighet og seksualitet. Når mine informanter forteller om erotisk tiltrekning til sine døtre, er det primært seksualitet og kjærlighet det handler om, i langt mindre grad vold og makt. Kysset har her en spesiell betydning. Men jeg gikk altså ikke inn på informantenes eventuelle erfaringer på dette området.

4.2.5. Fra uskyld til skyld

Alle behandlingsprogrammer har som målsetting å skape endringer i de kognitive forestillinger om skyld hos overgriperen, det gjelder de psykodynamiske så vel som de kognitive oppleggene. Jeg har tidligere brukt ordet ansvar om den posisjon overgriperen må velge for å kunne ta skylden på alvor. Begrepsbruken uskyld–skyld er imidlertid mangetydig. Innenfor det foreliggende forskningsprosjekt har skylden minst 3 betydninger:

- **Juridisk og strafferettslig.** Skyld og ansvar er knyttet sammen. Når det foreligger strafferettslig skyld er gjerningspersonen også ansvarlig for sine handlinger, og kan straffes.
- **Psykologisk.** Skyld og skyldfølelse flyter sammen, mens ansvaret er knyttet til den terapeutiske bearbeidelsen av skyldproblematikken. Først når overgriperen har erkjent at han er skyldig i overgrepet, kan han i psykologisk forstand ta på seg ansvaret for det.
- **Moralsk og eksistensielt.** Skylden kan handle om å ha krenket et annet menneske, da forutsettes det et oppgjør med dette mennesket uavhengig av de juridiske og psykologiske forutsetninger. Eller skylden kan være en religiøs størrelse og handle om forholdet til Gud, da er det ofte kategoriene synd, soning og omvendelse som blir anvendt. Ikke sjelden flyter den eksistensielle og psykologiske forståelse av skyld sammen, i begge tilfeller er det et mål å bearbeide skylden – evt. også

---

¹⁹⁴ Kvinnebevegelsen har for eksempel sett på voldtekt som en makthandling fra mannens side, og forstått overgrep innenfor rammen av den maktmessige ubalanse mellom menn og kvinner, jfr. Kate Millet **Sex og makt** (Millet, 1971).

skyldfølelsen, slik at skylden ikke skaper unødvendige belastninger. Bearbeidelsen kan skje gjennom terapi, gjennom sjelesorg eller som spesifikke religiøse handlinger i form av for eksempel et skriftemål med en prest.

Mens terapeuter ofte anser skyldfølelsen som en trussel mot den mentale helse, forholder det seg motsatt når det gjelder terapi med overgripere: Terapeutene blir bekymret dersom skyldfølelsen er fraværende. Kliniske erfaringer tilsier at det er vanskelig å arbeide terapeutisk med overgripere som hevder å være uskyldig dømt. Den juridiske og strafferettslige skyldforståelsen er i praksis det viktigste inklusjonskriteriet for deltagelse i terapi. Men dermed blir selve sykdomsforståelsen forankret i juridiske og moralske forutsetninger, noe som innebærer at kriteriene på vellykket behandling også er relatert til strafferettslige og etiske faktorer.

Ved oppstarten av det gruppeterapeutiske behandlingstilbudet i Trondheim var det lagt til rette for at også personer som hevdet å være uskyldig dømt kunne inkluderes i behandlingen. Vi antok at det i det norske rettsvesenet bare unntaksvis skjer justismord, og ønsket derfor å bringe på det rene hvorvidt det gjennom terapeutisk intervensjon ville være mulig å få disse deltagerne til å endre posisjon fra uskyldig til skyldig. Dersom de etter en tids deltagelse skulle velge å holde fast på sin uskyld ville de likevel få lov til å fortsette, men da ut fra en begrunnelse om at de hadde et selvstendig behov for støtte og forståelse¹⁹⁵.

Det viste seg å være vanskelig å blande ”uskyldige” og skyldige. Det første problemet var av terapeutisk karakter, og handlet om våre holdninger og vår rolle i forhold til klientene. Fordi vi hadde en underliggende forventning om at de uskyldige skulle skifte posisjon og innrømme at de hadde gjort det de var dømt for, ble det vanskelig å være åpen og empatisk i tilstrekkelig grad. Det skulle vise seg at vår empati lot seg influere av hvorvidt vi syntes utviklingen gikk i den retning vi selv ønsket. Det viste seg også at våre holdninger smittet over på resten av gruppa.

Det andre problemet var av etisk karakter, og dreier seg om å se bort fra muligheten for at enkeltmennesker kan være rammet av rettslige feilslutninger. Riktignok er det slik at en rettskraftig dom må ansees som en rettferdig dom, men det å stenge av for den prinsipielle

---

¹⁹⁵ Det behov for støtte og forståelse vi da så for oss var knyttet til soningsforholdene og statusen som sedelighetsdømt i fengslet. Denne gruppen fanger er i norske fengsler gjenstand for en såpass røff behandling av

mulighet for at justismord kan skje er likevel problematisk. Som kjent er sedelighetssakene karakterisert av en komplisert bevis-situasjon, hvor det til syvende og sist er spørsmål om rettens oppfatning av partenes troverdighet. At sterke psykologiske virkemidler tas i bruk i et terapeutisk opplegg for å påvirke klientenes holdninger og atferd i bestemte retninger, reiser etiske problemer som trenger nærmere avklaring.

Det tredje problemet var av psykologisk karakter, og handler om den uro det skapte hos både terapeuter og gruppedeltagere når vi skulle forholde oss til et uavklart skyldspørsmål. Dette problemet er todelt:

- Det er smertefullt å ta inn over seg at mennesker kan være uskyldig dømt dersom man ikke har mulighet til å gjøre noe med det. Innenfor rammen av vår behandlingskontrakt skulle verken terapeutene eller gruppedeltagerne intervensere i straffeprosessen, samtidig kunne vi ikke melde oss ut av den virkelighet det er å bli eksponert for den smerte som følger av å lide uskyldig. Hva skulle vi tro? Var de virkelig uskyldig? Det letteste ville være å distansere seg fra hele problemstillingen og tenke at rettsvesenet neppe tar feil.
- Det er provoserende å bli konfrontert med menneskers påstand om å være uskyldig dersom man er overbevist om at de er skyldig. Følelsen av å bli manipulert eller ført bak lyset påvirker gruppa og hele behandlingsklimaet på en uheldig måte.

Men hvordan gikk det med de som hevdet å være uskyldig dømt? I alt 3 slike personer deltok, 2 av dem søkte terapi for å få hjelp med sine problemer, og for å være i et miljø der de kunne finne støtte og vennlighet, den 3. var uklar på skyldspørsmålet ved oppstart.

For å ta den siste først – Robert var dømt for voldtekt mot sin tidligere kone. I løpet av det drøyt halve året han deltok i gruppa ble han mer og mer tydelig på å være uskyldig, og sluttet så i terapi fordi han mente det ikke var mer å hente når han først var kommet frem til en avklaring av hvor han sto.

I første omgang var det en skuffelse å registrere at avklaringen gikk i en annen retning enn vi hadde håpet – ut fra den informasjonen vi hadde tilgjengelig mente vi at han sannsynligvis var skyldig. Vi fryktet derfor at han gjennom terapien hadde bygd opp en indre styrke og selvbevissthet som gjorde det mulig for ham å spille sitt gamle, benektende spill med nye og utvidede ferdigheter. Men det er også mulig å tolke avklaringen som uttrykk for et vellykket terapeutisk arbeid, og da handler det om at han er blitt i stand til å kjenne etter hva han står

---

medfangene at svært mange av dem ser ut til å ha et selvstendig behov for støtte og oppfølging i forbindelse med gjennomføringen av soningen.

for, og hva han føler. Konklusjonen er nok likevel at vi var urolige over det resultat han mente å ha kommet frem til.

For gruppa var det en lettelse at han sluttet – klimaet hadde vært påvirket av hans økende klarhet i skyldspørsmålet. Dels krevde han tid og oppmerksomhet til sitt standpunkt, dels bidro han til at andre gruppedeltagere forsterket sine bagatelliserende og benektende posisjoner. For ikke å utløse latente, paranoide tendenser hos andre deltagere var vi imidlertid tilbakeholdne med å kjøre konfrontasjoner av typen ”hvorfør lyver du” – slike konfrontasjoner hadde mange opplevd fra politiets side under etterforskningen. Konfrontasjon kan saktens være gunstig som middel til å skape en nødvendig realitetsorientering, men form og innhold må tilpasses den erfaringsbakgrunn klientene har, slik at ikke gamle traumer repeteres eller forsterkes. Mange av behandlingsprogrammene i USA og Canada benytter seg av konfrontasjon på forskjellige måter, men vi hadde bestemt oss for at vi ikke ville bruke slike virkemidler.

Gunnar var dømt for overgrep mot sin tenåringsdatter, etter 1 år med benekting var det empati og støtte fra en ny deltager på hans egen alder som fikk ham til å erkjenne at han hadde gjort noe ”fryktelig galt” som han kalte det. Det siste året jobbet han med problemstillinger i tilknytning til overgrepene, samtidig var han så traumatisert av den forfølgelse han hadde vært utsatt for at han bare et stykke på vei var i stand til å nyttiggjøre seg terapien. Etter løslatelsen kom han tilbake til et lokalmiljø som var like fordømmende og utstøtende som før, og han gjeninntok sin benektende posisjon.

Ove var dømt for å ha misbrukt datteren da hun var i før-pubertets alder. Hans grunnleggende holdninger var stabile gjennom hele det året han deltok i terapien, samtidig ble han mer og mer tydelig på at han ønsket vår aktive støtte til påstanden om at han hadde vært utsatt for justismord. En slik støtte kunne vi ikke gi ham. Han deltok i terapien i nesten 1 år.

Konklusjonen er at alle disse 3 deltagerne bidro til å sette terapeutenes empatiske evne under press. I nokså stor grad frustrerte de også de andre deltagerne, da gruppa slett ikke ønsket å få bekreftet holdninger som førte i retning av ytterligere benektelse og ansvarsfraskrivelse. Antagelig fikk benekterne mindre støtte enn de hadde forstilt seg, og som vi også hadde forespeilt dem ved oppstart.

4.2.6. Traumatisering og benekting

De sedelighetsdømtes sonings situasjon er preget av et høyt stressnivå, først og fremst p.g.a. forfølgelse og trakassering fra medfangene, i enkelte tilfeller antagelig også fra fengselsansatte¹⁹⁶. Jeg har tidligere vist at flere av informantene viser symptomer på Post Traumatisk Stressyndrom (PTSD). Nyere kriseforståelse legger vekt på at traumatiserende begivenheter skaper lidelser som fører til at den rammede hemmes med hensyn til å finne vellykkede mestringsstrategier, ikke minst evnen til å fungere sosialt. Angst, depresjon, søvnløshet og følelsesmessig avflating er viktige symptomer, likeledes distansering fra andre mennesker og svak respons på impulser fra omgivelsene (jfr. ICD-10). Også et behov for å fortrenge de krisefremkallende hendelsene er vanlig¹⁹⁷.

Men er det slik at de sedelighetsdømte lider av PTSD eller lignende stressbelastningslidelser, og at dette i så fall kan ha ført til forstyrrelser i deres kognitive og emosjonelle erkjennelsesevner?¹⁹⁸ I det følgende skal jeg drøfte historiene til Gunnar, Ingebjørn og John for å se om deres benekting av skyld kan settes i sammenheng med belastninger de har opplevd. I tillegg skal jeg se på Birgers historie, fordi han er et eksempel på hva som skjer når en person med posttraumatisk stress får behandling på et tidlig tidspunkt.

Gunnars historie handler om traumatiske erfaringer og langvarige stressbelastninger allerede fra tidlig i livet. I terapien var det vanskelig å nå inn til ham, han hadde problemer med å realitetsorientere seg, han satt fast i sin egen virkelighetsforståelse, og tolket omverdenen dikotomt i kategoriene vennligsinnet eller fiendtlig. Korrigerende informasjon ble oppfattet

---

¹⁹⁶ Det finnes ingen tilgjengelig dokumentasjon på at fengselsansatte deltar i trakassering av sedelighetsdømte, heller ikke er det grunnlag for å hevde at fengselsvesenet som institusjon tar lett på disse problemstillingene. Men jeg har i samtaler med fanger blitt presentert for fortellinger om slike hendelser. Når jeg peker på det her er det i erkjennelse av at ingen institusjon helt klarer å avgrense seg fra uønsket atferd hos enkelte av sine ansatte, samtidig ville det være feilaktig å skape inntrykk av at fengselsansatte representerer et mobbeprosjekt.

¹⁹⁷ I tillegg til diagnoseverktøyet ICD-10 og den kriseforståelse som er lagt til grunn i boken **Mennesker, traumer og kriser** (Eisæth & Mehlum, 1994) anvender jeg her klinisk kunnskap jeg har fått gjennom arbeidet med kriser og akutte stressreaksjoner som sykehusprest tilknyttet akuttmottaket på St.Olavs Hospital gjennom mer enn 15 år, og fra arbeidet med å utvikle det krisepsykiatriske støttetilbudet i Sør-Trøndelag fylke gjennom like lang tid.

¹⁹⁸ Ingen av informantene er evaluert spesifikt med henblikk på diagnostisering av PTSD, fremstillingen bygger derfor på gjennomlesning av notater og refleksjon i ettertid. Med den usikkerhet dette er beheftet med...

som uttrykk for uvennlighet. Særlig påfallende var hans motvilje mot å engasjere seg i de andre gruppedeltagernes erfaringer: *"Jeg bryr meg ikke om dem, det er så mye rart folk finner på"* kunne han si til meg etter at gruppemøtene var slutt. Helst ville han leve i sin egen verden.

Det var tungt å jobbe med Gunnar. Når samtalen handlet om overgrep tok han sjelden ordet, og det er påfallende ettersom behandlingens hovedtema nettopp var overgrep. Tolket i lys av kriseteorier er det grunn til å tro at traumatiske erfaringer fra oppveksten blokkerte for hans muligheter til å snakke om sine egne overgrep. Han ønsket å glemme. Reaksjonsmønsteret kan sees som uttrykk for at smerten har blitt en kronisk tilstand, karakterisert av passivisering, tilbaketrekning og en vedvarende følelse av å være offer for andres forgodtbefinnende. Menneskene er upålitelige, noen ganger også direkte onde; det gjelder å holde en lav profil.

Det er nærliggende å tenke at Gunnars første tid i gruppa utgjorde en slag debrifingsperiode. Den varte i nokså nøyaktig 1 år. I denne tiden hadde han i varierende grad kontakt med en skyldfølelse som etter alt å dømme bidro til å forsterke en veletablert, kronisk depresjon. Forestillinger om at andre mennesker var ute etter å ta ham kan i dette lys sees som en eksternalisering av depresjonen, der skylden for egen misère legges på andre. Det var støtte og forståelse fra et nytt gruppe-medlem som førte til at behovet for eksternalisering av skyldfølelsen etter hvert ble dempet, og han kunne nærme seg de smertefulle erfaringer på en ny måte. Han ble i stand til å åpne opp for å erkjenne skyld. Det ville han neppe klart på egen hånd.

Prisen for å ha med Gunnar i gruppa var en gruppeprosess som tidvis økte de andre deltageres ambivalens, tidvis frustrerte både deltagere og terapeuter. Men han trengte tid, og det fikk han. Problemet er særlig knyttet til det videre forløp, hvor det åpenbart foreligger et behov for oppfølgende behandling. 2 år i terapi er kort tid for en person med en så komplisert historie som Gunnars. Marginaliseringen og isoleringen i lokalsamfunnet etter løslatelsen var antagelig en direkte årsak til at han etablerte seg i forsvarsposisjoner som innebar at mye av det han hadde tilegnet seg i terapien gikk tapt.

Ingebjørns situasjon er annerledes enn Gunnars. Benektingen har de til felles, men Ingebjørn ser ut til å være uten Gunnars traumeerfaringer. Av intervjuet fremgår det at han klarte seg bra

i fengslet – han hadde gode arbeidskamerater før innsettelsen, og han forteller at forholdet til den nærmeste familien stort sett er godt. Hans seksuelle historie er derimot brokete. Ingebjørn har hatt forhold til en rekke forskjellige kvinner opp gjennom årene, i perioder har han innledet nye forhold før de gamle var avsluttet, men han syntes selv det var ukomplisert å komme seg ut av slike situasjoner. Noe kriminalitet og vold har han også vært involvert i, likeledes har han hatt rusproblemer gjennom flere år. I intervjusituasjonen slo det meg at han fortalte om volden, kriminaliteten og rusproblemene på en særdeles ”minimaliserende” måte, ikke helt ulikt den måten han omtalte sedelighetsanklagene på.

Vold, kriminalitet og rus er forhold som kan settes i sammenheng med posttraumatisk stress, slik Berthold Grünfeld peker på i artikkelen **Traumer som årsag til voldelig adfærd** (Grünfeld, 1993). En rekke av de faktorer som vanligvis ledsager alvorlige og traumatiserende stressreaksjoner er til stede i Ingebjørns bakgrunn, og hans benektelse av skyld kan sånn sett være uttrykk for krisereaksjoner av den typen vi har sett hos Gunnar. Men Ingebjørns erfaringer har ikke skapt noen krisereaksjoner, og dermed bekrefter han det som også diagnoseverktøyet ICD-10 peker på, nemlig at det til en traumatiserende tilstand ikke er nok å ha gjennomlevd traumatiske erfaringer. Det må på forhånd foreligge personlighetsmessige forutsetninger knyttet til sårbarhet, som så fører til at det oppstår tilpasningsforstyrrelser og mer kroniske belastningslidelser. En slik sårbarhet har ikke Ingebjørn hatt. Benektingen av skyld kan derfor ikke relateres til PTSD. Enten nektet han fordi han var uskyldig, eller så løy han.

John er den tredje av ”benekterne” jeg intervjuet. Han har hatt et mindre kaotisk forhold til kvinner enn Ingebjørn, men levde i 10 år i et særdeles turbulent samboerskap, og hadde et uavklart alkoholproblem. Samboeren og hennes familie hadde i følge John et utflytende forhold til sex, noe han selv til en viss grad distanserte seg fra.

Heller ikke Johns historie gir holdepunkter for å tenke at benektingen henger sammen med posttraumatisk stress eller lignende belastningslidelser. Riktignok kan alkohol- og rusproblemer være et symptom på tilstander som på ulikt vis gjør det vanskelig å mestre hverdagslivets utfordringer – og intervjuet med John etterlater et inntrykk av en person som meget vel kunne tenkes å velge benekting som strategi i møte med konfliktfylte situasjoner. Men jeg kan ikke se at det foreligger tilpasningsforstyrrelser i overensstemmelse med

beskrivelsene i ICD-10 pkt F43. Da gjenstår bare to muligheter: Enten er han uskyldig, eller så lyver han.

Siden benekting bare kan settes i sammenheng med posttraumatisk stress i 1 av de 3 tilfellene jeg har drøftet, er det lite som taler for at dette er en generell årsaksfaktor bak benekting. Birgers historie kan belyse problemstillingen ytterligere, ettersom han er et eksempel på en overgriper som befant seg i en akutt krisereaksjon da jeg første gang møtte ham, men som ikke gjorde noe forsøk på å benekte skyld.

Birger var nettopp innsatt i varetekt for en grov overfallsvoldtekt, han var apatisk og nedbrutt, og hadde symptomer på posttraumatisk stress. Av flere grunner er det vanskelig å starte langsiktig terapeutisk behandling for personer i varetekt. For det første fordi politiet "eier" den varetektsinnsatte, og de ønsker at han i minst mulig grad skal eksponeres for inntrykk som kan påvirke arbeidet med etterforskning og bevisopptak¹⁹⁹. For det andre kan det tenkes at den varetektsfengslede selv har fordel av å ha en begrenset tilgang til sine minner, særlig for å unngå at han sier mer til politiet enn han er tjent med i en eventuell straffesak. Og for det tredje fordi behandlingen kanskje blir avbrutt på et kritisk stadium som følge av at personen blir løslatt eller overført til annen anstalt. Slik kan derfor det terapeutiske arbeid komme i klemme mellom innbyrdes motstridende hensyn av etisk så vel som behandlingsmessig karakter²⁰⁰.

I avveiningen mellom de ulike dilemmaer ble det besluttet å gi Birger tilbud om å delta i terapigruppa for overgripere. Her gjorde han aldri noe forsøk på å benekte voldtekten – til det var også de tekniske bevisene for sterke. Men han fremhevet at han husket lite. Etter hvert viste det seg imidlertid at han husket mye, og han husket detaljert. Det som åpnet tilgangen til minnene var en kombinasjon av vellykket krisebearbeidelse og gruppas støtte og omsorg. Birger er derfor et eksempel på at PTSD slett ikke behøver å forsterke benektingsreaksjonene. Dersom han på den andre siden ikke hadde fått hjelp, kan det tenkes at forløpet ville blitt

---

¹⁹⁹ Varetektsfengslede har på linje med den øvrige fangebefolkningen adgang til de helsetjenester anstalten gir tilbud om; politiet verken kan eller vil iverksette begrensninger i dette tilbudet.

²⁰⁰ Det er viktig å understreke at jeg her snakker om et behandlingsforløp som går over en viss tid. Når det gjelder akutt kriseintervensjon er forholdet annerledes, da veier hensynet til selve krisen og de mulige følger den kan få tyngst. For eksempel er suicidalfarens betydelig i varetektsperioden. De personlige belastninger i denne tiden tilsier derfor at den innsatte får adekvat hjelp så tidlig som mulig, fortrinnsvis av fengselshelsetjenesten eller fengselspresten.

annerledes – ikke usannsynlig i form av kroniske krisereaksjoner, kanskje også forsøk på å fraskrive seg ansvaret for voldtekten.

Krisereaksjoner i kategorien posttraumatisk stress var tema også i forhold til Christian, David og Elias, men ikke i den forstand at deres reaksjoner førte til benekting eller ansvarsfraskrivelse. Derimot befant de seg alle i dyp krise. Dette bød på utfordringer i det terapeutiske arbeidet, fordi det gjennom behandlingsforløpet jevnlig ble nødvendig å bruke tid på å bearbeide krisereaksjonene.

4.2.7. Benekting som strategi for overlevelse og mestring

Til forbryterstereotypene i vårt samfunn hører forestillingen om at mennesker som er dømt for straffbare handlinger har en grunnleggende tendens til å lyve. Denne stereotypen deles langt på vei av de som sitter i fengsel – ikke minst gjelder det deres syn på de sedelighetsdømte. Fangene mener at seksualovergripere pleier å nekte, men at de likevel er skyldige. Fra én side sett er det innlysende at overgriperne lyver, sjansene for å bli frifunnet er jo ganske store når man nekter skyld. Men når dommen har falt og ankemulighetene er brukt opp, blir en slik strategi ubrukelig. ”Arrogante benektere” løper en betydelig risiko for å bli utstøtt og forfulgt i fangebefolkningen. Så hvorfor ikke gi seg, når spillet likevel er slutt?

Problemstillingen forutsetter at retten virkelig fatter sine beslutninger på et grunnlag som ”ut over enhver rimelig tvil” garanterer at skylden er bevist, slik loven krever. M.a.o.: at sedelighetssakene ikke byr på justismord. Men dernest reflekterer den også det pussige faktum at fangers kritiske holdning til rettsvesenet er erstattet av en uforbeholden tillit til det samme rettsvesen når det kommer til sedelighetssakene²⁰¹.

Jeg synes ikke uten videre det er opplagt at en rettskraftig dom belyser skyldspørsmålet på en fyldestgjørende måte. På den andre siden er dette det mest håndfaste vi har å forholde oss til.

---

²⁰¹ Jeg har tidligere vært inne på fangenes overraskende høye tillit til rettsvesenet i sedelighetssaker i forbindelse med presentasjonen av Johns historie i kap. 3.1.6. pkt. b. John er eksempel på en fange som blir trodd når han hevder å være uskyldig dømt, dette taler for at fangene heller ikke i disse sakene har noen uforbeholden tillit til rettsvesenet. Etter det jeg kan se er imidlertid hans historie unntaket mer enn regelen – fra årene som fengselsprest kan jeg faktisk ikke huske noen eksempler på at fangene trodde på de overgrepsdømtes påstander om å ha vært utsatt for justismord.

Av de 20 mennene som inngår i forskningsmaterialet er det til sammen 5 som i større eller mindre grad har nektet skyld – 3 av dem har jeg hatt i terapi. Selve intervjumaterialet omfatter 2 benektere pluss Gunnar (begge disse to, og Gunnar deltok i gruppeterapien)²⁰².

Gruppeterapien tok utgangspunkt i en forutsetning om at mennesker vanligvis er til å stole på, dvs. at de ikke lyver eller ønsker å føre sine omgivelser bak lyset. Den som likevel velger å lyve har gode grunner for det; grunner som oppleves både nødvendig og legitimerende. Dette utgangspunktet er både naivt og ufrakommelig – naivt fordi mennesker stadig vekker lyver, ufrakommelig fordi det vanskelig lar seg gjøre å inkludere ”uskyldige” i et terapeutisk tilbud for overgripere uten å ta deres egen fremstilling på alvor.

Ove var dømt for incest mot den ene av døtrene sine²⁰³. Han ”sonet tungt” som det heter, hadde helseproblemer og var deprimert. Ove var en sårbar person – en liten gutt med behov for en sterk og beskyttende storebror, tenkte jeg da jeg møtte ham første gang. Så var han da også nest yngst i en søskenflokk med mange motsetninger og svakt samhold. Vi valgte å gi ham mye støtte og oppmuntring, samtidig utfordret vi ham på hans påstand om å være uskyldig dømt. Men vi var nøye med å sørge for at utfordringene var åpne i formen, og konfronterte ham sjelden med selvmotsigelser. Av og til diskuterte gruppa spørsmålet om justismord i sedelighetssaker, slike samtaler brukte vi som utgangspunkt for konkretiseringer der vi spurte gruppemedlemmene om de hadde møtt mange uskyldige i løpet av soningen. Ove holdt stø kurs gjennom hele behandlingsforløpet: ikke én eneste gang åpnet han opp for å innrømme skyld.

I starten antok vi at det var Oves sårbarhet som hindret ham i å åpne opp for erkjennelse av skyld, og at dette kunne være knyttet til forestillinger han hadde om at det var skammelig å handle på en moralsk klandreverdige måte²⁰⁴. Terapien bekreftet antagelsen om sårbarhet, men sårbarheten hadde lite med moral å gjøre – i stedet slet han med en følelse av mindreverdighet og avmakt. Det gjorde ham både sint og redd at han hadde så lite innflytelse over livet sitt.

---

²⁰² Når jeg trekker ut Gunnar som egen kategori er det p.g.a. hans veksling mellom skyld- og uskyldsposisjoner. Det er vanskelig å avgjøre hvilken kategori han skal plasseres sammen med.

²⁰³ I det følgende utgjør referatene fra gruppemøtene grunnlaget for fremstilling og refleksjon.

²⁰⁴ Sårbarheten kom til uttrykk allerede gjennom de første kontaktene vi hadde med ham, og ble stadig tydeligere gjennom behandlingsforløpet. Antagelsen om hans moralske forestillinger knyttet vi til at han var aktiv i en konservativ, kristen menighet med høy profil i spørsmål som hadde med seksualmoral å gjøre. I dette miljøet var det vanlig med sanksjoner mot medlemmer som hadde forbrutt seg mot den vedtatte seksualmoral.

Oves liv var preget av kampen for å overleve. Hans historie gjør det derfor rimelig å tolke benektingen som uttrykk for det vi kunne kalle en **mestringsstrategi**. Bare gjennom å å distansere seg fra sin egen skyld kunne han overleve. I terapien klarte vi aldri å hjelpe ham til å reorganisere det vi oppfattet som et uhensiktsmessig kognitivt og emosjonelt forsvar²⁰⁵. Ove var lite motivert for å endre sin mestringsstrategi. Da han sluttet var han likevel glad for støtten han hadde fått, han mente at han nå var bedre i stand til å mestre utfordringene i livet sitt. Men han holdt fast på påstanden om å være uskyldig dømt.

Også hos Gunnar var det sårbarheten som først og fremst ga impulser til hans handlinger og selvforståelse. Når mennesker som har erfart vold eller overgrep selv blir overgripere, orker de ikke å ta inn over seg den smerte de har påført andre. De prøver å fortrenge skyldfølelsen, mens de vedvarende sier til seg selv at de er like gode som alle andre. Gunnar ble etter hvert en tilskuer til sitt eget liv, med fokus på rollen som offer. Det var han og ikke datteren som hadde vært utsatt for noe fryktelig. Avmakt og mindreverdighet bidro til en følelse av forvirring som tidvis gjorde det vanskelig å vite om han mentalt og kognitivt var til stede når vi snakket med ham. I likhet med Ove strevde han for å overleve. Skamfølelse knyttet til den massive fordømmelsen han ble utsatt for fra naboene og eks-kona, forsterket behovet for å melde seg ut. Bare det siste året i terapi ga han uttrykk for andre tanker enn at han var offer for en sammensvergelse. I et slikt lys gir det mening å se på hans benekting som en mestringsstrategi.

Men hva med de de 3 andre benekterne?

Ingebjørns sårbarhet ser først og fremst ut til å ha kommet til uttrykk gjennom høyt alkoholkonsum, ustabile arbeidsforhold og vanskeligheter med å knytte varige, intime relasjoner. Det er godt mulig at hans benekting kan knyttes til en mestringsstrategi av den typen vi ser hos Ove og Gunnar, dvs. at det handler om mindreverdighet, avmaktsfølelse og skam. Mer sannsynlig er det likevel at det finnes en spesifikk sammenheng mellom manglende intimitetskompetanse, relativt hyppige partnerbytter og overgrepssatferd, og da kan det være **hans identitet som mann og seksualpartner** det dreier seg om. Behovet for å bekrefte et dårlig selvbilde gjennom å erobre nye seksualpartnere er et signal om en

---

²⁰⁵ Vi følte oss aldri urolig for at Ove kunne være uskyldig dømt – til det syntes vi det var for mange forhold som bekreftet dommen. Likevel kan vi ikke med sikkerhet vite at han løy når han hevdet å være uskyldig.

underliggende selvbildeproblematikk med tilhørende avmaktsfølelse. Anklager om seksuelle overgrep mot barn kan ha blitt opplevd som et anslag mot hans maskuline identitet.

Ingebjørn har viktige kjennetegn felles med Ove og Gunnar, men den seksuelle komponenten ser ut til å være mer fremtredende hos ham. Ved å fornekte de bakenforliggende problemer kunne han håndtere de motstridende og fortrenkte følelser. Slik ble benektingen en mestringsstrategi som gjorde det mulig å overleve i en kaotisk og uoversiktlig verden.

En litt annen problematikk finner vi hos John. Slik jeg tolker intervjuet er det slett ikke urimelig å anta at han har hatt betydelige intimitetsproblemer. Tidligere har jeg gitt uttrykk for uro med hensyn til om han faktisk kunne være uskyldig. Dersom dommen imidlertid er riktig, kan hans benekting tolkes som en relativt vellykket strategi for overlevelse og mestring. I fengslet har han fått aksept for påstanden om å være uskyldig, det sier seg selv at han ville være ille ute dersom han gjorde helomvending. Hans ”maskuline fremtoning” og sterke moralske patos gjør det uaktuelt å innrømme skyld. Bekymringen for hvordan det skal gå med datteren til samboeren står i kontrast til et minst like sterkt inntrykk av å være uberørt av den smerte overgrepshandlingene må ha forårsaket hos både jenta og hennes nærmeste. Kan det derfor tenkes at han i virkeligheten er uten evne til medfølelse og empati, eller kanskje til og med ond?

Et spørsmål stilt på slike premisser vil ut fra filosofen Lars. Fr. Svendsens forståelse av ondskap kunne besvares med ja. Svendsen har han ingen motforestillinger mot å knytte forbindelser mellom enkeltmennesker og ondskap. I boken **Ondskapens filosofi** (Svendsen, 2001) sier han at ”... *det er normalt å være ond*” (s.9). Å bruke ondskap som en moralsk tolkningsnøkkel ser han som ”... *en ressurs i våre forsøk på å orientere oss i et uoversiktlig landskap vi kaller verden*” (s.22). For ”god” og ”ond” er relasjonsbegreper; det onde har ingen essens og finnes ikke som selvstendig størrelse. Ondskap er et rent sekulært fenomen: ”... *en egenskap ved noe annet men ikke som noe værende i seg selv*”. Slik blir ondskapsforklaringene knyttet til det frie, handlende menneskets verdighet: Bare den som er ansvarlig for sine handlinger kan være ond.

Jeg synes likevel ondskapsbegrepet er lite egne som som en karakteristikk av enkeltmennesker og deres handlinger, både ut fra det innhold ordet vanligvis assosieres med,

og fordi ondskap passer best til å beskrive fenomener og handlinger på et mer overordnet nivå. Også Arne Johan Vetlesen synes å ha vansker med å knytte ondskaper til enkeltindivider, selv om han ikke utelukker at det finnes genuint onde mennesker. I artikkelen **Ondskap i Bosnia** er det den overindividuelle ondskap han drøfter, den ondskap som får enkeltmennesker til å gjøre umoralske, onde handlinger (Vetlesen, 1997). Slik ondskap må identifiseres og bekjempes. Om John var ond måtte hans handlinger være uttrykk for et aktivt og bevisst ønske om å påføre andre skade og smerte, i tillegg til at han selv ville følt tilfredsstillelse ved å gjøre dette. Slik er ikke John. Men hans seksuelle identitet og maskuline fremtoning står på spill dersom han innrømmer å ha tuklet med småbarn. Det vil han nødvendigvis være. Derfor blir hans handlinger umoralske, kanskje også onde.

Hos alle de 5 mennene vi har møtt i dette kapitlet (kap. 4.2.7.) gir det mening å knytte benektingen til strategier for overlevelse og mestring. Dette er en oppfatning som også støttes av en artikkel av psykolog Jan Smedslund i Tidsskrift for Norsk Psykologforening, der han påpeker at man i den psykologiske behandling alltid *”må gå ut fra at et menneskes handlinger er logiske, dvs. følger av de subjektive premisser mennesket har i øyeblikket”* (Smedslund, 1997). Basert på en overbevisning om at sannheten i det lange løp er å foretrekke fremfor løgn og fortrenning, vil den terapeutiske intervensjon ha som målsetting å hjelpe dem til å finne bedre mestringsstrategier. Erfaringene viser altså at det er det vanskelig å få dem med på det. Etablerte mestringsstrategier sitter dypt; jo mer som står på spill, jo vanskeligere er det å skifte strategi.

4.2.8. ”De må lære å forstå hva de har gjort ..... ”

De relative straffeteoriers postulat om straffens oppdragende og atferdsregulerende virkning innebærer en forventning om at de sedelighetsdømte gjennom soningen lærer å forstå hva de har gjort. Kapitteloverskriften er et sitat fra en av grunnlagsrapportene til det canadiske programmet Cognitive Skills Training: *”Offenders need to be taught a lesson”*, heter det i rapporten **Time to think** fra 1985, forfattet av Robert R. Ross og Elizabeth A. Fabiano (Ross & Fabiano, 1985). Denne tenkningen preger behandlingssynet slik det kommer til uttrykk innenfor de kognitive atferdsteoriene, og har lagt premisser for en stor del av de nord-amerikanske behandlingsprogrammene for seksuelle overgripere.

Også i Norge har Cognitive Skills Training etter hvert kommet til å sette preg på fengselsvesenets strategier for rehabilitering av straffedømte. Behandlingsprogrammet "Ny Start" er en oversettelse av det canadiske "New Start", og begrunner den nytteorienterte tenkningen om straffen med terapeutiske prinsipper fra de kognitive atferdsteoriene. Det ble tatt i bruk i norske fengsler i 1996, og har som mål å hjelpe fangene til det som kalles en mer realistisk og hensiktsmessig tenkning om kriminelle handlinger²⁰⁶. Premissene for programmet er for det første at kriminalitet er et individuelt fenomen, for det andre at kriminelle handlinger dreier seg om uhensiktsmessig tenkning, og for det tredje at staffereaksjoner er en nødvendig respons på bestemte typer lovbrudd. Myndighetene har erkjent at straffen alene neppe er nok til å regulere overgripernes atferd i ønsket retning. På den andre siden har man ikke ønsket å gi avkall på straffen som et grunnleggende virkemiddel i den samfunnsmessige regulering av uønsket atferd.

De kognitive atferdsteoriene forutsetter at erkjennelse og atferd står i et årsaks-virkningsforhold til hverandre: Ny erkjennelse følges av en tilsvarende endring i atferd. Spørsmålet er likevel om det foreligger et enkelt årsaks-virkningsforhold, og enda mer: Er terapi virkelig bare et spørsmål om endret atferd?

Alle mennene i mitt intervjumateriale ser på seksuelle overgrep som problematisk, for ikke å si uakseptabelt. De som innrømmer skyld – og det er de fleste – ønsker hjelp til å forstå hvorfor de handlet som de gjorde. Hjelpen må gjerne skje i form av terapi, men de synes ikke at de trenger den til å endre atferd; i stedet har de forventninger om å få hjelp til en personlig prosess, der de kan bearbeide smerten og sorgen over det de har gjort. På sett og vis har de tatt inn over seg de nytteorienterte begrunnelsene for straff: Et skremmende og smertefullt møte med rettsvesenet har fått dem til å beslutte at de aldri mer vil begå overgrep. De har allerede lært sin lekse ..... . De vil ha hjelp til å komme videre i livet.

Ønsket om effektiv atferdsregulering særlig innenfor de nord-amerikanske behandlingsprogrammene kan se ut til å ha en viss brodd mot såkalte "myke" tilnærminger. I forlengelsen av dette kan det være en fare for at tradisjonelle fagetiske standarder med vekt på

---

²⁰⁶ Kriminologen Kristin Skjørten presenterte et paper til Nordisk Samarbeidsråd For Kriminologi's kontaktseminar i Danmark 21.-22.mai 1997 med tittelen "Ny start? Et kritisk søkelys på cognitive skills" (Skjørten, 1997). Her går hun gjennom det canadiske materialet som danner bakgrunnen for Ny Start, og skisserer sentrale problemstillinger i programmet sammen med kritikken av dette.

dyder som empati og innlevelse byttes ut med krav om oppdragelse og moralsk forbedring. I så fall blir terapien et virkemiddel i oppdragsgiverens hender mer enn å være et tilbud om hjelp til den som søker behandling. Både oppdragelse og moralsk forbedring er aspekter ved det terapeutiske arbeidet, men bør neppe være selvstendige hovedmål.

4.3. Empati som nøkkelfaktor i terapien

I lys av både den internasjonale debatten og mine egne erfaringer fortøner det seg som særlig interessant å se nærmere på empatiens betydning i det terapeutiske arbeidet. Spenningen mellom terapi og moral vil i et slikt lys kanskje kunne føres over i en syntese der kryssende og til dels motstridende hensyn lar seg forene. Særlig to sider av empatibegrepet er av interesse: For det første den behandlingsmessige betydningen av at terapeuten viser en empatisk holdning til klienten, og for det andre terapeutens egne forutsetninger for å ta imot klientens smerte og sårbarhet.

1: Den behandlingsmessige effekt av at terapeuten viser en empatisk holdning til klienten.

Empatisk holdning forutsetter at terapeuten arbeider med klientens smerte på en støttende og medfølende måte. Temaet overføring og motoverføring er et aspekt ved dette arbeidet, et annet er det vi kunne kalle ”empatiens helbredende kraft”²⁰⁷.

Det internasjonale fagmiljøet har til en viss grad vært splittet i synet på empatiens betydning. Fokus har særlig vært rettet mot betydningen av at klienten utvikler empati med sine ofre. De fleste amerikanske og canadiske behandlingsprogrammer inneholder målsettinger om å lære overgriperen ”victim empathy”, noe som betyr at overgriperen skal motiveres for å ta inn over seg den smerte og lidelse han har påført ofrene. Relasjonen mellom klient og terapeut er derimot viet beskjeden interesse, og dette er påfallende fordi man jo skulle tro at ”victim empathy” må starte med at klienten selv erfarer å bli møtt med empati i terapien.

---

²⁰⁷ Når jeg bruker det verdiladede begrepet ”helbredende kraft” i stedet for en mer spesifikk psykologisk betegnelse, er det for å understreke det allmeneskelige ved alle typer samtaleterapi. I lys av definisjonen på terapi med overgripere som ”en eksistensielt orientert samtale om betingelser for det gode liv” har empatien karakter av å være inspirasjon, motivasjon og støtte til beslutninger om å finne gode måter å leve på.

De senere års tilnærming mellom de kognitivt orienterte miljøene i USA og Canada på den ene siden, og de psykodynamisk orienterte miljøene i Skandinavia og Europa på den andre, har ført til at temaet empati nå er i ferd med å komme på den internasjonale dagsorden²⁰⁸. Både terapeutisk og etisk er dette viktig, fordi klienten dermed ikke blir et mål for oppdragelse og forbedring i mer avgrenset forstand, men i stedet får mulighet til å tre frem med hele sin komplekse historie. Kanskje kan vi derfor snakke om en utvikling fra instrumentalisme til humanisme²⁰⁹?

2: Terapeutens egne forutsetninger for å ta imot klientens smerte og sårbarhet.

De aspekter av ondskap som kan være forbundet med overgrepshandlinger – ikke minst at mennesker påfører andre smerte og lidelse uten tanke for annet enn sin egen lyst eller smerte – gjør at terapi med overgripere kan være en personlig utfordring for den som driver med det. Jeg har allerede fortalt om erfaringene fra oppstarten av behandlingsprosjektet i Trondheim, hvor både jeg og min assistent måtte bearbeide våre holdninger til mennene vi skulle jobbe med. Dels handlet det om å rydde våre mentale rom, slik at det ble plass til overgriperne og deres erfaringer. Dels handlet det om være forberedt på å ta imot den smerte og fortvilelse som blir eksponert når mennesker arbeider med sine sår og nederlag i livet. Prisen for å jobbe med mennesker er slik sett at man selv blir berørt. Men dermed blir også terapeutens egne forutsetninger for å tåle smerte et kritisk punkt i den terapeutiske prosess.

Lignende refleksjoner gir Thore Langfeldt uttrykk for i artikkelen **Terapeuten, empatien og ondskapen** (Langfeldt, 2002). Å lytte til grusomme historier gjør noe med terapeuten; noen ganger kjennes det som det blir for mye. For den empatiske terapeut blir det ikke lettere med årene å lytte til disse historiene. Man venner seg aldri til ondskapen, sier Langfeldt. I det følgende skal jeg drøfte ulike sider ved empati-begrepet ut fra en forutsetning om at det ikke

---

²⁰⁸ På den 7.verdenskongress for behandling av seksuelle overgripere i Wien 11.-14.september 2002 ble det fra ledende amerikanske og canadiske klinikere formulert synspunkter som lå nær opp til den empatiforståelse som har vært målbåret av de europeiske miljøene. I stedet for at klientene skulle lære å forbedre seg ble det lagt vekt på det potensiale som ligger i et empatisk og respektfullt møte mellom klient og terapeut (konferansen ble holdt i regi av **IATSO**, hvor både psykolog Thore Langfeldt og undertegnede er medlemmer av organisasjonens vitenskapelige komite).

²⁰⁹ Jeg mener ikke med dette å si at kognitiv atferdsteori er mindre humanistisk orientert enn de psykodynamiske behandlingstilbudene. Det er antagelig større forskjeller mellom terapeuter som enkeltpersoner enn mellom psykologiske skoleretningene. Men ved å gjøre relasjonen mellom terapeut og klient til gjenstand for spesifikk refleksjon, oppheves de distanserte overgriper-stereotypier, og klienten vil i større grad kunne tre frem med sin individualitet og sine særegenheter. Dette er en utfordring til alle typer behandlingstradisjoner, fordi det ellers kan være vanskelig å få øye på det menneskelige aspekt hos mennesker som begår grove og frastøtende handlinger.

er mulig å drive noen form for meningsfylt terapi med overgripere uten at relasjonen mellom terapeut og klient er preget av empati.

4.3.1. Hva er empati

Langfeldt definerer empati som ”.. en følelse i kroppen av medfølelse som ikke er styrt av terapeutens egne opplevelser og erfaringer, men som er knyttet til pasientens traumatiske og såre opplevelser” (s.61). Han mener det er nødvendig å etablere empati allerede i første terapitime, for å få til det kan pasienten fortelle om traumer og såre opplevelser, slik at terapeuten blir kjent med ”10-åringen” i pasienten. Borderline-spesialisten Kernberg har et lengre tidsperspektiv, han sier at empatien utvikler seg passivt etter flere måneder, det er derfor nødvendig at terapeuten holder ut til empatien er etablert²¹⁰.

I forlengelsen av Langfeldt har jeg valgt å forstå empati som en tre-foldig størrelse: empati kan være en **evne eller holdning**, det kan være en **handling**, og det kan være en **følelse**. I terapi er særlig følelsesaspektet viktig, fordi det hjelper terapeuten til å identifisere grunnlaget for sin relasjon til klienten: Følelsene danner grunnlaget for våre holdninger og dernest for våre handlinger. Jeg skal i det følgende gi et kort riss av disse 3 aspekter ved empatien.

1. Empati som evne eller holdning.

I boken **Nærhet og distanse** s.52 definerer Vetlesen empati som ”*evnen til innlevelse*”, og ser på den som ”*menneskets grunnleggende følelsesmessige evne*” (Vetlesen, 1999 a). Den som har det vondt trenger å bli sett og bekreftet, empati forutsetter derfor også distanse. I symbiotiske relasjoner er distansen borte, da blir empati i stedet en omklamrende følelse av typen ”jeg føler det samme som du”. En slik empati er til lite nytte for klienten. Men empati er ikke bare rettet mot smerte og lidelse, den handler også om ”*å strekke seg ut mot hele bredden i den andres menneskelige repertoar: de aggressive impulsene så vel som de kjærlige*” (s.56). Empati er altså en holdning, og den gir impulser til mellommenneskelig samspill på mange nivåer. Men først og fremst har empatien viktige etiske implikasjoner, hos Vetlesen er disse konkretisert gjennom den såkalte nærhetsetikken.

---

²¹⁰ Sitert etter Langfeldts gjengivelse.

2. Empati som handling.

Mens Vetlesen ser på empati som evne eller holdning, er psykiateren Sigmund Karterud i større grad opptatt av handlingsaspektet. I boken **Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi** sier han på s. 306:

”Empati er å åpne seg for innholdet, historien, de eksistensielle dilemmaer, følelsene i det den andre snakker om, enten den andre snakker i tale eller gjennom skrift. Empati er å tilegne seg dette innholdet, dvs. bli berørt av det i den forstand at det også angår meg”(Karterud, 1999).

Empatien er en grunnleggende del av det psykoterapeutiske arbeid, og her forstår Karterud samtalerapien ikke bare som ord men som nettopp handling:

”Psykoterapiens kunst består i å bli berørt..... men ikke revet med ..... Det er tale om handlinger preget av omsorg og som er influert av tilegnelse og medlevelse, som vi karakteriserer som empatiske”.

Det er altså empatiens karakter av berøring som gjør den til handling; terapeuten må tilegne seg den andres perspektiv, leve seg inn i det og gi tilbake sin omsorg.

3. Empati som følelse.

Et tredje perspektiv på empati finnes i boken **Vårdteologi** fra Åbo Akademi, 1991. Her er begrepet empati erstattet av kjærlighet. I en artikkel om kjærligheten som grunnforutsetning for pleie og omsorg peker teologen og filosofen António Barbosa da Silva på at kjærligheten i betydningene filia, caritas og agape – dvs. den uegennyttige, altruistiske kjærlighet – må være til stede i alt omsorgsarbeid, ellers er det forgjeves å skulle hjelpe mennesker (da Silva, 1991). Han knytter i sitt resonnement an til Katie Eriksson, som fremhever at den bibelske triade tro, håp og kjærlighet utgjør fundamentet for omsorgsarbeidet. Dels er dette kjærlighet forstått som dyd – slik vi for eksempel finner det hos Aristoteles og hos mer moderne dydsetikere, dels er det en kjærlighet som springer ut av omsorgsarbeiderens følelser og engasjement. da Silva forstår den som *”moralisk og psykologisk dygd”* (s.91), og sier at den ikke må forveksles med erotisk kjærlighet; den siste har ingen plass i profesjonell omsorg.

Med utgangspunkt i forskjellige fagtradisjoner er empati både hos Vetlesen, Karterud og da Silva uttrykk for en kvalitet i relasjonen mellom helper og hjelpetrengende: helperen lar seg involvere på en måte som sprenger grensene for den profesjonelle tjenestebyters forpliktelser.

Forstått som dyder, plikter og moralske utfordringer blir empatien virkeliggjort i det øyeblikk den finner emosjonell klangbunn hos den handlende. Dels handler dette om å *”forstå verden med den andres øyne”*, slik barnepsykiateren D. Stern fremhever, dels handler det om å virkeliggjøre et etisk prosjekt langs de linjer Ricoeur trekker opp når han sier om etikken intensjon: *”Den sikter mot det gode liv sammen med og for andre i rettferdige institusjoner”*²¹¹.

Terapi med menn som har begått overgrep aktualiserer empatiens betydning, både etisk og psykologisk. Klientene er mennesker som har gjort ”avskyelige” og umoralske ting – mange vil mene at ofrenes lidelser gjør det vanskelig å inkludere disse mennene i en terapi preget av støtte og omsorg, enda vanskeligere er det å tenke seg at terapeuten skal la seg berøre av deres smerte. Påpekningen av at empatien også må strekke seg mot de aggressive impulser er kanskje derfor en viktig påminnelse, likeledes at empati handler om å erkjenne at den andres liv angår meg. Terapeutisk arbeid forutsetter både emosjonell og holdningsmessig forberedelse. I så måte utgjør det klassiske utsagn av Jesus om at *”den som er ren kan kaste den første sten”* (Joh. evangelium, kapitel 8 vers 7) et eksistensielt og religiøst bakteppe for en ekte humanistisk orientering i forståelsen av empatiens betydning.

4.3.2. Empati og benekting

Teorien om sårbarhet og avmakt som årsaksfaktorer bak overgrepshandlinger gjør det nødvendig å se nærmere på relasjonen mellom empati og benekting. Er det slik at en empatisk holdning fra terapeuten og de andre deltagerne i terapigruppa kan redusere overgriperens tendens til bagatellisering og benekting av eget ansvar? Om problemstillingen snus rundt er det i alle fall klart at det ikke er mulig å tenke seg terapi uten å tillegge empatien avgjørende betydning. Benektingen stikker dypt hos de aller fleste – en innrømmelse av å ha begått seksuelle overgrep fører jo til at livet blir forandret for all fremtid, kanskje til og med at det blir ødelagt.

---

²¹¹ Det er Sigmund Karterud som bruker Stern og Ricoeur til å understreke sin egen forståelse av empati, henvisningen til Stern finnes på s.287 og Ricoeur på s.302 (Karterud, 1999). Her støtter jeg meg til den tolkning Karterud legger til grunn.

I forbindelse med forskningsprosjektet hadde jeg kontakt med i alt 5 benekttere; bare én av dem skiftet standpunkt som følge av terapien – og da bare for en begrenset tid. Det er på denne bakgrunn bare begrenset belegg for å hevde at en empatiske holdning fra terapeutens side øker sannsynligheten for at klienten blir villig til å gi avkall på en benektende posisjon. Og bra er kanskje det, for det kan jo tenkes at klienten faktisk er uskyldig. Eller også er det slik at de langsiktige ulempene ved å gi avkall på benektingen fortøner seg som større enn øyeblikkets fordel av å tilfredsstille den empatiske terapeuts forventninger om et ”godt” behandlingsresultat.

At empati og erkjennelse likevel har noe med hverandre å gjøre illustreres av historiene til 4 overgripere som **ikke** benektet skyld for overgrepene de var dømt for:

Arnt fortalte at det første møtet med gruppa ble avgjørende for hans beslutning om å velge å gå i terapi. Opplevelsen av å bli lyttet til og være godtatt førte til at han våget seg inn i et smertefullt arbeid med fortiden og overgrepene han hadde begått. Birger møtte til gruppa i sjokktilstand, dypt traumatisert og nesten ute av stand til å arbeide normalt. For ham ble empatien avgjørende for den erkjennelsesprosessen han gikk gjennom. Også Elias var i krise da han kom til gruppa. Ikke minst gjennom de andres interesse og støtte opplevde han å få hjelp. Finn fortalte at han til å begynne med trodde det ikke gikk an å snakke om det han var dømt for, når han likevel åpnet seg var det først og fremst p.g.a. gruppas støtte.

Det er altså slik at prosessene i gruppa i helt avgjørende grad hviler på deltagernes evne til å vise empati, og på terapeutens vilje til å holde ut de sterke overførings- og motoverføringsmekanismene. Empatien i seg selv er ingen faktor som kan bidra til å oppheve behovet for benekting. Men den kan fremme et gunstig behandlingsforløp.

4.3.3. Empati og skyldfølelse

Jeg har tidligere pekt på at terapeuters vurdering av skyldfølelsen er annerledes ved overgrepssproblematikk enn ved mer ”ordinære” psykiske problemer. Overgripere som viser skyldfølelse blir gjerne oppfattet å være i ”bedring” – dvs. at de er i stand til å ta på seg ansvaret for det de har gjort. I psykiatrisk behandling ellers blir skyldfølelse sett på som

uttrykk for uløste konflikter, nevrosener eller andre problemtilstander. Denne forskjelligheten henger sammen med den betydningen etikk og moral har i behandlingen av overgripere²¹².

Men skyldfølelsen er også innen overgriperfeltet en tvetydig størrelse. Som emosjon er den smertefull, og kan i noen tilfeller stenge for dypere erkjennelse av ansvar. Det skjer dersom alle krefter brukes til å utholde smerten, eller til å fortrenge både smerten og dens årsaker. Mestringsstrategier som fokuserer på utholdelse i stedet for bearbeidelse kan være opphav til ikke liten selvforakt. Dersom skyldfølelsen imidlertid er uttrykk for innsikt og moralsk erkjennelse, kan den være kilde til både vekst og modning, forutsetningen er da at erkjennelsen utvikles i et miljø preget av støtte og omsorg.

Mange av de kognitive atferdsprogrammene i USA legger vekt på skyldfølelsen som ressurs og mulighet til erkjennelse, uten samtidig å drøfte behovet for en empatisk holdning. Slektskapet til pedagogisk tenkning bidrar antagelig til at empati ikke blir noe sentralt poeng; mennene skal jo først og fremst lære ny atferd. I pedagogikken er det riktignok viktig at læreren er nærværende og støttende, men han behøver ikke å være empatisk.

Innenfor en psykodynamisk orientert tenkning er det avgjørende at arbeidet med skyldfølelsen skjer på en empatisk måte. Å etablere kontakt med skyldfølelsen gir samtidig også tilgang til sårbarheten, og det er nettopp sårbarheten som skaper den nødvendige handlingsberedskap for at impulsene til overgrepshandlinger kan utløses. Det er viktig å nærme seg sårbarheten på en måte som ikke fører til at handlingsimpulsene aktiviseres, og nye overgrep dermed finner sted.

De fleste av informantene har slitt med skyldfølelse, særlig gjelder det dem som har misbrukt egne barn. Hos både David og Elias er skyldfølelsen så sterk at den til tider har satt dem ut av spill. Begge ga uttrykk for at det beste med gruppeterapien var å møte forståelse. Elias sa at han ikke visste hvordan han skulle overlevd uten å gå i terapi. Men også de to som hadde begått voldtekt slet med skyldfølelse. Først og fremst følte de skyld fordi de hadde påført sine egne familier store lidelser, men dernest hadde de også skyldfølelse overfor ofrene. En terapi

---

²¹² Det er ikke bare i forhold til seksuelle overgripere etikk og moral spiller en sentral rolle, det samme gjelder behandlingstilbud for andre kategorier kriminell atferd, for eksempel voldsovergripere, stoffmisbrukere osv. Drapsdømte kommer i en egen kategori ved at drap ofte er engangshendelser. Men i den grad drap måtte dreie seg om en atferd med gjentakelsesfare, ville eventuelle behandlingstilbud også her sannsynligvis være forankret i den samme type etisk og moralsk tenkning.

som forholder seg distansert eller ufølsom til skyldfølelsen vil bli opplevd som irrelevant, kanskje også provoserende. Og den vil antagelig ikke ha noen positiv effekt, i alle fall ikke på lang sikt.

Situasjonen ser ut til å være den at de som innrømmer skyld trenger å få skyldfølelsen dempet – deres skyldfølelse er allerede i utgangspunktet så stor at den utgjør et problem. De som benekter skyld har imidlertid behov for å få skyldfølelsen stimulert slik at de ”mykner” opp. Men lite tyder på at det går noen vei fra skyldfølelse til skylderkjennelse. Først og fremst er det empatien som kan hjelpe dem til å komme videre.

4.4. Å forstå offerets smerte

Behandlingsprosjektene fokus på betydningen av å forstå offerets smerte – eller ”victim empathy” som det heter i de nordamerikanske behandlingsprogrammene – bygger på en antagelse om at slik innsikt gjør det mulig for overgriperne å erkjenne at det faktisk er smerte de har påført sine ofre. Denne innsikten skal motivere dem til å ta på seg både skyld og ansvar, og dermed lette ofrene for **deres** byrder. Problemet er imidlertid at innsikt i ofrenes smerte antagelig ikke har noen umiddelbar betydning verken for erkjennelsen eller viljen til å kommunisere ansvar. Som vi nettopp har sett er det slik at de som erkjenner å ha begått overgrep plages av mye skyldfølelse – en indikasjon på at de har innsikt i ofrenes smerte. Men det kan også tenkes at de som nekter for å ha gjort noe galt har en tilsvarende skyldfølelse, selv om de ikke gir uttrykk for det.

Når ”victim empathy” er blitt en sentral målsetting i de nord-amerikanske behandlingsprogrammene har det flere årsaker. Moral og rettferdighet er viktig i disse samfunnene, sammen med skepsis til autoriteter. For folk flest høres det fornuftig ut at overgriperne må lære seg empati; de fremstår jo ellers som både umoralske og følelseskalde. En smertefull erkjennelse i kjølvannet av empatien rommer dertil et snev av moralsk rettferdighet – det er både rett og rimelig at de skyldige plages av tunge tanker. Først og fremst er målsettingen likevel faglig begrunnet. Empati forstått som ”*vilje til å velge den andres perspektiv, eventuelt evne til å leve seg inn i den andres smerte*” antas å ha en

preventiv virkning i den forstand at overgriperen lar være å begå overgrep når han skjønner at ofrene kjenner den samme smerte han selv ville ha kjent.

Mitt materiale gir få holdepunkter for å belegge at ”victim empathy” bedrer atferdsprognosene for ferdigbehandlede overgripere. Dermed er det ikke sagt at problemstillingen er uviktig, det kan like gjerne bety at materialet ikke gir grunnlag for å predikere atferd. Også innenfor psykodynamisk terapi er imidlertid overgriperens forhold til offeret av betydning, dette kan forankres i psykologisk teori om empati, nærhet og identifikasjon²¹³, kombinert med etiske resonnementer av typen ”*du skal gjøre mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg*”. Uavhengig av betraktninger omkring mulig residivfare er overgripernes evne til å utvikle empati med sine ofre et selvstendig mål på behandlingens kvalitet – både psykologisk og moralsk. Empati er viktig fordi ofrene trenger den. Empati handler dessuten om umistelige moralske verdier: Til det å være menneske hører å ha omsorg for hverandre.

4.4.1. Smerte – en fellesnevner for både overgriper og offer

At seksuelle overgrep fører til smerte for ofrene er godt dokumentert²¹⁴. Riktignok finnes det forestillinger om at kvinner ønsker å bli voldtatt – i sexologien er det kjent at både kvinner og menn kan ha fantasier om å bli utsatt for vold eller tvang i forbindelse med seksuelle handlinger – men fantasier er noe annet enn det virkelige liv. I diskusjonen om skadevirkningene av overgrep er det lite vektlagt at smerte som fenomen må differensieres, kanskje fordi man er redd en slik differensiering vil føre til at overgrep blir tatt mindre på alvor. Ulike typer overgrepshandlinger fører imidlertid til smerte av ulik grad og varighet, smerteopplevelsen varierer også med omstendighetene rundt hendelsen, livssituasjon og personlige forutsetninger²¹⁵. Ikke minst er det viktig hvilken betydning smerten tillegges, både

---

²¹³ Jfr. kap. 4.3.1. hvor jeg viser til måter å forstå empati på som understreker nærhetsperspektivet og innlevelsen i den andres situasjon. Identifikasjon handler her både om å identifisere seg med den andres smerte og å indentifisere seg selv som opphavet til denne smerte.

²¹⁴ En instruktiv innføring i skadevirkningene av seksuelle overgrep er bl.a. dokumentert i bøkene **Incest. Psykologisk forståelse og behandling** (Borchgrevink & Christie, 1991) og **Voldtekt. Myter og fakta** (Brownmiller, 1977).

²¹⁵ Fra krisepsykiatrien er det kjent at traumatiske erfaringer har ulikt forløp hva angår ettervirkningene for de involverte. Som jeg tidligere har vist er det også forskning som indikerer at incesterfaringer ikke alltid behøver å være truamefremkallende.

av de som "eier" den, og av de som er mottagere av budskapet om smerte. Med utgangspunkt i objektrelasjonsteori har Jon Monsen gitt en fremstilling av smerte og smerteopplevelse i boken **Vitalitet, psykiske forstyrrelser og psykoterapi** (Monsen, 2000). Hans forståelse bygger særlig på bidrag av Thomas Szasz: **Pain and pleasure. A study of bodily feelings** (Szasz, 1975)²¹⁶.

Ifølge Monsen har smerte 3 betydninger, eller *3 nivåer av symbolske transformasjoner* som Szasz ville sagt (s.123-124):

1. En biologisk/somatisk betydning: Smerten er relatert til kroppen og til somatiske symptomer.
2. En symbolsk mening: Smerten er relatert til kroppen og til andre personer.
3. Et sosialt kommunikasjonsaspekt: Smerten er relatert spesifikt til andre personer.

Den biologisk- somatiske betydning handler om nevrologiske og fysiologiske prosesser i tilknytning til sykdom eller kroppsskade. Selv om smerten er en følge av observerbare skader og tilstander, vil opplevelsen av smertens intensitet variere fra person til person. **Smerte som symbolsk mening** kan dreie seg om smerten som en måte å påvirke betydningsfulle andrepersoner på, slik at de gir den ønskede form for oppmerksomhet og hjelp, eksempelvis ved at de er tilstede, viser forståelse osv. **Det sosiale kommunikasjonsaspekt** er særlig knyttet til måten smerten brukes på i kommunikasjonen med omgivelsene og med andre mennesker. Smerten kan være en bønn om hjelp, men kanskje enda mer et uttrykk for misnøye, angrep eller lignende.

Mennesker møter smerten med ulike strategier. Noen er hypokondriske, da er det selve smerteopplevelsen som dominerer, mens de fysiske og somatiske forutsetninger ikke behøver å være til stede. Andre reagerer med stoisk ro på alle typer smerte, da er de utmeldt av sine følelser og forholder seg såkalt "antihypokondrisk" til smerte, for å sitere Szasz. Monsen peker på at smerteopplevelsen karakteriseres av å fremstå som en kombinasjon av smertefremkallende hendelser og innlærte strategier for håndtering av smerte.

---

²¹⁶ Jeg har i den følgende fremstilling særlig lagt til grunn kapitlet **Smerte og kroppsopplevelse sett i et psykologisk perspektiv**, s.117-136 hos Monsen. Her gir han en relativt fyldig fremstilling av tenkningen til Szasz, som tilhørte den antipsykiatriske bølge på 60-tallet sammen med kjente navn som R. Laing og D. Cooper. Dette miljøet var opptatt av at psykiatrien skulle ta klientenes opplevelser og beskrivelser på alvor. Når jeg velger å se smerte i lys av nettopp objektrelasjonsteorien er det fordi denne teorien også har vist seg velegnet til å forklare overgrepsofrenes reaksjoner, jfr. Borchgrevink og Christies bok **Incest. Psykologisk forståelse og behandling** (Borchgrevink & Christie, 1991). Temaet smerte som fellesnevner for overgriper og offer gjør det nødvendig å finne teoretiske tilknytninger med relevans til begge sider av overgrepshandlingene; objektrelasjonsteorien er en slik felles tilknytning.

Smerteopplevelsen aktiviserer et behov for å iverksette det jeg tidligere har kalt **mestringsstrategier**. I kapittel 4.2.7. pekte jeg på benekting av skyld som en slik mestringsstrategi, der overgriperen agerer ut fra forestillingen om at smerten reduseres dersom han kommer seg unna sin skyld. Men flukt gir ingen varig lindring, bare en tidsavgrenset pause. Lettelsen mange overgripere føler når de blir avslørt, forteller at det er bedre å bli tatt på alvor enn å leve på en udetonert løgn. Av de som innrømmet skyld ønsket ingen at avsløringen hadde vært ugjort.

Når jeg peker på at smerten er en fellesnevner for både overgriper og offer, er det med utgangspunkt i observasjoner om at det neppe er grunnlag for å hevde at overgrepshandlinger behøver å henge sammen med bevisste ønsker om å påføre andre skade. Et flertall av overgriperne har antagelig en bevissthet om at deres handlinger kan skape smerte og lidelse hos ofrene. Kliniske erfaringer gir imidlertid grunn til å tro at de særlig frykter den skyld- og skamfølelse erkjennelsen ville by på; og at de derfor ikke vil ta inn over seg den smerte de faktisk har påført andre. Da vil terapimetoder som forutsetter konfrontasjon og krav om at de må vise empati med sine ofre resultere i økt motstand og forsterket tilbaketrekning. Mer relevant er det å møte dem med en dimensjon av håp og tro, slik at de våger å stole på at det fører til noe godt å blottstille sin sårbarhet og avmaktsfølelse. En empatisk og støttende terapi vil etter alt å dømme kunne være en hjelp til å oppgi forsvars- og mestringsstrategiene, og sette dem i stand til å ta inn over seg overgrepshandlingenes faktiske skadevirkninger.

Den smerte som ligger til grunn for forsvars- og mestringsstrategiene ligner på nivå 2 hos Szasz, nemlig at smerten har en symbolsk mening. Delvis er denne smerten av kroppslig karakter, slik Birger formulerer det når han sier om voldtektshandlingene at *”de gir deg smerte i hele kroppen”*. Men den handler også om forholdet til andre mennesker, og da dreier det seg om å få den ønskede oppmerksomhet – slik det er for David når han etter å ha hatt sex med datteren første gang ber faren om hjelp til å lette hans mentale byrder. Han fikk ikke hjelp, og smerten utviklet seg til en anklage om manglende støtte. Da hadde smerten fått det Szasz kaller *”et sosialt kommunikasjonsaspekt”*; nemlig at smerten i spesifikk forstand ble relatert til andre personer.

Hos voksne mennesker involverer smerte i følge Szasz nesten alltid **symbolsk mening** og **sosial kommunikasjon**. Det kaster lys over en observasjon jeg av og til har gjort, nemlig at

seksuelle overgripere lett kan bli oppfattet som stakkarslige og sytete. Det er neppe grunnlag for å hevde at de i større grad enn befolkningen ellers svarer til en generell beskrivelse av stakkarslighet og hjelpeløshet. Men det forhold at smerten er koblet sammen med skyldfølelse gjør det rimelig å tenke at smerten er knyttet til relasjoner og til kommunikasjon. Tidlig i livet har de erfart at deres integritet er blitt krenket, senere har de kommet til å krenke andre menneskers integritet. Når jeg særlig opplevde at David og Elias kunne ha en appellerende måte å være på korresponderer dette med at de begge følte seg sveket av viktige voksenpersoner da de var små. Det fantes en fortrent aggresjon hos dem, og de hadde motstand mot å erkjenne denne aggresjonen. Slik jeg ser det har deres smerte karakter av å være sosial kommunikasjon – det handler om aggresjon mot dem som svek dem.

Lignende sammenhenger er det mulig å påvise hos mange av de andre informantene. Svært ofte er deres sårbarhet relatert til svik eller til oppvekstmiljøer preget av emosjonell distanse og neglisjering av nærhetsbehov. Delvis bruker de smerten til å be om oppmerksomhet og bekreftelse, delvis bruker de den til å fortelle om en misnøye de ellers synes det er vanskelig å sette ord på.

Jeg sa at seksuelle overgrep skaper smerte for både overgriper og offer. Det er nødvendig å gjøre en viktig distinksjon: verken terapeutisk eller moralsk er det riktig å hjelpe ofrene til å forstå hva som ligger bak **overgriperens** handlinger. Ofrene – eller de berørte/utsatte/overlevende må kunne distansere seg fra den lidelse og smerte mange av dem observerer hos overgriperen. Spissformulert kan det sies at ofrene trenger hjelp til å utvikle større grad av egenomsorg og mindre grad av empati.

4.4.2. Seksualitet og smerte

Seksualitet blir tradisjonelt assosiert med lyst og begjær; seksuelle handlinger blir derfor ofte sett på som en **overskuddsatferd** – dvs. atferd preget av livsutfoldelse og glede. Noen ganger blir seksuelle handlinger også sett på som tvangspregede, da dreier det seg om det vi kan kalle **kompensatorisk atferd** – nemlig at seksualiteten er en måte å søke selvbekreftelse på, eller at den er en kompensasjon for selvsikkerhet, ensomhetsfølelse osv. Temaet seksualitet og smerte er imidlertid lite drøftet i faglitteraturen og i forskningen. Når jeg tar det opp her er det

fordi jeg har observert likhetspunkter mellom overgripernes smerte og den smerte **seksuelle minoritetsgrupper** opplever. Kunnskap om disse likhetene kan kaste lys over smertedimensjonen i overgrepsatferden på en måte som er relevant i forhold til det terapeutiske arbeidet med overgripere²¹⁷.

I det transseksuelle miljøet blir det fremhevet at alle seksuelle minoritetsposisjoner byr på smerte. Transepersoner er redd for å bli avslørt – i alle fall tidlig i livet – og de føler seg på sett og vis forrådt av sin egen kropp, fordi den gir signaler om en kjønnsstilhørighet de ikke kan identifisere seg med. I den seksuelle utvikling er samspillet mellom kropp, selvopplevelse og kultur grunnleggende, og slik blir deres selvforståelse knyttet til erfaringer om at det er skambelagt å være annerledes²¹⁸. Jeg har tidligere pekt på forbindelseslinjene mellom smerte, skam og eksistensiell orientering, her er dette altså relatert til seksuell utvikling og seksuell identitet. I samtaler med en av medlemmene av LFTS i forbindelse med et faglig møte i Oslo desember 2003 ble jeg presentert for en antagelse om at transepersoner ofte ser ut til å beholde et barnslig ansiktspreg og et uutviklet kroppsuttrykk lenge etter at de er blitt voksne. Min kilde mente at årsaken ligger i en slags kroppslig protest mot misforholdet mellom kroppsuttrykk og selvforståelse²¹⁹.

Det finnes neppe vitenskapelige belegg for slike antagelser. Snarere kan det tenkes at legen og sexologen Magnus Hirschfeld allerede i 1910 gjorde en observasjon som byr på mer relevante forklaringsmåter, når han i en nyutviklet modell for beskrivelse av kjønns mangfold omtaler en gruppe menn karakterisert av myk, skjeggløs hud og med en fettfordeling man vanligvis finner hos kvinner. Omvendt finnes det kvinner med manne-lik fremtoning og kroppsbygning. Begge disse gruppene kan i noen tilfeller være det Hirschfeld kaller transvestitter (Hirschfeld, 1991). Skjeggløshet, spede lemmer osv. vil nettopp bidra til at feminiserte menn fremstår som litt barnslige, eller i alle fall at de virker yngre enn de er.

---

²¹⁷ Fremstillingen i dette avsnittet bygger særlig på refleksjoner etter samtaler med forfatteren og forskeren Jamison Green, USA, en av lederne i den internasjonale transseksuelle bevegelse og bl.a. styremedlem i den amerikanske avdelingen av Harry Benjamin International Gender Dysphoria Association (HBIIGDA). Jeg har også snakket med sentrale medlemmer av Landsforeningen for Transseksuelle (LFTS) i Norge, i tillegg til at jeg har hatt terapeutisk kontakt med klienter som har arbeidet med sin seksuelle orientering. Andre kilder henviser jeg spesielt til i tekst eller noter.

²¹⁸ Jfr. Almaas/Pirelli Benestad **Kjønn i bevegelse** særlig s.36-83 (Almås & Benestad, 2001).

²¹⁹ Min samtalepartner ønsket ikke å bli identifisert som kilde, men så gjerne at hans synspunkt ble brukt.

Fra nyere kriseteorier er det kjent at særlig sjokkfasen i et katastrofeforløp byr på smerteopplevelser som for kortere eller lengre tid fører til at den rammede trer ut av sin ordinære voksenrolle og regreder til en mer infantilisert tilstand (Weisæth & Mehlum, 1994). Mange transepersoner opplever at de befinner seg i en permanent krisetilstand, det virker derfor slett ikke urimelig at smerten noen ganger underbygger og forsterker eventuelle ønsker om å bli som barn igjen. Da er det trolig selve utstrålingen mer enn det fysiske kroppsuttrykk som gir signaler om infantilisering.

Mitt hovedpoeng er likevel ikke den vitenskapelige verdi av den ene eller andre forklaringsmåte. Det er de berørtes egen opplevelse og forståelse av smerte jeg er interessert i. Fellesnevneren mellom transepersonene og de seksuelle overgriperne er det jeg her har valgt å kalle **infantileringen**. Barneovergripernes følelse av jevnbyrdighet og fellesskap med barna er ofte utgangspunkt for den seksuelle kontakten; de behøver slett ikke føle noen primær seksuell tiltrekning til barn. Det kan imidlertid se ut til at den infantile regresjonen er større hos overgripere enn hos transepersoner. En sytete og litt appellerende væremåten hos mange overgripere er etter alt å dømme uttrykk for en slik regresjon. For å unngå misforståelser må jeg samtidig understreke at likhetene mellom transseksuelle og seksuelle overgripere ikke dreier seg om handlingsmønstre eller mestringsstrategier; verken juridisk eller moralsk byr transseksualiteten på problemer. Jeg avgrensner meg her utelukkende til å fokusere på strukturelle forhold i tilknytning til selve smerteforståelsen.

De strukturelle likheter i den smerte som både hos transepersonene og overgriperne er knyttet til seksualiteten, peker i retning av at smerten på en særlig omfattende måte berører personenes selvforståelse og eksistensielle orientering. Den har klare fysiske symptomer; overgriperne forteller at de har "vondt i kroppen", transepersonene hevder at deres kroppslige utvikling er blitt hemmet eller bremsset opp. Men mens transepersonene trer frem med kroppslig umodenhet og mental modenhet, forholder det seg motsatt hos overgriperne: de er kroppslig modne, men psykoseksuelt umodne.

For at seksuelle overgripere skal være i stand til å forstå offerets smerte må de ha innsikt i sin egen smerteerfaring. Mange overgripere har vokst opp under forhold som gjorde det nødvendig for dem å benekte eller neglisjere egen smerte. Å vise sårbarhet var farlig. I terapien blir det en utfordring å vise dem at det som en gang var farlig ikke lenger behøver å

være det. Her kommer gruppa inn som et virksomt element. I gruppeterapien kan de gjøre seg kjent med sine følelser, og prøve ut atferd som det ellers ikke er mulig å eksperimentere med. Fordi deres smerte er seksualisert – dvs. at den kommer til uttrykk gjennom seksuelle handlinger – må sammenhengen mellom seksualitet og smerte klarlegges. Det skjer gjennom fortelling, refleksjon og erfaring: De **forteller** sin historie og hører på de andre, de **reflekterer** over konsekvensene av de erfaringer de har gjort, og de **erfarer** empatien fra gruppa og terapeuten på en slik måte at de opplever det trygt å gå inn i sin egen sårbarhet.

Den seksuelt relaterte smerte utmerker seg likevel ikke ved sin intensitet, eller ved å være annerledes enn andre former for smerte. Den er interessant først og fremst fordi den gir innsikt i seksuell atferd og seksuell identitet. Forbindelseslinjene mellom seksualitet og smerte viser behovet for at nettopp seksualiteten får et relevant og spesifikt fokus i det terapeutiske arbeid med overgrepstatferd. Terapiens mål er å avseksualisere smerten, og bidra til at smerteimpulsene bearbeides på måter som innebærer at de opphører å være impulser til overgrepshandlinger.

4.4.3. Å påføre andre smerte

Det som særlig karakteriserer seksuelle overgrep er at dette er en type handlinger som påfører ofrene mye smerte, de finner sted i strid med samfunnets normer, og overgriperne må overvinne høye barrierer av indre og ytre motstand for kunne utføre sine handlinger. Seksuelle overgrep krever nøye planlegging. Men i tillegg til den smerte disse handlingene skaper, utløser de også et moralsk engasjement hos folk flest – et behov for å ta ofrenes parti mot overgriperne. For mange gir det likevel mer mening å tenke om overgriperne som syke, ettersom sykdomsmodellen introduserer et tydelig skille mellom gjerningsperson og handling, og dertil plasserer de tyngste forklaringene i årsaksforhold som ligger utenfor gjerningspersonens kontroll. Ingen kan lastes for sin sykdom. Som vi har sett er dette forklaringer både gjerningspersonene selv og deres ektefeller gjerne tyr til.

Det kan imidlertid være vanskelig å se bort fra mulige sammenhenger mellom seksuelle overgrep og en mer intendert form for ondskap. Jeg har tidligere stilt meg skeptisk til å se på overgriperne som onde, og i stedet hevdet at ondskap først og fremst er et fenomen på et mer

overordnet nivå, gjerne knyttet til strukturer, systemer og lignende. Om et øyeblikk kommer jeg tilbake til de individuelle perspektivene ved ondskapen, først skal jeg bare klargjøre følgende: Å påføre andre mennesker smerte er utrykk for et moralsk valg, uavhengig av hvor mye smerte gjerningspersonen for sin egen del måtte ha opplevd. Spørsmålet er da om seksuelle overgrep – i kraft av de skader og smerter som forårsakes – er en type handlinger som gjør at den psykologiske forståelsen av årsaksforholdene bak atferden mister sin relevans, m.a.o. at disse handlingene bare kan bedømmes i et moralsk perspektiv?

Kants forståelse av ondskap kan her være klargjørende²²⁰. Ifølge Kant stammer all ondskap fra menneskene, og den hører til i det han kaller frihetens metafysikk. Uten fri vilje ingen ondskap. Vi **velger** det onde, men vi velger det av hensyn til noe annet enn det onde selv, nærmere bestemt av hensyn til **egenkjærligheten**. I prinsippet kan også gode gjerninger springe ut av ondskap, og det skjer dersom formålet med handlingene er å fremstille den handlende i et godt lys, i stedet for å være motivert av en overbevisning om å gjøre det moralsk riktige. Det er forholdet til **moralloven** – konkretisert gjennom det kategoriske imperativ – som bestemmer handlingens moralske kvalitet. Det radikalt onde består i å anerkjenne moralloven, men samtidig gjøre unntak for seg selv.

Kant ser ingen prinsipielle forskjeller mellom ulike former for ondskap, bare gradforskjeller. Anvendt på seksuelle overgripere betyr det at de har brutt morallovens gjensidighetsprinsipp, ved at de har satt hensynet til egen tilfredsstillelse foran lykken til de som blir berørt av deres handlinger. Problemet er derfor ikke om overgriperne selv er onde; ondskapen er først og fremst knyttet til handlinger og ikke til personer. Avgjørende er hva slags motiv de har hatt. Ondskapen er et mulig aspekt ved alle handlinger, samtidig er den handlende selv ansvarlig for sine handlinger.

Nettopp ondskapen som et mulig aspekt ved alle handlinger aktualiserer spørsmålet om sannhetens og tilgivelsens betydning i forholdet mellom gjerningmann og offer. Terapi med overgripere bygger på den forutsetning at sannheten både er en terapeutisk og en moralsk størrelse. Samtidig har sannheten viktige relasjonelle sider: Først og fremst den som har begått overgrepshandlingene kan frigjøre ofrene fra deres følelse av skyld og medansvar.

Sannhetsspørsmålet inkluderer også spørsmålet om tilgivelsens betydning. Skylden for overgrepshandlinger kan aldri deles, men mange ofre føler et moralsk press i retning av å skulle tilgi dersom overgriperen ber om det. I boken **Tilgivelse** peker Paul Leer-Salvesen på at tilgivelse er en frivillig handling og en gave (Leer-Salvesen, 1998). Den skyldige har plikt til å be om tilgivelse, men ingen rett til å bønhørt. Noen ganger har jeg sett overgripere nekte å forholde seg til sin overgrepsatferd, fordi de hevder å ha innrømmet de faktiske forhold og bedt om tilgivelse. I slike tilfeller kan bønnen om tilgivelse oppleves som et nytt overgrep.

Bønn om tilgivelse impliserer vanligvis erkjennelse av skyld. Dette blir forkludret dersom den skyldige mener seg ferdig med saken i det øyeblikk han innrømmer de faktiske forhold. Like mye som innrømmelsen av skyld er en lang prosess, er også tilgivelsen det. Det er ikke nok å si ”det er min skyld”. I det terapeutiske arbeid er spørsmålet om tilgivelse et tema først mot slutten av forløpet, men mange overgripere ønsker tidlig kontakt med ofrene for å fortelle at de angrer og er lei seg. Når jeg er terapeut pleier jeg å si nei til det, fordi det kan bli vanskelig for ofrene å kjenne på aggresjon, fortvilelse eller andre ”uakseptable” følelser. De risikerer å bli bundet av en ny lojalitet til overgriperen. Det som derimot er viktig er at overgriperen tidligst mulig forteller at han tar på seg det hele og fulle ansvar for handlingene – og da uten forventninger om gjensvar. På den måten lar han offeret selv ha kontrollen med sine følelser og respons.

Hva den forulempede velger å gjøre med bønnen om tilgivelse er et viktig tema i terapien. Dersom overgriperen blir møtt med avvisning trenger han hjelp til å holde fast på at han likevel er skyldig. Han har ingen rett til å kreve noe, kanskje må han også holde ut at den han har forbrutt seg mot aldri mer vil ha kontakt med ham. Dette forutsetter mye støtte og oppmuntring. David, Elias og Gunnar opplevde at døtrene brøt kontakten, sorgen over bruddet var i perioder bunnløs, og antagelig en av de viktigste årsakene til at de syntes det var vanskelig å gå videre som frie menn. Birger erfarte at kvinnen han hadde voldtatt etterlot signaler om vrede og fortvilelse – ikke minst gjennom støttespillere i lokalmiljøet – og følte at disse signalene stadig satte ham tilbake til en tilstand av håpløshet og fortvilelse. Samtidig skjønnte han at hennes reaksjoner var rettferdige, hun hadde tross alt blitt utsatt for en grov og meningsløs voldtekt.

---

²²⁰ Jeg bygger i det følgende på Lars Fr. H. Svendsens drøfting av Kants syn på ondskap i boken **Ondskapens**

Leer-Salvesen peker på at tilgivelsen har ulik betydning for ulike mennesker. Noen trenger å tilgi for å bli ferdig med en sak, andre føler det er nedverdiggende å tilgi, mens andre igjen oppfatter tilgivelsen som et forhandlingstema, eller en måte å gjenopprette balansen på. Moralsk og eksistensielt er det kanskje slik at den som aldri klarer å tilgi risikerer å bli sittende fast i de traumatiserende erfaringene, og at tilgivelsen derfor – når tiden er moden – er den mest effektive måten å forsone seg med smertefulle erfaringer på. Dette er imidlertid overveielser som ligger utenfor overgripernes horisont, deres forpliktelse er å spille fra seg alle kort, og slik stille ofrene i en posisjon av emosjonell og eksistensiell frihet.

4.5. Kjønnroller

Et sentralt element i overgrepsetferden er det jeg kaller manglende intimitetskompetanse. Seksuelle handlinger er omgitt av komplekse krav og forventninger, i stor grad ser det ut til at overgriperne mangler kunnskap om det mellommenneskelige samspill som ledsager seksuelle handlinger. Men til tross for den kompetansesvikt overgrepshandlingene avspeiler, behøver det ikke være slik at de rent faktisk kommer til kort som partnere i sine ekteskap eller etablerte parforhold. Det kan i stedet dreie seg om en mer generell følelse av underlegenhet i forhold til de krav som i dag stilles til menn, både seksuelt, i arbeidslivet og i samfunnet. Endrede regler for kjønnroller og sosial omgang blir da en problemstilling som får betydning for disse mennenes selvtillit – i neste omgang også deres seksuelle atferd.

Susan Faludi beskriver i boken **Snytt. Sviket mot mannen** hvordan nyliberalisme og kvinnefrigjøring påvirker mannsrollen, og hevder at disse endringene plasserer mannen i en posisjon av avmakt og følelse av svik, noe som forsterkes av den tradisjonelle mannsrollens manglende evne til å sette ord på følelsesmessige erfaringer (Faludi, 2000). Dette korresponderer med den sårbarhet og avmaktsfølelse mennene i mitt materiale karakteriseres av, og som mer generelt utgjør viktige elementer i overgrepsetferdens etiologi.

Det er likevel en lang vei fra de overordnede og normdannende prosesser på samfunnets makroplan til de individuelle handlingsmønstre på mikroplanet. Spørsmålet er om det byr på terapeutisk relevans å reflektere over sammenhengene mellom makroplan og mikroplan. Blir

dette et nytt bidrag til mennenes ønsker om å slippe ansvarets og skyldfølelsens smertefulle byrde? Eller blir det lettere for dem å ta på seg det ansvar de faktisk har, når de får hjelp til å forstå at de ikke bærer **hele** ansvaret alene? Slike problemstillinger skal jeg drøfte i det følgende.

4.5.1. Mannsrollen

Mennene i intervjumaterialet viser en påfallende stor grad av samstemthet i sitt syn på likestilling og kvinnefrigjøring. Nesten alle mener likestilling er et gode, at menn og kvinner har et felles ansvar for å forsørge familien, og at arbeidsoppgavene i heimen bør deles. De synes også det er greit at deres kone eller partner har en mer prestisjefylt jobb enn dem selv. Ettersom seksuelle overgrep vanskelig lar seg definere som annet enn kjønnsdiskriminerende atferd kan dette synes overraskende. Tradisjonelle feministiske posisjoner har vært opptatt av skjevfordelingen av makt mellom kjønnene i vårt samfunn, og forstår i lys av dette seksuelle overgrep som et symptom på patriarkatets kvinneundertrykkelse. Overgripere som støtter likestilling skulle slik sett være en logisk umulighet²²¹. Tilsvarende blir det innenfor både mannsforskningen og voldsforskningen lagt vekt på at menns vold mot kvinner er brudd på likestillingsidealer og grunnleggende menneskerettigheter²²².

Mitt utgangspunkt er et annet – når jeg spør om det er en selvmotsigelse at overgripere støtter likestilling, er jeg opptatt av hva de faktisk mener. Til gjengjeld blir det et spørsmål om troverdighet når de så samstemt støtter likestilling: Kan det tenkes at de utgir seg for å være mer åpne enn de egentlig er? I deler av det norske samfunn er likestillingsidealene nå så etablert at bare minoritetsgrupper og avvikere er kritisk. Forskning utført av Det norske mannsrolleutvalget og Øystein Gullvåg Holter, berører spørsmålet om troverdighet i boken **Menn** (Holter, 1989). Grunnlagsmaterialet er funn fra en representativ undersøkelse om

---

²²¹ Kate Millet hevder for eksempel at forholdet mellom kjønnene er en maktkamp der kvinnene alltid har vært utbyttet, jfr. boken **Sex og Makt** (Millet, 1971). Voldtekt og andre overgrep er spesialtilfeller av denne utbyttingen. For Millett ville det være – slik jeg leser henne – en selvmotsigelse å forestille seg en ”liberal seksuell overgriper”; han er jo pr definisjon vevet inn i patriarkatets makts- og overgrepsstruktur.

²²² Psykolog Haldis Karen Leira er opptatt av tabuiseringen av volden og den tilhørende oppfatning om at det hører med til menns privilegier å utøve vold mot familien sin. Dette ser hun på som brudd på grunnleggende menneskerettigheter. I artikkelen **To skritt fram, ett tilbake, og nye to skritt fram? Om motstand mot kunnskap om menns vold mot kvinner** analyserer hun volden i et psykokulturelt perspektiv, og understreker her nettopp menneskerettighetsbruddet som særlig dramatisk (Leira, 2002).

norske menn i 1988 (s.16 ff). Det viser seg at hele 8 av 10 norske menn støtter likestilling. Etter å ha gått gjennom tallene konkluderer Holter med at svarene er pålitelige, men at det er relativt stor avstand mellom de prinsipielle erklæringene og de praktiske realitetene. Hele to tredjedeler av likestillingstilhengerne mener at *"likestillingen nå har kommet langt nok"*.

Intervjuene viser at overgriperne har gode kunnskaper om de krav dagens likestilte kvinner stiller, og de er enig i disse kravene. Det er altså ingen vesentlige forskjeller mellom dem og andre menn. Når de likevel ikke lever opp til likestillingsidealene oppfører de seg omtrent som flertallet av andre norske menn. Men seksuelle overgrep er adskillig mer dramatisk enn saboteringen av et felles ansvar for oppgavefordelingen i hjemmet. Konflikten mellom ideal og virkelighet kommer særlig til uttrykk på 3 områder: Forholdet til voksenrollen, forholdet til seksualiteten, og evnen til å utvikle gode samlivsrelasjoner.

1: Forholdet til voksenrollen.

Barneovergriperne har en opplevelse av å stå på samme nivå som barna de misbruker. På mange måter har de gitt opp voksenrollens forpliktelser med hensyn til oppdragelse, grensesetting og forbildefunksjon, og i stedet gått inn i et forvirrende og tidvis konfliktfylt samhandlingsmønster med sine barn. I emosjonell forstand er de selv på mange måter som barn.

2: Forholdet til seksualiteten.

Kravene om gjensidighet, forhandlinger og tilpasninger er et komplisert spill der de føler seg utilstrekkelige og underlegne. De trekker seg unna jevnbyrdige partnere og vender seg i stedet til barn, eller de begår voldtekt. De har problemer med å mestre det Günter Schmidt kaller konsensusmoralen (Schmidt, 1996).

3: Evnen til å utvikle gode samlivsrelasjoner.

Anthony Giddens gir et bilde av de moderne, likestilte relasjoner i boken **The Transformation of Intimacy** – og gjør seg her til talsmann for det han kaller *true relations*, dvs. forhold som bare har legitimitet i kraft av den kvalitet og tilfredsstillelse de byr på for partene (Giddens, 1997). For mange overgripere er det vanskelig å leve opp til kravene om at

samlivet skal være en arena der modne, likestilte parter utfolder seg i et gjensidig, tilfredsstillende samspill.

Splittelsen mellom holdninger og handlinger avspeiler etter alt å dømme en splittelse av mer grunnleggende, psykologisk karakter. Det handler derfor ikke om at de utgir seg for å ha mer akseptable meninger enn de faktisk har. Stilt overfor kompliserte og til dels forvirrende utfordringer reagerer de med å trekke seg tilbake, eller forsøke seg på forenklinger. Valg av barn som seksuelle objekter er i dette perspektiv å forstå som en tilbaketrekning fra en krevende voksenverden, voldtekt er et forsøk på å forenkle en komplisert seksuell virkelighet.

I forhold til kvinner har splittelsen også andre utslag. Fordi kvinnefrigjøring og likestilling langt på vei er selvsagte verdier i vårt samfunn blir det for mennene viktig å være som folk flest. Samtidig er deres kvinne-relasjoner preget av ambivalens. De respekterer dem, og de føler seg underlegne. Slik de delvis har gitt opp voksenrollen i sin seksuelle praksis har de også tilpasset seg underlegenhetsfølelsen, og godtatt at de kanskje må stå i skyggen av kvinner som er sterkere enn dem selv. Men det er skambelagt, og det tærer på den maskuline selvfølelse.

I stor grad ser det ut til å være mannsrollens nye krav som bidrar til å konfrontere dem med underlegenhetsfølelsen. I stedet for å bearbeide den smerte som er knyttet til underlegenhetsfølelsen – for eksempel ved å fylle rollen på sin egen måte – flykter de, og velger seksualpartnere som ikke kan protestere. Slik rammes de imidlertid i neste omgang i sentrum av sin mannlighet – og smerten forsterkes. Mannsrollens krav er en vedvarende påminnelse om deres sårbarhet og utilstrekkelighet: *"Jeg har jo ikke følt meg så mye til kar da,* sier Arnt, lignende tanker gir David og Elias uttrykk for. Og Finn er inne på det samme når han sier *".... det er kjipt å snakke om det..."*.

Terapeutisk er det en utfordring å nærme seg disse mennene på en måte som reflekterer at deres atferd ikke bare er et individuelt problem. I lys av drøftingen i kap. 4.4. om det ansvar overgriperne må bære for sine handlinger er det klart at en total individualisering av ansvaret henger dårlig sammen med realitetene i de endringer som de senere år har skjedd med mannsrollen. På det individuelle plan har de et udiskutabelt ansvar. Men når mange av dem vegrer seg mot å godta en bredspektret skyldbekrivelse – og føler at de er blitt urettferdig

behandlet gjennom straffesakskjeden – korresponderer dette med en samfunnsutvikling der ytre, strukturelle forhold også må sees på som viktige årsaksfaktorer. De har gjort så godt de kunne – og det var slett ikke godt nok; derfor må de leve med både konsekvensene og skyldfølelsen. Men de fortjener neppe å bli belastet med **hele** ansvaret.

4.5.2. Avmaktsfølelsen

I lys av mennenes problemer med å tilpasse seg endrede kjønnsroller og nye krav til mannlig atferd kan fokus rettes mot **avmaktsfølelsens strukturelle forutsetninger**. Innenfor kriminologien er det en grunnleggende erkjennelse at det mellom individ og samfunn består sammenhenger som gjør at samfunnsmessige forhold får betydning for individuell atferd. Men i psykologisk behandling har det først og fremst vært lagt vekt på individuelle perspektiver. Unntaket er sosialpsykologien, spørsmålet er likevel om ikke også sosialpsykologien blir nokså individuelt orientert i sine forklaringsmåter når det kommer til de kliniske realiteter.

Menn som begår sosialt uakseptable handlinger assosieres ofte med stereotypier om den gruppen de dermed antas å tilhøre. Det kjennes både smertefullt og urettferdig å bli plassert i slike kategorier, for ”de er da ikke sånn”. I boken **Menns vold mot kvinner** peker Øystein Gullvåg Holter på at menn godt kan utføre voldshandlinger i perioder av sitt liv, eller kanskje bare som enkeltstående episoder – uten at de dermed passer til betegnelsen ”voldelige menn” (Holter, 2002). Av redsel for å bli stigmatisert unnlater mange av dem å ta del i diskusjoner om menn og vold, og dermed blir de stereotype voldsoppfatningene stående uimotsagt (s. 211 ff.). En lignende redsel for å bli assosiert med stereotypiene har jeg observert hos overgripere jeg har hatt i behandling, noe som også bekreftes av intervjuene – konkret kommer det til uttrykk gjennom respondentenes behov for å distansere seg fra kategorien ”seksuell overgriper”.

Når det oppleves smertefullt å bli knyttet til bestemte kategorier eller stereotypier handler ikke det bare om redsel for å tape individuelt særpreg gjennom sammenkoblingen mellom individ og handling. Mye viktigere er det skjebnepreg som forbindes med kategoriens faktiske innhold: At en overgriper alltid er en overgriper. Det nytter altså ikke å gjøre noe med livet

sitt – som overgriper er man ansett å være like uheldelig som gruppen av overgripere eventuelt måtte være. Og like avskyelig. Det skaper både håpløshet og avmakt å være uheldelig.

I intervjuet fortalte Birger at hver gang voldtekt er tema på nyhetene går han inn i en depresjon. Det kan ta flere dager før han kommer ut av den; han blir ”*satt tilbake*” som han sier. Til å begynne med trodde han dette ville bedre seg, men det har det ikke gjort. Lignende opplevelser fortalte både Elias, David og Arnt om. Fellesnevneren for alle er en følelse av avmakt, kombinert med tristhet og fortvilelse over at de ikke klarer å heve seg over slike reaksjoner. Fra én side sett kan reaksjonene tilskrives individuelle årsaksfaktorer, og gjøres til gjenstand for tradisjonell terapeutisk bearbeidelse. Men i tillegg til den individorienterte bearbeidelse – som er helt nødvendig – må de strukturelle forutsetninger for avmaktsfølelsen tillegges betydning. Terapien kan nemlig ikke oppheve den realitet at overgripere regelmessig vil bli konfrontert med forestillinger og sosiale konstruksjoner som bidrar til å vedlikeholde deres avmaktsfølelse. Det er viktig at ikke avmaktsfølelsen blir årsak til aktivering av gamle mestringsstrategier; for å unngå det må terapeuten ha kunnskap om styrken i de sosiale konstruksjonene som skaper slike følelser.

I et strukturelt perspektiv er avmaktsfølelsen ikke bare et spørsmål om hvordan den enkelte reagerer, den er like mye et spørsmål om hvordan kollektivet – eller det sosiale fellesskap – ser på overgrepshandlingene. Kollektivets oppfatninger har karakter av gruppepress i den forstand at det dreier seg om oppfatninger som vanskelig lar seg bestride av enkeltpersoner. Det skal sterk rygg til for å stå alene²²³. Slik jeg ser det er det grunn til å anta at den form for gruppepress som rettes mot de seksuelle overgriperne bidrar til å underbygge og forsterke deres avmaktsfølelse.

Det terapeutiske arbeid med avmaktsfølelsen i et strukturelt perspektiv følger de samme prinsipper som annet terapeutisk arbeid. På basis av en empatisk holdning dreier det seg om å gi enkeltpersoner styrke til å motstå gruppepress og urimelige utslag av stereotype holdninger. De må få hjelp til å stole på det omgivelsene kanskje ikke vet, nemlig at overgrepsatferd ikke

---

²²³ Det er antagelig nok å henvise til det tidligere omtalte Milgrams lydigheteksperiment, som viser at personer er villig til å oppgi sin egen overbevisning dersom noen med autoritet forteller dem at de bør det. Eller også Holocaust-bødlene som fulgte ordre og enda til gjorde mer enn påbudet lød på, rett og slett fordi det var selvsagt å leve opp til det de trodde var forventet av dem. Seksuelle overgripere er en minoritet i samfunnet – og de påvirkes i stor grad av samfunnets oppfatninger av dem.

er en varig skjebne men handlinger som kan opphøre – for eksempel i forbindelse med terapi. Selvbilde og selvfølelse er viktige faktorer, ikke minst med tanke på en selvstendigjøring som innebærer at de får mot til å holde fast på oppfatninger flertallet ikke deler. De må lære å stå alene, samtidig som de også må lære å stole på andre.

4.5.3. Skyld, skam og seksuelle overgrep

Nært beslektet med avmaktsfølelsen er opplevelsen av skyld og skam. Begge deler har vært knyttet til seksualiteten, ikke minst i en kirkelige tradisjon hvor seksuelle handlinger ofte assosieres med synd og fordømmelse²²⁴. Den skyld- og skamfølelse informantene gir uttrykk for er imidlertid ikke relatert til forestillinger om synd i religiøs forstand, den er i stedet en personlig preget erfaring av skyld og skam.

I forbindelse med drøftingen av smerteopplevelsen som en eksistensiell erfaring introduserte jeg begrepet **eksistensiell smerte** som en ny tolkningskategori. Overgangen fra respektert samfunnsborger til foraktet seksualovergriper er et eksempel på erfaringer som skaper eksistensiell smerte. 7 av informantene viser symptomer på slik smerte. Samtidig er det påfallende at ingen av dem fortalte om skamfølelse. Betyr så det at de ikke følte skam, eller at skyldfølelsen eventuelt har overskygget skamfølelsen? Eller kan det bety at skamfølelsen er der, men at det er for ”skammelig” å snakke om den? Det er ikke lett å svare på det. I den grad skammen ble tematisert i intervjuene skjedde det indirekte og via en beskrivelse av forhold som peker i retning av mindreverdigfølelse heller enn skamfølelse.

Arnt fortalte at det var smigrende i å bli sett opp til av datteren; han følte jo ellers at han ikke var så mye til kar. Den opplevelsen hadde han felles med David og Elias. Gunnar klaget over

---

²²⁴ Jeg tar ikke her opp diskusjonen omkring det enkelte kaller ”kirkens seksualfiendtlige holdninger”, et tema som er drøftet i antologien **En seksualfiendtlig kirke?** redigert av Øivind Foss (Foss, 1977). I stedet vil jeg peke på det grunnleggende skillet mellom de to hovedposisjonene fornektelse og anerkjennelse av den seksuelle lyst. Den katolske kirkes fordømmelse av alle former for prevensjon, men et betinget ja til seksuell lyst i forplantningens tjeneste, er en mellomposisjon, jfr. studien fra den katolske kirken i USA **Human sexuality. New Directions in Catholic Thought** (Konsnik A and others, 1977). Mer negativ er den norske teologiprofessor og lekmannshøvding Ole Hallesby. I sin bok **Den kristelig sedelære** (Hallesby, 1928) går han langt i å ta avstand fra all seksuell aktivitet som ikke har forplantningen som sitt primære mål. Det offisielle kirkelige syn er i dag å si et klart ja til den seksuelle lyst innenfor rammen av det heterofile ekteskap. Mange vil likevel si at

at det var vanskelig å bli hørt; det var som om han alltid skulle holdes nede. Hans syntes det var fint å ha fortrolighet hos den lille sønnen til vennene sine; det hadde han savnet da han selv vokste opp. Og Finn var frustrert over at han ikke hadde noen fullgod forklaring på hvorfor han begikk voldtekt. Hver på sin måte uttrykker de alle smerte over savn og frustrasjoner, men unngår samtidig å identifisere dette som utrygghet eller mindreverdighetsfølelse. På den måten slipper de også å fortelle at de har mislyktes i å realisere mannsrollens krav om handlekraft, selvstendighet og evne til problemløsning – for slikt er skambelagt. Når menn føler skam blir de tause.

Skammen er imidlertid også knyttet direkte til seksualiteten, og da handler det om mennenes seksuelle atferd. Sex med barn indikerer manglende maskulin selvhevdelse, voldtekt mot kvinner kan tolkes som mangel på seksuell attraksjon. Begge deler avslører menn som har kommet til kort i konkurransen på kjønns-arenaen; de har en utilstrekkelig attraksjon eller appell. Vegringen mot å sette ord på skamfølelsen kan være uttrykk for et ønske om å skjule både skamfølelsen og den tilhørende smerte. Katie Eriksson hevder at mennesker som lider prøver å holde lidelsen hemmelig – det er skambelagt å ha det vondt (Eriksson, 1993). Disse mennene lider under en dobbel skamfølelse: Skammen over den manglende evne til å realisere mannsrollens krav, og skammen over en avvikende og tabubelagt seksuell praksis.

Men skammen handler ikke bare om mannsrolle og seksuell praksis, den er knyttet til overgripernes selvforståelse og identitet. Jeg har i kapittel 3.1.4. pkt. a. argumentert for å forstå seksuelle overgrep i lys av triaden skam, sårbarhet og manglende kjærlighet, og henvist til tolkningsbidrag fra Kjellqvist og Skårderud som støtte for min oppfatning. Jeg skal nå utfolde denne refleksjonen videre, fortsatt bruker jeg de tidligere to anførte bøkene som belegg: **Rødt og hvitt. Om skam og skamløshet** (Kjellqvist, 1996), og **Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne** (Skårderud, 2001 a).

Kjellqvists hovedtese er at skammen i grunnleggende forstand er ”*skammen over ikke å ha vært elsket*” (s.16 ff). Barn har fra første øyeblikk behov for både å være elsket og bli sett. Mors blick er antagelig viktigere for spedbarnets senere utvikling enn mors bryst. Hvis barnet ikke erfarer foreldrenes kjærlighet vil det utvikle skamfølelse og mistillit til verden omkring seg. Samtidig er det umulig for barnet å erkjenne at det ikke er elsket, barnet skaper derfor et

---

holdningene er tvetydige, og at seksualiteten derfor er belagt med skyld- og skamfølelse, dette siste er bl.a.

idealisert bilde av de voksne, og tildeler seg selv rollen som den slemme, uelskverdige. For ytterligere å underbygge bildet av egen slemhet etablerer mange barn en sosialt uakseptabel atferd, for eksempel i form av kriminalitet, rus, prostitusjon osv. Også seksuelle overgrep kan springe ut av en slik grunnleggende mangel på erfaring av å være elsket. Kjellqvist mener at skamløse handlinger som rus og seksuell promiskuitet – eller overgrepshandlinger for den saks skyld (*min tilføyelse*) – representerer måter å bearbeide egen smerte og utilstrekkelighet på.

Med støtte i Kohut og selvpsykologien bygger Finn Skårderud videre på Kjellqvists forståelse av skamfølelsen (Skårderud, 2001 a). I vår sammenheng er hans henvisning til selvpsykologene Stolorow, Atwood og Brandchaft av interesse, deres bidrag handler om affektens organiserende virkning (s.64). Hvis barnets affekter møtes med bekreftelse og gjensvar fra de voksne, kan affektutbrudd ha en positiv, organiserende virkning: Barnet lærer seg selv å kjenne, og utvikler evne til å dele følelsestilstander med andre. Manglende respons – det Skårderud kaller *manglende følelsesmessig inntoning*, fører derimot til at barnet utvikler en opplevelse av å være annerledes eller alene. Da trekker det seg tilbake, i mange tilfeller utvikler det mestringsstrategier som er svært uhensiktsmessige.

Nettopp annerledesheten og følelsen av å være alene preger flertallet av de mennene jeg har møtt. Ikke bare har de begått handlinger som plasserer dem i avvikergruppen, de føler allerede i utgangspunktet at de er annerledes. De har derfor beskjedne forventninger om å bli forstått, samtidig er behovet for forståelse nærmest bunnløst. Den mistillit mange av dem møter sine medmennesker med, fører til at de regelmessig får bekreftet forventningene om å møte skuffelse: menneskene rundt dem trekker seg tilbake, noen av dem opptrer endatil fiendtlig.

Overgripernes skam er etter dette tredelt: Skammen over **manglende evne til å realisere mansrollens krav**, skammen over **en avvikende og tabubelagt seksuell praksis**, skammen over å **være uverdige andre menneskers kjærlighet**. I terapi er det avgjørende å komme på innsiden av denne nokså massive skamfølelsen, ellers vil både forsvarsmekanismene og behovet for å flykte kunne bli forsterket. Overgriperne behøver verken å sees på som onde, motbydelige eller avvikende mennesker. Men de har valgt mestringsstrategier som delvis knytter dem til onde handlinger, delvis får dem til å velge en uakseptabel og kriminell atferd.

Dette blir i særlig grad paradoksalt på bakgrunn av at deres skam først og fremst er skammen over andre menneskers forsømmelser eller utilstrekkelighet. Terapeutisk er det krevende å nå inn til skammens kjerne – nemlig det å ha blitt sviktet av foreldre eller andre viktige voksenpersoner tidlig i livet. Idealiseringen av ”svikerne” og den tilhørende nedvurdering av egen verdi har vært overgripernes måte å overleve på.

Skamfølelse er imidlertid ingen entydig negativ størrelse. Kjellqvist peker på at skam kan være drivkraft både til arbeidslyst og skapertrang (s.109 ff.). Opprinnelige motiver som for eksempel ønske om hevn, gjenopprettelse, triumf osv. kan gjennom terapi forvandles til kunstverk, da er det sorgen over det erkjente tap som blir kilden til fornyet kreativitet. Charlie Chaplin er et eksempel på dette. Blant informantene har Arnt gitt uttrykk for lignende synspunkter når han i en oppsummering av erfaringene fra terapien fortalte datteren at han nesten ville takke henne for at hun hadde anmeldt ham. Uten anmeldelsen ville han ikke fått muligheten til å arbeide med seg selv.

Selv om enkelte typer handlinger og atferd faller utenfor det lovregulerte område kan de likevel være omfattet av forestillinger om skam og ære. Slike forestillinger kan være destruktive, særlig gjelder det æreskodekser med krav om drap, eller andre former for hevn i forbindelse med at mennesker mener seg å ha fått sin ære krenket. Men på det sosiale plan er skammen uunnværlig som element i det lim samfunnet holdes sammen av. Den bidrar til å regulere atferd i tilknytning til både skrevne og uskrevne regler. Det kan for eksempel dreie seg om å realisere de klassiske, moralske dyder, det kristne nestekjærlighetsprinsippet, eller humanistiske idealer for mellommenneskelig samspill.

Skam og skamfølelse har en lignende funksjon som samvittigheten. I psykologisk behandling byr samvittigheten ofte på problemer fordi den er ute av lage – for eksempel i forbindelse med nevrosen eller andre tilstander preget av åpenbar feilutvikling. Da er det et mål å svekke de urimelige krav samvittigheten stiller. Slik også med skammen og skamfølelsen. Men de problemer skammen byr på i psykologisk henseende tilsier likevel ikke at dens sosiale funksjon bør gjøres til gjenstand for svekkelse. Mennesker uten samvittighet – eller evne til å føle skam, ville gått omkring i samfunnet og blant sine medmennesker som nådeløse psykopater.

Terapeutisk kan det være en utfordring å jobbe med skamfølelsen på en relevant måte. Kjellqvist understreker at det for terapeuten er nødvendig å være fortrolig med **sin egen** skam; nettopp det er en forutsetning for å se den og respektere den hos andre. Erkjennelse og innsikt er viktige aspekter ved den terapeutiske prosess. Én ting er den betydning det har for offeret at overgriperen tar på seg skylden; like viktig er det at overgriperen gjør dette av hensyn til seg selv. Uten kjennskap til sin egen skam er det for terapeuten umulig å gå inn i slike prosesser på en kvalifisert måte.

4.6. Erfaringer med gruppeterapi i Canada og USA

Det systematiske arbeidet med å utvikle behandlingstilbud for menn som har begått seksuelle overgrep startet både i USA og Canada på begynnelsen av 1970-tallet. Men mens det i USA idag er opp til de enkelte delstater å avgjøre om sedelighetsdømte skal gis tilbud om behandling, vil alle sedelighetsdømte med dom på 2 år eller mer få tilbud i Canada. Strafferettssystemet er også forskjellig i de to land. Fremstillingen i det følgende bygger på studiereiser jeg har gjort i 1992, 1993 og 1997, det foreligger offisielle rapporter fra reisene i 1993 og 1997 (Hermstad & Vibkjær, 1993) og (Hermstad, 1997). Når jeg har valgt mine egne studiereiser som faktagrunnlag er det av 2 grunner:

For det første: Utviklingen av behandlingsprosjektet jeg ledet i Trondheim Fengsel og senere det foreliggende forskningsprosjekt har hentet viktige faglige impulser fra miljøer jeg etablerte kontakt med i forbindelse med studiereisene. For det andre: Internasjonalt har disse miljøene hatt stor betydning for utviklingen innen feltet, for eksempel gjennom organisasjonen IATSO (International Association for the Treatment of Sexual Offenders), og gjennom den internasjonale, vitenskapelige konferansen ICTSO (International Conference Treatment of Sex Offenders) som arrangeres hvert 2. år. Av særlig betydning for mitt eget arbeid har kontakten med det medisinske fakultet ved universitetet i Minneapolis vært, og det canadiske fengselsdepartementet i Ottawa. Jeg kunne også søkt andre kilder, men plasshensyn og relevans gjør det rimelig å foreta en begrenset langs de linjer jeg her skisserer.

4.6.1. Det føderale canadiske fengselssystemet

Det canadiske fengselssystemet er todelt, med føderale anstalter for dommer på 2 år eller mer, og provinsanstalter under delstatenes ansvar for kortere dommer. Det føderale fengselsvesenet administreres av Correctional Service, en avdeling under Canadas Fengselsdepartement, mens provinsanstaltene administreres av delstatsmyndighetene²²⁵. Straffedømte i provinsanstaltene, dvs. fanger med korte dommer, utgjør flertallet av de innsatte, de blir gjerne løslatt på prøve etter 1/2 tid, i mindre alvorlige tilfeller helt ned til 1/6 tid. Langtidssonerne – såkalte ”federal offenders” – blir normalt løslatt på prøve senest etter 2/3 tid. Prøveløslatelse følges av tilsyn gjennom hele prøveperioden. Straffedømte med for eksempel 1 eller 2 ganger livstid – det betyr kanskje 70-100 års fengsel – kan i noen tilfeller løslates etter 10 år, da er de i så fall underlagt tilsyn resten av livet.

Canadas fengslingsrater er adskillig høyere enn i Norge; i 2001 var tallet målt pr 100.000 innbyggere 101, mens det i Norge var 58. Til sammenligning var ratene for USA dette året 689, noe som er i toppsjiktet internasjonalt. Tett etter USA kommer Russland med rater på 673, og deretter Sør-Afrika med rater på 411²²⁶. Mer enn 2000 canadiske fanger soner til enhver tid livstidsdom, det finnes derfor egne geriatiske avdelinger med palliative behandlingstilbud for døende fanger. Om forskjellene i fengslingsrater mellom de forskjellige land også sier noe om forskjeller i kriminalitet er ikke godt å si, et stykke på vei kan det godt hende at det dreier seg om ulike holdninger til straff, og ulike definisjoner på straffbare handlinger.

---

²²⁵ Fremstillingen i det følgende handler om den føderale delen av fengselsvesenet. Det lokale fengselsvesenet har begrenset interesse, da det her verken er utbygd spesielle behandlingstilbud eller etabelert andre samordnede tiltak.

²²⁶ Det har vist seg vanskelig å fremskaffe eksakt statistikk for de internasjonale fengslingsratene. De viktigste kildene er **Home Office**, England og **United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems**. Problemet med å sammenligne disse kildene er at de dels benytter forskjellig tallgrunnlag, dels at har forskjellige definisjoner på fengslingsratene. For eksempel kan antall fengslede pr. 100.000 innbyggere være regnet ut fra totalbefolkningen, eller det kan være ut fra den delen av befolkningen som er over den kriminelle lavalder. Kriminalitetsbildet varierer dessuten etter bl.a. kriminell lavalder og aktuell rettspraksis i de ulike land. Jeg har hatt kontakt med Statistisk Sentralbyrå om dette problemet, her blir det opplyst at det ikke foreligger publiserte tall i Norge som samordner eller hensynstar slike forskjeller. Ovenstående fengslingsrater bygger på den siste tilgjengelige statistikk fra Home Office, gjeldende for 2001 (Barclay et al, 2003). Nils Christies tall i boka **Kriminalitetskontroll som industri** viser til sammenligning at USA hadde 709 fanger pr. 100.000 innbyggere i 1999, Canada 129, og Russland 685 (Christie, 2000 a). For mitt formål er ikke disse forskjellene av praktisk interesse, ettersom jeg først og fremst er opptatt av de mer generelle trender.

Sedelighetsdømte i Canada er unntatt fra de generelle bestemmelsene om prøveløslatelse, bare unntaksvis kan de løslates på prøve tidligere enn 2/3 tid. Betingelsene for løslatelse på 2/3 tid er at de under soningen har deltatt i foreskrevne behandlingsprogrammer, vanligvis "Cognitive Skills Training", og mot slutten av soningen tilpassede behandlingsprogrammer for seksuelle overgripere. I prøveperioden fortsetter ofte behandlingen i egne polikliniske opplegg for overgripere. Alle behandlingstkostnader dekkes av det offentlige.

Sedelighetsovergripere med føderale dommer regnes blant de farlige forbryterne, sammen med personer som soner for alvorlige volds- og narkotikalovbrudd. Vurderingen av farlighetsgrad gjøres av domstolene, i praksis er det ofte slik at sakenes offentlige publisitet influerer på farlighetsvurderingen; også spørsmålet om prøveløslatelse er påvirket av slike forhold. Ofrene i overgrepssaker har en selvstendig rettslig stilling, ved at de har tilgang til sakens dokumenter: De har krav på å bli informert om soningsgjennomføringen, og de har krav på å bli hørt når betingelsene i forbindelse med løslatelse skal fastsettes. I tillegg har naboer til løslatte overgripere krav på å bli informert, og de kan legge ned protest mot valg av bosted.

Det som særpreger det føderale fengselsvesenet er sammenkoblingen av straff og behandling. Målsettingen er å gjøre straffen målrettet og effektiv, dvs. å sørge for at straffegjennomføringen bidrar til å redusere tilbakefallsfaren, og øke den offentlige sikkerhet. Dette skjer gjennom tilrettelagte tilbud hvor særlig behandling og undervisning står sentralt. Soningen som sådan blir ikke tillagt behandlende eller rehabiliterende virkning, det er de spesialtilpassede tilbudene som har denne funksjonen. En bærebjelke i rehabiliteringen er det tidligere nevnte "Cognitive Skills Training" (CGS); et pedagogisk behandlingsopplegg med vekt på samspillet mellom tenkning og atferd²²⁷. Den dømte skal hjelpes til å få innsikt i hvordan uhensiktsmessig tenkning fører ham inn i kriminelle handlinger. Ved å lære nye tenkemåter skal han kunne identifisere risikosituasjoner, og derved bli i stand til å velge mer konstruktive handlemåter.

---

²²⁷ Behandlingsideologien i Cognitive Skills Training er beskrevet av en av rettighetshaverne i heftet **Intervention in corrections: Is cognitive programming an answer or just a passing fashion** (Porporino, 1995). I dette dokumentet redegjøres for prinsippene i cognitive Skills slik det er lagt opp i det canadiske fengselsvesenet. T3 Associates er et privat firma som har solgt programmet til fengselsvesenet, og som gjennom copyright-bestemmelser har sørget for at et omfattende og detaljert undervisningsopplegg blir gjennomført i henhold til læremateriell og manualer.

Et kritisk spørsmål som kan stilles til denne tenkningen, er om ikke det skulle skille mellom straff og behandling som prinsipielt er innebygd i premissene for CGS i praksis er mer utydelig. I rapporten **Time to think** fra Ross og Fabiano, ser det ut til at fengslet slett ikke er noe onde, men tvert imot en positiv mulighet: Fengselsstraffen gir tid til å tenke, og tid til å nå lovbrøtterne med gode behandlingsprogrammer (Ross & Fabiano, 1985). Lovbrøtterne får altså et nytt og bedre grunnlag for å klare seg i samfunnet, noe de ville gått glipp av uten fengslet. Samtidig understrekes at de som har gjort noe galt, bør få sin straff²²⁸. Dette minner om den gamle behandlingssideologien i Norge – jeg kommer tilbake til den i kap. 6.7. Men dersom gode behandlingstilbud under soningen bidrar til å svekke det ubehag bruken av fengselsstraff er forbundet med, kan det være en fare for at fengselsstraffen gis ny legitimitet, og dermed også økt bruk.

Om man tar på alvor de premisser som ligger til grunn for behandlingstilbudene for seksuelle overgrepere i Canada, er det neppe tvil om at disse tiltakene gir hjelp til endret atferd²²⁹. Det betyr at overgriperne også på det personlige plan har en gevinst av å delta i behandling, ettersom deres handlinger i tillegg til å skade andre forårsaker lidelser hos dem selv. Verdien av denne hjelpen bør ikke undervurderes, og må klinge med når de kritiske innvendinger mot behandlingstenkningen blir fremført.

4.6.2. Behandlingsprogrammer i Minnesota, USA

Mens Canada har et eget føderalt fengselssystem er USAs delstater langt på vei autonome i kriminalpolitikken. Det er derfor ikke mulig å lage en felles beskrivelse av det amerikanske fengselsvesenet. Under mine studieopphold har jeg først og fremst vært i staten Minnesota og besøkt anstalter i området rundt Minneapolis. Det som særpreger denne staten er muligheten til å idømme behandling i stedet for fengselsstraff, både i sedelighetssaker og andre typer saker. Overgrepssaker med strafferammer på opptil 30 og 40 år gir mulighet til å velge behandling som alternativ til straff, men intensjonen er ikke å lette straffegjennomføringen for den dømte. Behandlingen forutsettes å skulle være like tøff som fengselssoningen. Oftest er

---

²²⁸ Kristin Skjørten har gått gjennom denne rapporten, og konkluderer med at tenkningen i ”Cognitive Skills Training” fremhever bruk av fengselsstraff som meningsfullt dersom fengsel kombineres med CGS, men at det er meningsløst uten (Skjørten, 1997).

behandlingen kombinert med tilsyn og meldeplikt, men slett ikke alltid, og slett ikke alltid for hele den tiden dommen lyder på. Brudd på vilkårene fører til at straffen må sones i sin helhet.

Det som særlig er typisk for USA er kravet om offentlighet rundt sedelighetssakene. Løslatte overgripere får vanligvis publisert sine navn i områder hvor de tenker å bosette seg – og for å unngå erstatningsansvar må boligselgere informere om at det bor sedelighetsdømte i nabolaget. I likhet med Canada vil medieomtale kunne påvirke både reaksjonsform og straffenivå. Ofrene har likeledes definert en egen og selvstendig rettsstilling, deres syn skal høres i forbindelse med straffegjennomføringen.

Straffesystemet er karakterisert av et stort mangfold i reaksjonsformer, fra strenge soningsregimer i High-security Institutions til åpen soning, eller behandling som alternativ til straff. Mellom disse ytterpunktene finnes kombinerte opplegg, ofte med behandling under soningen, eller kanskje at siste del av soningen skjer i såkalte ”Half-way Houses”²³⁰ hvor de dømte arbeider ute på dagtid og deltar i behandling på ettermiddags- og kveldstid. I mange tilfeller gis det tilbud om behandling i fengslet, og da uten spesielle lettelser i soningsvilkårene. Motivasjonen for å delta i slike opplegg kan ligge i et selvstendig ønske om å bearbeide et problem, eller det kan være et forsøk på å bedre situasjonen med tanke på tiden etter løslatelse. Sedelighetsovergripere som har gått i behandling har større muligheter til å bli integrert i det sivile samfunn etter endt straff.

Straffesystemet er preget av at dommerne i dette landet har stor makt. Det kan derfor være betydelige variasjoner i reaksjonsformer selv innenfor små geografiske områder. For å kunne knytte et behandlingsopplegg til straffegjennomføringen er det nødvendig at dommeren har tro på opplegget – det finnes ingen sentrale retningslinjer som pålegger dommeren å gi den dømte tilbud om behandling. Deltagelse i behandling har økonomiske konsekvenser; den som ikke soner i fengsel må dekke alle kostnader selv. Nokså vanlig er at behandlingskostnadene kommer opp i 100.000 kroner eller mer pr. år, dette er likevel mindre belastende enn en fengselssoning som ofte ender med økonomisk og sosial ruin.

Nesten alle behandlingsprogrammer bygger på kognitive atferdsteorier, og her er situasjonen den samme som i Canada. Fra én side sett er valget av de kognitive atferdsteoriene

---

²²⁹ Se for eksempel kap. 4.7.1. og 4.7.2.

overraskende, særlig på bakgrunn av at psykoanalysen og de psykodynamiske behandlingsoppleggene sto sterkt i det amerikanske samfunnet så sent som mot slutten av 1970-tallet. Ikke minst muligheten til å måle behandlingsresultater er imidlertid en viktig årsak til metodevalget, sammen med at diagnoseverktøyet DSM-III, i dag DSM-IV-TR, etter hvert har kommet til å få en dominerende posisjon innenfor de psykiatriske fagmiljøene²³¹. Som ellers i det amerikanske samfunnet har sterke økonomiske interesser influert også på de faglige prioriteringene, og bidratt til at de kognitive atferdsteoriene med sine veldefinerte måleredskaper og systematiske behandlingsmanualer har fått en slik dominerende posisjon.

Behandlingstilbudene er sterkt atferdsfokusert. Overgriperne skal lære å oppføre seg ordentlig, dvs. de skal bli i stand til å styre sin seksualdrift. Hensynet til den offentlige sikkerhet er hovedbegrunnelsen for å bruke ressurser på å behandle personer som ellers skulle vært henvist til innelåsning og strenge soningsvilkår²³². Etter hvert har det kommet til erstatningsrettslige betraktninger; i dag frykter myndighetene erstatningssaker som følge av at det vil kunne påvises sammenhenger mellom manglende behandlingstilbud og konkrete overgrep. Både overgripere og ofre kan tenkes å reise krav om erstatning på et slikt grunnlag.

De fleste større fengselsanstalter i Minnesota har egne programmer for seksuelle overgripere, finansiert av det offentlige. I tillegg er det et stort antall polikliniske tilbud knyttet til private og offentlige institusjoner – her betaler deltagerne kostnadene selv. Også institusjoner underlagt rettspsykiatrien har tilbud om behandling, da dreier det seg gjerne om særlig farlige overgripere med mentale lidelser. I de rettspsykiatriske institusjonene kan straffen være tidsbestemt, i slike tilfeller treffer de behandlingsansvarlige beslutning vedrørende løslatelse, i mer sjeldne tilfeller avgjøres det av en dommer eller jury.

---

²³⁰ Dette tilsvarer de norske frigangshjemmene eller lignende anstalter for åpen soning.

²³¹ Som nevnt bl.a. i kap. 2.5. er dette det mest brukte psykiatriske diagnoseverktøyet i USA, etter hvert har det også fått stor internasjonal utbredelse. Forkortelsene står for Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, fourth edition, Text Revision. Manualen utgis av American Psychiatric Association, og revideres med jevne mellomrom (American Psychiatric Association, 2002).

²³² De liberale vinder som gikk over det politiske landskapet i USA på 60- og 70-tallet medvirket til at det ble mulig å tenke i retning av alternativer til straff også for personer med et til dels alvorlig kriminelt rulleblad. Siden 1980-tallet har imidlertid kriminalpolitikken svingt i retning av krav om stadig tøffere straffereaksjoner; og nå er det ikke mulig å få gjennomslag for andre argumenter enn rene sikkerhetsbetraktninger.

4.6.3. Konfrontasjon og ansvarliggjøring

Både i Canada og USA legges det vekt på ansvarlighetsaspektet, noe som i og for seg er en konsekvens av valget av de kognitive atferdsmodeller i behandlingen. Ansvar har både en atferdsmessig og en kognitiv side – gjennom den terapeutiske prosess skal overgriperen gjøres i stand til å ta på seg ansvaret for overgrepene, deretter skal han gjennom ord og handling vise at han ikke klandrer sine ofre eller inviterer til skylddeling. Terapien er til tider svært konfronterende, det innebærer at terapeuten retter fokus mot selvmotsigelser, mulige løgner osv. Terapeuter jeg har snakket med sier at overgripere lyver hele tiden, derfor gjelder det å være på vakt.

Innenfor de kognitive atferdsteoriene mener man at innsikt og erkjennelse oppstår som følge av tenkning, og at dette kan læres. Likeledes at følelser kan endres når tenkningen endres. De emosjonelle forutsetningene for ny innsikt og erkjennelse tillegges mindre vekt enn for eksempel i psykodynamisk orientert behandling. Det betyr at terapien kan være konfronterende allerede fra starten av.

Særlig i USA, men også i Canada, er terapiens fokus ofrene og den offentlige sikkerhet. Terapeutene blir en slags sikkerhetsagenter på myndighetenes vegne; det innebærer at deres holdning til overgriperne også farges av de målsettinger de skal medvirke til å realisere. Mens det i terapeutiske relasjoner ellers er klientens interesser og velbefinnende som står i fokus, er det her de menneskene som kan komme til å bli utsatt for klientens handlinger. Det ville være rart om dette ikke påvirket terapeutenes holdninger – og kanskje er ett av resultatene terapiens markerte preg av konfrontasjon.

I Nord-Amerika som i resten av verden er det lønnsomt for overgripere å lyve og vri seg unna ansvaret for det de har gjort. Både terapeutisk og etisk er det likevel et spørsmål hvilke følger det får å møte klienten med grunnleggende mistro. Behovet for å holde fast på de faktiske realiteter kan fort bli en maktkamp om den rette virkelighetsforståelse. Da er risikoen til stede for at klienten påføres en skam som gjør det umulig for ham å ha tillit til at terapeuten respekterer ham eller vil ham vel. Det finnes imidlertid alternativer til den skamfremkallende konfrontasjon. En åpen, ærlig og undersøkende samtale gir klient og terapeut i fellesskap mulighet til å etterspørre tolkningsmåter som også representerer alternativer til klientens

forståelse. Hvis dette skjer på en måte som lar klienten beholde sin verdighet, kan det godt hende at konfrontasjoner har noe for seg. Under alle omstendigheter er det ikke til å komme bort fra at sannheten har en grunnleggende plass i all terapi med overgripere.

Mine erfaringer fra Minnesota og Canada er at konfrontasjonene i praksis foregår på svært forskjellige måter i de forskjellige behandlingsinstitusjonene. Det synes å være en avgjort forskjell mellom de prinsipielle utsagn – for eksempel når terapeutene presenterer sine opplegg for myndigheter og mulige finansieringskilder – og den praktiske virkelighet. Jeg har møtt terapeuter som på det verbale plan har profilert autoritære holdninger, men som i terapirommet har vist betydelige evner til å føre en tillitsskapende samtale. Det har ikke vært mulig å observere forutsigelige forskjeller mellom ulike typer av behandlingstilbud, slik at fengslenes behandlingsavdelinger eksempelvis skulle være annerledes enn privatpraktiserende psykologers. Heller ikke synes jeg det er avgjørende forskjeller mellom Minnesota og Canada, enda de strukturelle forskjellene her er betydelige. Den nord-amerikanske retorikken omkring betydningen av å være tydelig og konfronterende i terapien, er antagelig myntet på offentligheten og politikerne mer enn på kolleger innen fagfeltet.

Spenningen mellom de prinsipielle utsagn myntet på myndigheter, offentlighet og finansielle kilder på den ene siden, og den praktiske, kliniske virkelighet på den andre avspeiler imidlertid et dilemma i terapiforståelsen innenfor den kognitive tenkningen. Kognitiv atferdsteori er langt på vei en pedagogisk læringsteori, det betyr bl.a. at overgripere vanligvis ikke er å anse som syke i psykologisk forstand. Det er en oppfatning som byr på mange fordeler. Men forståelsen av normalitet er preget av viktige forbehold. I artikkelen **Intervention in corrections: Is cognitive programming an answer or just a passing fashion?** (Porporino, 1995) tegner Frank J. Porporino et bilde av lovbrøtere som impulsstyrte, egosentriske, korttenkte, kaotiske og lite løsningsorienterte – dvs. en gruppe mennesker som er svært forskjellig fra oss andre. Om lovbrøterne ikke er syke, er de altså nokså avvikende. Porporino er en av rettighetshaverne til programkonseptet ”Cognitive Skills Training”. Det er derfor grunn til å tro at hans tenkning langt på vei er uttrykk for den menneskefortåelse kognitiv atferdstenkning er preget av²³³.

---

²³³ Kristin Skjørten stiller seg kritisk til de stereotypiserende og tunge karakteristikene Porporino gir av lovbrøtere (Skjørten, 1997). Samtidig påviser hun at Porporino tidligere har skrevet langt mer nyansert og åpent,

Denne menneskeforståelsen reiser mange spørsmål, ikke minst kan den problematiseres ut fra den forskjellighet informantene i mitt materiale viser. I terapeutisk forstand er det imidlertid et annet problem som er like viktig, det gjelder oppfatningen av seksuelle overgrep som uttrykk for en kronisk og lite foranderlig tilstand²³⁴. Kognitiv atferdsterapi har som mål å forandre denne tilstandens ytre symptomer – konkretiser gjennom atferdsendring, men er lite opptatt av å gjøre noe med de underliggende årsaker. Når en slik atferdsfokuset terapi plasseres innenfor rettsapparatets rammer, oppstår faren for at terapien blir et ledd i samfunnets disiplinering av forbrytere, i stedet for å være et gode med den behandlingstrengendes egen velferd som et selvstendig mål. Jeg vet ikke nok om situasjonen i USA og Canada til å si om dette kan ha skjedd der, men spørsmålet må i alle fall stilles.

4.6.4. Terapi som alternativ til straff

De canadiske behandlingsprogrammene startet på 1970-tallet som frivillige tilbud uten løfte om noen form for soningsmessig gevinst. Tvert imot ble det overfor deltagerne antydning at de kunne komme til å oppleve økt smerte og tyngre soning som følge av de prosesser behandlingen førte med seg. Først da terapitilbudene hadde fått et visst omfang ble det innført en kobling mellom terapi og soningsvilkår, og da ved at prøveløslatelse på 2/3 tid ble koblet sammen med et krav om at de sedelighetsdømte måtte ha gjennomført ”sex offender treatment” under soningen. I praksis medførte behandlingsprogrammene en skjerping av soningsvilkårene, ettersom ordningen med løslatelse etter 2/3 tid tidligere hadde vært automatisk. I Canada er det ikke mulig å dømmes til behandling som alternativ til soning.

I USA kan deltagelse i behandling – under bestemte forutsetninger – kvalifisere til fritak fra ordinær fengselssoning. Verken fengselsmyndigheter eller klinisk personale bekrefter at denne adgangen har ført til noen strøm av sedelighetsforbrytere som melder seg til behandling for å slippe fengselsstraff. Lite tyder på at behandling oppfattes som en lettvinnt måte å slippe unna fengselsstraff på.

---

og at det må ha skjedd endringer i hans oppfatning i de 10 årene som har gått mellom de to artiklene hun har sett på.

²³⁴ Jfr. fremstillingen i kap. 4.2.1.

Både staten Minnesota og Canada ser på sedelighetsdømte som en gruppe det er vanskelig å motivere for behandling. Til tross for metodeproblemene ved behandlingsevaluering er det i forskningsavdelingen i det canadiske fengselsdepartementet en klar oppfatning om at behandling bidrar til redusert tilbakefall; særlig blir de kombinerte oppleggene ansett å være virkningsfulle. De kombinerte oppleggene består av flere elementer, så som ”Cognitive Skills Training”, ”Sex Offender Treatment”, ulike voldsprogrammer, rusprogrammer osv. Hvert element utgjør gjerne 3 måneders behandling. Arbeidsformen er hovedsakelig gruppeterapi, noen ganger kombinert med individualterapi.

Ettersom det i USA er opp til lokale dommere å avgjøre spørsmålet om straff eller behandling har myndighetene ingen enhetlig oppfatning av behandlingstiltakenes effekt. Synet på behandling er nok preget av en viss frykt for å gi signaler om kriminalpolitisk ettergivenhet, på den andre siden er det også et behov for å gardere seg mot kritikk for å nøle med å sette i verk relevante, preventive tiltak. Behandling som alternativ til straff blir sett på som et relevant, preventivt tiltak. Når nettopp USA med sin konservative rettstradisjon etablerer slike ordninger, sier det noe om hvilken status behandling faktisk har, men også noe om en vilje til å ta i bruk radikale virkemidler for å løse påtrengende problemer.

Dersom behandling hadde fremstått som en lettere måte å sone på, ville spørsmålet om straff versus behandling vært et prinsippsspørsmål om frivillighetsaspektet i behandlingen. I USA er ikke det situasjonen. Derimot er Canada med sine bestemmelser om prøveløslatelse mye nærmere en problemstilling der frivilligheten kan trekkes i tvil. I fengselsdepartementet fikk jeg opplyst at størstedelen av de sedelighetsdømte med føderale dommer valgte behandling, og det er oppsiktsvekkende, fordi sedelighetsdømte gjennomgående er lite motivert for behandling. Så hvorfor denne behandlingsmotivasjon? Det kan tenkes at tilretteleggingen fungerer annerledes, ikke minst fordi alle føderale fanger forutsettes å delta i et behandlingsopplegg under soningen. Stigmatiseringen er m.a.o. mindre.

Fra et terapeutisk synspunkt er det godt mulig at tvang både er en hensiktsmessig og relevant motivasjonsfaktor. Etisk er spørsmålet vanskeligere, dette kommer jeg tilbake til i kap. 5.2, her vil jeg bare påpeke at den behandlingsmotivasjon som ser ut til å oppstå i forlengelsen av Canadas utgave av tvangsbegrepet, åpenbart har betydning for fremtidige overgrepsofre – ved at tilbakefallsrisikoen reduseres, og dermed de menneskelige lidelser som følger av slike

overgrep. Fordi Canada har en samlet nasjonal strategi for sine behandlingstiltak er disse antagelig mer effektive enn de mer spredte amerikanske tiltakene. Kanskje er det av hensyn til ofrenes lidelser riktig å gjøre denne forsiktige innskrenkningen i overgripernes valgfrihet, i alle fall så lenge beslutningen vedrørende deltagelse i behandling tas av de straffedømte selv?

I forlengelsen av spørsmålet om om terapi som alternativ til straff melder spørsmålet seg om terapien som en mulig legitimering for bruken av straff. Når alle føderale fanger i Canada får tilbud om behandling i løpet av soningen, kan det tenkes at selve soningen etter hvert fremstår som et gode, i den forstand at mennesker dermed får mulighet til å arbeide med problemer de ellers ikke ville fått hjelp til. I så fall vil det ubehag bruken av straff fører med seg kunne bli dempet, noe vi også så tendenser til under behandlingsideologiens glanstid i Norge²³⁵. Ingen av de jeg har hatt kontakt med i fengselsdepartementet eller ved de enkelte anstalter ga uttrykk for slike synspunkter, men risikoen er trolig til stede i et land med så sterke humanistiske tradisjoner og velutbygd behandlingssystem som Canada.

4.7. Måling av behandlingsresultater

Siden seksuelle overgrep ikke svarer til noen etablert medisinsk diagnose kan det være vanskelig å finne egnede kriterier for vellykket behandling – dvs. kriterier som både gir et relevant bilde av behandlingen og samtidig gjør det mulig å sammenligne forskningsresultater fra ulike behandlingsopplegg. Både i Norge og internasjonalt er det vanligvis myndighetene som finansierer og iverksetter behandling av overgripere, begrunnelsen for å bruke offentlige midler på slike tiltak er gjerne ønsker om å redusere de lidelser seksuelle overgrep er årsak til. Også overgripernes behov for behandling og atferdsendring tillegges vekt. En slik ressursbruk forutsetter at behandlingen viser resultater. I det følgende skal vi se på faktorer som indikerer risiko for tilbakefall, og deretter reise spørsmålet om effekten av behandling av overgripere.

---

²³⁵ Dette temaet har vært gjenstand for bred og grundig drøfting blant norske kriminologer, blant de mest sentrale bidragsyterne kan nevnes Thomas Mathiesen, se for eksempel kapitlet "Kan fengsel forsvares – med rehabilitering?" s.47-80 i boka **Kan fengsel forsvares** (Mathiesen, 1995).

4.7.1. Faktorer som indikerer risiko for tilbakefall

Behandling av seksuelle overgripere evalueres i stor grad gjennom undersøkelser som måler tilbakefall – eller residiv. Et problem med slike målinger er at definisjonen på residiv varierer mellom ulike undersøkelser. Det finnes heller ikke sikre tall for normalt, forventet tilbakefall hos ubehandlede overgripere. En annen vanskelighet er mørketallene som etter alt å dømme er store; seksuelle overgrep er jo både straffbare handlinger og dessuten belagt med sterke moralske sanksjoner.

I stedet for å sammenligne residivtall mellom behandlede og ubehandlede overgripere kan det være hensiktsmessig å fokusere på delmål i behandlingen, særlig på faktorer som antas å ha betydning for behandlingsutfallet. Forskning og klinisk arbeid innenfor feltet fokuserer ofte på faktorer som indikerer risiko for tilbakefall. Slike faktorer lar seg identifisere av den enkelte terapeut, og gir vesentlig informasjon om utviklingen i det konkrete behandlingsforløp. I det følgende skal vi se på en av de store internasjonale undersøkelsene om slike risikofaktorer; nettopp denne er valgt fordi den presenterer faktorer som vektlegges av svært mange klinikere og forskere – kanskje et flertall av dem.

I studien **Predictor of sexual offender recidivism: A meta-analysis** fra 1996 har forskerne R.K. Hanson og M.T. Bussière fra forskningsavdelingen i det canadiske fengselsdepartementet gjennomgått et større antall artikler og publikasjoner fra ialt 6 land med henblikk på å analysere faktorer som kan predikere tilbakefall for personer som er dømt for seksuelle overgrep (Hanson & Bussière, 1996). Studien omfatter tilsammen 87 forskningsrapporter, både publiserte og upubliserte. 28.972 straffedømte overgripere inngår i materialet. Hovedtyngden av forskningsrapporter kommer fra Canada, USA og England, et mindre antall fra Australia, Danmark og Norge. Rapportene er systematisert og bearbeidet med sikte på statistisk analyse, og det er brukt kriterier som gjør det mulig å kombinere informasjon fra ulike undersøkelser.

3 typer residiv omfattes av studien: Tilbakefall til seksuelle overgrep, tilbakefall til ikke-seksuelle, voldelige handlinger, tilbakefall til en hvilken som helst kriminell handling. Kriteriet for residiv er i alle 3 tilfeller ny domfellelse, og det er ikke satt tidsbegrensning. Formålet har vært å identifisere faktorer som kan predikere risiko for fremtidige seksuelle overgrep. Studien opererer med 2 hovedtyper av risikofaktorer: **Dynamiske faktorer** er

forhold som kan endres gjennom læring, påvirkning osv., og vil ofte være relatert til endringsmål i terapien. **Statiske faktorer** er uforanderlige forhold, f.eks. oppveksthistorie, demografiske forhold, traumatisering, seksuelle overgrep osv.

Studien skiller ikke mellom behandlede og ubehandlede overgripere, men peker på at tilbakefallsratene generelt er lave for seksuelle overgrep. En gjennomsnittlig oppfølging på 4-5 år etter domfellelse gir 13,4 % residiv for alle kategorier overgripere. Tilsvarende tall fra en norsk undersøkelse publisert av B.Grünfeld og K.Noreik i 1986 viser 12,8% for samtlige overgripere domfelt i perioden 1970-1974, ingen av dem hadde deltatt i behandling (Grünfeld & Noreik, 1986). Disse undersøkelsene viser altså at ca 87% av overgriperne ikke domfelles for nye seksuelle overgrep. Til sammenligning kan nevnes at Justisdepartementet regner med en gjennomsnittlig tilbakefallsprosent for fengselsinnsatte i Norge på mer enn 60 %, alle lovbrudd tatt i betraktning, se Stortingsmelding nr. 27, 1997-98: **Om kriminalomsorgen**, s.22-25 (Justisdepartementet, 1998). I et slikt lys er residivtallene for seksuelle overgripere lave, det er likevel grunn til å påpeke den betydelige usikkerhet de er beheftet med.

Hvilke faktorer er det så som predikerer tilbakefall? Følgende forhold blir identifisert:

1. **Overgriperens alder.** Jo yngre overgriperen er ved første gangs domfellelse jo større er faren for nye overgrep. Dette står i strid med funnene i Grünfelds og Noreiks undersøkelse, som konkluderer med at seksuelle overgrep begått av unge mennesker under 20 år oftest er engangshendelser.
2. **Tidligere seksuelle overgrep.** Ikke overraskende blir det påpekt at jo flere domfellelser som foreligger for seksuelle overgrep, jo større er risikoen for nye overgrep.
3. **Ekteskapelig status.** Ugifte overgripere har høyere residivtall enn gifte.
4. **Forholdet til offeret.** De som forgriper seg mot fremmede personer har en forholdsvis høy risiko for nye overgrep. Omvendt er risikoen mindre for nye overgrep jo nærmere relasjonene er mellom offer og overgriper. Unntaket er incest-overgripere, som utgjør en egen problematikk.
5. **Seksuell preferanse for barn.** Dette er en høyrisikogruppe for residiv, identifisert ved fallometriske tester, dvs. tester som måler seksuell respons på ulike stimuli. Det er her vi finner de såkalte «pedofile» overgriperne.
6. **Overgrep rettet mot gutter.** Residivratene for denne kategorien er høyere enn de generelle tallene for seksuelle overgripere. I tillegg til å ha begått seksuelle overgrep mot gutter identifiseres denne gruppen også av fallometriske tester som viser seksuell preferanse for gutter, men utslagene er mindre enn for de som viser seksuell preferanse for barn.
7. **Avvikende seksuell orientering.** Dette identifiseres med MMPI Masculinity-Feminity scale, og viser signifikant høyere residivrater enn gjennomsnittet. Det samme gjelder identifisering gjennom MMPI Paranoia scale.

8. **Psykopatisk/antisosial personlighetstype.** Denne gruppen overgripere hadde høyere residivrater enn andre overgripere.
9. **Voldtektsovergripere.** Denne gruppen overgripere hadde også høyere residivrater enn andre overgripere.
10. **Kombinasjonsfaktorer:** Kombinasjonen av å være ung, ugift og tilhørende en etnisk minoritetsgruppe viser seg å ha en viss forhøyende virkning i forhold til residivrisiko.

Studien har videre fokusert på faktorer som tradisjonelt er blitt antatt å kunne predikere overgrepetsrisiko. Noe overraskende konkluderer den med at en rekke av disse viser dårlig korrelasjon. Det dreier seg særlig om følgende faktorer:

Generelle familieproblemer. Det er blitt antatt at problematiske familie- og oppvekstforhold kan forbindes med seksuelle overgrep, men det finnes ingen statistiske belegg for at dette predikerer høyere risiko for residiv.

Tidligere kriminell historie. Ikke-seksuell, voldelig kriminalitet og ikke-voldelig kriminalitet kan ikke forbindes med residiv-risiko på en statistisk signifikant måte. Riktig nok er det et betydelig antall seksuelle overgripere som også inkluderer annen kriminalitet i sin historie, men dette øker ikke residiv-risikoen.

Psykisk utviklingshemning. Diagnoser med relasjon til ulike former for psykisk utviklingshemning viser bare en ubetydlig økning for seksuelle overgrep.

Dynamiske faktorer såsom sinne, lav selvfølelse, lite empati med offeret osv. blir av klinikere satt i sammenheng med risiko for seksuelle overgrep. Det samme gjelder depresjon, svak sosial mestringsevne og pessimistisk livsholdning. Studien viser at slike faktorer har dårlig korrelasjon med tilbakefallsrisiko. At en overgriper eksempelvis er deprimert når han begår overgrep, betyr ikke at depresjonen er årsak til overgrepet.

Flere av undersøkelsene som inngår i studien peker på at manglende behandlingsmotivasjon predikerer tilbakefallsrisiko. Derimot viser det seg at såkalt «klinisk skjønn», dvs. en helhetsvurdering av tilbakefallsrisikoen ut fra behandlerens oppfatning og tolkning av situasjonen, gir usikker forutsigelse. En hovedkonklusjon er at det ikke lar seg gjøre å identifisere dynamiske faktorer som gir sikker prediksjon om tilbakefallsrisikoen, derimot finnes det flere statiske, uforanderlige faktorer som gir bra forutsigelse. I behandling er det først og fremst de dynamiske faktorer som er gjenstand for bearbeidelse og endring. Betyr så det at studien gir belegg for å si at behandling ikke virker?

En slik konklusjon ligger ikke i materialet. For det første er det fokusert på risikofaktorer og ikke behandlingsresultater. Forutsigelse av tilbakefallsrisiko krever signifikans med hensyn til sammenheng mellom risikofaktorer og faktisk atferd. Forekomsten av bestemte risikofaktorer må altså gi en tilsvarende sannsynlighet for at tilbakefall vil skje. For det andre er det ikke skilt mellom behandlede og ubehandlede overgripere. Endelig behøver det ikke å være sammenheng mellom statistisk signifikante risikofaktorer, og faktorer som i enkeltsaker viser

seg å ha betydning for atferden. Statistiske sammenhenger gir generell men ikke individuell prediksjon.

Derimot identifiserer studien faktorer som under bestemte omstendigheter kan forbindes med fare for overgrep. Kunnskap om slike faktorer er nyttig for eksempel ved etablering av nasjonale strategier, men behøver ikke å være egnet ved valg av konkrete, lokale behandlingsopplegg.

4.7.2. Virker behandling?

Furby og medarbeidere hører til en gruppe forskere som er skeptisk til alle former for behandling av seksuelle overgripere, særlig gjelder dette opplegg som bygger på ulike former for samtaleterapi (Furby, Einrott & Blackshaw, 1989). Becker og medarbeidere sier derimot at *”...seksuelle overgripere kan behandles, og behandlingsprogram som er påviselig effektive er tilgjengelig”* (Becker, Kaplan & Kavoussi, 1988).

Klinikerne Marshall og Pithers uttaler bl.a.:

I lys av den katastrofe det er for dem som blir ofre for overgripernes tilbakefall har vi en moralsk forpliktelse til å gi behandling til så mange klienter som mulig. Overgripere som begår nye overgrep vil som oftest forgripe seg på mange ofre, derfor vil redusert tilbakefallet hos bare én eneste overgriper føre til betydelig reduksjon av menneskelig lidelse (Marshall & Pithers, 1994).

I en artikkel i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab i 1996 har Beth Grothe Nielsen gått gjennom erfaringene med den canadiske behandlingsmodellen (Nielsen, 1996). Hennes konklusjon er at de behandlingsresultater som er fremlagt dokumenterer god effekt, ikke minst ved at de fører til redusert tilbakefall.

Flere forskningsrapporter anfører at behandlingseffekt kan være knyttet til type behandlingsopplegg såvel som til type overgrep²³⁶. Ikke overraskende blir det pekt på at effekten er størst det første året etter avsluttet behandling, og at den avtar med økende antall år. Dette er en viktig årsak til det føderale canadiske fengselsvesenet gjennomfører behandling for overgripere først mot slutten av soningen. Videre ser det ut til at overgripere som

---

²³⁶ Jfr. Svein Mossiges gjennomgang av de viktigste forskningsrapportene fra USA og Canada vedrørende tilbakefall (Mossige, 1997).

foretrekker gutter (før-pubertet) har dårligere prognoser enn overgripere som har forbrutt seg mot jenter. Det er også en antagelse at voldtektsovergripere (fremmed offer) er mindre tilgjengelig for terapi enn andre kategorier overgripere. Her er det overensstemmelse med funnene fra meta-undersøkelsen **Predictors of sexual offender recidivism** (Hanson & Bussière, 1996), hvor det påpekes at de nevnte overgrepstilfeller er assosiert med forhøyet tilbakefallsrisiko.

I en forskningsrapport fra 1996 har Kelly Blanchette gått gjennom et større antall artikler og rapporter som tar for seg utredning, behandling og tilbakefall hos seksuelle overgripere (Blanchette, 1996). Blanchette peker på at seksuelle overgripere viser store forskjeller med hensyn til personlighetstype, seksuell preferanse, typer av overgrep, tilbakefallsrisiko og kriminell historie.

Kognitiv terapi og atferdsterapi blir i Blanchettes rapport fremhevet som særlig effektivt. Det pekes videre på at en kombinasjon av flere typer behandlingsopplegg synes å ha god effekt. Overgripere antas å ha en sammensatt kriminell problematikk hvor seksuelle overgrep inngår som ett av flere elementer. Noen overgripere har dårlig impuls kontroll, andre lider av det som kalles kognitive forstyrrelser – dvs. en type uhensiktsmessig tenkning som særlig kjennetegnes ved at overgriperatferden forsvares og rettfærdiggjøres. Fordi seksuelle overgrep ofte er en del av et handlingsmønster som karakteriseres av bredspektrede problemer, kreves det tilsvarende bredspektrede behandlingstilbud, påpeker Blanchette. Ved å kombinere ulike behandlingstilbud kan det være mulig å oppnå en kombinasjonseffekt som fanger opp denne sammensatte problematikken, det kan dreie seg om behandling for rusproblemer, voldsproblemer eller andre forhold.

Når det gjelder **biomedisinsk behandling** viser Blanchettes rapport at hormonell behandling gir tildels god effekt, særlig i kombinasjon med gruppeterapi eller individuell samtalerapi. Psyko-kirurgi, dvs. operative inngrep i hjernen, er ikke evaluert, da slik behandling ikke inngår i canadiske behandlingsopplegg. Det samme gjelder fysisk kastrasjon, altså fjerning av testiklene.

I 1998 ble organisasjonen The International Association for the Treatment of Sexual Offenders (IATSO) stiftet, dette er en internasjonal organisasjon for klinikere og forskere,

med formål å fremme forskning og behandling av seksuelle overgripere. På de to verdenskongressene i Wien 2002 (Ehere & Pfäfflin, 2002) og Athen 2004 (Giotakos, Eher & Pfäfflin, 2004) ble det lagt frem en rekke forskningsrapporter fra igangværende behandlings- og forskningsprosjekter internasjonalt, særlig i USA, Canada, England, Tyskland, Østerrike og Hellas²³⁷. Hovedtyngden av rapportene handlet om problemstillinger av forskningsmessig og terapeutisk karakter, det var lite fokus på spørsmålet ”virker behandling”. Både blant forskere og klinikere er det enighet om at behandling virker, dette er nok hovedårsaken til at spørsmålet ikke er blitt gjenstand for eksplisitt drøfting under konferansene.

Forskningsrapporter jeg har henvist til i det foregående synes å vise at kognitiv atferdsterapi er den mest egnede behandlingsformen for seksuelle overgripere. Samtidig har hovedtyngden av denne forskningen sin opprinnelse i USA og Canada, hvor nettopp kognitiv atferdsterapi er nokså enerådende. I fagmiljøet i IATSO er det ingen tilsvarende entydighet i oppfatningen om at kognitiv atferdsterapi er den beste terapiformen, på dette punktet er det imidlertid mulig å beskrive forskjeller mellom européiske og nordamerikanske behandlingsmiljøer. Men gruppeterapi synes å være den foretrukne arbeidsformen av de fleste, dette er det både terapeutiske og økonomiske grunner til. En av veteranene innenfor feltet, den canadiske kliniker og professoren i psykologi William Marshall, presenterte på kongressen i Wien 2002 et materiale som viser at terapeutens person faktisk ser ut til å være den viktigste faktoren i en vellykket terapi (Marshall, 2002) – dette kommer jeg tilbake til i kap. 5.1.8. Marshalls funn harmonerer med Svein Mossiges observasjoner i boka **Barneovergriperen – legning eller handling** s.97-99, hvor han peker på at vellykket behandling mer enn noe annet forutsetter motivasjon og tillit til terapeuten (Mossige, 1997).

Det foreligger idag ingen forskning som gir holdepunkter for å hevde at behandlingsresultatene avhenger av omstendighetene rundt terapien, for eksempel at behandling i fengsel gir dårligere resultater enn behandling utenfor fengsel. Mossige peker likevel på at fengselsinstitusjonene kan ha rammer og forutsetninger som trekker i en antiterapeutisk retning; under soningen er det kanskje hensiktsmessig for overgripere å velge taushet om sine tilbøyeligheter, mens det i gruppeterapien er ønskelig at de skal være mest mulig åpne (s.101). Slik bidrar fengselsinstitusjonen og oppholdet bak murene til en uønsket tilbakeholdenhet. Dette bekreftes langt på vei av mine informanter, særlig var oppstarten

---

²³⁷ Den foreliggende fremstilling bygger på abstract-samlinger fra verdenskongressene i 2002 og 2004, supplert

vanskelig. Ofte måtte vi også bruke tid på å debrife deltagere som hadde hatt tunge og frustrerende opplevelser fra fengslet, først når det var gjort kunne vi komme i gang med det ”egentlige” arbeidet. Da vi flyttet terapitimene til lokaler utenfor fengslet virket det som deltagerne hadde lettere for å åpne seg. Tilleggsbelastninger ved å gå i terapi under soningen behøver likevel ikke å bety at sluttresultatet dermed blir dårligere.

Forskningsrapporter fremlagt på de internasjonale IATSO-konferansene i Wien 2002 og i Athen 2004 viser at både forskning og terapi fokuserer på langt bredere spektre av problemstillinger enn risikofaktorer og residiv hos behandlede overgripere. **W. Seablom & medarbeidere** har gjennom nesten 20 år drevet et behandlingsprosjekt for unge overgripere i Minnesota. Her har de lagt vekt på å utvikle seksualpositive holdninger, til dette er det benyttet systemisk familierapi, hermeneutikk og sammensatte behandlingsopplegg (Seablom et al, 2002). Fokus i behandlingen har særlig vært rettet mot relasjonen mellom den unge og resten av familien, familiene har derfor vært involvert i behandlingen. Så langt er resultatene lovende, men mye forskning gjenstår før endelige konklusjoner kan trekkes. **M. Dwyer** har vært opptatt av den betydning skam har for atferden til seksuelle overgripere, og hvordan temaet skam kan håndteres i terapi. Hennes målsetting er hjelpe overgripere til å bli hele mennesker (Dwyer, 2004).

Etisk og terapeutisk er det viktig at spørsmål relatert til humanitet, livskvalitet, selvforståelse osv. blir fokusert, hittil har det skjedd i liten grad. Det kan for eksempel tenkes at behandlingen ikke viser redusert residiv, men at de behandlede opplever å ha fått et bedre liv. Er slike resultater tilstrekkelige til å begrunne at terapitilbudene kan fortsette? Etter mitt skjønn ja, særlig fordi terapi i tillegg til å ha atferdsrelaterte formål også gir signaler om vilje til å ta på alvor verdier som humanitet og menneskeverd, noe jeg for øvrig kommer tilbake til i kap. 5.2.3. Et viktig innspill i så måte kommer fra fengselsinspektøren i statsfengslet i Jyderup i Danmark. I et notat om residivundersøkelser ved bruk av Cognitive Skills Training sier han²³⁸:

”Så lenge efterspørgslen efter disse kurser er stor blant vore indsatte og klienter, bør vi gennemføre kurserne, uanset hvad recidivundersøgelser siger. Det er vor forpligtelse i henhold til normalitetsprincippet at tilvejebringe samme muligheder for personlig udvikling og telegnelser af ny viden og færdigheder, som andre mennesker i samfundet har, ikke mindst

---

av mine egne konferansenotater.

²³⁸ Kilde: Notat av 05.02.97 HJE Statsfængslet i Jyderup, Fængselsinspektøren (privat arkiv).

når der er tale om færdigheder, som kan hjælpe den enkelte til at undgå bestemte former for kriminalitet”.

Etter det jeg kan se er det godt belegg for å hevde – både ut fra forskning og kliniske erfaringer – at behandling av menn som har begått seksuelle overgrep bidrar til å redusere tilbakefallsrisikoen og øke livskvaliteten for de som deltar i behandlingen. Marshalls påpekning av de ringvirkninger én eneste vellykket terapi har, sier noe om betydningen av velutbygde og gode behandlingstilbud. Enda viktigere er likevel det anliggende inspektøren i statsfengslet i Jyderup har når han peker på at behandlingen først og fremst har verdi som mulighet til bedret livskvalitet for den enkelte. Personlig og menneskelig utvikling er av større betydning enn atferdsmessige gevinster, hvor betydningsfull atferdsendringen enn måtte være.

I lignende baner ser det ut til at informantene i mitt materiale tenker. Svært få er opptatt av at behandlingen for deres egen del har hjulpet dem til å slutte å begå overgrep, derimot tror de andre overgripere trenger slik hjelp. Men de har fått et bedre liv, og det setter de i sammenheng med det de har erfart gjennom terapien. Til spørsmålet om behandling virker kan det derfor svares et ja. Enda viktigere er imidlertid om en rettsstat med humane idealer for fangebehandlingen kan la være å gi tilbud om behandling til sine innsatte. Behandlingens primære virkning er ikke atferdsendring – eller disiplinering av atferd – den er knyttet til realiseringen av livskvalitet og menneskelige verdier.

5. Terapi og etikk

I dette kapitlet skal vi drøfte etiske aspekter ved forståelsen av terapi, først og fremst med referanse til problemstillinger som er aktualisert av erfaringer fra behandling av menn som har begått seksuelle overgrep. Både i Norge og internasjonalt foregår hovedtyngden av behandlingstiltakene for overgripere innenfor rammen av et strafferettslig system. Rettssystemets rolle som iverksetter av den idømte pine innebærer at tilbud om behandling under soningen kan få som konsekvens at samme hånd i mange tilfeller både slår og leger, særlig gjelder dette når behandlingen skjer i regi av fengslene og er rettet mot den atferd straffen omfatter. Terapeutisk arbeid på slike premisser vil i særlig grad måtte være opptatt av det etiske tema autonomi, frivillighet og informert samtykke.

I fremstillingen kommer jeg inn på spørsmålet om terapi i møte opprørende eller støtende handlinger, her drøfter jeg den vegring mange terapeuter har for å ta på alvor de elementer av ondskap som i noen tilfeller kan være knyttet til overgrepshandlinger. Dette viser samtidig noen av dilemmaene ved å skulle tilby terapi for handlinger og tilstander som primært oppfattes som umoralske og uakseptable – dvs. som noe ikke-medisinsk. Behandlingens forankring i medisinske oppfatninger om sykdom og sunnhet kan gjøre det vanskelig å ta på alvor at moralske aspekter i deler av behandlingsforløpet må være i fokus, det kommer jeg inn på i avsnittet om terapeuten som etisk veileder.

Som et bakteppe for temaet terapi og etikk vil jeg i innledningen til kap. 5.1. gi en kort oversikt over viktige etiske problemstillinger innenfor medisinsk og psykologisk behandling. Hensikten er først og fremst å vise hvordan helsevesenet forstår noen av de etiske utfordringene moderne behandling aktualiserer. I den konkrete drøftingen vil jeg imidlertid bare delvis ta med meg disse eksemplene videre. Valg av problemstillinger og temaformuleringer er i stor grad preget av de pågående diskusjoner innenfor fagmiljøene for behandling av seksuelle overgripere, men ikke minst er fremstillingen preget av etiske utfordringer jeg selv har erfart som terapeut og veileder. Informantene og klientene fra gruppeterapien utgjør slik sett det vi kunne kalle undertekst i drøftingen – uten å komme direkte til orde har de levert materiale til de refleksjoner jeg prøver å sette ord på.

5.1. Verdier og menneskesyn i psykologisk behandling

De fleste helseprofesjoner har etiske standarder og retningslinjer, mest kjent er den hippokratiske legeed fra ca 400 f.Kr. Helsebegrepet hos Hippokrates er såkalt én-dimensjonalt, dvs. at helse blir forstått som fravær av sykdom. Verdens Helseorganisasjon (WHO) har et tre-dimensjonalt helsebegrep: helse er en tilstand av fullt fysisk, psykisk og sosialt velvære, ikke bare fravær av sykdom²³⁹.

Felles for Hippokrates og Verdens Helseorganisasjon er den kanskje selvsagte erkjennelse at sykdom alltid påkaller et behov for behandling – helst med sikte på å helbrede, og i alle fall for å lindre eller trøste, som det heter hos Hippokrates. Til behandlingen hører også bestemte verdier, virkelighetsoppfatninger og etiske grunnsyn. Et grunnleggende forhold i all behandling er kravet om at fokus skal være rettet mot pasientens ve og vel. Behandling kan normalt ikke iverksettes uten at pasienten selv har fordel av det. I forbindelse med forskning, truende epidemier eller andre spesielle forhold kan det tenkes situasjoner der hensynet til enkeltpasienters står i strid med samfunnets eller større gruppers interesser, heller ikke her kan det i den gode saks navn settes i verk behandling som er til skade for den enkelte pasient. Samtidig må ulike interesser balanseres mot hverandre i slike situasjoner.

Behandling av menn som har begått seksuelle overgrep har både i Norge og internasjonalt vært drevet av terapeuter med nokså ulik fagbakgrunn. Kliniske psykologer, sosionomer/sosialarbeidere, sykepleiere, teologer, pedagoger og andre yrkesgrupper med helsefaglig bakgrunn er de viktigste, noen behandlingsprogrammer har også benyttet seg av fengselsbetjenter uten spesiell terapeutisk kompetanse. Variasjonene i terapeutenes fagbakgrunn innebærer at ikke én enkelt profesjon eller yrkesgruppe har preget utviklingen; så langt har derfor tradisjonelle profesjonsetiske resonnementer begrenset aktualitet for den etiske drøfting innenfor feltet²⁴⁰.

---

²³⁹ Til forståelsen av helsebegrepet se bl.a. kapitlet **De medisinsk-etiske verdier** av Arne Emil Schjøth, s.49-89 i boken **Medisinsk etikk** (Schjøth et al, 1978).

²⁴⁰ For en nærmere drøfting av spørsmålet om forholdet mellom medisinsk etikk og profesjonsetikk henvises til boken **Medisinsk etikk – en problembasert tilnærming** (Ruyter, Førde & Solbakk, 2000).

Helsevesenet legger vekt på respekt for pasientens autonomi²⁴¹. Ethiske dilemmaer oppstår når pasientens valg kolliderer med helsevesenets målsettinger eller helsearbeiderens overbevisning. Dette gjelder for eksempel Jehovas vitner som nekter blodoverføring også til kritisk syke barn, suicidalatferd, oppstart og avslutning av livreddende behandling, aktiv/passiv dødshjelp, abortspørsmålet med flere. I psykologisk behandling er sentrale problemstillinger knyttet til sykdomsbegrepet og samfunnets oppfatning av hvilke tilstander som skal behandles, likeledes forståelsen av relasjonen mellom terapeut og klient. Men i særlig grad er valg av behandlingsformer for seksuelle overgripere et spørsmål om hvem som egentlig trenger hjelp. Hvis kastraksjon er en effektiv behandlingsform, kan da slike inngrep forsvares med begrunnelse i den lidelse potensielle ofre vil bli spart for? Kan man akseptere at overgripere frivillig velger kirurgisk kastraksjon? Går det noen etiske skiller mellom reversible og irreversible tiltak, for eksempel mellom kirurgisk og kjemisk kastrasjon? Skal nyttehensyn eller prinsippoverveielser ha størst vekt ved valg av behandlingsform?

Ulike psykologiske retninger har ulike holdninger til spørsmålet om pasientens rett til innflytelse over selve behandlingsforløpet. Carl Rogers og den såkalte klient-sentrerte metode legger vekt på at klienten selv skal ha størst mulig innflytelse over den terapeutiske prosess. Lignende oppfatninger finner vi i psykoanalysen, der betydningen av de frie, usensurerte assosiasjoner blir fremhevet. Atferdsterapien går i motsatt retning og forankrer behandlingsoppleggene i terapeutenes forforståelse og vurderinger – enkelt sagt blir klientens rolle å oppføre seg i samsvar med terapeutenes råd og anvisninger. I lys av den definisjon jeg har gitt av terapi med seksuelle overgripere som *en eksistensielt orientert samtale om betingelser for det gode liv, med vekt på det endringspotensiale som ligger i en genuin erkjennelse av skyld og ansvar*²⁴² blir terapeutenes eget forhold til eksistensielle og verdiforankrede spørsmål et selvstendig tema.

Den internasjonale organisasjonen for behandling av seksuelle overgripere **International Association for the Treatment of Sexual Offenders (IATSO)** har lenge drøftet etiske spørsmål i tilknytning til terapi, uten at denne diskusjonen foreløpig har resultert i skriftlige arbeider²⁴³. Gjennom størstedelen av 1990-årene var det fronter mellom den nordamerikanske

---

²⁴¹ Jfr. Axel Strøm drøfting av dette spørsmålet i boka **Legen pasienten og samfunnet** (Strøm, 1976), se særlig s.50 ff.

²⁴² Til definisjonen, se kap. 4.2.2.

²⁴³ Det følgende er en oppsummering av elementer fra denne diskusjonen slik den har kommet til uttrykk under noen av de konferansene som har vært arrangert – jeg har selv vært til stede på de fleste av disse.

tradisjon med sin forankring i kognitiv atferdsterapi og europeiske terapeuter med tilknytning til en mer psykodynamisk tenkning²⁴⁴. Fra europeisk hold ble det hevdet at de kognitive atferdsteorier står i fare for å promotere et menneskesyn der overgripere i terapi reduseres til objekter for påvirkning. I stedet for å være støtte- og omsorgsperson for klienten kan terapeuten da komme til å se seg selv som myndighetenes påvirkningsagent, det gjør spørsmålet om hvem behandlingen egentlig er innrettet mot påtrengende. Eller terapeuten kan distansere seg fra klientens smerte og sårbarhet, noe som reduserer muligheten til å vise empati. Fra nordamerikansk hold er det motsatt blitt hevdet at respekt for klientene nettopp tilsier fokus på atferd mer enn på årsaker til atferd, ettersom mulighetene til å endre de mer grunnleggende faktorer ansees å være små. Overgripere må lære å avholde seg fra overgrep, for de kan ikke slutte å føle trang til å begå slike handlinger. Likeledes har man hevdet at en psykodynamisk tilnærming gjør terapeuten sårbar for klientens spill – terapeuten kan bli lurt til å tro på endringer som i virkeligheten ikke finner sted. De personlighetsforandringer psykodynamisk terapi legger opp til er ikke mulig.

De siste årene har frontene mellom europeiske og nordamerikanske behandlingstradisjoner blitt adskillig mykere. De etiske diskusjonene preges nå av større åpenhet for å vektlegge **både** empati og muligheter for grunnleggende forandringer, **og** mer atferdsrettet terapi der betydningen av å være oppmerksom på at terapeuten kan "bli lurt" understrekes²⁴⁵. Som vi senere skal se viser dette at valg av behandlingsmetode i seg selv ikke behøver å være belagt med bestemte etiske implikasjoner, det er i vel så stor grad spørsmål om terapeutens egne holdninger og menneskeforståelse.

5.1.1. Synet på sykdom, smerte og lidelse

Sykdomsforståelsen og synet på smerte og lidelse er viktige elementer i problematikken rundt seksuelle overgrep. Overgrepshandlinger skaper store lidelser for ofrene og deres nærmeste. Men som vi har sett er det også for gjerningspersonene involvert mye smerte. Birger snakker

---

²⁴⁴ Dette er en fremstilling med grov penn, først og fremst laget for å beskrive noen overordnede problemstillinger. Når man kommer til de enkelte terapeuter er bildet langt mer mangfoldig – mange vil nok derfor ha problemer med å plassere seg selv innenfor en slik enten-eller-tenkning.

om at han har vondt i kroppen, Finn forteller om nedstemthet, Elias og Kåre sliter med depresjoner. Ingen av de informantene som har innrømmet skyld har hatt noe godt liv etter overgrepene.

I historisk perspektiv er det forholdsvis nytt at smerte og lidelse blir forstått som et entydig onde. Frem til begynnelsen av forrige århundre ble sykdom oppfattet som en uunngåelig del av livet. Kunstnere og filosofer var opptatt av at lidelsen kunne være en drivkraft i de skapende prosesser, asketiske retninger innenfor kirken og andre religiøse bevegelser mente at smerten kunne være en foredlende og personlighetsbyggende erfaring²⁴⁶. Også i dag er det mennesker som oppsøker smerten for å gjøre bot for sine synder, for å vinne dypere åndelig innsikt, eller kanskje for å herde seg til ventende oppgaver.

Det moderne helsevesen tar utgangspunkt i at smerte og lidelse utgjør en trussel mot menneskers livskvalitet og livsutfoldelse. Men slett ikke all lidelse defineres som sykdom, seksuelle overgrep er et eksempel på det. For hundre år siden var det knapt noen som mente at seksuelle handlinger mellom barn og voksne kunne kalles overgrep, slike handlinger ble likevel sett på som uakseptable. Blodskam har vært belagt med dødsstraff gjennom deler av strafferettens historie, det samme gjelder seksuell omgang med dyr. Voldtekt mot kvinner har alltid blitt straffet strengt, men først i nyere tid har rettsvesenet åpnet opp for den erkjennelse at menn – eller gutter – kan bli seksuelt misbrukt. Som en konsekvens av ny viten og nye holdninger har det blitt utviklet behandlingstilbud for overgrepsofre.

Fremdeles er det lite anerkjent at også overgripere trenger behandling. De har jo påført andre mennesker store lidelser; så hvorfor skal de gjøres til gjenstand for vår medfølelse? Helsehjelp og omsorgstiltak i regi av samfunnet har bestemte moralske og etiske sverdier som et felles grunnlag; fordi seksuelle overgripere krenker disse verdiene blir det vanskelig å akseptere at de har gjort seg fortjent til den respekt og støtte som preger god behandling. Men dermed trer de moralske aspekter ved sykdomsforståelsen frem, slik det også gjorde i tidligere tiders holdning til rus og alkoholproblemer: Skal ”selvpåførte” plager virkelig være omfattet av samfunnets velferdsordninger og helsetilbud?

---

²⁴⁵ Jeg setter ”bli lurt” i anførselstegn fordi det i stor grad dreier seg om ubevisste prosesser hos klienten, der det særlig kan fremstå som attraktivt å tilfredsstille behandlerens behov for å se forandring og resultater. Det er kjent at klienter i slike situasjoner synes det er vanskelig å skuffe terapeuten.

²⁴⁶ Se for eksempel Søren Kierkegaard **Frygt og Bæven**, hvor sorgen og smerten gis betydning som drivkraft for både kunst, filosofi og tro (Kierkegaard, 1969).

Parallellen til rusomsorgen er interessant. Frem til løsgjengerlovens opphevelse i 1970 ble rusatferd regnet blant de moralsk klandreverdige lidelser. Under dekke av å skulle få behandling ble rusmisbrukere anbragt i egne anstalter som i praksis var straffeanstalter med strenge disiplinærbestemmelser²⁴⁷. På bestemte premisser var anbringelsene tidsuavgrenset, selv bagatellmessige lovbrudd kunne føre til langvarig frihetsberøvelse. I den gode saks tjeneste ble rusproblemene møtt med tiltak som bidro til å forsterke rusmisbrukernes lidelser, snarere enn å dempe dem.

Smerte og lidelse er altså i seg selv slett ikke alltid ytringer som utløser samfunnets eller helsevesenets engasjement. Smerten må ha bestemte kvaliteter, for eksempel at den svarer til en anerkjent diagnose. I dag er rusatferd blitt sykdomsdiagnose, og tvangsarbeidsanstaltene er borte. Overgrepstatferd mangler slike kvaliteter, behandlingstilbudene til menn som har begått seksuelle overgrep har heller ikke blitt ledsaget av den etiske debatt som normalt følger etableringen av nye behandlingstilbud.

5.1.2. Terapi og menneskesyn

Frem til behandlingssideologiens sammenbrudd²⁴⁸ omkring midten av 1970-årene, var bruk av straff fra myndighetenes side forbundet med et betydelig ubehag. Straffen var nødvendig fordi man ikke anså at det fantes bedre alternativer, men nettopp derfor skulle den heller ikke være strengere enn nødvendig. Gradvis ble dette syn erstattet av en lov- og orden-tenkning som mer reservasjonsløst oppfattet straffen som et velegnet kriminalpolitisk virkemiddel²⁴⁹. I kjølvannet av den nye utviklingen ble begrunnelsen for å hjelpe straffedømte tilbake til et lovlydig liv endret fra den dømtes eget hjelpebehov til å dreie seg om behovet for å redusere kriminaliteten, og dermed sikre samfunnets interesser²⁵⁰. Historien om ungdomsfengslet og

---

²⁴⁷ Erling Sandmo drøfter spørsmålet om moral og beruselse i artikkelen **Om jus, politikk, straff og det trivielle i rettshistorien** (Sandmo, 2002). En grundigere gjennomgang av hele løsgjengerloven og prosessen frem mot opphevelsen av denne finnes i Thomas Mathiesens bok **Løsgjengerkrigen** (Mathiesen, 1975).

²⁴⁸ Jeg kommer tilbake til behandlingssideologien i kap. 6.7.

²⁴⁹ Jfr. Ragnar Hauges fremstilling s.339 ff i **Straffens begrunnelser** (Hauge, 1996).

²⁵⁰ Stortingsmelding nr 27, 1997-98 **Om Kriminalomsorgen** understreker dette poeng når den i omtalen av det som kalles progresjonssoningen s.34 fremhever at formålet er å sette den innsatte i stand til å forholde seg til samfunnets normer og krav på en lovlydig måte (Justisdepartementet, 1998). Det er i samfunnets interesse at

tvangsarbeidsanstaltene blir her interessant, fordi dette opprinnelig var behandlingstiltak som skulle hjelpe nærmere definerte grupper til et normalt liv. Men både ungdomsfengslet og tvangsarbeidsanstaltene utviklet seg til å bli instrumenter for straffegjennomføringen, i stedet for å være klientsentrert behandling. Dermed forvitret skillet mellom straff og behandling, først ved at behandlingstiltakene i praksis ble straffetiltak, og deretter ved at straffen ble tillagt terapeutiske kvaliteter²⁵¹.

Erfaringene fra behandlingssideologiens glanstid via dens sammenbrudd og påfølgende dominans av repressive straffeoppfatninger, viser at behandlingstiltak innenfor rettssystemets innflytelsesområde er omgitt av mange fallgruver. Særlig utsatt synes den dømtes rettssikkerhet å være. Tilbud om behandling for menn som har begått seksuelle overgrep må derfor være forankret i etiske og moralske verdier som i kombinasjon med solide administrative rammer hindrer at den gamle historien gjentar seg. Erfaringene fra de canadiske behandlingstiltakene for overgripere bekrefter – hvor vellykket de enn er – at risikoen hele tiden er til stede for en glidning i retning av oppfatninger om at fengselsstraffen egentlig er et gode, ikke minst fordi den dømte under soningen gis muligheter til behandling som kan hjelpe ham til et bedre liv.

Til de moralske og etiske verdier det særlig er grunn til å legge vekt på hører et allment, humanistisk forankret verdisyn, dvs. en grunnholdning som alltid setter mennesket i sentrum. Et hovedelement i dette verdisyn dekkes av begrepet empati. Slik jeg ser det er empati både en etisk og en terapeutisk størrelse: Terapien forutsetter empatien som en fundamental menneskelig holdning, etisk er empatien knyttet til en orientering som har klientens situasjon og velbefinnende som et selvstendige mål.

---

flest mulig innsatte kvalifiserer seg til å få del i de goder som kan knyttes til denne soningsformen, heter det i storingsmeldingen. Altså ikke den dømte selv men samfunnet står i fokus for de interesser som søkes fremmet gjennom fangebehandlingen.

²⁵¹ I artikkelen **Myten om behandlingssideologien** drøfter David A. Ward behandlingssideologien i California i det samme tidsrommet (Ward, 1993). Wards kritiserer at fengselsvirkeligheten pyntes på gjennom tilslørende ord og beskrivelser, men enda mer retter han søkelyset mot den vilkårlighet som ligger i bruken av terapeutisk fremgang som kriterium for løslatelse ved tidsubestemte straffer. Mer generelt har Olaf Gjerløw Aasland i artikkelen **Tvang i behandlingen** reist kritikk mot bruken av tvang i psykiatrisk behandling, tvangsbehandling innenfor sikringsinstituttets rammer, og tvang innenfor alkoholistomsorgen (Aasland, 1982). Et nokså samstemt kriminologisk fagmiljø i Norge, med toneangivende representanter som Thomas Mathiesen, Nils Christie, Liv Finstad og flere, har stått bak kritikken mot behandlingssideologien slik den ble praktisert frem til omkring 1970-tallet.

Erfaringene fra behandlingssideologien viser at behandlingstilbud innenfor rammen av en straffegjennomføring lett kan bli tilpasset nærmere definerte atferdsmessige og kriminalpolitiske intensjoner; spørsmålet blir da: Er det samfunnet eller klienten som i siste instans skal hjelpes?²⁵² Særlig teorien om allmennprevensjonen kan på bestemte premisser brukes til å støtte denne typen pragmatisk instrumentalisme²⁵³.

I lys av den regel- og pliktetiske tenkning jeg tidligere har vist til hos Kant utfordrer den pragmatiske instrumentalisme forståelsen av menneskeverdet. Kants kategoriske imperativ sier at et menneske aldri skal behandles bare som et middel, men alltid også som et mål i seg selv. Det betyr at behandlingstilbud til enkeltpersoner ikke kan ha samfunnsnyttens som sin eneste – kanskje heller ikke som sin viktigste – begrunnelse. Men at terapeuter på det personlige plan lar seg motivere av ønsker om å bedre situasjonen for ofrene, eller gjøre samfunnet sikrere, er ikke noe problem. Problemet oppstår i det øyeblikk et behandlingstiltak får sin hovedbegrunnelse i hensyn som ligger utenfor behandlingens primære fokus.

Organisasjonen ”The International Association for the Treatment of Sexual Offenders” (IATSO) har på denne bakgrunn formulert følgende verdigrunnlag i sine statutter, pkt. 2.1.1.: ”IATSO is committed to advocating for humane, dignified, compassionate, ethical and effective treatment of sex offenders” (IATSO, 2005)²⁵⁴.

IATSO’s verdisyn forutsetter at behandling av overgripere skal skje på et humanistisk verdigrunnlag; behandlingen skal være preget av medfølelse og verdighet, og den skal oppfylle etiske så vel som terapeutiske kvalitetskrav. Ved å tilby god og klientrettet behandling på slike premisser, er det organisasjonens oppfatning at frihet fra sexuell aggresjon som en grunnleggende menneskelig rettighet kan realiseres for hele samfunnet. Men fordi grensene mellom samfunnsnytte og behandlingsbehov kan være flytende, har IATSO funnet grunn til å presisere at behandlingen må ha et hovedfokus på klienten. Spørsmålet om faren for instrumentalisme i behandlingstiltak innenfor fengselsinstitusjonenes

---

²⁵² Den ovenfor nevnte Stortingsmelding nr 27, 1997-98 er tydelig i sin understrekning av at straffegjennomføringen med de tilhørende virkemidler primært skal bidra til at lovbrutere straffes og at samfunnet blir beskyttet, se særlig s.26-34 (Justisdepartementet, 1998). For at den straffedømte skal kunne løslates til et lovlydig liv må soningsforholdene legges til rette, både gjennom egne påvirkningsprogrammer og i form av en progresjon som gjør det mulig for den dømte å tilpasse seg samfunnets normer og krav.

²⁵³ Til spørsmålet om allmennprevensjonen se særlig Johs. Andenæs’ to bøker **Straffen som problem** (Andenæs, 1994) og **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1997).

²⁵⁴ Referansen er utskrift fra organisasjonens hjemmeside: <http://www.iatso.org/statutes/>

rammer lar seg derfor ikke besvare på annen måte enn at faren alltid må tas i betraktning. Både terapeuter og justismyndigheter bærer her et ansvar.

Instrumentalisme og autonomi er imidlertid ikke de eneste problemstillingene som aktualiseres når spørsmålet om terapi og menneskesyn settes på dagsorden. I boken **Medisinsk etikk i vår tid** bruker K.E. Tranøy allmenmoralen for å drøfte etiske utfordringer innenfor medisinsk forskning og behandling (Tranøy, 1999). Med utgangspunkt i alminnelige menneskers forståelse av rett og galt vil Tranøy kombinere kriterier fra så forskjellige retninger som pliktetikk, konsekvensetikk og dydsetikk, jfr. hans bok **Det åpne sinn** (Tranøy, 1998). Han viser til at det i vår kultur er *"overlappende konsensus om visse moralske og politiske verdier, normer og dyder"* (s.108). Dersom vi ser spørsmålet om terapi og menneskesyn i lys av slike tanker, får vanlige menneskers oppfatning betydning for både sykdomsforståelsen og innholdet i det terapeutisk arbeidet.

Det er innenfor rammen av en demokratisk tenkemåte og styreform at allmenmoralen særlig har betydning. Kriminalpolitikken er et område som har vist seg å være påvirkelige av oppfatninger hos folk flest. I en situasjon med økende fokus på offentlig sikkerhet, og tilsvarende krav om en mer repressiv kriminalpolitikk, er det tenkelig at det kan bli stilt spørsmål ved behovet for å tilby overgripere behandling. I alle fall vil det gjelde dersom begrunnelsen for behandlingen er hensynet til den dømtes velferd eller menneskeverd. Allmenmoralen har riktignok et sett av plikter og dyder som innebærer at de folkelige, mer situasjonsbestemte oppfatninger korrigeres av overordnede, moralske prinsipper og normer. Men det spørres om disse gir et tilstrekkelig vern av det menneskesyn – og de verdier – som må ligge til grunn også for behandlingstiltak folk flest kan oppfatte som kontroversielle. Politiske prosesser skjer i stor grad i et samspill med folkelige holdninger slik disse kommer til uttrykk gjennom svingninger i opinionen, det betyr at allmenmoralen uavhengig av sine prinsipielle svakheter, i praksis likevel spiller en rolle.

Uavhengig av de overordnede spørsmål om behandlingens formål, fokus og demokratiske legitimitet aktualiserer terapeutisk arbeid i fengselsinstitusjoner også spesielle problemstillinger av mer terapeutisk karakter – det er allerede antydnet i innledningen til kapitlet: Kan samme hånd både straffe og lindre? Dersom straffen først og fremst er gjengjeldelse og intendert smertepåføring, kan i alle fall ikke behandlingen knyttes til selve

straffegjennomføringen, den må i så fall være et frittstående tiltak med den straffedømtes velferd som et selvstendig mål²⁵⁵.

Alle informantene grudde seg til tiden etter løslatelse, de følte seg stemplet og de var redde for folks dom. Et flertall av dem var usikre på om det ville bedre deres omdømme å ha gått i behandling under soningen, men de håpet at det skulle gjøre det. Det betyr at folks holdninger har stor betydning når straffedømte skal orientere seg tilbake til samfunnet. Særlig ønsket informantene å møte sympati – ikke i betydningen empati, men i form av en akseptasjon på at de nå var fullverdige medlemmer av samfunnet igjen. Bare i begrenset grad trodde de at de ville oppleve slik sympati, derfor arbeidet vi i terapien med strategier som kunne sette dem i stand til å tåle det presset de forventet å møte.

5.1.3. Psykoanalysen og Freuds driftsteori

Menneskesynet innenfor den klassiske psykoanalysen er fremfor alt preget av Freuds driftsteorier: menneskets atferd og holdninger styres av drifter, hvorav selvoppholdelsesdriften og seksualdriften er de to mest grunnleggende²⁵⁶. Langt på vei er mennesket determinert av sin fortid og av sine medfødte anlegg. Driftenes utfoldelse reguleres av jeg'et, mens over-jeg'et er den moralske instans og id representerer driftene. I tråd med sin samtids nye tekniske fremskritt forstår Freud mennesket innen rammen av fysikkens lover, hvor termodynamikken ga språk til psykologiske begrep som trykk, eksplosjon osv. Dersom jeg'et ikke lykkes i å regulere driftsutfoldelsen på en hensiktsmessig måte kan det indre trykket bli for stort. Symptomer på den eksplosjon som da oppstår er depresjon, nevroser og ulike psykiske sykdomstilstander. Psykiske lidelser har primært et intrapsykisk opphav – de skyldes indre konflikter hos personen selv. Bare i mer sekundær forstand kan psykiske lidelser relateres til ytre årsaker.

---

²⁵⁵ Organiseringen av fengselshelsetjenesten er et forsøk på å løse de dilemmaer det byr på at samme hånd skal dele ut både pine og lindring. Den såkalte importmodellen innebærer at fengslet kjøper helsetjenester av det sivile helsevesen, og at helsearbeiderne derfor utfører sine tjenester fristilt fra administrative eller andre bindinger til fengselsledelsen. Ved at fengslet er forpliktet til å gi fangene det samme helsetilbud som andre borgere blir helsetjenestene heller ikke goder i soningsmessig forstand og kan således ikke brukes som virkemiddel i den generelle fangebehandlingen.

²⁵⁶ Fremstillingen i det følgende bygger særlig på Freuds bok **On sexuality** (Freud, 1977).

Psykoanalysens menneskesyn er pessimistisk i den forstand at mennesket ansees underlagt driftenes lovmessighet. Driftene oppstår utenfor menneskets kontroll, det er menneskets plikt å kontrollere dem. I naturtilstanden ville mennesket vært som dyrene: underlagt trangen til å få sine drifter tilfredsstilt. Men derfor er det også strenge kausalitetsrelasjoner mellom handlingene og deres årsaker. Om det finnes en psykoanalytisk etikk, kan den karakteriseres av stikkordet "kontroll". Det er dette Freud beskriver som "ubehaget i kulturen" (Freud, 1982). Den driftskontroll kulturen legger til rette for ifølge Freud, har som formål å tøyte menneskers tilbøyelighet til aggresjonsutøvelse mot hverandre. Ethiske regler er først og fremst en biologisk og psykologisk nødvendighet for å sikre menneskehetens overlevelse.

De etablerte behandlingsprogrammene for overgripere har i liten grad benyttet psykoanalytisk metodikk. Psykoanalysen er tidkrevende, og derfor kostbar – de fleste behandlingstiltakene har gruppebehandling som basiselement både i Norge og internasjonalt. Men psykoanalysen er interessant i kraft av sin tidlige, dominerende posisjon og fordi den har bidratt med viktig teoristoff til de mange varianter av psykodynamisk behandling som senere er utviklet. Som livsanskuelse og ideologi er imidlertid psykoanalysen slett ikke uproblematisk²⁵⁷. Særlig vil dens pessimistiske, lett naturalistiske menneskesyn kunne legge grunnlaget for en terapeutisk praksis der terapien blir et foredlings- og forbedringsprosjekt. Freud selv var likevel ingen tilhenger av å bruke terapien som oppdragelse, i stedet ville han gjennom terapien sette pasientene i stand til å erfare økt frihet og større utfoldelsesmuligheter. Den danske psykiateren Else Munck sier om det psykoterapeutiske arbeid²⁵⁸:

"Psykoterapeuten er ikke en person, der benytter nogen form for "midler", knive, piller, elektrochok osv., men et menneske, der går ind i en dialog med et andet menneske med et bestemt formål for øje, nemlig at øge den andens autonomi i forhold til så vel terapeuten som alle andre mennesker. I modsætning til traditionel lægegerning, og principielt set, forholder psykoterapeuten sig ikke til en horisont af diagnostiske kategorier, men til mennesker i varierende livssituationer" (s.66).

I tilslutning til Freud gjør Munck seg til talsperson for et menneskesyn som vektlegger likeverd, også mellom terapeut og klient. Det er klientens egne ressurser som skal bevisstgjøres, aktiviseres og etter hvert utfoldes gjennom den terapeutiske prosess. Terapeuten

---

²⁵⁷ Psykoanalysen ønsker selv å fremstå som erfaringsbasert og etterprøvbart vitenskap; det er ingen grunn til å betvile at den fyller anerkjente krav til vitenskapelighet. Det er likevel på det rene at den også har fått betydning for livsanskuelser og ideologisk orientering. Det er særlig når vi skal tolke betydningen og virkningen av den psykoanalytiske orientering at slike aspekter trer frem.

²⁵⁸ Jeg støtter meg her til Else Muncks bok **Psykoteraapi og etikk** (Munck, 1996). Munck har selv utdannelse i psykoanalytisk psykoteraapi.

skal verken være agent for forandring eller ekspert på rett og galt. I lys av de krav om ansvarliggjøring som ligger i overgriperprogrammenes behandlings-målsetting, innebærer denne demokratisk holdning samtidig en risiko for at verdispørsmålene ikke i tilstrekkelig grad blir gjenstand for eksplisitt refleksjon og samtale. Når klienten selv skal styre retningen i det terapeutiske arbeidet kan det tenkes at han vegrer seg for å gå inn i verdi- og moralspørsmålene på en kvalifisert måte – det er for truende eller for smertefullt. Da kan terapeuten komme til å fremstå som en ”moralsk nihilist”.

Psykoanalysens driftsforståelse og syn på de intrapsyriske prosesser som årsak til patologi har utvilsomt bidratt til forestillingen om at seksuelle overgripere er styrt av sterke drifter, og at de derfor må lære selvkontroll. Levninger av slike oppfatninger ligger til grunn for pedofili-begrepet, og har i kanskje enda større grad gitt impulser til den strafferettslige tenkning på området.

Til forskjell fra psykoanalytisk forankret teoridannelse om pedofili og uregjerlige drifter som hovedårsaker til overgrepssatferd, indikerer erfaringer fra terapi med overgripere etter min oppfatning at forklaringene ofte bør søkes i relasjonelle skader – konkretisert bl.a. gjennom manglende emosjonell modenhet. Men heller ikke en teori om relasjonelle skader gjør det enkelt å forklare hvorfor gode mennesker kan begå onde og ødeleggende handlinger. Informantene selv nøyer seg med å si ”*jeg skjønner ikke hvorfor jeg gjorde det*”. Premisset for deres utsagn er opplevelsen av nettopp å være snille og gode. Spørsmålet blir da om mennesket likevel kan være under innflytelse av drifter – eller krefter – det selv ikke kjenner, eller ikke vil vedkjenne seg.

Arne Johan Vetlesen og Erik Stänicke synes å tenke i slike baner. I boken **Fra hermeneutikk til psykoanalyse** (Vetlesen & Stänicke, 1999) drøfter de driftsbegrepet hos Freud, og sier der om det uforklarlige i onde handlinger at ...”*mennesket har iboende krefter som ikke nødvendigvis har et sosialt opphav. ....Etter vår mening, og vi tror dette er i tråd med mye av den tidligere psykoanalysen, er ikke målet med analyse å bli fullstendig herre i eget hus, men å erkjenne grensene for selvets utøvelse av kontroll – over seg selv og sitt indre så vel som over den ytre verden*” (s.262-263). Forfatterne mener det er nødvendig å være åpen for eksistensen av iboende, destruktive drifter – dette er krefter vi bare et stykke på vei har innsikt i. Mennesket har ingen fullstendig råderett over sine egne tanker, følelser og

handlinger, til støtte for det henviser de til Freud som sier at .... ”*mennesket prinsippielt – ja vi kan nesten si a priori – er uforståelig overfor seg selv*” (s.260).

Vetlesen og Stänicke mener at det i dypet av menneskesinnet finnes noe uerkjent – noe som kanskje henger sammen med drifter vi nødvendig vil vedstå oss. Heller ikke dette gir opplagte forklaringer på hvorfor onde og grusomme handlinger finner sted, men reiser i det minste en barriere mot en naiv tro på at mennesket helt og fullt og alltid vil det gode. Overført på seksuelle overgrepere – konkretisert ved informantene i mitt materiale – bidrar deres tenkning med impulser til forståelsen av den ondskap overgrepshandlingene er assosiert med. Som jeg senere skal vise gjør denne tenkningen det mulig å ta på alvor at seksuelle overgrep nettopp er onde handlinger, uten samtidig å måtte demonisere gjerningspersonene; med demonisering mener jeg tanken om at onde handlinger er uttrykk for en tilsvarende og mer total ondskap hos den handlende.

I psykoanalytisk teori er driftstilfredsstillelse den krumtapp alle tolkninger dreier rundt, eller som Vetlesen og Stänicke siterer Freud s.247: ”*Mennesket er først og fremst en kropp som drives av ubestemte krefter – vi er ikke herre i eget hus*” (Vetlesen & Stänicke, 1999). Både etisk og terapeutisk kan dette oppfattes som et reduksjonistisk utsagn; mennesket er ett med sin kropp og sine drifter – i så fall underbygges antagelsen om overgripernes sterke og uregjerlige seksualdrift. Men det kan også tolkes som en støtte til en erkjennelse om at mennesket er **mer enn** den lovmessighet drifter og behovstilfredsstillelse er underlagt. Mennesket må selv velge sine handlinger, og det må søke innsikt i de sammenhenger handlingene springer ut fra. Å være herre i eget hus blir da et terapeutisk mål der klientene hjelpes til å frigjøre seg fra destruktive og kanskje uerkjente krefter, slik at de mer grunnleggende blir integrerte, ”friske” mennesker.

Dermed beveger vi oss i retning av objektrelasjonsteori og selvpsykologi, og ikke minst Heinz Kohuts tenkning. Her er tyngdepunktet flyttet fra drifter til relasjoner, vi skal se hvilke konsekvenser det får.

5.1.4. Kohut, selvpsykologien og relasjoners skjørhet

Objektrelasjonsteorien og senere selvpsykologien representerer, en videreutvikling fra psykoanalysen²⁵⁹. Mens Freud og den klassiske psykoanalyse var opptatt av drifter, behovstilfredsstillelse og kontroll, er selvpsykologien opptatt av behov, relasjoner og forvaltning. Og der psykoanalysen forstår psykopatologi som uttrykk for intrapsyriske konflikter, hevder selvpsykologien at psykopatologien oppstår når samspillet mellom selvet og selvobjektene er dysfunksjonelt.

Objektrelasjonsteori og selvpsykologi er viktige elementer innenfor psykodynamisk terapi²⁶⁰. Erfaringer fra denne typen behandling har på en avgjørende måte bidratt med impulser til gruppeterapi med menn som har begått seksuelle overgrep, særlig i Norge og resten av Europa.

Selvpsykologien distanserer seg fra tanken om at mennesket skulle være arena for en kamp mellom sterke og uregjerlige krefter. Identitet og utviklingsmuligheter etableres gjennom samspill med andre mennesker, her er det også at selvet utvikles. Samspill i stedet for konkurranse preger menneskets grunnleggende streben²⁶¹. I likhet med Freuds driftsteori er selvpsykologien opptatt av kroppen og de kroppslige behov. Men behovstilfredsstillelse er like mye et relasjonelt som et kroppslig fenomen. Når det lille barnet erfarer sult og søker mors bryst, handler det ikke bare om å få tilfredsstilt kroppslige behov, samspillet mellom mor og barn byr på selvstendige kvaliteter. Måten barnet møtes på bidrar til barnets selvoppfattelse og forestillinger om verden.

Av særlig interesse er selvpsykologiens forståelse av aggresjon. Kohut tar avstand fra at ondskap – eller destruktivitet – er noe som kommer innenfra; at det er en menneskelig potensialitet, slik Freud mener. I stedet tilskriver han det virkningene av skadede relasjoner.

---

²⁵⁹ I den følgende fremstilling skiller jeg ikke skarpt mellom objektrelasjonsteori og selvpsykologi, ettersom begge retninger har mye til felles og delvis også bygger på hverandre.

²⁶⁰ Sigmund Karteruds bok **Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi** er i norsk sammenheng et eksempel på psykodynamisk tenkning slik denne har kommet til uttrykk særlig innenfor gruppeterapien (Karterud, 1999).

²⁶¹ Til en videre utdyping av selvpsykologien viser jeg til Karterud & Monsens bok **Selvpsykologi** (Karterud & Monsen, 1997).

Det onde finnes der ute i verden, ikke i mennesket selv. Vetlesen og Stänicke formulerer Kohuts syn på følgende måte, s.306:

”I motsetning til Freud og Klein argumenterer Kohut for at destruktivitet er et sekundært fenomen. Slik han ser det, er destruksjonstrang ikke noe biologisk fundert eller konstitusjonelt gitt. I stedet for å være en utryddelig del av menneskets utrustning må aggresjon og ødeleggelsestrang spores tilbake til en svikt hos personens primære selvobjekt, nærmere en svikt i empati” (Vetlesen & Stänicke, 1999).

Ved å plassere destruktiviteten som et fenomen utenfor mennesket selv blir mennesket etter denne tankegangen prisgitt relasjonene – først de tidlige omsorgspersonene som mor og far, senere mennesker som på forskjellige måter tillegges en spesiell betydning. Relasjonene blir dermed bærere av både sårbarhet og skjørhet. Ingen kan kontrollere andre mennesker; relasjonene er gitt i og med familie, oppvekst, osv.

Når patologi – forstått som psykiske problemer av forskjellig slag – er et resultat av relasjonell svikt, blir samtidig også patologiens årsaker liggende utenfor personens innflytelse. Relasjonell svikt kan være årsak til raseri rettet mot andre, med et tilsvarende behov for revansje og hevn. Hevnen kan være både nådeløs og brutal. Men historien starter ofte med barnet som er blitt latt i stikken av mor eller far – et barn som tidlig i livet har fått rollen som den lydhøre og mottagende i forhold til omsorgspersonenes egne behov. Slike barn har bare i begrenset grad møtt empatisk respons, de har heller ikke mottatt den omsorg som er en forutsetning for at smerte kan leges eller lindres. Eller de har vært overlatt til likegyldighet eller straffende, negative reaksjoner. Da lærer barnet å holde tilbake sine egentlige følelser, det fremstiller seg gjennom det Winnicot kaller det ”falske” selvet: barnet gir inntrykk av å være noe annet enn det det egentlig er²⁶².

Informantenes historier bekrefter i stor grad inntrykket av emosjonell svikt i forhold til nære omsorgspersoner. **David** forteller at familien han vokste opp i var preget av en streng og fordømmende mor, en svak og fraværende far og søsken som kjempet om oppmerksomheten. Han var minst, og opplevde situasjonen som alles kamp mot alle; selv var han uten sjanser i kampen. Da han etter hvert fikk en datter søkte han tilflukt hos henne – han ble som barn igjen, hun ga ham den trøst og nærhet han hadde savnet i oppveksten. Som voksen var han bitter mot moren som i emosjonell forstand hadde forlatt ham. Men han var også lei seg for at

---

²⁶² David Winnicot har introdusert begrepsbruken ”det falske” og det ”sanne” selvet. Vetlesen og Stänicke gir en skisse av disse begrepene i fremstillingen av aggresjonsteoriene hos Winnicot og Klein (Vetlesen & Stänicke, 1999).

faren ikke støttet ham da han første gang fortalte at han hadde hatt sex med datteren; da var han langt nede og trengte trøst. Faren ba ham bære hemmeligheten i taushet. **Elias** vokste opp med en mor som egentlig ikke hadde forutsetninger for å ta seg av ham, hun hadde mange barn med flere menn – Elias måtte bære den skam hennes seksuelle praksis førte med seg. I likhet med David søkte han trøst hos sin datter, også han ble som barn igjen. Verken David eller Elias følte at de noen gang hadde kunnet være seg selv – de fremsto gjennom det ”falske” selvet.

Alice Miller ser relasjonell svikt som årsak til seksuelle overgrep, og sporer dette gjennom flere generasjoners incesthendelser i samme familier. Men når overgrep er et intergenerasjonelt fenomen blir det samtidig vanskelig å komme tilbake til den første begynnelse – tiden da det hele startet. I ”incestfamiliene” er det mange som har sviktet, og ingen begynnelse. Erfaringer fra terapi viser at vrede og aggresjon i slike tilfeller av og til gir seg utslag i et diffust, adresseløst sinne. Eller aggresjonen søker erstatningsobjekter, for eksempel når overfallsvoldtekter med særlig aggressive uttrykk finner sted. Eller sinnet blir til sorg og depresjon, konkretisert i et umettelig behov for trøst og nærhet; da kan det vende seg mot barn i en nærhetssøkende atferd med seksuelle komponenter som et hovedinnhold.

Selvpsykologiens syn på opprinnelsen til aggresjon og ondskap aktualiserer det viktige etiske spørsmål: Er det virkelig slik at årsaken til det onde – de destruktive og umoralske handlinger – alltid ligger hos noen andre? Historiene til voldtektsovergriperne Birger og Finn illustrerer problemet. Særlig i Birgers tilfelle er det vanskelig å påvise relasjonelle skader, han har hatt en lykkelig oppvekst med nære og støttende foreldre, han levde i et velfungerende ekteskap, han hadde en god jobb – ingen årsaker verken av relasjonell eller annen karakter kan forklare at han i fylla voldtok en fremmed og forsvarsløs kvinne. Finns historie er annerledes, men heller ikke hos ham er det mulig å påvise at relasjonelle faktorer har vært utløsende årsaker.

Dersom Birger og Finn ikke husker hendelser eller erfaringer som gjør det rimelig å tenke i retning av relasjonelle skader, må årsakene til deres handlinger søkes andre steder. Selvsagt kan traumene eller skadene være fortrengt, jeg har likevel ikke funnet indikasjoner på dette. Mer nærliggende er det da å vende seg til psykoanalytiske forklaringsmåter. Begge har relativt strenge moraloppfatninger, kombinasjonen av streng moral og avvikende seksuelle handlinger kan tale for intrapsykiske konflikter kjennetegnet av dårlig integrasjon mellom

drifter og impulser på den ene siden og overjegets moralske krav på den andre. I så fall har de til en viss grad manglet innsikt i det konfliktstoff som har ledet frem til deres handlinger. Å ”bli herre i eget hus” – for å knytte tilbake til et tidligere omtalte sitat av Freud, innebærer for Birger og Finn et møysommelig terapeutisk arbeid der de etter hvert frigjøres fra destruktive og uerkjente krefter, og slik blir i stand til å ta det hele og fulle ansvar for sine valg.

Forskjellene mellom incest-overgriperne David og Elias på den ene siden og voldtektsovergriperne Birger og Finn på den andre, viser at de relasjonelle årsaksbeskrivelsene svært ofte – men slett ikke alltid – gir et tilfredsstillende svar på hvorfor overgrep finner sted. Mer enn å tilby forklaringer på de kompliserte årsakssammenhengene bak seksuelle overgrep er verdien av det selvpsykologiske bidraget særlig knyttet til forståelsen av empati-begrepet. Gjennom omsorg og innlevelse kan den empatiske tereapeut gjøre det mulig for klienten å holde ut smerte og ensomhet. Sigmund Karterud kaller dette nærværet *talehandlinger* (Karterud, 1999) s. 306, det er en betegnelse han har lært av Austins og Searles, som igjen har lært av Habermas og hans berømte teori om kommunikative handlinger. Forstått som talehandlinger har også samtalen karakter av handling og berøring. Ved oppstarten av behandlingsprosjektet i Trondheim Fængsel fikk vi demonstrert betydningen av å anerkjenne klientens erfaringer som viktige og interessante – da brukte vi overgripernes erfaringer som kilde til vår egen kunnskap og læring. Et vellykket terapeutisk arbeid forutsetter at relasjonen mellom terapeut og klient er preget av likeverd og gjensidig respekt, det betyr likevel ikke at partene er likestilt eller har det samme kunnskapsnivå. Veien til likeverd og gjensidig respekt går nettopp gjennom empatien.

Selvpsykologiens menneskesyn er humanistisk, med vekt på selvstendighet, integritet og autonomi. I forhold til terapi med overgripere er et slikt utgangspunkt særdeles velegnet, ettersom det bidrar til å redusere skamfølelsen og det tilhørende behov for benekting og tilbaketrekning. Bare når terapeuten er berørt av klientens smerte kan terapien bevege seg fremover, her blir det derfor ikke mye plass til belæring eller autoritær, atferdsrettet påvirkning. Det er den ettertenksomme og emosjonelt ladede samtale som er terapiens verktøy, i tillegg også terapeutens egen person.

5.1.5. Atferdsterapi og kognitiv terapi

Et helt annet syn på terapi finner vi i atferdsterapien. Her er det ikke det humanistiske menneskesyn som ligger til grunn, men et biologisk. Mennesket oppfattes som et stykke manipulerbar natur, med kausalitetsprinsippet og årsaks- virkningsforklaringer som grunnelementer i den psykologiske behandling²⁶³. All behandling skal dokumenteres, og virkningene etterprøves i henhold til definerte prosedyrer. Manglende behandlingseffekt innebærer at behandlingen har vært mislykket, og at nye tiltak må prøves. Skinners kjente forsøk med læring gjennom betinging danner fundamentet for den atferdsterapeutiske tenkning.

Atferdsterapien ser seg selv som en del av biologien – ikke psykologien – det henger sammen med oppfatningen av mennesket nettopp som et stykke manipulerbar natur. Behandling innenfor den atferdsterapeutiske tenkning er å forstå i analogi med de veldefinerte og strengt oppstilte forsøkene i fysikk, biologi og andre naturvitenskaper. Tradisjonell humanistisk psykologi blir av mange atferdsteoretikere sett på som uvitenskapelig, eller i alle fall lite håndgripelig.

I behandlingsprogrammene for seksuelle overgrepere i USA og Canada er den atferdsterapeutiske tenkning i stor grad modifisert av kognitiv terapi, dessuten også supplert av psykodynamiske forståelsesmåter. Psykologiprofessor William Marshall har uttalt at han i begynnelsen av 1970-tallet startet sin karriere som renskåret behaviorist, men at han nå ikke ville kalle seg noe som helst lenger – han henter elementer fra ulike metoder, og legger vekt på det unike og uforutsigelige ved hver enkelt klient²⁶⁴. Hans uttalelser er typisk for de senere års utvikling i det nordamerikanske området. Likevel er det sporene fra den adferdsteoretiske tenkning vi finner i de detaljerte behandlingsmanualene som preger mange av programmene, det samme gjelder myndighetenes beskrivelse av kriterier for måling av behandlingseffekt.

I et klinisk perspektiv fremstår mange atferdsterapeuters tro på de veldefinerte kausalitetskjeder som en forenkling av virkeligheten. Det materialet jeg har hatt tilgang til

---

²⁶³ Fremstillingen av atferdsterapien er særlig hentet fra boken **Atferdsterapi i Norge** (Lomell-Jensen Sveaas & Tjersland, 1980). Nettopp fremstillingen i denne boken er interessant fordi den inneholder flere av de mest markerte representantene for atferdsterapien i Norge gjennom de siste 30 årene.

²⁶⁴ Jeg har skrevet om dette i rapporten fra studieoppholdet i Canada 1997 (Hermstad, 1997).

synes i liten grad å bekrefte at årsakselementene bak overgrepstatferd preges av noen entydighet. Viktigere er imidlertid det menneskesyn som ligger implisitt i det atferdsteoretiske verdensbilde. Seksuelle overgrep sees her som uttrykk for avvik og abnormitet, og tilskrives en stabil eller lite foranderlig legning – for eksempel pedofili, dersom det dreier seg om overgrep mot barn. Avvikstilstandene lar seg behandle på symptomplanet; klienten kan påvirkes til å endre atferd, men bare i beskjeden grad ansees det mulig å gjøre noe med den grunnleggende driftsorientering.

Etisk er det grunn til å innvende mot atferdsterapien at mennesket er mer enn det som kan utledes av dets handlinger. Viktigere er likevel synet på terapiens fullmakter. Atferdsterapien er målrettet og praktisk orientert i den forstand at når det gjelder behandling av seksuelle overgripere, er hovedmålet å redusere risikoen for nye overgrep. Resultatet mer enn metodene teller. Men dersom forandring skjer gjennom manipulering, er mennesket ikke lenger et etisk subjekt med personlig ansvar for sine handlinger – og behandlingen fører heller ikke til at det reiser seg modne og selvstendige mennesker etter at behandlingen er avsluttet.

Styrken i den atferdsterapeutiske metode er de konkrete og veldefinerte kriteriene for bedømmelse og evaluering av behandlingsresultater. Løslatte overgripere som konfronteres med sin fortid kan henvise til at de har gjennomført en behandling som faktisk er blitt evaluert. På spørsmål fra den sivile verden om de har blitt mindre ”farlige” kan de svare ”ja”, og kanskje overvinne motstand på den måten.

Kognitiv terapi er mer nyansert og differensiert både i metodevalg og menneskesyn enn atferdsterapien. Slektskapet mellom kognitiv terapi, psykoanalyse og selvpsykologi gjør det nærliggende å kombinere innsikter fra disse terapiforståelser i det terapeutiske arbeid²⁶⁵. Men til forskjell fra de psykodynamiske behandlingprogrammene har kognitiv terapi et vedvarende fokus på tanke-prosesser og erkjennelse, ikke bare på relasjoner eller drifter og behov. Det betyr at påviste endringer i tankeprosesser og kognitive forestillinger har betydning for evalueringen av terapiens effekter. Dette er viktig for å kunne bidra til endring av uhensiktmessige tankemønstre og de medfølgende følelser. Risikoen er imidlertid til stede for at man forveksler tankeprosesser med atferd – i det virkelige liv kan det være stor avstand mellom tanke og handling.

5.1.6. Terapeuten og de onde handlinger

Å arbeide terapeutisk med menn som har begått seksuelle overgrep stiller terapeuten overfor et todelt problem: For det første at dette er moralsk forkastelige handlinger som skal straffes, ikke aksepteres. For det andre at terapi er tilbud om hjelp til å komme ut av en uønsket tilstand, ikke påvirkning til å slutte med uakseptable handlinger. De sammensatte og til dels indre motstridende premisser terapien bygger på, kan fra tid til annen avspeile seg i terapeuters behov for å bearbeide sine egne moralske og mentale motforestillinger mot å støtte mennesker som har påført andre mye lidelse og smerte²⁶⁶. Men først og fremst er det en utfordring å finne hensiktsmessige måter å forvalte empatien på, slik at et dynamisk og respektfullt samspill mellom terapeut og klient kan bevares gjennom hele det terapeutiske forløpet.

Særlig to grøfter fremstår som fallmuligheter:

- En identifisering med klienten som fører til blindhet for den krenkelse av andre seksuelle overgrep er forbundet med.
- En kynisme som fører til at klienten forstås som et stykke manipulerbar virkelighet, der målet om atferdsendring svekker bevisstheten om klientens verdighet.

Manipulering av atferd er et viktig terapeutisk og etisk spørsmål, det er imidlertid ikke temaet her – fokus er i stedet rettet mot problemstillinger relatert til temaet empati som nøkkelfaktorer i terapien²⁶⁷.

Empatiens fremste kjennetegn er medlevelse og berørthet, det Peter Strawson omtaler som ”deltakerorientert innstilling” (Strawson, 1974). Denne innstillingen kommer til uttrykk gjennom de menneskelige emosjoner kjærlighet, glede, sorg, sinne osv., og står i motsetning

---

²⁶⁵ Forholdet mellom kognitiv terapi og psykodynamisk terapi er beskrevet bl.a. av Tore Stiles i artikkelen **Kognitiv psykoterapi** {{Stiles, 1994}} og i **Lærebok i psykiatri** (Dahl et al, 1996).

²⁶⁶ Jeg har tidligere skrevet om det behov jeg og min assistent Ruth Vibkjær hadde for å arbeide med våre egne holdninger før vi kunne starte det terapeutiske arbeidet med overgriperne. Thore Langfeldt har i artikkelen **Terapeuten, empatien og ondskapen** gitt et innblikk i den belastning det er for terapeuter å arbeide med personer som har gjort mye vondt mot andre, her gir han også et riss av hvordan terapeuten kan bygge opp empati med overgripere i behandling (Langfeldt, 2002):

²⁶⁷ Jfr. kap. 4.3. hvor jeg argumenterer for at empati må være en nøkkelfaktor i terapien.

til den distanserte, objektiverende innstilling. Jeg har i kap. 4.3.1. beskrevet empati både som en evne, en handling og en følelse. Empatisk holdning er altså noe som kan velges – eventuelt velges bort. Men når valget først er gjort, har det konsekvenser både emosjonelt og kognitivt for terapeutens syn på klienten. Empatiens klangbunn er forestillingen om at mennesker grunnleggende sett er like, eksempelvis at alle har behov for å bli elsket, sett, tatt vare på, beundret og hjulpet. Ut fra en forutsetning om gjensidig tillit er den empatiske terapeut i stand til å sette seg selv i klientens sted; og har samtidig en forventning om ærlighet tilbake. Men i terapi er ærligheten ofte preget av tvetydighet, begrenset av hva klienten er i stand til eller ønsker å utlevere. Tilsvarende er fremgang i behandlingen avhengig av i hvilken grad klienten nettopp kan være ærlig.

Den tillit som preger forholdet mellom mennesker på det private plan er i utgangspunktet avgjørende for terapien. Men i tillegg forutsetter valget av empatisk holdning en tro på at menneskers atferd preges av oppriktige ønsker om å ville andre vel. I moralsk forstand er imidlertid ikke seksuelle overgrep handlinger som nettopp kan sies å være uttrykk for å ville andre vel. Både kognitivt og emosjonelt er det derfor en utfordring for den empatiske terapeut å skulle forholde seg til at klientens handlinger også kan springe ut av kynisme eller følelseskulde.

Her har tolkningsperspektivene innenfor de ulike psykologiske retninger betydning for hvordan terapeuten løser sitt dilemma, og dermed kommer videre i det terapeutiske arbeidet. **Selvpsykologien og objektrelasjonstenkningen** plasserer skyld og ansvar utenfor den handlende selv. Ondskaper i overgrepshandlingene – for eksempel det faktum at ofre skades for livet, og at de pårørende kanskje påføres smerte og bekymring i et helt urimelig omfang – kan tolkes som en del av et større, felles menneskelig problem. For terapeuten er det ofte vanskelig å erkjenne at det bak sårbarheten hos en sympatisk klient skulle skjule seg en beregnende og aktiv vilje til å påføre andre skade eller smerte. Selvpsykologien og objektrelasjonstenkningen hjelper ham til å plassere viktige årsaksfaktorer i utenforliggende forhold. Slik blir terapeut og klient på parti mot en felles, ytre fiende – og selv om klienten dermed ikke fritas for alt ansvar, behøver terapeuten ikke å se ham som et ondt menneske.

Psykoanalysen og freudiansk forankrede driftsteorier plasserer skyld og ansvar hos den handlende selv. Onde eller umoralske handlinger skyldes uløste indre konflikter, for eksempel

uerkjent eller ubearbeidet aggresjon. Ikke empati men innsikt – både kognitiv og emosjonell – er hva som trengs for å komme videre. Heller ikke her er ondskap en personlig karakteristikk, forstått som demoniserende beskrivelser av mennesket som sådan, det er i stedet en konstatering av de grunnvilkår alle mennesker er underlagt. Men som en potensialitet ved den menneskelige eksistens er ondskapen et aspekt ved den handlendes motiver og orientering. Utfordringen til terapeuten blir derfor å møte klienten med åpenhet og varme – og empati – dvs. på én og samme tid **både** å fastholde kritikken av handlingene **og** kjærligheten til gjerningspersonen. Terapeutens oppgave er ikke å avsløre klienten; hans bidrag er først og fremst å gi hjelp til å klargjøre hva som skaper fortregning og benekting. På slike premisser kan ondskapen gjøres til gjenstand for positiv oppmerksomhet, ved at erkjennelsen av dens eksistens gjør det mulig å gi handlingene en konkret årsak og adresse. Slik får gjerningspersonen også et eierforhold til sine egne handlinger.

Svakheten ved objektreasjonsterapien og selvpsykologien er altså at terapeuten kan komme til å identifisere seg med klienten i en grad som gjør det vanskelig å forholde seg relevant til ondskapsaspektet ved seksuelle overgrepshandlinger. Psykoanalysen og freudianske driftsteorier åpner derimot opp for andre – og kanskje mer realistiske – forståelsesmåter, innvendingen er imidlertid forestillingen om driftene som uregjerlige krefter. Kanskje ligger det en løsning i å kombinere disse to hovedspor, dvs. å hente elementer både fra selvpsykologien og psykoanalysen. I terapi med overgripere er det nødvendig å adressere ondskapen og det medfølgende personlige ansvar for overgrepshandlingene, samtidig må empatien beholdes som en nøkkelfaktor i terapien. Det betyr at intrapsyriske årsaksfaktorer i klassisk freudiansk forstand tillegges vekt, likevel ikke i en slik grad at de interpersonlige, relasjonelle forhold mister betydning. Overgrepsatferd henger sammen med intrapsyriske så vel som relasjonelle forhold.

Så langt har jeg imidlertid ikke viet oppmerksomhet til en annen grøft terapeuter også kan falle i, nemlig oppfatningen om at klienten er et stykke manipulerbar virkelighet. Det er særlig de rendyrkede atferdsteorier som legger til rette for slike forståelsesmåter. Atferdspsykologien bekjenner gjerne sitt slektskap til genetiske og biokjemiske forklaringsmodeller, dette kommer til uttrykk i boken jeg nylig har henvist til, **Atferdsterapi i Norge** (Lomell-Jensen, Sveaas & Tjersland, 1980). Det etiske problem er her ikke knyttet til muligheten for forandring, men i stedet til spørsmålet om forandringens pris: Dersom klienten manipuleres til

å forandre seg, hvor blir det da av det valg og den personlige stillingstagen som kreves av et moralsk ansvarlig menneske?²⁶⁸ Motsetningen mellom europeiske og nordamerikanske behandlingstradisjoner bunner særlig i ulike oppfatninger om forandringens pris, og det korresponderende syn på gjerningspersonens menneskeverd: Den som kan manipuleres til forandring tas ikke på alvor som et fullt og helt moralsk subjekt. Dermed respekteres heller ikke klientens autonomi.

Atferdspsykologien unngår som regel temaet ondskap, både når det knyttes knyttes til handlingene og til gjerningspersonen. Derimot har den internasjonale diskusjonen innenfor feltet behandling av seksuelle overgripere vært preget av at de mest konsekvente tilhengere av kognitiv atferdsterapi har profilert synspunkter som går i retning av å hevde at overgripere nettopp karakteriseres av tendenser til å lyve, underslå og bagatellisere de uakseptable sider ved sine handlinger. Slike generaliseringer står i fare for å bidra til den type kynisme jeg har antydnet som en mulighet i mine innledende spørsmål. Risikoen for en tilsvarende kynisme i terapirommet er da også til stede.

5.1.7. Terapeuten som etisk veileder

Et forhold som særmerker terapi med overgripere, er fokuset på samfunnets lovgivning og verdier: Gjennom den terapeutiske prosess skal klientene lære å forstå hvorfor lovverket setter forbud mot overgrepshandlinger; dersom de ikke godtar og internaliserer samfunnets normer og verdier på dette området, er terapien mislykket. En slik målrettet og aktiv påvirkning gjør nødvendig å reflektere over terapeutens rolle som etisk veileder.

Vilhelm Aubert hevder i artikkelen **Forbrytelse og sykdom** s.7, at den kliniske psykologi, til tross for sitt slektskap med medisinen, kanskje helst bør plasseres et sted mellom medisinen, moralfilosofien og jussen (Aubert, 1963). Tema i artikkelen er spørsmålet om rettspsykiatrien og dens plass, men ved å rette oppmerksomheten mot de mange forbindelseslinjer mellom psykologi, medisin, moral og juss illustrerer han et poeng som i denne sammenhengen også er

---

²⁶⁸ Arne Johan Vetlesen drøfter dette spørsmålet i artikkelen **Straff eller behandling** der han omtaler en brutal overgriper fra filmen *A Clockwork Orange* – denne overgriperen manipuleres til endring gjennom hardhendt atferdstrening (Vetlesen, 1993).

mitt, nemlig at terapi og behandling slett ikke alltid bare er et spørsmål om helse, diagnoser og tilfriskning. For den profesjonelle behandler dreier det seg om å kunne forholde seg til mennesker i hele deres livsvirkelighet, på en kvalifisert måte.

I kap. 4.2.2. hvor jeg gir en definisjon på terapi med overgripere, har jeg tatt til orde for å inkludere moralske og eksistensielle spørsmål i selve terapiforståelsen. Dette samsvarer etter det jeg kan se, med Auberts antydning om at klinisk psykologi – dvs. terapi og behandling – dreier seg om å anvende innsikt fra flere fagområder, ikke minst filosofien og moralen. Etisk veiledning blir i så fall ikke et utilsiktet vedheng til en annen og mer overordnet behandlingsvirksomhet, samtalen om etikk og moral får i stedet en selvstendig begrunnelse og funksjon.

Spørsmålet er imidlertid om temaet etikk og moral lar seg innpasse i terapien på en måte som er forenlig med kravene om at terapeuter skal være aksepterende, ikke-fordømmende, ikke-moraliserende, klientsentrerte osv. Her er det avgjørende hvilken betydning begrepet veiledning har. Dersom det betyr rådgivning i form av å skulle overtale klienten til å overta bestemte oppfatninger, er det vanskelig å se at veiledningen kan være en del av den terapeutiske prosess, i alle fall innenfor rammen av en psykodynamisk terapitradisjon. Slik veiledning er snarere paternalisme. Men dersom betydningen ligger nærmere det engelske ordet ”coaching” stiller saken seg annerledes. Som en eksistensielt orientert samtale om viktige livsspørsmål er terapi alltid orientert ut fra de forestillinger, tenkemåter og forutsetninger deltagerne stiller opp med. Selv om partene er **likeverdige**, er terapi likevel ingen meningsutveksling mellom **likestilte** partnere. Terapi kjennetegnes av en assymetrisk relasjon mellom den ressursterke terapeut og den ressurstrengende klient. Terapeuten legger premissene, og ikke minst: hans bidrag springer ut av en posisjon preget av ”mer-viten”²⁶⁹. Uten assymetri og mer-viten er det umulig å drive terapi.

Fordi terapi med overgripere i så stor grad er relatert til normer, verdier og holdninger er det tilslørende å benekte den funksjon terapeuten i praksis har som etisk veileder. Men rollen legitimerer ikke manipulasjon eller utilbørlig press – klienten må på et hvilket som helst tidspunkt stå fritt til selv å gjøre sine valg. Poenget er at valgene skal være åpne, og at

---

²⁶⁹ Uttrykket ”mer-viten” har jeg hentet fra en drøftingen av forholdet mellom forskeren og forskningsmaterialet i kap. 3.1. hvor jeg henviser jeg til en artikkel av Ingerid Aamodt. I denne artikkelen redegjør Aamodt for en

klienten vet hva han velger. Det betyr at terapeuten må ha innsikt i – og vilje til å vedkjenne seg – sin egen verdiforankring og etiske ståsted. Klienten skal heller ikke overta terapeuten normer eller holdninger, i alle fall ikke overtales til det. Men det press som måtte ligge i å vite at målsettingen med terapien er en helt bestemt form for holdnings- og atferdsendring, er legitimt. Seksuelle overgripere går i terapi for å få hjelp til å forandre seg.

Terapeutisk er det imidlertid et problem dersom refleksjonen omkring etikk og moral går over til å bli diskusjon eller meningsutveksling. Da opphører terapien å være en ettertenksom og innsiktssøkende samtale. Å vinne innsikt er noe helt annet enn å vinne en diskusjon. Et annet problem er knyttet til klientens sårbarhet og skamfølelse. Skamfølelsen vil kunne forsterkes gjennom avsløringer av sårbarhet, for eksempel ved at terapeuten utspill oppleves ydmykende. For en overgriper er det ydmykende å måtte erkjenne at han ikke mestrer grunnleggende ferdigheter i tilknytning til samspillet mellom mann og kvinne, eller mellom voksne og barn. Inkompetanse og manglende mestring er skambelagt i et samfunn som vårt, kanskje også i de fleste andre samfunn.

Slike problemer fremstår likevel først og fremst som terapeutiske utfordringer. Det er viktig at terapeuten erkjenner sin rolle som påvirker og veileder i moralske og etiske spørsmål. Bare ved å ha et bevisst forhold til denne rollen er det mulig å møte klienten med respekt, undring og åpenhet.

5.1.8. Valg av terapimetode – et verdivalg?

Begrepet verdivalg er mye brukt men ikke alltid lett å innholdsbestemme. Ofte handler det om etiske eller moralske verdier, andre ganger om livssyn eller eksistensielt orienterte spørsmål. I boken **Øyet og horisonten** hevder Ivar Asheim at det er nær sammenheng mellom etikk og livssyn (Asheim, 1991). Han mener det er vanskelig å bygge opp etiske modeller som ikke i siste instans er forankret i en eller annen form for trosposisjon (s.23). I tråd med dette understreker han at kristen etikk i avgjørende grad henter sine forutsetninger fra Bibelen, samtidig understreker han at Bibelen ikke gir entydige tolkningsperspektiver til konkrete

---

interessant og viktig diskusjon mellom Dorothy Smith og Alfred Schutz (Aamodt, 2002). Det er Smith som bruker uttrykket ”mer-viten” om forskerens forhold til sitt intervjuobjekt.

etiske spørsmål. I tilknytning til Asheim vil det kunne hevdes at det etiske verdivalg i bunn og grunn handler om å velge livssyn.

Knut Erik Tranøy nærmer seg problemstillingen på en annen måte. Hans forståelse av **allmenmoralen** innebærer at det etiske og moralske grunnlag finnes i selve kulturen (Tranøy, 1998), og her ligger Tranøy mye nærmere Løgstrup, som understreker etikkens karakter av å være allmen i en slik grad at han benekter forekomsten av en spesifikk kristen etikk:

Allmenmoralen er det sett av moralske verdier, normer og dyder – og de tilsvarende praksiser og institusjoner – som det er åpen konsensus om i en gitt kultur til en viss tid (s.158)

Allmenmoralen er ikke noe entydig fenomen, den finnes i flere utgaver og må heller ikke aksepteres i sin helhet. Men alle allmenmoraler har en felles grunn i det Tranøy kaller bi-moralske verdier; disse er opphav til noen fundamentale normer (s.134):

Ikke drepe
Ikke lyve
Ikke pine andre
Ikke forvolde eller tolerere unødig lidelse
Respekt for meninger som avviker fra dine egne

Prinsippet om åpen konsensus tilsier at moralspørsmålene må finne sin løsning innenfor rammen av den enighet kulturen byr på, utkrystallisert gjennom samtaler og diskusjoner der deltagerne fritt kan uttrykke sine meninger. Spørsmålet om det gode og det rette er relatert både til både normer og verdier – til verdiene hører forestillingene om det gode liv, mens vilkårene for hvordan dette liv skal realiseres finnes i normene. Tranøy vil ikke lage noen rangordning mellom normer og verdier, men peker likevel på at verdiene går forut for normene. Den sterke understrekningen av at etikken er forankret i allmenne forestillinger innebærer samtidig at allmennetikken – slik jeg allerede har vist – har betydning ikke minst på kriminalpolitikken område. I et demokratisk samfunn betyr folks rettsoppfatning mye for både lovgivning og rettspraksis, det innebærer at allmennetiske resonnementer øver relativt stor innflytelse.

Mens Asheim er opptatt av å formulere en verditeori for slik å kunne avklare grunnlaget for de etiske normer, er Tranøy opptatt av normene slik de faktisk forstås og kommuniseres i kulturen. Begge er enige om religionens betydning for den konkrete moralforståelse, Tranøy

reiser imidlertid spørsmålet om ikke moralen går forut for ideen om Gud: Kan det faktisk tenkes at forestillingen om Gud springer ut av foreliggende forestillinger om det gode? Hans svar er et forsiktig ja, og da med henvisning til at teologien legger vekt på at Guds godhet også er grunnlaget for godhet i moralsk forstand.

Når jeg i overskriften til dette kapitlet spør om valg av terapeutisk metode er et verdivalg, kan det synes som om problemstillingen reflekterer en sammenblanding av normforståelse og verdioppfatning. Fra én side er det riktig, ettersom valg av terapeutisk metode er et handlingsvalg og nettopp derfor relatert til normer. Imidlertid er det vanskelig å skille skarpt mellom verdier og normer. Innenfor rammen av teologisk etikk vil enkelte kunne hevde at det ikke finnes noe gode løsrevet fra Guds vilje slik denne kommer til uttrykk gjennom Bibelens bud og forskrifter. Da er verdiforståelsen knyttet til de konkrete normer på en slik måte at normene også utgjør innholdet i verdiene: **Det gode** og **det rette** faller sammen²⁷⁰. Dette er likevel et minoritetsstandpunkt også innen kirken.

På helt andre premisser argumenterer Tranøy for et sammenfall mellom det gode og rette når han stiller seg kritisk til tidløse, allmenngyldige normer, og i stedet forankrer de moralske valg i en åpen konsensus utviklet gjennom frie diskusjoner. Fordi normene er relatert til en konkret, kulturell kontekst er det unødvendig å stille opp et markert skille mellom normer og verdier. Det gode har en egenverdi. I den grad religionen har betydning for moralen – og det har den – er det først og fremst som premissleverandør for de moralske normer.

Min forståelse av terapi som en eksistensielt orientert samtale om betingelsene for det gode liv representerer en betinget tilslutning til Tranøys syn på forholdet mellom normer og verdier. Det gode liv må innholdsbestemmes i lys av forståelsen av det gode og det rette. Samtidig er det vanskelig å konkretisere hva det gode handler om, annet enn å knytte det til konkrete menneskers liv og erfaringer. Jeg er derfor kritisk til det prosjekt Asheim ser ut til å ville realisere når han fremhever at teologisk etikk forutsetter en større, sammenhengende verditeori. En slik teori avspeiler etter min oppfatning forestillinger om en annen grad av tidløshet innenfor etikken enn det jeg vil hevde det er grunnlag for. Langt på vei fører Asheims standpunkt til at skillet mellom forkynneren og etikeren viskes ut.

Som etisk veileder bidrar terapeuten til å realisere bestemte etiske normer i det terapeutiske arbeidet. Men fordi det gode liv først og fremst må forstås som en egen og selvstendig etisk størrelse, er terapeutens oppgave ikke å drive etisk veiledning på vegne av samfunnet, heller ikke å være agent for bestemte moraloppfatninger. Snarere må terapeuten være forankret i en type humanistisk orientering der klientens behov for hjelp til å mestre sitt livsprosjekt står i fokus. Når jeg i denne sammenhengen spør om valg av terapimetode er et verdivalg, er det derfor humanitetens vilkår i terapien jeg spør om: Respekten for klienten og hans autonomi, vilje til å begrense unødvendig lidelse, respekten for meninger som avviker fra terapeutens egne. Jeg er også opptatt av om terapimetodene er autoritære, dvs. om terapeuten ser seg selv som ”oppdrager” eller talsperson på vegne av ofrene og de rammede. Slike holdninger er gjerne farget av oppfatninger som går ut på at det finnes prinsipielle og avgjørende skiller mellom forbryterne på den ene siden og ”oss andre” på den andre siden.

På bakgrunn av den skisse jeg har gitt av de tre hovedretninger innenfor terapi med overgripere – nemlig kognitiv atferdsterapi, ”rendyrket” atferdsterapi og psykodynamisk terapi – tror jeg neppe det er grunnlag for å hevde at noen av disse på prinsipielt grunnlag skulle være bedre egnet enn andre til å fremme de verdier, normer og holdninger jeg har pekt på som fundamentale i det terapeutiske arbeid. De har styrke og svakheter på hver sine områder. Et spørsmålsteget må det likevel settes ved den rendyrkede atferdsterapi, her er menneskesynet det jeg vil kalle biologisk, og synet på terapeutrollen tilsvarende autoritært. Langt på vei vil atferdsterapien akseptere press og eventuell manipulasjon for å nå beskrevne mål. Da blir klienten en brikke i terapeutens hender; bare terapeuten er den som vet og egentlig forstår.

Med unntak av den rene atferdsterapi er verdispørsmålet i behandlingen i all hovedsak knyttet til personer, ikke til terapeutiske retninger. Det er terapeutens innstilling og holdninger det kommer an på. Det betyr ikke at terapi-retninger i seg selv er ”etisk nøytrale”, det betyr i stedet at terapiens verdisyn materialiseres som en selvstendig størrelse i den konkrete samhandling mellom klient og terapeut. Mitt spørsmål får derfor relevans når det knyttes til terapeutens person. Verdivalget ligger i terapeutens holdninger.

---

²⁷⁰ En slik forståelse kommer til uttrykk hos Carl Fredrik Wisløff i boken **Det kristne livet** (Wisløff, 1977). Wisløff er representativ for tenkemåten i store deler av den konservative lekmannsbevegelsen i Norge.

William Marshall illustrerer dette poeng når han kan vise til at behandlingseffekt i avgjørende grad ser ut til å være et spørsmål om terapeutens person (Marshall, 2002)²⁷¹. Dette er interessant, for han har særlig undersøkt de strengt strukturerte kognitive atferdsprogrammene i Canada. Her er det manualer og detaljerte opplegg for hver eneste terapisesjon, ofte er det fengselsbetjenter eller annet personale uten relevant fagutdanning som gjennomfører sesjonene.

Disse funnene stemmer på mange måter med mine egne observasjoner. I forbindelse med studiereiser har jeg hatt anledning til å delta i gruppeterapier både i USA og Canada, overalt hvor jeg spurte deltagerne om deres syn på opplegget, svarte de med å understreke den betydning det hadde å oppleve at de ble respektert av terapeutene. Langt nede på lista kom uttalelsene om selve opplegget og det de hadde lært i terapien.

Det er derfor grunnlag for å hevde at terapeutisk metode bare indirekte har betydning i forhold til spørsmålet om verdivalg og verdisyn; nemlig i den grad metoden som sådan måtte innebære at terapeutens egen verdiforståelse ble påvirket av metoden. Terapeuten mer enn metoden er viktig i forhold til verdivalg og verdiforståelse.

5.2. Autonomi, frivillighet og informert samtykke

Som jeg allerede har vært inne på er det i medisinsk forskning og behandling krav om at alle former for deltagelse baseres på autonomi, frivillighet og informert samtykke. Ingen forskning eller behandling kan skje i strid med disse prinsipper, det gjelder også forskning og behandling i forhold til menn som har begått seksuelle overgrep. Det kan likevel synes tankevekkende – ja nesten selvmotsigende – at personer som nettopp har krenket sine medmenneskers integritet, frihet og selvbestemmelse, selv skal sikres ordninger og goder de ikke har kunnet tilby andre. Imidlertid finnes det i rettsstatens fundament ingen etisk refleksjon som aksepterer at gammel urett kan oppheves ved å påføre den skyldige ny. Rettferdighet i stedet for blind hevn, er rettsstatens fundament. I det følgende skal jeg særlig

---

²⁷¹ Jeg har tidligere referert til denne presentasjonen i forbindelse med en annen problemstilling. Det foreligger ingen skriftlig fremstilling av Marshalls bidrag ut over et særdeles kortfattet sammendrag i konferanseboken, jeg støtter meg her derfor til mine egne skriftlige notater fra konferansen.

fokusere på spørsmålet om tvang i behandlingen, og da ut fra den problemstilling at det her finnes spenninger mellom samfunnets og ofrenes interesser på den ene siden, og hensynet til overgripernes rettigheter på den andre. Spørsmålet er: I hvilken grad skal overgriperne presses til å motta en behandling de kanskje egentlig ikke ønsker å ta del i?

5.2.1. Tvang som motivasjon for behandling

I Canada starter historien om behandling av seksuelle overgrep med et beskjedent tilbud til en gruppe sedelighetsdømte i Ontario-provinsen på begynnelsen av 1970-tallet. Skepsisen fra fengselsmyndighetene var betydelig, men etter kort tid var etterspørselen fra fangene større enn terapeutenes behandlingskapasitet. Siden har det utviklet seg.

På sett og vis er historien fra Canada en suksess-historie. Ikke noe annet land i verden har utviklet tilbud om lignende tiltak for overgripere med langtidsdommer, heller ikke har jeg sett en tilsvarende behandlingsmotivasjon fra de dømtes side. Spørsmålet om frivillighet er likevel et kritisk punkt, ettersom muligheten for prøveløslatelse er betinget av at overgriperne deltar i behandling. Prisen for å avslå behandling kan i mange tilfeller være inntil 30% forlengelse av den faktiske soningstiden²⁷². I Norge og mange andre land er situasjonen den at straffedømte overgripere i langt mindre grad lar seg motivere til behandling, noe som antagelig henger sammen med at de benekter skyld.

Nettopp sammenhengene mellom behandlingsmotivasjon og erkjennelse av skyld kan være viktig – noe som er selvsagt men like fullt bør påpekes. Mennene i intervjumaterialet bekrefter betydningen av disse sammenhengene når de samstemt gir uttrykk for at alle overgripere bør gjennomgå behandling – mens de som mener seg uskyldig også avviser behov for behandling for sin egen del. Behandling forutsetter altså skyld. Når hovedtyngden av langtidsdømte overgripere i Canada velger behandling kan det derfor være et rettssikkerhetsproblem like mye som en suksess-historie: Dersom det også her skjer justismord vil den uskyldig dømte i tillegg til en feilaktig dom være utsatt for ytterligere to

---

²⁷² Det er ikke straffen i seg selv som forlenges – idømt straffereaksjon står fast enten man deltar i behandling eller ikke. Den faktiske forlengelse kommer av at muligheten til prøveløslatelse har falt bort.

overgrep; det ene ved at han lar seg underkaste behandling for problemer han ikke har, det andre ved at han må sone en lengre straff enn han egentlig burde.

I Norge er det lovhjemmel for å iverksette behandling under tvang både innenfor rusomsorgen og psykiatrien, først og fremst i tilfeller av høy risiko for selvbeskadigelse eller skader mot andre. Selv om det i noen tilfeller kan være tvilsomt om tvangsgrunnlaget er forenlig med en etisk orientering som legger avgjørende vekt på autonomi og frivillighet, er det i hvert fall snakk om å ta vare på liv og helse.

Tilsvarende motiver er det ikke mulig å peke på i tilknytning til behandling av overgripere. Det som imidlertid kan åpne for en mer indirekte variant av tvangsbruken, er knyttet til lovbestemmelsene vedrørende prøveløslatelse. I fengselsreglementet er det slik at løslatelse på 2/3 tid ikke er noen automatisk rettighet, men en mulighet dersom forholdene samlet sett tilsier det. I praksis har det blitt en slags rettighet, noe Riksadvokaten har foreslått å stramme inn – med henvisning til de krav om konkrete og situasjonsbestemte vurderinger loven knytter til bestemmelsen. I lys av dette kan det argumenteres for at ubehandlede overgripere utgjør en sikkerhetsrisiko, og at økt behandlingsmotivasjon har en egenverdi. Forutsetningen er at deltagelse i behandling er frivillig. I etisk henseende er det domsslutningen med den ledsagende frihetsberøvelsen som utgjør det alvorligste inngrepet – og selv om forskjellen mellom prøveløslatelse på 2/3 tid og full tid kan være vesentlig, er tilmålt straff alltid full tid. Riksadvokaten har her både jussen og etikken på sin side når han peker på at prøveløslatelse ikke er noen rettighet.

Det er denne argumentasjonen canadierne har brukt. Det kan godt tenkes at muligheten til å avslå prøveløslatelse ved 2/3 tid vil være en tilstrekkelig behandlingsmotivasjon for mange sedelighetsdømte også i Norge. Arnt er et eksempel på en deltager som på sett og vis meldte seg til terapi under tvang, her var det imidlertid forholdet til kona som var motivasjonen. For Arnt ble terapien vellykket. Også Gunnar begynte i terapi etter press fra samboeren, men her må utfallet av terapien bedømmes som noe mer usikker²⁷³.

---

²⁷³ Gunnar har ikke begått nye overgrep – i forhold til redusert residiv som et hovedkriterium på vellykket behandling er behandlingen vellykket. Men dersom kvalitative faktorer så som offer-empati, selvinnsikt, anger osv. også skal brukes er utfallet noe mer usikkert, ettersom han på intjerdutidspunktet hevdet seg uskyldig dømt og rettet sterke anklager mot dem som hadde anmeldt saken.

Etisk er en aktiv bruk av adgangen til prøveløslatelse som motivasjonsfaktor for deltagelse i terapi prinsippielt noe annet enn bruk av tvang. For det første er frivilligheten reell i den forstand at det er mulig å si nei, og for det andre er idømt straff – som tidligere nevnt – alltid full straff. Det spørs likevel ikke om denne argumentasjonen ligger nært opp til det Knut Erik Tranøy kaller ”juridifisering av etikken”, nemlig en tendens til å avgrense de etiske drøftinger til å klargjøre hva som er lovlig eller ikke (Tranøy, 1998). I likhet med Tranøy er jeg bekymret for en slik juridifisering, både fordi det legger grunnlaget for en rettspositivisme der lovlidighet under enhver omstendighet blir det overordnede prinsipp, og fordi moral og juss slett ikke alltid faller sammen.

Et problem i norske fengsler er antagelig at det finnes en betydelig gruppe straffedømte overgripere som nok kunne tenke seg å gå i behandling, men som kvier seg for den oppmerksomhet de dermed eksponeres for i fangemiljøet. I tillegg kommer så den psykiske belastningen ved selve behandlingen. Tap av adgangen til prøveløslatelse kan i slike tilfeller innebære at den samlede belastningen ved å delta i behandling blir mindre enn ved å avslå terapi. Da dreier det seg om virkemidler som først og fremst er i samsvar med den dømtes egne interesser. Her blir behandlingens nytteverdi i forhold til den offentlige sikkerhet og hensynet til tredjepersoner positive bieffekter; det er den behandlede selv som står i sentrum og som altså har hovedutbyttet av behandlingen.

Det er interessant at informantene samstemt og uten unntak peker på behandling som en nødvendighet for alle som har begått seksuelle overgrep. Intervjuene viser at begrunnelsene varierer – fra vektlegging av hjelp til å slutte å begå overgrep, via bearbeidelse av smerte og personlige problemer, til bistand med å finne ut hvorfor overgrepene skjedde. Noen av dem er også opptatt av ofrene, dvs. at de ser på behandling som en mulighet til å unngå nye overgrep i fremtiden, det er likevel ikke mange som tar opp denne problemstillingen. Derimot kan det spores elementer av en oppfatning jeg kommer tilbake til i kap. 5.2.3., nemlig at tilbud om behandling forstås som et signal om samfunnets humanitet og vilje til å sette enkeltmennesker i sentrum. Når noe alvorlig har skjedd gis det i vårt samfunn vanligvis tilbud om behandling – jfr. de senere års vekst i krisepsykiatri og profesjonell bistand etter akutte og traumatiske hendelser. Behandlingstiltakene innenfor fengselssystemet kan oppfattes som uttrykk for lignende tanker.

5.2.2. Tvang – et terapeutisk eller etisk problem?

Om vi setter informantenes holdninger i sammenheng med de problemer vi mer generelt vet fengselsinnsatte lider under, er det mye som taler for å gi tilbud om behandling til alle sedelighetsdømte i løpet av soningen. Spørsmålet er imidlertid hvordan det skal gjennomføres, og ikke minst hva som kan gjøres for å bedre behandlingsmotivasjonen. Dette bringer oss over i neste problemstilling; om tvang er et etisk eller et terapeutisk problem. Ved å henvise til Arnt og Gunnar har jeg signalisert at tvangsbruk i alle fall ikke **bare** er et etisk spørsmål.

Innenfor medisinsk behandling – ikke minst psykiatrien – er det på bestemte premisser enighet om å oppfatte tvang som akseptabelt²⁷⁴. I noen tilfeller sees det også på som et hensiktsmessig virkemiddel, ellers kunne man jo for eksempel nøyd seg med at politiet varetektsfengslet mennesker med akutt selvmordsfare – slik man til en viss grad aksepterer at politiet varetektsfengsler overstadig berusede personer. Det er utilitarismens og nytteetikken tenkemåte som ligger til grunn for dette forsvar av tvangsinngrepene, nemlig at tvangsbruken samlet sett byr på større nytte og glede enn lidelse og smerte – også for dem tiltakene er rettet mot. Den samme nyttetenkning ligger til grunn for de strafferettslige postulater om straffens allmenn- og individualpreventive virkning, og slik inngår jussen og nytteetikken en kraftfull allianse. Nå er både nytte og glede, lidelse og smerte vanskelige størrelser å innholdsbestemme – her vil jeg ikke engang prøve på det, bare nøye meg med å slå fast **at** det er slike forestillinger som ligger til grunn.

Terapeutisk berører tvangsbruken særlig forholdet mellom klient og terapeut, ikke minst terapeutens muligheter til å vise empati i behandlingssituasjonen. Dersom klienten er fiendtlig innstilt til sin behandler, skapes det en overføringssituasjon som gjør det vanskelig for terapeuten å holde tilbake reflekser av en tilsvarende motoverføring. Det gir et dårlig behandlingsklima. Et annet forhold er knyttet til temaet sårbarhet, skam og avmaktsfølelse. Både i forbindelse med overgrepene og den påfølgende rettsprosess har klientenes forhold til disse erfaringsområdene vært aktualisert. Autoritære rammer rundt terapisisuasjonen kan

forsterke klientens sårbarhet, og den tilhørende følelse av skam og avmakt. Praktiske erfaringer tilsier at terapi under tvang er en dårlig løsning; det krenker klientens integritet og vanskeliggjør det terapeutiske arbeidet.

Det kan imidlertid tenkes situasjoner der et forsiktig press – for eksempel bruk av belønningkriterier knyttet til gjennomføringen av soningen, såsom prøveløslatelsesinstituttet – lar seg forsvare både terapeutisk og etisk, slik jeg har pekt på i kap. 5.2.1. Informantene i undersøkelsen ser ut til å ha vært åpne for denne typen motivasjonsfaktorer, noe jeg også har fått bekreftet gjennom samtaler med fanger de årene jeg var fengselsprest.

En helt annen side ved spørsmålet om bruk av tvang dreier seg om kastraksjon. Enkelte politikere har tatt til orde for å introdusere slike virkemidler, det har også hendt at straffedømte overgripere selv har ønsket å bli kastret for å slutte å begå overgrep. En utilitaristisk etikk-forståelse vil kunne støtte bruk av kastraksjon ut fra en argumentasjon om redusert lidelse og økt livskvalitet for langt flere enn de som berøres på en uheldig måte. Det finnes to typer kastraksjon, hvorav bare én er i bruk: Kirurgisk kastraksjon er fjerning av mannens testikler, det blir ikke gjort i noen av de vestlige land. Men såkalt ”kjemisk kastraksjon” foregår både i Norge og internasjonalt. Dette består av anti-hormonell behandling, primært medikamenter som reduserer produksjonen av mannlige kjønnshormoner, og derved nedsetter den seksuelle lyst. Slik behandling kan ikke endre klientens seksuelle preferanser, derfor blir behandlingen vanligvis kombinert med samtalerapi²⁷⁵. Lyst- og driftsreduksjonen er avgrenset til den tiden den anti-hormonelle behandlingen pågår, ved opphør av medikamentinntaket vender lysten vanligvis tilbake.

I prinsippet er de etiske problemstillingene ved kastraksjon ikke annerledes enn ved andre behandlingsformer. Dette kunne åpne for å godta også kirurgisk kastraksjon dersom klienten ønsker det. Det finnes imidlertid ingen tradisjon for å akseptere amputasjon eller andre kroppslige inngrep som atferdsregulerende virkemidler i vårt samfunn. Uavhengig av mulige terapeutiske effekter er det selvstendig etiske og moralske grunner til at bestemte virkemidler

---

²⁷⁴ For en mer utfyllende drøfting av tvangsaspektet i medisinsk behandling kan bl.a. henvises til fremstillinger i bøkene **Medisinsk etikk i vår tid** (Tranøy, 1999); **Medisinsk etikk – en problembasert tilnærming** (Ruyter, Førde & Solbakk, 2000) og **Medisinsk etikk – grunnlagsproblemer i kristent lys** (Schjøth et al, 1978).

²⁷⁵ I Norge er det pr. dato ett slikt behandlingstilbud; ved Trondheim fengsel, hvor opplegget består i å kombinere anti-hormonell behandling med samtalerapi. Internasjonalt brukes kjemisk kastraksjon i en rekke land, mest vanlig også her er å kombinere anti-hormonell behandling med samtalerapi.

bør være uprøvd – det følger av det menneskebilde og den humanistiske forankring samfunnsmorale er forpliktet på.

Beslektet med spørsmålet om kastraksjon er bruk av såkalt aversjonsterapi. Arne Johan Vetlesen henviser til et eksempel på denne terapiformen i artikkelen **Straff eller behandling** (Vetlesen, 1993), der han omtaler filmen *A Clockwork Orange*. En ung mann har begått en særdeles brutal og opprørende voldtekt, gjennom atferdsorientert aversjonsterapi blir han helbredet for sin trang til å gjøre slike handlinger. Bortsett fra at temaet frivillighet ikke er belyst i dette eksemplet, kan det reises spørsmål om terapiformen som sådan bør settes i klasse med amputasjoner og andre kroppslige inngrep – virkemidler som er så sterke og gjennomgripende at de medfører en omfattende personlighetsendring hos klienten. I filmen reises spørsmålet av en prest, han hevder at overgriperen bare er avvent fra å forbryte seg, og derfor ikke blir tatt på alvor som menneske. Til det å være menneske hører å være ansvarlig for **alle sine valg**, også de destruktive. Prestens poeng er at etikken har tapt når atferden er endret uten at den det gjelder selv har valgt det.

I det praktiske liv er de fleste tilfeller av tvangsbruk utilrådelige p.g.a. dårlige behandlingsresultater. Sånn sett fremstår tvang som et terapeutisk problem. Men noen ganger kan det altså tenkes at behandling under tvang har de ønskede effekter. Da må overordnede etiske og moralske tenkemåter likevel sette grenser for tvangsbruken – hovedkriteriet må være hensynet til humanitet og menneskeverd, konkretisert gjennom viljen til å la mennesker bære et personlig ansvar for sine valg. Det betyr samtidig at frivillige ønsker om å la seg underkaste behandlingsformer som krenker den samme ansvarlighet, er vanskelig å støtte. De reservasjoner presten i filmen gir uttrykk for når han fremholder at forandring forutsetter en aktiv og bevisst tilslutning fra den det gjelder, samsvarer på mange måter med de krav jeg selv også vil sette til kvaliteten i frivilligheten. Det er **både** et terapeutisk og etisk problem dersom frivilligheten ikke baseres på en helhjertet tilslutning.

5.2.3. Terapi for overgripere – et signal om at samfunnet behandler forbrytere human

Den internasjonale fremveksten av behandlingstibud for overgripere siden begynnelsen av 1970-tallet faller sammen med en økning uten sidestykke i den vestlige verdens konsum av helsetjenester. Parallelt med velstandsutviklingen og veksten innenfor helsevesenet har det i denne tiden blitt et økende fokus på temaet ”det gode liv” – et tema som i tidligere tider mest var forbeholdt filosofer og teologer. Jeg har pekt på at forestillingene om det gode liv henger sammen med synet på **det gode som etisk grunnverdi**. Det gode er altså knyttet til de mollommenneskelige relasjoner, det må derfor være noe som er godt for alle mennesker²⁷⁶. Det betyr at det gode liv i prinsippet bare kan realiseres i samsvar med normer som sikrer likeverdige muligheter for mennesker over hele jorden til å erfare det gode liv. Det er m.a.o. en universell størrelse. Samtidig er det mulig å tenke seg at mennesker rundt omkring i verden kan ha ulike oppfatninger om hva det gode liv innebærer nettopp for dem. Det universelle består i **selve muligheten** til å realisere det gode liv snarere enn i en felles innholdsbestemmelse.

Nært forbundet med forestillingene om det gode liv er troen på det norske samfunn som human og rettferdig. En kriminalpolitikk som bryter med prinsippene om humanitet og rettferdighet vil være uforenlig med de brede demokratiske strømninger folks rettsfølelse bygger på. Her er det ingen tradisjon for å forstå straffen som entydig hevn eller gjengjeldelse; i stedet er det enighet om at den dømte må få muligheter til å forbedre seg – om nødvendig gjennom behandling og spesiell tilretteleggelse av soningen.

Problemstillingen i overskriften om forholdet mellom fangebehandling, terapi og humanitet gjør det nødvendig å gå en omvei om helsevesenets betydning i det moderne samfunn. I tidligere tider ble sykdom og lidelse sett på som smertefulle men uunngåelige sider ved livet;

---

²⁷⁶ Knut Erik Tranøy drøfter temaet ”det gode liv” i den tidligere anførte boka **Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen**, s.45-100 (Tranøy, 1998). Her peker han på dilemmaer av praktisk, etisk karakter knyttet til forståelsen av dette begrepet: kan livet vært godt når man er syk, når man er fattig, når man er deprimert osv. Men særlig er han opptatt av den urettferdige fordeling av rikdom i verden – går det an å snakke om det gode liv dersom dette innebærer at fattigdommen og sultproblemene øker i den 3.verden? Og beslektet med dette: Overforbruk av jordens ressurser som en trussel mot våre barn og barnebarn. Tranøy hevder at ”det gode liv” må sees i sammenhengen med menneskers forhold til hverandre, mens for eksempel Aristoteles drøfter temaet i en mer individorientert kontekst, dvs som et spørsmål om holdningsmessige og moralske kvaliteter hos det enkelte menneske.

mange søkte trøst hos kirken for å holde ut. Askese og selvvalgte lidelser kunne nok tilskrives personlighetsforedlende kvaliteter, sykdom ble likevel oppfattet som et anslag mot menneskers verdighet. Men der kirkens forvaltning av Guds nåde – konkretisert gjennom de religiøse symboler – gjenopprettet den tapte verdighet, er det i dag de profesjonelle helsearbeidere som langt på vei har fått denne rollen²⁷⁷. Helbredelse fra sykdom innebærer nemlig gjenopprettelse av den tapte verdighet. Også lindring, pleie og god omsorg kan ha en lignende betydning. Bekymringen for om helsevesenet i fremtiden vil være i stand til å ta hånd om stadig nye lidelser og et økende behov for behandling og omsorg, kan derfor kanskje tolkes som en bekymring for hvordan det skal gå med menneskeverdet i en omskiftelig tid. I kraft av å gi mennesker hjelp når sykdom og lidelser oppstår, bidrar helsevesenet til folks generelle trygghet, og ikke minst til en følelse at de blir tatt vare på.

Det er i lys av dette vi må se behandlingstilbudene for straffedømte fanger. Under behandlingsideologiens glanstid ble det lagt vekt på å gjøre straffen så kort og målrettet som mulig; de innsatte skulle først og fremst settes i stand til å finne seg en plass i samfunnet når soningen var over²⁷⁸. Ulike fagprofesjoner ble knyttet til fengslene, samtidig fikk fengselsbetjentene et selvstendig ansvar for å bidra både til sosialisering og eventuelt resosialisering av fangene. Vilhelm Aubert peker i artikkelen **Forbrytelse og sykdom** på betydningen av å tilby behandling ved kvalifisert fagpersonale under soningen, hans begrunnelse er den belastning soningen fører med seg, og de problemer som ligger til grunn for domfellelsen (Aubert, 1963). Aubert mener det foreligger en moralsk forpliktelse til å gi behandling ”... når samfunnet finner å ville gripe såpass sterkt inn i en borgers liv, kanskje endog for å fremme almenprevensjon” (s.61).

Den kritikken som med økende tyngde ble fremført mot behandlingsideologien utover 1960- og 70- årene hadde ingen ting å gjøre med fremveksten av et stigende antall tilbud om behandling, rehabilitering, resosialisering osv. Kritikken var rettet mot at straffen ble legitimert gjennom bruken av behandling, og at straffen som pine ble tåkelagt. Fengselsvesenet seilte under falsk flagg. Fremtredende kritikere var bl.a. Nils Christie,

---

²⁷⁷ I kapittel 3 har jeg drøftet temaet lidelse og skam, og pekt på at sykdom og lidelse fører med seg en skamfølelse knyttet til selve sykdomserfaringen. Katie Eriksons artikkel **Lidandets idé** i boken **Möten med lidanden** belyser dette temaet (Erkisson, 1993).

²⁷⁸ Jfr. kapitlene ”Straff som behandling” og ”Behandlingsideologiens fall” s.241-272 i Ragnar Hauge **Straffens begrunnelser** (Hauge, 1996).

Thomas Mathiesen, Vilhelm Aubert og en rekke andre representanter for det kriminologiske fagmiljøet i Norge²⁷⁹.

Det er bred enighet i det samme fagmiljøet om at tilbud om behandling er en nødvendighet av hensyn til den humanistiske menneskeforståelse strafferettspleien er forpliktet på. I forlengelsen av dette er det grunn til å peke på at terapi for overgripere er et signal om at samfunnet er villig til å behandle også seksualforbrytere humant. Men siden behandlingsideologiens vekst og fall har det skjedd et skifte i det kriminalpolitiske klima. De siste 20 årene er preget av økende krav om strenge straffereaksjoner og størst mulig grad av forholdsmessighet mellom forbrytelse og straff. Behovet for samfunnsbeskyttelse har kommet i sentrum. Terapitilbudene til straffedømte overgripere oppfattes i dette lys fremdeles en nødvendighet, men ikke lenger på et rent humanistisk grunnlag. De pragmatiske nyttehensyn har fått en større vekt.

---

²⁷⁹ Se bl.a. Nils Christie **Pinens begrensning** (Christie, 1982) og Thomas Mathiesen **Kan fengsel forsvares?** (Mathiesen, 1995).

6. Overgrepssakene i rettsvesenet – utvalgte problemstillinger

Som ulovlige og straffbare handlinger aktualiserer seksuelle overgrep strafferettslige problemstillinger enten de blir anmeldt og pådømt eller ikke. De av informantene som innrømmer skyld, bekrefter at de hele tiden har vært klar over å ha gjort noe ulovlig, de bekrefter også at risikoen for straffeforfølgelse var en viktig årsak til at de ba ofrene om å holde hendelsene hemmelig²⁸⁰. Uavhengig av om de hadde erkjent skyld ble møtet med rettsvesenet både skremmende og smertefullt – de fleste følte seg omgitt av motstand eller endatil fiendtlighet²⁸¹. I rettssalen opplevde de at deres handlinger ble fremstilt og tolket på måter de hadde vanskelig for å kjenne seg igjen i, rettssaken ga heller ingen muligheter til et moralsk oppgjør. Noen informanter sier de fortjente straffen – ofrenes lidelser tatt i betraktning – på den andre siden synes de likevel at de er blitt urettferdig behandlet. Typisk er Elias, som mener straffen godt kunne ha vært strengere, men at rettssaken var en farse: Juryen var forutinntatt, den var skjevt sammensatt, og den hørte ikke på ham, sier han. Han måtte forsvare seg mot noe han egentlig ikke ønsket å forsvare seg mot – han var jo skyldig – han valgte derfor å tie når påstandene gjaldt forhold han mente var feilaktige²⁸². For andre handlet det om å bli møtt med respekt og medmenneskelighet, slik tilfellet var for David²⁸³. Han understreker at også overgripere bør behandles som mennesker, til tross for det gale de har gjort. De som mente seg uskyldig dømt var skremt over hvor lett det var å bli dømt etter en anklage om seksuelle overgrep, det var Ingebjørn og John opptatt av i sine beretninger²⁸⁴.

Også overgrepsofre er kritiske til rettsvesenets rolle i overgrepssaker, det går frem bl.a. av en rapport fra Barneombudet og Likestillingssenteret om domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker²⁸⁵. Kritikken er først og fremst at rettsvesenet i for liten grad utnytter de strengeste delene av strafferammene, og at bevisvurderingen er for streng. Et annet utgangspunkt har Beth Grothe Nielsen, når hun ut fra hensynet til overgrepsofrene argumenterer for å ta overgrepssakene ut av rettsvesenet, dette drøfter hun i boken

---

²⁸⁰ Jeg bruker her ordet skyld i stedet for det juridiske begrep straffeskyld, dette for å få frem at innrømmelsen gjelder selve handlingene. En person kan godt innrømme å ha gjort en handling uten dermed å erklære straffeskyld.

²⁸¹ Jfr. kap. 3.2. og 3.3.

²⁸² Jfr. kap. 3.2.1., punkt b.

²⁸³ Jfr. kap. 3.2.1., punkt a.

²⁸⁴ Jfr. kap. 3.2.5.

Straffesystemet i barneperspektiv – seksuelle overgrep mod børn i familien (Nielsen, 2001). Hennes poeng er at barna blir den tapende part når spørsmålet om strafferettslig skyld skal avgjøres – barna betaler prisen enten tiltalte blir funnet skyldig eller ikke.

I det foreliggende kapittel vil jeg drøfte et utvalg av de problemstillinger overgrepssakene i rettsvesenet aktualiserer. Dette er et stort og sammensatt tema, min avgrensning er bestemt av erfaringer og refleksjoner informantene selv har vært inne på gjennom intervjuene og i gruppeterapien. Her vil jeg ta opp tema som straffens signalfunksjon, rettssikkerhet, moralsk panikk og det rettslige oppgjør som mulighet for et moralsk og eksistensielt preget oppgjør. Et viktig punkt er spørsmålet om rettssalen er et egnet sted for å behandle saker om seksuelle overgrep. Med henvisning til internasjonale erfaringer vil jeg vise eksempler på alternative behandlingsmuligheter. Verken intervjuene eller terapireferatene gir grunnlag for å gå inn i en drøfting av konkrete løsningsalternativer, derimot samler materialet opp erfaringer som representerer viktige utfordringer til et videre arbeid med spørsmålet om overgrepssakene i rettsvesenet.

6.1. Domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker

En relativt omfattende oversikt over rettsvesenets bedømmelse og forståelse av overgrepssaker finnes i en rapport fra Barneombudet og Likestillingssenteret under tittelen **Domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker** (Barneombudet, Likestillingssenteret, 2001). Rapporten er en gjennomgang av 248 rettsavgjørelser i perioden 1995 til 2000 med sikte på å klargjøre hvordan domstolene forstår disse sakene, særlig er det fokusert på begrepene holdninger og menneskesyn. Slike begreper er vanskelig å innholdsbestemme, i introduksjonen på s.7 er det henvist til et innlegg i Aftenposten 14.07.00 av førsteamanuensis Svein Slettan ved Institutt for offentlig rett ved Universitetet i Oslo, hvor domstolene kritiseres for manglende oppfølging av Høyesteretts signaler om skjerpet straff i overgrepssaker. Etter sammenhengen å dømme er Slettans kritikk uttrykk for et viktig poeng i rapporten: De holdninger og det menneskesyn rapporten tar til orde for må komme til uttrykk bl.a. gjennom en skjerping av straffenivået.

---

²⁸⁵ Jeg kommer tilbake til denne rapporten i neste kapittel; 6.1.

Rapporten peker på at straffen har et mangfold av begrunnelser, og at det ofte er tilfeldig hvilken argumentasjon som brukes. Lignende funn er gjort av Paul Leer-Salvesen i hans analyse av 59 drapssaker for Høyesterett i 1980-årene (Leer-Salvesen, 1991). Leer-Salvesen påviser at prevensjonsteorier, gjengjeldelsesbehov og nytteargumenter finnes side om side. Selv om ordet gjengjeldelse er lite brukt, var gjengjeldelsesforestillingen likevel viktig (s.163-202). Rapporten viser at det til forskjell fra drapssakene er lite sympati å spore for gjerningsmannen eller hans situasjon i overgrepssakene. Rettens fokus er de foreliggende bevis og selve handlingene. Bare unntaksvis undersøkes muligheten for å rehabilitere den dømte gjennom tilpassede behandlingsopplegg.

Et viktig funn er rettsinstansenes klare ønsker om å ta seksuelle overgrep mot barn på alvor, dette gjelder på alle rettsnivåer. I tråd med politiske føringer, pålegg fra Riksadvokaten og vedtatte lovendringer har Høyesterett i en konkret domsavsigelse argumentert for at straffen for seksuelle overgrep bør være streng av minst 4 grunner (s.30-31):

1. Vi har i dag større kunnskap om skadevirkningene
2. Samfunnets verdisyn har endret seg
3. I forhold til andre typer forbrytelser er straffen for voldtekt uforholdsmessig lav
4. Bare en liten del av voldtektstilfellene ender med fellede dom

Det er spor av en nyklassisistisk straffeforståelse vi her ser konturerene av, med vekt på at det bør være et rimelig forhold mellom forbrytelsens grovhet og straffens lengde. Bare i én av sakene ble det lagt vekt på formildende omstendigheter i tiltaltes bakgrunn, og da uten at det fikk konsekvenser for straffeutmålingen (s.34-38): En 15 år gammel gutt med en traumatisk oppvekst og selv utsatt for voldtekt av to ukjente menn da han var 7 år, voldtok en 22 år gammel kvinne på en særdeles brutal måte. I første rettsinstans ble hans bakgrunn ikke vurdert som relevant, tvert imot pekte Byretten på at den allmenne rettsoppfatning tilsa en streng dom. Lagmannsretten mente imidlertid at tiltaltes unge alder og vanskelige oppvekst måtte tale i formildende retning. Av hensyn til sakens straffeskjerpene ble likevel straffen fra Byretten skjerpet. Høyesterett sluttet seg til Lagmannsrettens straffeutmåling, og presiserte at det i slike saker ikke er *”vanlig å legge nevneverdig vekt på gjerningsmannens konkrete bakgrunn”*.

Høyesteretts bemerkning om at tiltaltes bakgrunn i saker som gjelder grove seksuelle overgrep vanligvis ikke tillegges vekt, er interessant: Betyr det at bakgrunnen til seksuelle overgripere faktisk er irrelevant, eller er det andre grunner til at interessen for gjerningsmannens historie

forsvinner? Rapportens materiale gir ikke grunnlag for å besvare det spørsmålet. Men når en 15-åring begår en grov voldtekt, er det nærliggende å tenke at voldsbruken må være uttrykk for en aggresjon skapt av vold han selv har opplevd tidligere i livet, dvs. at det nettopp foreligger formildende omstendigheter. Psykologisk er slike sammenhenger godt dokumentert, noe rettsvesenet er fortrolig med fra andre typer saker²⁸⁶. Av sammenhengene synes det å fremgå at rapporten støtter Høyesteretts vurdering – også det er interessant, fordi en 15 år gammel overgriper fremdeles er et barn – ikke strafferettslig men psykologisk – og dermed tilhørende den gruppen som omfattes av Barneombudets virksomhet.

Hensynet til den alminnelige rettsfølelse går igjen i svært mange av dommene som er referert. Disse resonnementene er vanligvis selvstendige begrunnelser for straffeutmålingen, og ledsages bare sjelden av betraktninger omkring straffens nytteverdi. Derimot viser rapporten at spørsmålet om ofrenes smerte alltid er tema i den rettslige behandling. Noen ganger brukes smerten til å begrunne at straffen må være streng, da er det straffen som rettferdig gjengjeldelse det er tale om. Særlig ved overfallsvoldtekter blir det argumentert med at ofrenes frykt og angst må være straffeskjerpene. Andre ganger brukes smerten til å sannsynliggjøre at handlingen nettopp var en ovegrepshandling, da er det spørsmålet om skyld som står i fokus.

En av de rettslige utfordringene er overgrepshandlingenes tvetydighet: Som seksuelle handlinger blir de først ulovlige i det øyeblikk konkrete bestemmelser i straffeloven brytes. Problemet er imidlertid at noen ganger er det bare partene selv som vet hva den rette tolkningen av handlingene er. Rapporten viser at rettsinstansene særlig fokuserer på spørsmål vedrørende rettssikkerheten, ikke minst for tiltalte. Tre forhold blir vektlagt ved bedømmelsen av ofrenes troverdighet:

1. Angst, depresjoner og andre dokumenterte psykiske plager i etterkant av hendelsene.
2. Påkledning og eventuelle seksuelle invitasjoner forut for hendelsene.
3. Ofrenes villighet – særlig om de følte seksuell opphisselse, eller hadde glede av det som skjedde.

Barneombudet og Likestillingssenteret mener det er uttrykk for fordommer å spørre om påkledning eller mulige seksuelle inviter, og knytter dette sammen med en kritikk av

---

²⁸⁶ Per Isdal har i boken **Meningen med volden** gitt en oversikt over faktorer som fører til at menn begår grove voldshandlinger (Isdal, 2000). Her er voldsopplevelser i barndommen en av de viktige bakgrunnsfaktorene. Paul

rettsvesenets kjønnsrolleforståelse. Samtidig går det frem at rettsinstansene føler et visst ubehag over at de strenge beviskravene fører til en lav oppklaringsprosent.

Om straffenivået i overgrepssaker er strengt er kanskje et spørsmål om øynene som ser. For hva er strengt? Rapporten tar utgangspunkt i strafferammene for de ulike lovbruddskategoriene:

”Selv om det i flere tilfeller (...fra rettens side...) fremheves at man ikke finner noen formildende omstendigheter, ser vi tendenser til at den endelige straffeutmålingen likevel befinner seg i nedre del av strafferammen. Man kan derfor spørre seg om hvilken effekt kunnskapen om skadevirkninger av seksuelle overgrep til syvende og sist har på vurderingen av straffverdigheten, og hva slags signaler retten dermed gir om seksuelle overgrep mot barn”(s.59).

Straffene er altså for lave. Rettsinstansene selv ser det annerledes. I de fleste sakene blir det argumentert med behovet for å idømme strenge straffer nettopp av hensyn til skadevirkningene og de signaler man sender. Rettsvesenet mener åpenbart at straffereaksjonene **allerede er strenge nok**. Barneombudet og Likestillingssenteret legger her til grunn en verdiforståelse og et menneskesyn som forutsetter at **hele** strafferammen tas i bruk, dvs.: Straffene må bli strengere. Det drøftes ikke om det kan tenkes å oppstå rettssikkerhetsmessige problemer som følge av oppgraderte og skjerpede strafferettslige virkemidler, heller ikke om et positivt menneskesyn²⁸⁷ kan ivaretas på andre måter enn gjennom straffeskjerpelser.

6.2. Rettssikkerhet og signalfunksjon

Overgrepssakene er vanligvis karakterisert av en uklar bevissituasjon. Domsslutningene som er presentert i Barneombudets og Likestillingssenterets rapport viser at retten ofte leter etter spesielle tegn, for eksempel at fornærmede gråter, har fått psykiske problemer, at hun klede seg ”utfordrende”, osv. Når barns troverdighet skal vurderes, er derimot kriteriene snudd

---

Leer-Salvesen viser i sin bok om drapstdømte menn hvordan rettsvesenet er opptatt av å forstå drapshandlingene nettopp ut fra gjerningspersonenes bakgrunn og livshistorie (Leer-Salvesen, 1991).

²⁸⁷ I stedet for formuleringen ”positivt menneskesyn” kunne jeg kanskje heller ha sagt ”det menneskesyn Barneombudet og Likestillingssenteret ønsker fremmet”. I rapporten er begrepet menneskesyn positivt ladet, forstått som noe man ønsker å fremme gjennom de tiltak som foreslås.

nesten helt rundt: Barn som er rolige, logiske, sammenhengende og behersket i sin opptreden blir ansett for å være mer troverdige enn barn som gråter og er opprørt.

Beth Grothe Nielsen hevder i boken **Straffesystemet i børneperspektiv – seksuelle overgrep mod barn i familien** at hensynet til rettssikkerheten alltid gjør barn til tapere i overgrepssaker (Nielsen, 2001). Når saken kommer til retten, risikerer barnet at mor og resten av familien tar fars parti, og dersom resultatet blir frifinnelse vil barnet deretter bli eksponert for familiens vrede over både rettsvesenet og den ”falske” anklage. Slik blir barnet et offer i 3-dobbel forstand: Første gang når overgrepene skjer, andre gang når familien benekter hendelsene, og tredje gang når familien anklager barnet for å ha ødelagt familien. I tillegg fortsetter kanskje overgrepene, med de skader dette har:

”Når systemets funksjoner og virkninger ses i barnenes perspektiv, bliver prinsipper som rettssikkerhet og rettsbeskyttelse svært fraværende. Kun meget ”voksne” og ”dyktige” børn/ofre/vidner får deres ret, og de må ofte igjennem et langvarig forløb af ubehagelige oplevelser for at få den. Kravene til børns vidneforklaring kan blive så høje, at straffebestemmelserne sættes ud af kraft i de tilfælde, hvor der ikke foreligger en tilståelse” (s.355).

Nielsens konklusjon er at barn – og andre ofre for seksuelle overgrep – har liten rettssikkerhet. Den grunnleggende svakhet er imidlertid ikke beviskravene, men at rettssystemet mangler verktøy, virkemidler og evne til å håndtere de problemer seksuelle overgrep reiser. Overgrepssakene må løses andre steder enn i rettssystemet, mener Nielsen. Barneombudet og Likestillingssenteret mener derimot at rettsvesenet er riktig arena, og går langt i retning av å hevde at en rekke frifinnelser finner sted på tvilsomt grunnlag. For å løse problemene foreslås det å gi fornærmede utvidede rettigheter og særskilt ivaretagelse under prosessen.

I likhet med Barneombudet og Likestillingssenteret ønsker både Riksadvokaten og Høyesterett strengere straffer, det gjør også flertallet av Stortingspolitikere. I innstillingen til ny lov om seksuallovbrudd pekte Justiskomiteen på behovet for å treffe tiltak som synliggjorde samfunnets støtte til ofrene; justiskomiteen ga riktignok ingen tilslutning til tanker om svekkede beviskrav i overgrepssaker, men markerte et sterkt engasjement for ofrene (Justiskomiteen, 1999). Særlig var man opptatt av lovgivningens normdannende og atferdsregulerende funksjon, det er også i tråd med den strafferettstenkning som har preget Norge i etterkrigsårene, ikke minst representert ved Johs. Andenæs og teorien om

allmennprevensjonen²⁸⁸. Gjennom de signaler straffen gir om samfunnets normer og moralske verdier blir borgernes atferd påvirket. I stor grad er straffeskjerpelser de senere år blitt begrunnet i bl.a. hensynet til signaleffekten, se for eksempel Kriminalmeldingen fra 1992 side 122-123 (Justisdepartementet, 1992).

Flere gjenopptagelsessaker de senere år viser imidlertid at rettssikkerheten for tiltalte i sedelighetssaker er en aktuell problemstilling. Vi vet lite om omfanget, utenom det fåtall saker der fornyet rettsbehandling har ført til frifinnelser²⁸⁹. Pensjonert lagrettsdommer Trygve Lange-Nilssen har engasjert seg i flere av disse sakene, han har uttalt at saker om seksuelle overgrep ofte preges av utilstrekkelig eller svakt faglig skjønn²⁹⁰. Særlig kritisk er han til bevisvurderingene, som etter hans oppfatning ikke holder mål i forhold til grunnleggende rettssikkerhetshensyn.

En undersøkelse om forsvareres syn på beviskravene i saker om seksuelle overgrep mot barn foretatt av Bratholm & Stridbeck og publisert i tidsskriftet Lov og Rett 1998, viser at av 40 spurte forsvarsadvokater mente 31 at beviskravene var for milde, 9 at de var for strenge (Bratholm & Stridbeck, 1998). M.a.o.: Det er for lett å dømme folk for overgrep mot barn. På den andre siden viser Ragnhild Hennem i sitt dr.arbeid om bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn s.104-108, at kvinnebevegelsen og organisasjoner som arbeider med ofre for overgrep bedømmer beviskravene som altfor strenge (Hennem, 1999). Det er for vanskelig å få til fellende dom. Hennem fremhever at det blant jurister ser ut til å være en tendens til å vurdere bevis forholdsvis likt, noe som kanskje forteller om sosialisering og kollegialitet innenfor dommerstanden, og også om sosiale likheter når det gjelder rekrutteringen til yrket. Men i sedelighetssakene er bevisvurderingene verken strengere eller mildere enn i andre typer saker, sier Hennem.

---

²⁸⁸ Andenæs er ingen tilhenger av en ensidig nytteorientering i sin strafferettstenkning, han legger i stedet vekt på at straffen skal oppfylle en rekke begrunnelser og målsettinger. I teorien om allmennprevensjonen er straffens signalfunksjon viktig, se bl.a. **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1997) og **Straffen som problem** (Andenæs, 1994).

²⁸⁹ Eksempelvis kan nevnes 3 gjenopptagelsessaker de siste årene fra Frostating lagmannsrett som har endt med frifinnelse av de dømte: I 1984 ble en mann fra Gauldal dømt til ett års fengsel for incest mot sine to barn, etter soningen begikk han suicid i 1987, saken ble gjenopptatt post mortem i 1998 og endte med frifinnelse. I 1991 ble en mann fra Levanger dømt til 3 år og 8 måneders fengsel for incest mot sin datter, saken ble gjenopptatt i 1995 og endte med frifinnelse. 3 menn fra Leksvik ble i 1992 dømt for incest mot en femårig jente de alle var i familie med, saken ble gjenopptatt i 2001 og endte med frifinnelse for alle 3, dertil fikk de også til sammen 7,5 millioner kroner i oppreisning og erstatning.

²⁹⁰ Sitat fra **telefonsamtale jeg hadde med Lange-Nilssen høsten 2003** (tillatelse gitt til å sitere fra samtalen i avhandlingen), synspunktet er fremmet offentlig ved flere anledninger og avspeiler vurderinger han har gjort seg etter et langt livs erfaringer som jurist og dommer, jfr. bl.a. oppslag i Aftenposten 08.12.03.

Etter dagens lovverk mangler ofrene partsrettigheter i overgrepssakene, dette er åpenbart også et rettssikkerhetsproblem. Ordningen med bistandsadvokat for fornærmede i volds- og overgrepssaker er et forsøk på å løse problemet et stykke på vei. Et økt fokus på fornærmedes interesser er ingen trussel mot tiltaltes rettssikkerhet, kanskje snarere tvert imot.

Hvordan er så rettssikkerhetstilstanden sett med domfeltes øyne? Som jeg allerede har vist er informantene gjennomgående kritisk til rettsvesenet; nesten ingen av dem synes de fikk en rettferdig dom. Kritikken rettes først og fremst mot selve måten de ble behandlet på, de følte at utsagn ble vridd og vrenget – og de kjente seg ikke igjen i det bildet retten tegnet av dem. Birger sier han ble trampet på, Finn nektet skyld for å kunne bevare selvrespekten enda han var skyldig, Gunnar og Elias opplevde rettssaken som et spill der alt var bestemt på forhånd. Ingebjørn og John mener seg uskyldig dømt, begge er skremt over hvor lett det er å få folk dømt – begge antyder også at deres sak kom for retten i en tid med mange overgrepssaker og en tilbøyelighet fra rettsvesenets side til å tro for ukritisk på de som anmeldte sakene. Alle domfelte følte at retten sto på fornærmedes side.

De domfeltes frustrasjon er særlig knyttet til opplevelsen av rettssaken som et skuespill der de selv var tilskuere og ikke fikk anledning til å komme ordentlig til orde. Det betyr ikke at de ikke har fått forklare seg, heller ikke at de er blitt manipulert eller avfeid. Først og fremst ser det ut til å handle om at de ikke har kunnet henvende seg til det jeg tidligere har omtalt som ”empatisk, lyttende tilhørere”. De har også hatt problemer med å forstå rettsvesenets arbeidsform og måter å selektere informasjon på. Straffeutmålingen har de derimot ingen klar holdning til, i stedet henviser de til at dette er et faglig spørsmål som bare retten kan bedømme. Under rettssaken syntes de bevisene i stor grad ble bedømt på en feilaktig måte. De var nok skyldige, men ikke nødvendigvis i det de ble dømt for.

Informantenes opplevelse av rettsvesenet svarer i en viss forstand til forsvarernes oppfatning av bevisvurderingene som altfor milde. John pekte i intervjuet på at de sosiale båndene mellom dommerne ser ut til å være svært tette, han trodde dette medvirket til hans egen domfellelse. Antagelsene om sosialiseringen i dommerstanden støttes av Hennem, det betyr likevel ikke at påstanden om justismord dermed er sannsynliggjort. Men dersom dommerstanden er så sosialisert som antydnet, vil spekteret av virkelighetsbeskrivelser og

livserfaringer stå i fare for å snevres inn. Om det ikke er et rettssikkerhetsproblem, er det i det minste en utfordring for rettsvesenet.

De domfelte har altså en helt annen oppfatning av den rettslige virkelighet enn Barneombudet, Likestillingssenteret og ofrenes representanter. Ingen av partene ser imidlertid ut til å synes at rettsvesenet ivaretar nettopp deres interesser. Det kan på den ene siden bety at rettsvesenet har funnet en gylden middelvei, på den andre siden kan det hende at rettsbehandlingen faktisk ikke fokuserer på sakens realiteter – i alle fall ikke de realiteter partene selv er mest opptatt av. Mye taler for at det er et spenningsforhold mellom rettsvesenets fokus på bevis og fakta på den ene siden, og partenes behov for å berøre moralske- eksistensielle aspekter ved handlingene på den andre, og at dette skaper frustrasjoner i møte med den rettslige behandling²⁹¹.

6.3. "Moralsk panikk": Sakene i Salem, Jordan, Cleveland og Bjugn

I nyere tid er det særlig to saker som har stått sentralt i drøftingen av rettssikkerheten i overgrepssaker, den ene er "Cleveland-saken" fra Middlesbrough i grevskapet Cleveland i Nordøst-England fra 1987, den andre er "Bjugn-saken" fra Bjugn i Sør-Trøndelag 1992-1994. I boka **Hekseprosess. Bjugn-saken i et juridisk og kulturhistorisk perspektiv** hevder sosialantropologen Jan Brøgger at det finnes fellestrekk mellom renessansens hekseprosesser og nåtidens incest- og overgrepssaker (Brøgger, 2003). Tolkingsnøkkelen til denne forståelsen er fenomenet "moralsk panikk": Moralsk panikk inntreffer i bestemte situasjoner og under bestemte omstendigheter; først og fremst i omskiftelige tider med usikkerhet knyttet til selvforståelse, moral og verdier – folk føler seg under press og de har behov for syndebukker, sier Brøgger.

For å sette Bjugn-saken og Cleveland-saken i perspektiv skal vi gå en omvei om to andre saker, nemlig heksejakten i Salem, Massachussets 1692 og overgrepssaken fra Jordan, Minnesota 1983.

---

²⁹¹ Jeg kommer tilbake til denne problemstillingen i kapitlene 6.4., 6.5. og 6.6.

Hekseprosessene er tidlige eksempler på moralsk panikk. Brøgger viser til en oppsiktsvekkende heksejakt i **Salem, Massachussets 1692**. Salem var på denne tiden dominert av europeiske innvandrere med calvinsk, puritansk bakgrunn. De to døtrene til sogneprest Samuel Parris ble angrepet av en ukjent sykdom, symptomene var uvanlig og dramatisk opptreden, krampeanfoll og hysteriske skrik. Stedets lege sto maktesløs, og da sykdommen spredte seg til stadig flere ungjenter i nabolaget, tok panikken tak. I denne situasjonen dukket forestillingene om djevlebesettelse opp. Knappt ett år etter at sykdommen første gang ble observert var 25 kvinner døde; 19 av dem ble hengt, én torturert i hjel og 5 døde i fengslet. Deres forbrytelse var å bli beskyldt for å stå i ledtog med Djevelen.

Et moderne eksempel på moralsk panikk er etter Brøggers oppfatning senator McCarthys politiske forfølgelser i USA på 1950-tallet, der uskyldige mennesker ble arrestert og dømt for statsfiendtlig virksomhet. USA trengte syndebukker i kampen mot den kommunistiske fare. Utover 1960- og 70-tallet overtok liberale strømninger, blant de viktige begivenhetene var introduksjonen av p-pillen og den seksuelle revolusjon. Men en underliggende uro gjorde seg gjeldende i deler av befolkningen, den kom opp til overflaten ved begynnelsen av 1980-årene i form av saker om seksuelle overgrep mot barn. Brøgger omtaler én av dem, det er en sak fra **Jordan i Minnesota, 1983/84** beskrevet av Paul & Shirley Eberle (Eberle & Eberle, 1986). Et stort antall foreldre, naboer og slektninger til flere barn ble arrestert og anklaget for de mest groteske overgrepshandlinger mot barna. Da saken ett år senere ble avsluttet, var alle de tiltalte frikjent, og det rettslige grunnlaget for overgrepsanklagene avvist.

Omtrent samtidig med Jordan-saken dukket en kanskje enda større sak opp i England, det var den såkalte **”Cleveland-saken”** som eksploderte sommeren 1987²⁹². De to barnelegene Marietta Higgs og Geoffry Wyatt, sammen med sosialrådgiveren Sue Richardson, slo alarm etter å ha gjort funn de mente beviste at mer enn 100 barn var blitt grovt seksuelt misbrukt. Diagnosegrunnlaget var den såkalte ”anale utvidelsesrefleks”, et fenomen som kan observeres i form av endringer i endetarmen i forbindelse med berøring og inntrengning. På grunn av det store omfanget saken etter hvert så ut til å ha, måtte alle ressurser i det lokale hjelpeapparatet prioriteres til denne éne saken. De involverte barna ble tvangsflyttet fra sine hjem, noen av dem for flere måneder. Også denne saken varte i drøyt 1 år, den endte med at de mistenkte ble

---

²⁹² Fremstillingen i det følgende tar utgangspunkt i en artikkel i Nordisk Sexologi 2-3/89 av Berl Kutchinsky: **Incestpanikken i Cleveland** (Kutchinsky, 1989).

frifunnet. Likevel måtte mange familier gå gjennom flere rettssaker før barna kunne flytte hjem igjen.

Berl Kutchinsky – kriminolog og psykolog fra Danmark, og ekspert på saker om seksuelle overgrep mot barn – mener Cleveland-sakens hovedårsak er å finne i fenomenet ”incest-panikk” (Kutchinsky, 1992). Dette er en parallell til det Brøgger kaller moralsk panikk, og karakteriseres av såkalte nye myter om barn og seksuelle overgrep:

- Incest er sterkt utbredt
- Incest forekommer i alle familier
- Incest kan diagnostiseres ved hjelp av enkle og spesifikke symptomer

Kutchinsky peker på at incest-panikk særlig er blitt gjort mulig som en følge av hjelpeapparatets forestillinger om at barn ikke lyver. Først når sakene kommer til rettsapparatet blir de stanset, men heller ikke da er det alltid at helse- og sosialarbeidere frafaller sine mistanker. I enkelte tilfeller blir barn holdt skilt fra sine foreldre selv om rettssaken ender med frifinnelse for den tiltalte.

Dermed er vi over på **Bjugn-saken**, tidspunktet er årene 1992 – 1994 (Wiig & Brøgger, 2003). Den er omtalt som Norges-historiens største sedelighetssak, og startet i 1992 med at barnehageassistent Ulf Hammern ble mistenkt for å ha begått seksuelle overgrep mot flere barn i barnehagen der han arbeidet. Etter hvert vokste saken i omfang; både hans kone, bygdas lensmann og en rekke andre personer var på ett tidspunkt mistenkt – flere av dem ble satt i varetektsarrest. Da saken kom til retten var det bare én tiltalt tilbake, Ulf Hammern. Den 31. januar 1994 falt dommen i Frostating lagmannsrett, Hammern ble frikjent. Deretter besluttet Fylkesmannen at alle de involverte barna skulle få billighetserstatning, begrunnet i at de hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. Hammern på sin side reiste erstatningssak mot staten; den 11. februar 2003 fastslo Den Europeiske Menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg at han var uskyldig og at han skulle få både oppreisning, erstatning og dekning for sine saksomkostninger. Da var det gått 11 år siden saken startet.

I en gjennomgang av Bjugn-saken etter frikjennelsen av Hammern i Frostating lagmannsrett 1994, fastslo Riksadvokaten at denne saken tidlig i etterforskningen kom ut av kontroll, og at den siden levde sitt eget liv (Rieber-Mohn, Busch & Fossgard, 1994). Riksadvokaten rettet til dels sterk kritikk mot politiet og etterforskningsledelsen. Men særlig får de sakkyndige

gjennomgå, og det er tankevekkende på bakgrunn av den tidligere anførte rapporten fra Barneombudet og Likestillingssenteret, som anbefaler å styrke de sakkyndiges posisjon i sedelighetssakene²⁹³. Riksadvokatens rapport er på mange måter en støtte til påstanden om at Bjugn-saken nettopp ble drevet frem av moralsk panikk. Christian Wiig skriver i boken at han på et visst tidspunkt i saksforløpet opplevde stemningen i bygda som nærmest uvirkelig, noen gikk i daglig frykt for å bli arrestert, andre snakket om satandyrkelse og rituelle overgrep mot barn.

Jan Brøgger og Christian Wiig mener Bjugn-saken har likhetstegn med Cleveland, Jordan og Salem. Når panikken griper tak er rettsapparatet den beste beskyttelsen for den anklagede. Men også rettsapparatet påvirkes av folkemeningen. Om ikke avisen VG med journalist Helge Kringstad i spissen hadde engasjert seg på Hammerns side, ville Bjugn-saken fått en annen utgang, hevder de. De er derfor glad for pressens aktive rolle, særlig i sakens siste del. Imidlertid drøftes ikke problemets mer prinsipielle side, nemlig at pressens engasjement like gjerne kunne ført til et opinionspress der utfallet ble et justismord. De er også lite opptatt av den tvetydighet overgrepssakene byr på. Bare i begrenset grad gir den strafferettslige behandling mulighet til å avklare **sannhetsspørsmålet** på en tilfredsstillende måte. Praksisen med å kunne dømme frikjente overgripere til å betale erstatning til ofrene er en indirekte innrømmelse fra rettsvesenets side om at det strafferettslige verktøy passer dårlig til de kompliserte problemstillinger overgrepssakene byr på. I samme retning peker menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg, når den ga Hammern medhold i hans påstand om å være uskyldig. Riktignok var Hammern ikke blitt dømt til å betale erstatning, men Fylkesmannens beslutning om å gi erstatning til de antatte ofrene sådde tvil om lagmannsrettens frifinnelse. Dette mente menneskerettighetsdomstolen var i strid med grunnleggende rettssikkerhetshensyn.

---

²⁹³ Riksadvokatens rapport er skrevet i 1994 mens Barneombudets er fra 2001. Barneombudet må derfor ha kjent til Riksadvokatens vurderinger, likevel anbefales det altså å styrke de sakkyndige – antagelig på bekostning av den politifaglige innsats.

6.4. **Seksuelle overgrep – et tema for rettsvesenet?**

Slik jeg tolker intervjuene og terapireferatene kan informantenes kritikk av rettsvesenet oppfattes som en etterlysning av et mer målrettet og tilpasset rettslig oppgjør – kanskje helst et oppgjør der partene møtes, snakker sammen og setter ord på sine følelser og erfaringer. Problemet med seksuelle overgrep er imidlertid at dette ikke er noen konflikt mellom jevnbyrdige parter, det er et assymetrisk forhold hvor den ene parten har utnyttet og krenket den andre. Ofrenes behov er her i stor grad å **se og erfare** at overgriperen tar på seg ansvaret – hele ansvaret – og at han er lei seg for det som har hendt²⁹⁴. Overgripernes behov er i mange tilfeller på tilsvarende måte å si unnskyld, for deretter å spørre hvordan de kan gjøre opp for seg. I rettssalen er det bare plass til informasjon som belyser hendelsene ut fra gjeldende lovtekster, bevissituasjon og rettspraksis.

Overgrepssakene er i et slikt perspektiv eksempler på en type saker der kunnskap om menneskelige følelser og erfaringer bare på helt bestemte premisser har relevans. For partene skaper dette en opplevelse av fremmedgjøring og distanse. Heller ikke ”eier” de sin egen sak, i Norge er straffesaker alltid det offentliges eiendom: Politiet etterforsker og utferdiger tiltale, domstolene dømmer, og fengselsvesenet gjennomfører soningen. Ofrene er på begrenset vis delaktige i saken gjennom bistandsadvokat; men uten partsrettigheter eller muligheter for å reise innsigelser mot dommen. Frustrasjon over rettssakens mangel på relevans – for å låne øre til informantenes fremstilling – fører til at det for de straffedømte kan være vanskelig å forholde seg konstruktivt til dommen, med konstruktivt mener jeg særlig muligheten til å ta inn over seg og la seg korrigere av de realiteter dommen gjelder. For ofrenes vedkommende er det slett ikke uvanlig at tilliten til rettsvesenet settes på alvorlig prøve, oftest ved at dommen oppleves for mild, unnvikende eller direkte feilaktig²⁹⁵.

I to bidrag fra 1988 og 1995 har Liv Finstad reist spørsmålet om rettsvesenet er et egnet sted for å behandle volds- og overgrepssaker. I artikkelen **Sedelighetsforbrytere ut av fengslene: prinsipper for en realistisk utopi** (Finstad, 1988) tar hun til orde for å løse opp båndene

---

²⁹⁴ Jeg har ikke selv intervjuet overgrepsutsatte, derimot har jeg fra tid til annen hatt utsatte i terapi – i tillegg finnes det en relativt rikholdig litteratur på området, jfr. bl.a. **Når den utsatte blir usynlig** (Kleiven, 2004), **Tause menn** (Andersen, 2001), og **Hvordan krenkede barn blir syke voksne** (Kirkengen, 2005).

²⁹⁵ Jfr. rapporten fra Barneombudet og Likestillingssenteret, der det fremgår at ofrene i stor grad mener dommene er for milde.

mellom en fellende dom og det øvrige reaksjonsapparat. Hun vil beholde domstolene men ha vekk fengslene, samtidig ønsker hun å innføre det hun kaller reelle erstatningsordninger. Hun tenker seg rettsapparatet som en regulerende instans i et forsoningsarbeid mellom partene, der særlig overgriperens erkjennelse spiller en viktig rolle. I et foredrag fra 1995 med tittelen **Rettsapparatet som erkjennessystem. Om den nødvendige plassering i det kriminalpolitiske felt** (Finstad, 1995) er imidlertid optimismen på vegne av rettsapparatet borte. Nå hevder hun at rettsapparatets fokus på strafferettslig skyld er et avgjørende hinder for å skape erkjennelse hos overgriperen:

”En avgjørelse om den rettslige skyld, som domstolene kan treffe, bringer oss derfor ikke nærmere erkjennelser om andre former for skyld. Og rettslig skyld er ofte noe helt annet enn det offeret opplever som gjerningsmannens skyld”.

Finstad hevder at det særlig er hensynet til rettssikkerheten som bidrar til å hindre erkjennelsen. Mangelen på bevis gjør at tiltalte sitter med sterke kort; og så lenge en erkjennelse er ledsaget av vanærende straff har han ingen motiver for å tilstå. Men Finstad ønsker ingen endringer som innebærer at tiltaltes rettssikkerhet blir svekket. I stedet tar hun til orde for et system der partenes fortellinger kan tre frem i kraft av sin egen tyngde, og på selvstendige premisser. Da må straffetrusselen være borte, og det må være klima for empatisk lytting. Når mange kvinner krever strengere straffer for seksuelle overgrep er det ikke primært hevn de er ute etter, sier hun – det handler i stedet om at andre skal se deres lidelse, og at lidelsen skal ta slutt. Dersom overgriperen er i stand til å erkjenne det han har gjort, kan han også se de utsattes smerte; da er det tale om en erkjennelse som leder inn i det Finstad kaller **eksistensiell skyld**²⁹⁶:

”Ingen kan dømmes til å bli klokere. Men man kan ”dømmes” til å delta i treffpunkter der man er nødt til å jobbe systematisk med erkjennelse om seg selv og andre”.

Etter Finstads oppfatning er erkjennelsen knyttet til den enkeltes beretning. Målsettingen med erkjennelsen er å lindre avmakt og øke opplevelsen av trygghet, bevegelsesfrihet og integritet. Dagens rettssystem rommer ingen muligheter for at slike prosesser kan finne sted, partene blir i stedet fremmedgjort for hverandre, uten å kunne erfare at det finnes sammenhenger mellom

---

²⁹⁶ Hun bruker i foredraget begrepene ”eksistensiell skyld” og ”opplevd skyld” på en synonym måte, etter sammenhengen å dømme ser det ut til at hun i begrepet eksistensiell legger det samme innhold som etter hvert er blitt vanlig, nemlig at det handler om livsorientering, selvforståelse, verdisyn og spørsmålene om livets mening. Den eksistensielle orientering inkluderer her spørsmålene om etikk og moral. Også Paul Leer-Salvesen bruker dette uttrykket i **Menneske og straff** - og da med en lignende betydning. Leer-Salvesens bruk er påvirket av Martin Buber og hans bok **Schuld und Schuldgeföhle** (Buber, 1958). Den måten jeg har brukt ordet eksistensiell på gjennom denne avhandlingen har en tilsvarende betydning.

dem selv og forbrytelsen som har skjedd. De er blitt objekter for rettsvesenets beslutninger, ikke subjekter i sine egne saker.

Også informantenes erfaringer er en bekreftelse på at muligheten for et oppgjør mellom de involverte parter gjennom den rettslige behandlingen er minimal. Når mistanken først er reist om at et barn kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep, endres samspillet i familien. Trusselen om straff og medfølgende sosial skandalisering fører til at ektefellene trekkes mot hverandre i et forsterket samhold, samtidig prøver mor å finne slags nøytral mellomposisjon, der hun veksler mellom å støtte far og barnet. Barnet opplever det imidlertid som et svik at mor ikke tar hennes parti og skiller seg fra far. I voksen alder bryter derfor de aller fleste kontakten både med mor og far. Jeg har også observert at konene i noen tilfeller føler et så sterkt ubehag over det som har skjedd, at de engasjerer seg på en måte som får mannen til å tenke at han sannelig ikke bør bære all skyld alene.

Hva kan så alternativet til en tradisjonell strafferettslig behandling være? Liv Finstad har funnet interessante bidrag bl.a. av den australske kriminologen John Braithwaite. I foredraget fra 1995 henviser hun til en skisse han har gitt av et system under utprøving i Canberra, Australia. Dette systemet kalles ”**Community Accountability Conference**” (CAC), og betyr ”ansvarliggjørende nabolagsmøter”. Opplegget går ut på at en koordinator innkaller til et møte mellom partene som er berørt av forbrytelsen, helst skal det være mennesker partene selv liker og respekterer. Disse drøfter så hvordan lovbruddet kan behandles – i vid forstand er det en ”erstatningsordning” som tar hensyn til både kropp, sjel og økonomisk påførte problemer, for ikke å snakke om fortvilelsen i nærmiljøet, sier Finstad. Et viktig punkt består i å komme frem til en felles erkjennelse av hvilke handlinger som er begått, deretter å beslutte hvordan erkjennelsen kan komme til uttrykk gjennom handlinger som viser anger og vilje til oppgjør. Oppgjøret skjer innenfor rammen av en omsorgsetikk der både overgriper og offer gjøres til gjenstand for fellesskapets interesse og omtanke.

Internasjonalt finnes det paralleller til CAC i tradisjonell sør-afrikansk rett. Under et studieopphold jeg var på i Sør-Afrika høsten 2001 fortalte dr. Zola Sonkosi ved Institute for Justice and Reconciliation at det fra gammelt av i dette landet eksisterer rettsordninger som går ut på at forbrytelser er et ansvar for storfamilien, landsbyen eller hele stammen (Hermstad, 2002). Også her gjøres skadevolder og fornærmet til gjenstand for samfunnets

omsorg, slektninger av forbryteren kan involveres i arbeidet med å gjøre opp for skaden som har skjedd; noen ganger handler det om å skaffe penger til en liten erstatning, andre ganger om å snekre et uthus eller yte en tjeneste. Erstatningen behøver ikke å være stor, det viktige er at den på et symbolsk plan uttrykker vilje til anger og bot. På mange måter er det landsbyretten Sannhetskommisjonen (TRC) har hatt som utgangspunkt for sitt arbeid, jeg kommer tilbake til Sannhetskommisjonen i neste kap. (kap. 6.5.)

Fra Canada har Beth Grothe Nielsen beskrevet et arbeid med en rettsordning som går under betegnelsen **Community Holistic Circle Healing (CHCH)** (Nielsen, 2001)²⁹⁷. Utgangspunktet for CHCH er lokalsamfunnet Hollow Water på østkysten av Lake Winnipeg, et lite samfunn med om lag 750 innbyggere. Befolkningen er opprinnelig indiansk, først og fremst av Ojibwa-folket, og med et relativt stort innslag av problemer – særlig hos de unge – preget av rus, vold, selvmord og kriminalitet. Etter hvert som man begynte å arbeide med disse problemene viste det seg forbausende ofte å være forbindelseslinjer tilbake til seksuelle overgrep i familien. I et samarbeid mellom lokalbefolkning, sosialarbeidere, helsepersonell og myndigheter bestemte man seg derfor for å finne tilnæringsmåter der indiansk kunnskap om relasjoner, konflikter og problemløsning kunne kombineres med moderne, vestlig tenkning. Indianerkulturen i dette området har fra gammelt av vært preget av ulike tradisjoner fra til dels svært forskjelligartede stammer, men mye av kunnskapen var gått tapt gjennom et århundres hardhendt sivilisasjonspress fra de hvite.

Basert på en kombinasjon av tradisjonell og vestlig viten utviklet man en såkalt "healing strategy", det var denne strategien som fikk betegnelsen "Community Holistic Circle Healing". Det ble laget detaljerte planer for arbeidet med overgrepssakene; fra den første mistanken eller avsløringen, frem til dom var avsagt. Planen var kjennetegnet av noen grunnleggende og viktige nøkkelpunkter: Beskytte ofrene, støtte den ikke-krenkende ektefelle, konfrontere den påståtte krenker, støtte alle de innblandes familier, koordinere møte med politi og påtalemyndighet, og støtte krenkeren slik at han kan erkjenne og ta ansvar for overgrepshandlingene.

Selve rettsavgjørelsen skjer i et spesielt møte – "Special Gathering" – der alle de berørte kan uttale seg, her er også politi, dommere og påtalemyndighet med. Krenkeren må fortelle sin

---

²⁹⁷ Se **Straffesystemet i barneperspektiv** s.386 ff.

historie, og han må høre offeret øse ut sin vrede og smerte over det som har hendt. Hvem som helst av de som er til stede kan gripe ordet. Så blir det inngått en detaljert og omfattende helbredelseskontrakt, hvor for eksempel krenkeren kan pålegges å leve adskilt fra familien mens han går i behandling. Eller krenkerens mor kan bli bedt om å søke behandling for sitt alkoholproblem. Eller at bestefar blir bedt om å bidra økonomisk. Kontrakten kan omfatte mange flere enn krenkeren selv, først og fremst gjelder det dem som på forskjellige måter er berørt av og involvert i det som har skjedd. Dette er mulig fordi kontrakten ikke handler om utdeling av straff – f.eks fengselsstraff – men om helbredelse og gjenopprettelse og omsorg. Slutt punktet på prosessen er en renseseremoni for å markere ”*the completion of the Healing Contract, the restoration of balance to the victimizer, and a new beginning for all involved*”²⁹⁸.

Både Canberras ansvarliggjørende nabolagsmøter, Canadas Community Holistic Circle Healing, Sør-Afrikas landsbyrett og Sannhetskommisjon har som mål å fremme erkjennelse, ansvarliggjøring og gjenopprettelse – de samme realiteter som etter sitt språklige innhold ligger til grunn for vår forståelse av hva det betyr å **sove en straff**. Men fengselsstraffen er erstattet av alternative reaksjonsmåter, intensjonen med disse er ikke å skulle være en lettere måte å komme unna på for gjerningspersonen, men i stedet å ta vare på alle de berørte. Slik kan oppgjøret bidra til å bøte på den skade som har oppstått i og med forbrytelsen. Nettopp her er vi ved kjernen i de refleksjoner flertallet av informantene i intervju-undersøkelsen også ga uttrykk for: De ønsket å gjøre opp for seg og begynne på nytt. Men de ønsket ikke å komme seg unna på en lettvinnt måte – tvert imot mente de at de fortjente å lide.

Den norske rettsordningen er lite egnet til å fange opp det mangfold av problemstillinger overgrepssakene aktualiserer. Rettens fokus er avgrenset, målsettingen er presist definert. Hendelsene, skylden og ansvaret er hva det dreier seg om, menneskenes følelser og reaksjoner er tilpasset dette perspektiv. Imidlertid er det ikke bare selve rettsordningen som byr på utfordringer i overgrepssakene. Jeg har tidligere pekt på det store misforholdet mellom det faktiske omfang av overgrep – slik de mest pålitelige undersøkelser gir grunn til å tro – og det antall saker som blir gjenstand for rettslig behandling²⁹⁹. Misforholdet øker ytterligere når vi kommer til antallet fellende dommer. Bare en forsvinnende liten del av overgrepene ender

---

²⁹⁸ Sitert etter Nielsens fremstilling s. 389, som igjen har hentet sitatet fra Rupert Ross: **Returning to the Teachings. Exploring Aboriginal Justice** (Ross, 1996).

²⁹⁹ Jfr. oversikt i kap. 2.3.

med straffereaksjoner. Dette reiser alvorlige rettssikkerhetsproblemer, først og fremst fordi så mange ofre ikke får den beskyttelse de har krav på etter loven – men også fordi det kan sees som en urettferdighet at flertallet av lovbrysterne går fri.

I det følgende skal jeg gi en kort introduksjon av Sannhetskommisjonen (TRC) i Sør-Afrika – et arbeid som har vakt stor internasjonal interesse i kraft av å være et vellykket eksempel på at alvorlige, voldelige handlinger av et nesten utenkelig omfang, kan behandles på andre måter enn gjennom det tradisjonelle rettsapparatet. Sannhetskommisjonen er relativt godt kjent i Norge, en drøfting av disse erfaringene vil derfor kunne vekke gjenkjennelse eller engasjement langt ut over kretsen av strafferettslig interesserte. I likhet med erfaringene fra Australia og Canada representerer Sannhetskommisjonen en alternativ tenkemåte som som byr på viktige utfordringer til norsk rettstenkning.

6.5. Sannhetskommisjonen i Sør-Afrika (TRC) som utfordring til norsk rettstenkning

Bakgrunnen for etableringen av ”**The Truth and Reconciliation Commission of South Africa**” (TRC) – eller Sannhetskommisjonen, er apartheid-regimets fall i 1991³⁰⁰. Mange mente landet den gangen sto foran en truende borgerkrig, og at det var nødvendig å gå inn i de eksplosive konfliktene på en måte som både tok på alvor behovet for et rettslig oppgjør, og samtidig dempet ned oppgjørets karakter av hevn³⁰¹. Forut for de svartes maktovertagelse hadde apartheid-regimet mottatt forsikringer om at ingen ville bli stilt for retten eller straffet, likevel var det ikke mulig å tenke seg et maktskifte uten et etterfølgende rettsoppgjør. Hva slags oppgjør skulle så det være, når forbryterne ikke kunne straffes? Svaret ble Sannhetskommisjonen. De som hadde vært utsatt for forbrytelser skulle få anledning til å

---

³⁰⁰ Fremstillingen i det følgende har særlig to kilder; den ene er en studiereise jeg gjorde til Sør-Afrika i forbindelse med at TRC ble nedlagt 1.des.2001 {{Hermstad, 2002}}, den andre er 4 sentrale engelskspråklige bøker: **Looking back, reaching forward. Reflections on the Truth and Reconciliation commission of South Africa** (Villa-Vicencio & Verwoerd, 2000), **Negotiating the past. The making of memory in South Africa** (Nuttall & Coetzee, 2000), **Truth, reconciliation and the apartheid legal order** (Dyzenhaus, 1998), **After the TRC, reflections on truth and reconciliation in South Africa** (James & van de Vijver, 2001).

³⁰¹ Prosjektsekretær ved den finske ambassaden i Cape Town, Arno Aho niemi hevdet i en samtale jeg hadde med ham i november 2001 at faren for borgerkrig hadde vært overhengende – lignende synspunkter ble jeg også presentert for bl.a. av dr. Zola Sonkosi ved Institute for Justice and Reconciliation (Hermstad, 2002). Selv om borgerkrigsfaren nok kan vurderes forskjellig er det på det rene at spenningen i landet var meget stor, og at latente motsetninger mellom ulike grupper utgjorde en trussel mot landets stabilitet.

kreve sin sak inn for Sannhetskommissjonen, og som vederlag for å gi avkall på kravet om staff hadde de mulighet til å få vite sannheten om det som hadde skjedd. Tilsvarende kunne de skyldige velge å møte i Sannhetskommissjonen for dermed å slippe senere rettsforfølgelse, forutsatt at ofrene godtok behandling i kommissjonen. Sannhet fremfor straff var altså det grunnleggende prinsipp, men all deltagelse – både for ofrene og overgriperne – var frivillig.

Sannhetskommissjonen er på mange måter en politisk konstruksjon etablert for å løse dype moralske og juridiske problemer, med en målsetting som involverer sentrale moralske og eksistensielle spørsmål. Til syvende og sist var det selve lidelsens problem den skulle komme til rette med. Fordi politikk alltid er løsningsorientert var også Sannhetskommissjonen det, og derfor i en viss forstand pragmatisk i sin holdning til de alvorlige forbrytelsene som hadde skjedd. Det var sorgen og smerten folk hadde behov for å bearbeide, og de hadde behov for å få vite hva som hadde skjedd med deres nærmeste. Men særlig håpet man at ofrene ville avstå fra hevn dersom de i bytte fikk overgripernes bekjennelser.

Sannhetskommissjonen valgte å legge betydelig vekt på de etiske og moralske sidene ved oppgjøret, og her er løsningene oftest relatert til det som skjer i møtet mellom krenkeren og den krenkede. Nettopp derfor ble også folks rettsfølelse tatt på alvor, enda strafferettens tradisjonelle virkemidler ikke var tilgjengelige. Men hendelsene ble gjort til gjenstand for en offentlig bedømmelse: Skyld og ansvar ble plassert hos overgriperne, samfunnet fordømte uretten, ofrene fikk fortelle sine historier. I et slikt perspektiv ser utmåling av straff ut til å være av underordnet betydning.

Apartheid-tiden hadde påført særlig den svarte befolkningen ekstreme lidelser, noe som skapte en underliggende følelse av hat og hevnløst. Slike følelser er både energikrevende og destruktive, dette er bl.a. beskrevet av Paul Leer-Salvesen i boka **Tilgivelse** (Leer-Salvesen, 1998). Ved å fordømme uretten og støtte ofrene gjorde Sannhetskommissjonen det mulig for de rammede å gå inn i prosesser der de etter hvert ble i stand til å tolke sine erfaringer i lys av størrelser som mening, sammenheng og håp. Og nettopp mening er viktig for mennesker som lider. Som jeg tidligere har vist peker Katie Eriksson på at lidelse innebærer å få sin menneskelige verdighet krenket, denne verdighet kan gjenopprettes ved at den lidende finner en mening i lidelsen. Det skjer når den lidende møter respekt, empati og støtte (Eriksson,

1993). Sannhetskommisjonen gjorde det mulig for ofrene å få tilbake sin verdighet – slik kunne de også bearbeide de traumatiske erfaringer.

Sannhetskommisjonens ideologiske og politiske tenkning er farget både av kristen forsoningsteologi og gamle sør-afrikanske forestillinger om konfliktløsning – dette er beskrevet av Ebrahim Moosa i artikkelen **Truth and reconciliation as performance: spectres of Eucharistic redemption** (Moosa, 2000). Moosa understreker at tilgivelse forutsetter bekjennelse av synd og erkjennelse av ansvar, og slik blir sannheten en moralsk bærebjelke i rettsoppgjøret.

Den moralforståelse som ligger til grunn for synet på sannhet og forsoning, er i Sannhetskommisjonen koblet sammen med psykologisk innsikt i det som kanskje kunne kalles traumatiseringens etiologi: At ofrene var overlatt til seg selv – skremt til taushet, og utlevert til å bære sin smerte i ensomhet; derfor trengte de hjelp fra utenforstående til å komme ut av isolasjonen³⁰². Og fordi traumatiseringen består av hendelser der både overgriper og offer er inkludert, kan forsoningsprosessen bare finne sted dersom begge parter kommer til orde – ikke for at fremstillingen skal bli balansert, men for at mest mulig informasjon skal komme frem og kaste lys over hendelsene. Eller som Wilhelm Voerword formulerer det om Sannhetskommisjonens oppgave i en artikkel med samme tittel som utsagnet jeg vil sitere ”**A space for victims to speak and the right of the perpetrators to be heard**” (Verwoerd, 2000). Nettopp dét er poenget: At ofrene skal ha et sted å snakke, og overgriperne en rett til å bli hørt på.

Sannhetskommisjonens arbeid reiser flere spørsmål med relevans til norsk rettspraksis, viktigst er den vekt som legges på å knytte forbindelsene mellom gjerningsperson, handling og offer. Disse forbindelsene lar seg bare knytte dersom partene gjennom rettsprosessen opplever at saken angår dem personlig. Men verken norsk eller nordisk strafferett har som sitt primære formål å bidra til forsoning mellom dem som er berørt av en forbrytelse – slike hensyn hører først og fremst til i sivilretten og i tvistemålssakene. Den svenske strafferettseksperten Nils Jareborg sier således:

---

³⁰² Nyere forskning om sorg og krisereaksjoner viser at ofre for ulykker og traumatiske hendelser nettopp trenger hjelp utenfra for å komme over sjokket, apatien og depresjonen som følger slike opplevelser, og at hjelpen helst bør være oppsøkende ettersom den rammede selv har vanskelig for å be om den nødvendige hjelp, jfr. Weisæth, Mehlum: **Mennesker, traumer og kriser** (Weisæth & Mehlum, 1994).

”Straffrätten skiljer sig från praktisk taget all annan rättslig reglering, genom att den inte primärt är till för att bilägga konflikter eller underlätta lösandet av samhälleliga problem” (Jareborg, 1995).

Dersom forsoning og gjenoppsettelse ikke er et primært mål, vil heller ikke rettssakene kunne by på eksistensiell relevans for forbryter eller offer. Med eksistensiell relevans mener jeg i denne sammenhengen muligheten for å la seg berøre av rettsbehandlingen på en slik måte at man kjenner seg tatt på alvor, involvert og utfordret. Bare fortellinger med nerve og personlig preg kan gi farge til erfaringene om skade og smerte. I rettssalen er det neppe plass til denne typen fortellinger – de forutsetter nemlig **empatiske tilhørere**. Rettens oppgave er å lytte med en **kritisk holdning**, det utelukker ikke empati, men tyngdepunktet ligger et annet sted. I tillegg bringer fortellingene kunnskap som bare i begrenset grad har rettslig relevans, om kunnskapen ellers er aldri så viktig for de berørte.

En annen utfordring ligger i forståelsen av eierskapet til konfliktene. Fordi norsk strafferett ikke har som sitt primære formål å bilegge konflikter eller løse samfunnsmessige problemer, er det heller ikke noe poeng at partene skal ”eie” sine egne saker. Forbrytelser er statens ”eiendom”, på samme måte som også oppgjøret med forbrytelsene er statens privilegium. I den rettslige dramaturgi er det mange hindringer som gjør det vanskelig for tiltalte å komme i kontakt med en ekte erkjennelse av skyld – straffetrusselen bringer ham i stedet inn i en forsvarsposisjon hvor han etter beste evne søker å begrense de skader en uforbeholden erkjennelse av ansvar kan medføre. Dette bekreftes av at informantene beskriver rettssaken som lite meningsfylt, skremmende, forutbestemt osv. Mange velger bitterheten i stedet for selvransakelsen når dommen først har falt.

For Sannhetskommisjonen var forsoning uten rettferdighet utenkelig – og da rettferdighet forstått som en moralsk størrrelse ledsaget av symbolhandlinger med det formål å synliggjøre at rettferdigheten knyttes til de mellommenneskelige relasjoner. I norsk strafferett har moralspørsmålene ingen selvstendig posisjon, de er i stedet underordnet den juridiske bedømmelsen av bevis, skyld og straffverdighet. Samtidig er strafferetten også forankret i moralske verdier, jfr. bl.a. Johs. Andenæs’ gjennomgang av temaet om den subjektive skyld s.193-262 i **Alminnelig strafferett** (Andenæs, 1997). Problemet i overgrepssakene er at ofrene uavhengig av de strafferettslige forutsetninger har behov for å slå fast at det nettopp i **deres sak** er gjort klart at skyld og ansvar hører til hos overgriperen, og bare der. Men

overgripere som har erfart at det gir uttelling å forsvare seg og bagatellisere sine handlinger, føler ofte at de er bundet av utspill de allerede har gjort, det bekrefter Finn når han sier at det er ”*kjipt å være en sånn en*”. Før han begynte i terapi var det utenkelig å innrømme for andre hva han hadde gjort. Samtidig vet vi at mange overgripere nettopp ønsker oppgjør – og at de gjerne ser for seg rettssaken som en slik anledning.

Heller ikke Sør-Afrika har gjennomført Sannhetskommisjonens prinsipper på andre av strafferettens områder. Alle voldtekts- og barneovergrepssakene – og dem er det mange av – blir behandlet i et rettsvesen som ikke er allverdens forskjellig fra det norske. Apartheidtidens overgrep utgjør altså unntaket.

En modell som tar opp i seg noen av de perspektiver Sannhetskommisjonen søkte å komme til rette med er de norske konfliktrådene. Ordningen ble etablert i 1991, altså før Sannhetskommisjonen så dagens lys. Siden har alle kommuner blitt pålagt å opprette konfliktråd. Deres oppgave er

”... å megle i tvister som oppstår på grunn av at en eller flere personer har påført andre en skade, et tap eller en annen krenkelse” (Matningsdal, 2004) .

Målet for konfliktrådene er å bringe gjerningsperson og offer raskt sammen, slik at de ved meklernes hjelp kan avtale hvordan sakene skal løses. Mekling i konfliktrådet krever partenes samtykke, og dersom saken avsluttes med en avtale, er det stengt for videre straffeforfølgning. Både sivile saker og straffesaker kan behandles, men ikke de mer alvorlige straffesakene. I år 2000 ble det behandlet 2840 saker, til sammenligning ble det avsagt dom med påfølgende straffereaksjoner i hele 21.444 saker i det ordinære rettsapparatet³⁰³. Omfanget er altså lite, men sett i forhold til at det samme år ble avsagt 356 fellende dommer i sedelighetssaker er tallet likevel ikke ubetydelig.

Konfliktrådene befinner seg i en mellomposisjon mellom de sivil-rettslige og de strafferettslige ordninger. Det foreligger ingen signaler om at for eksempel volds- og sedelighetssakene kan overføres til behandling i konfliktrådene, snarere tvert imot. Peter Garde hevder at konfliktrådene bare er egnet for de mindre sakene, eller der partene er tilnærmet like sterke, og fremhever spesielt volds- og sedelighetssakene som eksempler på

---

³⁰³ Kilder: Ragnar Hauge: **Kriminalitetsutviklingen i Norge siden 1980** (Hauge, 2004) og Magnus Matningsdal **Utviklingen av strafferettslige reaksjoner i Norge** (Matningsdal, 2004), i tillegg også **Statistisk årbok 2002**.

hva konfliktrådene ikke bør befatte seg med (Garde, 2000). Nils Christie er fundamentalt uenig, og fremholder at de sivilrettslige løsningsmåtene nettopp i de alvorlige sakene byr på særlige muligheter (Christie, 2000 b):

”Gjenopprettelse skjer ikke gjennom pengeoppgjør på bakrommet, eller i samtale mellom to jurister. Det dreier seg om forsonings-prosesser, gjenopprettelse av ødelagte relasjoner, om prosesser i åpenhet, hvor offer så vel som gjerningsperson er til stede, sammen med andre i miljøet, og sammen med den eller de som leder prosessen”.

Selv om Christie i artikkelen ikke spesifikt henviser til konfliktrådene, er hans beskrivelse godt forenlig med tanken om konfliktrådsbehandling av saker om seksuelle overgrep. Men dermed er vi i ferd med å nærme oss hovedutfordringen i den drøftingen vi nettopp har gjort: Hvordan forene den moralske og eksistensielle forståelsen av skyld og ansvar med hensynet til både en forsvarlig rettssikkerhet og behovet for et forpliktende oppgjør innenfor offentlige rammer? I konfliktrådene har vi kanskje et verktøy, eller i det minste en modell, som kan overveies for videreutvikling og tilpasning til et nytt saksfelt.

6.6. Terapi som forsoningsarbeid

Det oppgjør rettssalen ikke kan gi plass til kan på andre premisser finne sted i terapien. Her er konsekvensene av å fortelle sannheten ikke dom, fengsel eller utmåling av pine, det kan i stedet være indre befrielse og mulighet til ny start. Og den benekting overgriperne kunne ha fordel av i rettssalen viser seg i terapien ved sitt sanne ansikt: Som en ulempe og et hinder for vekst og modning.

Jeg har tidligere hevdet – bl.a. i kap. 5.1.7. – at terapi med overgriperer skjer med utgangspunkt i samfunnets lovgivning og verdier, og at terapien er mislykket dersom klientene ikke godtar og internaliserer disse normene. Dette korresponderer med den definisjonen jeg har gitt av terapi som **...en eksistensielt orientert samtale om betingelsene for det gode liv, med vekt på det endringspotensiale som ligger i en ekte erkjennelse av skyld og ansvar.** Gjennom terapien skal klienten bli i stand til å integrere praktiske levereregler, grunnleggende moralske normer og medmenneskelige holdninger.

Selv om terapien og rettsvesenet deler målsettingen om å få overgriperen til å endre atferd, vil terapien forholde seg til et videre spekter av problemstillinger enn det strafferettens prioriteringer gir adgang til. Sentralt står erkjennelsen av ansvar, og da er det ikke nok å si ”jeg gjorde det”. Overgriperen må også innse i hvilken grad hans handlinger har fått følger for offerets livskvalitet og utfoldelsesmuligheter. Den erkjennelse som kreves forutsetter innsikt i årsakene til at overgrepshandlingene fant sted, ellers vil erkjennelsen bli en selvdestruktiv syndsbejdnelse uten noen mening ut over det å være en identifisering av det moralske ansvaret. Rettsvesenet kan nok på bestemte premisser nøye seg med en slik identifisering av ansvar – det tilfredsstillende nemlig hovedkriteriene for å fastslå strafferettslig skyld – men terapiens utfordringer starter først for alvor nettopp da.

Fra erkjennelse, ansvars plassering og atferdsendring er det kort vei til forståelsen av terapi som et forsoningsarbeid. Dette forsoningsarbeidet er først og fremst relatert til sannhetsspørsmålet, og da sannheten slik den kommer til uttrykk når den baseres på partenes egne fortellinger. Det er altså sannheten i et narrativt perspektiv jeg her sikter til, og på dette punktet skiller jussen og terapien for alvor lag, ettersom jussens sannhetsbegrep er knyttet til størrelser som bevis, indisier og sannsynlighetsovervekt. I den tidligere refererte artikkelen **A space for victims to speak and the right of perpetrators to be heard** beskriver Wilhelm Verwoerd hvordan en narrativ måte å forstå sannheten på preget arbeidet i Sør-Afrikas sannhetskommisjon (Verwoerd, 2000). Både overgriper og offer skulle komme til orde, uten krav om fremstillingsmåter som var tilpasset rettsvesenets spesielle behov for faktainformasjon. Sammenhengende fortellinger med alle sine innskudd, tankesprang og tilsynelatende usakligheter, er ofte bedre egnet til å belyse sannheten enn enkeltelementer som er tatt ut med sikte på å avklare delaspekter ved hendelsene.

Både Sannhetskommisjonen, forsøkene med ansvarliggjørende nabolagsarbeid fra Canberra, og Community Holistic Circle Healing fra Canada legger vekt på at gjerningsmann og offer møtes ansikt til ansikt, det samme peker Liv Finstad på i sitt foredrag om rettsapparatet som erkjennelsessystem (Finstad, 1995). Når jeg i det terapeutiske arbeidet med overgripere likevel ikke har lagt vekt på å skape muligheter for møter mellom gjerningsperson og offer er det særlig av 3 grunner:

For det første, av hensyn til ofrene. Mange av dem har brutt kontakten med overgriperen; overgriperens terapeut har ingen kompetanse til å overprøve slike beslutninger, langt mindre noen rett til å be om at offeret endrer standpunkt. **For det andre**, av hensyn til overgriperen. Ikke sjelden er det slik at overgripere ønsker å møte offeret for å be om tilgivelse, samtidig har de en underliggende – og uerkjent – frykt for å miste kontrollen. Ved å sette dagsorden håper noen av dem å komme på offensiven, og dermed slippe unna de mest smertefulle delene av oppgjøret. Det er til skade for dem selv. **For det tredje:** Et oppgjør på overgriperens initiativ vil lett kunne bli en tilslørende makthandling. Terapiens oppgave er å sette overgriperen i stand til å ta ansvar for sitt liv, mens møtet med ofrene tilhører det jeg vil kalle ”det moralske etterarbeid”. Om tredje-personer skal være til stede her, må det være andre enn dem overgriperen har lent seg på gjennom det terapeutiske forløpet. Og det må være andre enn overgriperen som tar initiativet til dette møtet.

Men selv om ofrene trenger å bli skånet for et påtvunget møte med overgriperen, har de samtidig behov for selv å erfare at overgriperen ikke lenger gir dem skylda. Indirekte budskap kan etter hvert komme til å bli utilstrekkelige. Kanskje trenger de å høre overgriperen si direkte til dem: ”Det var min skyld”. De har imidlertid krav på å slippe den belastning det er å måtte ta inn over seg eller føle ansvar for hans anger og smerte, slik mange ofre har en tilbøyelighet til.

At det i terapien ikke legges til retter for ”forsoningsmøter” mellom overgriper og offer betyr derfor ikke at slike møter ikke er viktige, det betyr bare at de må skje andre steder enn i terapirommet. Og at det er offeret som må ha regien. Men det terapeutiske arbeid med sannheten er smertefullt. Et flertall av deltagerne fra gruppeterapien i Trondheim opplevde terapien som en tøffere utfordring enn å sone på fengselscella³⁰⁴. Lignende erfaringer ble jeg gjort kjent med i Sør-Afrika: Dr. Zola Sonkosi ved Institute for Justice and Reconciliation fortalte at mange av apartheid-tidens overgripere hevdet det var tyngre å fortelle sannheten enn å sone. Soning gir mulighet til distanse, det gjør ikke sannheten. For å overleve med bevisstheten om sin fortid og sin handlinger, trenger overgriperen derfor hjelp til å lære den viktige kunst det er å sondre mellom hvilken smerte som faktisk er unødvendig, og derfor bør lindres eller fjernes, og den smerte han må leve med uten å kunne dempe den. Og han trenger

---

³⁰⁴ Arnt mente imidlertid det var tyngre å sone i fengsel; for ham var det en lettelse å delta i terapien. Lettelsen var trolig knyttet til at han i terapien fikk hjelp til å arbeide med skyldfølelsen, og at han her møtte mennesker som lignet ham selv.

mye støtte – det Karterud forstår som empati, eller det man i det canadiske opplegget CHCH forstår som helhetlig, helbredende omsorg.

6.7. Straff eller behandling?

Dersom terapeutisk arbeid kan åpne for erkjennelsesprosesser langs de linjer jeg har skissert i det foregående, må spørsmålet reises om det ikke ville være relevant å innføre ordninger der straffen helt eller delvis ble erstattet av terapi. På den måten ville man kunne ta vare på de involverte parters behov for å bli møtt, sett og hørt – og man kunne kanskje legge til rette for oppgjørformer som hadde videre horisonter enn rettssalens fokus på den strafferettslige skyld. De relativt gode erfaringene med behandling innenfor rettssystemets rammer i Canada og USA gjør det dessuten naturlig å spørre om ikke også overgripere i Norge burde få tilbud om lignende ordninger. For å svare på disse spørsmålene skal jeg gå en omvei om behandlingssideologiens historie slik den artet seg de 2-3 første tiårene etter siste verdenskrig.

Behandlingsideologien hadde sin blomstringstid i Norge og mange andre vestlige land særlig i årene fra like etter siste verdenskrig og frem til slutten av 1970-tallet³⁰⁵. Den var kjennetegnet av optimisme med hensyn til muligheten for å rehabilitere straffedømte, og en tilsvarende skepsis til bruk av fengsel ut over det absolutte minimum. Soningen burde innrettes mot en individuell behandling, der både lengden på anstaltoppholdet og behandlingens innhold var tilpasset den enkeltes situasjon. Resultatet ble en markert reduksjon i bruken av fengselsstraff; alle de nordiske land hadde fallende fengslingsrater utover 1950-tallet, og det til tross for at det i samme periode var til dels en sterk økning i antall anmeldte forbrytelser. Samtidig var denne reduksjonen ikke helt reell: Opstad, ungdomsfengslet, Bastøy osv. gikk under betegnelsen behandlingssteder enda de i praksis var fengsler.

---

³⁰⁵ Jeg legger her særlig til grunn fremstillingene hos Ragnar Hauge i **Straffens begrunnelser** s.241-272 (Hauge, 1996), og kapitlet **De nye særreaksjonene** s.173-186 av Thomas Mathiesen og Arne Heli i boka **Den nye moralismen. Om menneskesyn, behandling og stoffmisbruk** (Mathiesen & Heli, 1982).

Behandlingsideologien dekker et lengre tidsrom enn perioden fra krigens slutt og de følgende 2 tiår, men det er i denne tiden at den har sin største utbredelse i Norge og resten av Europa. Når det gjelder begrepsbruken skiller jeg ikke mellom ”behandlingsideologi”, ”behandlingstanke” og lignende formuleringer – variasjonene er først og fremst språklig begrunnet.

Behandlingsideologien vokste frem i en tid preget av tro på vitenskap og fremskritt, og var begrunnet i ønsker om at humanistiske idealer også skulle gjennomsyre strafferettspleien. Utover 1960-tallet ble den imidlertid gjenstand for økende kritikk. Det kom også forskning som viste at behandling av lovbrytere hadde liten virkning. Anders Bratholms presenterte i 1964 en undersøkelse om alkoholmisbrukerne ved Oppstad tvangsarbeidsanstalt, der gikk det frem at stort sett alle fortsatte sitt misbruk etter løslatelsen (Bratholm, 1964). En undersøkelse av Kåre Bødal om arbeidsskolen for unge lovovertrедere på Berg ved Tønsberg viste at oppholdet hadde hatt liten nytte (Bødal, 1962)³⁰⁶. Internasjonal forskning indikerte at selve innesperringen vanskeliggjorde påvirkning i positiv retning, delvis p.g.a. de lidelser fengslingen fører med seg (Sykes, 1958), delvis p.g.a. den tilpasning til fangesamfunnets normer og verdier fangen gjennomgår i løpet av innesperringen, (Goffman, 1988)³⁰⁷ og (Galtung, 1959).

Den mest tungtveiende kritikken gjaldt sammenblandingen av straff og behandling. I stedet for å anerkjenne straffen som et entydig og tilsiktet onde, førte behandlingsideologien til at straffen langt på vei ble oppfattet som et redskap for resosialisering og bedret livskvalitet. Denne begrunnelsen tok oppmerksomheten bort fra det smertefulle og skadelige i frihetsberøvelsen; straffen fremsto som et hjelpetiltak mer enn som gjengjeldelse. Tvangsarbeid i anstalt for alkoholikere og arbeidsskole for unge lovbytere er 2 eksempler på den utviklingen behandlingsideologien førte til, vi skal kort se på begge disse tiltakene.

I boka **Løsgjengerkrigen** beskriver Thomas Mathiesen hvordan alkoholmisbrukere uten fast bopel frem til løsgjengerlovens opphevelse i 1970 kunne dømmes til langvarige, tidsbestemte anstaltopphold for selv bagatellmessige lovbrudd (Mathiesen, 1975). Regimet ved Oppstad tvangsarbeidshus, som var den eneste institusjonen i sitt slag i Norge, var lite forskjellig fra ordinære, lukkede fengsler. Men i motsetning til fengslene fantes det på Oppstad ingen løslatelsesdato – tiden for innesperring var bestemt av om behandlingen viste fremgang. Lovens adgang til å idømme behandling førte derfor til at overtredelser som kvalifiserte for milde straffereaksjoner ofte endte med en lang frihetsberøvelse. I tillegg til å

---

³⁰⁶ Bødals tall viser at 69 av 100 hadde fått ny dom innen februar 1961. Den viste også at 56 av 100 hadde blitt straffet for lovbrudd begått under rømning fra arbeidsskolen, dvs. mens de var under behandling.

³⁰⁷ Goffmans bok **Asylums** kom første gang ut i 1967, her hevdet forfatteren at den tilpasningen som skjer innenfor rammen av de såkalt "totale institusjoner" – dvs. institusjoner hvor medlemmene er tvunget til å oppholde seg 24 timer i døgnet – preges av en sosialisering som ofte er uhensiktsmessig for mestringen av det normale liv utenfor institusjonen.

true rettssikkerheten var dette også et brudd med alminnelig rettferdighetstenkning, fremhever Mathiesen.

Det andre eksemplet er ungdomsfengslet, eller det som til å begynne med het arbeidsskolen for unge lovovertridere. Hensikten var å hjelpe vanskeligstilt ungdom til å komme tilbake til et normalt liv etter lovbruddet. Behandlingen innebar 2 års frihetsberøvelse (opprinnelig 3 år). Vilhelm Aubert peker på at virkningen av loven var at sosial klasse og prognoser om fremtidig atferd førte til svært forskjellige reaksjoner på ellers like lovovertridelser: Personer med god bakgrunn og antatt gode prognoser kunne få liten eller ingen straff, mens dårlig bakgrunn og antatt dårlige prognoser ga 2 år i ufrihet (Aubert, 1963). Mange dommere kviet seg av den grunn for å dømme unge lovovertridere til behandling. I likhet med løsgjengerloven var det hensynet til rettferdighet, forutsigelighet og rettssikkerhet som også her var svake punkter.

Kriminalmeldingen fra 1978 ble et definitivt oppgjør med behandlingssideologien (Justisdepartementet, 1978). Straffen er skadelig og nedbrytende uansett hva formålet er, het det nå. Men selv om behandlingssideologien er død drives det fremdeles behandling med sikte på rehabilitering og atferdsendring i norske fengsler. Stortingsmelding nr. 27 (1997-98) s.71-75 omtaler noe av dette som påvirkningsprogrammer, det gjelder for eksempel kontraktsoning, treningscentre, livsmestringsprogram, løslatelsesgrupper osv. (Justisdepartementet, 1998). I tillegg kommer undervisning og skolegang som selvstendige tilbud. Forskning fra behandlingssideologiens glanstid om at ”ingenting virker” blir i meldingen tilbakevist med henvisning til nyere forskning som dokumenterer at flere programmer har resultater i form av for eksempel redusert tilbakefallshyppighet (s.65-69). Det kan også diskuteres om ikke noen av behandlingssideologiens tanker igjen er på vei tilbake – men nå uten den gamle motviljen mot bruk av straff – når det i Justisdepartementets forslag til budsjett for 1997 foreslås å redusere bevilgningene til den såkalte §12-soningen (behandling i rusinstitusjon under soningen) med begrunnelse i at fengslenes egne behandlingstilbud nå er blitt så mye bedre³⁰⁸.

Jeg har tidligere vært inne på at behandling i vårt samfunn ikke bare er en hjelp til å løse helsemessige, sosiale eller andre problemer, det er også et signal om samfunnets holdning til

---

³⁰⁸ Kilde: Kristin Skjærten **Ny start? Et kritisk søkelys på ”cognitive skills”** (Skjærten, 1997).

verdier som menneskeverd og humanitet. Å påføre mennesker lidelse med viten og vilje – slik fengselsstraffen gjør – er umulig for et samfunn som bekjenner seg til liberale og omsorgspregede grunnverdier, dersom det ikke samtidig tilbyr den dømte hjelp til å arbeide med årsakene til de kriminelle handlinger.

Nå kan vi vende tilbake til spørsmålet: Bør det åpnes adgang til at seksuelle overgripere kan dømmes til behandling, slik at fengselsstraffen helt eller delvis faller bort? Eller at muligheten for løslatelse på prøve knyttes til krav om deltagelse i behandling i løpet av soningstiden – slik at motivasjonen for å delta i behandling dermed styrkes?

Informantene har bare i liten grad gitt uttrykk for synspunkter som støtter tanken om at behandling burde erstatte fengselsstraffen. Noen av dem mener straffen er nødvendig for å innse det gale man har gjort, andre er kritisk til straffen men vet ikke helt hva alternativet kan være. Men alle er samstemt om at den som har begått seksuelle overgrep både må gjennom et oppgjør og samtidig søke hjelp: Ingen begår overgrep uten å ha alvorlige problemer, da må de også få tilbud om behandling, mener de. Birger tror at han for sin egen del ikke ville ha overlevd uten den hjelp han fikk gjennom behandlingen i fengslet. Men tvungen behandling vil de ikke ha, heller ikke støtter de tanken om indirekte tvang, for eksempel ved at løslatelse på prøve gjøres betinget av deltagelse i behandling.

Thomas Mathiesen har ved flere anledninger pekt på at også reaksjonsformer som muliggjør straffegjennomføring utenom fengsels- eller behandlingsinstitusjonene har betenkelige sider. I to kronikker i Dagbladet 1.juli 1980 og 1.sept. 1980 nevner han bl.a. samfunnstjeneste for ungdom³⁰⁹. I seg selv kan slike tiltak føre til mindre frihetsberøvelse, problemet er imidlertid at tiltakene skjer innenfor rammer som innebærer at den samlede kontroll og overvåkning øker. Kriminalomsorg i frihet har fått ansvar for en mer omfattende og finmasket overvåkning av straffedømte ute i samfunnet, samtidig har det ikke vært mulig å påvise en tilsvarende reduksjon i omfanget av innesperringer. Tendensen går snarere i retning av økt bruk av fengsel, sier Mathiesen; mer av det han kaller ”det fengselsaktige overvåkningssystem”, og mer frihetsberøvelse. Han er derfor bekymret for at alternative reaksjonsformer fører til at fengslet eser ut i samfunnet, og at effekten blir det motsatte av intensjonen.

---

³⁰⁹ **Kriminalpolitikken to ansikter** (Mathiesen, 1981 a), **Tvangsbølgen** (Mathiesen, 1981 b).

Informantenes holdninger kan tolkes som en støtte til den posisjon at det mellom straff og behandling må være klare skiller. Dét er i så fall en oppfatning Mathiesen deler. Antagelig kan deres holdninger også tas til inntekt for en oppfatning om at straffen må være tydelig definert, dvs. at den har en klar begynnelse og en forutsigelig slutt. Mindre opptatt er de sannsynligvis av ”det fengselsaktige overvåkningssystem”, eller risikoen for en økning i det totale straffevolum. Forvaltningen av straff ser de på som juristenes fagfelt.

Mathiesens innvendinger mot det vi i denne sammenheng kan kalle ”alternative reaksjonsmåter” er både tungtveiende og prinsipielt viktige. Materialet som ligger til grunn for det foreliggende avhandlingsarbeidet gir imidlertid ikke holdepunkter for å komme med innspill til diskusjonen om berettigelsen av de ulike restriksjoner eller overvåkningstiltak. Derimot gir det grunnlag for å hevde – slik jeg allerede har vært inne på – at det etter overgrepshandlingene må skje et oppgjør. Dette oppgjøret bør ha en rettslig karakter, og det må klargjøre hvem som bærer skyld og ansvar for hendelsene³¹⁰. Og ikke minst, det gir grunnlag for å hevde at seksuelle overgripere bør tilbys behandling.

Nettopp behandlingsaspektet er viktig. Når jeg i dette kapitlet har tatt veien innom deler av behandlingssideologiens historie i Norge, er det for å se spørsmålet om behandling for seksuelle overgripere i sammenheng med den mer generelle diskusjonen innenfor feltet. Her gir Thomas Mathiesens synspunkter utfordringer til et videre arbeid både med strafferettslige og terapeutiske problemstillinger. Av moralske, menneskelige og terapeutiske grunner er behandling nødvendig. Men å knytte behandlingstilbudene til straffegjennomføringen, for eksempel ved å bruke prøveløslatelse som et aktivt virkemiddel, er neppe veien å gå. Heller ikke er ser det ut til å være noen løsning å dømme til behandling som et alternativ til fengselsstraff. Utfordringen er her å styre unna behandlingssideologiens feil, og samtidig styrke både behandlingstilbudene og behandlingsmotivasjonen.

I stedet gir avhandlingen grunnlag for å hevde at løsningene peker i retning av modeller som knytter sammen behandling og oppgjør. Hvordan dette mer konkret skal utformes er det imidlertid ikke mulig å si noe om ut fra det materialet avhandlingen bygger på. Konklusjonen blir derfor at vi i det videre arbeid overfor store utfordringer – aktualisert av de svakheter

---

³¹⁰ Det må presiseres at de generaliseringer jeg her gjør først og fremst gjelder informantene i undersøkelsen – dette fordi materialet er kvalitativt og ikke kvantitativt basert. Som jeg tidligere har drøftet er det mulig å trekke mer generelle slutninger også ut fra et kvalitativt materiale, det forutsetter imidlertid en bevissthet om – og kanskje også en klargjøring av – de begrensninger materialet byr på.

dagens rettsordning byr på, men samtidig med et tilfang av kunnskap som gir grunnlag for videre refleksjon og drøfting.

7. Konklusjon og oppsummering

I dette kapitlet skal jeg sammenfatte funn og drøftinger, og trekke konklusjoner på bakgrunn av det materiale jeg har hatt tilgang til. Avhandlingens problemstilling er ”Forståelse og erkjennelse hos menn som er dømt for seksuelle overgrep”. I kap. 1.1.1. har jeg definert og avgrenset denne problemstillingen, og pekt på sentrale tema som inngår i drøftingen av problemstillingen.

I avhandlingen har jeg søkt å klarlegge hvordan informantene ser på seg selv og overgrepshandlingene, og hva de tenker om situasjonen for ofrene. Jeg har også søkt å klarlegge det ansvar og den skyld de mener å ha – dvs. hvilken erkjennelse av moralsk og etisk art de knytter til det de har gjort. Som en del av den moralske og etiske erkjennelse har jeg gitt et riss av deres holdninger mer generelt til moral, etikk og verdispørsmål. Videre har jeg gitt en fremstilling av deres erfaringer med rettsvesenet; fra saken startet med den første mistanken, gjennom etterforskning og rettssak, til den påfølgende soning. Jeg har også drøftet spørsmålet om fengselsstraffen som reaksjonsform, og henvist til erfaringer med alternative løsninger – med eksempler fra Australias CAC, Canadas CHCH og Sør-Afrikas TRC. Og, ikke minst: jeg har drøftet ulike sider ved spørsmålet om terapi og behandling for menn som har begått seksuelle overgrep.

Avhandlingens problemstilling har gjort det nødvendig med en fremstilling og drøfting som spenner over et bredt felt av tema og spørsmål, slik det også er skissert i innledningskapitlet. For å lette lesingen og gjøre oversikten så enkel som mulig, er funn og konklusjoner systematisert i 3 temaområder med tilhørende undertema, på følgende måte:

A. Selvforståelse, moral og verdioppfatninger hos straffedømte overgripere:

- a.1. Sårbarhet og benekting
- a.2. Holdninger til ofrene for seksuelle overgrep
- a.3. Holdninger til etikk, moral og verdier
- a.4. Eksistensiell smerte

B: Terapi med menn som har begått seksuelle overgrep:

- b.1. Den vanskelige intimiteten
- b.2. Normalitet versus avvik

- b.3. Atferdsprediksjon
- b.4. Motivasjon for behandling
- b.5. Behandling, moral og erkjennelse
- b.6. Behandling som mulighet til å skape forsoning
- b.7. Virker behandling?

C: Spørsmålet om straffen som reaksjonsform i overgrepssaker:

- c.1. Møtet med rettsvesenet
- c.2. Straffen – årsak til økt bagatellisering og benekting?
- c.3. Nødvendig og rettferdig straff?
- c.4. Alternative reaksjonsformer?

I sammenfatningen vil jeg særlig legge vekt på observasjoner hentet fra intervjuene med de 13 informantene, samt drøftinger og beskrivelser av mer allmenne perspektiver i tilknytning til det empiriske og kliniske materialet. I materialet inngår i tillegg til de 13 intervjupersonene også 7 personer som har deltatt i behandling uten å bli intervjuet. Disse har i avhandlingen først og fremst gitt impulser til drøftingen i kap. 4 og ellers der terapispørsmål tas opp. Slik vil det også være i oppsummeringen, de vil derfor bare i begrenset grad bli omtalt særskilt.

A. Selvforståelse, moral og verdier hos straffedømte overgripere

Det som særlig karakteriserer mennene i materialet er deres normalitet, dernest at deres livshistorier er så forskjellige. Sosioøkonomisk hører 12 av 13 intervjuede til i gruppen ”arbeiderklassen”, av disse var 1 trygdet og 2 arbeidsledige. Ingen hører til i sosialklasse 1, dvs. gruppen direktør/universitetsutdannelse på nivå med embedskesamen. Bare én av informantene hadde 3-årig høyskoleutdannelse med tilsvarende yrkesposisjon. Av de øvrige 7; de som har gått i behandling men ikke er blitt intervjuet, hører 6 til i ”arbeiderklassen” (1 av disse er trygdet), og 1 hadde yrkesposisjon tilsvarende 3-årig høyskoleutdanning. Informantene representerer derfor ikke noe sosialt tverrsnitt av den norske befolkningen – noe som imidlertid er vanskelig å tillegge betydning, da utvalget er så lite. Den sosiale skjevfordelingen svarer likevel til funn hos Bødahl & Fridhov fra 1994 om sedelighetsdømte i norske fengsler, hvor det går frem at sedelighetsdømte har mindre utdannelse og lavere sosial posisjon enn gjennomsnittet av befolkningen. Det samsvarer også med oppfatninger jeg har

sitert fra den canadiske psykologiprofessoren Philip Firestone i rapporten fra Canada 1997. Firestone hevder at ingen i hans sosialklasse ville begå seksuelle overgrep mot barn, knapt nok andre typer seksuelle overgrep heller. Seksuelle overgrep begås helst av personer i lavere sosiale klasser, mener Firestone, uten at påstanden er belagt empirisk.

Mange stiller spørsmålet ”hvem er den typiske overgriper”? Det lar seg ikke uten videre besvare, i alle fall ikke på noen entydig måte. Det har ikke vært mulig å påvise felles psykopatologier. På den andre siden har de en god del til felles, både i bakgrunnshistorie og atferd. Felles kjennetegn er en forutsetning for å kunne utvikle tilpassede behandlingsopplegg – disse bygger i en viss forstand på generaliseringer og stereotyper.

12 av de 13 intervjursonene levde i heteroseksuelle parforhold. Ingebjørn hadde skiftet partner ganske ofte, i perioder hadde han 2 eller flere kvinnelige seksualpartnere samtidig, men så lenge han var i et forhold ønsket han i prinsippet å være trofast. Bare 2 av de 13 var dømt for å ha misbrukt gutter. Den eneste som aldri hadde vært gift eller samboer, var Mathias. Han var dømt for å misbrukt flere gutter.

a.1. Sårbarhet og benekting

Terapi med menn som utøver vold viser at avmaktsfølelse er et sentralt element i årsaksfaktorene bak slik atferd, jfr. Per Isdal m.fl. Også menn som begår seksuelle overgrep viser avmaktsfølelse, Thore Langfeldt har pekt på at dette særlig synes å være tilfelle hos voldtektsovergripere. Jeg har observert avmaktsfølelse hos flere av informantene, nærmere analyse viser imidlertid at dette heller bør forstås som et aspekt ved en større sårbarhet. Det ser ut til å være sårbarheten som i noen tilfeller fører til kompensatoriske mestringsforsøk, med seksuelle overgrep som resultat. Det har ikke vært mulig å identifisere faktorer som gir sikker prediksjon på overgrepsrisiko. Etter alt å dømme er det slik at et knippe av faktorer eller årsaker må være til stede for at sårbarheten skal seksualiseres, og gi seg uttrykk i seksuelle overgrep. Hos alle informantene synes det å være sammenheng mellom sårbarhet og overgrep.

Sårbarheten er også en faktor som skaper behov for å bagatellisere eller benekte skyld. Benektingen slik den kommer til uttrykk hos informantene, har minst to årsaksnivåer – det

ene nivået er av **praktisk og strafferettslig karakter**, og handler om at det i overgrepssaker nesten alltid lønner seg å nekte skyld. Det er mulig at de av informantene som mente seg uskyldig dømt, har tenkt slik, det vet vi likevel ikke positivt. Det andre nivået er av **psykologisk karakter**, og handler om å opprettholde selvrespekt og mental overlevelse. Det er skambelagt å begå seksuelle overgrep; slike handlinger er uttrykk for brist i den maskuline kapasitet: Voldtekt indikerer en grunnleggende mangel på seksuell attraktivitet, overgrep mot barn bryter i tillegg også både kulturelle og moralske tabuer. Som Finn sier: ”Det er kjipt å snakke om det”. Derfor nektet han til å begynne med på at han var skyldig. Enda mer skambelagt er den pedofile orientering, hvor overgriperen forelsker seg i barn og knytter sitt erotiske handlingsmønster til personer som er maktmessig underlegne. Hans hadde en slik skamfølelse, han benektet likevel ikke skyld, derimot understreket han at han aldri hadde brukt vold eller tvang.

Overgripere som nekter for å unngå straffeforfølgelse, kan tenkes å lyve med åpne øyne. Det spørsmålet har jeg stilt meg særlig i tilknytning til Ingebjørn og John, uten at det har latt seg bekrefte positivt. Benekting på det psykologiske nivå er uttrykk for fortrenkning, og dreier seg primært om mental overlevelse. Mange av informantene har problemer med sitt selvilde. De opplever seg mindreverdige, eller som Arnt sier: ”Jeg syntes ikke jeg var så mye til kar”. Hans utsagn synes å være representativt også for mange av de andre. Flertallet av de intervjuede har innrømmet skyld, hos disse er det kanskje mer snakk om bagatellisering enn benekting – denne bagatelliseringen lar seg imidlertid knytte til den mentale overlevelse. Enda tydeligere er det hos Finn, som i nokså klare ordelag sier at benektingen var en måte å overleve med selvrespekten i behold på.

a.2. Holdninger til ofrene for seksuelle overgrep

Alle mennene uttrykte entydig negative holdninger til seksuelle overgrep. De fleste mener at nettopp **deres** overgrepshandlinger var litt mindre alvorlig enn andre typer overgrep, for eksempel var de opptatt av at de i alle fall ikke hadde brukt vold eller tvang. De som hadde voldtatt fremmede kvinner var ute av stand til å finne formildende omstendigheter ved sine handlinger, til gjengjeld syntes de det var helt uforståelig at de kunne ha gjort noe sånt.

Så lenge overgrepene pågår synes gjerningspersonene å ha en sterk evne til å distansere seg fra realitetene i handlingene. Når Arnt beskriver hvordan han målbevisst beveget seg i små skritt for å komme nærmere målet om fullt samleie med datteren, beskriver han samtidig en mekanisme som ser ut til å gjelde for alle barne-overgriperne. Men det var vanskelig for dem å vedkjenne seg en bevisst planlegging, selv om de hadde vært målbevisst i tilnærmelsene til barna. De la vekt på at dersom barna hadde protestert, ville de trukket seg med det samme. Alle hadde lukket øynene for den smerte de påførte sine ofre, og på dette punktet fikk de ”hjelp” av barna – fordi barn ofte kvier seg for å fortelle om smerte og ubehag de blir påført.

Det synes å være en splittelse mellom overgripernes holdninger og handlinger: De utfører handlinger de egentlig er imot. Lite talere for at deres handlinger er relatert til manglende kunnskap om at det de gjorde var skadelig. Alle forteller om uro for hvordan det skulle gå med de utsatte, det gjelder også de som voldtok fremmede kvinner. Men de prøvde å skyve vekk uroen. Overgrep mot barn blir heller ikke forklart med ønsker om å drive seksualopplysning eller å hjelpe barna til en sunn seksuell utvikling. Informantene forstår overgrepshandlinger som uttrykk for egoisme og delvis hensynsløshet, men når hensynsløsheten har adresse til dem selv, prøver de å tone ned de moralsk uakseptable trekkene. Fordi de fordømmer overgrep så sterkt, blir det samtidig også vanskelig å ta på seg det hele og fulle ansvar for handlingene; de er da ikke ”sånn”.

a.3. Holdninger til etikk, moral og verdier

Det synes å være liten forskjell på informantenes holdninger og de oppfatninger folk flest har når det gjelder sentrale verdispørsmål. De er tilhengere av likestilling mellom kjønnene, de kan også godta at kvinnen i et forhold tjener bedre eller har en høyere posisjon enn mannen. Men de synes at likestillingen ”ikke må gå for langt”. Hva dette betyr er vanskelig å si, kanskje svarer det til den generelle oppfatningen blant folk (menn?) flest at likestilling er bra, bare det ikke blir kvinnesak av det?

Av særlig interesse er deres oppfatning av reglene for samspill og samhandling mellom partene i et seksuelt forhold. Her gir de tilslutning til det Günther Schmidt har kalt ”konsensusmoralen”, dvs. at personer som har sex med hverandre må være omtrent jevnbyrdige i styrke, og enige om hva som skal skje. Sex uten at partneren blir tilfredsstilt

synes de var lite stas. Mange av dem har prøvd å si til seg selv at barna hadde glede av det de gjorde, samtidig var de klar over at dette er ønsketenkning. Men de syntes det var opphissende å registrere seksuell respons hos barna.

Ingen ville fordømme homoseksuelle handlinger, tvert imot støttet de homofile partnerskap og andre ”skjeve” parforhold. Sex før ekteskapet synes de er OK, men det skal helst skje i forbindelse med kjærlighet. Noen av dem åpnet opp for å godta tilfeldige seksuelle forbindelser, forutsatt at handlingene var frivillige. Flertallet var kritisk til utroskap – til nød kunne noen av dem kanskje være utro selv, men de ville ikke godta at partneren var det. Overgrepshandlingene ble sett på som noe annet enn utroskap, det gjaldt også Arnt som ellers kalte forholdet til datteren ”krydder i sexlivet”. Sex med mindreårige barn er ikke utroskap.

Heller ikke deres partnere/samboere eller ektefeller oppfatter overgrepshandlingene som seksuell utroskap. Mange av dem ville forlangt skilsmisse ved utroskap, men altså ikke ved overgrep mot deres eget barn. Overgrepene forklares av partnerne ved hjelp av andre kategorier enn samlivets og seksualitetens – det er gjerne sykdomsforestillinger, eller tanker om at ”noe er galt med dem” de tyr til.

I forhold til tro, religion og livssyn ser det ut til å være den samme spredningen som ellers i samfunnet. Ingen definerer seg som ateister, men graden av tro varierer – her har det vært vanskelig å lage klare inndelinger. Elias peker på at troen har vært en aktiv støtte for ham etter at saken ble avdekket, det samme gjør Birger. Kåre antyder lignende tanker, mens David er ambivalent. For flertallet av informantene er troen ingen del av hverdagslivets erfaringer. Arnt synes det er fint å gå i kirka i jula.

a.4. Eksistensiell smerte

I avhandlingen har jeg introdusert kategorien ”eksistensiell smerte” for å betegne en smerte som i spesifikk forstand er relatert til den betydning det har for selvbilde, selvforståelse og identitet å måtte vedkjenne seg handlinger som ellers strider mot grunnleggende moralske verdier og normer. Den eksistensielle smerte inkluderer innsikt i den lidelse handlingene skaper for de rammede, likeså skamfølelsen og den sosiale katastrofe gjerningspersonen påføres.

7 av 13 informanter beskriver symptomer på eksistensiell smerte – av disse hadde 6 gått i terapi. Eksistensiell smerte har mye til felles med behandlingsprogrammenes fokus på ”offer-empati”, men er noe videre enn dette begrep. Det er grunn til å tro at terapien kan bidra til å forsterke den eksistensielle smerte, fordi behandling gir dypere innsikt i overgrepshandlingenes følger. Men terapien kan være vellykket også om det ikke finnes indikasjoner på eksistensiell smerte, dette bekreftes av at den eksistensielle smerte ser ut til å være særlig sterk hos dem som har vist mest sårbarhet. Terapiens målsetting er ikke å skape smerte, men å bearbeide smertefulle erfaringer, slik at de selv opplever å ha reelle valgmulighet i de situasjoner de stilles overfor.

Bare 1 av de ubehandlede informantene viste tegn på eksistensiell smerte. Ingen av dem som benektet skyld hadde slik smerte, her var smerten først og fremst relatert til det de kaller urettferdige beskyldninger og ”tyveri av tid”; ikke minst tiden som uskyldig i fengsel og de påfølgende vanskelighetene både i arbeidsmarkedet og privat.

B. Terapi med menn som har begått seksuelle overgrep

Jeg har i avhandlingen pekt på at det i prinsippet bør finnes tilbud om kvalifisert terapeutisk bistand til alle som har begått seksuelle overgrep, og at terapi både bidrar til økt livskvalitet og redusert overgrepshisiko. Det er en spenning mellom målsettingen om å bruke terapi som middel til å bedre den offentlige sikkerhet – altså at terapiens hovedformål skal være å hindre seksuelle overgrep – og terapi som behandling for den som trenger det. Etisk er det uakseptabelt å bruke terapi til andre formål enn det som er terapiens primære målsetting, nemlig å være støtte og bistand til mottageren. Det er likevel ikke noe avgjørende problem å legge vekt på terapiens positive sekundæreffekter, så lenge behandlingens primære fokus og interesseorientering er den som går i behandling.

b.1. Den vanskelige intimiteten

Et fremtredende trekk ved mennene i materialet er deres problemer med å forvalte nærhet og intimitet, særlig på et likeverdig og likestilt nivå. Dels handler det om en selvbildeproblematikk der symptomene er manglende evne til å mestre rollen som en voksen seksualpartner, dels dreier det seg om at de har en tendens til å seksualisere nærhet og intimitet. I avhandlingen kaller jeg disse problemene **manglende intimitetskompetanse**. Jeg peker på at så å si alle informantene har erfart skader på ett eller annet tidspunkt i livet – disse skadene har av forskjellige grunner kommet til å få betydning for forvaltningen av seksualitet, nærhet og intimitet, og er derfor viktige årsaker til at overgrepshandlingene finner sted.

Hos de som har misbrukt barn synes det å være en tendens til at skillet mellom barn og voksen er opphevet i deres indre bevissthet; de føler i en viss forstand at de står på samme nivå som barna de misbruker. Og de føler en sterk nærhet til barna. Hos dem som har begått voldtekt har det i større grad vært en aggressiv komponent til stede. Men i begge tilfeller ser det ut til å være vanskelig å forvalte seksualiteten med de mangfoldige og kompliserte følelser som hører til. Mange av dem greier ikke å forstå andres behov eller tolke signaler på riktig måte. Eller de har dårlig innsikt i sine egne behov. Å forholde seg til seksualiteten under perspektivet ”forvaltning” er en fremmed tanke for flere – de oppfatter i stedet seksualiteten som en kraft de skal kontrollere. Selv om nesten ingen gir uttrykk for å ha en sterk seksualdrift, tenker de at overgrepshandlingene er relatert til utilstrekkelig kontroll – både Arnt og David forteller at de prøvde å slutte, men ikke klarte det. I ettertid skjønner de ikke hvorfor.

Ved å peke på manglende intimitetskompetanse som en viktig årsaksfaktor bak seksuelle overgrep, har jeg stilt meg kritisk til tanken om at overgrepshandlinger skulle være uttrykk for såkalt ”uregjerlig mannlig kjønnsdrift”. Fordi kompetanse er knyttet til læring og erfaring, blir det samtidig urimelig å sette overgrepsatferd i forbindelse med statiske eller lite foranderlige faktorer. Etter alt å dømme er det slik at overgripere kan forandre seg – ikke bare sin atferd, men også de mer dypereliggende årsaker. Dette støtter antagelsen om at overgrepshandlinger ikke bør klassifiseres som sykdom. Jeg har tatt til orde for at terapi med overgripere er en ”tredje kategori i forhold til behandling”, det er særlig begrunnet i den flerfaglige forankring denne terapien har i området mellom behandling, etikk og juss. Terapi for overgripere har som oppgave å gi bistand til å arbeide med livs- og mestringsproblemer; i tillegg også å gi hjelp til å bearbeide de forhold som ligger til grunn for at overgrepshandlingene finner sted.

b.2. Normalitet versus avvik

Materialet gir ikke grunnlag for antagelser om at informantene er psykisk syke, heller ikke at overgrepssatferd er relatert til bestemte psykiske avvik eller sykdomstilstander. Mangelen på psykopatologiske kjennetegn betyr likevel ikke at slik patologi kan utelukkes. På prinsipielt grunnlag har jeg hevdet at det er lite ønskelig å inkludere overgrepssatferd i en tradisjonell, medisinsk sykdomsforståelse. Sykdomsdiagnoser med tilhørende prognoser kan legge grunnlaget for antagelser om at det er mulig å forutsi fremtidig risiko, noe som innebærer en større grad av generalisering og strømlinjeforming enn ønskelig. Ved å vektlegge normalitet fremfor avvik blir det mulig å forholde seg til hele bredden av overgrepshandlinger.

Men både informantene og deres partnere/ektefeller ser i en viss grad ut til å tenke om overgrepshandlingene som symptom på noe som er sykt. Særlig partnere/ektefeller synes slike forklaringer er en hjelp til å forstå mennene – og en beskyttelse mot se på dem som umoralske, onde, eller utro. For mennene er dette en fordel, særlig fordi ektefellene dermed ikke forlanger samlivet oppløst.

Jeg har tatt til orde for å forstå seksuelle overgrep i lys av det jeg kaller ”triaden av skam, sårbarhet og manglende kjærlighet”. Dette betyr at overgrepshandlinger kan relateres til skader, smerte og ulike mangeltilstander, men at de nærmere årsaksforhold bare kan avklares i det enkelte tilfelle. Jeg har samtidig understreket forskjellen mellom forklaringer og ansvarsfraskrivelse, og pekt på at adekvate forklaringer gjør det mulig å forstå handlingene, samtidig som gjerningspersonene lettere kan ta på seg ansvaret for det de har gjort.

b.3. Atferdsprediksjon

Internasjonalt er det gjort et betydelig arbeid med å utvikle kriterier for sikker atferdsprediksjon, særlig gjelder det behandlingsopplegg i USA og Canada. Tilgjengelig forskning viser imidlertid at atferdsprediksjon er vanskelig, en grunn til det er antagelig den kompleksitet årsaksfaktorene er preget av.

Den sikreste faktoren vedrørende prediksjon er i følge flere undersøkelser knyttet til faktisk atferd: I avhandlingen viser jeg til canadisk forskning som indikerer at personer som har begått seksuelle overgrep har signifikant forhøyet risiko for å begå nye overgrep. En norsk undersøkelse modifierer dette; unge menn som begår voldtekt før fylte 20 år begår ofte bare denne ene voldtekten. I tilknytning til forskningen på området peker jeg på at kunnskap om generelle risikofaktorer ikke gir grunnlag for prediksjon av individuell atferd. Dette skyldes særlig at en stor del av de antatte risikofaktorene dreier seg om problemer mennesker i sin alminnelighet sliter med – bare noen få av disse menneskene kommer til å begå overgrep.

Canadiske forskningsrapporter viser at overgrepsatferd er relatert til stabile, personlighetsmessige faktorer. Dette er det diskusjon om i fagmiljøene. Særlig klinikere peker på at dynamiske faktorer er viktige, dvs. faktorer som kan forandres gjennom terapi. Mitt materiale synes å gi støtte til antagelsen om at sammensatte, dynamiske faktorer inngår som viktige årsaker til at overgrepshandlinger finner sted, samtidig er det umulig å vite på forhånd når traumatiske og smertefulle erfaringer blir seksualisert og fører til overgrep. Manglende holdepunkter for sikker atferdsprediksjon betyr likevel ikke at behandlingsresultatene ikke kan dokumenteres. Men det betyr at de ikke kan brukes til atferdsprediksjon.

b.4. Motivasjon for behandling

Det viser seg at straffedømte overgripere har en varierende grad av behandlingsmotivasjon. Jeg har pekt på problematikk rundt muligheten for justismord som én årsak til svak behandlingsmotivasjon – og at det derfor må legges vekt på frivillighet ved rekrutteringen. I Canada er behandling koblet sammen med straffegjennomføringen, hovedsakelig ved at adgangen til prøveløslatelse først og fremst blir gjort gjeldende for dem som har deltatt i behandling. Lignende ordninger finnes i flere delstater i USA, her kan man i noen tilfeller også slippe fengselssoning dersom man underkaster seg behandling. Jeg har vurdert det slik at så lenge samlet soningstid ikke går ut over idømte maksimalstraff, behøver ikke bruk av ordninger som for eksempel prøveløslatelsesinstituttet å true rettssikkerheten, eller by på avgjørende etiske motforestillinger. Men når behandling kommer som erstatning for fengselsstraffer på opptil 30-40 år, eller endog livstid – slik det er adgang til i USA – da kan behandling som alternativ til straff reise alvorlige etiske problemer.

Svak behandlingsmotivasjon kan ha flere årsaker. Informantene forteller at deltagelse i behandling økte medfangenes oppmerksomhet på hva de er dømt for. Det er farlig å være sex-overgriper i fengsel. Jeg har ikke gjort noen analyse av årsakene til at behandlingsmotivasjonen i enkelte tilfeller er dårlig. Men de av informantene som har gått i behandling peker på at de har fått hjelp – utbyttet har derfor kompensert for de økte belastningene. Alle mener at de som har begått seksuelle overgrep bør begynne i behandling.

b.5. Behandling, moral og erkjennelse

Terapi som kilde til moralsk erkjennelse er lite drøftet i faglitteraturen. Jeg har i avhandlingen pekt på at temaet moral og erkjennelse kan oppfattes som en egen, terapeutisk problemstilling. Dette har også strafferettslige aspekter, ved at det griper inn i temaer som er sentrale i den rettslige behandling av overgrepssaker. En vellykket terapi har noen av de samme resultatene som rettssaken etter sin idé og intensjon skulle kunne ut i, nemlig erkjennelse av skyld og ansvar.

Vilhelm Aubert fremhever at det er slektskap mellom psykologi og filosofi, i avhandlingen viser jeg at refleksjonen omkring de store livsspørsmålene – de filosofiske og eksistensielle grunntemaene – også må inngå i terapien. Materialet viser at moralspørsmålene er viktig for informantene, deres mest grunnleggende spørsmål ser ut til å være ”hvorfør gjorde jeg det / hvordan kunne jeg gjøre slike ting”. I avhandlingens problemstilling knytter jeg erkjennelse til moral og etikk; det handler særlig om det ansvar og den skyld informantene tar på seg for overgrepshandlingene. Behovet for å bearbeide skylden og arbeide med ansvaret, viste seg å bli en viktig del av terapien. Samtidig kan sterk skyldfølelse blokkere for muligheten til å ta på seg ansvaret; her vil en støttende og empatisk terapi gjøre det lettere å ta på seg den skyld og det ansvar de faktisk har.

Analysen viser at det neppe er rimelig å hevde at overgriperne skal bære **alt** ansvar alene – både oppvekstforhold, traumatisering og mer generelle forhold i samfunnet er medvirkende faktorer til at overgrepshandlinger kan finne sted. For et flertall av informantene kan overgrepshandlingene forstås som uttrykk for uhensiktsmessige forsøk på å mestre kompliserte og uoversiktlige problemer. Arbeidet med den eksistensielle smerte er viktig i tilknytning til skyldspørsmålet. I tråd med dette legger jeg vekt på at terapeuten er en etisk

veileder, og at det på dette området er nødvendig å klargjøre forholdet mellom de ulike elementer i terapien.

Når temaet skyld og ansvar er en del av terapien, er det en risiko til stede for at terapeuten kan komme til å opptre paternalistisk, dvs. at han påfører klientene sine egne, personlige holdninger. Dette vil kunne utfordre klientenes sårbarhet, og oppleves ydmykende. Inklusjonen av moral og erkjennelse i det terapeutiske arbeidet fordrer en bevissthet om at det som skal stå i sentrum er klientenes behov.

b.6. Behandling som mulighet til å skape forsoning

Som en eksistensielt forankret samtale om betingelser for det gode liv kan behandling være et bidrag til det forsoningsarbeid overgriperne føler behov for. Jeg har pekt på at spørsmålet om forsoning mellom partene i stor grad handler om ofrenes interesser og behov, og at verken overgriperen eller hans terapeut kan spille noen aktiv rolle når det gjelder å skape gjensidige forsoningsprosesser mellom overgriper og offer. Spesielle møter for forsoning og oppgjør er det bare offeret som kan ta initiativ til – ut fra det behov vedkommende har. Men materialet indikerer at informantene gjennom terapien har fått hjelp til å arbeide med temaet forsoning i mer eksistensiell forstand, og at dette har vært nyttig for dem.

Når jeg har pekt på behandling som en mulighet til å skape forsoning, er det særlig etter forbilder fra Community Holistic Circle Healing i Canada, Community Accountability Conference i Canberra, Australia, og Sannhetskommissjonen i Sør-Afrika. Erfaringene herfra er forenlig med den psykologiske kunnskap vi har om verdien av oppgjør og forsoning, og de samsvarer med ønsker overgriperne har gitt uttrykk for. Jeg har argumentert for at ordninger som muliggjør forsoning gjennom målrettede og tilpassede behandlingstiltak er en utfordring til den etablerte strafferettslige behandlingen av overgrepssaker.

b.7. Virker behandling?

Måling av behandlingsresultater er komplisert. Behandling av seksuelle overgripere har tradisjonelt hatt som utgangspunkt at redusert residiv er behandlingens viktigste målsetting.

Men heller ikke residivmålinger er noen enkel sak. Blant forskere er det en generell antagelse at overgripere er tilbøyelig til å underrapportere residiv, dessuten defineres residiv forskjellig i ulike undersøkelser.

Det er blitt anført at klinikerne innen feltet vurderer behandling mer positivt enn forskerne. Det er imidlertid godt belegg for å konkludere med at behandling har positiv effekt. Undersøkelser fra USA og Canada viser at de mest virksomme behandlingsmetodene er kognitiv atferdsterapi, med varierende vekt enten på kognitive eller atferdsorienterte elementer. Også hormonell behandling – eller kjemisk kastrasjon som mange foretrekker å kalle det – har effekt, dersom dette kombineres med kognitiv atferdsterapi.

Jeg har pekt på at den entydig positive evalueringen av kognitiv atferdsterapi ikke behøver å bety at disse terapiformene er bedre enn for eksempel psykodynamisk behandling. Men USA og Canada dominerer feltet, både forskningsmessig og når det gjelder behandling. Forskningsresultatene må sees i lys av denne dominansen. Samtidig foreligger det forskning som indikerer at terapeutens personlighet og utstråling er den mest virksomme av alle terapiens elementer – selv de mest manualbaserte og strukturerte kognitive atferdsprogrammene viser at terapeuten som person bidrar til mer enn 50 % av behandlingsresultatet.

Ut fra dagens kunnskapsstatus er det vanskelig å konkludere med **hvilken** metode som er best, hovedkonklusjonen er i stedet at terapi både er viktig og nødvendig. I lys av de skader og den smerte seksuelle overgrep forårsaker er det blitt pekt på at selv et relativt lite omfang av vellykket terapi er verd prisen – simpelthen fordi så mange mennesker berøres både direkte og indirekte av overgrepshandlingene. Like viktig er den moralske forpliktelse samfunnet har til å gi behandling til mennesker som settes i fengsel, dette følger av samfunnets forankring i humanistiske verdier.

Erfaringer fra terapi for seksuelle overgripere i Norge bekrefter at terapi er viktig. Alle informantene anbefaler at overgripere tilbys terapi i forbindelse med soning, de fleste av dem hevder at soning uten terapi er problematisk.

Innenfor psykodynamisk tenkning er en av terapiens viktige følger at den gir gjerningspersonene innsikt i deres sårbarhet. Sammen med muligheten til å erfare empati og respekt, bidrar dette til at de i neste omgang kan mestre frustrasjoner og smerte på andre måter enn å begå overgrep. Informantene forteller at de har fått økt innsikt i ofrenes smerte og lidelse – dette har imidlertid økt deres egen smerte. I terapien har de arbeidet med fortvilelsen over det de har gjort.

Dersom man skal bruke informantenes erfaringer som grunnlag, bør overgrepssaker normalt møtes med tilbud om behandling. Å tilby behandling som alternativ til straff er imidlertid forbundet med både rettssikkerhetsproblemer og problemer av mer generell, kriminalpolitisk art. Ingen av informantene har etterlyst slike muligheter, de har vært mer opptatt av å få behandling enn å få behandling i stedet for straff.

C. Spørsmålet om straffen som reaksjonsform i overgrepssaker

Avhandlingen viser at det er flere problemer forbundet med bruk av fengselsstraff i overgrepssaker.

c.1. Møtet med rettsvesenet

For alle informantene har møtet med rettsvesenet vært skremmende erfaringer. Flere av dem hadde tenkt å melde seg for politiet, men slått det bort – omkostningene ble for store. David beskriver en følelse av lettelse da politiet kom, lettelsen gikk imidlertid over til skrekk og gru da avhørene startet og den rettslige virkelighet for gikk opp for ham. Særlig var det opplevelsen av å bli behandlet som et ”udyrt” han ikke klarte å forholde seg til.

Det er stor avstand mellom deres oppfatning av straffen som nødvendig for å markere samfunnets holdning til rett og galt på den ene siden, og de konkrete erfaringer de selv har med rettsvesenet på den andre. Selv om 10 av 13 intervjupersoner erklærer seg skyldig, distanserer de seg fra de stereotypier som følger med rollen som skyldig. De har begått

seksuelle overgrep, javel – det betyr likevel ikke at de er ett med sine handlinger. De er **mer enn** overgripere, og det er det viktig for dem å få fram.

Møtet med rettsvesenet har virket traumatiserende på alle, hos minst 5 av dem var det mulig enten å finne klare symptomer på Posttraumatisk stress (PTSD), eller indikasjoner på at de kan ha hatt slike plager. Jeg har stilt spørsmål om denne traumatiseringen bidrar til å forsterke tendenser til benekting og distansering i forhold til skyld og ansvar. Materialet kan gi en viss grunn til å anta det, slutningen baserer seg likevel på resonnementer som ikke er helt entydige, siden bare 4 av de i alt 20 personene forskningsprosjektet omfatter, benekter skyld. Dersom de 4 faktisk var uskyldig, betyr ikke rettsprosessen noe fra eller til.

Benekting, bagatellisering og distansering er imidlertid ikke bare et spørsmål om skyld eller uskyld, det dreier seg like mye om gjerningspersonenes tolkning av sine handlinger – noe som i neste omgang har betydning for ofrene. I en rettslig tradisjon der påvisning av personlig ansvar gir økt strafferettslig ansvar – og dermed høyere straff, har overgripere fordel av å minimalisere sin egen rolle på alle punkter i rettsprosessen. Nettopp dette kan være en faktor i den tendens til bagatellisering og benekting som kan observeres hos alle straffedømte overgripere, også informantene i mitt materiale. I et slikt perspektiv er det grunnlag for å trekke den konklusjon at rettsprosessen virker ugunstig på deres vilje til å erkjenne skyld og ansvar.

c.2. Straffen – årsak til bagatellisering og benekting av skyld?

Ved starten av forskningsarbeidet hadde jeg formulert en antagelse om at fengselsstraffen bidrar til bagatellisering og benekting av skyld, for det første fordi tiltalte – p.g.a. bevissituasjonen og hensynet til rettssikkerheten – har fordel av å nekte, for det andre fordi soningssituasjonen byr på smerte og motstand i en grad som gjør det nødvendig å nekte for å overleve mentalt. Materialet gir ingen entydig bekreftelse på at denne antagelsen er riktig. Erfaringene fra det terapeutiske arbeidet viser samtidig at mye tid gikk med til å bearbeide smertefulle soningerfaringer, likeledes at soningen førte til et emosjonelt underskudd som skapte vanskeligheter i terapien. Alle informantene ga uttrykk for at det var tungt å overleve mentalt i fengslet, noen sa de måtte ståls sette seg.

Selv om det ikke er belegg belegg for å hevde at fengselsstraffen i seg selv er årsak til bagatellisering eller benekting, bidrar den etter alt å dømme til å forsterke faktorer som er antatt å inngå som årsakselementer ved overgrepssatferd. 2 av disse er knyttet til deres selvbilde:

- Fengselsstraffen er en ytre påføring av skam og pine for handlinger som også i seg selv er skambelagt. De dømtes usikkerhet på sin egen posisjon som menn og seksualpartnere kan bli bekreftet og forsterket gjennom bruken av fengselsstraff. Følelsen av utilstrekkelighet ansees å være et årsakselement både ved overgrep mot barn og ved voldtekt.
- Soningen innebærer at de overgrepssdømte lever i en vedvarende frykt for forfølgelse og trakassering. Det skaper mye smerte, i noen tilfeller også handlingslammelse. Overgripernes posisjon som voksne og kompetente angripes både av medfanger og av fengselssystemet, og slik kan selvtillit og mestringsevner svekkes. Dette kan føre til et behov for mental tilbaketrekning, det jeg har kalt infantil regresjon. David sier han ikke var i stand til å hevde seg, Elias isolerte seg, Gunnar gikk omkring som i en tåketilstand. En slik regresjon er et årsakselement ved overgrepssatferd.

Materialet gir ikke grunnlag for å fastslå at straffen på en direkte måte øker risikoen for overgrep, det indikerer imidlertid at den kan forsterke kjente risikofaktorer.

I tillegg til å forsterke kjente risikofaktorer, har straffen også andre skadevirkninger. Slike skader er imidlertid allmenne, og vil kunne gjelde alle som soner fengselsstraff. En omfattende forskningslitteratur dokumenterer disse skadevirkningene.

c.3. Nødvendig og rettferdig straff?

Alle informantene mener at seksuelle overgripere bør straffes, begrunnelsen er de skader de har påført andre gjennom overgrepshandlingene. Det er imidlertid ikke straffen som sådan, men oppgjøret forstått som uttrykk for vilje til å gjøre godt igjen eller gjenopprette rettferdigheten, de ser ut til å være opptatt av. De har ikke tenkt gjennom muligheten for alternative oppgjørsformer, likevel opplever de at straffen i praksis ikke er noe bidrag til det oppgjøret de egentlig ønsker seg.

Nesten ingen av informantene synes de har fått en rettferdig straff. Men det er ikke straffeutmålingen som sådan de reagerer på – flere av dem sier de ikke har forstand på slikt – det er i stedet måten rettssaken ble gjennomført på. David sier han ble tråkket på og fratatt sitt menneskeverd, det er antagelig et utsagn som dekker oppfatningen til størstedelen av de andre.

Det paradoksale er altså at informantene synes de fortjener straff – og at de ser på straffen som en nødvendighet – samtidig føler de at de er blitt urettferdig behandlet. Det de etterspør, uten å sette klare ord på det, er etter alt å dømme det vi kunne kalle et forpliktende oppgjør.

c.4. Alternative reaksjonsformer?

Bare et lite antall overgrepssaker anmeldes, et enda mindre antall ender med fellende dom. Det er samtidig behov for oppgjørsformer som på den ene siden plasserer skyld og ansvar, på den andre siden tar de involverte parter sine egne perspektiver på alvor – m.a.o. et oppgjør som både gir en strafferettslig avklaring **og** bidrar til å understreke sakens moralske alvor. Både praktiske og prinsipielle forhold gjør det vanskelig å tenke seg at slike oppgjørsformer kan realiseres innenfor rammen av de ordninger som i dag legger premisene for rettsvesenets arbeid med overgrepssakene.

Når informantene – i likhet med befolkningen for øvrig – gir en nokså entydig tilslutning til tanken om at seksuelle overgripere bør straffes, handler det etter min forståelse om at de først og fremst ønsker et oppgjør preget av ansvarliggjøring og deretter forsoning. Analysene av informantenes fortellinger fra rettssaken og soningen sannsynliggjør denne tolkningen. Samtidig viser jeg at tilgjengelig kunnskap om ofrene og deres situasjon peker i retning av at også de kan ha lignende behov for skyldplassering og forsoning. Slik jeg ser det er det grunnlag for å hevde at det til en viss grad foreligger sammenfall mellom ofrenes og overgripernes mer dypereleggende interesser i overgrepssakene. I psykologisk forstand er det vanskelig for begge parter å legge hendelsene bak seg før det har skjedd et oppgjør. I avhandlingen har jeg presentert eksempler på mulige alternativer: Canadas CHCH, Australias CAC og Sør-Afrikas TRC. Jeg har også pekt på ordningen med konfliktråd, og spurt om denne kan utvides til de mer alvorlige sedelighetssakene. Samtidig er behovet for å ivareta

rettssikkerhetsaspektet understreket. Dagens rettsvesen er en garantist for at rettssikkerheten blir tatt vare på.

Ingen av informantene har gitt uttrykk for konkrete tanker om hvordan et alternativt rettslig oppgjør kan gjennomføres. De er frustrert over den behandlingen de selv har møtt. De er bekymret for ofrene. Viktige elementer i deres refleksjoner omkring de strafferettslige aspekter av overgrepssakene er: sorg, anger, behov for tilgivelse, ønsker om reetablering av ødelagte relasjoner, ønsker om å komme tilbake til samfunnet som respekterte mennesker.

Fordi alternative løsningsmåter vil kreve en omfattende juridisk og strafferettslig utredning har jeg ikke fremmet konkrete forslag om endringer – det har jeg heller ikke grunnlag for ut fra det materialet jeg bygger på. I stedet har jeg presentert disse alternativene som utfordringer til den strafferettslige tenkning, dvs. som tema til videre ettertanke, arbeid og debatt.

Og dermed har jeg kommet til veis ende i dette avhandlingsarbeidet. Min intensjon har vært å bidra med et materiale som bringer kunnskap om et vanskelig, men kanskje også viktig tema, og ikke minst: å utfordre til videre arbeid med noen av de spørsmål avhandlingen reiser.

Takk for følget!

LITTERATURLISTE

- Almås, E: Den skjulte lyst. Samliv og seksualitet. (Oslo, 1988)
- Almås, E og Benestad, E.E.P: Kjønn i bevegelse. (Oslo, 2001)
- Almås, R: Evaluering på norsk. (Oslo, 1993)
- American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, text revision. (Washington DC, 2002)
- Andenæs, J: Straffen som problem. (Oslo, 1994)
- Andenæs, J: Alminnelig strafferett. (Oslo, 1997)
- Andersen, T.H: Tause menn. (Oslo, 2001)
- Andersson, I.T: Från barndom til brott. Om 20 män dömda för sexuella övergrepp mot 38 barn. (Göteborg, 2002)
- Andersson, I.T: *Sexual abuse – from a sexual perspective (foredrag om kyssets betydning ved overgrep mot barn)*. Nordic Association for Clinical Sexology, Nordic Conference, Pärnu, Estonia 18.sept. 2003
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Andreasen, J: Pædofili. Om seksuelt misbruk af børn og unge i samfundets institutioner. (København, 1999)
- Anstorp, T og Axelsen, E: Menn i forandring. En tydeliggjøring av probelmer og utviklingsmuligheter. (Oslo, 1990)
- Aristoteles: Etikk. (Oslo, 1999)
- Arendt, H: Eichmann in Jerusalem: A report on the Banality fo Evil. (Harmondsworth, 1994)
- Asheim, I: Øyet og horisonten. Grunnproblemer i aktuell etikkdebatt. (Oslo, 1991)
- Asheim, I: Mer enn normer. (Oslo, 1994)
- Aubert, Vilhelm: *Legal justice and mental health*. Journal for the Study of Interpersonal Process 2/1958
- Aubert, Vilhelm: *Forbrytelse og sykdom. Utdrag av publikasjoner om rettspsykiatriens plass i den norske strafferettspleie*. Institutt for rettssosiologi og forvaltningslære. (Oslo, 1963)
- Axelsen, E: *Menns psykiske problemer i et makt- og avmaktsperspektiv*. i: Menn i forandring. En tydeliggjøring av problemer og utviklingsmuligheter. Red. Anstorp T og Axelsen E (Oslo, 1990)

- Bakketeig, E: Rettsapparatet som sosialt system i saker om seksuelle overgrep mot barn. (Oslo, 1999)
Dr.avhandling, Universitetet i Oslo
- Bakketeig, E: *Hvorfor er feltet seksuelle overgrep mot barn preget av stereotype oppfatninger?* Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 4/2001
- Barclay, G, Tavares, C, Kenny, S, Siddique, A og Wilby, E: International comparisons of criminal justice statistics 2001. (London, 2003)
Internasjonal kriminalstatistikk for 2001, utgitt av Home Office, England. Utskrift fra Internett. Privat arkiv.
- Barneombudet. Likestillingssenteret: Domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker. En undersøkelse av 248 rettsavgjørelser fra 1995 til 2000. (Oslo, 2001)
Privat arkiv.
- Baumann, Z: Modernity and Holocaust. (Cambridge, 1989)
- Baurmann, M: *Adolescence, sexuality and the criminal law - the criminological perspective.* i Sexual Violence and Sexual Abuse: From Understanding to Protection and Prevention. 7th Conference of the International Association for the Treatment of Sexual Offenders. Red. Eher R og Pfaefflin F. (Wien, 2002)
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Becker, J.V, Kaplan, M.S, Kavoussi, R: *Measuring the effectiveness of treatment for the aggressive adolescent sexual offender.* Annals of the New York Academy of Sciences, s.215-222. 1988.
- Bibelen, Den hellige skrift. Det gamle og Det nye testamente. (Oslo, 1978)
- Bispemøtet i Den norske Kirke: Homofile i kirken. Sak BM 2/95. (Oslo, 1995)
- Blanchette, K: Sex offender assessment, treatment and recidivism. A litterature review. (Ottawa, 1996)
Privat arkiv. Artikkel publisert av Research Division, Correctional Services Canada
- Borchgrevink, T.S og Christie, H.J: Incest - psykologisk forståelse og behandling. (Oslo, 1991)
- Brantsæter, M.C: Møter med menn som er dømt for seksuelle overgrep mot barn. (Oslo, 2001)
Dr.avhandling, Universitetet i Oslo.
- Bratholm, A: *En sosialistisk undersøkelse av klientellet på Rostad arbeidshus. Vedlegg til innstilling fra Straffelovrådet.* i: Innstilling fra Straffelovrådet: Endringer i de strafferettslige regler om drukkenskapsforseelser og alkoholmisbruk. (Oslo,1964)
- Brathol, A, Bødal, K, Egeland, E, Leivestad,T, Holter, P.A, Mathiesen, T: Du må ikke tåle. Seks innlegg om kriminalreform. (Oslo, 1970)

- Bratholm, A og Stridbeck, U: *Rettsikkerhet i praksis. En empirisk undersøkelse*. Lov og Rett 1998, s. 323-363
- Britasdotter, Å, Støvling, B: *Incest*. (Oslo, 1983)
- Brownmiller, S: *Voldtekt: Myter og fakta*. (Oslo, 1977)
- Brøgger, J.s: Del II s.51-187, i *Hekseprosess. Bjugn-saken i et juridisk og kulturhistorisk perspektiv*. Red. Wiig C og Børgerger J.s (Trondheim, 2003)
- Buber, M: *Schuld und Schuldgefühle*. (Heidelberg, 1958)
- Bødal, K: *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*. (Oslo, 1962)
- Bødal, K og Fridhov, I.M: *Sex, sorg og lidelse. Om 165 menn dømt for sedelighetslovbrudd 1980-1989*. (Oslo, 1994)
Privat arkiv. Publisert av Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen
- Christie, N: *Pinens begrensning*. (Oslo, 1982)
- Christie, N: *Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG, vestlig type*. (Oslo, 2000 a)
- Christie, N: *Om straffens hegemoni*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap 4/2000 b
- Christie, N: *En passende mengde kriminalitet*. (Oslo, 2004)
- Clegg, S: *Studying child sexual abuse: Morality or Science?* Radical Philosophy, s.31-39. (1994)
- da Silva, A.B: *Kärleken som en nödvändig grundförutsättning för omvårdnad. Ett vårdetisk perspektiv*. i *Vårdeteologi*. Red. Eriksson K og da Silva A.B (Åbo, 1991)
- Dahl, A.A, Eitinger, L, Malt, U.F og Retterstøl, N: *Lærebok i psykiatri*. (Oslo, 1996)
- Det Teologiske Menighetsfakultet: *Homofili, kirke og samfunn. Uttalelse fra lærerrådet 08.03.1993*. (Oslo, 1993)
- Det Teologiske Menighetsfakultet: *Teologisk vurdering av partnerskap for homofile. Uttalelse fra lærerrådet 19.03.2001*. (Oslo, 2001)
- Dyzenhaus, D: *Truth, reconciliation and the apartheid legal order*. (Cape Town, 1998)
- Dwyer, M: *Aspects of shame: templates for treatment*. i: *Sex offending is everybody's business*. 8th Conference of the International Association for the Treatment of Sexual Offenders. Wien/Athen 2004.
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Eberle, P og Eberle, S: *The Politics of Child Sexual Abuse*. (New Jersey, 1986)
- Eher, R og Pfaefflin, F: *Sexual Violence and Sexual Abuse: From understanding to protection and prevention*. (Wien, 2002)
Privat arkiv. Abstract-book samt private konferansenotater.

- Eide-Midsand, N og Toverud, R: *Ut av det tause rommet. Møter med barn som har vært utsatt for seksuelle overgrep*. Tidsskrift for norsk psykologforening, supplement nr.1/1997, s. 1-64
- Ellingsen, D: *Kriminalitet og rettsvesen*. (Oslo-Kongsvinger, 2001)
- Ellingsen, D og Lilleaas, S.B: *Øker sedelighetskriminaliteten?* Samfunnsspeilet 3/1999
- Eriksson, K, red.: *Möten med lidanden*. (Åbo, 1993)
- Faludi, S: *Snytt. Sviket mot mannen*. (W. Nygaard, 2000)
- Finkelhor, D: *What's wrong with sex between adults and children? Ethics and the problem of sexual abuse*. American Journal of Orthopsychiatry, s.692-697 (1979)
- Finstad, L: *Sedelighetsforbrytere ut av fengslene: prinsipper for en realistisk utopi*. Materialisten 3/1988
- Finstad, L: *Rettsapparatet som erkjennelsessystem. Om den nødvendige plassering i det kriminalpolitiske felt*. (Oslo, 1995)
Privat arkiv. Ikke publisert foredrag
- Finstad, L, Høigård, C: *Kriminologi*. (Oslo, 1996)
- Foss, Ø, red.: *En seksualfiendtlig kirke?* (Oslo, 1977)
- Foucault, M: *Det moderne fengsels historie. Ulike former for straff fra 1600-tallet til idag*. (Oslo, 1977)
- Freud, S: *Die Traumdeutung. Gessamelte Werke, Band II/III*. (London, 1942)
- Freud, S: *On sexuality*. (Middlesex, 1977)
- Freud, S: *Das Unbehagen in der Kultur. Studienausgabe, Bd. IX*. (Frankfurt am Main, 1982)
- Furby, L, Einrott, M.R og Blackshaw, L: *Sex offender recidivism: A review*. Psychological Bulletin 1989, s.3-30
- Fæhn, E.F: *Ingen plikt til lydighet. En avhandling om jurisprudens – rettsvitenskapens normative karakter*. (Skien, 2002)
- Galtung, J: *Fengselssamfunnet*. (Oslo, 1959)
- Garde, P: *Tilgivelsens begrænsning*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 4/2000
- Garde, P: *Bevis og bevisbedømmelse med særligt hænblæk på sager om sædelighedsforbrydelser mod børn*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 3/2002
- Giddens, A: *The Transformation of Intimacy. Sexuality, love and erotism in modern societies*. (Cambridge, 1997)
- Giertsen, H: *K og måter å forstå drap på*. (Oslo, 2000)

- Giotakos, O, Eher, R, Pfäfflin, F: *Sex offending is everybody's business*.i: Sex offending is everybody's business. 8th Conference of the International Association for the Treatment of Sexual Offenders. Wien/Athen 2004.
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Goffman, E: *Anstalt og menneske*. (København, 1988)
- Graupner, H: *Sexual Consent. The Criminal Law in Europe And Overseas*. I: Sexual Violence and Sexual Abuse: From understanding to Protection and Prevention. Red. Eher R og Pfaefflin F (Wien, 2002)
- Greer, G: *Den kvinnelige evnukk*. (Oslo, 1972)
- Greve, V, Nielsen, B.G, Snare, A: *Nytter det? Mosaik om kriminalforsorg og kriminalpolitikk*. (København, 2001)
- Grünfeld, B: *Traumer som årsak til voldelig atferd*. i *Mennesker, traumer og kriser*. Red. Wisæth L og Mehlum L (København, 1993)
- Grünfeld, B og Noreik, K: *Recidivism Among Sex Offenders: A Follow-up Study of 541 Norwegian Sex Offenders*. *International Journal of Law and Psychiatry* 1986, s.95-102
- Grünfeld, B, Noreik, K og Sivertsen, E.A: *Straffedømte sedelighetsovergripere. Hvor stor er tilbakefallsrisikoen?* *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 1,1998; 118 s.63-66
- Hafstad, K: *Friheten er en sjelden fugl*. *Frihetens fiende*. (Oslo, 1993)
- Hallesby, O: *Den kristelige sedelære*. (Oslo, 1928)
- Hanson, R.K og Bussière, M.T: *Predictors of sexual offender recidivism*. (Ottawa, 1996)
Privat arkiv. Artikkel publisert av Research Division, Correctional Services, Canada
- Hanson, R.K, Steffy, R.A og Gauthier, R: *Long-term follow-up of child molesters: Risk predictors and treatment outcome. Report no. 1992-02*. Report to the Corrections Branch, Ministry of the Solicitors General of Canada (Ottawa, 1992)
Privat arkiv. Artikkel publisert av Research Division, Correctional Services, Canada
- Hauge, R: *Straffens begrunnelser*. (Oslo, 1996)
- Hauge, R: *Populisme, politikk og straff*. i *Straff i det norske samfunnet*. Red. Schaaning E (Oslo, 2002)
- Hauge, R: *Kriminalitetsutviklingen i Norge siden 1980*. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 2-3/2004
- Hedlund, E: *Med könet som vapen och värn*. (Stockholm, 1989)
- Hedlund, E: *Gruppterapi med män som begått sexualbrott*. (Stockholm, 1990)
- Hennum, R: *Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn*. (Oslo, 1999)
Dr.avhandling, Universitetet i Oslo

- Henriksen, J.-O og Vetlesen, A.J: Nærhet og distanse. (Oslo, 2001)
- Hermstad, K: Rapport fra studietur Minneapolis 1992: Medical school, program in human sexuality. (Trondheim, 1992)
Privat arkiv, upublisert rapport
- Hermstad, K: *Gruppeterapi for sedelighetsdømte ved Trondheim Kretsfengsel*. Handlingsplan for statlig stimulering av psykisk helsevern og mental helse, prosjekt nr 4115 (Trondheim, 1996)
Privat arkiv, upublisert rapport
- Hermstad, K: Seksuelle overgrepere i Canada. Straff og behandling innenfor det canadiske fengselsvesenet. (Trondheim, 1997)
Privat arkiv, upublisert artikkel til forskerseminar Religionsvitenskapelig Institutt NTNU
- Hermstad, K: Rapport fra studiereise til Sør-Afrika 18.november - 2.desember 2001. (Trondheim, 2002)
Privat arkiv, upublisert rapport
- Hermstad, K og Vibkjær, R: Rapport fra studietur til USA 1993. (Trondheim, 1993)
Privat arkiv, upublisert rapport
- Hirschfeld, M: *Transvetites. The Erotic Drive to Cross-Dress*. (New York, 1991)
- Hjort, H: *Ord som forløser*. Tidsskrift for norsk psykologforening, supplement nr. 1/1997, s.67-69
- Holter, Ø.G: *Menn*. (Oslo, 1989)
- Holter, Ø.G: *Vold i mannsforskningens lys*. i *Menns vold mot kvinner*. Red. Råkil M (Oslo, 2002)
- Hydle, I: *Murder without Motive. An Anthropological Study of a Criminal Case*. (Kristiansand, 2001)
Dr.avhandling, Høgskolen i Agder/Universitetet i Oslo
- Hägglund, B: *Teologins historia. En dogmehistorisk oversikt*. (Lund, 1981)
- IATSO (The International Organisation for the Treatment of Sexual Offenders):
Statutes and By-Laws. 2005
- ICD-10. Den internasjonale statistiske klassifikasjon av sykdommer og beslektede helseproblemer. 10. revisjon. Statens helsetilsyn. (Oslo, 2000)
- Isdal, P: *Meningen med volden*. (Oslo, 2000)
- James, W og van de Vijver, L: *After the TRC: Reflections on Truth and Reconciliation in South Africa*. (Cape Town, 2001)
- Jareborg, N: *Vilken sorts straffrett vil vi ha?* i *Varning för straff*. Red. Victor, D (Stockholm, 1995)

- Justisdepartementet: Norsk Rettstidende (1977)
- Justisdepartementet: Stortingsmelding nr 104, 1977-78: Om kriminalpolitikken. (Oslo, 1978)
- Justisdepartementet: *Tiltak mot sedelighetsforbrytelser og incest*. Stortingsmelding nr 23, 1991-92. Om bekjempelse av kriminalitet. (Oslo, 1992)
- Justisdepartementet: Stortingsmelding nr 27, 1997-98: Om kriminalomsorgen. (Oslo, 1998)
- Justisdepartementet: Ot.prp. nr. 28, 1999-2000: Om lov om endring i straffeloven m.v.: Seksuallovbrudd. (Oslo, 2000)
- Justisdepartementet: Ot.prp. nr 90, 2003-2004: Om lov om straff (straffeloven). Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 2.juli 2004, godkjent i Statsråd samme dag (Oslo, 2004)
- Justiskomiteen: Innst. O. nr. 92: Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.v.: Seksuallovbrudd. (Oslo, 1999)
- Kant, I: *Einleitung in die Metaphysik der Sitten*. Kants Werke Band 6. (Berlin, 1907)
- Karterud, S: Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi. (Oslo, 1999)
- Karterud, S og Monsen, J.T: i *Selvpsykologi. Utviklingen etter Kohut*. Red. (Oslo, 1997)
- Kierkegaard, S: *Frygt og Bæven*. (Oslo, 1969)
- Kirkengen, A.L: *Hvordan krenkede barn blir syke voksne*. (Oslo, 2005)
- Kjellqvist, E.-B: *Rødt og hvitt. Om skam og skamløshet*. (København, 1996)
- Kleiven, T: *Når den utsatte blir usynlig*. (Oslo, 2004)
- Kolstad, A: *Kriminalitet i seinkapitalismen - utsikt over et uoversiktlig landskap*. Vardøger 2000, s. 5-39
- Kosnik A, and others: *Human Sexuality. New Directions in Catholic Thought. A Study Commissioned by The Catholic Theological Society of America*. (London, 1977)
- Kringlen, E: *Psykiatriens samtidshistorie*. (Oslo, 2001)
- Kutchinsky, B: *Incestpanikken i Cleveland*. Nordisk Sexologi 7/1989
- Kutchinsky, B: *The Child Sexual Abuse Panic*. Nordisk Sexologi 10/1992
- Kvale, S: *Det kvalitative forskningsintervju*. (Oslo, 2001)
- Kwarnmark, E og Andersson, I.T: *Föröverpsykologi. Om våldtekt, incest och pedofili*. (Stockholm, 1999)
- Langevin, R: *An examination of Criminal History, Violence, Risk and Pornography Production*. i *Sexual Violence and Sexual Abuse: From understanding to Protection and Prevention*. Red. Eher R og Pfaefflin F (Wien, 2002)

- Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Langfeldt, T: *Voldtektsforbrytere i gruppeterapi*. i Menn i forandring. Red. Anstorp T og Axelsen E (Oslo, 1990)
- Langfeldt, T: Sexologi. (Oslo, 1993)
- Langfeldt, T: *Terapeuten, empatien og ondskapen*. i Menns vold mot kvinner. Behandlingserfaringer og kunnskapsstatus. Red. Råkil M (Oslo, 2002)
- Laws, D.R og Marshall, W.L: *An integrated theory of the etiology of sexual offending* i Handbook of sexual assault. Issues, theories, and treatment of the offender. Red. Marshall W.L, Laws D.R og Barbaree H.E (New York, 1990)
- Leer-Salvesen, P: Menneske og straff. En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk. (Oslo, 1991)
- Leer-Salvesen, P: Tilgivelse. (Oslo, 1998)
- Leer-Salvesen, P: Min skyld. (Oslo, 2002)
- Leira, H.K: *To skritt fram, ett tilbake, og to nye fram? Om motstand mot kunnskap om vold mot kvinner*. i Menns vold mot kvinner. Red. Råkil M (Oslo, 2002)
- Levinas, E: Underveis mot den annen. (Oslo, 1998)
- Lomell-Jensen, L, Sveaas, N og Tjersland, O.-A: Atferdsterapi i Norge. (Oslo, 1980)
- Lohne, V, Mathiesen, T, Middelthon, A.L: Den nye moralismen. Om menneskesyn, behandling og stoffmisbruk. (Oslo, 1982)
- Lundgren, E: I Herrens vold. (1985)
- Lundgren, E: Prester i lyst og last. Om kjønn, makt og erotikk i Den norske kirkes sjelesorg. (Oslo, 1987)
- Lundgren, E: La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep. (Oslo, 1994)
- Løgstrup, K.E: Den etiske fordring. (København, 1956)
- Marshall, W: *The effectiveness of cognitive behavioural treatment of sexual offenders* i Sexual Violence and Sexual Abuse: From Understanding to Protection and Prevention. Wien 11-14 september 2002. Red. Eher R og Pfaefflin F (Wien, 2002)
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Marshall, W.L og Pithers, W.D: *A reconsideration of treatment outcome with sex offenders*. Criminal Justice and Behaviour 1994, s.10-27
- Martens, P.L: Sexualbrott mot barn. Presentasjon och diskussion av några teman inom forskningsområdet. (Stockholm, 1989)

- Martens, P.L: Pedofili. Barnpornografi och sexuella övergrepp mot barn. (Stockholm, 1991)
- Mathiesen, T: Løsgjengerkrigen. (Oslo, 1975)
- Mathiesen, T: Den skjulte disiplinering. Essays om politisk kontroll. (Oslo, 1978)
- Mathiesen, T: *Kriminalpolitikens to ansikter (kronikk i Dagbladet 01.07.80)*. i: Tvang og omsorg: fem kronikker om kontrollpolitikk. Ved: Mathiesen, T, Heli, A, Høyer, G. (Oslo, 1981, a)
- Mathiesen, T: *Tvangsbølgen (kronikk i Dagbladet 01.09.80)* i: Tvang og omsorg: fem kronikker om kontrollpolitikk. Ved: Mathiesen, T, Heli, A, Høyer, G. (Oslo, 1981 b)
- Mathiesen, T: Kan fengsel forsvares? (Oslo, 1995)
- Mathiesen, T: Retten i samfunnet. En innføring i retts sosiolog. (Oslo, 2001)
- Mathiesen, T, Heli, A: *De nye særreaksjonene (kronikk i Dagbladet 06.09.79)*. i: Tvang og omsorg: fem kronikker om kontrollpolitikk. Ved: Mathiesen, T, Heli, A, Høyer, G. (Oslo, 1981)
- Mathiesen, T, Heli, A: Murer og mennesker. En Krom-bok om fengsel og kriminalpolitikk. (Oslo, 1993)
- Matningsdal, M: *Utviklingen av strafferettslige reaksjoner i Norge*. Nordisk tidsskrift for Kriminalvidenskab 2-3/2004
- Millet, K: Sex og makt. (Oslo, 1971)
- Money, J: Sin, Science, and the Sex Police. (New York, 1998)
- Monsen, J: *Smerte og kroppsopplevelse sett i et psykologisk perspektiv*. i Vitalitet, psykiske forstyrrelser og psykoterapi. (Oslo, 2000)
- Moosa, E: *Truth and reconciliation as performance: Spectres of eucharistic redemption*. i Looking back reaching forward. Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Red. Villa-Vicencio C og Verwoerd W (Cape Town, 2000)
- Mossige, S: Barneovergriperen - legning eller handling? (Oslo, 1997)
- Mossige, S: Har barnet mitt vært utsatt for seksuelle overgrep? En narrativ analyse av mødres fortellinger. NOVA rapport 21/98. (Oslo, 1998)
Dr.avhandling, Universitetet i Oslo
- Munck, E: Psykoterapi og etik. (København, 1996)
- Nordhus, G, Vogt, E: Kriminalpolitikk. En debattbok om straff og behandling. (Oslo, 1974)
- Norges Lover. Utskrift fra Internett/Lovdata pr. 21.05.05
- Nielsen, B.G: *Behandling av seksualforbrydere - den canadiske model*. Nordisk Tidsskrift for

- Kriminalvidenskab 1996, s.191-211
- Nielsen, B.G: Straffesystemet i børneperspektiv. Seksuelle overgrep mod børn i familien. (København, 2001)
- NOU: Seksuallovbrudd. Straffelovkommissjonens delutredning VI. (Oslo, 1997)
- Pl forfattere: Child Abuse & Neglect, nr. 1/1991
- Porporino, F.J: Intervention in corrections: Is cognitive programming an answer or just a passing fashion? (Ottawa, 1995)
Privat arkiv. Artikkel publisert av T3 Training & Consulting Inc., et konsulentfirma som driver med behandling og utviklingsarbeid innenfor det føderale fengselsvesenet i Canada, og hvor bl.a. Porporino er partner
- Prieur, A: *Forskning om seksuelle overgrep*. i Materialisten 1/1987
- Rehnsfeldt, A: *Existensielt livsmöte under existensielt traumatisk livshändelse*. i Vårdteologi. Red. Eriksson K og Barbosa da Silva A (Åbo, 1991)
- Reigstad, S.W: *Psykologers deltagelse i rettspsykiatriske undersøkelser*. Tidsskrift for norsk psykologforening 2003, s.179-187
- Repstad, P: Mellom nærhet og distanse. (Oslo, 1993)
- Repstad, P: Dype, stille, sterke, milde. Religiøs makt i Norge. (Oslo, 2002)
- Rieber Mohn, G.F, Busch, T.-A og Fossgard, I: Riksadvokatens gjennomgang av den såkalte Bjugn-saken. (Oslo, 1994)
Privat arkiv
- Riksadvokaten: Rundskriv 2/2001: Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen ved statsadvokatembedene - 2001. (Oslo, 2001 a)
Privat arkiv
- Riksadvokatens publikasjoner: Etterforskning og irettføring av seksuallovbrudd. Red. (Oslo, 2001 b)
Privat arkiv
- Riksadvokatens utredningsgrupper: En undersøkelse av politiets og påtalemyndighetens behandling av voldtektssaker. Red. (Oslo, 2000)
Privat arkiv
- Rind, B: *An empirical examination of sexual relations between adolescents and adults: They differ from those between children and adults, and should be treated sparately*. i Sexual Violence and Sexual Abuse: From Understandig to Protection and Prevention. 7th Conference of tje International Association for the Treatment of Sexual Offenders. Red. Eher R og Pfaefflin F (Wien, 2002)
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Rique, J og Enright, R.D: *Self-Forgiveness*. Paper fra University of Wisconsin-Madison (1997)

Privat arkiv

- Robberstad, A: Kontradiksjon og verdighet. Komparativ fremstilling av fornærmedes stilling i de nordiske land, med sikte på forslag om styrking av fornærmedes rettigheter i straffeprosessen. (Oslo, 2002)
Privat arkiv. Forskningsrapport laget på oppdrag fra Justisdepartementet
- Rolness, K: Sex, løgn og videofilm. Et usladdet oppgjør med mytene om porno. (Oslo, 2003)
- Ross, A: Skyld, ansvar og straf. (København, 1970)
- Ross, R: Returning to the teaching. Exploring aboriginal justice. (Toronto, 1996)
- Ross, R.A, Fabiano, A: *Time to think. A cognitive model of delinquency prevention and offender rehabilitation.* T3 Associates Training and Consulting Inc. (Ottawa, 1985)
- Ruyter, K.W, Førde, R og Solbakk, J.H: Medisinsk etikk - en problembasert tilnærming. (Oslo, 2000)
- Råkil, M, red.: Menns vold mot kvinner. (Oslo, 2002)
- Røthing, Å: Sex, kjønn & kristentro. (Oslo, 1998)
- Sandmo, E: *Om jus, politikk, straff og det trivielle i rettshistorien.* i Straff i det norske samfunnet. Red. Schaanning, E (Oslo, 2002)
- Schaanning, E: Den onde vilje. (Oslo, 2002)
- Schaanning, E: Straff i det norske samfunnet. (Oslo, 2002 b)
- Schei, B, Muus, K.M og Bendixen, M: *Forekomsten av seksuelle overgrep blant studenter i Trondheim.* Tidsskrift for den Norske Lægeforening 1994 118:2491-2494
- Schjøth, A.E, Olsson, W, Carlson, T, Austad, T og Norum, P.A: Medisinsk etikk. Grunnlagsproblemer i kristent lys. (Oslo, 1978)
- Schmidt, G: Hvad skete der med sexualiteten? (København, 1996)
- Scully, D og Marolla, J: *Riding the Bull at Gilley's: Convicted rapists Describe the Rewards of Rape.* i Violence Against Women. The Bloody Footprints. Red. Bart P og Moran E.G (Sage, California 1993)
- Seablom, W, Seablom, M, Barron, E, Hendriksen, R: *A longitudinal study of a comprehensive sexual health model treatment program for adolescent sex offenders. Phase one: the boys, their issues, and predictors of succesful completion.* i: Sexual Violence and Sexual Abuse: From understanding to Protection and Prevention. Red. Eher R og Pfaefflin F (Wien, 2002)
Privat arkiv. Abstract-book, samt private konferansenotater
- Skavlid, S: *Milgrams lydigheteksperiment.* Forskningsetikk 3/2003

- Skjørten, K: *Problemer ved bruk av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 3/1994 (1994 a)
- Skjørten, K: *Voldsbilder i hverdagen*. (Oslo, 1994 b)
- Skjørten, K: *Ny start? Et kritisk søkelys på "cognitive skills"*. Paper presentert på Nordisk Samarbeidsråd For Kriminologi's kontaktseminar i Danmark 21-22.mai 1997. Privat arkiv
- Skårderud, F: *Uro. En reise i det moderne selvet*. (Oslo, 2000)
- Skårderud, F: *Tapte ansikter. Introduksjon til en skampsykologi I*. i Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Red. Wyller T (Oslo, 2001 a)
- Skårderud, F: *Det tragiske mennesket. Introduksjon til en skampsykologi II*. i Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Red. Wyller T (Oslo, 2001 b)
- Smedslund, J: *Logikk, virkelighet og generaliserbarhet*. Tidsskrift for Norsk Psykologforening 2/1997
- Statistisk Sentralbyrå: *Statistisk årbok, perioden 1980 - 2003* (Oslo-Kongsvinger, 1980-2001)
- Steier, F: *Om å reise et sted for første gang og se det som der du kommer fra*. i Gjennom speilet og tilbake. Red. Hårtveit H, Johnsen A og Tømmerås S (Oslo, 1988)
- Stene, R: *Seksualforbrytelser - skjebner i rettssystemet*. Samfunnsspeilet 3/2001
- Stene, R: *Vold og trusler i 20 år. Levekårsundersøkelsene 1983-2001*. Samfunnsspeilet 1/2003
- Stiles, T.C: *Kognitiv psykoterapi i Psykoterapi med voksne*. Fem ulike perspektiver på teori og praksis. Red. Nielsen G og Von der Lippe A (Oslo, 1994)
- Strauss, A og Corbin, J: *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory. Procedures and Techniques*. (London, 1990)
- Strawson, P.F: *Freedom and resentment and other essays*. (London, 1974)
- Strøm, A: *Legen, pasienten og samfunnet. Problemer i legeetikk*. (Oslo, 1976)
- Svendsen, L.F.H: *Ondskapens filosofi*. (Oslo, 2001)
- Sykes, G.M: *The society of captives*. (Princeton, 1958)
- Szazs, T: *Pain and pleasure. A study of bodily feelings*. (New York, 1975)
- Sætre, M, Holter, H og Jebsen, E: *Tvang til seksualitet. En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. (Oslo, 1986) Privat arkiv
- Tambs, K: *Undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. (Oslo, 1994) Privat arkiv

- Tillic, P: *Systematic Theology. Volume 1: Reason and Revelation Being and God.* (Chidago, 1973)
- Tillich, P: *Grunnvollene rystes.* (Oslo, 1975)
- Tranøy, K.E: *Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen.* (Oslo, 1998)
- Tranøy, K.E: *Medisinsk etikk i vår tid.* (Bergen, 1999)
- Tranøy, K.E: *Mellom juss og moral.* Etikkinformasjon, 2/2000
- Tutu, D.M: *No Future Without Forgiveness.* (New York, 2000)
- Valen-Sendstad, A: *Kristen dogmatikk.* (Oslo, 1979)
- Verwoerd, W: *A space for victims to speak and the right of perpetrators to be heard.* i Looking back reaching forward. Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Red. Villa-Vicencio C og Verwoerd W (Cape Town, 2000)
- Vetlesen, A.J: *Straff eller behandling.* Norsk Filosofisk Tidsskrift, 1993 s.111-126.
- Vetlesen, A.J: *Hva er empatisk respons.* i Følelser og moral. Red. Vetlesen A.J og Nortvedt P (Oslo, 1994)
- Vetlesen, A.J: *Ondskap i Bosnia.* Norsk Filosofisk Tidsskrift, 1997
- Vetlesen, A.J: *Innledning i Dydsetikk.* Red. Vetlesen A.J (Oslo, 1998)
- Vetlesen, A.J: *Livet som avhengig og sårbart.* i Nærhet og distanse. Red. Henriksen J.O og Vetlesen A.J (Oslo, 1999 a)
- Vetlesen, A.J: *Betingelser for å bli et moralsk subjekt: Empatiens betydning.* i Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker. Red. Henriksen J.O og Vetlesen A.J (Oslo, 1999 b)
- Vetlesen, A.J: *Det er ofrene som skammer seg. Et essay om ondskap og skam.* i Skam Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. Red. Wyller T (Bergen, 2001)
- Vetlesen, A.J og Nortvedt, P: i Følelser og moral. Red. Vetlesen A.J og Nortvedt P (Oslo, 1994)
- Vetlesen, A.J og Stänicke, E: *Fra hermeneutikk til psykoanalyse. Muligheter og grenser i filosofiens møte med psykologien.* (Oslo, 1999)
- Villa-Vicencio, C og Verwoerd, W: *Looking back, reaching forward. Reflections on the Truth and Reconciliation Commission for South Africa.* (Cape Town, 2000)
- Violato, C og Genius, M: *Problems of research in male child sexual abuse: A review.* Journal of Child Sexual Abuse 2/1993
- Ward, D.A: *Myten om behandlingsfengslet.* i: Murer og mennesker. En Krom-bok om fengsel

- og kriminalpolitikk. Red. Mathiesen, T og Heli, A. (Oslo, 1993)
- Weisæth, L og Mehlum, L: Mennesker, traumer & kriser. (København, 1994)
- Wiig, C og Brøgger, J.s: Hekseprosess. Bjug-saken i et juridisk og kulturhistorisk perspektiv. (Trondheim, 2003)
- Wisløff, C.F: Det kristne livet. (Oslo, 1977)
- Wyller, T: Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne. (Oslo, 2001)
- Yalom, I.D: Existential psychotherapy. (1980)
- Aamodt, I: *Videre enn horisonten - om å få frem de utforskedes perspektiv i en kvalitativ undersøkelse*. Fokus på familien. Tidsskrift for familiebehandling 4/2002.
- Aasland, A.B: Kjærlighet over kjærlighetens grenser. (Oslo, 2001)
- Aasland, O.G: *Tvang i behandlingen*. i: Den nye moralismen. Om menneskesyn, behandling og stoffmisbruk. Red. Lohne, V, Mathiesen, T, Middelthun, AL. (Oslo, 1982)

Andre kilder:

- Adresseavisen, 28.05.2003: Oppslag om incest-offeret ”Marit”, som reagerer på at onkelen som misbrakte henne gjennom flere år bare fikk 3 måneders fengsel. En strengere straff ville gjort det bedre for henne å leve med skadene etter overgrepene, fremholder ”Marit” i intervjuet.
- Adresseavisen 18.10.2003: Intervju med Jan Brøgger
- Dagbladets Helgemagasinet 23.03.2002: Intervju med adv. Christian Wiig etter Bjugn-saken
- International Association for the Treatment of Sexual Offenders (IATSO): Statutes and by-laws: <http://www.iatso.org/statutes/>
- Megans Law 1994 Nettadr.: <http://www.klaaskids.org/pg-legmeg.htm>
- Nettportalen Utrop om de nigerianske kvinnene Safiya Hussaini og Amina Laval. Nettadr.: <http://www.utrop.no/art.htm?artid=954&catid=2> utskrift 29.06.2004
- Norske Kirkedager, Trondheim juli 1997: Seminar om seksuelle overgrep. Under seminaret hadde daværende statsadvokat i Nordland, Bjørn Hareide, et innlegg der han tok til orde for å se på rettsaken som en oppgjørsseremoni der tiltalte i mer eksistensiell forstand fikk en mulighet til å gjøre opp for seg. Notat, privat arkiv.

Notat av 05.02.97 HJE Statsfængslet i Jydrup, ved Fængselsinspektøren. Notat om behandling under soningen, og en understrekning av det selvstendige behov for behandling fangene har, uavhengig av dokumenterte atferdsendring. Privat arkiv.

Notat fra telefonsamtale/privat arkiv: Samtale med Trygve Lange-Nilssen om Bjugn-saken og sedelighetssaker der det kan ha vært begått justismord. Høsten 2003. Notat, privat arkiv.

NRK Nettavisen 24.06.2004: Oppslag om Statistisk Sentralbyrås levekårsundersøkelse for perioden 1991 – 2001

Privat samtale i Oslo med forfatteren og forskeren Jamison Green, USA. Green er styremedlem i den amerikanske avdelingen av Harry Benjamin International Gender Dysphorie Association (HBIGDA). Notat, privat arkiv.

Samtale med tidligere ordfører i Bjugn kommune, Alf Næbb, om "Bjugn-saken" og hovedtaltale Ulf Hammern. Under samtale fremholdt Næbb at han hadde kjent Hammern hele livet, og at de dessuten var naboer. Han var sikker på at Hammern var en pålitelig mann som umulig kunne ha begått seksuelle overgrep mot, dette standpunktet ønsket han å bli sitert på i avhandlingen. Telefonsamtale høsten 2003, notat, privat arkiv.

Samtale med Trygve Lange-Nielsen om justismord i incest-saker. Jeg har ved et par anledninger snakke med ham på telefon, bl.a. høsten 2003, han ønsket gjerne å bli sitert i avhandlingen på at overgrepssaker etter hans mening blir behandlet på en utilstrekkelig og lite betryggende måte i det norske rettsvesen. Jfr. intervju i Aftenposten 08.12.03, samt henvisning til hans arbeid på følgende nettadresse: http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article68622_1_ece Notat, privat arkiv.

Statistisk Sentralbyrå: elektronisk kriminalstatistikk for 1998:
http://www.ssb.no/emner/03/05/nos_c644/tab/t-36.html

Stine Sofies stiftelse. Hjemmeside: <http://www.barnerekt.com>

Washington State's Community Protection Act 1990. Nettadr.:
<http://www.klaaskids.org/pg-legmeg.htm>

Kommentar:

Enkelte litteraturreferanser eller internettreferanser er ført opp uten å være direkte henvist til i avhandlingsteksten, disse er tatt med fordi de har bidratt til problemstillinger som på forskjellige måter er blitt behandlet – og fordi de utgjør sentrale punkter i den faglige orientering som ligger til grunn for avhandlingsarbeidet.

**Dr.avhandlingen er et forskningsprosjekt i samarbeid
mellom følgende instanser:**

Prestetjenesten ved St.Olavs Hospital, Barneklubben ved St.Olavs Hospital,
NTNU institutt for arkeologi og religionsvitenskap, NTNU institutt for samfunnsmedisin,
Brøset kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels-, og rettspsykiatri,
Trondheim fengsel

Faglig hovedveileder: Professor Paul Leer-Salvesen, Høyskolen i Agder
Hovedveileder tilknyttet NTNU: Professor Sigurd Bergmann, institutt for arkeologi og
religionsvitenskap